هەر مۇسۇلمان ئۈچۈن

لازىملىق دىنىي ئىلىملەر

قۇرئان ـ سۈننەت پۈتۈنلۈكى ئاساسىدا فىقھ

\- 1 -

ئەنەس ئالىم

2020

1

هەر مۇسۇلمان ئۈچۈن لازىملىق دىنىي ئىلىملەر

ئەنەس ئالىم

﴿قُلْ إِنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَاْ أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ﴾

«ئېيتقىنكى: مېنىڭ نامىزىم، قۇربانلىقىم، ھاياتىم ۋە ماماتىم ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ ئۈچۈندۇر. ئاللاھنىڭ ھېچ شېرىكى يوقتۇر. مەن بۇنىڭغا بۇيرۇلدۇم. مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئاۋۋىلىدۇرمەن» ـ 6 ـ سۈرە ئەنئام، 162 ـ 163.

Süleymaniye Vakfı YAYINLARI

9789752423350

ھەر مۇسۇلمان ئۈچۈن

لازىملىق دىنىي ئىلىملەر

قۇرئان ـ سۈننەت پۈتۈنلۈكى ئاساسىدا فىقھ

-1-

ئەنەس ئالىم

1441 / 2020

﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾

ئاپتوردىن

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

بىزنى يوقتىن بار قىلغان، بىزگە چەكسىز نېمەتلەر ئاتا قىلغان ۋە بىزنىڭ دىنىمىز بولۇشقا ئىسلامنى تاللىغان ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇن. ياخشى ئاقىۋەت ئاللاھنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا مۇخالىپەتچىلىك قىلىشتىن ساقلانغان تەقۋادارلارنىڭ بولسۇن. ئەلچىلىكنى يەتكۈزگەن، ئامانەتنى ئادا قىلغان، ئۈممەتكە كۆيۈنگەن ۋە ئاللاھ يولىدا لايىق رەۋىشتە جىھاد قىلغان مۇھەممەد مۇستافانىڭ شەنى ئۇلۇغ، دەرىجىسى ئۈستۈن بولسۇن. ئۇنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتى، ساھابىلىرى ۋە قىيامەت كۈنىگە قەدەر ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەر بەخت - سائادەت ئىچىدە بولسۇن.

ھۆرمەتلىك كىتابخان! 2017 - يىلى «ھەر مۇسۇلمان ئۈچۈن لازىملىق دىنىي ئىلىملەر»نىڭ بىرىنچى قىسمى نەشردىن چىققان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتىن كېيىن بۇ توغرىدىكى ئىزدىنىشىمنى داۋاملاشتۇرۇپ، 2020 - يىلىغا كەلگەندە كىتابىنىڭ ئىككىنچى قىسمىنىمۇ پۈتتۈرۈپ چىقتىم (ئەلھەمدۇ لىللاھ). كىتاب پۈتكەندىن كېيىن بۇ يەردىكى ئۇيغۇر خىزمەتداشلىرىم بىلەن بىرىنچىسىنىمۇ قايتا كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئىككىسىنى بىرلىكتە بېسىشنى توغرا تاپتۇق.

شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەر ئىككى كىتاب ئۆز ئىچىگە ئالغان مەسىلىلەرنى تېخىمۇ چۈشىنىشلىك قىلىشقا تىرىشتۇق؛ قوشۇشقا تېگىشلىك مەزمۇنلارنى قوشتۇق؛ ئېلىنماي قالغان مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنى ئالدۇق؛ كۆزىمىزگە چېلىققان ئىملا خاتالىقلىرىنى تۈزەتتۇق؛ ئىزاھات ۋە مەنبەلەرنى تۈركىيەدە سىستېمىلاشقان نەقىل قائىدىسى «ئىسناد ئاتىپ»قا ئاساسەن كۆرسەتتۇق. ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن «ھەر مۇسۇلمان ئۈچۈن لازىملىق دىنىي ئىلىملەر» بۇ ھالەتتە روياپقا چىقتى.

كىتابنىڭ بىرىنچى قىسمى ئىسلامنىڭ بىرىنچى ئەركانى بولغان «شاھادەت»تىن باشلىنىپ، كۈندىلىك ئىبادەتلەر، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ئىجتىمائىي ۋە ئائىلىۋى ھايات، ھايۋانلار... قاتارلىق جەمئىي 14 تېمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىككىنچىسى بولسا، ئاللاھنىڭ ھىدايىتى، قۇرئاندا ئىنسان، ياشلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە رولى، ۋەتەن - مىللەت، ھىجرەت ۋە جىھاد، ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت، تەنھەرىكەت - مۇسابىقە، كېلىشىم - توختام، ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت، گۇناھ ۋە تەۋبە، مىراس ھۆكۈملىرى قاتارلىق 11 تېمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ھەر ئىككى كىتابنى قايتا - قايتا ئوقۇپ كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشتىن - ئاخىر قاتناشقان ۋە كوررېكتورلۇقنى قىلغان قېرىندىشىم ئەرشىدىن ئوسمانغا، مەسئۇل مۇھەررىرلىكنى قىلغان قىزىم مېھرىنىسا ئەنەس ئالىمغا، ئىملا خاتالىقنى تۈزىتىشكە ياردەملەشكەن قىزىم خەدىچە نېمەتكە ئاللاھدىن رەھمەت تىلەيمەن.

- ئەنەس ئالىم

مىلادىيە 2020 - 02 - 04 / ھىجرىيە 1441 - 06 - 10.

كىرىش سۆز

بىزنى ئىسلام بىلەن شەرەپلەندۈرگەن ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇن. ياخشى ئاقىۋەت ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان كىملىكىگە خىلاپلىق قىلىشتىن ساقلانغان تەقۋادارلارغا بولسۇن. ئالەملەرگە رەھمەت قىلىپ ئەۋەتىلگەن ئاخىرقى نەبىي مۇھەممەدنىڭ شەنى ئۇلۇغ، دەرىجىسى ئۈستۈن بولسۇن؛ ئۇنىڭغا سالام بولسۇن. ئۇنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى، ساھابىلىرى ۋە قىيامەتكە قەدەر بارلىق ئەگەشكۈچىلىرى رەھمەت ۋە بەرىكەتكە چۆمسۇن.

مۇسۇلمانلىق، ئىبادەت دەپ تونۇلغان بىر قىسىم پائالىيەتلەرنى قىلىش ۋە بەزى دىنى قائىدە - يوسۇنلارغا رىئايە قىلىش بىلەنلا چەكلىنىدىغان ئەمەس. بەلكى مۇسۇلمانلىق، ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ رەھبەرلىكىدە قۇرئان كەرىمنىڭ تەلىماتىغا توغرىلاشتۇر.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدْخُلُواْ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَـٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! تىنچلىققا تولۇق كىرىڭلار، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمەڭلار. چۈنكى شەيتان سىلەرنىڭ ئاشكارا دۈشمىنىڭلاردۇر»[1].

بۇ يەردىكى «تىنچلىق» ئىككى تۈرلۈك مەنا ئىپادىلەيدۇ: بىرى ئىسلام، يەنە بىرى سۈلھى (يارىشىش، كېلىشىش، ئەپلىشىش).

بىرىنچى مەنىگە ئاساسەن ئايەتنىڭ تەپسىرى مۇنداق بولىدۇ: «ئى مۇئمىنلار! ئىسلامنىڭ ھەممىسىگە كىرىڭلار، يەنى ئىسلامنىڭ پۈتۈن ئەھكاملىرىنى قوبۇل قىلىڭلار ۋە ئىجرا قىلىڭلار، بەزىسىنى قوبۇل قىلىش ۋە بەزىسىنى رەت قىلىش ئارقىلىق شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمەڭلار».

ئىككىنچى مەنىگە ئاساسەن ئايەتنىڭ تەپسىرى مۇنداق بولىدۇ: «ئى مۇئمىنلار! سۈلھىنىڭ ھەممىسىگە كىرىڭلار، يەنى ئاللاھ

---

[1] قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 208 - ئايەت.

بىلەن سۈلهى ئىچىدە بولۇشلار، كائىنات بىلەن سۈلهى ئىچىدە بولۇشلار، ھايۋانلار بىلەن سۈلهى ئىچىدە بولۇشلار، ئىنسانلار بىلەن سۈلهى ئىچىدە بولۇشلار، ئۆزۈڭلار بىلەن سۈلهى ئىچىدە بولۇشلار».

«تىنچلىق» قايسى مەنىنى ئىپادىلىسە ئىپادىلىسۇن نەتىجە ئۆزگەرمەيدۇ. چۈنكى ئىسلامنىڭ ھەممىسگە كىرگەن كىشى سۈلهىنىڭ ھەممىسگە كىرگەن بولىدۇ، سۈلهىنىڭ ھەممىسگە كىرگەن كىشى ئىسلامنىڭ ھەممىسگە كىرگەن بولىدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ يارىتىشتا، باشقۇرۇشتا، رىزىق بېرىشتە ۋە ئىبادەتكە لايىق بولۇشتا يالغۇز ئىكەنلىكى، ھەر ئىنساننىڭ بىرەر ئاجىز مەخلۇق ۋە ھەر جەھەتتىن ئاللاھقا موھتاج ئىكەنلىكى، ئىنسانلارنىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى ۋەزىپىسى ۋە بىر بىرىگە بولغان ھەقلىرى، كائىناتتىكى ھەر جانلىقنىڭ ئۆزىگە خاس شەكىلدە ياشاش، يەرلىشىش ۋە مەۋجۇدىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇش ئەركىنلىكى بارلىقى، تەبىئەتتىكى ھەر نەرسىنىڭ ئۆز تەبىئىيلىكىنى داۋاملاشتۇرۇش ھەققى بارلىقى قاتارلىق ھۆكۈملەر قۇرئان كەرىمدە ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ.

ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە تەۋھىد ۋە ئىبادەت، ئىنسانلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە دوستلۇق ۋە ئادالەت، ھايۋانلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە سۆيگۈ ۋە مەرھەمەت، تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ياشىتىش ۋە گۈللىتىش بولغان كىشى، ھەم ئىسلامنىڭ ھەممىسگە، ھەم سۈلهىنىڭ ھەممىسگە كىرگەن بولىدۇ، شۇنداقلا مۇكاپاتلىنىشقا تېگىشلىك بولىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً
طَيِّبَةً ۖ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ٩٧﴾

«ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن كىم مۇئمىن بولغان ھالدا ياخشى ئىش قىلىدىكەن، بىز ئۇنى ئوبدان ياشىتىمىز، ئۇلارنى ئەمەللىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ مۇكاپاتلايمىز»[1].

مەزكۇر ھۆكۈملەرگە بويسۇنمىغان ياكى قىسمەن بويسۇنغان كىشى ھەم ئىسلامغا، ھەم سۇلھىگە كىرمىگەن ياكى تولۇق كىرمىگەن بولىدۇ، شۇنداقلا جازالىنىشقا تېگىشلىك بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ظَهَرَ ٱلۡفَسَادُ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ بِمَا كَسَبَتۡ أَيۡدِي ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعۡضَ ٱلَّذِي عَمِلُواْ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴿٤١﴾﴾

«ئىنسانلارنىڭ قىلمىشلىرى تۈپەيلىدىن قۇرۇقلۇقتا ۋە دېڭىزدا بۇزۇقلۇق مەيدانغا كەلدى. بۇ ئاللاھنىڭ ئۇلارغا بەزى قىلمىشلىرىنىڭ جازاسىنى تېتىتىشى ئۈچۈن بولدى. ئاللاھ ئۇلارنى قايتسۇن دەپ مۇشۇنداق قىلدى»[2].

﴿وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتۡ أَيۡدِيكُمۡ وَيَعۡفُواْ عَن كَثِيرٍ ﴿٣٠﴾﴾

«سىلەرگە قانداق مۇسىبەت يەتسە ئۆز قىلمىشلىرىڭلار تۈپەيلىدىن يېتىدۇ. ئاللاھ تولىسىنى ئەپۇ قىلىدۇ»[3].

دېمەككى، مۇسۇلمان نەپسىنى پاكلىغان، مۇھىتىنى ئاسرىغان ۋە ھايۋانلارنى قوغدىغان كىشىدۇر. نەپسىنى پاكلاش - دىلىنى شېرىك ئېتىقاد، بۇزۇق نىيەت ۋە خاتا تەسەۋۋۇردىن پاكىزلاپ، ئۇرنىغا خالىس تەۋھىد، ياخشى نىيەت ۋە توغرا تەسەۋۋۇرنى يەرلەشتۈرۈش، تىلىنى يالغان ۋە يامان سۆزلەردىن توسۇپ، ئۇنى راست ۋە چىرايلىق سۆزلەرگە ئادەتلەندۈرۈش، پۇت - قول ئەزالارنى بىھۇدە ۋە يامان قىلىقلاردىن ساقلاپ، ئۇلارغا پايدىلىق ۋە ياخشى ئىشلارنى قىلدۇرۇش قاتارلىقلار بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. مۇھىتنى ئاسراش -

---

① قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 97 - ئايەت.
② قاراڭ: 30 - سۈرە رۇم، 41 - ئايەت.
③ قاراڭ: 42 - سۈرە شۇرا، 30 - ئايەت.

تەبىئەتنىكى بارلىق مەۋجۇداتنىڭ تەبىئىيلىكىنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇش ھەققىگە رىئايە قىلىش دېمەكتۇر. ماددىي جەھەتتىن ھاۋانى، سۇنى ۋە ئەتراپنى پاك تۇتۇش، مەنىۋى جەھەتتىن ھەر تۈرلۈك ۋاراڭ - چۇرۇڭدىن ياكى ھەددىدىن زىيادە ئاۋاز چىقىرىشتىن ساقلىنىش ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ ئارامىنى بۇزماسلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. ھايۋاننى قوغداش - پۈتۈن جانلىقلارنىڭ ياشاش، يەرلىشىش، نەسلىنى داۋاملاشتۇرۇش قاتارلىق ھەقلىرىگە رىئايە قىلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ھەقتە يېتەرلىك دەرىجىدە مەلۇماتقا ئىگە بولۇشى ئۈچۈن مۇناسىۋەتلىك ئايەت ۋە ھەدىسلەرنىڭ نۇرى ئاستىدا ئاممىباب ئەسەرلەرنىڭ يېزىلىشى ۋە بېسىپ تارقىتىلىشى ناھايىتى زۆرۈر. بۇ ئەھلى ئىلىملەرنىڭ ۋە ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەيدىغان قولى ئۇزۇن كىشىلەرنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىدۇر.

دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا ئۇنداق كىتابلار بولۇشى مۇمكىن، لېكىن بۇ ئىش ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تولدۇرۇشقا تېگىشلىك بىر بوشلۇق ئىدى. شۇڭا مەن بۇ ساھەدە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەتقىقاتلارنىڭ باشلانغۇچى بولۇپ قالار دېگەن ئۈمىد بىلەن «ھەر مۇسۇلمان ئۈچۈن لازىملىق دىنىي ئىلىملەر» ناملىق بۇ كىتابچىنى يېزىپ چىقتىم.

كىتابتا دىنىمىزدىكى كۈندىلىك ئىبادەت ۋە لازىملىق مەلۇماتلار، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، ئىنسانىي مۇناسىۋەت ۋە ھەق - ھوقۇقلار، ھايۋان ھەقلىرى ۋە پايدىلىرى قاتارلىق بىر يۈرۈش مەسىلىلەرنى مۇناسىۋەتلىك ئايەت - ھەدىسلەرنىڭ نۇرى ئاستىدا ئوتتۇرىغا قويۇشقا تىرىشتىم. مۇناسىۋەتلىك تۇرۇقلۇق دەلىل قىلىنمىغان ئايەت - ھەدىس ئۇچراتقانلارنىڭ ئەسكەرتىپ قويۇشىنى، ئىملا خاتالىقى كۆرگەنلەرنىڭ تۈزىتىپ قويۇشىنى، مەسىلە بىلەن دەلىل ئوتتۇرىسىدا بىرەر زىتلىق بايقىغانلارنىڭ ئىلمىي تەنقىد بېرىشىنى سەمىمىيلىك بىلەن سورايمەن. ئاللاھ مۇۋەپپەقىيەت ئاتا قىلغاي!

- ئەنەس ئالىم، 2017 - يىلى 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى

مۇندەرىجە

I شاھادەت (گۇۋاھلىق بېرىش) 1

§1. شاھادەتنىڭ شەرتى 1
§2. «شاھادەت»نىڭ مەنىسى 3
§3. شاھادەتنىڭ دەلىلى 4
§4. «شاھادەت»نىڭ ئىپادىسى 7
1) ئىبادەتلەرنى ئادا قىلىش 7
2) گۇناھلاردىن ساقلىنىش 8
3) توغرا يولدا مېڭىش 8

II تاھارەت (پاكىزلىق) 13

§1. ئومۇمىي بايان 13
§2. مەنىۋى پاكىزلىق 17
§3. ماددىي پاكىزلىق 18
1. پاكىزلىق قوراللىرى 19
1) سۇ 19
2) پاك تۇپراق 19
§4. نىجاسەتنىڭ تۈرلىرى ۋە ئۇلاردىن پاكلىنىش 20
1. ھەدەس ۋە ئۇنىڭدىن پاكلىنىش 20
2. خۇبس ۋە ئۇنىڭدىن پاكلىنىش 22
§5. تەرەت سۇندۇرۇشنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى 24
§6. تاھارەت 27
1. كىچىك تاھارەت (تەرەت) 28
2. چوڭ تاھارەت (غۇسۇل) 29
§7. تاھارەتنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار 33
§8. مەسىھ 35
§9. تەيەممۇم 36
1. تەيەممۇمنىڭ يولغا قويۇلۇشى 36
2. تەيەممۇمنىڭ شەكلى 37
3. تەيەممۇمنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار 39
§10. سوئال - جاۋابلار 40
1. تۆگە گۆشى تاھارەتنى سۇندۇرامدۇ؟ 40
2. قان چىقسا تەرەت سۇنامدۇ؟ 41
3. غۇسۇلدىن ئىلگىرى تەرەت ئېلىش شەرتمۇ؟ 42

III بەش ۋاخ ناماز 47

§1. بەش ۋاخ ناماز ئۆتەشنىڭ ھۆكمى 48
§2. بەش ۋاخ نامازنىڭ ۋاقتلىرى 51
1. پېشىننىڭ ۋاقتى 52
2. نامازدىگەرنىڭ ۋاقتى 52
3. نامازشامنىڭ ۋاقتى 52
4. خۇپتەننىڭ ۋاقتى 53
5. بامداتنىڭ ۋاقتى 53
§3. نامازلارنىڭ رەكئەت سانى 54
§4. ئەزان 59
1. ئەزاننىڭ يولغا قويۇلۇشى 59
2. ئەزاننىڭ ئالاھىدىلىكى 60
3. مۇئەززىننىڭ ۋەزىپىسى 60
4. ئەزاننى ئاڭلىغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى 61
§5. جامائەت 61
1. جامائەتنىڭ زۆرۈرلىكى 62
2. جامائەتنىڭ ئەھمىيتى 63
§6. رەۋاتىب سۈننەتلەر 64
1. كۈننىڭ چىقىشىدىن ئىلگىرى 66
2. كۈننىڭ پېتىشىدىن ئىلگىرى 67
3. كېچىنىڭ ۋاقتلىرى 67
4. كۈندۈزنىڭ تەرەپلىرى 68
1) پېشىننىڭ سۈننىتى 68
2) نامازدىگەرنىڭ سۈننىتى 70
3) نامازشامنىڭ ۋە خۇپتەننىڭ سۈننەتلىرى 70
4) بامداتنىڭ سۈننىتى 70
5. ۋىتىر نامىزى 71
1) ۋاقتى 71
2) دۇئايى قۇنۇت 72

IV زاكات 75

§1. ئومۇمي بايان 75
§2. «زاكات» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى 77
§3. زاكاتنىڭ ھۆكمى 77
§4. زاكاتنىڭ ھېكمىتى 78
1. رەھمەتكە لايىق بولۇش 78
2. دۇنيادا بېخىللىقتىن، ئاخىرەتتە دوزاختىن قۇتۇلۇش 79

3. پاكلىنىش ۋە يۇكسىلىش ········ 80
4. ئېھتىياجلارنى قامداش ········ 80
§5. زاكاتنىڭ شەرتلىرى ········ 82
1. ئېھتىياجدىن ئاشقان بولۇشى ········ 82
2. بىر يىلنىڭ ئۆتۈشى ········ 82
3. نىسابقا يېتىشى ········ 84
§6. زاكات كېلىدىغان ماللار ۋە ئۇلارنىڭ زاكاتلىرى ········ 86
1. ئالتۇن ۋە كۈمۈشنىڭ زاكىتى ········ 86
2. قەغەز پۇل ۋە چەكلەرنىڭ زاكىتى ········ 86
3. زىننەت بويۇملىرىنىڭ زاكىتى ········ 87
4. تىجارەت ماللىرىنىڭ زاكىتى ········ 88
5. هايۋاننىڭ زاكىتى ········ 88
1) تۆگىنىڭ زاكىتى ········ 88
2) قوينىڭ زاكىتى ········ 89
3) كالىنىڭ زاكىتى ········ 90
4) باشقا هايۋانلارنىڭ زاكىتى ········ 91
6. يەر مەهسۇلاتلىرىنىڭ زاكىتى ········ 91
7. يەر ئاستى بايلىقلىرىنىڭ زاكىتى ········ 93
§7. زاكات بېرىلىدىغان كىشى ۋە ئورۇنلار ········ 95
1. پېقىر ········ 95
2. مىسكىن ········ 95
3. زاكات خادىملىرى ········ 96
4. دىللىرى ئىسلامغا مايىل قىلىش مەقسەت قىلىنغان كىشىلەر ·· 96
5. قۇل ئازاد قىلىش ········ 96
6. قەرزدارلار ········ 96
7. ئاللاهنىڭ يولى ········ 96
8. يولۇچى ········ 96
§8. زاكاتقا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر ········ 97
1. مالدا زاكاتتىن باشقىمۇ هەق بار ········ 97
2. يېتىم بالىنىڭ زاكىتى ········ 98
3. قەرزدارنىڭ زاكىتى ········ 98
4. مېيىتنىڭ زاكىتى ········ 98
5. ۋاقتىدا ئادا قىلىش كېرەك ········ 98
6. ۋاقتىدىن ئىلگىرى بېرىش ········ 99
7. ياخشىسىنى ئېلىۋالماسلىق كېرەك ········ 99
§9. پىتىر سەدىقىسى ········ 100

1. هۆكمى 100
2. هېكمىتى 101
3. پىتىر سەدىقىسى پەرز بولغانلار 101
4. پىتىر سەدىقىسىنىڭ مىقدارى 107
5. ئادا قىلىش ۋاقتى 107
6. پىتىر سەدىقىسى بېرىلىدىغانلار 107

V روزا 109

§1. ئومۇمىي بايان 109
§2. روزىنىڭ هۆكمى ۋە تارىخى 110
§3. روزىنىڭ ئېيى ۋە پەزىلىتى 111
§4. روزىنىڭ ۋاقتى ۋە ماهىيىتى 111
§5. روزىنىڭ نىيىتى 112
§6. روزىنى ۋاقتىدا تۇتماسلىققا رۇخسەت بېرىلگەنلەر 113
§7. روزىنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار 114
§8. روزىغا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر 114
1. ئۇنتۇپ قېلىپ يەپ - ئىچىپ سالغانلارنىڭ روزىسى 114
2. ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش 114
3. قەدىر كېچىسى 116
1) قەدىر كېچىسى دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى 116
2) قەدىر كېچىسىنىڭ پەزىلىتى 118
3) قەدىر كېچىسىنىڭ ۋاقتى 118
4) قەدىر كېچىسىدە ئىبادەت قىلىش ۋە ئۇنىڭ هۆكمى 119
§9. بەزى نەپلە روزىلار 120
1. ئەرەفە كۈنى 120
2. شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن 121
3. دۈشەنبە ۋە پەيشەنبە كۈنلىرى 121
4. هەر ئايدا ئۈچ كۈن 122
5. هەر ئىككى كۈننىڭ بىرى 122
6. ئۇرۇش هارام قىلىنغان ئايلار 123
§10. سوئال - جاۋابلار 124
روزىنىڭ قازاسىنى قانداق تۇتىمىز؟ 124
شەۋۋالدا ئالتە كۈن روزا 127

VI هەج ۋە ئۆمرە 129

§1. ئومۇمىي بايان 129

§2. ھەجنىڭ شەرتى ۋە ھۆكمى 131
1. ھەجنىڭ ئالاھىدىلىكى 131
§3. مەككىگە كىرىش 132
1. ئېھرام 132
2. نىيەت 135
3. لەببەيك 135
4. مەسجىدى ھەرەمگە كىرىش 137
5. تاۋاپ 137
6. تاۋاپ ئەسناسىدا قىلىش ياخشى بولغان ئىشلار 139
7. سەئيي 142
§4. ھەج 147
1. مىناغا چىقىش 147
2. ئەرەفاتتا تۇرۇش (ۋۇقۇف) 148
3. مۇزدەلىفەدە قونۇش 150
4. مىناغا قايتىش 152
5. مەسجىدى ھەرەمگە كىرىش 160
6. مىناغا قايتىش 161
7. مىنادىن قايتىش 166
8. ۋىدا تاۋاپى 166
§5. ھەجنىڭ تۈرلىرى 167
1. ھەججۇلئىفراد 168
2. ھەججۇلقىران 169
3. ھەججۇتتەمەتتۇئ 169
§6. ئۆمرە 172
1. ھۆكمى 172
2. ئالاھىدىلىكى 172
3. ئەركانلىرى 173
§7. پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەججى 173
§8. سوئال - جاۋابلار 179
بەدەل ھەج 179
ھاجىم دېيىش كېرەكمۇ؟ 182
بۇرۇنمۇ ھەج بارمىدى؟ 183

VII قۇربانلىق 187

§1. ئومۇمىي بايان 187
§2. قۇربان (قۇربانلىق)نىڭ مەنىسى 189

1. قۇربان «قربان» دېگەن سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى 189
2. قۇربان «قربان» سۆزىنىڭ ئىستىلاھ مەنىسى..................... 190
3. قۇربانلىق قىلىشنىڭ شەرئىي مەنىسى 191
§3. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ھۆكمى.......................... 191
§4. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ھېكمىتى 194
1. ئاللاھقا يېقىنلىشىش 194
2. گۆش يېيىش ۋە يېگۈزۈش.................................. 194
3. ئاللاھقا شۈكۈر قىلىش 195
4. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنى تىرىلدۈرۈش 195
§5. قۇربانلىقنىڭ شەرتلىرى....................................... 196
§6. قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان ھايۋانلار 198
§7. قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدىغان ھايۋانلار.............. 199
§8. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ۋاقتى.................................. 200
§9. قۇربانلىققا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر................. 202
VIII نەزىر ۋە قەسەملەر... 205
§1. نەزىر 205
§2. قەسەملەر.. 205
1. ئېنىقلىمىسى ۋە ماھىيىتى.................................... 205
2. قەسەمنىڭ تۈرلىرى 208
1) بىھۇدە قەسەم.. 208
2) چىگىلگەن قەسەم ۋە كەففارىتى........................ 208
3) يالغان قەسەم.. 209
IX يېمەك - ئىچمەك 211
§1. ئومۇمىي بايان 211
§2. ئىچىملىكلەر 212
1. سۇ.. 212
2. سۈت.. 214
3. ھەسەل... 214
§3. يېمەكلىكلەر 215
1. ئاشلىقلار ۋە مېۋىلەر.. 215
2. گۆشلەر.. 217
1) تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە گۆشلىرى.................... 217
2) قۇش گۆشلىرى 218
3) ئوۋ گۆشلىرى.. 218

4) دېڭىز ھايۋانلىرىنىڭ گۆشلىرى ····· 219
§4. يېمەك - ئىچمەكلەرگە تەم كىرگۈزگۈچى ماددىلار ····· 220
1. دورا - دەرمەك ۋە ئوتياشلار ····· 220
2. زەنجىۋىل ····· 220
3. كافۇر ····· 221
4. زەيتۇن ۋە زەيتۇن يېغى ····· 221

X كىيىم - كېچەك ۋە زىننەتلىنىش ····· 223

§1. كۈندىلىك كىيىملەر ····· 223
1. كىيىنىشنىڭ سەۋەبلىرى ····· 225
2. كىيىمنىڭ ماددىلىرى ····· 225
3. كىيىمنىڭ تۈرلىرى ····· 225
4. كىيىنىشنىڭ شەرتلىرى ····· 226
§2. ياغلىق ····· 229
1. ئايال كىشىنىڭ پۈتۈن بەدىنى ئەۋرەتتۇر ····· 231
2. ئايال كىشىنىڭ يۈزى ئەۋرەت ئەمەستۇر ····· 233
§3. زىبۇزىننەت بىلەن ياسىنىش ····· 238
§4. مەڭ چەكتۈرۈش ۋە قاش تەردۈرۈش ····· 239
§5. ساقال - بۇرۇت ····· 239

XI ئىجتىمائىي ھايات ····· 243

§1. جەمئىيەت ۋە مۇسۇلمان ····· 243
§2. زالىم پادىشاھ ۋە مەزلۇم مۇسۇلمان ····· 243
1. ھوشيار بولۇش ۋە دىققەت قىلىش ····· 245
2. ئاللاھقا دۇئا قىلىش ····· 247
3. زۆرۈر تېپىلسا مۇسۇلمانلىقنى يوشۇرۇش ····· 248
§3. مۇسۇلمانلارنىڭ بىر - بىرىگە زۇلۇم قىلىشى ····· 250
1. يېتىمنىڭ مېلىنى يەۋېلىش ····· 253
2. يەر ئىگىلىۋېلىش ····· 253
3. ئىشچىنىڭ ھەققىنى بەرمەسلىك ياكى كەم بېرىش ····· 253
4. ھەقنى كېچىكتۈرۈش ····· 254
5. ئالداش ····· 254
6. بىئارام قىلىش ····· 254
§4. ئىش ۋە ئىشچى ····· 255
1. رۇخسەت بېرىلگەن ئىشلار ····· 258
1) تىجارەت (سودىگەرچىلىك) ····· 258

2) دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك ۋە ئورمانچىلىق 259
3) چارۋىچىلىق 260
4) كىراكەشلىك 262
5) ھەسەلچىلىك 263
6) سانائەت 264
7) ئوۋچىلىق 266
8) دېڭىزچىلىق 266
9) پوتۇكچىلىك 268
10) ئىشچىلىق 269
2. چەكلەنگەن ئىشلار 272
1) قۇرئاننىڭ مەنىسىنى يوشۇرۇش 272
2) پارىخورلۇق قىلىش 273
3) جازانىخورلۇق قىلىش 273
4) ئوغرىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلىش 273
5) قىمار ئويناش 274
6) دىنى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ ئاللاھنىڭ يولىغا توسقۇنلۇق قىلىش 274
7) ئۆلچەمدە ۋە تارازىدا كەم بېرىش 275
3. كاپىردىن ھەق ئېلىپ ئىشلەش 275
4. كاپىرغا ھەق بېرىپ ئىشلىتىش 276
§5. كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنلىرى 278
§6. سەيلە - ساياھەت 281
1. مەقستى 281
1) ئالىڭ - سەۋىيەگە ئىگە بولۇش 281
2) بىلىم ۋە تەتقىقات 282
3) دىنلار تارىخىنى ئۆگىنىش 282
4) ئىبادەت 282
5) تىجارەت 283
2. ئاياللارنىڭ سەپىرىدە مەھرەم شەرتى 283
1) بىر كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەر 284
2) ئىككى كۈنلۈك سەپەر 285
3) ئۈچ كۈنلۈك سەپەر 285
4) باشقا سەپەر 285
3. ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپىرى 285
1) پەيغەمبىرىمىزنىڭ بېشارىتى 285
2) ساھابىلەرنىڭ تەتبىقى 286
4. ئاياللارنىڭ ماشىنا ھەيدىشى 287
§7. ئەر - ئاياللارنىڭ ئارىلىشىپ ياشىشى 288
§8. قوشنا ھەققى 292
§9. توي مۇراسىمى 294

§10. هېيت (بايرام) 298

XII ئائىلىۋى هايات.. 303

§1. ئەر - ئاياللارنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى 303
1. ئورتاق مەسئۇلىيەتلەر 303
1) ۋاپادارلىق 303
2) دوستلۇق ۋە مېھرىبانلىق 303
3) ئۆزئارا ئىشەنچ 304
4) ياخشى ئەخلاق 304
2. ئەرلەرنىڭ ئاياللىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرى 306
1) ياخشى مۇئامىلە قىلىش 306
2) دىنىنى ئۆگىتىش 306
3) ھىمايە قىلىش 307
4) سىرىنى ساقلاش 307
3. ئاياللارنىڭ ئەرلىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرى 308
1) ئىتائەت قىلىش 308
2) ئابرۇي، شەرەپ ۋە مال - مۈلكىنى ساقلاش 309
3) ئاتا - ئانىسى ۋە تۇغقانلىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىش 310
§2. ئاتا - ئانىلارنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى 311
1. تۇغۇلغان ھامان قۇلىقىغا ئەزان ئوقۇش 313
2. ئېغىزلاندۇرۇش ۋە بەرىكەت تىلەش 313
3. ئېمىتىش 314
4. ئىسىم قويۇش 315
5. ئەقىقىسىنى بېرىش 318
1) مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر 319
2) مەزھەپ ئالىملىرىنىڭ كۆزقاراشلىرى 320
6. چېچىنى چۈشۈرۈش 323
7. خەتنە قىلىش 323
8. مېھىر - شەپقەت كۆرسىتىش 323
9. قۇرئان كەرىم ئۆگىتىش 324
10. ناماز ئۆتەشكە ئادەتلەندۈرۈش 324
11. روزا تۇتۇشقا كۆندۈرۈش 325
12. ياخشى ئۈلگە بولۇش 326
13. ئائىلىۋى ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىش 326
14. ئوقۇتۇش 327
15. بالىلارنى تەڭ كۆرۈش 328
16. ئومۇمىي ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىش 329

17. ئەقىدە توغرىسىدا ئالاھىدە تەربىيە بېرىش 329
18. باشقىلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى ئۆگىتىش 331
19. دۇنيانىڭ ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈش 332
20. دائىم كۆز - قۇلاق بولۇش 334
§3. پەرزەنتلەرنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى 335
1. ماددىي ياخشىلىق 336
2. مەنىۋى ياخشىلىق 337

XIII بىدئەت ۋە خۇراپاتلار 339

§1. پال 339
§2. كۆز تېگىش 340
1. كۆز تېگىشكە دەلىل قىلىنغان ئايەتلەر 341
2. كۆز تېگىشكە دەلىل قىلىنغان ھەدىسلەر 344
3. كۆز تەگمەيدىغانلىقىغا دائىر دەلىللەر 344
§3. تۇمار ئېسىش 347
§4. دېمىدە قىلىش 349
§5. خەتمە ئوقۇش 356
§6. مەۋلۇت ئوقۇش 358
1. «مەۋلۇت»نىڭ لۇغەت مەنىسى 358
2. مەۋلۇت ئوقۇش ئادىتىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى 358
3. مەۋلۇت ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇشنىڭ شەرئىي ھۆكمى 359

XIV ھايۋانلار 361

§1. ھايۋانلارنىڭ ئىنسانلارغا بەرگەن پايدىلىرى 361
1. ئىنسانلارغا قۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئەسلىتىش 361
2. ھەقتىن يۈز ئۆرىگەنلەرنى ھوشىنى تېپىشقا دەۋەت قىلىش 362
3. قاتناش ۋە ئۇرۇش ۋاستىسى بولۇش 364
4. گۆش - ياغ ۋە سۈت مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەش 365
5. شىپالىق ئىچىملىك بىلەن تەمىنلەش 367
6. خام ماددا بىلەن تەمىنلەش 367
7. خۇش پۇراقلىق ماددا، يىپەك بىلەن تەمىنلەش 368
8. بەزى زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەش 369
9. ئاللاھقا يېقىنلىشىش ۋاستىسى بولۇش 370
10. ئوۋ ئوۋلاش 371
11. زىننەت بولۇش ۋە زوق بېرىش 372
12. قاراۋۇللۇق قىلىش 372

13. ئىلىم ئۆگىتىش 373
§2. ھايۋانلارنىڭ ھوقۇقلىرى 374
1. ياشاش ھوقۇقى 374
2. نەسلىنى داۋاملاشتۇرۇش ھوقۇقى 374
3. ئورۇنلىشىش ھوقۇقى 375
4. داۋالىنىش ھوقۇقى 376
§3. ھالال ھايۋانلار 376
§4. ھارام ھايۋانلار 377
§5. ھەدىسلەردە چەكلەنگەن ھايۋانلار 379
1. يىرتقۇچ ھايۋانلار 379
2. ئېشەك 380
§6. ئايەت - ھەدىستە زىكىر قىلىنمىغان ھايۋانلار 384
§7. سۈنئىي ئۇرۇقلاندۇرۇش 385
§8. نىجاسەت يېگەن ھايۋاننىڭ ھۆكمى 386
§9. ھايۋاننى سولاپ بېقىش ۋە ئېلىپ - سېتىش 387
پايدىلانغان مەنبەلەر 389

I شاھادەت (گۇۋاھلىق بېرىش)

بۇ يەردىكى شاھادەت[1]- "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ" «گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، يەنە گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسىدۇر» دەپ گۇۋاھلىق بېرىش ئارقىلىق ئىسلامغا كىرىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ شاھادەت ئىسلامنىڭ بىرىنچى ئەركانى بولۇپ، مۇسۇلمان بولماقچى بولغان كىشىنىڭ بۇنى تىلى بىلەن ئىقرار قىلىشى ۋە دىلى بىلەن تەستىقلىشى، شۇنداقلا شەرتىنى، مەنىسىنى ۋە ئىپادىسىنى بىلىشى مۇھىمدۇر، بولمىسا تەلەپكە لايىق شاھادەت ئەمەلىيلەشمىگەن بولىدۇ.

§1. *شاھادەتنىڭ شەرتى*

«ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسى» دەپ گۇۋاھلىق بېرىشنىڭ بىردىنبىر شەرتى بۇ توغرىدا تولۇق ئىلىمگە ئىگە بولۇشتۇر. باشقىلارنى دوراپ «ئەشھەدۇ...» دېيىش «گۇۋاھلىق» ھېسابلانمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىن تاشقى ئالەمگە قاراپ تەپەككۇر سەپىرىگە ئاتلىنىش لازىم.

ئىنسان بۇ سەپىرى جەريانىدا، ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزى ياشاۋاتقان بۇ ئالەمنىڭ بىر ياراتقۇچى تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا باشلايدۇ. ئۇ بۇ تەپەككۇر سەپىرىدە بايقىغان ھەر بىر يېڭىلىق ئالدىدا ئۇ ياراتقۇچىنىڭ كائىناتنى باشقۇرۇۋاتقۇچى، پۈتۈن جانلىققا رىزىق بېرىۋاتقۇچى، كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغۇچى ۋە ئۆلتۈرۈپ - تىرىلدۈرگۈچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىدۇ. ئۇنىڭ بۇ چۈشەنچىسى بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئۇ ياراتقۇچىنىڭ يەككە - يېگانە ئىلاھ بولغان ئاللاھ ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش باسقۇچىغا يۈكسىلىدۇ.

ئۇ بۇ سەپىرى جەريانىدا ئاللاھ تائالانىڭ پۈتۈن مەخلۇقاتنىڭ رەببى (ياراتقۇچىسى، باشقۇرغۇچىسى، پەرۋىش قىلغۇچىسى) ۋە يەككە - يېگانە

[1] بۇ كەلىمىنىڭ ئەسلى ئەرەبچە بولۇپ «شەھادەت» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. تىلىمىزغا ئەرەبچىدىكى مەنىسى بىلەن «شاھادەت» شەكلىدە كىرگەن.

ئىلاھى (قۇلچىلىق قىلىشقا لايىق بولغان بىرلا مەبۇدى) ئىكەنلىكىنى قەتئىي رەۋىشتە بىلىش بىلەن بىرلىكتە، ئاللاھ تائالانىڭ كىتابىنى ئېلىپ كېلىپ ئىنسانىيەتكە يەتكۈزگەن كىشىنىڭ، ئاللاھ تائالانىڭ ئەلچىسى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە بۇ توغرىدا ئىشەنچكە تولىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ... ١٩﴾

«ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوق ئىكەنلىكىنى بىلگىن، ...»[1].

﴿أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ٱلْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰٓ ۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُوْلُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ١٩﴾

«ساڭا رەببىڭدىن نازىل قىلىنغان نەرسىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەم كور ئادەم بىلەن ئوخشاشمۇ؟ بۇنى پەقەت ساغلام ئەقىل ئىگىلىرى چۈشىنىدۇ»[2].

بىرىنچى ئايەت «ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوق» ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بۇيرۇيدۇ. ئىككىنچى ئايەت، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان قۇرئاننىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى بىلگەن كىشىنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن كۆزى ئېچىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئۇنىڭ ئەبەدىي مۆجىزىسى بولغان قۇرئان كەرىم ئۈستىدە تەپەككۇر قىلىپ بىلىشنىڭ مۇھىملىقىنى بايان قىلىدۇ. يەنى بۇ ئىككى ئايەت شاھادەت ئېيتىپ مۇسۇلمانلىقنى ئېلان قىلىشتىن ئىلگىرى نېمىگە نېمە ئۈچۈن شاھادەت ئېيتقانلىقنى بىلىشنىڭ شەرتلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى بۇ ئىشەنچىنى تىلى بىلەن "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ" دەپ ئىقرار قىلىدۇ، بۇ كەلىمە شاھادەتنىڭ: «گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، يەنە گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسىدۇر» دېگەن مەنىسىنى دىلى بىلەن تەستىقلايدۇ.

---

① 47 - سۈرە مۇھەممەد، 19 - ئايەت.

② 13 - سۈرە رەئد، 19 - ئايەت.

§2. «شاھادەت»نىڭ مەنىسى

ئەرەبچىدە بىرەر ئەھۋالغا بىۋاستە قاتناشقان، يۈز بەرگەندە نەق مەيداندا بولغان ۋە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئادەم «شاھىد - گۇۋاھ، گۇۋاھچى» دەپ ئاتىلىدۇ. كېيىن ئۇ ئەھۋالنى ئېنىقلاش جەريانىدا ئۇ ئادەمنىڭ ئۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى ئېيتىشى «شاھىتلىق (گۇۋاھلىق) بېرىش» دەپ ئاتىلىدۇ[1].

قۇرئان كەرىمدە شاھادەت كەلىمىسى گراماتىكىلىق شەكىللىرى بىلەن 135 قېتىمدىن كۆپ ئۆتىدۇ ۋە ھەممىسى يۇقىرىدىكى مەنىنى چۆرىدىگەن ئاساستا پەرقلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا بىر كىشى «ئەشھەدۇ ئەنلا ئىلاھە ئىللەللاھۇ ۋە ئەشھەدۇ ئەننە مۇھەممەدەن رەسۇلۇللاھ» دېيىش ئارقىلىق تۆۋەندىكىلەرنى ئىقرارنى قىلغان ۋە قەتئىي سۆزنى بەرگەن بولىدۇ:

مەن قۇلچىلىق قىلىشىمغا ئاللاھتىن باشقا ھېچ شەيئىنىڭ ۋە ھېچ شەخسنىڭ لايىق ئەمەسلىكىنى، پەقەت ئاللاھنىڭلا لايىق ئىكەنلىكىنى كۆزۈم بىلەن كۆرگەندەك بىلدىم، ئىشەندىم، دىلىم بىلەن تەستىقلىدىم.

مەن يەنە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ بەندىسى ئىكەنلىكىنى، ئاللاھنىڭ قىيامەتكىچە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە، جىملىدىن ماڭا ئەۋەتكەن ئەلچىسى ئىكەنلىكىنى، مېنىڭ ئۇنىڭغا ئەگىشىشىم ۋە ئۇنى ئۈلگە ئېلىشىم كېرەكلىكىنى كۆزۈم بىلەن كۆرگەندەك بىلدىم، ئىشەندىم، دىلىم بىلەن تەستىقلىدىم.

---

① ئەبۇلھۇسەين ئەھمەد ئىبنى فارىس ئىبنى زەكەرىييا قۇزۋىنى، «شهد»، مۇئجەمۇ مەقايىسسللۇغە، تەھقىقلىغۇچى: ئابدۇسسالام مۇھەممەد ھارۇن (دەمەشق: دارۇل فىكر، ھ 1399/ م 1979)، 3: 221؛ مۇھەممەد ئىبنى مۇكەررەم ئىبنى ئەلى ئەبۇلفەزل جەمالۇددىن ئىبنى مەنزۇر ئەنسارى رۇۋەيفئى ئىفرىقى، «شهد»، لىسانۇل ئەرەب (بېيرۇت: دارۇ سادىر، ھ 1414/ 1993)، 4: 239 - 240؛ زەينۇددىن ئەبۇ ئابدىللاھ ئىبنى ئەبى بەكىر ئىبنى ئابدىلقادىر رازى، «شهد»، مۇختارۇسسىھاھ، تەھقىقلىغۇچى: يۇسۇف شەيخ مۇھەممەد، 5 - باسما (بېيرۇت: مەكتەبەتى ئەسرىييە، ھ 1420 / م 1999)، 169؛ ئەبۇلئاببىاس شىھابۇددىن ئەھمەد ئىبنى يۇسۇف ئىبنى ئابدۇددائىم سەمىين ھەلەبىي، «شهد»، ئۇمدەتۇل ھۇففاز في تەفسىرى ئەشرەفىل ئەلفاز، تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد باسىل ئۇيۇنۇس سۇد (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1417/ م 1996)، 1: 239 – 241؛ قاھىرە ئەرەب تىلى ئاكادېمىيىسى، «شهد»، مۇئجەمۇلۋەسىت، (دارۇ دەئۋەت، تارىخسىز)، 1: 497.

§3. شاھادەتنىڭ دەلىلى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ٱلَّذِي لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۖ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِيِّ ٱلۡأُمِّيِّ ٱلَّذِي يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ١٥٨﴾

«ئى مۇھەممەد! ئېيتقىنكى: ئى ئىنسانلار! شۈبھىسىزكى، مەن ئاللاھنىڭ ھەممىڭلارغا ئەۋەتكەن ئەلچىسىمەن. ئۇ ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى خاس بولغان زاتتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر. ئۇ تىرىلدۈرىدۇ ۋە ئۆلتۈرىدۇ. ئۇ ھالدا ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ نەبىي ۋە ئۇممىي بولغان، ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىدىغان ئەلچىسىگە ئىشىنىڭلار ۋە ئۇنىڭغا ئەگىشىڭلار، ھىدايەت تاپالايسىلەر»[1].

بۇ ئايەت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ، ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن پۈتۈن ئىنسانلارغا ئەۋەتىلگەن ئەلچىسى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ، ئىنسانلارنى ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە، يەنى ئۇممىي پەيغەمبەر بولغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرۈشكە بۇيرۇيدۇ.

﴿إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمۡ يَرۡتَابُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ١٥﴾

«مۇئمىنلار پەقەت، ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا ئىشەنگەن ئاندىن كېيىن شۈبھىلەنمىگەن، ئاللاھنىڭ يولىدا ماللىرى ۋە جانلىرى بىلەن جىھاد قىلغان كىشىلەردۇر. ئەنە شۇلار راستچىللاردۇر»[2].

بۇ ئايەت مۇئمىن بولۇش ئۈچۈن ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە ئىشىنىشنىڭ شەرتلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

---

① 7 - سۈرە ئەئراف، 158 - ئايەت.

② 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 15 - ئايەت.

تۆۋەندىكى ئايەتلەر ئىمان ئېيتىشنىڭ ئىلمىي دەلىلگە ئاساسلىنىشىنىڭ شەرتلىكى بىلەن بىرگە ئىمان ئېيتىشنىڭ گۇۋاھلىق بېرىش بىلەن ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى بايان قىلىدۇ:

﴿شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَأُوْلُواْ ٱلۡعِلۡمِ قَآئِمَۢا بِٱلۡقِسۡطِۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ١٨﴾

«ئاللاھ، مەندىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق دەپ گۇۋاھلىق بەردى. پەرىشتىلەر بىلەن ھەققانىيەتچى ئىلىم ئىگىلىرىمۇ ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق دەپ گۇۋاھلىق بەردى. ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر. ئاللاھ ئەزىزدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[1].

﴿وَإِذَا سَمِعُواْ مَآ أُنزِلَ إِلَى ٱلرَّسُولِ تَرَىٰٓ أَعۡيُنَهُمۡ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمۡعِ مِمَّا عَرَفُواْ مِنَ ٱلۡحَقِّۖ يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱكۡتُبۡنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ ٨٣﴾

«ئۇلار رەسۇلۇللاھقا نازىل قىلىنغان قۇرئاننى ئاڭلىغان چاغلىرىدا ھەقنى تونۇغانلىقى ئۈچۈن كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلغانلىقىنى كۆرىسەن. ئۇلار مۇنداق دەيدۇ: رەببىمىز! بىز ئىمان ئېيتتۇق، بىزنى گۇۋاھلىق بەرگۈچىلەرنىڭ قاتارىغا يازغىن»[2].

بىرىنچى ئايەتتە «ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوق» دەپ گۇۋاھلىق بېرىدىغان ئىنسانلارنىڭ ھەققانىيەتنى ياقلىغۇچى ئىلىم ئىگىلىرى ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ ئىلمىي دەلىلگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ ئۇ گۇۋاھلىقنى بەرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىككىنچى ئايەتتە بىر قىسىم ناسارالارنىڭ قۇرئان كەرىمنى ئاڭلىغان چاغلىرىدا تەسىرلىنىپ ئىمان ئېيتقانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ «بىزنى گۇۋاھلىق بەرگۈچىلەرنىڭ قاتارىغا يازغىن» دەپ دۇئا قىلغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ ئالدى بىلەن قۇرئاننى ئاڭلاپ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ راست پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكىنى، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ ئىماننى «ئەشھەدۇ - گۇۋاھلىق بېرىمەن» دەپ ئىپادىلىگەنلىكىنى، ئاندىن كېيىن

---

[1] 3 - سۈرە ئال ئىمران، 18 - ئايەت.
[2] 5 - سۈرە مائىدە، 83 - ئايەت.

«بىزنى گۇۋاھلىق بەرگۈچىلەرنىڭ قاتارىغا يازغىن» دەپ دۇئا قىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى «دۇئا»نىڭ مەنىسى تەلەپ قىلىش دېمەكتۇر. تەلەپ قىلىش - ئالدى بىلەن تەلەپ قىلىنغان ئىش ئۈچۈن لايىق رەۋىشتە سەۋەب قىلىش، ئاندىن تىل بىلەن تىلەشتۇر. بۇ يەردىكى سەۋەب ئالدى بىلەن بىلىش ئاندىن گۇۋاھلىق بېرىشتۇر. مۇناسىۋەتلىك باشقا ئىككى ئايەت تۆۋەندىكىچە:

﴿إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُنَٰفِقُونَ قَالُوا۟ نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ۝١﴾

«ئى مۇھەممەد! مۇنافىقلار يېنىڭغا كەلگەن چاغلىرىدا ساڭا: «گۇۋاھلىق بېرىمىزكى، سەن ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئەلچىسىسەن» دەيدۇ. ئاللاھ بىلىدۇكى، سەن ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئەلچىسىسەن. ئاللاھ گۇۋاھلىق بېرىدۇكى، مۇنافىقلار ھەقىقەتەن يالغانچىلاردۇر»[1].

﴿كَيْفَ يَهْدِى ٱللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا۟ بَعْدَ إِيمَٰنِهِمْ وَشَهِدُوٓا۟ أَنَّ ٱلرَّسُولَ حَقٌّ وَجَآءَهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ ۚ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٨٦﴾

«ئىمان ئېيتقان، بۇ ئەلچىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بەرگەن ۋە ئۆزلىرىگە روشەن دەلىللەر كەلگەندىن كېيىن كافىر بولغان قەۋمنى ئاللاھ قانداقمۇ ھىدايەت قىلسۇن؟ ئاللاھ زالىم قەۋمنى ھىدايەت قىلمايدۇ»[2].

بۇ ئىككى ئايەتمۇ ئىمان ئېيتىشنىڭ گۇۋاھلىق بېرىش بىلەن ئىپادىلىنىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك بىر ھەدىس تۆۋەندىكىچە:

ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «ئىسلام دىنى بەش ئەركان ئۈستىگە قۇرۇلغان. بىرىنچىسى ‹ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسى› دەپ گۇۋاھلىق بېرىش، ئىككىنچىسى نامازنى ئۆتەش، ئۈچىنچىسى

[1] 63 - سۈرە مۇنافىقۇن، 1 - ئايەت.
[2] 3 - سۈرە ئال ئىمران، 86 - ئايەت.

زاكاتنى بېرىش، تۆتىنچىسى ھەج قىلىش، بەشىنچىسى رامىزان روزىسىنى تۇتۇش»①.

§4. «شاھادەت»نىڭ ئىپادىسى

1) ئىبادەتلەرنى ئادا قىلىش

ئىبادەت ـ ئىھتىرام بىلەن بويسۇنۇش ۋە مۇھەببەت بىلەن ئەيمىنىش دېگەن بولۇپ، ئاللاھ تائالاغا شەرتسىز ھالدا ئىتائەت قىلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ ئاللاھ تائالا بۇيرۇغان ئىشلارنى قىلىش ۋە چەكلىگەن ئىشلاردىن ساقلىنىش بىلەن مۇمكىن بولىدۇ. ئادەتتە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار ئىبادەت دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

(1) قەلبىي ئىبادەت. بۇ ئىخلاس، مۇھەببەت②، سەۋر، قورقۇش، ئەيمىنىش، تەپ تارتىش، ئۈمىد قىلىش③ ۋە تەۋەككۇل قىلىش قاتارلىق (قەلب بىلەن قىلىنىدىغان) ئىبادەتلەردۇر④.

(2) قەۋلى ئىبادەت. بۇ زىكىر ـ تەسبىھ ئوقۇش، ھەمدۇسانا ۋە ئىستىغفار ئېيتىش، دۇئا قىلىش، قۇرئان تىلاۋەت قىلىش، ئاللاھنىڭ يولىغا دەۋەت قىلىش، ياخشىلىققا بۇيرۇش، يامانلىقتىن توسۇش قاتارلىق (تىل بىلەن قىلىنىدىغان) ئىبادەتلەردۇر⑤.

---

① بۇخارى، «ئىمان»، 1؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 1؛ تىرمىزى، «ئىمان»، 3؛ نەسەئى، «ئىمان»، 13.

② مۇھەببەت ـ ئاللاھنى ۋە ئاللاھ ياخشى كۆرىدىغان تائەت ـ ئىبادەتلەرنى ياخشى كۆرۈش. ئاللاھ يامان كۆرىدىغان گۇناھ ـ مەئسىيەتلەرنى يامان كۆرۈش دېمەكتۇر (قاراڭ: 9 ـ سۈرە تەۋبە، 24 ـ ئايەت).

③ ئۈمىد ئاللاھنىڭ ساۋابىنى، رەھمىتىنى ۋە مەغپىرىتىنى ئۈمىد قىلىش دېمەكتۇر (قاراڭ: قاراڭ: 2 ـ سۈرە بەقەرە، 218 ـ ئايەت؛ 7 ـ سۈرە ئەئراف، 56 ـ ئايەت؛ 32 ـ سۈرە سەجدە، 16 ـ ئايەت؛ 17 ـ سۈرە ئىسرا، 57 ـ ئايەت؛ 39 ـ سۈرە زۇمەر، 9 ـ ئايەت؛ 21 ـ سۈرە ئەنبىيا، 90 ـ ئايەت).

④ قەلبىي ئىبادەتلەرنىڭ دەلىللىرى ئۈچۈن قاراڭ: 98 ـ سۈرە بەييىنە، 8 ـ ئايەت؛ 9 ـ سۈرە تەۋبە، 24؛ 2 ـ سۈرە بەقەرە، 45 ـ ۋە 153 ـ ئايەتلەر؛ 90 ـ سۈرە بەلەد، 17 ـ ئايەت؛ 103 ـ سۈرە ئەسر، 3 ـ ئايەت؛ 2 ـ سۈرە بەقەرە، 40 ـ ئايەت؛ 2 ـ سۈرە بەقەرە، 218 ـ ئايەت؛ 7 ـ سۈرە ئەئراف، 56 ـ ئايەت؛ 32 ـ سۈرە سەجدە، 16 ـ ئايەت؛ 17 ـ سۈرە ئىسرا، 57 ـ ئايەت؛ 39 ـ سۈرە زۇمەر، 9 ـ ئايەت؛ 21 ـ سۈرە ئەنبىيا، 90 ـ ئايەت. 64 ـ سۈرە تەغابۇن، 13 ـ ئايەت.

⑤ قەۋلىي ئىبادەتلەرنىڭ دەلىللىرى ئۈچۈن قاراڭ: 33 ـ سۈرە ئەھزاب، 41 ـ ۋە 42 ـ ئايەتلەر؛ 110 ـ سۈرە نەسر، 3 ـ ئايەت؛ 40 ـ سۈرە غافىر، 60 ـ ئايەت. 18 ـ سۈرە كەھف، 27 ـ ئايەت؛ 27 ـ سۈرە ئەنكەبۇت، 45 ـ ئايەت؛ 16 ـ سۈرە نەھل، 125 ـ ئايەت؛ 40 ـ سۈرە فۇسسىلەت، 33 ـ ئايەت؛ 3 ـ سۈرە ئال ئىمران، 104 ـ ۋە 110 ـ ئايەتلەر؛ 9 ـ سۈرە تەۋبە، 71 ـ ئايەت؛ 31 ـ سۈرە لۇقمان، 17 ـ ئايەت.

(3) بەدەنىي ئىبادەت. بۇ ناماز، روزا، ھەج، تاۋاپ ۋە سەئيى، جىھاد قاتارلىق (بەدەن بىلەن قىلىنىدىغان) ئىبادەتلەردۇر[①].

(4) مالىي ئىبادەت. بۇ سەدىقە، زاكات، قۇربانلىق، ياردەم، ئىئانە قاتارلىق (مال بىلەن قىلىنىدىغان) ئىبادەتلەردۇر[②].

2) گۇناھلاردىن ساقلىنىش

گۇناھ ئىسلامدا چەكلەنگەن ئېتىقاد ۋە سۆز - ھەرىكەتلەر بولۇپ، ئۇلار قۇرئان كەرىمدە پەرقلىق ئايەتلەردە ئوخشىمىغان ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدۇ[③]. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان «ئەقلىي يولۇچىلىق» باسقۇچلاردىن ئۆتۈپ، ئاخىرىدا «ئەشھەدۇ...» كەلىمىسىنى سۆزلەش بىلەن ئىمانىنى ئېلان قىلغان كىشىنىڭ گۇناھلاردىن ساقلىنىشى كېرەك، بولمىسا ئۇز ئەقىدىسىگە خىلاپلىق قىلغان بولىدۇ. گۇناھلار توغرىسىدا بۇ كىتابنىڭ ئىككىنچى قىسمىدا تەپسىلىي مۇلۇمات بېرىلىدۇ، ئىنشائاللاھ.

3) توغرا يولدا مېڭىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحۡنُ أَوۡلِيَآؤُكُمۡ فِي

---

① بەدەنىي ئىبادەتلەرنىڭ دەلىللىرى ئۇچۇن قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 238 - ئايەت؛ 11 - سۈرە ھۇد، 114 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 78 - ئايەت؛ 20 - سۈرە تاھا، 130 - ئايەت؛ 2 - سۈرە بەقەرە، 183~187 - ئايەتلەر؛ 2 - سۈرە بەقەرە، 158 - ۋە 196 - ئايەتلەر؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 97 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 27~29 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 78 - ئايەت.

② مالىي ئىبادەتلەرنىڭ دەلىللىرى ئۇچۇن قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 3 -، 215 -، 219 -، 254 -، 261 -، 262 -، 265 - 272 - ۋە 274 - ئايەتلەر؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 134 - ئايەت؛ 8 - سۈرە ئەنفال، 3 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 104 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 34 - 35 - ۋە 67 - ئايەتلەر؛ 24 - سۈرە نۇر، 56 - ئايەت؛ 28 - سۈرە قەسەس، 54 - ئايەت؛ 32 - سۈرە سەجدە، 16 - ئايەت؛ 33 - سۈرە ئەھزاب، 35 - ئايەت؛ 42 - سۈرە شۇرا، 38 - ئايەت؛ 35 - سۈرە فاتىر، 29 - ئايەت؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 18 - ئايەت؛ 63 - سۈرە مۇنافىقۇن، 10 - ئايەت؛ 64 - سۈرە تەغابۇن، 16 - ئايەت؛ 107 - سۈرە مائۇن، 7 - ئايەت؛ 108 - سۈرە كەۋسەر، 2 - ئايەت.

③ ئۇ ئىسىملار، ئايەتلەردىكى ئورنى ۋە ئالدى - كەينىگە قاراپ گۇناھ، يامانلىق، جىنايەت، خاتالىق، كەمچىلىك دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْأَاخِرَةِ ۖ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِىٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴿٣٢﴾﴾

«شۇبھىسىزكى، ‹رەببىمىز ئاللاھتۇر› دېگەن، ئاندىن توغرا يولدا ماڭغانلارغا پەرىشتىلەر چۈشۈپ مۇنداق دەيدۇ: قورقماڭلار، قايغۇرماڭلار ۋە سىلەرگە ۋەدە قىلىنغان جەننەت ئۈچۈن خۇشال بولۇڭلار. بىز دۇنيا ھاياتىدا ۋە ئاخىرەتتە سىلەرنىڭ دوستلىرىڭلارمىز. ئۇ يەردە كۆڭلۈڭلار تارتقان ھەر نەرسىگە ئېرىشىسىلەر. ئۇ يەردە يەنە پۈتۈن ئارزۇيۇڭلار ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ، مەغپىرەت قىلغۇچى ۋە كۆپ ئىنئام قىلغۇچى ئاللاھنىڭ كۈتۈشىدۇر!»[①].

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَـٰمُوا۟ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾
أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ خَـٰلِدِينَ فِيهَا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾﴾

«شۇبھىسىزكى، ‹رەببىمىز ئاللاھتۇر› دېگەن، ئاندىن توغرا يولدا ماڭغانلارغا ھېچقانداق قورقۇنچ يوق ۋە ئۇلار ھەرگىزمۇ غەمكىن بولمايدۇ. ئەنە شۇلار جەننەت ئەھلىدۇر. ئۇلار ئۇ جەننەتتە مەڭگۈ قالغۇچىلاردۇر. بۇ ئۇلارنىڭ ئەمەللىرىگە بېرىلگەن مۇكاپاتتۇر»[②].

دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن «رەببىم ئاللاھتۇر» دېگەن سۆزنى ئېيتىش كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى بۇ ئېغىزدىكى سۆزنى ئەمەلىيەتتە توغرا يولدا مېڭىش بىلەن ئىسپاتلاش لازىم. بۇ، يۇقىرىدىكى «ئىبادەتلەر»نى ئادا قىلىش ۋە «گۇناھلار»دىن ساقلىنىش بىلەن بىرگە، ئاللاھ تائالا تۈزۈپ بەرگەن يولدا مېڭىشنى ۋە ئاللاھ تائالا بەلگىلىگەن دائىرە ئىچىدە ياشاشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالا ئائىلە قۇرۇش قائىدىلىرىنى ئۆگەتكەن، رىزىق ئىزدەش يوللىرىنى كۆرسەتكەن، يېمەك - ئىچمەك پرىنسىپلىرىنى بەلگىلىگەن، ئېلىم - سېتىم ۋە ئېلىم - بېرىم مۇئامىلىلىرى ھەققىدە يوليورۇق بەرگەن، ئۇرۇق - تۇغقان ۋە قولۇم - قوشنا ھەقلىرىنى بىلدۈرگەن، ئائىلىۋي ۋەزىپىلەرنى تونۇتقان، ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ۋە ئەخلاقنى بايان قىلغان. ئەنە شۇلارغا رىئايە قىلىش توغرا يولدا ماڭغانلىق بولىدۇ. ئۇلار قىسقىچە شۇلاردىن ئىبارەتتۇر:

① 41 -سۈرە فۇسسىلەت، 30~32 - ئايەتلەر.
② 46 - سۈرە ئەھقاف، 13 - ۋە 14 - ئايەتلەر.

(1) ئائىلە قۇرۇش قائىدىلىرى

ئاللاھ تائالا ئائىلە قۇرۇشتا، نىكاھلىنىشقا بولمايدىغانلارنى بايان قىلغان[①]. نىكاھلانماقچى بولغان بىر جۈپ ئەر - ئايالنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئىپپەتلىك بولۇشىنى شەرت قىلغان؛ ئەرنى، نىكاھلانماقچى بولغان ئايالغا تويلۇق بېرىشكە بۇيرۇغان[②]. مۆئمىنلارنى ئۆز ئىچىدىكى بويتاقلارنى نىكاھلاندۇرۇپ قويۇشقا ئەمر قىلغان[③].

(2) رىزىق ئىزدەش يوللىرى

ئاللاھ تائالا رىزىق ھاسىل قىلىش ئۈچۈن باشقا جايلارغا بېرىشقا بۇيرۇغان[④]، ئۆزئارا رازىلىشىپ قىلىنىدىغان تىجارەتنى يولغا قويغان[⑤]، ئىنسانلارنى بىلىم - سەۋىيە ۋە ماددىي ئىمكان جەھەتتىن پەرقلىق قىلىپ، بىر - بىرىگە موھتاج قىلغان، شۇنداقلا ئىش ۋە خىزمەت، ئېلىم - بېرىم سىستېمىسىنى بېكىتكەن[⑥].

(3) يېمەك – ئىچمەك پرىنسىپلىرى

ئاللاھ تائالا ھالال ۋە پاك نەرسىلەردىن ئىسراپ قىلمىغان ئاساستا يېيىشكە بۇيرۇغان[⑦]، يېتىملارنىڭ ماللىرىنى ناھەق يەۋېلىشتىن، بىر - بىرىنىڭ مېلىنى باتىل يوللار بىلەن يەۋېلىشتىن توسقان[⑧]، ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋان، ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى ئېيتىلىپ بوغۇزلانغان ھايۋان، ھايۋاننى بوغۇزلىغاندا ئېقىپ چىققان قان ۋە چوشقىنىڭ گۆشى قاتارلىقلارنى ھارام قىلغانلىقىنى بىلدۈرگەن[⑨].

---

① قاراڭ: 2 -سۈرە بەقەرە، 221 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 23 ۋە 24 - ئايەت؛ 24 - سۈرە نۇر، 3 - ۋە 26 - ئايەتلەر.

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 4 - ۋە 24 - ئايەتلەر؛ 5 - سۈرە مائىدە، 5 - ئايەت.

③ قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 32 - ئايەت.

④ قاراڭ: 62 - سۈرە جۇمۇئە، 10 - ئايەت؛ 67 - سۈرە مۇلك، 15 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 29 - ئايەت.

⑥ قاراڭ 43 - سۈرە زۇخرۇف، 32 - ئايەت.

⑦ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 168 - ۋە 172 - ئايەتلەر؛ 5 - سۈرە مائىدە، 88 - ئايەت؛ 7 - سۈرە ئەئراف، 31 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 114 - ئايەت.

⑧ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 2 -، 6 - ۋە 29 - ئايەتلەر.

⑨ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 173 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 3 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 115 - ئايەت.

(4) ئېلىم - سېتىم ئۇسۇللىرى

ئاللاھ تائالا ئېلىم - سېتىمنى ھالال، جازانىخورلۇقنى ھارام قىلغان، بىر - بىرىنىڭ مېلىنى پارىخورلۇق ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ يېيىشتىن توسقان. ئېلىم - بېرىم مۇئامىلىلىرىنى يېزىپ ھۆججەتلەشتۈرۈشكە، نېسى ئېلىم - سېتىم بولسا گۇۋاھچىمۇ ھازىر قىلىشقا بۇيرۇغان[①].

(5) ئىنسانىي مەسئۇلىيەتلەر

ئاللاھ تائالا ئاتا - ئانا، يېتىم، مىسكىن ۋە قولۇم - قوشنىلارغا ياخشىلىق قىلىشقا، ئۇرۇق - تۇغقانلارغا سىلە - رەھىم قىلىشقا بۇيرۇغان[②]. ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ھەققىنى بېرىشنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن[③].

(6) ئائىلۇى ۋەزىپىلەر

ئاللاھ تائالا ئائىلە قۇرغان ئەر - ئاياللارنى ئۆزئارا ياخشىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرۈشكە، خۇسۇسەن ئەرلەرنى بۇنىڭغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىشكە بۇيرۇغان[④]. ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي يۈكىنى ئەرنىڭ زىممىسىگە، ئامانەتدارلىق ۋە تەربىيەچىلىق ۋەزىپىسىنى ئايالنىڭ زىممىسىگە يۈكلىگەن[⑤].

(7) ئىجتىمائىي ئەخلاق

ئاللاھ تائالا بىر - بىرىنى مەسخىرە قىلىش، ئەيىبلەش، يامان لەقەم بىلەن ئاتاش، بىر - بىرىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىش، ئەيىبىنى ئىزدەش قاتارلىق ئىللەتلەردىن توسقان[⑥]. غەيۋەتخور، تۆھمەتخور، سۇخەنچى، باشقىلارنى

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 188 -، 275 - ۋە 282 - ئايەتلەر.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە 83 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 1 - ۋە 36 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 151 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ئايەت؛ 31 - سۈرە لۇقمان، 14 - ۋە 15 - ئايەت؛ 46 - سۈرە ئەھقاف، 15 - ئايەت.

③ قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 90 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 26 - ئايەت؛ 30 - سۈرە رۇم، 38 - ئايەت.

④ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 19 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەت.

⑥ قاراڭ: 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 9 ~ 12 - ئايەتلەر.

ئەيبلىگۈچى ۋە مەسخىرە قىلغۇچىلارنى ئاگاھلاندۇرغان[①]. نامەھرەملەرگە يامان كۆز بىلەن قاراشتىن توسقان[②].

شۇنىڭدەك، باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرمەكچى بولغاندا ئۆي ئىگىسىگە ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ، سالام بېرىپ ۋە ئىجازەت ئېلىپ كىرىشكە بۇيرۇغان[③].

(8) ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتلەر

جەمئىيەتتە ياخشىلىقنىڭ ئومۇملىششى، يامانلىقنىڭ يوقىلىشى ۋە يۈز بەرمەسلىكى، ئامانلىقنىڭ ساقلىنىشى ۋە ئادالەتنىڭ بەرپا قىلىنىشى، مۇھىتنىڭ ئاسرىلىشى، ھايۋانلارنىڭ قوغدىلىشى قاتارلىق خىسلەتلەرنىڭ ئەمەلىيلىششى ئۈچۈن ھەر كىشى قولىدىن كەلگەنچە ھەسسە قوشۇش كېرەك[④].

(9) دىنى قېرىنداشلىق مەسئۇلىيەتلىرى

ئاللاھ تائالا مۇئمىنلارنىڭ قېرىنداش ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن[⑤]، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ زىممىسىگە بىر قىسىم قېرىنداشلىق مەسئۇلىيەتلىرى يۈكلىگەن: ياخشىلىق ۋە تەقۋادارلىقتا ياردەملىشىش، مېيىتنى ئۇزىتىش، مىراسنى شەرىئەتنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۈلەشتۈرۈش... قاتارلىقلار ئەنە شۇ مەسئۇلىيەتلەردىندۇر[⑥].

① قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 112 - ئايەت؛ 24 - سۈرە نۇر، 15 - ئايەت؛ 33 - سۈرە ئەھزاب، 58 - ئايەت؛ 68 - سۈرە قەلەم، 11 - ئايەت؛ 83 - سۈرە مۇتەففىفىن، 29~32 - ئايەتلەر؛ 104 - سۈرە ھۇمەزە.

② - قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 30 - ۋە 31 - ئايەت.

③ 24 - سۈرە نۇر، 27 - ئايەت.

④ قاراڭ: 3 - ئال ئىمران، 104 -، 110 - ۋە 114 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 135 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 8 - ئايەت؛ 7 - سۈرە ئەئراف، 199 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 71 - ۋە 112 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 41 - ئايەت؛ 31 - سۈرە لۇقمان، 17 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 103 - ئايەت؛ 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 10 - ئايەت.

⑥ 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 80 - ۋە 84 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 7 -، 11 -، 12 -، 33 - ۋە 176 - ئايەتلەر.

II تاھارەت (پاكىزلىق)

§1.ئومۇمىي بايان

«تاھارەت» دېگەن سۆز ئەسلىدە ئەرەبچە بولۇپ، لۇغەت مەنىسى پاكلانماق، تازىلانماق دېگەن بولىدۇ. بۇ سۆزنىڭ ئىستىلاھىي (ئاتالغۇ) مەنىسى بولسا ماددىي كىرنى (نىجاسەتنى، خۇبسنى) ياكى مەنىۋى كىرنى (ھەدەسنى) يوقىتىش دېگەن بولىدۇ[1]. بىرىنچىسى ناماز ئۆتەشتىن ئىلگىرى بەدەننى، كىيىمنى ۋە ئورۇننى ماددىي نىجاسەتتىن تازىلاش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئىككىنچىسى ھاجەتخانىدا يۈز بېرىدىغان ئىشلاردىن بىرى يۈز بەرگەندىن كېيىن نامازغا تۇرۇشتىن ئىلگىرى كىچىك تاھارەت ئېلىش بىلەن، جۇنۇپ بولغاندىن كېيىن ۋە ھەيز ياكى نىفاس توختىغاندىن كېيىن نامازغا تۇرۇشتىن ئىلگىرى چوڭ تاھارەت (غۇسۇل تاھارەت) ئېلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ ئىككى تاھارەت سۇ تاپالمىغان ياكى سۇنى ئىشلىتىشكە قادىر بولالمىغان تەقدىردە تەيەممۇم قىلىش بىلەنمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ.

كېيىنچە ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئىسلام دىنى باشقا بارلىق دىن ۋە پۈتكۈل نىزاملارنىڭ ئىچىدە پاكىزلىققا ئەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان يېگانە دىندۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دىن ئۆز مەنسۇبلىرىنى ئىچىنى، تېشىنى، كىيىمنى ۋە مۇھىتىنى پاكلاشقا ۋە پاك تۇتۇشقا بۇيرۇيدۇ. تېخىمۇ ئوچۇق ئېيتقاندا، ئىسلام دىنى مۇسۇلمانلارنى دىلىنى باتىل ئېتىقاد، يامان نىيەت ۋە ھەسەت قاتارلىق مەنىۋى كىرلەردىن، تىلىنى يالغان سۆز، يامان سۆز ۋە يالغان قەسەم قاتارلىق مەنىۋى كىرلەردىن، پۇت - قول ئەزالىرىنى يامان ئىش، ھارام ئىش، ناتوغرا ئىش ۋە ناھەق ئىش قاتارلىق مەنىۋى كىرلەردىن، بەدىنىنى، كىيىم - كېچەكنى ۋە مۇھىتىنى نىجاسەت، مەينەتچىلىك، پاسكىنىچىلىق قاتارلىق

---

[1] سالىم ئۆگۈت، «تاھارەت»، *دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2010)، 39: 382.

ماددىي كىرلەردىن پاكلاشقا ۋە پاك تۇتۇشقا بۇيرۇيدۇ①. ھەتتا بۇ دىندا بەزى ئىبادەتلەر پاكىزلىقنىڭ ئەمەلىيلىششى ئۈچۈن يولغا قويۇلغان.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ١٠٣﴾

«ئۇلارنىڭ ماللىرىدىن سەدىقە ئالغىن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى پاكلايسەن ۋە يۈكسەلدۈرىسەن. ئۇلارغا دۇئا قىلغىن. چۈنكى سېنىڭ دۇئايىڭ ئۇلارغا ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»②.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھەر نەرسىنىڭ بىر زاكىتى (پاكلىغۇچىسى) بار. بەدەننىڭ زاكىتى بولسا، روزا تۇتۇشتۇر»③.

قىسقىسى بۇ دىندا ھايات پاكىزلىق ئۈستىگە قۇرۇلغان. مەسىلەن:

① ئاللاھ تائالانىڭ 74 - سۈرە مۇددەسسىرنىڭ 4 - ئايىتىدىكى ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ - كىيىملىرىڭنى پاك تۇت﴾ دېگەن بۇيرۇقى كىيىملەرنىڭ ھەر دائىم پاكىز بولۇشىنىڭ لازىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ. نامازنىڭ سىرتىدا پاكىز بولۇشى شەرت قىلىنغان كىيىمنىڭ دىنىمىزنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىبادىتى بولغان نامازدا پاكىز بولۇشىنىڭ نامازنىڭ ئەڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدىن بىرى بولۇشى ئېنىق. ئاللاھ تائالانىڭ 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 222 - ئايىتىدىكى ۋە 9 - سۈرە تەۋبەنىڭ 108 - ئايىتىدىكى «ئاللاھ پاك بولغۇچىلارنى ياخشى كۆرىدۇ» دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرى يۇقىرىدىكى پاكىزلىقلارنىڭ مۇھىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ. مۇناسىۋەتلىك بەزى ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە: رىۋايەت قىلىنىشىچە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىشىلەرنىڭ سىلەرگە لەنەت ئوقۇشىغا سەۋەبچى بولىدىغان ئۈچ ئىشتىن ساقلىنىڭلار: ئىنسانلار (كۆل، قۇدۇق، ئېرىق ۋە ئۆستەڭ قاتارلىقلارغا ئوخشاش) سۇ ئالىدىغان جايلارغا تەرەت سۇندۇرۇشتىن، يولغا تاھارەت سۇندۇرۇشتىن ۋە سايىغا تاھارەت سۇندۇرۇشتىن ساقلىنىڭلار» (ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 26؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 21). «ئاللاھ تائالا سىلەرنىڭ سۈرەتلىرىڭلارغا ۋە ماللىرىڭلارغا قارىمايدۇ. لېكىن سىلەرنىڭ قەلبلىرىڭلارغا ۋە ئەمەللىرىڭلارغا قارايدۇ» (مۇسلىم، «بىرر ۋە سىلە ۋەلئەداب»، 33؛ ئىبنى ماجە، «زۇھد»، 9؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 16: 285).

② 9 - سۈرە تەۋبە، 103 - ئايەت.

③ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 44.

• شېرىك بىلەن بۇلغانغان ئىماننىڭ پايدىسى بولمايدۇ[1]. رىيا بىلەن كىرلەنگەن ئىبادەت ۋە ناتوغرا يوللاردىن تاپقان پۇل - مال بىلەن قىلىنغان سەدىقە قوبۇل قىلىنمايدۇ[2].

• بەش ۋاخ نامازنىڭ ھەر بىرىنى ئادا قىلىدىغان چاغدا ناماز ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىنى ۋە تېشىنى پاكلىشى پەرز قىلىنغان[3]. ھەج بىلەن روزىدا تىلىنىڭ ۋە دىلىنىڭ پاكلىقى شەرت قىلىنغان[4].

• غۇسۇل قىلىش چوڭ تاھارەتسىزلىك شەرتىگىلا باغلىق قىلىنماستىن، بەلكىدە ھەربىر مۇسۇلمان ھەپتىدە ئەڭ ئاز بىر قېتىم يۇيۇنۇشقا تەشۋىق قىلىنغان. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

① قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 88 - ئايەت؛ 31 - سۈرە لۇقمان، 13 - ئايەت؛ 39 - سۈرە زۇمەر، 65 - ئايەت.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 264 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 142 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 54 - ئايەت؛ 107 - سۈرە مائۇن، 4 ~ 7 - ئايەتلەر. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى ھالال كەسىپ بىلەن تاپقان مېلىدىن خورما چاغلىق نەرسە بولسىمۇ سەدىقە قىلسا (ئاللاھ تائالا پەقەت ھالالنىلا قوبۇل قىلىدۇ) ئاللاھ تائالا ئۇنى ئوڭ قولى بىلەن قوبۇل قىلىدۇ، ئاندىن شۇ خورما چاغلىق نەرسىسنى خۇددى سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۆز تايچىقىنى ئوبدان بېقىپ ئۆستۈرگەندەك ئۆستۈرۈپ، سەدىقە قىلغۇچى ئۈچۈن ئۇنىڭ ساۋابىنى تاغدەك زورايتىپ بېرىدۇ» (بۇخارى، «تەۋھىد»، 23؛ مۇسلىم، «زاكات»، 64؛ تىرمىزى، «زاكات»، 28؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 28).

③ قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت؛ 11 - سۈرە ھۇد، 114 - ئايەت؛ 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 45 - ئايەت. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «نامازنىڭ ئاچقۇچى تاھارەت» (ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 31 ؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 3)، «ئەمەللەر نىيەتلەرگە باغلىق. كىم نېمىنى نىيەت قىلسا شۇنىڭغا ئېرىشىدۇ. شۇڭلاشقا ھىجرەتنى ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ئۈچۈن قىلغانلار، ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ئۈچۈن ھىجرەت قىلغان بولىدۇ. ھىجرەتنى بىرەر دۇنيالىققا ئېرىشىش ئۈچۈن ياكى بىرەر خوتۇننى ئېلىش ئۈچۈن قىلغانلار، شۇ دۇنيالىق ئۈچۈن ياكى شۇ خوتۇن ئۈچۈن ھىجرەت قىلغان بولىدۇ» (بۇخارى، «بەدئۇلۋەھيى»، 1؛ بۇخارى، «ئىتق»، 6؛ بۇخارى، «مەناقىبۇلئەنسار»، 45؛ بۇخارى، «نىكاھ»، 5، ئەيمان، 23؛ مۇسلىم، «ئىمارە» 155؛ ئەبۇداۋۇد، «تالاق»، 11؛ تىرمىزى، «فەزائىلۇل جىھاد»، 16؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 60). «تاھارەتسىز ئوقۇلغان ناماز قوبۇل قىلىنمايدۇ» (بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 2؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 2؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 1).

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 183 ~ 187 - ۋە 197 - ئايەتلە. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن ھەجگە بېرىپ، ھەج قىلىش جەريانىدا ھەجدە ناشايان سۆزلەرنى ۋە گۇناھ ئىشلارنى قىلماي ھەجنى تاماملاپ قايتسا، خۇددى ئانىسىدىن تۇغۇلغان كۈندىكىدەك گۇناھلاردىن پاك بولۇپ قايتىدۇ» (بۇخارى، «ھەج»، 4؛ مۇسلىم، «ھەج»، 438؛ تىرمىزى، «ھەج»، 2؛ نەسەئى، «مەناسكۇل ھەج»، 4؛ ئىبنى ماجە، «مەناسك»، 3). «كىمكى روزىدار تۇرۇپ يالغان سۆزلەشنى ۋە يالغان سۆز بىلەن ئىش قىلىشنى تەرك ئەتمەيدىكەن، ئۇنىڭ يېمەك - ئىچمەكنى تەرك ئېتىشىگە ئاللاھ تائالا موھتاج ئەمەس» (بۇخارى، «سەۋم»، 8؛ بۇخارى، «ئەدەب»، 51؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 25؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 16).

«سىلەردىن جۈمە نامىزىغا كېلىدىغان كىشى يۇيۇنسۇن»[1]، «جۈمە كۈنى يۇيۇنۇش بالاغەتكە يەتكەن ھەرقانداق كىشىگە زۆرۈردۇر»[2].

• تاھارەت بولسۇن، غۇسۇل بولسۇن مۇكەممەل بولۇشى تەكىتلەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئەزانى ئۈچ قېتىمدىن يۇيۇش تەشۋىق قىلىنغان[3].

مۇسۇلمانلارغا تاھارەت سۇنمىغۇچە بىرقانچە ۋاقىتنىڭ نامىزىنى بىرلا تاھارەت بىلەن ئۆتەشكە رۇخسەت بېرىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ھەر بىر ناماز ئۈچۈن ئايرىم - ئايرىم تاھارەت ئېلىشقا تەشۋىق قىلىنغان[4].

مۇسۇلمانلار قول بىلەن ئېغىزغا ئوخشاش تەن سالامەتلىك نۇقتىسىدىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئەزالارنى تاھارەت ئالغاندىلا ئەمەس، ئەكسىچە ئۇيقۇدىن ئويغانغاندىمۇ، تاھارەت ئېلىشتىن ئىلگىرىمۇ يۇيۇشقا بۇيرۇلغان[5].

• مۇسۇلمانلار قول بىلەن ئېغىزنى تاماقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن يۇيۇشتىن باشقا، سۈتكە ئوخشاش ياغلىق نەرسىلەرنى يەپ - ئىچكەندىن كېيىنمۇ يۇيۇشقا بۇيرۇلغان[6]. بولۇپمۇ يېتىشتىن بۇرۇن قوللارنىڭ پاكىز بولۇشى ئالاھىدە تەكىتلەنگەن[7]. تاھارەت بىلەن يېتىشمۇ ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك ئىشلاردىن بىرى ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان[8].

• مۇسۇلمانلار ئېغىز تازىلىقى ئۈچۈن مىسۋاك ئىشلىتىشكە تەشۋىق قىلىنغان[9]. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇ تەشۋىقنى ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن

---

① بۇخارى، «جۇمۇئە»، 4؛ مۇسلىم، «جۇمۇئە»، 3؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 129؛ تىرمىزى، «جۇمۇئە»، 3؛ *مۇۋاتتا*، «جۇمۇئە»، 5 .

② بۇخارى، «جۇمۇئە»، 2، 3، 12، «ئەزان»، 161، «شاھادات»، 18؛ مۇسلىم، «جۇمۇئە»، 5؛ مۇۋاتتا، «جۇمۇئە»، 4؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 129؛ نەسەئى، «جۇمۇئە»، 6، 8.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 24؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 50؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 37؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 75.

④ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 32.

⑤ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 26؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 87؛ مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 9؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت» 49؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 19؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 1.

⑥ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 51، 52، «ئەشرىبە»، 12؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 95؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 12؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 66، «ئەتئىمە»، 39؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 124؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 68.

⑦ ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 54؛ تىرمىزى، «ئەتئىمە»، 48؛ ئىبنى ماجە، «ئەتئىمە»، 22.

⑧ تىرمىزى، «ساۋابۇل قۇرئان»، 22، «دەئەۋات»، 9، 21، «جۇمۇئە»، 78.

⑨ بۇخارى، «سەۋم»، 27؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 4؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 7؛ دارىمى، «ۋۇدۇئـ»، 19.

قىلغان. چۈنكى ئۇ مىسۋاكنى ھەر قېتىم تاھارەت ئالغاندا ئىشلىتىپلا قالماستىن، باشقا ۋاقىتلاردىمۇ پات - پات ئىشلىتىپ تۇراتتى[1]. ھەتتا ھەر قېتىم نامازغا چىقىشتا، ھەر قېتىم ئۆيگە كىرگەندە، كېچە ئۇيقۇدىن ئويغانغان چاغلىرىدا بىرىنچى قېتىم قىلىدىغان ئىشى چىشلىرىنى مىسۋاكلاش ئىدى[2].

- مۇسۇلمانلار تەرەت سۇندۇرغاندىن كېيىن بەدەنگە ۋە كىيىم - كېچەككە نىجاسەت يۇقۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تاھارەت يوللىرىنى سۇ بىلەن[3]، سۇ يوق يەردە باشقا تازىلىق ۋاسىتىلىرى بىلەن تازىلاشقا بۇيرۇلغان[4].
- بۇ دىندا بەدەن، كىيىم - كېچەك ۋە تۇرالغۇ جايلارنىڭ پاكىز بولۇشىدىن باشقا ناماز ئوقۇلىدىغان يەرلەرگە ئوخشاش ئاممۋى ئىبادەت ۋە پائالىيەت سورۇنلىرىنىڭمۇ ھەر خىل نىجاسەتتىن پاكىزلىنىشى تەلەپ قىلىنغان. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام يوللارغا، ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە ئوخشاش سۇ ئاقىدىغان يەرلەرگە، تۇرغۇن سۇغا، كۆل ۋە قۇدۇق باشلىرىغا، مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تۈۋىگە، كىشىلەر سايىدايدىغان دەرەخلەرنىڭ سايىلىرىغا تەرەت سۇندۇرۇشنى مەنئى قىلغان، شۇنداقلا قاتتىق لەنەتلىگەن[5].

§2.مەنىۋى پاكىزلىق

مەنىۋى پاكىزلىق - مەنىۋى نىجاسەت بولغان شېرىك، شەك، ھەسەت، يامان نىيەت، ئاداۋەت، ساختىلىق، تەكەببۇرلۇق، ماختانچاقلىق، رىياكارلىق، شۆھرەتپەرەسلىك ۋە باشقا پۈتۈن گۇناھلاردىن پاكلانماق دېمەكتۇر. بۇ، قەلبنى ئۇ نىجاسەتلەردىن پاكلاپ ئۇنىڭغا تەۋھىد، ئىخلاس ۋە ياخشى نىيەت قاتارلىقلارنى يەرلەشتۈرۈش بىلەن، نەپسنى سەممىي تەۋبە قىلىش ئارقىلىق گۇناھلارنىڭ كىرلىرىدىن پاكىزلاش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. مانا بۇ مەنىۋى پاكىزلىقتۇر، شۇنداقلا ئىماننىڭ يېرىمىدۇر. تۆۋەندىكى ئايەتلەر ۋە

---

① تىرمىزى، «سەۋم»، 29؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 24: 447.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 25، 30؛ ئەھمەد بىن ھەنبەل، *مۇسنەد*، 40 : 172.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 17؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 70؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 40.

④ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 15، 20؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 21، 22، 23؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 12، 13، 15؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 40؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 16، 28.

⑤ مۇسلىم، «تاھارەت»، 68؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 14.

ھەدىس بۇ مەنىۋى نىجاسەتلەرگە دالالەت قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡمُشۡرِكُونَ نَجَسٞ فَلَا يَقۡرَبُواْ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ بَعۡدَ عَامِهِمۡ هَٰذَاۚ وَإِنۡ خِفۡتُمۡ عَيۡلَةٗ فَسَوۡفَ يُغۡنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦٓ إِن شَآءَۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٢٨﴾

«ئى مۆئمىنلار! شۈبھىسىزكى، مۇشرىكلار نىجىستۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بۇ يىلدىن كېيىن مەسجىدى ھەرەمگە يېقىنلاشمىسۇن. ئەگەر يوقسۇزلۇقتىن قورقساڭلار، بىلىڭلاركى، ئاللاھ خالىسا سىلەرنى ئۆز پەزلى بىلەن بىھاجەت قىلىدۇ. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[1].

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠﴾

«ئى مۆئمىنلار! مەست قىلغۇچى نەرسە، قىمار، تىكلەپ قويۇلغان تاشلار، پال ئوقلىرى ھەقىقەتەن پاسكىنا نەرسىلەردۇر، شەيتاننىڭ ئىشىدىندۇر. ئۇلاردىن ساقلىنىڭلار. مۇرادىڭلارغا يېتەلەيسىلەر»[2].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «مۆئمىن نىجىس بولمايدۇ» دېگەن[3].

§3.ماددىي پاكىزلىق

ماددىي پاكىزلىق ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى ھەدەستىن (ھۆكمىي نىجاسەتتىن)، يەنە بىرى خۇبستىن (ماددىي نىجاسەتتىن) پاكلىنىشتۇر. ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشىنىڭ، پاكىزلىق قورالىرىنىڭ بىرى بىلەن بۇ ئىككى كىردىن پاكلىنىشى شەرتتۇر.

---

① 9 - سۈرە تەۋبە، 28 - ئايەت.

② 5 - سۈرە مائىدە، 90 - ئايەت.

③ بۇخارى، «غۇسل»، 23، 34؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 371؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 97؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 89؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 172؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 80 .

1. پاكىزلىق قوراللىرى

1) سۇ

سۇ ئۆزى پاكتۇر، باشقا نەرسىلەرنى پاكىزلاشتا ئىشلىتىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۚ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ طَهُورٗا ٤٨﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، شاماللارنى رەھمىتىنىڭ ئالدىدا خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى قىلىپ ئەۋەتتى. بىز ئاسماندىن پاك ۋە پاكلىغۇچى سۇ چۈشۈردۇق»[1].

بۇ ئايەتتىكى سۇ - يامغۇر، قار ۋە مۆلدۈر سۇلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ «دېڭىز سۈيى بىلەن تاھارەت ئالساق بولامدۇ» دەپ سورىغان كىشىگە: «دېڭىزنىڭ سۈيى پاكتۇر ۋە پاكلىغۇچىدۇر»[2] دېگەن سۆزىدىن دېڭىز - ئوكيان سۇلىرىنىڭمۇ پاكلىقىنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن تاھارەت ئالغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر چېلەك زەمزەم سۈيى ئەكەلدۈرۈپ، ئۇنىڭدىن ئىچكەنلىكى ۋە تاھارەت ئالغانلىقى مەلۇم[3]. بۇ قۇدۇق ۋە بۇلاق سۇلىرىنىڭ پاكىزلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئېرىق - ئۆستەڭ ۋە دەريالارنىڭ سۇلىرى قار، يامغۇر ياكى بۇلاق سۇلىرىدىن ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن بۇلارمۇ پاك ھېسابلىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار بىلەن تاھارەت ئېلىشقا بولىدۇ.

2) پاك تۇپراق

تاھارەت ئېلىش ياكى غۇسۇل قىلىش ئۈچۈن سۇ تاپالمىغان ياكى سۇنى ئىشلىتىشكە قادىر بولالمىغان كىشى ئۈچۈن پاك تۇپراق سۇنىڭ ئورنىدا بولىدۇ. ئۇ كىشى پاك تۇپراقتا تەيەممۇم قىلىپ نامىزىنى ئوقۇسا بولىدۇ. بۇ ھەقتە كېيىنچە قايتا توختىلىمىز.

---

① 25 - سۈرە فۇرقان، 48 - ئايەت.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 41، تىرمىزى، « تاھارەت»، 52، نەسەئى، «مىياھ»، 5.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 3: 315.

§4.نىجاسەتنىڭ تۈرلىرى ۋە ئۇلاردىن پاكلىنىش

1. ھەدەس ۋە ئۇنىڭدىن پاكلىنىش

ھەدەس - تاھارەتسىزلىك ياكى جۇنۇپلۇق سەۋەبىدىن ئىنساندا پەيدا بولغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىنغان پاسكىنىلىق (ھۆكمىي نىجاسەت) دېگەن بولىدۇ[1]. بۇنى يوقىتىش ئەھۋالغا قاراپ تاھارەت ئېلىش ياكى غۇسۇل قىلىش ۋە ياكى تەيەممۇم قىلىش ئارقىلىق بولىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ إِلَى ٱلۡمَرَافِقِ وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ وَإِن كُنتُمۡ جُنُبٗا فَٱطَّهَّرُواْۚ وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٞ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ وَلِيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٦﴾

«ئى مۇئمىنلار! نامازغا تۇرغىنىڭلاردا، يۈزۈڭلارنى يۇيۇڭلار، قولۇڭلارنى جەينىكىڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار، بېشىڭلارغا مەسھە قىلىڭلار، پۇتۇڭلارنى ئىككى ئوشۇقۇڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار. ئەگەر جۇنۇپ بولساڭلار ئوبدان پاكلىنىڭلار، ئەگەر كېسەل بولساڭلار ياكى سەپەر ئۈستىدە بولساڭلار ياكى تاھارەت سۇندۇرغان بولساڭلار ۋە ياكى ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولساڭلار، ئاندىن سۇ تاپالمىساڭلار، پاكلىنىش نىيىتى بىلەن ئالقىنىڭلارنى پاك تۇپراققا ئۇرۇپ، ئۇلار بىلەن يۈزۈڭلارنى ۋە قولۇڭلارنى سىلاڭلار. ئاللاھ سىلەرگە قىيىنلاشتۇرۇشنى ئىرادە قىلمايدۇ، لېكىن سىلەرنى پاكلاشنى ۋە سىلەرگە نېمىتىنى تاماملاشنى ئىرادە قىلىدۇ. شۈكۈر قىلغايسىلەر!»[2].

---

[1] رەھمى ياران، «ھەدەس»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1997)، 15: 1.

[2] 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت.

بۇ ئايەتتە بىر نامازنىڭ ۋاقتى كىرگەن چاغدا ئۇ نامازنى ئادا قىلماقچى بولغانلار تاھارەتسىز بولسا تاھارەت ئېلىشقا، جۇنۇپ بولسا غۇسۇل قىلىشقا بۇيرۇلىدۇ. ئايەتتە ئوتتۇرىغا قويۇلغان باشقا بىر ھۆكۈم، كېسەللىك ياكى سەپەر ئۈستىدە بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن سۇ تاپالمىغان ياكى سۇنى ئىشلىتەلمەيدىغانلارنىڭ تاھارەت ئېلىش ياكى غۇسۇل قىلىشنىڭ ئورنىغا پاك تۇپراقتا تەيەممۇم قىلىشلىرىغا رۇخسەت بېرىلىشىدۇر. پەيغەمبىرىمىزنىڭ بۇ توغرىدىكى ئىككى ھەدىسى تۆۋەندىكىچە:

«تاھارەتسىز ئوقۇلغان ھېچبىر ناماز قوبۇل قىلىنمايدۇ»[①].

«تاھارىتى سۇنغان كىشىنىڭ نامىزى قايتا تاھارەت ئالمىغۇچە قوبۇل قىلىنمايدۇ»[②].

يۇقىرىدىكى ئايەت مەزكۇر ھەدەستىن پاكلىنىشنى (تاھارەتنى) چۈشەندۈرۈش بىلەن بىرگە تاھارەتنى سۇندۇرىدىغان ئامىللارنىمۇ بايان قىلىدۇ. ئايەتكە ئاساسەن، تاھارەتنى سۇندۇرىدىغان ئامىللار ھاجەتخانىدا بولىدىغان ئىشلارنىڭ ئاز دېگەندە بىرىنىڭ يۈز بېرىشىدۇر. يەنى ئالدى ۋە ئارقا تەرەت يوللىرىدىن چىققان ھەر نەرسە تاھارەتنى سۇندۇرىدۇ. بۇ نەرسلەر ھاجەتخانىنىڭ سىرتىدا چىقسىمۇ ئوخشاشلا تاھارەتنى سۇندۇرىدۇ.

كىشى ئۇخلىغان چېغىدا تۇيماستىن تاھارىتى سۇنۇپ كەتكەن بولۇش ئېھتىمالىنىڭ دەرىجىسى ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ. بۇ سەۋەبتىن يېتىپ ياكى بىر نەرسىگە يۆلىنىپ ئۇخلاش تاھارەتنى سۇندۇرىدۇ. ئولتۇرغان ياكى ئۆرە تۇرغان ھالەتتە مۈگدەش بولسا تاھارەتنى سۇندۇرمايدۇ.

غۇسۇل - پۈتۈن بەدەننى ئالا قويماي يۇيۇش دېمەكتۇر. بۇنىڭ سەۋەبى جۇنۇپلۇقتۇر. سۇ تاپالمىغانلىقتىن ياكى سۇنى ئىشلىتەلمىگەنلىكتىن تاھارەت ئالالمىغان ياكى غۇسۇل قىلالمىغان كىشى پاك تۇپراق بىلەن تەيەممۇم قىلىپ ناماز ئوقۇيدۇ. تاھارەتنىڭ ئورنىغا قىلىنىدىغان تەيەممۇم بىلەن غۇسۇلنىڭ ئورنىغا قىلىنىدىغان تەيەممۇم ئوخشاشتۇر.

---

① مۇسلىم، «تاھارەت»، 2؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 1؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 103، «زاكات»، 48؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 2؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2 : 51.

② بۇخارى، «ھىيەل»، 2؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 2؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 56؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2 : 318.

2. خۇبس ۋە ئۇنىڭدىن پاكلىنىش

خۇبس - ماددىي نىجاسەت دېگەن بولۇپ، مۇناسىۋەتلىك ئايەت ۋە ھەدىسلەردىكى پاكىزلىق بىلەن مۇناسىۋەتلىك پرىنسىپلار ناماز ئوقۇلىدىغان جاينىڭ، ناماز ئوقۇلىدىغان كىيىمنىڭ ۋە ناماز ئوقۇغۇچىنىڭ بەدىنىنىڭ بۇ نىجاسەتتىن پاكىز بولۇشىنىڭ لازىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَـٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾﴾

«ئۆز ۋاقتىدا بىز كەبىنى ئىنسانلار ئۈچۈن ساۋاب قازىنىدىغان ۋە ئامانلىقتا بولىدىغان يەر قىلغان ئىدۇق. سىلەر ئىبراھىمنىڭ تۇرغان يەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نامازگاھ قىلىڭلار. ئىبراھىم بىلەن ئىسمائىلغا: ‹ئۆيۈمنى تاۋاپ قىلغۇچىلار، ئېتىكاپتا ئولتۇرغۇچىلار، رۇكۇ قىلغۇچىلار ۋە سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن پاك تۇتۇڭلار› دەپ تاپىلىغان ئىدۇق»[1].

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿٢٦﴾﴾

«بىز ئىبراھىمنى بەيتۇللاھنىڭ ماكانىغا ئورۇنلاشتۇرغان چېغىمىزدا ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەن ئىدۇق: ماڭا ھېچ نەرسىنى شېرىك قىلمىغىن، تاۋاپ قىلغۇچىلار، قىيامدا تۇرغۇچىلار ۋە رۇكۇ - سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئۆيۈمنى پاك تۇتقىن»[2].

بۇ ئايەتلەر ناماز ئوقۇلىدىغان جاينىڭ پاكىز بولۇشىنىڭ لازىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ 74 - سۈرە مۇددەسسىرنىڭ 4 - ئايىتىدىكى ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (كىيىملىرىڭنى پاك تۇتقىن)﴾ دېگەن سۆزى كىيىملەرنى ھەر دائىم پاك

① 2 - سۈرە بەقەرە، 125 - ئايەت.
② 22 - سۈرە ھەج، 26 - ئايەت.

تۇتۇشقا، بولۇپمۇ نامازدا پاك تۇتۇشقا بۇيرۇغانلىقى بولىدۇ. چۈنكى ناماز مۇسۇلماننىڭ ھەر جەھەتتىن پاك ھالەتتە بولغان چېغىدۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 222 - ئايىتىدىكى ۋە 9 - سۈرە تەۋبەنىڭ 108 - ئايىتىدىكى ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ (ئاللاھ پاك بولغۇچىلارنى ياخشى كۆرىدۇ)﴾ دېگەن سۆزلىرى يۇقىرىدىكى پاكىزلىقلارنىڭ مۇھىملىقىغا دالالەت قىلىش بىلەن بىرگە ناماز ئوقۇغۇچىنىڭ بەدىنىنىڭ پاكىز بولۇشىنىڭ لازىملىقىغىمۇ دالالەت قىلىدۇ. پەيغەمبىرىمىزنىڭ: «پاكىزلىق ئىماننىڭ يېرىمىدۇر»[1] دېگەن سۆزى پۈتۈن بۇ پاكىزلىقلارنىڭ مۇھىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك بەزى ھەدىسلەر:

● ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «بىز رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە مەسچىتتىكى چېغىمىزدا بىر سەھرالىق ئەرەب كېلىپ، مەسچىتنىڭ ئىچىگە سىيىشكە باشلىدى. ساھابىلەر ئۇنىڭغا: «ئۇنداق قىلما، ھەي! ئۇنداق قىلما!» دېيىشتى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا «ئۇنى توسماڭلار، ئۇنىڭ بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ساھابىلەر ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى. ئۇ كىشى ھاجىتىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنى يېنىغا چاقىردى ۋە: «بۇ مەسچىتلەر سىيىش ۋە بۇلغاش ئۈچۈن ئەمەس، پەقەت ئاللاھنى زىكىر قىلىش، ناماز ئوتەش ۋە قۇرئان تىلاۋەت قىلىش ئۈچۈنلا سېلىنغان» دېدى، ئاندىن جامائەتتىن بىرىنى بۇيرىدى، بۇيرۇقتا ئاساسەن ئۇ كىشى دەرھال بىر چېلەك سۇ ئەكېلىپ، سۈيدۈكنىڭ ئۈستىگە تۆكۈۋەتتى[2].

● ئۇممۇ سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: بىر ئايال ماڭا: مەن ئۇزۇن كىيىم كىيىمەن ۋە پاسكىنا يەردە ماڭىمەن دېدى. مەن ئۇ ئايالغا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئۇنى پاسكىنا يولدىن كېيىنكى پاكىز يول پاكىزلايدۇ» دېگەن سۆزىنى ئېيتىپ بەردىم[3].

---

① مۇسلىم، «تاھارەت»، 1.

② بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 57، 58، «ئەدەب»، 35؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 99؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 45.

③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 140؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 109.

● بەنى ئابدۇل ئەشهەل قەبىلىسىدىن بىر ئايال مۇنداق دەيدۇ: مەن: «ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! بىزنىڭ مەسچىتكە بارىدىغان يولىمىز سېسىقچىلىق بىر يول. يامغۇر ياغسا قانداق قىلىمىز؟» دېدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇ يولدىن كېيىن باشقا پاكىزراق يول بارمۇ؟» دېدى. مەن: «ھەئە، بار» دېگەن ئىدىم. ئۇ، «مانا بۇنىڭ بىلەن ئۇ پاكلىنىدۇ» دېدى①.

● ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «سىلەردىن بىر كىشى ئاياغ كىيىمى بىلەن نىجاسەتكە دەسسىگەن بولسا، بىلسۇنكى توپا ئۇنى پاكلايدۇ»②.

● ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كىيىمىگە يۇقۇپ قالغان مەنىينى يۇياتتىم. ئۇ كىيىمنىڭ يۇيۇلغان يېرى قۇرۇماستىن نامازغا چىقاتتى»③.

● ئەسما بىنتى ئەبى بەكر رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: بىر ئايال رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، كىيىمگە ھەيزنىڭ قېنى يۇقۇپ قالغان ئايال قانداق قىلىدۇ؟ دەپ سورىغان ئىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئاۋۋال سۈرتۈۋېتىدۇ، ئاندىن كېيىن سۇ تۆكۈپ بارمىقىنىڭ ئۇچى بىلەن قاننىڭ ئىزى يوقالغانغا قەدەر ئۇۋۇلايدۇ، ئاندىن يۇيىدۇ. ئاندىن ئۇ كىيىم بىلەن ناماز ئوقۇيدۇ» دېدى④.

بۇ ھەدىسلەر تەرەت يوللىرىدىن چىققان ھەر نەرسىنىڭ نىجاسەت ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ.

§5.تەرەت سۇندۇرۇشنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى

بۇ توغرىدا، ھەدىس كىتابلىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك بەزى رىۋايەتلەرنى زىكىر قىلىش بىلەن كۇپايىلىنىمىز. رىۋايەت قىلىنىدۇكى:

---

① ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 140.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 141.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 64 - 65؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 108؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 136؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 85 - 86؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 187 - 188.

④ بۇخارى، «ھەيز»، 9، «ۋۇدۇئ»، 63؛ مۇسلىم، «تاھارەت» 110؛ مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 103؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 132؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 104؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 185.

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھاجەتخانىغا كىرگەندە «مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللاھ» دەپ نەقىش ئويۇلغان تامغا ئۈزۈكىنى چىقىرىۋېتەتتى[1].

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تەرەت سۇندۇرىدىغان چېغىدا كىشىلەردىن يىراقلىشاتتى[2]. يەنە بىر رىۋايەتتە تەرەت سۇندۇرماقچى بولسا ھېچكىم كۆرمەيدىغان يىراق جايلارغا كېتەتتى[3].

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھاجەتخانىغا كىرمەكچى بولغاندا «بىسمىللاھ ئاللاھۇممە ئىننى ئەئۇزۇبىكە مىنەلخۇبىسى ۋەلخەبائىس» دەيتتى[4].

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تەرەت سۇندۇرۇۋاتقان چېغىدا سالام قىلغان كىشىنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالمايتتى[5].

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تەرەت سۇندۇرىدىغان چېغىڭلاردا قىبلىگە ئالدىڭلارنىمۇ قىلماڭلار، ئارقاڭلارنىمۇ قىلماڭلار. لېكىن شەرق ياكى غەرب تەرەپكە[6] قاراپ ئولتۇرۇڭلار»[7].

ئەگەر ھاجەت قىلىدىغان يەرنىڭ ئەتراپى ئېتىكلىك بولسا، قىبلىگە ئالدى ياكى ئارقىسى بولۇپ قالسىمۇ ھېچ ۋەقەسى يوق. چۈنكى ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ھەفسەنىڭ ئۆگزىسىدىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ شامغا ئالدىنى قىلىپ، قىبلىگە ئارقىسىنى قىلىپ، تەرەت سۇندۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى[8] ۋە «تەرەت سۇندۇرغۇچى بىلەن

---

① ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 10؛ تىرمىزى، «لىباس»، 16؛ نەسەئى، «زىينەت»، 54.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 1؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 16؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 16.

③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 1.

④ تەرجىمىسى: «ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. ئى ئاللاھ! مەن ئەركەك ۋە چىشى جىنلاردىن قېچىپ ساڭا سېغىنىمەن. ياكى ئى ئاللاھ، مەن پاسكىنىچىلىقتىن ۋە پاسكىنا نەرسىلەردىن قېچىپ ساڭا سېغىنىمەن» (بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 9، «دەئەۋات»، 15؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 122؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 4؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 3؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 18).

⑤ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 8؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 67، «ئىستىئزان»، 27؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 32 ـ 33؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 27.

⑥ مەدىنىدە قىبلىگە ئالدىنى ياكى ئارقىسىنى قىلماسلىق ئۈچۈن شەرق ياكى غەربكە قاراشقا توغرا كېلىدۇ. باشقا جايلاردا ياشايدىغان ئىنسانلار شەرق ياكى غەربنى ئۆلچەم قىلماي، قىبلىگە ئالدى ياكى ئارقىسىنىڭ بولۇپ قالماسلىقنى ئاساس قىلىشى لازىم.

⑦ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 11، «سالات»، 29؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 59؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 4؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 6؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 19، 20 ، 21.

⑧ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 12، 14، «خۇمۇس»، 4؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 62؛ مۇۋاتتا، «قىبلە»، 3؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 5؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 7؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 22.

قىبلىنىڭ ئارىسىدا بىر نەرسە بولسا، ئالدىنى ياكى ئارقىسىنى قىبلىگە قىلىپ تەرەت سۇندۇرۇشنىڭ زىيىنى يوق» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ①.

- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇۋىغا سىيىشتىن توسقان②.
- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «لەنەتكە قېلىشقىلارغا سەۋەبچى بولىدىغان ئۈچ ئىشتىن يەنى سۇ مەنبەلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا، يوللارغا ۋە سايىلارغا تەرەت سۇندۇرۇشتىن ساقلىنىڭلار» دېگەن③.
- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنچىغا ۋە سۇغا سىيىشتىن توسقان④.
- ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مېنىڭ ئۆرە تۇرۇپ سىيگەنلىكىمنى كۆرۈپ، «ئى ئۆمەر! ئۆرە تۇرۇپ سىيمىگىن!» دېگەن ئىدى. مەن ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىزمۇ ئۆرە تۇرۇپ سىيمىدىم⑤.
- ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: سىلەرگە كىم «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۆرە تۇرۇپ سىيگەن» دېسە، ئۇنىڭغا ئىشەنمەڭلار. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام داۋاملىق ئولتۇرۇپ سىيەتتى⑥.
- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: سىلەردىن بىر كىشى ھاجەتخانىغا بارسا، ئۈچ دانە تاش بىلەن تەرەت يوللىرىنى تازىلىسۇن. چۈنكى ئۈچ دانە تاش ئۇنىڭغا كۇپايە قىلىدۇ⑦.
- ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تەرەت سۇندۇرغىلى چىقسا، مەن ۋە بىزدىن بىر بالا ئىستىنجا قىلىشى ئۈچۈن بىر قاچىدا سۇ ئېلىپ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ چىقاتتۇق⑧.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 4.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 16؛ ئەھمەد بىن ھەنبەل، *مۇسنەد*، 5: 82.

③ مۇسلىم، «تاھارەت»، 68؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 14.

④ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 239؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 94، 96؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 15، 36؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 17، 51؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 31، 45، 146؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 12، 25؛ ئەھمەد بىن ھەنبەل، *مۇسنەد*، 4 : 110 ـ 111؛ نۇرۇددىن ئەلى ئىبنى ئەبى بەكرى ھەيسەمي، *مەجمەئۇززەۋائىد ۋە مەنبەئۇل فەۋائىد*، (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىيە، 1988)، 1 : 204.

⑤ تىرمىزى، «تاھارەت»، 8.

⑥ تىرمىزى، «تاھارەت»، 8؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 25.

⑦ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 21؛ نەسەئى، « تاھارەت»، 40.

⑧ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 15 ـ 16 ـ 17، 56، «سالات»، 93؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 70؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 23؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 41.

مەقسەت تەرەت يوللىرىنى پاكىزلاش بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىشنى سۇ بىلەن ئادا قىلىش ياخشى. لېكىن تاش، چالما ۋە تازىلىق قەغىزى قاتارلىق ئۆزى پاكىز، نىجاسەتنى چىقىرالايدىغان نەرسىلەر بىلەنمۇ ئادا قىلىشقا بولىدۇ.

- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «بىرىڭلار تەرەت سۇندۇرسا ئوڭ قولى بىلەن ئىستىنجا قىلمىسۇن ۋە قاچىنىڭ ئىچىگە تىنمىسۇن» دېگەن①.
- رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ سۇ بىلەن ئىستىنجا قىلىپ بولۇپ، قولىنى يەرگە سۈرتكەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ②.

بۇ يەردە قولنىڭ تېخىمۇ پاكىز بولۇشى مەقسەت قىلىنغان. ھازىرقى زاماندا بۇ مەقسەتنى سوپۇن بىلەن يۇيۇش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشقىمۇ بولىدۇ.

- ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام خالادىن چىققاندا «رەببىم! مېنى كەچۈرگىن» دەيتتى③.

§6.تاھارەت

ئاللاھ تائالا 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 6 - ئايىتىدە (بۇ ئايەت يۇقىرىدا ئۆتتى) ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشىنى، كىچىك تاھارىتى بولمىسا كىچىك تاھارەت ئېلىشقا، چوڭ تاھارىتى (غۇسۇل تاھارىتى) بولمىسا چوڭ تاھارەت ئېلىشقا، ناۋادا سۇ تاپالمىسا بۇ ئىككى تاھارەتنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئورنىغا تەيەممۇم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىرىڭلار تەرەت سۇندۇرسا، قايتا تاھارەت ئالمىغۇچىلىك ئاللاھ ئۇنىڭ ھېچبىر نامىزىنى قوبۇل قىلمايدۇ»④ ، «تاھارەتسىز ئوقۇلغان ناماز ھەرگىزمۇ قوبۇل قىلىنمايدۇ»⑤.

---

① بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 19.
② نەسەئى، «تاھارەت»، 43؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 29.
③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 17؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 5؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 10.
④ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 2؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 2.
⑤ بۇخارى، «تاھارەت»، 2؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 2.

1. كىچىك تاھارەت (تەرەت)

ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خىزمەتچىسى مۇنداق دەيدۇ: ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ سۇغا بۇيرۇغان ئىدى سۇ ئەكەلدىم. ئۇ ئىككى قولىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن ئوڭ قولىنى قاچىغا تىقىپ سۇ ئېلىپ، ئېغىز - بۇرنىنى چايقىدى. ئاندىن ئۈچ قېتىم يۈزىنى يۇدى، ئاندىن بىلىكىنى جەينىكى بىلەن قوشۇپ ئۈچ قېتىم يۇدى. ئاندىن بېشىغا مەسىھ قىلدى. ئاندىن ئىككى پۇتىنى ئوشۇقى بىلەن قوشۇپ ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن ماڭا: «مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇشۇنداق تاھارەت ئالغانلىقىنى كۆرگەن ئىدىم» دېدى[1].

ئابدۇ خەير مۇنداق دەيدۇ: ئەلي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يېنىمىزغا كەلدى ۋە ناماز ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن سۇغا بۇيرۇدى. بىز، ئۇ تاھارەت سۈيىنى نېمە قىلىدىغاندۇ؟ ئۇ ناماز ئوقۇپ بولغان تۇرسا. بەلكى بىزگە ئۆگىتىپ قويماقچى بولغان بولۇشى مۇمكىن دېيىشتۇق. دەرھال بىر قاچا سۇ ۋە بىر دانە داس كەلتۈرۈلدى. ئاندىن ئۇ قاچىدىن ئوڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ، ئىككى قولىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن ئېغىز - بۇرنىنى سۇ ئالغان قولى بىلەن سۇ بېرىپ ئۈچ قېتىمدىن چايقىدى، ئاندىن يۈزىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن ئوڭ بىلىكىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن سول بىلىكىنى ئۈچ قېتىم يۇدى. ئاندىن قولىنى سۇ قاچىسىغا تىقىپ، بېشىغا بىر قېتىم مەسىھ قىلدى، ئاندىن ئوڭ پۇتىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، سول پۇتىنى ئۈچ قېتىم يۇدى، ئاندىن: «كىمكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تاھارىتىنى بىلمەكچى بولسا، بىلسۇنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تاھارىتى مانا مۇشۇنداق ئىدى» دېدى[2].

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىر قېتىمدىن يۇيۇپ تاھارەت ئالدى[3].

ئابدۇللاھ ئىبنى زەيد مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئىككى قېتىمدىن يۇيۇپ تاھارەت ئالدى ۋە: «نۇر ئۈستىگە نۇر» دېدى[4].

---

① بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 24، 28، «سەۋم»، 27؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 3، 4؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 50؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 27، 28، 93.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 50؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 37؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 75.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 22؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 53؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 84 - 85.

④ بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 23.

دېمەك، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاھارەتنى بىر قېتىمدىن، ئىككى قېتىمدىن ۋە ئۈچ قېتىمدىن يۇيۇپ ئالغان، لېكىن ئۈچ قېتىمدىن ئارتۇق يۇمىغان[1].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: ئەگەر ئۇممىتىمگە قىيىنچىلىق پەيدا قىلىشتىن قورقمىغان بولسام، ئۇلارنى ھەر قېتىم تاھارەت ئالغاندا مىسۋاك ئىشلىتىشكە بۇيرۇغان بولاتتىم[2].

ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاھارەت ئالغاندا قولىغا سۇ ئېلىپ گېلىغا كىرگۈزدى، ساقىلىنىڭ ئارىسىغا سۇ ئۆتكۈزدى ۋە رەببىم مېنى مۇشۇنداق قىلىشقا بۇيرىدى دېدى[3].

مۇستەۋرىد ئىبنى شەدداد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تاھارەت ئالغاندا پۇتىنىڭ بارماقلىرىنى چىمچىلاق بارمىقى بىلەن ئارىلاپ يۇيغانلىقىنى كۆردۈم[4].

رۇبەييىئ بىنتى مۇئەۋۋىز رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاھارەت ئالدى. بۇ ئەسنادا ئىككى بارمىقىنى قۇلاقلىرىنىڭ تۆشۈكلىرىگە تىقتى[5].

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر پارچە رەختى بار ئىدى. تاھارەت ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن تاھارەت ئەزالىرىنى سۈرتۈۋېتەتتى[6].

2. چوڭ تاھارەت (غۇسۇل)

غۇسۇل - پۈتۈن بەدەننى پاكىز يۇيۇش ئارقىلىق ئېلىنىدىغان بىر خىل تاھارەت بولۇپ، بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ... ﴿٤٣﴾﴾

---

① بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 1، 22، 23.

② مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 114.

③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 56.

④ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 148؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 30.

⑤ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 48.

⑥ تىرمىزى، «تاھارەت»، 40.

«جۇنۇپ چېغىڭلاردىمۇ غۇسۇل قىلغىنىڭلارغا قەدەر نامازغا يېقىنلاشماڭلار»[①].

﴿... وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَٱطَّهَّرُوا۟ ... ۝٦﴾

«ئەگەر جۇنۇپ بولساڭلار ئوبدان پاكلىنىڭلار»[②].

ئاللاھ تائالا بۇ سۆزلىرىدە ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشىنى چوڭ تاھارىتى بولمىسا (يەنى جۇنۇپ بولسا) غۇسۇل تاھارەت ئېلىپ ئوبدان پاكلىنىپ ئاندىن ناماز ئۆتەشكە بۇيرۇيدۇ.

ھەيزدارلىق ۋە نىفاسدارلىقمۇ چوڭ تاھارەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ۝٢٢٢﴾

«ئۇلار سەندىن ھەيز توغرۇلۇق سورايدۇ. ئېيتقىنكى: ئۇ ئەزىيەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاياللىرىڭلار ھەيز كۆرۈۋاتقان مەزگىلدە ئۇلار بىلەن بىر يەردە بولۇشتىن ساقلىنىڭلار، پاك بولمىغىچە ئۇلارغا يېقىنلاشماڭلار[③]. ئوبدان پاكلانغان چاغلىرىدا ئۇلارغا ئاللاھ بۇيرۇغان يەردىن كېلىڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ تەۋبە قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرىدۇ، ئوبدان پاك بولغۇچىلارنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ»[④].

بۇ ئايەتتىكى «ئوبدان پاكلىنىش»نىڭ مەنىسى غۇسۇل قىلىش دېگەن بولىدۇ. چۈنكى بۇ يەردىكى «ئوبدان پاكلىنىش» بىلەن 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 6 - ئايىتىدىكى «ئوبدان پاكلىنىش» ئوخشاش ئىپادىلەردۇر. ئۇ ئىپادىنىڭ

---

① 4 - سۈرە نىسا، 43 - ئايەت.

② 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت.

③ ئاياللىرىڭلار ھەيز كۆرۈۋاتقان مەزگىلدە ئۇلار بىلەن ئەر - خوتۇنچىلىقتىن باشقا ئىنسانىي ۋە ئائىلىۋي مۇناسىۋەتلەرنى ئەينەن داۋاملاشتۇرساڭلار بولىدۇ. بىر ئۆيدە ياشاش، بىر داستىخاندا ئولتۇرۇش، بىر تۆشەكتە يېتىپ - قوپۇش ۋە ھاكازالار بۇرۇنقىدەك داۋاملاشسا ھېچ گۇناھكار بولمايسىلەر.

④ 2 - سۈرە بەقەرە، 222 - ئايەت.

غۇسۇل قىلىش مەنىسىدە ئىكەنلىكىنى 4 - سۈرە نىسانىڭ 43 - ئايىتى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

چوڭ تاھارەتنىڭ (غۇسۇلنىڭ) شەكلى

غۇسۇل تاھارەت ئالماقچى بولغان ئادەم ئاۋۋال ئىككى قولىنى يۇيىدۇ. ئاندىن نامازغا ئالغاندەك تاھارەت ئالىدۇ. ئاندىن چاچلىرىنىڭ تېگىنى ئارىلاپ يۇيىدۇ. ئاخىردا پۈتۈن بەدىنىنى ئالا قويماي يۇيىدۇ. ئەگەر غۇسۇل قىلغان سۇ پۇتلىرىنىڭ ئەتراپىدا يىغىلىپ قالىدىغان ئىش بولسا پۇتلىرىنى ئەڭ ئاخىردا يۇيىدۇ. ئايال كىشى ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى غۇسۇل قىلغاندا چۇۋۇمىسىمۇ بولىدۇ. چېچىنىڭ تېگىگە سۇ ئۆتكۈزسە كۇپايە. تۆۋەندىكى ھەدىسلەر بۇنى كۆرسىتىدۇ:

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام جىنابەتتىن غۇسۇل قىلغاندا ئاۋۋال قوللىرىنى يۇياتتى. ئاندىن كېيىن نامازغا تاھارەت ئالغاندەك تاھارەت ئالاتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بارماقلىرىنى سۇغا تىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن چېچىنىڭ تېگىنى ئارىلايتتى. بېشىنىڭ تېرىسىگە سۇ يەتكەنلىكىگە قانائەت قىلغاندا ئۈستىگە ئۈچ قېتىم سۇ تۆكەتتى. ئاندىن بەدىنىنىڭ قالغان قىسمىنى يۇياتتى. ئاندىن ئىككى پۇتىنى يۇياتتى»[①].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھەر بىر تۈكنىڭ تېگىدە جۇنۇپلۇق بار. شۇنىڭ ئۈچۈن چاچلارنى يۇيۇڭلار، تېرىنى پاكىزلاڭلار»[②].

سەۋبان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن جىنابەت ئۈچۈن قىلىنىدىغان غۇسۇل توغرىسىدا سوئال سورالغان ئىدى. ئۇ مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: «غۇسلى قىلىدىغان كىشى ئەر بولسا، چېچىنى چۇۋۇپ سۇ چاچلىرىنىڭ تېگىگە يەتكەنگە قەدەر يۇسۇن. ئايال بولسا، چېچىنى چۇۋۇمىسىمۇ بولىدۇ. بېشىغا ئۈچ ئوچۇم سۇ تۆكسۇن»[③].

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن، بىر كىشى كىيىم - كېچىكىدە ھۆللۈك ئۇچراتسا، لېكىن

① بۇخارى، «غۇسل»، 1، 15، 19؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 35؛ مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 67؛ ئەبۇ داۋدۇد، «تاھارەت»، 98؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 76؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 152، 153، 155، 156، 157.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 98؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 78.

③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 100.

ئېھتىلام بولغانلىقى ئېسىدە بولمىسا، غۇسۇل قىلىشى كېرەكمۇ؟ دەپ سورالغان ئىدى، «ھەئە، غۇسۇل قىلىشى كېرەك» دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن ئېھتىلام بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ھۆللۈك ئۇچراتمىسچۇ؟ دەپ سورالدى، «غۇسلى قىلىشى كېرەك ئەمەس» دېدى. ئۇممى سۇلەيم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇنى ئايال كىشى كۆرسىمۇ غۇسۇل قىلىشى كېرەكمۇ؟ دەپ سورىغان ئىدى، بۇنىڭغىمۇ «ھەئە، ئاياللار ئەرلەرنىڭ ئوخشاشلىرىدۇر» دەپ جاۋاب بەردى[1].

ھەيزدار ۋە نىفاسدار ئايالنىڭ غۇسلى قىلىشىمۇ جۇنۇپنىڭ غۇسلى قىلىشىغا ئوخشايدۇ. لېكىن ھەيزدار ۋە نىفاسدار ئاياللار غۇسۇل قىلىش جەريانىدا پاكىز بىر لاتا بىلەن قاننىڭ ئىزلىرىنى سۈرتىدۇ ۋە خۇشپۇراق نەرسە ئىشلىتىدۇ[2].

قەيس ئىبنى ئاسىم مۇنداق دەيدۇ: مەن مۇسۇلمان بولماقچى بولۇپ، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلگەن ئىدىم. ئۇ مېنى سۇ ۋە سىدىر بىلەن غۇسۇل قىلىشقا بۇيرىدى[3].

تىرمىزى بىلەن نەسەئى، ئۇ كىشى مۇسۇلمان بولۇپ بولغاندىن كېيىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇنى غۇسلى قىلىشقا بۇيرۇغانلىقىنى رىۋايەت قىلىدۇ.

ئۇممۇ ئەتىييە ئەلئەنسارىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام، قىزى (زەينەپ) ۋاپات بولغاندا يېنىمىزغا كىرىپ، ئۇنى سۇ ۋە سىدىر بىلەن ئۈچ قېتىم ياكى بەش قېتىم ۋە ياكى زۆرۈر دەپ قارىساڭلار ئۇنىڭدىن كۆپرەك يۇيۇڭلار. ئەڭ ئاخىرقى قېتىمدا كافۇر قويۇڭلار. يۇيۇش ئاخىرلاشقاندا ماڭا خەۋەر قىلىڭلار دېدى. بىز ئىشنى تۈگىتىپ ئۇنىڭغا خەۋەر قىلدۇق. ئۇ بىزگە تاشقى كىيىمىنى بەردى. ئاندىن: «ئۇنى ئاۋۋال بۇنىڭ بىلەن كېپەنلەڭلار» دېدى[4]. بۇخارى بىلەن مۇسلىم

---

① ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 95؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 82.

② بۇخارى، «ھەيز»، 13، 14، «ئىئتىسام»، 24؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 60، 61؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 122؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 159.

③ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 131؛ تىرمىزى، «سالات»، 429؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 127.

④ بۇخارى، «جەنائىز»، 8، 17؛ مۇسلىم، «جەنائىز»، 36؛ مۇۋاتتا، «جەنائىز»، 2؛ ئەبۇ داۋۇد، «جەنائىز»، 33؛ تىرمىزى، «جەنائىز»، 15؛ نەسەئى، «جەنائىز»، 28، 30 - 36.

يۇغۇچى ئاياللارنىڭ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزىنىڭ چېچىنى ئۈچ ئۆرۈم قىلىپ ئۆرۈپ ئارقىسىغا قويغانلىقىنىمۇ رىۋايەت قىلىدۇ.

دېمەككى، ئىسلامغا كىرگەن كىشىمۇ غۇسۇل قىلىدۇ، ئۆلۈپ قالغان مۇسۇلمانىمۇ يۇيۇلىدۇ.

غۇسۇلدىن ئىلگىرى قىلىش ياخشى بولغان ئىشلار:

● نىيەت قىلىش. لېكىن نىيەتنى ئاغزىدا تەلەپپۇز قىلىش توغرا ئەمەس. چۈنكى نىيەتنىڭ ئورنى قەلبتۇر. غۇسۇل بىلەن چوڭ تاھارەتسىزلىكنى يوقىتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈش نىيەت ھېسابلىنىدۇ.

● ئىككى قولنى ئۈچ قېتىم يۇيۇش.

● نىجاسەت يۇقۇپ قالغان يەرلىرىنى يۇيۇش.

● نورمال ئەھۋالدا نامازغا تاھارەت ئالغاندەك تاھارەت ئېلىش. غۇسلى قىلغان يەرگە سۇ يىغىلىپ قالىدىغان ئەھۋال بولسا، ئىككى پۇتنى كېيىن يۇيۇش.

● بېشىغا سۇ قۇيۇش ۋە ئوڭ تەرەپتىن باشلاپ پۈتۈن بەدەننى مۇكەممەل ئۈچ قېتىم سىلاپ يۇيۇش.

● غۇسلى قىلىش جەريانىدا ئىككى قۇلاقنىڭ ئىچى، كىندىك، پۇتنىڭ بارماقلىرىنىڭ پاكىز بولۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش.

● ئايال كىشىنىڭ غۇسلى قىلىشى ئەر كىشىنىڭ غۇسلى قىلىشىغا ئوخشاش. لېكىن چېچى ئۆرۈلگەن بولسا، ئۆرۈلگەن چاچنى چۇۋۇش شەرت ئەمەس، پەقەت چاچنىڭ تېگىگە سۇ ئۆتسە كۇپايە قىلىدۇ.

§7.تاھارەتنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَٱطَّهَّرُوا۟ ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ ٱلْغَآئِطِ أَوْ لَـٰمَسْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا۟ مَآءً فَتَيَمَّمُوا۟ صَعِيدًا طَيِّبًا فَٱمْسَحُوا۟ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ۚ ... ﴿٦﴾﴾

«... ئەگەر جۇنۇپ بولساڭلار يۇيۇنۇپ پاكلىنىڭلار، ئەگەر كېسەل بولساڭلار ياكى سەپەر ئۈستىدە بولساڭلار ياكى تاھارەت سۇندۇرغان بولساڭلار ۋە ياكى ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولساڭلار، ئاندىن سۇ تاپالمىساڭلار، پاكلىنىش نىيىتى بىلەن ئالقىنىڭلارنى پاك تۇپراققا ئۇرۇپ، ئۇلار بىلەن يۈزۈڭلارنى ۋە قولۇڭلارنى سىلاڭلار...»①.

بۇ ئايەتتە ھاجەتخانىدا يۈز بېرىدىغان ئىشلاردىن ئاز دېگەندە بىرىنىڭ يۈز بېرىشى بىلەن كىچىك تاھارەتنىڭ، ئايالى بىلەن بىر يەردە بولۇش بىلەن چوڭ تاھارەتنىڭ سۇنۇپ كېتىدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. شۇنىڭدەك، بۇ ئىككى تاھارەتنى ئېلىش ئۈچۈن سۇ تاپالمىغان كىشىگە تەيەممۇم قىلىش رۇخسىتىنىڭ بېرىلگەنلىكى بايان قىلىنماقتا②.

ئەبباد ئىبنى تەمىم تاغىسى ئابدۇللاھ ئىبنى زەيددىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئۇ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا ناماز ئوقۇۋېتىپ يەل چىقىپ كەتكەندەك تۇيۇلىدىغان كىشىنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلغان. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئاۋازىنى ئاڭلىغانغا قەدەر ياكى پۇرىقىنى پۇرىغانغا قەدەر نامىزىنى داۋاملاشتۇرىۋەرسۇن» دېگەن③.

بۇ ھەدىستىن مەقئەتتىن يەل چىقارغان كىشىنىڭ ھاجەتخانىدىن كەلگەن كىشىنىڭ ھۆكمىدە بولىدىغانلىقى، شۇنداقلا تاھارىتى سۇنۇپ كېتىدىغانلىقى چىقىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئىككى كۆز مەقئەتنىڭ بوغقۇچىسىدۇر. ئۇنداقتا ئۇخلاپ ئويغانغان كىشى قايتىدىن تاھارەت ئالسۇن»④.

بۇنىڭغا ئاساسەن ئۇخلاش، ئايلىنىپ كېتىش ياكى دورا ئىستېمال قىلىش.... ئارقىلىق تەرەت يوللىرىدىن بىر نەرسە چىققانلىقنى ھېس قىلالمىغۇدەك دەرىجىدە ئەقىل - ھوشىنىڭ يوقىلىشى تاھارەتنى سۇندۇرىدۇ.

① 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت.

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسانىڭ 43 - ئايىتىدىمۇ بۇ ھۆكۈملەر بايان قىلىنىدۇ.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 4، 34، «بۇيۇئ»، 5؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 98؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 68؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 116.

④ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 80.

§8.مەسھ

ئۆتۈك، مەسە، بەتنكە ۋە پايپاقتا ئوخشاش ئاياغ كيىملرىنى بۇرۇن تاھارىتى بار ۋاقىتتا كيگەن بولسا، كىيىن تاھارەت ئالغاندا ئۇلارنىڭ ئۈستىگە مەسھ قىلىشقا بولىدۇ. شۇنىڭدەك، يارا، جاراھەت، ۋە سۇنۇق قاتارلىقلارنىڭ ئۈستىگە تېڭىلغان تېڭىق ئۈستىگىمۇ مەسھ قىلىشقا بولىدۇ. لېكىن تېڭىق ئۈستىگە مەسھ قىلىشتا، تېڭىشتىن بۇرۇن تاھارەتلىك بولۇش شەرت ئەمەس، ھەمدە بۇنىڭ مۇددىتى يوق.

مەسھنى، تاھارەتنى سۇندۇرىدىغان نەرسىلەردىن باشقا مۇددەتنىڭ ئۆتۈپ كېتىشى ۋە ئاياغ كيىمنى سېلىۋېتىش سۇندۇرىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

- سەئد ئىبنى ئەبى ۋاققاس ۋە مۇغىرە ئىبنى شۇئبە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۈستىگە مەسھ قىلغانلىقىنى رىۋايەت قىلىدۇ[①].
- مۇغىرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاھارەت ئالدى، پايپاقلىرىنىڭ ۋە نەئلىلىرىنىڭ[②] ئۈستىگە مەسھ قىلدى[③].

نەئلىنىڭ تاسمىلىرى پايپاق كىيىلگەن ئاياغنىڭ ھەممىسىنى يۆگىۋالمىغانلىقى ئۈچۈن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نەئلىنى چىقارمايلا ئۈستىگە مەسھ قىلغان.

- ئەلى ئىبنى ئەبى تالىپ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇساپىرغا ئۈچ كېچە كۈندۈز، مۇقىمغا بىر كېچە كۈندۈز مەسھ مۇددىتى بەلگىلەپ بەرگەن[④].

---

① بۇخارى، «ۋۇدۇئــ»، 35، 48، 49، «سالات»، 7، 25، «جىھاد»، 90، «مەغازىي»، 80، «لىباس»، 10 – 11؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 77، 79، 81، 82؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 59؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 72؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 96، 97، 100؛ مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 42.

② نەئل - ئۈستىگە ئىككى قولدەك تاسما تىكىلگەن بىر خىل يازلىق كەش، ساپما كەش.

③ تىرمىزى، «تاھارەت»، 74.

④ مۇسلىم، «تاھارەت»، 85؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 99؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 86.

• ئەلى ئىبنى ئەبى تالىپ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «قولۇمنىڭ بىغىشى سۇنۇپ كەتكەن ئىدى. مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن سورىدىم. ئۇ ماڭا تېڭىق ئۈستىگە مەسىھ قىلىشىمنى ئېيتتى» دەيدۇ[1].

§9.تەيەممۇم

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ ... ٦﴾

«... ئەگەر كېسەل بولساڭلار ياكى سەپەر ئۈستىدە بولساڭلار ياكى تاھارەت سۇندۇرغان بولساڭلار ۋە ياكى ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولساڭلار، ئاندىن سۇ تاپالمىساڭلار، پاكلىنىش نىيىتى بىلەن ئالىقىنىڭلارنى پاك تۇپراققا ئۇرۇپ، ئۇلار بىلەن يۈزۈڭلارنى ۋە قولۇڭلارنى سىلاڭلار...»[2].

4 - سۈرە نىسانىڭ 43 - ئايىتىنىڭ بىر قىسمىمۇ بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتلەردە كېسەل ياكى سەپەر ئۈستىدە بولۇپ، تاھارەت ۋە غۇسۇل ئۈچۈن سۇ ئىشلىتەلمىگەن ياكى سۇ تاپالمىغانلارنى تۇپا بىلەن تەيەممۇم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، تەيەممۇم ھەم كىچىك تاھارەتنىڭ ھەمدە غۇسۇل تاھارەتنىڭ ئورنىدا تۇرىدۇ. غۇسۇلنىڭ ئورنىدا تۇرىدىغان تەيەممۇم بىلەن تاھارەتنىڭ ئورنىدا تۇرىدىغان تەيەممۇم ئوخشاشتۇر.

1. تەيەممۇمنىڭ يولغا قويۇلۇشى

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: بىز رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن بىر سەپەرگە چىققان ئىدۇق. «بەيدا» ياكى «زاتۇلجەيش» دىگەن يەرگە يېتىپ كەلگەن چېغىمىزدا بۇلاپكام چۈشۈپ قالدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنى ئىزدەش ئۈچۈن توختىدى. شۇنىڭ

---

1. ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 134.
2. 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت.

بىلەن باشقىلارمۇ توختىدى. يېقىن ئەتراپتا سۇ يوق ئىدى. يېنىمىزدىمۇ سۇ قالمىغان ئىدى. كىشىلەر ئەبۇ بەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئائىشەنىڭ قىلغان ئىشىغا قارىمامسەن؟ ئۇ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنى ۋە باشقىلارنى بۇ يەردە كاشىلا قىلدى. يېقىن ئەتراپتا سۇ يوق. يېنىمىزدىكى سۇمۇ تۈگەپ قالغان تۇرسا! دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يېنىمغا كەلدى. بۇ چاغدا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بېشىنى يوتامنىڭ ئۈستىدە قويۇپ ئۇخلاپ قالغان ئىدى. ئۇ، سەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەممەيلەننى بۇ يەردە توختىتىپ قويدۇڭ. يېقىن ئەتراپتا سۇ يوق. يېنىمىزدىكى سۇمۇ تۈگەپ قالغان تۇرسا دەپ ماڭا كايىدى ۋە ئاغزىغا كەلگەننى دەپ قولى بىلەن بېقىنىمغا نوقۇشقا باشلىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشى يوتامنىڭ ئۈستىدە بولغانلىقى ئۈچۈن مەن مىدىرلىيالمىدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاڭ ئاتقىچە سۇ يوق ھالەتتە ئۇخلىدى. ئاندىن ئاللاھ تائالا تەيەممۇم ئايىتىنى نازىل قىلدى ۋە ئۇلار تەيەممۇم قىلدى①.

ئىمران ئىبنى ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام جامائەت بىلەن ناماز ئوقۇماي بىر تەرەپتە ئايرىم تۇرغان بىر كىشىنى كۆرۈپ، «ئى پالانى! نېمىشقا جامائەت بىلەن ناماز ئوقۇمايسەن» دېگەن ئىدى، ئۇ كىشى ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! مەن جۇنۇپ بولۇپ قالدىم، سۇ يوق دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «پاك تۇپراق ئىشلەتكىن، ئۇ ساڭا كۇپايە قىلىدۇ» دېدى②.

2. تەيەممۇمنىڭ شەكلى

تەيەممۇم ئىككى قولنى پاك تۇپراققا ئۇرۇپ يۈزنى سىلاش ۋە يەنە بىر قېتىم ئۇرۇپ ئىككى قولنى سىلاشتىن ئىبارەتتۇر. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تەيەممۇمدا قولنى يەرگە ئۇرۇپ، يۈزنى ۋە ئىككى قولنى سىلىغان③.

① بۇخارى، «تەيەممۇم»، 1، «فەزائىلۇسساھابە»، 5، 30، «تەپسىر - سۈرە مائىدە»، 3، «نىكاھ»، 65، 125، «لىباس»، 52، «ھۇدۇد»، 39؛ مۇسلىم، «ھەيز»، 108؛ مۇۋاتتا، «تاھارەت»، 89؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 123؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 194.

② بۇخارى، «تەيەممۇم»، 6، 8، «مەناقىب»، 25؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 203.

③ بۇخارى، «تەيەممۇم»، 6، مۇسلىم، «ھەيز»، 111.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ تەيەممۇم ھەققىدە سوئال سورالغاندا مۇنداق دېدى: ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ كىتابىدا تاھارەتنى بايان قىلغاندا «يۈزلىرىڭلارنى ۋە جەينەكلىرىڭلارغىچە قوللىرىڭلارنى يۇيۇڭلار» دېدى. تەيەممۇمدا بولسا، «يۈزلىرىڭلارنى ۋە قوللىرىڭلارنى سىلاڭلار» دېدى، ئوغرىلىق ھەققىدە «ئوغرىلىق قىلغۇچى ئەرنىڭ ۋە ئوغرىلىق قىلغۇچى ئايالنىڭ قوللىرىنى كېسىڭلار» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام قولنى بېغىشىدىن كەسكەن ئىدى. ئۇنداقتا تەيەممۇمدا سىلىنىدىغان يەر پەقەتلا يۈز ۋە ئىككى قولدۇر[1].

سۇ سوغۇق بولۇپ غۇسۇل قىلسا كېسەل بولۇپ قېلىشتىن قورققانلارمۇ كېسەلنىڭ ھۆكمىدە بولىدۇ.

ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن زاتۇسسەلاسىل ئۇرۇشىدا سوغۇق بىر كېچىدە ئېھتىلام بولۇپ قالدىم. غۇسۇل قىلسام ھالاك بولۇپ كېتىشىمدىن قورقتۇم. شۇنىڭ بىلەن تەيەممۇم قىلىپ ھەمراھلىرىمغا ئىمام بولۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدۇم. ئۇلار بۇ ھادىسىنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا مەلۇم قىلىشتى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئى ئەمر! سەن جۇنۇپ تۇرۇپ ھەمراھلىرىڭغا ئىمام بولۇپ ناماز ئوقۇدۇڭمۇ؟» دېدى. مەن ئۇنىڭغا مېنى غۇسۇل قىلىشتىن توسقان نەرسىنى ئېيتىپ بەردىم ۋە ئاللاھ تائالانىڭ «ئۆزۈڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار، ئاللاھ سىلەرگە مەرھەمەت قىلغۇچىدۇر» دېگەنلىكىنى ئاڭلىدىم دېدىم. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام كۈلدى ۋە ھېچ نەرسە دېمىدى[2].

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىسىدا يارىدار بىر كىشى ئېھتىلام بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ كىشى غۇسۇل قىلىشقا بۇيرۇلدى ۋە غۇسۇل قىلدى. ئاندىن ئۆلۈپ قالدى. بۇ خەۋەر رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا يەتكەندىن كېيىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېدى: «ئۇلار ئۇنى ئۆلتۈرۈپتۇ، ئاللاھ ئۇلارنىڭ جېنىنى ئالسۇن! بىلمىسە سورىسا بولمامدۇ؟ بىلمەسلىكنىڭ داۋاسى

---

[1] تىرمىزى، «تاھارەت»، 110.

[2] ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 126.

سوراشتۇر. ئۇنىڭ تەيەممۇم قىلىشى ياكى يارىسىنى تېڭىپ، ئۈستىگە مەسىھ قىلىشى ۋە بەدىنىنىڭ قالغان قىسمىنى يۇيۇشى يېتەرلىك بولاتتى»[1].

سۇ تاپالمىغانلىقى ئۈچۈن تەيەممۇم قىلىپ ناماز ئوقۇغانلار ناماز ۋاقتى چىقىپ كېتىشتىن بۇرۇن سۇ تاپقان بولسا تاھارەت ئېلىپ نامىزىنى قايتا ئوقۇشى كېرەك ئەمەس. ئەگەر تاھارەت ئېلىپ قايتا ئوقۇسا ئىككى ئەجىرگە ئېرىشىدۇ.

ئەبۇ سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئىككى كىشى بىر سەپەرگە چىققان ئىدى. سەپەر ئەسناسىدا نامازنىڭ ۋاقتى كىرىپ قالدى. ئۇلارنىڭ يېنىدا سۇ يوق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پاك تۇپراق بىلەن تەيەممۇم قىلىپ ناماز ئوقۇدى. ئاندىن كېيىن نامازنىڭ ۋاقتى چىقىپ كېتىشتىن بۇرۇن سۇ تاپتى. بۇ ئىككى كىشىدىن بىرى تاھارەت ئېلىپ نامازنى قايتا ئوقۇدى. يەنە بىرى ئۇنداق قىلمىدى، كېيىن بۇ ئىككى كىشى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاھارەت ئېلىپ نامازنى قايتا ئوقۇمىغان كىشىگە «سەن سۈننەت بويىچە توغرا ئىش قىلدىڭ ۋە نامىزىڭ يېتەرلىكتۇر» دېدى، تاھارەت ئېلىپ نامازنى قايتا ئوقۇغان كىشىگە بولسا: «ساڭا ئىككى ئەجىر بار» دېدى[2].

3. تەيەممۇمنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار

1- تاھارەتنى سۇندۇرىدىغان ئامىللار تەيەممۇمنىمۇ سۇندۇرىدۇ.

2- سۇنىڭ تېپىلىشى تەيەممۇمنى سۇندۇرىدۇ.

3- تەيەممۇم قىلىشقا سەۋەب بولغان ئەھۋالنىڭ يوقىلىشى تەيەممۇمنى سۇندۇرىدۇ.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 127؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 93.

② ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 128؛ نەسەئى، «غۇسل»، 27.

§10. سوئال - جاۋابلار

1. تۆگە گۆشى تاھارەتنى سۇندۇرامدۇ؟

سوئال: مەن بۇگۈن بىر ماقالە ئوقۇدۇم. ئۇ ماقالىدە تۆگە گۆشى يېگەن كىشىنىڭ تاھارىتى سۇنىدۇ، ناماز ئۆتەش ئۈچۈن قايتا تاھارەت ئېلىش كېرەك دەپ يېزىلغان ئىكەن. (بۇنداق گەپنى بۇرۇن ئاڭلاپ باقمىغان ئىكەنمەن)، ئەمما مەن تازا ئىشەنچ قىلالماي سىلەردىن بۇ ھەقتە تەلىم ئېلىشنى توغرا كۆردۈم، مالال كۆرمەي چۈشەندۈرۈش بەرگەن بولساڭلار، رەھمەت.

جاۋاب: پەيغەمبىرىمىزنىڭ «تۆگە گۆشى يېگەن كىشىنى قايتا تاھارەت ئېلىپ ناماز ئۆتەشكە بۇيرۇغانلىقى» توغرۇلۇق سەھىھ مۇسلىمدا بىر ھەدىس بار. بۇ ھەدىسكە ئاساسلىنىپ ھەنبەلىي مەزھىپى ئۆلىمالىرى «تۆگە گۆشى يېيىش تاھارەتنى سۇندۇرىدىغان ئامىللاردىندۇر» دەپ قارايدۇ①. بۇگۈنكى ئەرەبىستان ئۆلىمالىرىمۇ مۇشۇ كۆز قاراشتا②.

ھەنەفىيە، شافىئىيە ۋە مالىكىيە مەزھەپلىرىنىڭ ئۆلىمالىرى تۆگە گۆشى يېيىش بىلەن تاھارەت سۇنمايدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇلار پەيغەمبىرىمىزنىڭ «تۆگە گۆشى يېگەن كىشى تاھارەت ئالسۇن» دېگەن مەزمۇندىكى ھەدىسنى «تۆگە گۆشى يېگەن كىشى قوللىرىنى يۇيۇۋەتسۇن» دېگەن بولىدۇ ياكى «تۆگە گۆشى يېگەن كىشىنىڭ تاھارەت ئېلىۋېتىشى ياخشى بولىدۇ» دېگەن بولىدۇ دەپ چۈشىنىدۇ. پەيغەمبىرىمىزنىڭ تۆت خەلىپىسى (ئەبۇ بەكىر، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم ۋە ئۆلىما ھېسابلىنىدىغان نۇرغۇن ساھابە (ئىبنى ئابباس، ئىبنى مەسئۇد، ئۇبەي ئىبنى كەئب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم) قاتارلىقلارنىڭمۇ بۇ كۆز قاراشتا ئىكەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ.

① ۋەھبە زۇھەيلى، *ئەلفىقھۇلئىسلامىي ۋە ئەدىللەتۇھۇ*، 3 - باسما (دىمەشق: دارۇلفىكر، 1409 /1989)، 1: 381.

② ئىبنى باز - ئۇسەيمىن ۋە باشقىلار، *فەتاۋا ھەيئەتى كىبارىل ئۇلەما* (قاھىرە: مەكتەبەتۇ تۇراسىل ئىسلامى، (تارىخسىز)، 1: 164.

قۇرئان كەرىمنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئايىتى[1] تاھارەتنى ئىككى تۈرلۈك ئامىلنىڭ سۇندۇرۇدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

ئايەتتە مەسىلە بۇ قەدەر ئېنىق بولغانلىقى ئۈچۈن يۇقىرىدىكى ئۈچ مەزھەپنىڭ ئالىملىرى، تۆت خەلىپە ۋە نۇرغۇنلىغان ساھابە تۆگە گۆشى يېيىش تاھارەتنى سۇندۇرمايدۇ، پەيغەمبىرىمىزنىڭ تۆگە گۆشى يېگەن كىشىنى تاھارەت ئېلىشقا بۇيرۇشى، ئۇنى قوللىرىنى يۇيۇۋېتىشقا ۋە ئېغىزىنى چايقىۋېتىشقا بۇيرۇغانلىقىدۇر دەپ قارايدۇ[2].

2. قان چىقسا تەرەت سۇنامدۇ؟

سوئال: تەرەت ئېلىپ بولغاندىن كېيىن بۇرنى قانىسا تەرەت سۇنۇپ كېتەمدۇ؟ تەرەت ئېلىپ بولغاندىن كېيىن بەدەندىن ئاز مىقداردا قان چىقىپ كەتسە تەرەت سۇنۇپ كېتەمدۇ؟

جاۋاب: تاھارەت ئىككى تۈرلۈك ئىشنىڭ بىرىنىڭ يۈز بېرىشى بىلەن سۇنۇپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى خالادا بولىدىغان ئىشلاردۇر، يەنە بىرى جۇنۇپ بولۇشتۇر. بۇنى 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 6 - ئايىتى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

ئۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنى، تەرەت يوللىرىدىن باشقا يەردىن چىققان قاننىڭ تاھارەتنى سۇندۇرمايدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

يارىدار بولغان ساھابىلارنىڭ ئۇرۇش مەيدانلىرىدا تاھارەت ئالماستىن ياكى تەيەممۇم قىلماستىن نامازلىرىنى ئوقۇۋېرىشى، ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ نەيزە سانجىلغان يېرىدىن قان ئېقىپ تۇرسىمۇ نامىزىنى ئوقۇۋېرىشى بۇنى تەكىتلەيدۇ[3].

ئەھۋال مۇشۇنداق تۇرۇقلۇق ھەنەفىيە مەزھىپى ھەرقانداق يەردىن قان چىقسا تاھارەت سۇنۇپ كېتىدۇ دەپ قارايدۇ. بۇلار دەلىل قىلغان رىۋايەتلەر توغرىسىدا بۇ مەزھەپنىڭ ئالىملىرىدىن زەيلەئى دېگەن كىشى

---

① قاراڭ: 5 - سۈرە، مائىدە، 6 - ئايەت.

② ئەبۇ مەھەممەد مەھمۇد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇسا ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ھۇسەين غيتابى بەدرۇددىن ئەينى، *شەرھۇ سۇنەنى ئەبى داۋۇد*، تەھقىقلىغۇچى: ئەبۇ مۇنزىر خالىد ئىبنى ئىبراھىم مىسرى (رىياد: مەكتەبەتۇررۇشد، 1420/ 1999)، 1: 430.

③ بۇخارى، «ۋۇدۇئ»، 34؛ سەييىد سابىق، *فىقھۇسسۇننەھ*، 12 - باسما (بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، 1417 / 1996)، 1: 41.

«نەسبۇررايە» ناملىق كىتابىنىڭ «تاھارەت» بۆلۈمىدە «زەئىپ (دەلىل بولالىغۇدەك كۈچتە ئەمەس)» دەپ يازىدۇ①.

3. غۇسۇلدىن ئىلگىرى تەرەت ئېلىش شەرتمۇ؟

سوئال: ھەيزدىن ياكى نىفاستىن (تۇغۇت قېنىدىن) پاك بولغۇچى ئايالنىڭ غۇسۇل قىلىشتىن بۇرۇن چوقۇم تاھارەت ئېلىشى كېرەك بولامدۇ؟ غۇسۇل قىلغان كىشى شۇ غۇسلى بىلەن ناماز ئوقۇسا بولامدۇ؟ ياكى غۇسۇل قىلىپ بولغاندىن كېيىن ناماز ئۆتەش ئۈچۈن ئايرىم بىر تاھارەت ئېلىشى كېرەك بولامدۇ؟

جاۋاب: غۇسۇل بىلەن ناماز ئوقۇۋەرسە بولىدۇ. ئايرىم تاھارەت ئېلىشىنىڭ ھاجىتى يوق. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغْسِلُوا۟ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى ٱلْمَرَافِقِ وَٱمْسَحُوا۟ بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى ٱلْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَٱطَّهَّرُوا۟ ۚ ... ﴿٦﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! نامازغا تۇرغىنىڭلاردا، يۈزۈڭلارنى يۇيۇڭلار، قولۇڭلارنى جەينەكلىرىڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار، بېشىڭلارغا مەسھە قىلىڭلار، پۇتۇڭلارنى ئىككى ئوشۇقۇڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار. ئەگەر جۇنۇپ بولساڭلار ئوبدان پاكلىنىڭلار»②.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾﴾

«ئۇلار سەندىن ھەيز توغرۇلۇق سورايدۇ. ئېيتقىنكى: «ئۇ ئەزىيەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاياللىرىڭلار ھەيز كۆرۈۋاتقان مەزگىلدە ئۇلار بىلەن بىر يەردە

---

① جەمالۇددىن ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى يۇسۇف ئىبنى مۇھەممەد زەيلەئى، *نەسبۇررايە فى تەخرىجى ئەھادىسىل ھىدايە* (بېيرۇت: مۇئەسسەتۇررەييان /جىددە: دارۇل قىبلە لىسسەقافەتىل ئىسلامىييە، 1418/ 1997)، 1: 37.

② 5 - سۈرە مائىدە، 6 - ئايەت.

بولۇشتىن ساقلىنىشلار، پاك بولمىغىچە ئۇلارغا يېقىنلاشماڭلار[1]. ئوبدان پاكلانغان چاغلىرىدا ئۇلارغا ئاللاھ بۇيرۇغان يەردىن كېلىڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ تەۋبە قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرىدۇ، ئوبدان پاك بولغۇچىلارنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ»[2].

بىرىنچى ئايەتتە، ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشى تاھارىتى بولمىسا تاھارەت ئېلىشقا، جۇنۇپ بولسا ئوبدان پاكلىنىشقا بۇيرۇلىدۇ. 4 - سۈرە نىسانىڭ 43 - ئايىتىدىكى: «جۇنۇپ بولساڭلار غۇسۇل قىلمىغىچە نامازغا يېقىنلاشماڭلار» دېگەن ئىپادە بۇ ئايەتتىكى «ئوبدان پاكلىنىش» نىڭ غۇسۇل قىلىش ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ .

ئىككىنچى ئايەتتە، ھەيز ياكى نىفاس (ئايەتتىكى ھەيز كەلىمىسى نىفاسنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) كۆرۈۋاتقان ئايالنىڭ پاك ئەمەسلىكىگە ۋە پاك بولغان چېغىدا غۇسۇل قىلىشىنىڭ لازىم ئىكەنلىكىگە ئىشارەت قىلىنىدۇ. چۈنكى بۇ ئايەتتىكى: «ئوبدان پاكلىنىش» مۇ غۇسۇل قىلىش دېگەن بولىدۇ.

يەنى بۇ ئىككى ئايەت جۇنۇپنىڭ، ھەيزدىن پاك بولغۇچى ئايالنىڭ ۋە نىفاستىن پاك بولغۇچى ئايالنىڭ غۇسۇل قىلىشىنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

بىرىنچى ئايەتتە ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشىنىڭ، تاھارىتى بولمىسا تاھارەت ئېلىشقا، جۇنۇپ بولسا غۇسۇل قىلىشقا بۇيرۇلۇشى، ناماز ئوقۇماقچى بولغان جۇنۇپ كىشىنىڭ ناماز ئۆتەش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشقا ئەمەس، غۇسۇل قىلىشقا بۇيرۇلغانلىقىغا ۋە بۇ غۇسۇل بىلەن ناماز ئوقۇغىلى بولىدىغانلىقىغا ناھايىتى ئېنىق دالالەت قىلىدۇ.

تېخىمۇ ئېنىق ئېيتقاندا ناماز ئوقۇماقچى بولغان ئادەم يا تاھارەتلىك بولىدۇ، بۇ تەقدىردە ئۇ بار بولغان تاھارىتى بىلەن نامىزىنى ئوقۇۋېرىدۇ ياكى تاھارەتسىز بولىدۇ، بۇ تەقدىردە ئۇنىڭ تاھارەتسىزلىكى تۆۋەندىكى ئىككى تۈرلۈك تاھارەتسىزلىكتىن بىرى بولىدۇ:

---

① يەنى ئاياللىرىڭلار ھەيز كۆرۈۋاتقان مەزگىلدە ئۇلار بىلەن ئەر - خوتۇنچىلىقتىن باشقا ئىنساني ۋە ئائىلىۋي مۇناسىۋەتلەرنى ئەينەن داۋاملاشتۇرساڭلار بولىدۇ. بىر ئۆيدە ياشاش، بىر داستىخاندا ئولتۇرۇش، بىر تۆشەكتە يېتىپ - قوپۇش ۋە ھاكازالار بۇرۇنقىدەك داۋاملاشسا ھېچ گۇناھكار بولمايسىلەر.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 222 - ئايەت.

1- يا كىچىك تاھارەتسىزلىك، بۇ تەقدىردە ئۇ كىچىك تاھارەت ئالىدۇ. بۇ كىچىك تاھارەت، بىرىنچى ئايەتتە كۆرسىتىلگىنىدەك يۈزىنى يۇيۇش، قوللىرىنى جەينەكلىرى بىلەن قوشۇپ يۇيۇش، بېشىغا مەسىھ قىلىش ۋە پۇتلىرىنى ئوشۇقلىرى بىلەن قوشۇپ يۇيۇش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ.

2- يا چوڭ تاھارەتسىزلىك، بۇ تەقدىردە ئۇ چوڭ تاھارەت ئالىدۇ. بۇ چوڭ تاھارەت، پاكلىنىش نىيىتى بىلەن ئېغىز - بۇرنىنى ئوبدان چايقاش ۋە پۈتۈن بەدەننى ئالا قويماي يۇيۇش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ.

كىچىك تاھارەت بىلەن ناماز ئوقۇغىلى بولغاندەك، چوڭ تاھارەت بىلەنمۇ ناماز ئوقۇغىلى بولىدۇ. يۇقىرىدىكى بىرىنچى ئايەت بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك بەزى ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە:

- ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام غۇسۇلدىن كېيىن تاھارەت ئالمايتتى»[1].
- ئۇممۇ سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: يا رەسۇلەللاھ! مەن چېچىمنى بەك قاتتىق ئۆرىمەن؛ ئۇنى غۇسۇل ئۈچۈن چۇۋۇيمەنمۇ؟ دەپ سورىغان ئىدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: «چېچىڭنىڭ تېگىگە ئۈچ قېتىم سۇ تۆككىن، ئاندىن بەدىنىڭنى يۇغىن. پاكلىنىسەن»[2].

يۇقىرىدا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ فاتىمە بىنتى ھۇبەيشكە: «ھەيزىڭ توختىغاندا غۇسۇل قىل ۋە ناماز ئوقۇ» دېگەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان رىۋايەت زىكىر قىلىندى. بۇ ھەدىسلەرمۇ غۇسۇلنىڭ پاكلىنىش نىيىتى بىلەن ئېغىز - بۇرۇنى ئوبدان چايقاش ۋە پۈتۈن بەدەننى ئالا قويماي يۇيۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا بۇ غۇسۇل بىلەن ناماز ئۆتەشكە بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

---

① تىرمىزى، «تاھارەت»، 79؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 163، «غۇسۇل ۋە تەيەممۇم»، 24؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 96؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 40: 454.

② مۇسلىم، «ھەيز»، 58؛ ئەبۇ داۋۇد، «تاھارەت»، 99؛ تىرمىزى، «تاھارەت»، 105؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 154؛ ئىبنى ماجە، «تاھارەت»، 95.

شۇنداقتىمۇ غۇسۇلنىڭ بىرقانچە سۈننىتى بار. غۇسۇل قىلغاندا بۇ سۈننەتلەرمۇ ئادا قىلىنسا ياخشى بولىدۇ، ئادا قىلىنمىسا غۇسۇلغا ھېچقانداق دەخلى يەتمەيدۇ. چۈنكى بۇ سۈننەتلەر غۇسۇلنىڭ بولمىسا بولمايدىغان شەرتلىرى ئەمەس. يۇقىرىدىكى ئايەت ۋە ھەدىسلەر بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

ئۇ سۈننەتلەر: ئالدى بىلەن «بىسمىللاھ...» دېيىش، ئاندىن ئىككى قولنى ئۈچ قېتىم يۇيۇش، ئاندىن بەدىنىدە نىجاسەت بولسا يۇيۇش، ئاندىن نامازغا ئالغاندەك كىچىك تاھارەت ئېلىش، ئۈچ قېتىمدىن يۇيۇش، سۇنى بېشىدىن باشلاپ قۇيۇش، يۇيۇشنى ئوڭ تەرەپتىن باشلاش، قولى يەتكەن يەرلەرنى ئۇۋۇلاپ يۇيۇش قاتارلىقلاردۇر. بۇ ھەقتە كىتابنىڭ «غۇسۇل» بۆلۈمىدە تەپسىلي مەلۇمات بېرىلدى.

بۇ سۈننەتلەرگە رىئايە قىلغان ھالدا غۇسۇل قىلغان كىشى ئەۋزەلنى قىلغان بولىدۇ. يۇقىرىدىكى شەكىلدە غۇسۇل قىلغان كىشى پەرزلەرنى ئادا قىلىپ غۇسۇل قىلغان بولىدۇ. نەتىجىدە ھەر ئىككىسى غۇسۇل قىلغان بولىدۇ، شۇنداقلا جۇنۇپلۇقتىن ياكى ھەيزدىن ۋە ياكى نىفاستىن پاكلانغان بولىدۇ. ھەر ئىككى تۈرلۈك غۇسۇل بىلەن ناماز ئوقۇغىلى بولىدۇ.

III بەش ۋاخ ناماز

بەش ۋاخ ناماز دىنىمىز «ئىسلامنىڭ تۈۋرۈكىدۇر»①، «كىشىنىڭ مۇشرىك، كاپىر، مۇناپىق دەپ سۈپەتلىنىشىنىڭ ئالدىدىكى توسالغۇدۇر»②، «نۇردۇر»③، كىشىنىڭ كۆڭلىنى يورۇتىدۇ. «مەنىۋى ئۆستەڭدۇر»④، كىشىنى گۇناھ كىرلىرىدىن پاكلايدۇ. مەنىۋى نەسھەتچىدۇر، «ھاياسىزلىقتىن ۋە يامان ئىشلاردىن توسىدۇ»⑤.

بەش ۋاخ نامازنى ئۆتەش ئاللاھ تائالانىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلغانلىق⑥، رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتىگە ئەگەشكەنلىك⑦، ئۇنىڭ بىر ۋەسىيىتىنى ئىجرا قىلغانلىق⑧، ئاللاھنىڭ ئۇلۇغ، ئۆزىنىڭ تۆۋەن ۋە ئاجىز ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغانلىقتۇر⑨.

ئىبادەت ئىتائەتتىن ھاسىل بولىدۇ⑩. ئىتائەت بۇيرۇلغاننى قىلىش، توسۇلغاندىن يېنىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئەنە شۇ ئىبادەتنى قىلغان كىشى ئاللاھقا تەسلىم بولغان بەندە (ئاللاھنىڭ قۇلى) ھېسابلىنىدۇ. تارىخ بويىچە ئەقىدىسىگە شېرىك، ئىبادىتىگە بىدئەت ئارىلاشتۇرۇپ ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپى ۋە ئازابىغا دۇچار بولغانلار، پەيغەمبەرلەر تەبلىغ قىلغان

---

① ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 36: 387.

② مۇسلىم، «ئىمان»، 134؛ تىرمىزى، «ئىمان»، 9؛ نەسەئى، «سالات»، 8؛ ئىبنى ماجە، «ئىقامەتۇسسالات ۋەسسۈننەتى فىيھا»، 77.

③ مۇسلىم، «تاھارەت»، 1.

④ ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى يېنىدىكى ساھابىلىرىگە: «ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ! بىرىڭلارنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا بىر ئۆستەڭ بولۇپ، ئۇ كۈنىگە بەش قېتىم شۇ ئۆستەڭگە سۇغا چۈشۈپ يۇيۇنۇپ تۇرسا، ئۇنىڭ بەدىنىدە كىر قالامدۇ؟» دېگەن ئىدى، ئۇلار: «ياق، ئۇنىڭ كىرلىرىدىن ھېچ نەرسە قالمايدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «مانا بۇ بەش ۋاخ نامازنىڭ مىسالىدۇر. ئاللاھ بەش ۋاخ ناماز بىلەن خاتالىقلارنى ئۆچۈرىدۇ» دېدى (بۇخارى، «مەۋاقىيت»، 6؛ مۇسلىم، «مەساجىد»، 283؛ تىرمىزى، «ئەمسال»، 5؛ نەسەئى، «سالات»، 7).

⑤ قاراڭ: 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 45 - ئايەت.

⑥ ئاللاھ تائالا 4 - سۈرە نىسانىڭ 103 - ئايىتىدە نامازنىڭ ۋاقىتلىرى بەلگىلەنگەن پەرز ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 238 - ئايىتى، 11 - سۈرە ھۇدنىڭ 114 - ئايىتى ۋە 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 78 - ئايىتى قاتارلىق ئايەتلەردە ئۇ پەرزنى ۋاقتىدا ئادا قىلىشقا بۇيرۇيدۇ.

⑦ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بەش ۋاخ نامازنى ئۆتىگەن ۋە باشقىلارنى ئۆتەشكە بۇيرۇغان.

⑧ رەسۇلۇللاھنىڭ ۋىدا خۇتبىسىدىكى ۋەسىيەتلىرىدىن بىرى «ناماز، ناماز!» ئىدى.

⑨ باشنى سەجدىگە قويۇپ «سۇبھانە رەببىيەلئەئلا - ھەممىدىن ئۈستۈن رەببىم پاكتۇر» دېيىش مەن تۆۋەن، مەن ئاجىز، مەن موھتاج دېگەن بولىدۇ.

⑩ «دىننى ئاللاھقا خالىس قىلىش» مەزمۇنىدىكى ئايەتلەر بۇ مەنىگە دالالەت قىلىدۇ.

مانا بۇ ئىنچىكىلىككە دىققەت قىلمىغان، شۇنداقلا نەپسى بىلەن شەيتانغا ئەگەشكەن ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئىبادەت قىلغانلىقىنى ئويلاپ قالغان كىشىلەردۇر[1].

شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىچە پۈتكۈل پەيغەمبەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ ئۈممەتلىرىگە پەرز قىلىنغان[2] بەش ۋاخ نامازنى تەلەپكە لايىق ئادا قىلىش ئىنتايىن مۇھىمدۇر. بۇ بەش ۋاخ نامازنىڭ شەرت ۋە شەكىللىرىنى، ئەركان ۋە زىكىرلىرىنى، دۇئا ۋە تەسبىھلىرىنى توغرا رەۋىشتە ئۆگىنىش بىلەن بولىدۇ. تۆۋەندە مۇناسىۋەتلىك ئايەت ۋە ھەدىسلەرنىڭ نۇرى ئاستىدا بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىلىدۇ:

§1.بەش ۋاخ ناماز ئۆتەشنىڭ ھۆكمى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَـٰبًا مَّوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، ناماز مۇئمىنلارغا ۋاقىتلىرى بەلگىلەنگەن پەرزدۇر»[3].

بۇ ئايەت مۇئمىنلارغا مۇئەييەن ۋاقىتلاردا ناماز ئۆتەشنىڭ پەرز قىلىنغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَىِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيْلِ ۚ إِنَّ ٱلْحَسَنَـٰتِ يُذْهِبْنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ۚ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ﴿١١٤﴾﴾

① قاراڭ: 7 - سۈرە ئەئراف، 30 - ئايەت؛ 18 - سۈرە كەھف، 104 - ئايەت؛ 43 - سۈرە زۇخرۇف، 36 ~ 37 - ئايەتلەر.

② قاراڭ: 7 - سۈرە ئەئرافنىڭ 31 - ئايىتىدە ئاللاھ تائالا ئادەم باللىرىنى ھەر سەجدە قىلىدىغان چېغىدا چىرايلىق كىيىنىشكە بۇيرۇغان. بۇ نامازنىڭ يەر يۈزىگە ئادەمزات پەيدا بولغاندىن تارتىپ پەرز قىلىنغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. جىبرئىل ئەلەيھىسسالام رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا ئىككى كۈن ئىماملىق قىلىپ، بەش ۋاقىت نامازنىڭ ۋاقىتلىرىنى ئەمەلىيەتتە تەتبىقلاپ كۆرسەتكەن ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېگەن: «ئى مۇھەممەد! مانا بۇ سەندىن بۇرۇنقى پەيغەمبەرلەرنىڭ ناماز ئوقۇش ۋاقتىدۇر. سېنىڭ ناماز ئوقۇش ۋاقتىڭ مۇشۇ ئىككى ۋاقىتنىڭ ئارىسىدىكى ۋاقىتتۇر» (بۇخارى، «مەۋاقىت»، 2؛ مۇسلىم، «مەساجىد»، 166، 167؛ تىرمىزى، «سالات»، 1؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 2). بۇ دالالەت قىلىدۇكى، پۈتۈن پەيغەمبەر ۋە بارلىق ئۈممەتلەر بەش ۋاخ نامازنى ئوقۇغان.

③ 4 - سۈرە نىسا، 103 - ئايەت.

«نامازنى كۈندۈزنىڭ ئىككى تەرىپىدە ۋە كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلىرىدا تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگىن. شۈبھىسىزكى، ياخشىلىقلار يامانلىقلارنى يوقىتىدۇ. بۇ ئېسىدە تۇتقۇچىلار ئۈچۈن ئەسلىتىشتۇر»[1].

بۇ ئايەت بولسا، يۇقىرىدىكى ئايەتتە ئۆتكەن ۋاقىتلارنىڭ بىر كېچە - كۈندۈزنىڭ بۆلۈملىرىدىن بەش بۆلۈم ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. بۇنىڭ ئىزاھى مۇنداق:

ئايەتنىڭ «كۈندۈزنىڭ ئىككى تەرىپىدە» دەپ تەرجىمە قىلىنغان قىسمى تەرەفەيىننەھار ﴿طَرَفَيِ النَّهَارِ﴾ بولۇپ، بۇ ئىزافەتلىك بىرىكمىدۇر. بۇ بىرىكمىدە مۇزاف (ئېنىقلانغۇچى) تەرەفەي ﴿طَرَفَيِ﴾ دۇر. تەرەفەي، تەرەف ﴿طَرَف﴾ كەلىمىسىنىڭ ئىككىلىك شەكلىدۇر. تەرەپ كەلىمىسى ئەرەبچىدە بىر تەرەپ، بىر توپ، بىر تۈركۈم، چېگرا، يان دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ[2]. بۇ كەلىمە قۇرئان كەرىمدە مۇزاف (ئېنىقلانغۇچى) بولۇپ كەلگەندە مۇزافۇن ئىلەيھ (ئېنىقلىغۇچى)نىڭ بىر پارچىسى بولىدۇ[3]. بۇنىڭغا ئاساسەن ئايەتتە ئۆتكەن «كۈندۈزنىڭ ئىككى تەرىپى» كۈندۈزگە تەۋە بولغان ۋاقىتلاردىن ئىككى بۆلۈمنى كۆرسىتىدۇ.

﴿أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ٧٨﴾

«ئى مۇھەممەد! نامازلارنى كۈندۈزى كۈن قايرىلغاندىن تارتىپ، كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى باسقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا تولۇق ۋە داۋاملىق

① 11 - سۈرە ھۇد، 114 - ئايەت.

② قاراڭ. ئەھمەد ئىبنى فارىس ئىبن زەكەرىييا، «طرف»، *مەقايىسۇ مۇئجەمۇللۇغە*، تەھقىقلىغۇچى: ئابدۇسسالام مۇھەممەد ھارۇن (بېيرۇت: دارۇل فىكرى، 1979/1399)، 3: 447؛ ئەبۇ قاسىم ھۈسەيىن ئىبن مۇھەممەد راغىب ئىسفەھانى، «طرف»، *مۇفرەداتۇ ئەلفازىل قۇرئان*، تەھقىقلىغۇچى: سەفۋان ئەدنان داۋۇدى (بېيرۇت: دارۇل قەلەم، 1992/1412)، 517.

③ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 127 - ئايەت؛ 13 - سۈرە رەئد، 41 - ئايەت؛ 20 - سۈرە تاھا، 130 - ئايەت؛ 21 - سۈرە ئەنبىيا، 44 - ئايەت.

ئۆتىگىن. سەھەرنىڭ قۇرئانىنىمۇ ئۆتىگىن، چۈنكى سەھەرنىڭ قۇرئانى كۆرۈلگۈچىدۇر»[1].

بۇ ئايەتتىكى ﴿لِدُلُوكِ الشَّمْسِ - كۈندۈزى كۈن قايرىلغاندىن تارتىپ﴾ ئىپادىسى بۇ «ئىككى تەرەپ»نىڭ، كۈندۈزنىڭ چۈشتىن كېيىن كۈن پاتقۇچىلىق بولغان ئارلىقتىكى بۆلۈمىدە ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ.

ئايەتنىڭ «كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلىرىدا» دەپ تەرجىمە قىلىنغان قىسمى زۇلەفەن مىنەللەيل ﴿زُلَفاً مِّنَ اللَّيْلِ﴾ دۇر. زۇلەف ﴿زُلَف﴾ زۇلفە ﴿زُلْفَة﴾نىڭ كۆپلۈك شەكلىدۇر. يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك كۆپلۈك ئەرەبچىدە ئەڭ ئاز ئۈچنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ كەلىمىنىڭ لۇغەت مەنىسى يېقىنلىق دېگەن مەنىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا زۇلەفەن مىنەللەيل ﴿زُلَفاً مِّنَ اللَّيْلِ﴾نىڭ مەنىسى «كېچىدىن بولۇپ كۈندۈزگە يېقىن بولغان ئۈچ ۋاقىت» دېگەن بولىدۇ.

ئايەتنىڭ ﴿إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ - كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى باسقۇچىلىك﴾، ﴿وَقُرْآنَ الْفَجْرِ - سەھەرنىڭ قۇرئانىنىمۇ﴾ دېگەن ئىپادىلىرى بۇ ئۈچ ۋاقىتنىڭ ئىككىسىنىڭ ئاخشامدا، بىرىنىڭ سەھەردە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئايەتتىكى ﴿أَقِمِ الصَّلاَةَ - نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگىن﴾ دېگەن بۇيرۇق، كۈندۈزگە تەۋە ئىككى ۋاقىتتا ۋە كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن ئۈچ بۆلۈمىدە يەنى بەش ۋاقىتتا نامازنى ئۈزلۈكسىز ئادا قىلىش بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ.

دېمەك، بۇ ئايەتتىكى «كۈندۈزنىڭ ئىككى تەرىپىدە» ئوقۇلۇشى پەرز بولغان ئىككى ۋاقىت ناماز بامدات بىلەن نامازشام ئەمەس، پېشىن بىلەن نامازدىگەردۇر. چۈنكى بامدات ۋە نامازشامنىڭ ۋاقىتلىرى كېچىگە تەۋە ۋاقىتلاردۇر. بۇ ۋاقىتلارغا كۈندۈزنىڭ تەرەپلىرى دېيىلمەيدۇ. «كېچىنىڭ

---

[1] 17 - سۈرە ئىسرا، 78 - ئايەت.

كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلىرىدا» ئوقۇلۇشى پەرز بولغان ئۈچ ناماز بولسا، نامازشام، خۇپتەن ۋە بامدات نامازلىرىدۇر. چۈنكى بۇ ئۈچ ۋاقىت نامازنىڭ ۋاقىتلىرى كېچىگە تەۋە ۋاقىتلاردۇر، ھەمدە كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلاردۇر.

2§.بەش ۋاخ نامازنىڭ ۋاقىتلىرى

مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر

﴿أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ ۖ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! نامازلارنى كۈندۈزى كۈن قايرىلغاندىن تارتىپ كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى باسقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگىن. سەھەرنىڭ قۇرئانىنىمۇ[1] ئۆتىگىن، چۈنكى سەھەرنىڭ قۇرئانى كۆرۈلگۈچىدۇر»[2].

﴿فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ ءَانَآئِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە سەۋر قىلغىن. قۇياش چىقىشتىن ئىلگىرى ۋە پېتىشتىن ئىلگىرى رەببىڭگە ھەمد بىلەن تەسبىھ ئېيتقىن. كېچىنىڭ ۋاقىتلىرى بىلەن كۈندۈزنىڭ تەرەپلىرىدىمۇ تەسبىھ ئېيتقىن. ئۇلارنى رازىلىقا ئېرىشەرمەن دەپ قىلغىن»[3].

﴿فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾﴾

«ئاخشامغا ئۇلاشقان ۋە ئاخشامدا بولغان، ئەتىگەنگە ئۇلاشقان ۋە ئەتىگەندە بولغان چاغلىرىڭلاردا ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتىڭلار. ئاسمانلاردا ۋە زېمىندا ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتىلماقتىدۇر. كۈندۈزنىڭ ئاخىرىدىمۇ،

---

① بامدات نامىزىنى.

② قاراڭ: 17 - سۈرە ئىسرا، 78 - ئايەت.

③ 20 - سۈرە تاھا، 130 - ئايەت.

چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىتقا ئۇلاشقان ۋە بۇ ۋاقىتنى بولغان چاغلىرىڭلاردىمۇ ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتىڭلار»[1].

﴿فَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ ٱلۡغُرُوبِ ٣٩﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە سەۋر قىلغىن، قۇياش چىقىشتىن ئىلگىرى ۋە پېتىشتىن ئىلگىرى رەببىڭگە ھەمد ئېيتىپ تەسبىھ ئېيتقىن»[2].

1. پېشىنىنىڭ ۋاقتى

پېشىنىنىڭ ۋاقتى كۈن تىكلىنىپ غەرب تەرەپكە قايرىلغاندا باشلىنىدۇ. 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 78 - ئايىتىدە ئۆتكەن ﴿لِدُلُوكِ الشَّمْسِ - كۈن قايرىلغاندىن تارتىپ﴾ دېگەن ئىپادە بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

2. نامازدىگەرنىڭ ۋاقتى

نامازدىگەرنىڭ ۋاقتى كۈندۈزنىڭ ئاخىرىدۇر. 30 - سۈرە رۇمنىڭ 18 - ئايىتىدە ئۆتكەن ﴿عَشِيّاً - كۈندۈزنىڭ ئاخىرى﴾ دېگەن ئىپادە بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. 20 - سۈرە تاھانىڭ 130 - ئايىتىدىكى ۋە 50 - سۈرە قافنىڭ 39 - ئايىتىدىكى ﴿قَبْلَ غُرُوبِهَا قَبْلَ الْغُرُوبِ - قۇياش پېتىشتىن ئىلگىرى﴾ دېگەن ئىپادە نامازدىگەرنىڭ ئاخىرقى ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ.

3. نامازشامنىڭ ۋاقتى

نامازشامنىڭ ۋاقتى كۈن كىرىپ كەتكەن ھامان باشلىنىدۇ. 30 - سۈرە رۇمنىڭ 17 - ئايىتىدىكى ﴿حِينَ تُمْسُونَ - ئاخشامغا ئۇلاشقان ۋە ئاخشامدا بولغان چېغىڭلاردا﴾ دېگەن ئىپادە نامازشام بىلەن خۇپتەننىڭ ھەممە ۋاقتىنى كۆرسىتىش بىلەن بىرگە، نامازشامنىڭ ئاۋۋالقى ۋاقتىنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

---

[1] 30 - سۈرە رۇم، 17 - ۋە 18 - ئايەتلەر.
[2] 50 - سۈرە قاف، 39 - ئايەت.

4. خۇپتەننىڭ ۋاقتى

خۇپتەننىڭ ۋاقتى نامازشامنىڭ ۋاقتىدىن كېيىنلا كىرىپ، كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى باسقاندا ئاخىرلىشىدۇ. 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 78 - ئايىتىدىكى ﴿إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ - كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى باسقۇچىلىك﴾ دېگەن ئىپادە بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

5. بامداتنىڭ ۋاقتى

بامداتنىڭ ۋاقتى تاڭنىڭ يورۇشى بىلەن باشلىنىدۇ. 30 - سۈرە رۇمنىڭ 17 - ئايىتىدىكى ﴿حِينَ تُصْبِحُونَ - ئەتىگەنگە ئۇلاشقان ۋە ئەتىگەندە بولغان چېغىڭلاردا﴾ دېگەن ئىپادە بامدات نامىزىنىڭ ھەممە ۋاقتىنى كۆرسىتىش بىلەن بىرگە ئاۋۋالقى ۋاقتىنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

20 - سۈرە تاھانىڭ 130 - ئايىتىدىكى ۋە 50 - سۈرە قافنىڭ 39 - ئايىتىدىكى ﴿قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ - كۈن چىقىشتىن ئىلگىرى﴾ دېگەن ئىپادە بولسا، بامدات نامىزىنىڭ ئاخىرقى ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ.

17 - سۈرە ئىسرانىڭ 78 - ئايىتىدىكى ﴿الْفَجْرِ - بامدات﴾ ئىپادىسى بامدات نامىزىنىڭ ھەممە ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى بامدات تاڭ سۈزۈلگەندىن باشلاپ كۈن چىققۇچىلىك بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىتتۇر.

مۇناسىۋەتلىك ئىككى ھەدىس:

• ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «جىبرىئىل كەبىنىڭ يېنىدا ماڭا ئىككى قېتىم ئىمام بولدى. بىرىنچى قېتىمدا، پېشىننى ھەر نەرسىنىڭ سايىسى ئاياغنىڭ بوغقۇچىسىدەك بولغاندا ئوقۇدى، نامازدىگەرنى ھەر نەرسىنىڭ سايىسى ئۆزى بىلەن تەڭ بولغاندا ئوقۇدى، نامازشامنى كۈن پاتقان ۋە روزا تۇتقۇچى ئىپتار قىلغان چاغدا ئوقۇدى، خۇپتەننى شەپەق يوق بولغاندا ئوقۇدى، بامداتنى تاڭ يورۇپ روزا تۇتقۇچىغا يېمەك - ئىچمەك ھارام بولغان چاغدا ئوقۇدى. ئىككىنچى قېتىمدا پېشىننى ھەر نەرسىنىڭ سايىسى ئۆزىنىڭ بويىغا تەڭ كېلىدىغان بولغاندا يەنى بىرىنچى قېتىمدا نامازدىگەرنى ئوقۇغان ۋاقىتتا ئوقۇدى، نامازدىگەرنى ھەر نەرسىنىڭ سايىسى ئۆزىنىڭ ئىككى ئوخشىشىغا

تەڭ بولغاندا ئوقۇدى. نامازشامنى يەنە بىرىنچى قېتىم ئوقۇغان ۋاقتىتا ئوقۇدى، خۇپتەننى كېچىنىڭ ئۈچتىن بىرى ئۆتكەندە ئوقۇدى، بامداتنى ئەتراپ ئاقارغاندا ئوقۇدى. ئاندىن كېيىن ماڭا قاراپ مۇنداق دېدى: «ئى مۇھەممەد! مانا بۇ سەندىن بۇرۇنقى پەيغەمبەرلەرنىڭ ناماز ئۆتەش ۋاقتىدۇر. سېنىڭ ناماز ئۆتەش ۋاقتىڭ مۇشۇ ئىككى ۋاقتىنىڭ ئارىسىدىكى ۋاقىتتۇر» دېدى[1].

• بۇرەيدە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەپ رىۋايەت قىلىدۇ: بىر كىشى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن نامازنىڭ ۋاقىتلىرىنى سورىغان ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇ كىشىگە: «بۈگۈن ۋە ئەتە نامازلارنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇغىن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۈنى كۈن قايرىلغاندا رەسۇلۇللاھ بىلالنى بۇيرۇدى، ئۇ ئەزان ئوقۇدى. ئاندىن يەنە بىلالنى بۇيرۇدى، ئۇ پېشىنگە تەكبىر ئوقۇدى. ئاندىن كۈن تېخى خېلىلا ئېگىز، نۇر چېچىپ تۇرۇۋاتقان ۋاقىتتا بىلالنى بۇيرۇدى. ئۇ ئەسىرگە تەكبىر ئوقۇدى. ئاندىن بىلالنى بۇيرۇدى. ئۇ كۈن پاتقان هامان نامازشامغا تەكبىر ئوقۇدى. ئاندىن بىلالنى بۇيرۇدى. شەپەق (كۈن پېتىش ئۇپۇقىدا كۈن پاتقاندىن كېيىن كۆرۈنىدىغان قىزىللىق) يوقالغان ۋاقىتتا خۇپتەنگە تەكبىر ئوقۇدى. ئاندىن بىلالنى بۇيرۇدى. ئۇ تاڭنىڭ سۈزۈلۈشى بىلەن بامداتقا تەكبىر ئوقۇدى. ئىككىنچى كۈنى بىلالنى بۇيرۇدى. ئۇ پېشىننى هاۋا خېلى يانغان ۋاقىتقا كېچىكتۈردى. رەسۇلۇللاھ ئەسىرنى كۈن خېلى ئېگىز ۋاقىتتا، لېكىن تۈنۈگۈنكىدىن بىرئاز كېيىن ئوقۇدى. نامازشامنى شەپەق يوقۇلۇشتىن ئىلگىرى ئوقۇدى. خۇپتەننى كېچىنىڭ ئۈچتىن بىرى ئۆتكەندە ئوقۇدى. بامداتنى تاڭنى خېلى يورۇتۇپ ئوقۇدى. ئاندىن كېيىن ناماز ۋاقىتلىرىنى سورىغان كىشى قېنى؟ دېگەن ئىدى. هېلىقى كىشى: «مانا مەن، يارەسۇلەللاھ!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ: «نامىزىڭلارنىڭ ۋاقتى كۆرگىنىڭلارنىڭ ئوتتۇرىسىدۇر» دېدى[2].

§3.نامازلارنىڭ رەكئەت سانى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① بۇخارى، «مەۋاقىت»، 2؛ مۇسلىم، «مەساجىد»، 166 - 167؛ تىرمىزى، «سالات»، 1؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 2.

② مۇسلىم، «مەساجىد»، 176، 177؛ تىرمىزى، «سالات»، 1.

﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي ٱلْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُواْ مِنَ ٱلصَّلَوٰةِ إِنْ
خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْۚ إِنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ كَانُواْ لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا ١٠١ وَإِذَا
كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ ٱلصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓاْ أَسْلِحَتَهُمْۖ فَإِذَا
سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْۗ وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ
وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَٰحِدَةًۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ
أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓاْ أَسْلِحَتَكُمْۖ وَخُذُواْ حِذْرَكُمْۗ إِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ
لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ١٠٢﴾

«ئى مۆئمىنلار! سەپەرگە چىققان چېغىڭلاردا كافىرلارنىڭ ئۆزۈڭلارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشىدىن قورقساڭلار، نامازدىن قىسقارتىشىڭلاردا سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوق[1]. شۈبھىسىزكى، كافىرلار سىلەرگە ئاشكارا دۈشمەندۇر. ئى مۇھەممەد! سەن ئۇلارغا ئىمام بولۇپ نامازنى تولۇق ئۆتىگەن چېغىڭدا، ئۇلاردىن بىر جامائە سەن بىلەن بىرلىكتە نامازغا تۇرسۇن. ئۇلار قورال - ياراغلىرىنى تۇتسۇن. ئۇلار سەجدە قىلىپ بولغاندا ئارقاڭلاردا قوغدىغۇچى بولۇپ تۇرسۇن. ناماز ئۆتىمىگەن يەنە بىر جامائە كېلىپ سەن بىلەن بىرلىكتە ناماز ئۆتىسۇن. بۇلارمۇ ھوشيار تۇرسۇن ۋە قورال - ياراغلىرىنى تۇتسۇن. كافىرلار سىلەرنىڭ قورال - ياراغلىرىڭلاردىن ۋە نەرسە - كېرەكلىرىڭلاردىن خەۋەرسىز قېلىشىڭلارنى، شۇنىڭ بىلەن سىلەرگە بىردىنلا ھۇجۇم قىلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەگەر سىلەرگە يامغۇردىن بىرەر ئەزىيەت بولسا ياكى كېسەل بولساڭلار، قورال - ياراغلىرىڭلارنى قويۇپ قويۇشۇڭلاردا سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئېھتىياتچان ۋە ھوشيار بولۇڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ كافىرلار ئۈچۈن خارلىغۇچى ئازاب تەييارلىدى»[2].

---

① سەپەردىكى چېغىڭلاردا ئىككى رەكئەت ئوقۇيدىغان نامىزىڭلارنى دۈشمەننىڭ ئۆزۈڭلارغا بىرەر زىيان - زەخمەت يەتكۈزىشىدىن قورقساڭلار، قىسقارتىپ بىر رەكئەتتىن ئوقۇشۇڭلاردا سىلەرگە ھېچ گۇناھ بولمايدۇ.

② 4 - سۈرە نىسا، 101 ~ 102 - ئايەتلەر.

بۇ ئايەتلەردە قورقۇش نامىزىنىڭ يولغا قويۇلغانلىقى، رەكئەت سانى ۋە ئوقۇلۇش شەكلى بايان قىلىندۇ. سەپەر ئۈستىدە كاپىرلارنىڭ زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشىدىن قورققان مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆتىشى كېرەك بولغان ناماز پەقەتلا بىر رەكئەتلىك نامازدۇر. بۇ بىر رەكئەتلىك ناماز ئادەتتە سەپەر ئۈستىدە ئوقۇلىدىغان نامازنىڭ قەسىر قىلىنىپ (قىسقارتىلىپ) ئوقۇلغان شەكلىدۇر.

سەپەر ئۈستىدە دۈشمەنىنىڭ زىيان يەتكۈزۈشىدىن قورقۇش ئەسناسىدا، نورمال سەپەر ئۈستىدە ئوقۇلىدىغان ئىككى رەكئەت نامازنىڭ بىر رەكئەتكە چۈشۈرۈلىشى، ئۇ نامازنىڭ مۇقىملىقتىكى (سەپەر ئۈستىدە بولمىغان چاغدىكى) ئەسنادا تۆت رەكئەت بولىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى سەپەر ئۈستىدە بولۇشقا، قورقۇش قوشۇلغاندا ئادەتتىكى ئىككى رەكئەتنى كېمەيتىشكە بولىدىغانلىقى، سەپەر ئۈستىدە قورقۇش يوقالغاندا ئادەتتىكى ئىككى رەكئەتنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ، سەپەر ئۈستىدە بولمىغاندا ئادەتتىكى ئىككى رەكئەتكە زىيادە قىلىشنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ.

باشقا بىر ئايەتتە ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿حَـٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾

«نامازلارنى ۋە ئوتتۇرا نامازنى مۇھاپىزەت قىلىڭلار. ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ئىتائەتمەنلىك بىلەن تۇرۇڭلار»[①].

بۇ ئايەتتە مۇقىم بولسۇن مۇساپىر بولسۇن، پۈتۈن مۇسۇلمانلار «نامازلارنى ۋە ئوتتۇرا نامازنى» مۇھاپىزەت قىلىشقا بۇيرۇلىدۇ. ئۇ «ئوتتۇرا ناماز» سەپەردە قورقۇش بولمىغاندا «نامازلار»نى 2 رەكئەتتىن ئوقۇغان مۇساپىرلار ئۈچۈنمۇ، «نامازلار»نى مۇقىملىقتا تولۇق ئوقۇۋاتقان مۇقىملار ئۈچۈنمۇ «ئوتتۇرا ناماز» بولۇشى لازىم. چۈنكى ئۇ ئايەتتىكى ئىلاھى بۇيرۇق ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە چۈشۈرۈلگەن.

شۇنداق بولغاندا بەش ۋاخ نامازنىڭ ئىچىدە سەپەردىمۇ، مۇقىملىقتىمۇ 3 رەكئەتلىك بىر نامازنىڭ بولۇشى، مۇقىملىقتا بىر نامازنىڭ ئىككى رەكئەتلىك، ئۈچ نامازنىڭ تۆت رەكئەتلىك بولۇشى كېرەك. چۈنكى 3، ئىككى

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 238 - ئايەت.

دانه 2 نىڭمۇ ئوتتۇرىسىدۇر (2 **3** 2)، ئىككى دانه 4 نىڭمۇ ئوتتۇرىسىدۇر (4 **3** 4)، بىر دانه 2 بىلەن بىر دانه 4 نىڭمۇ ئوتتۇرىسىدۇر (2 **3** 4).

بامداتنىڭ 2، نامازشامنىڭ 3، پېشىن، نامازدىگەر ۋە خۇپتەنىنىڭ 4 رەكئەتلىك بولۇشى بۇنى كۆرسىتىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر پەيغەمبىرىمىزنىڭ 5 ۋاقىت نامازنى بۇ شەكىلدە ئوقۇغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. دېمەككى، مۇناسىۋەتلىك ئايەت ۋە ھەدىسلەر بىر پۈتۈنلۈك ئىچىدە بەش ۋاقىت نامازنىڭ رەكئەت سانىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

رەكئەت سانى ئېتىبارى بىلەن «ئوتتۇرا ناماز» بولغان 3 رەكئەتلىك نامازنىڭ ئورنى ئېتىبارى بىلەنمۇ «ئوتتۇرا ناماز» بولۇشى لازىم. 11 - سۈرە ھۇدنىڭ 114 - ئايىتى ۋە 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 78 - ئايەتلىرىدە تۇنجى نامازنىڭ پېشىن، ئاخىرقى نامازنىڭ بامدات ئىكەنلىكىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلىشى نامازشامنىڭ «ئوتتۇرا ناماز» ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسىتىدۇ. چۈنكى نامازشام ئۈچ رەكئەتلىك بىر ناماز بولۇش بىلەن بىرگە ئۆزىدىن ئىلگىرى ئىككى ۋاخ ناماز، ئۆزىدىن كېيىن ئىككى ۋاخ ناماز بولغان نامازدۇر.

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

● ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: بىز پېشىننى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن مەدىنىدە تۆت رەكئەت ئوقۇدۇق. رەسۇلۇللاھ مەككىگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىققان ئىدى، زۇلھۇلەيفەگە كەلگەندە نامازدىگەرنى ئىككى رەكئەت ئوقۇدى①.

دېمەك، پېشىن بىلەن نامازدىگەر قىسقارتىلماستىن ئوقۇلغاندا تۆت رەكئەتتىن ئوقۇلىدىغان نامازلاردۇر.

● ئىمران ئىبنى ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نامازدىگەرنى ئۈچ رەكئەت ئوقۇپ سالام بەردى ۋە ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. خىرباق دېيىلىدىغان ۋە ئىككى قولى ئۇزۇنىراق بولغان بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ: يارەسۇلەللاھ! دېدى ۋە نامازدىگەرنى ئۈچ رەكئەت ئوقۇغانلىقىنى ئەسلەتتى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ رىداسىنى سۆرەپ خاپا ھالدا چىقىپ كىشىلەرنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە: «بۇ توغرا

---

① بۇخارى، «تەقسىرۇسسالات»، 5، «ھەج»، 24، 25، 27، 117، 119، «جىھاد»، 104، 126؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 11؛ ئەبۇ داۋۇد، «تەفرىئۇ سالەتىس سەفەر»، 2؛ نەسەئى، «سالات»، 10.

سۆزلەۋاتامدۇ؟» دېدى، ھەممەيلەن: ھەئە دېدى. ئاندىن رەسۇلۇللاھ بىر رەكئەت ئوقۇدى، ئىككى سەجدە قىلدى ۋە سالام بەردى[1].

• رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ پېشىن بىلەن نامازدىگەرنىڭ ئاۋۋالقى ئىككى رەكئىتىنىڭ ھەر بىرىدە فاتىھە بىلەن بىر سۈرە ئوقۇيدىغانلىقى، ئاخىرقى ئىككى رەكئىتىدە پەقەت فاتىھەنىلا ئوقۇيدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[2]. بۇ رىۋايەتمۇ پېشىن بىلەن نامازدىگەرنىڭ تۆت رەكئەتتىن ئوقۇلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

• ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا دەسلەپتە نامازشامدىن باشقا نامازلار ئىككى رەكئەتتىن پەرز قىلىنغان. نامازشام ئۈچ رەكئەت ئىدى. كېيىن ئاللاھ تائالا سەپەر ئۈستىدە بولمىغانلار ئۈچۈن پېشىن، ئەسىر ۋە خۇپتەننى تۆت رەكئەتتىن قىلىپ تاماملىدى، سەپەر ئۈستىدىكىلەر ئۈچۈن نامازنى دەسلەپكى ھالىتى بىلەن مۇقىملاشتۇردى[3].

• قەيس ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ بىر كىشىنىڭ بامداتتىن كېيىن ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇغانلىقىنى كۆرۈپ: «بامدات نامىزى ئىككى رەكئەتتۇر» دېدى. ئۇ كىشى: مەن بامداتتىن ئىلگىرىكى ئىككى رەكئەتنى ئوقۇمىغان ئىدىم، ھازىر ئۇنى ئوقۇدۇم دېدى. رەسۇلۇللاھ گەپ قىلمىدى[4].

يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان پۇتكۇل دەلىللەر دالالەت قىلىدۇكى، پېشىن 4 رەكئەت، نامازدىگەر 4 رەكئەت، نامازشام 3 رەكئەت، خۇپتەن 4 رەكئەت، بامدات 2 رەكئەتتۇر. بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىسىدىن تارتىپ، تا كۈنىمىزگىچە پۈتكۈل مۇسۇلمانلارنىڭ بەش ۋاخ نامازنى رەسۇلۇللاھتىن ئۆگىنىشى ۋە ئەۋلادتىن ئەۋلادقا شۇ بويىچە ئوقۇپ كېلىشىمۇ مەزكۇر رەكئەت سانىنىڭ توغرىلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھتىن كېيىن تا كۈنىمىزگىچە بولغان ئارىلىقتا يەر يۈزىدە بەش ۋاخ ناماز جامائەت بولۇپ ئوقۇلمىغان ھېچبىر كۈن ئۆتمىگەن. بۇنى تارىخ

① مۇسلىم، «مەساجىد»، 101؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 194؛ نەسەئى، «سەھۋ»، 23؛ ئىبنى ماجە، «ئىقامەتۇسسالات ۋەسسۇننەتۇ فىيها»، 134.

② بۇخارى، «ئەزان»، 107؛ مۇسلىم، «سالات»، 155.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 43: 357.

④ ئەبۇ داۋۇد، «تەتەۋۋۇئ ۋە رەكئەتۇس سۈننە»، 5.

ئىسپاتلايدۇ، ئەمەلىيەت ئوتتۇرىغا قويىدۇ. دېمەككى، بەش ۋاخ نامازنىڭ شەكلى، رەكئەت سانى ۋە ۋاقىتلىرى... نەسىلدىن نەسىلگە، جامائەتتىن جامائەتكە، ئەسىردىن ئەسىرگە ئەينەن نەقىل قىلىنىپ كۆنىمىزگە كەلگەن، بۇ قىيامەتكىچە مۇشۇنداق داۋاملىشىدۇ. چۈنكى بۇ قۇرئان كەرىمنىڭ بىر ئەمرىدۇر. قۇرئان كەرىمنى ساقلاشنى ئاللاھ تائالا ئۆزى ئۈستىگە ئالغان. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ۝٩﴾

«شۈبهىسىزكى، قۇرئاننى بىز نازىل قىلدۇق، ئۇنى ئەلۋەتتە بىز قوغدايمىز»[1].

§4.ئەزان

1. ئەزاننىڭ يولغا قويۇلۇشى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ۝٥٨﴾

«سىلەر نامازغا ئەزان ئېيتقان چېغىڭلاردا، ئۇلار نامازنى مەسخىرە ۋە ئويۇن ئوبيېكتى قىلىۋالىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئەقىللىرىنى ئىشلەتمەيدىغان قەۋمدۇر»[2].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە بەش ۋاخ نامازنى مۇسۇلمانلارنىڭ جامائەت بولۇپ ئۆتىشىنىڭ ۋە ئۇ نامازلارغا ئەزان ئوقۇشنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. 62 - سۈرە جۇمۇئەنىڭ 9 - ئايىتىدە بولسا جۈمە نامىزى ئۈچۈن ئەزان ئوقۇشنىڭ لازىملىقىنى ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەزكۇر ئايەت مۇنداق:

---

① 15 - سۈرە ھىجر، 9 - ئايەت.

② 5 - سۈرە مائىدە، 58 - ئايەت.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَذَرُواْ ٱلۡبَيۡعَۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ٩﴾

«ئى مۆئمىنلار! جۈمە كۈنى ناماز ئۈچۈن ئەزان ئېيتىلغاندا، ئاللاھنىڭ زىكرىگە يۈگۈرۈڭلار. ئېلىم - سېتىمنى قويۇپ تۇرۇڭلار. بۇ سىلەر ئۈچۈن ياخشىدۇر، ئەگەر بىلسەڭلار»[1].

2. ئەزاننىڭ ئالاھىدىلىكى

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«ئىنسانلار ئەگەر ئەزان ئېيتىشنىڭ ۋە ئاۋۋالقى سەپتە ناماز ئۆتىشنىڭ ساۋابىنى بىلسە ۋە ئۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن چەك تاشلاشتىن باشقا چارە تاپالمىسا ئىدى، چوقۇم چەك تاشلىغان بولاتتى»[2].

«نامازغا ئەزان ئېيتىلسا، شەيتان ئەزاننى ئاڭلىماي دەپ ئوسۇرغان پېتى كەينىگە قاراپ تىكىۋېتىدۇ»[3].

3. مۇئەززىننىڭ ۋەزىپىسى

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «مۇئەززىن ئامانەتچىدۇر» [4] دېگەن. چۈنكى مۇئەززىنگە نامازنىڭ ۋاقىتلىرى ئاللاھ تەرىپىدىن ئامانەت قويۇلغان، ئۇ بۇ ئامانەتنى ھەر نامازنىڭ ۋاقتىدا ئەزان ئوقۇش ئارقىلىق ئامانەت ئىگىلىرى بولغان مۇسۇلمانلارغا تاپشۇرىدۇ.

شۇڭا مۇئەززىن نامازنىڭ ۋاقتىغا دىققەت قىلىپ تۇرۇپ ۋاقىت كىرگەن ھامان ئەزان ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشنىڭ ھەر ساھەسىدە ئۆز ئىشى

---

[1] 62 - سۈرە جۈمۇئە، 9 - ئايەت.

[2] بۇخارى، «ئەزان»، 9، 32، «شاھادەت»، 30؛ مۇسلىم، «سالات»، 129؛ تىرمىزى، «سالات»، 52؛ نەسەئى، «مەۋاقىت»، 22، «ئەزان»، 31؛ مۇۋەتتا، «سالات»، 3.

[3] بۇخارى، «ئەزان»، 49، «ئەمەل فىسسالات»، 18، «سەھۋى»، 6، «بەدئۇلخەلق»، 11؛ مۇسلىم، «سالات»، 19، «مەساجىد»، 83؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 31؛ نەسەئى، «ئەزان»، 30؛ مۇۋەتتا، «سالات»، 6.

[4] ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 32؛ تىرمىزى، «سالات»، 39؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 14: 485، 16: 390.

بىلەن بولۇپ كەتكەنلەر تۇيۇقسىز ئەزاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ - دە، ناماز ۋاقتى بوپتۇ دەپ تاھارەت ئېلىپ مەسچىت - جامەلەرگە يۈگۈرىدۇ. ھېچبولمىسا تۇرغان يەرلىرىدە بولسىمۇ نامازلىرىنى ئادا قىلىدۇ.

4. ئەزاننى ئاڭلىغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى

ئەزاننى ئاڭلىغان كىشىنىڭ ۋەزىپىسى، ئەزان ئېيتىلغان جايغا كېلىپ جامائەت نامىزىغا قېتىلىشتۇر. ئەزان ئېيتىلىشىنىڭ مەقسىتى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ ۋە ئەزاننىڭ يولغا قويۇلىشىنى كۆرسىتىدىغان ئايەتلەر (قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 58 - ئايەت، 62 - سۈرە جۇمۇئە، 9 - ئايەت) بۇنى تەكىتلەيدۇ. مۇناسىۋەتلىك بىر ھەدىس تۆۋەندىكىچە:

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، بىر ئەما كىشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، يا رەسۇلەللاھ! مېنى مەسچىتكە يېتىلەپ ئەكىلىدىغان ئادىمىم يوق، ئۆيۈمدە ناماز ئۆتىشىمگە رۇخسەت بارمۇ؟ دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئۇ كىشىگە: «ئەزاننى ئاڭلامسىز؟» دېدى، ئۇ كىشى ھەئە دېدى، رەسۇلۇللاھ: «رۇخسەت يوق، مەسچىتكە كېلىڭ» دېدى①.

§5.جامائەت

جامائەت بولۇپ ناماز ئۆتەش ئاللاھنىڭ ئەمرى، رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى ۋە ئىسلامنىڭ شۇئارىدۇر. بىر كىشىنىڭ نامازلىرىنى جامائەت بىلەن ئۆتىشى ئۇنىڭ تەقۋادارلىقىنىڭ ئالامىتى، نەپسى خاھىشىغا بويۇن ئەگمىگەنلىكىنىڭ بەلگىسى، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

شۇنىڭدەك، نامازنى جامائەت بىلەن ئۆتەش بەدەننىڭ راھىتىنى روھنىڭ ئارامىغا قۇربان قىلغانلىقنىڭ نامايەندىسى، نامازنى جامائەت بىلەن ئوقۇغانلىققا ۋەدە قىلىنغان ساۋابقا ئىشەنگەنلىكىنىڭ ۋە ئۇنى ئۈمىد قىلغانلىقنىڭ ئىسپاتىدۇر.

---

① مۇسلىم، «مەساجىد»، 335؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 47؛ ئىبنى ماجە، «مەساجىد»، 17؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 27:7.

شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر مۇسۇلماننىڭ جامائەتكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم، جامائەتكە كۆڭۈل بۆلۈشى مۇھىم، نامازلىرىنى جامائەت بىلەن ئۆتىشى كېرەك.

1. جامائەتنىڭ زۆرۈرلىكى

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە «نامازنى ئىقامە قىلىش»قا ئەمر قىلغان[1]. ئىقامە - ئۆرە تۇرماق مەنىسىدىكى ئۆتۈمسىز مەسدەر بولغان «قىيام»دىن تۈرلەنگەن ئۆتۈملۈك مەسدەر بولۇپ، مەنىسى ئۆرە تۇرغۇزماق دېگەن بولىدۇ. نامازنى ئۆرە تۇرغۇزماق، نامازنى بەلگىلەنگەن ۋاقتىدا، شەرتلىرىگە ۋە شەكىللىرىگە رىئايە قىلغان ھالدا، تەلەپكە لايىق رەۋىشتە ئادا قىلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام سەپلەرنى تۈزلەشنى نامازنى ئىقامە قىلغانلىقنىڭ قاتارىدىن ھېسابلىغان. مۇناسىۋەتلىك ھەدىس مۇنداق:

ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سەپلىرىڭلارنى تۈز قىلىڭلار. چۈنكى سەپلەرنى تۈز قىلىش ‹نامازنى ئىقامە قىلىش›تىن ھېسابلىنىدۇ»[2].

جامائەتنىڭ نامازدا قاتار، رەتلىك ۋە تۈز تۇرۇشىنىڭ «نامازنى ئىقامە قىلىش»تىن ھېسابلىنىشى نامازنى جامائەت بىلەن ئۆتەشنىڭ ئاللاھنىڭ بىر ئەمرى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى يالغۇز ناماز ئوقۇماقچى بولغان كىشى سەپنى تۈز قىلىشقا بۇيرۇلمايدۇ. بەش ۋاخ نامىزىنى جامائەتكە قېتىلىپ، پەيغەمبىرىمىزنىڭ سەپلەرنى تۈز قىلىشقا چاقىرغان بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرگەن ھالەتتە ئوقۇغان كىشى ئاللاھنىڭ «نامازنى ئىقامە قىل» دېگەن ئەمرى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىشلاردىن بىرىنى ئىجرا قىلغان بولىدۇ.

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 43 -، 83 - ۋە 110 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 77 - ۋە 103 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 72 - ئايەت؛ 7 - سۈرە ئەئراف، 29 - ئايەت؛ 10 - سۈرە يۇنۇس، 87 - ئايەت؛ 11 - سۈرە ھۇد، 114 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 78 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 78 - ئايەت؛ 24 - سۈرە نۇر، 56 - ئايەت؛ 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 45 - ئايەت؛ 30 - سۈرە رۇم، 31 - ئايەت؛ 58 - سۈرە مۇجادەلە، 13 - ئايەت؛ 73 - سۈرە مۇززەممىل، 20 - ئايەت.

② بۇخارى، «ئەزان»، 74.

2. جامائەتنىڭ ئەھمىيىتى

ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «جامائەت بىلەن ئوقۇلغان نامازنىڭ ساۋابى يالغۇز ئوقۇلغان نامازنىڭ ساۋابىدىن 27 ھەسسە ئارتۇق تۇرىدۇ»[①].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«بىر كىشىنىڭ جامائەت بىلەن ئوقۇغان نامىزى، ئۇنىڭ ئۆيىدىكى ياكى بازىرىدىكى (دۇكىنى، ئىش يېرى) ئوقۇغان نامىزىدىن 25 ھەسسە ئارتۇق تۇرىدۇ. سەۋەبى شۇكى، ئۇ كىشى تاھارەتنى كامىل ئېلىپ، ئاندىن مەسچىتكە پەقەت ناماز ئۆتەش ئۈچۈنلا كەلسە، مەسچىتكە كەلگۈچە ئۇنىڭ باسقان ھەر بىر قەدىمى ئۈچۈن ئۇنىڭ دەرىجىسى بىر دەرىجە كۆتۈرۈلىدۇ ۋە بىر خاتالىق ئۆچۈرۈلىدۇ. ئۇ ناماز ئوقۇپ بولۇپ تاھارىتى سۇنماستىن مەسچىتتە ئولتۇرسىلا پەرىشتىلەر ئۇنىڭغا ئاللاھتىن رەھمەت تىلەپ: ‹ئى ئاللاھ! ئۇنىڭغا رەھمەت ياغدۇرغىن، مەرھەمەت قىلغىن› دەيدۇ. بىرىڭلار نامازنى كۈتۈپ تۇرغان مۇددەتتە ناماز ئىچىدە ھېسابلىنىدۇ»[②].

«مۇناپىقلارغا ئەڭ ئېغىر كېلىدىغان ناماز خۇپتەن بىلەن بامداتتۇر. ئەگەر ئۇلار بۇ ئىككى نامازنىڭ ساۋابىنى بىلسە ئىدى، بۇ نامازلارنى جامائەت بولۇپ ئۆتەشكە ئۆمىلەپ بولسىمۇ كەلگەن بولاتتى. جېنىم ئىلكىدە بولغان ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئوتۇنغا بۇيرۇسام، ئوتۇن ئېلىپ كېلىنسە، ئاندىن ناماز ئۆتەشكە بۇيرۇسام، ئەزان ئېيتىلسا، ئاندىن بىر كىشىنى بۇيرۇسام ئىمام بولسا، ئاندىن ناماز ئوقۇۋاتقانلارنى قالدۇرۇپ، نامازغا كەلمىگەنلەرنىڭكىگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىسام دەيمەن»[③].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئېيتىدۇ، رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا بىر ئەما كىشى كېلىپ: يارەسۇلەللاھ! مېنى مەسچىتكە يېتىلەپ ئېلىپ كېلىدىغان

① بۇخارى، «ئەزان»، 30؛ مۇسلىم، «سالات»، 249.

② بۇخارى، «ئەزان»، 30، «جۇمە»، 2؛مۇسلىم، «سالات»، 247؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 49؛ تىرمىزى، «سالات»، 47؛ ئىبنى ماجە، «مەساجىد»، 16.

③ بۇخارى، «ئەزان»، 29، «خۇسۇمات»، 5، «ئەھكام»، 52؛ مۇسلىم، «مەساجىد»، 252؛ مۇۋەتتا، «سالاتۇل جۇمۇئە»، 3؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 47؛ تىرمىزى، «سالات»، 48؛ نەسەئى، «ئىمامەت»، 49.

ئادەم يوق دەپ رەسۇلۇللاھتىن نامازنى ئۆيىدە ئۆتەشكە رۇخسەت سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئۇ كىشىگە رۇخسەت قىلدى. ئۇ كىشى كەينىگە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا، رەسۇلۇللاھ چاقىرىپ ئۇنىڭغا: «ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلامسەن؟» دېدى. ئۇ كىشى: ھەئە دېۋىدى، رەسۇلۇللاھ: «ئۇنداق بولسا نامازغا كەلگىن» دېدى[1].

ئەبۇ دەرداء رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۇ رەسۇلۇللاھنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان: «مەيلى ئاۋات جاي بولسۇن ياكى ئاھالىسى شالاڭ جاي بولسۇن، ئۈچ نەپەر مۇسۇلمان بولۇپ، ئۇلار جامائەت بولماي ناماز ئوقۇيدىكەن، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن شەيتان غەلىبە قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن جامائەت بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىڭلار، چۈنكى پادىدىن ئايرىلغان قويىنى بۆرە يەپ كېتىدۇ»[2].

ئۇسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى خۇپتەننى جامائەت بىلەن ئوقۇسا، گويا كېچىنىڭ يېرىمىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەندەك بولىدۇ. كىمكى بامداتنى جامائەت بىلەن ئوقۇسا، گويا كېچىچە ناماز ئوقۇغاندەك بولىدۇ»[3].

§6.رەۋاتىب سۈننەتلەر

بەش ۋاخ نامازنىڭ ئالدى - كەينىدە ئوقۇلۇشى تەرغىب قىلىنغان نەپلە نامازلار «رەۋاتىب سۈننەتلەر» دەپ ئاتىلىدۇ. رەۋاتىب - راتىبنىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، مەنىسى دائىم دېگەن بولىدۇ. رەۋاتىب سۈننەتلەر بەش ۋاخ نامازنىڭ ئالدى - كەينىدە داۋاملىق ئوقۇلۇشى پەيغەمبىرىمىز تەرىپىدىن يولغا قويۇلغان نەپلە نامازلار دېگەن بولىدۇ. بۇ نامازلارغا ئەمر قىلىنماستىن، بەلكىدە تەشۋىق ۋە تەرغىب قىلىنغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنى ئوقۇغانلار ساۋابقا ئېرىشىدۇ، ئوقۇمىغانلار گۇناھكار بولمايدۇ. چۈنكى تۆۋەندىكى ھەدىس بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ:

---

① مۇسلىم، «مەساجىد»، 255؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 47؛ نەسەئى، «ئىمامەت»، 50.

② ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 47.

③ مۇسلىم، «مەساجىد»، 260؛ مۇۋەتتا، «سالاتۇلجەمائە»، 7؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 48؛ تىرمىزى، «سالات»، 51.

تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇتىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، نەجدىلىك چاچلىرى چۇۋۇق بىر كىشى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھوزۇرىغا كەلدى. بىز ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق - يۇ، لېكىن نېمە دېگەنلىكىنى چۈشىنەلمىدۇق، ئۇ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا يېقىن كېلىپ، بىردىنلا ئىسلام توغرۇلۇق سوراپ قالدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «بىر كېچە كۈندۈزدە بەش ۋاخ ناماز ئۆتەش» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇ: «ئۇ نامازلاردىن باشقا يەنە ناماز ئوقۇمدىمەن؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ياق، ئوقۇيمەن دېسەڭ نەفلى ناماز ئوقۇغىن» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «رامىزان ئېيىنىڭ روزىسىنى تۇتۇش» دېدى. ئۇ: «ماڭا ئۇنىڭدىن باشقا روزىمۇ بارمۇ؟» دەپ سورىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «يوق، تۇتماقچى بولساڭ نەفلى روزا تۇتقىن» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا زاكاتنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بەرگەنىدى. ئۇ كىشى: «مەن بېرىشكە تېگىشلىك ئۇنىڭدىن باشقىسى بارمۇ؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «يوق، بەرمەكچى بولساڭ سەدىقە بەرگىن» دېدى. ئاندىن ئۇ كىشى: «ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، مەن بۇنىڭدىن ئاشۇرۇۋەتمەيمەن، كېمەيتىپمۇ قويمايمەن» دېگەن پېتى ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇ راستىنلا دېگىنىدەك قىلسا نىجاتلىققا ئېرىشىدۇ» دېدى[①].

مەزكۇر سۈننەتلەر بامداتتىن ئىلگىرى ئىككى، پېشىندىن ئىلگىرى ئىككى ياكى تۆت، پېشىندىن كېيىن ئىككى ياكى تۆت، نامازدىگەردىن ئىلگىرى ئىككى ياكى تۆت، نامازدىگەردىن كېيىن ئىككى، نامازشامدىن كېيىن ئىككى ۋە خۇپتەندىن كېيىن ئىككى رەكئەتتۇر. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ نامازلارغا ئىشارەت قىلىدۇ:

﴿فَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ غُرُوبِهَاۖ وَمِنۡ ءَانَآيِٕ ٱلَّيۡلِ فَسَبِّحۡ وَأَطۡرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرۡضَىٰ ١٣٠﴾

«شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە سەۋر قىلغىن. قۇياش چىقىشتىن ئىلگىرى ۋە پېتىشتىن ئىلگىرى رەببىڭگە ھەمد بىلەن تەسبىھ ئېيتقىن.

① بۇخارى، «ئىمان»، 34؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 8؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 1؛ نەسەئى، «سىيام»، 1؛ مۇۋەتتا، «قەسرۇسسالاتى فىسسەفەر»، 94.

كېچىنىڭ ۋاقىتلىرى بىلەن كۈندۈزنىڭ تەرەپلىرىدىمۇ تەسبىھ ئېيتقىن. ئۇلارنى رازىلىقا ئېرىشەرمەن دەپ قىلغىن»[1].

بۇ ئايەتتە يىگىرمە تۆت سائەتلىك بىر زامان پارچىسىنىڭ مۇئەييەن بۆلۈملىرىدە ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتىش ئەمر قىلىنىدۇ. بۇ تەسبىھ ۋاقىتلارغا باغلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ناماز ئۆتەش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ. ئايەتنىڭ ﴿لَعَلَّكَ تَرْضَى - ئۇلارنى رازىلىقا ئېرىشەرمەن دەپ قىلغىن﴾ دېگەن شەكلىدە ئاخىرلىششى بۇ ئەمرنىڭ پەرز (قەتئىي بۇيرۇق) ماھىيىتىدە ئەمەس، بەلكى تەشۋىق ماھىيىتىدە بىر ئەمر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ نامازلار توغرىسىدىكى، «كىم كۈندە ئون ئىككى رەكئەت نەپلە ناماز ئوقۇسا، ئۇ كىشى ئۈچۈن ئۇ نامازلارنىڭ سەۋەبىدىن جەننەتتە بىر ئۆي سېلىنىدۇ»[2] دېگەن ھەدىسىمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ. ئەمدى يۇقىرىدىكى ئايەتتە ئىشارەت قىلىنغان ۋاقىتلار ئۈستىدە توختىلىمىز:

1. كۈننىڭ چىقىشىدىن ئىلگىرى

بۇ بامداتنىڭ سۈننىتىنىڭ ۋاقتىدۇر. بۇ ۋاقىتتا ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتماق ئۇ سۈننەتنى ئوقۇماقتۇر. 11 - سۈرە ھۇدنىڭ 114 - ئايىتىدىكى «كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلىرىدا نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگىن» دېگەن بۇيرۇقنىڭ ئەقىم ﴿أَقِمِ - ئۆرە تۇرغۇزغىن﴾ شەكلىدە كېلىشى بۇ ۋاقىتلاردا ئوقۇلىدىغان نامازلارنىڭ پەرز نامازلار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئۈچ ۋاقىتتىن بىرى بولغان سۇبھى ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان پەرز نامازنىڭ كېچىنىڭ «كۈندۈزگە يېقىن» بۆلۈمىدە ئوقۇلۇشىنىڭ، سۈننەتنىڭ بولسا پەرزدىن ئىلگىرى ئوقۇلۇشىنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى بۇ سۈننەت ئەگەر پەرزدىن كېيىن ئوقۇلسا «كۈندۈزگە

---

[1] 20 - سۈرە تاھا، 130 - ئايەت.

[2] مۇسلىم، «سالاتۇل مۇسافىرىن»، 101، 103؛ تىرمىزى، «سالات»، 306؛ نەسەئى، «قىيامۇل لەيل»، 66؛ ئىبنى ماجە، «ئىقامەتۇسسالات ۋەسسۈننەتۇ فىيھا»، 100. ھەدىستە سۆزلەنگەن 12 رەكئەت ناماز مۇنۇ نامازلاردۇر: بامداتنىڭ پەرزىدىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت، پېشىنىنىڭ پەرزىدىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت، كېيىن ئىككى رەكئەت، نامازشام ۋە خۇپتەننىڭ پەرزلىرىدىن كېيىن ئىككىدىن تۆت رەكئەت. بۇلار ئەينى ۋاقىتتا سۈننەتى مۇئەككەدە (تەكىتلەنگەن سۈننەتلەر، كۈچلۈك سۈننەتلەر) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇلار پەيغەمبىرىمىز كۆپىنچە ئوقۇغان، ئاندا - ساندا تەرك ئەتكەن نامازلاردۇر.

يېقىن» ۋاقىتتا پەرز ئەمەس، سۈننەت ناماز ئوقۇلغان بولىدۇ. بۇ مەزكۇر ئايەتنىڭ (11 - سۈرە ھۇدنىڭ 114 - ئايىتىنىڭ) مەزمۇنىغا خىلاپ كېلىدۇ. پەيغەمبىرىمىزنىڭ بامداتنىڭ سۈننىتىنى دائىم پەرزىدىن ئىلگىرى ئۆتىشى بۇنى تەكىتلەيدۇ.

2. كۈنىنىڭ پېتىشىدىن ئىلگىرى

بۇ نامازدىگەردىن كېيىن ئوقۇلۇشى تەرغىب قىلىنغان نەپلە نامازنىڭ ۋاقتىدۇر. بۇ ۋاقىتتا ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتماق ئۇ نەپلە نامازنى ئوقۇماقتۇر. پەيغەمبىرىمىزنىڭ نامازدىگەردىن كېيىن داۋاملىق ئىككى رەكئەت نەپلە ناماز ئوقۇغانلىقىمۇ بۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىس مۇنداق:

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ نامازدىگەردىن كېيىن ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇمىغان كۈن يوق»[①].

3. كېچىنىڭ ۋاقىتلىرى

بۇ يەردە «ۋاقىتلار» دەپ تەرجىمە قىلىنغان كەلىمە ئانائى «آنَاء» دۇر.

ئانائـ - ئان «آن»نىڭ كۆپلۈك شەكلىدۇر. ئان - ۋاقىت، سائەت، مەزگىل دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. ئەرەبچىدە جەمئىي (بىر كەلىمىنىڭ كۆپلۈك شەكلى)نىڭ مەنىسى ئاز بولغاندا ئۈچتۇر. بۇ يەردىكى ئانائـ «آنَاء» دېگەن

---

① بۇخارى، «مەۋاقىتۇسسالات»، 31، 33؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 299، 301؛ تىرمىزى، «سالات»، 21؛ نەسەئى، «مەۋاقىت»، 36. ھەدىس كىتابلىرىدا نامازدىگەردىن كېيىن نەپلە ناماز ئوقۇشنى چەكلەيدىغان ھەدىسلەرمۇ بار. ئۇلاردىن بىرى مۇنداق: ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «بامدات نامىزىنى ئوقۇغاندىن كېيىن كۈن چىقىپ يۈكسەلگەنگە قەدەر ناماز يوق، نامازدىگەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن كۈن پېتىپ بولغانغا قەدەر ناماز يوق» (بۇخارى، «مەۋاقىت»، 31؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 288؛ نەسەئى، «مەۋاقىت»، 35). بىر - بىرىگە زىت كۆرۈنگەن بۇ ئىككى ھەدىسنى بىرلەشتۈرۈش مۇمكىن. مەسىلەن: پەيغەمبىرىمىزنىڭ نامازدىگەردىن كېيىن ناماز ئوقۇشتىن مەنئى قىلىدىغان ھەدىسلىرىنىڭ كۈن پېتىۋاتقان چاغدا ناماز ئوقۇشتىن مەنئى قىلىدىغانلىقىنى، نامازدىگەردىن كېيىن ناماز ئۆتەشكە رۇخسەت بېرىدىغان ھەدىسلىرىنىڭ نامازدىگەردىن كېيىن كۈن تېخى يۇقىرىدا تۇرۇۋاتقان چاغدا يەنى كۈن سارغىيىپ كەتمىگەن ۋاقىتتا ناماز ئۆتەشكە رۇخسەت بېرىدىغانلىقىنى چۈشىنىش ئۇ ئىككى ھەدىسنى بىرلەشتۈرۈپ چۈشەنگەنلىك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەبۇ داۋۇد ۋە نەسەئىدە بۇنى تەكىتلەيدىغان مۇنداق ھەدىسلەر بار: ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ نامازدىگەردىن كېيىن كۈن يۇقىرىدا بولمىغان چاغلاردا ناماز ئوقۇشتىن مەنئى قىلغان» (ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 298). «رەسۇلۇللاھ كۈن نۇرلۇق ۋە ئېگىز بولمىسا نامازدىگەردىن كېيىن ناماز ئوقۇشتىن مەنئى قىلاتتى» (نەسەئى، «مەۋاقىت»، 36).

كەلىمە مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەرنىڭ دالالەت قىلىشى بىلەن ئۆزىنىڭ مەنىلىرىدىن بىرى بولغان «ئۈچ ۋاقىت» نى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئۈچ ۋاقىت نامازشام ۋە خۇپتەننىڭ سۈننەتلىرىنىڭ ۋاقىتلىرى بىلەن تەھەججۇد نامىزىنىڭ ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ۋاقىتلاردا ئاللاھقا تەسبىھ ئېيىش، ئۇ نامازلارنى ئۆتەش دېمەكتۇر.

بۇ يەردە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر مەسىلە شۇكى، شام بىلەن خۇپتەننىڭ سۈننەتلىرى پەرزلەردىن كېيىن ئوقۇلىدۇ. چۈنكى 11 - سۈرە ھۇدنىڭ 114 - ئايىتىدە بۇ ئىككى ناماز ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋاقىت كۈن پاتقاندىن كېيىن كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن بولغان ئىككى ۋاقتىدۇر. ئەگەر بۇ نامازلاردىن ئىلگىرى سۈننەت ئوقۇلسا بۇ نامازلار «كېچىنىڭ كۈندۈزگە يېقىن ۋاقىتلىرى»دا ئوقۇلمىغان بولىدۇ.

4. كۈندۈزنىڭ تەرەپلىرى

بۇ يەردە «تەرەپلەر» دەپ تەرجىمە قىلىنغان كەلىمە ئەتراف «أَطْرَافِ»دۇر. بۇ كەلىمىمۇ جەمئىي (كەلىمىنىڭ كۆپلۈك شەكلى) بولغانلىقى ئۈچۈن كۈندۈز ۋاقىتلىرىدىن ئاز دېگەندە ئۈچ ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردىكى ئەتراف «أَطْرَافِ» دېگەن كەلىمە مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەرنىڭ دالالەت قىلىشى بىلەن ئۆزىنىڭ مەنىلىرىدىن بىرى بولغان «ئۈچ ۋاقىت»نى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئۈچ ۋاقىت چاشگاھ ۋاقتى، پېشىن ۋاقتى ۋە نامازدىگەرنىڭ ۋاقىتلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتماق چاشگاھ نامىزى، پېشىننىڭ ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى سۈننەتلىرى، نامازدىگەرنىڭ سۈننىتى قاتارلىق نەپلە نامازلارنى ئوقۇماقتۇر.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا 20 - سۈرە تاھانىڭ 130 - ئايىتى 24 سائەتلىك بىر زامان ئىچىدە ئاز دېگەندە سەككىز ۋاقىت نەپلە (سۈننەت) ناماز بارلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. تۆۋەندە بۇ نامازلارنى ئوتتۇرىغا قويىمىز:

1) پېشىننىڭ سۈننىتى

پېشىننىڭ سۈننىتىنىڭ رەكئەت سانى توغرىسىدا ئۈچ تۈرلۈك پەرقلىق رىۋايەت بار: بىرىنچىسى تۆت رەكئەت، ئىككىنچىسى ئالتە رەكئەت، ئۈچىنچىسى سەككىز رەكئەت دېگەن رىۋايەتلەر.

(1) تۆت رەكئەت دېگەن رىۋايەت

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن ئون رەكئەت نامازنى ئۆگىنىپ ئېسىمدە ساقلىۋالدىم: پېشىندىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت، پېشىندىن كېيىن ئىككى رەكئەت، نامازشامدىن كېيىن ئۆيىدە ئىككى رەكئەت، خۇپتەندىن كېيىن ئۆيىدە ئىككى رەكئەت، بامداتتىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت[①].

تىرمىزىنىڭ بىر رىۋايىتىدە ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن پېشىندىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت ۋە پېشىندىن كېيىن ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدۇم[②].

(2) ئالتە رەكئەت دېگەن رىۋايەت

ئۇممۇ ھەبىبە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: كىمكى بىر كېچە - كۈندۈزدە ئون ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا جەننەتتە بىر ئۆي بىنا قىلىنىدۇ: پېشىندىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت، كېيىن ئىككى رەكئەت، نامازشامدىن كېيىن ئىككى رەكئەت، خۇپتەندىن كېيىن ئىككى رەكئەت، بامداتتىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت[③].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پېشىندىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت، بامداتتىن ئىلگىرى ئىككى رەكئەت نامازنى تەرك ئەتمەيتتى[④].

(3) سەككىز رەكئەت دېگەن رىۋايەت

ئۇممۇ ھەبىبە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «كىمكى پېشىندىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت، پېشىندىن كېيىن تۆت رەكئەت ناماز ئوقۇيدىكەن، ئاللاھ ئۇ كىشىنى دوزاخقا ھارام قىلىدۇ»[⑤].

---

① بۇخارى، «تەھەججۇد»، 33؛ تىرمىزى، «سالات»، 320.

② تىرمىزى، «سالات»، 316.

③ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 289؛ تىرمىزى، «سالات»، 306؛ نەسەئى، «قىيامۇللەيل ۋە تەتەۋۋۇئۇن نەھار»، 66.

④ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 290؛ نەسەئى، «قىيامۇللەيل ۋە تەتەۋۋۇئۇن نەھار»، 56.

⑤ تىرمىزى، «سالات»، 317؛ ئىبنى ماجە، «ئىقامەتۇسسالات ۋەسسۇننەتى فىيها»، 108.

2) نامازدىگەرنىڭ سۈننىتى

ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ نامازدىگەردىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت ناماز ئوقۇغان كىشىگە رەھىم قىلسۇن»[1].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ نامازدىگەردىن ئىلگىرى ھەر ئىككى رەكئەتتە بىر سالام بېرىپ تۆت رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى»[2].

3) نامازشامنىڭ ۋە خۇپتەننىڭ سۈننەتلىرى

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مېنىڭ ئۆيۈمدە پېشىندىن ئىلگىرى تۆت رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى، ئاندىن مەسچىتكە چىقىپ جامائەت بىلەن پېشىننى ئوقۇيتتى، ئاندىن كىرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى، جامائەت بىلەن نامازشامنى ئوقۇيتتى، ئاندىن كىرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى. جامائەت بىلەن خۇپتەننى ئوقۇيتتى ۋە ئۆيۈمگە كىرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى»[3].

4) بامداتنىڭ سۈننىتى

بۇ ئىككى رەكئەتلىك بىر ناماز بولۇپ، مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە:

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بامداتنىڭ ئىككى رەكئەت سۈننىتى دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسىلەردىن ياخشىدۇر»[4].

«رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نەپلە نامازلارنىڭ ئىچىدە بامداتنىڭ ئىككى رەكئەت سۈننىتىگە قاتتىق ئەھمىيەت بېرەتتى»[5].

---

① ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 296؛ تىرمىزى، «سالات»، 318.

② تىرمىزى، «سالات»، 318؛ نەسەئى، «ئىمامەت»، 66.

③ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىنە ۋە قەسرىھا»، 105. ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 290.

④ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 96؛ تىرمىزى، «سالات»، 307؛ نەسەئى، «قىيامۇللەيل»، 56.

⑤ بۇخارى، «تەھەججۇد»، 25؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىينە ۋە قەسرىھا»، 94؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 290.

«رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بامدات نامىزىنىڭ ئەزان ۋە تەكبىرى ئارىسىدا يەڭگىل ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيتتى»[1].

5. ۋىتىر نامىزى

«ۋىتىر»نىڭ مەنىسى تاق دېگەن بولۇپ، ۋىتىر نامىزى تەھەججۇد نامىزىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر رەكئەت نامازنى كۆرسىتىدۇ. تەھەججۇد نامىزى ئۆتەش رەسۇلۇللاھقا پەرز، ئۈممەتكە نەپلە (سۈننەت) بولغان بىر كېچە نامىزىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحۡمُودًا ٧٩﴾

«كېچىنىڭ بىر قىسمىدا ئويغىنىپ قۇرئان بىلەن تەھەججۇد نامىزى ئوقۇغىن، بۇ ناماز ساڭا ئارتۇقچە ۋەزىپىدۇر. شۇنداق قىلساڭ رەببىڭ سېنى مەدھىيەلىنىدىغان ماقامغا ئېرىشتۈرۈشى مۇمكىن»[2].

بۇ ئايەتتىكى ﴿نَافِلَةً لَّكَ - ساڭا ئارتۇقچە ۋەزىپىدۇر﴾ دېگەن ئىپادە يۇقىرىدىكى مەزمۇنغا دالالەت قىلىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك بىر ھەدىس:

ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كېچىنىڭ نامىزى (تەھەججۇد نامىزى) ئىككى رەكئەت، ئىككى رەكئەتتىن ئوقۇلىدۇ. تاڭ سۈزۈلۈپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلساڭ، بىر رەكئەت ئوقۇپ ئوقۇغان نامىزىڭنى تاق قىلىۋالغىن»[3].

1) ۋاقتى

ۋىتىر نامىزىنىڭ ۋاقتى خۇپتەندىن كېيىن تاڭ سۈزۈلگىچىلىك بولغان ئارىلىقتۇر. لېكىن ئۇنى خۇپتەندىن كېيىن بىر مۇددەت ئۇخلاپ، كېچىسى ئويقۇدىن ئويغىنىپ تەھەججۇد نامىزى ئۆتىگەندىن كېيىن ئۆتەش ئەۋزەلدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① بۇخارى، «ئەزان»، 12؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 91.

② 17 - سۈرە ئىسرا، 79 - ئايەت.

③ بۇخارى، «ۋىتىر»، 1؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 145.

﴿تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمۡ عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ يَدۡعُونَ رَبَّهُمۡ خَوۡفٗا وَطَمَعٗا وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ١٦﴾

«ئۇلارنىڭ يانلىرى تۆشەكلىرىدىن يىراقلىشىدۇ، قورقۇنچ ۋە ئۈمىد ئىچىدە رەببىگە دۇئا قىلىدۇ ۋە بىز ئاتا قىلغان رىزىقتىن چىقىم قىلىدۇ»[①].

﴿... وَٱلۡمُسۡتَغۡفِرِينَ بِٱلۡأَسۡحَارِ ١٧﴾

«ئۇلار تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان ۋاقىتلاردا ئاللاھتىن مەغپىرەت تىلىگۈچى كىشىلەردۇر»[②].

﴿وَبِٱلۡأَسۡحَارِ هُمۡ يَسۡتَغۡفِرُونَ ١٨﴾

«ئۇلار تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان ۋاقىتلاردا مەغپىرەت تىلەيتتى»[③].

يانلارنىڭ «تۆشەكتىن يىراقلىشىشى» ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېتىش لازىم. «تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان ۋاقىتلاردا مەغپىرەت تىلەش» دېگەن ئىپادە ۋىتىردا ئوقۇلىدىغان قۇنۇت دۇئاسىغا ئىشارەت قىلىدۇ. بۇ دۇئانىڭ تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان ۋاقىتلاردا، ۋىتىر نامىزىنىڭ تەھەججۇد نامىزىنىڭ ئاخىرىدىكى تاق رەكئەت ئىكەنلىكى بۇنى كۆرسىتىدۇ[④].

2) دۇئايى قۇنۇت

بۇ ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلارنىڭ قايسىسىنى ئوقۇسا بولىدۇ، ھەر ئىككىسىنى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

«اللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ. اللّٰهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ وَإِلَيْكَ نَسْعى وَنَحْفِدُ وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ»

① 32 - سۈرە سەجدە، 16 - ئايەت.

② 3 - سۈرە ئال ئىمران، 17 - ئايەت.

③ 51 - سۈرە زارىيات، 18 - ئايەت.

④ ئەبۇ نەسر ئىسمائىل ئىبن ھەمماد جەۋھەرى، «سحر»، *سىھاھ تاجۇل لۇغە ۋە سىھاھۇل ئەرەبىييە*، تەھقىقلىغۇچى، ئەھمەد ئابدۇلغەفۇر ئەتتار (بېيرۇت: دارۇل ئىلمى لىلمەلايىين، 1987/1407)، 2: 678 - 679؛ ئىبن مەنزۇر، «سحر»، 4: 348؛ ئىبن فارىس، «سحر»، 3: 138.

«ئى ئاللاھ! بىز سەندىن ياردەم تىلەيمىز، سەندىن مەغپىرەت تىلەيمىز، ساڭا ئىمان كەلتۈرىمىز، سېنى پۈتكۈل ياخشىلىقلار بىلەن ماختايمىز، ساڭا تۇزكورلۇق قىلمايمىز، ساڭا ئاسىيلىق قىلغانلار بىلەن ئادا - جۇدا بولىمىز ۋە ئۇلارنى تاشلىۋېتىمىز. ئى ئاللاھ! بىز ساڭىلا ئىبادەت قىلىمىز، سەن ئۈچۈنلا ناماز ئوقۇيمىز، ساڭىلا سەجدە قىلىمىز، سەن تەرەپكىلا يۈگۈرىمىز ۋە ئالدىرايمىز، رەھمىتىڭنى ئۈمىد قىلىمىز، ئازابىڭدىن قورقىمىز، شۈبھىسىزكى، سېنىڭ ئازابىڭ كاپىرلارغا تېگىشلىكتۇر»[1].

«اللَّهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ وَعَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ وَتَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ وَبَارِكْ لِي فِيمَا أَعْطَيْتَ وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ إِنَّكَ تَقْضِي وَلَا يُقْضَى عَلَيْكَ وَإِنَّهُ لَا يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ وَلَا يَعِزُّ مَنْ عَادَيْتَ تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ»

«ئى ئاللاھ! سەن ھىدايەت بەرگەن كىشىلەرنىڭ قاتارىدا ماڭىمۇ ھىدايەت بەرگىن، سەن سالامەتلىك بەرگەن كىشىلەرنىڭ قاتارىدا ماڭىمۇ سالامەتلىك بەرگىن، سەن دوست تۇتقان كىشىلەرنىڭ قاتارىدا مېنىمۇ دوست تۇتقىن، سەن ماڭا بەرگەن نەرسىلەرنى مەن ئۈچۈن بەرىكەتلىك قىلىپ بەرگىن، مېنى ھۆكۈملىرىڭنىڭ يامىنىدىن ساقلىغىن، سەن ھۆكۈم قىلىسەن، ساڭا ھۆكۈم قىلىنمايدۇ، سەن دوست تۇتقان كىشى خار بولمايدۇ، سەن دۈشمەن تۇتقان كىشى ئەزىز بولمايدۇ، ئى رەببىمىز! سەن ئۇلۇغسەن ۋە ئۈستۈنسەن»[2]

[1] بۇ دۇئانىڭ ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بامدات نامىزىدا ئوقۇغان دۇئاسىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ. قاراڭ: ئەبۇ بەكرى ئابدۇرراززاق ئىبن ھۇمام ئىبن نافىئ سەنئانىي، *مۇسەننەف*، 3 - باسما، تەھقىقلىغۇچى: ھەبىبۇررەھمان ئەئزەمى (بېيرۇت: مەكتەبۇل ئىسلامى، ھ 1403 / م ؟)، 3: 110؛ ئەبۇ بەكىر ئىبنى ئەبى شەيبە ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئوسمان، *ئەلكىتابۇل مۇسەننەف فىل ئەھادىيس ۋەلئەسار*، تەھقىقلىغۇچى: كامال يۇسۇف ھۇۋت (رىياد: مەكتەبەتۇر رۇشد، ھ 1409/ م 1989)، 2: 106. شۇنىڭدەك، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ باشقىلارغا ئۆگەتكەنلىكىمۇ رىۋايەت قىلىنىدۇ. قاراڭ: ئىبنى ئەبى شەيبە، مۇسەننەف، 2: 95.

[2] بۇ دۇئانى رەسۇلۇللاھ ئەيھىسسالامنىڭ ھەسەن ئىبنى ئەلى رەزىيەللاھۇغا ۋىتىر نامىزىنىڭ دۇئاسىدا ئوقۇشى ئۈچۈن ئۆگىتىپ قويغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ (ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 338؛ تىرمىزى، «ئەبۋابۇلۋىتىر»، 341؛ نەسەئى، «قىيامۇللەيل ۋە تەتەۋۋۇئۇننەھار»، 51؛ ئىبنى ماجە، «ئىقامەتۇسسالات ۋەسسۇننەتۇ فىيھا»، 117).

IV زاكات

§1.ئومۇمىي بايان

ئىنسانلار يارىتىلىشىنىڭ تەلپى بىلەن ئىجتىمائىي ھالدا تۇرمۇش كەچۈرىدىغان جانلىقلاردۇر[1]. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نەسەب، قۇدا - باجىلىق ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ئورنىتىلىشى ئاللاھنىڭ بىر نېمىتىدۇر[2]. كۈچ - قۇۋۋەت، ئىمكان - پۇرسەت ۋە مال - مۈلۈك جەھەتتىن پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ ئوخشاش سەۋىيەدە بولماسلىقى ئاللاھ تائالانىڭ ھېكمىتىدۇر[3]. جەمئىيەتتە كۈچلۈك - ئاجىز، باي - كەمبەغەل، زەردار - نامرات، دۆلەتمەن ۋە ھاجەتمەن دېگەندەك سىنىپلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ئۇ ھېكمەتنىڭ تەبىئىي نەتىجىسىدۇر[4]. بىر - بىرىگە ياخشىلىق قىلىش ۋە بىر - بىرىگە ياردەم قىلىش مەزكۇر تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجىدۇر[5].

ئاللاھ تائالا ئەنە شۇ ئېھتىياجنىڭ قامدىلىشى ئۈچۈن كۈچلۈكلەرنى ئاجىزلارغا ياخشىلىق قىلىشقا، بايلارنى كەمبەغەللەرگە ياردەم قىلىشقا، زەردارلارنى نامراتلارنى يۆلەشكە، دۆلەتمەنلەرنى ھاجەتمەنلەرگە خەيرخاھلىق قىلىشقا تەشۋىق ۋە ئەمر قىلغان[6].

① قاراڭ: 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 13 - ئايەت.

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 1 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 72 - ئايەت؛ 25 - سۈرە فۇرقان، 54 - ئايەت؛ 30 - سۈرە رۇم، 21 - ئايەت؛ 42 - سۈرە شۇرا، 11 - ئايەت.

③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 237 - ۋە 266 - ئايەتلەر؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 40 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 32 - ۋە 54 - ئايەتلەر؛ 11 - سۈرە ھۇد، 27 - ئايەت؛ 14 - سۈرە ئىبراھىم، 39 - ئايەت؛ 15 - سۈرە ھىجر، 54 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 70 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ئايەت؛ 19 - سۈرە مەريەم، 8 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 5 - ئايەت؛ 24 - سۈرە نۇر، 22 - ئايەت؛ 36 - سۈرە ياسىن، 68 - ئايەت؛ 42 - سۈرە شۇرا، 27 - ئايەت؛ 43 - سۈرە زۇخرۇف، 32 - ئايەت؛ 95 - سۈرە تىن، 5 - ئايەت؛ 113 - سۈرە فەلەق، 5 - ئايەت.

④ قۇرئان كەرىمدىكى «پېقىر - مىسكىن، باي - كەمبەغەل» دېگەندەك ئاتالغۇلار بۇنى كۆرسىتىدۇ.

⑤ چۈنكى ئۆزىنىڭ مېلىنى ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن باشقىسىغا بېرىش بىلەن بايلار بېخىللىقتىن قۇتۇلىدۇ ۋە كەمبەغەللەرنىڭ كۆڭلىنى ئالىدۇ، كەمبەغەللەر ئېھتىياجىنى قامدايدۇ ۋە بايلارغا قارشى مۇھەببەت ھېس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق مۇناسىۋىتى پەيدا بولىدۇ، شۇنداقلا جەمئىيەت ھەر جەھەتتىن تەرەققىي قىلىدۇ.

⑥ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 261 -، 265 - ۋە 274 - ئايەتلەر؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 26 - ئايەت؛ 30 - سۈرە رۇم، 38 - ئايەت؛ 51 - سۈرە زارىيات، 19 - ئايەت؛ 70 - سۈرە مەئارىج، 24 ~ 25 - ئايەتلەر. شۇنىڭدەك، قۇرئان كەرىمدىكى «ماللىرىڭلاردىن ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇندىكى ئايەتلەرمۇ بۇ مەنىلەرگە دالالەت قىلىدۇ.

شۇنىڭدەك، نەق پۇلى ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلىرى مەلۇم ئۆلچەمگە يەتكەنلەرنى يىلدا بىر قېتىم مەزكۇر پۇل ۋە ھايۋانلىرىدىن مۇئەييەن بىر مىقدارنى (زاكات سۈپىتىدە) ئايرىشقا[1]، يەردىن ئالغان مەھسۇلاتى مەلۇم ئۆلچەمگە يەتكەنلەرنى مەھسۇلاتىنى يىغقان كۈنى ئۇ مەھسۇلاتىنىڭ ئوندىن بىرىنى (ئۆشرە سۈپىتىدە) ئايرىشقا[2]، شۇنداقلا ئۇلارنى بەلگىلەنگەن كىشى ۋە ئورۇنلارغا بېرىشكە بۇيرۇغان[3].

شۇڭا ئاتا - ئانىلارغا ياخشىلىق قىلىش، ئۇرۇق - تۇغقانلارغا غەمخورلۇق قىلىش، پېقىر - مىسكىنلەرگە ياردەم قىلىش ۋە يېتىم - يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلاش ئىسلامنىڭ پەرزلىرىدۇر[4]. شۇنىڭدەك، ئۆشرە - زاكات ئايرىپ، تېگىشلىك يەرلەرگە بېرىشمۇ ئىسلامنىڭ بىر پەرزىدۇر، ھەتتا بىر ئەركانىدۇر[5].

ئۇ پەرزلەرنى لايىق رەۋىشتە ئادا قىلىش ئۈچۈن ئۇ پەرزلەرنىڭ مەقسەت ۋە غايىلىرىنى[6]، شەرت ۋە شەكىللىرىنى، مىقدار ۋە ئۆلچەملىرىنى قۇرئان - سۈننەتتىن ئۆگىنىش كېرەك[7]. چۈنكى ئۆزىنىڭ قايسى ئەمەلنى، نېمىشقا ۋە قانداق قىلىشنى بىلمەيلا ئىشقا كىرىشكەن كىشى شەكىلۋازلىق

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 267 - ئايەت.

② قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.

③ قاراڭ: 9 - سۈرە تەۋبە، 60 - ئايەت.

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 83 -، 177 - ۋە 215 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 36 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 151 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 90 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ۋە 26 - ئايەتلەر؛ 30 - سۈرە رۇم، 38 - ئايەت؛ 31 - سۈرە لۇقمان، 14 - ئايەت؛ 46 - سۈرە ئەھقاف، 15 - ئايەت.

⑤قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 43 -، 83 -، 110 -، 267 - ۋە 277 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 77 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 60 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 78 - ئايەت؛ 24 - سۈرە نۇر، 56 - ئايەت؛ 58 - سۈرە مۇجادەلە، 13 - ئايەت؛ 73 - سۈرە مۇززەممىل، 20 - ئايەت. ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «ئىسلام دىنى بەش ئەركان ئۈستىگە قۇرۇلغان. بىرىنچىسى ‹ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسى› دەپ گۇۋاھلىق بېرىش، ئىككىنچىسى ناماز ئوقۇش، ئۈچىنچىسى زاكات بېرىش، تۆتىنچىسى ھەج قىلىش، بەشىنچىسى روزا تۇتۇش» (بۇخارى، «ئىمان»، 1؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 1؛ تىرمىزى، «ئىمان»، 3؛ نەسەئى، «ئىمان»، 13).

⑥ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 112 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 125 - ئايەت؛ 98 - سۈرە بەييىنە، 5 - ئايەت. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئەمەللەر نىيەتلەرگە باغلىق» (بۇخارى، «بەدئۇل ۋەھيي»، 1، «ئىمان»، 41؛ مۇسلىم، «ئىمارەت»، 155.

⑦ چۈنكى ئىبادەت ئىتائەتتىن ھاسىل بولىدۇ. ئىتائەت بۇيرۇلغاننى قىلىش، توسۇلغاندىن يېنىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئەنە شۇ ئىبادەتنى قىلغان كىشى ئاللاھقا بەندە (قۇل) ھېسابلىنىدۇ. «دىننى ئاللاھقا خالىس قىلىش» مەزمۇنىدىكى ئايەتلەر بۇ مەنىگە دالالەت قىلىدۇ.

ۋە دورامچۇقلۇق قىلغان بولىدۇ، شۇنداقلا ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ساۋابقا ئېرىشەلمەيدۇ[1].

تۆۋەندە ئايەت - ھەدىس پۇتۇنلۇكى ئاساسىدا يۇقىرىدىكى ئىلاھىي پەرمانلارنىڭ ئۆشرە - زاكات ۋە سەدىقە پىتىر قىسمى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات بېرىلىدۇ.

§2.«زاكات» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى

«زاكات» دېگەن سۆز لۇغەتتە پاكلانماق، پاكلىماق، ئۆسمەك، ئۆستۇرمەك، ئاۋۇماق، كۆپەيمەك، مەدھىيەلىمەك، پاك، پاكلىق، بەرىكەت دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ[2]. ئىستىلاھى مەنىسى (فىقھىتىكى ئاتالغۇ مەنىسى) ئىسلام دىنىدا باي ھېسابلىنىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ ماللىرىدىن قۇرئاندا بەلگىلەنگەن[3] شەخس ۋە ئورۇنلارغا سەرپ قىلىنىش ئۈچۈن ئېلىنىغان مۇئەييەن مىقدار دېگەن بولىدۇ[4].

§3.زاكاتنىڭ ھۆكمى

زاكات بېرىش يەنى پۇلى (ئالتۇن، كۈمۈش ۋە قەغەز پۇلى)، زىرائەت مەھسۇلاتى ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلىرى مۇئەييەن مىقدارغا يەتكەنلەرنىڭ مەخسۇس شەرتلەر ئاستىدا مەلۇم مىقدارىنى ئايرىپ، ئاللاھنىڭ ئەمرىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئاللاھ بەلگىلىگەن سىنىپلارغا بېرىشى پەرزدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُواْ فِيهِ ۚ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾﴾

---

① قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 27؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 53.

② ئىبنى فارىس ، «زكي»، 3: 17؛ راغىب ئىسفەھانى، «زكو»، 1: 380 - 381؛ ئىبنى مەنزۇر، «زكو»، 14: 358 - 359.

③ قاراڭ: 9 - سۈرە تەۋبە، 60.

④ مەھمەت ئەركال، «زەكات»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2013)، 44: 197.

«ئى مۇئمىنلار! تاپقان مېلىڭلارنىڭ ياخشىلىرىدىن ۋە بىز سىلەرگە زېمىندىن چىقىرىپ بەرگەن نەرسىلەردىن چىقىم قىلىڭلار. ئۆزۈڭلار كۆز يۇممىساڭلار ئالمايدىغان ناچارلىرىنى چىقىم قىلىشقا ئۇرۇنماڭلار. بىلىڭلاركى، ئاللاھ بىھاجەتتۇر، مەدھىيەگە لايىقتۇر»[1].

بۇ ئايەت تىجارەتماللىرىغا، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە باشقا نەخ پۇللارغا، يەر مەھسۇلاتلىرىغا، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارغا زاكات كېلىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٖ مَّعۡرُوشَٰتٖ وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ وَٱلنَّخۡلَ وَٱلزَّرۡعَ مُخۡتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٖۚ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ حَصَادِهِۦۖ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ١٤١﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، باراڭلىق ۋە باراڭسىز باغلارنى، تەمى ھەر خىل خورما ۋە ئېكىنلەرنى، بىر - بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇنلارنى، ئانارلارنى بار قىلدى. ھەر بىرى مېۋە بەرگەن چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىدىن يەڭلار، ئۇنى يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار. چۈنكى ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[2].

بۇ ئايەت يەر مەھسۇلاتلىرىنىڭ زاكىتىنى ئايرىشنىڭ پەرزلىكىنى تەكىتلەش بىلەن بىرگە ئۇنى ئايرىش ۋاقتىنىمۇ بايان قىلىدۇ.

§4.زاكاتنىڭ ھېكمىتى

1. رەھمەتكە لايىق بولۇش

زاكات بېرىش زاكات بەرگۈچىنى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە لايىق قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ شَيۡءٖۚ فَسَأَكۡتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِنَا يُؤۡمِنُونَ ١٥٦﴾

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 267 -ئايەت.

② 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.

«رەھمىتىم ھەر نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. يېقىندا ئۇنى تەقۋادارلىق قىلىدىغان ۋە زاكاتنى بېرىدىغانلارغا، ئايەتلىرىمىزگە ئىشىنىدىغانلارغا يازىمەن»[1].

2. دۇنيادا بېخىللىقتىن، ئاخىرەتتە دوزاختىن قۇتۇلۇش

زاكات بېرىش ئىنسانىيەتنىڭ نەپسىنى بېخىللىق ۋە پېخسىقلىقنىڭ، ئاچكۆزلۈك ۋە تەمەخورلۇقنىڭ رەزىللىكلىرىدىن پاكلايدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا يَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبۡخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ هُوَ خَيۡرٗا لَّهُمۖ بَلۡ هُوَ شَرّٞ لَّهُمۡۖ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُواْ بِهِۦ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ وَلِلَّهِ مِيرَٰثُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٞ ١٨٠﴾

«ئاللاھ ئۆز پەزلىدىن ئاتا قىلغان نېمەتلەرگە بېخىللىق قىلىدىغانلار، بۇ قىلمىشلىرىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ياخشىلىق دەپ ئويلاپ قالمىسۇن. بەلكى بۇ ئۇلار ئۈچۈن يامانلىقتۇر. ئۇلارنىڭ بېخىللىق قىلغان نەرسىلىرى قىيامەت كۈنى بويۇنلىرىغا تاقاق قىلىپ سېلىنىدۇ. ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى نەرسىلەر ئاخىرى ئاللاھقا قالىدۇ. ئاللاھ قىلمىشڭلاردىن خەۋەرداردۇر»[2].

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلۡأَحۡبَارِ وَٱلرُّهۡبَانِ لَيَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡبَٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۗ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ٣٤ يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكۡوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمۡ وَجُنُوبُهُمۡ وَظُهُورُهُمۡۖ هَٰذَا مَا كَنَزۡتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ فَذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَكۡنِزُونَ ٣٥﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئۆلىما ۋە راھىبلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىنسانلارنىڭ ماللىرىنى چوقۇم ناھەق يەۋالىدۇ ۋە ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ يولىدىن توسىدۇ. ئالتۇن ۋە كۈمۈشنى يىغىپ، ئۇلارنى ئاللاھنىڭ يولىدا چىقىم قىلمايدىغانلارغا

① 7 - سۈرە ئەئراف، 156 -ئايەت.
② 3 - سۈرە ئال ئىمران، 180 - ئايەت.

كەلسەك، ئەنە شۇلارغا ئەلەملىك ئازاب بىلەن خۇش خەۋەر بەرگىن. يىغىلغان بۇ ئالتۇن - كۈمۈشلەر جەھەننەمنىڭ ئوتىدا قىزىتىلىپ، ئۇلار بىلەن ئۇ كىشىلەرنىڭ پېشانىلىرى، يېقىنلىرى ۋە دۈمبىلىرى داغلىنىدىغان كۈنى ئۇلارغا: ‹مانا بۇ سىلەر ئۆزۈڭلار ئۈچۈن يىغقان خەزىنىدۇر. ئەمدى يىغقان خەزىنەڭلەرنىڭ ئازابىنى تېتىڭلار!› دېيىلىدۇ»[1].

3. پاكلىنىش ۋە يۈكسىلىش

زاكات بېرىش زاكات بەرگۈچىنى گۇناھدىن، مېلىنى ھارامدىن پاكلايدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى يۈكسەلدۈرىدۇ، مېلىنى كۆپەيتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ١٠٣﴾

«ئۇلارنىڭ ماللىرىدىن سەدىقە ئالغىن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى پاكلايسەن ۋە يۈكسەلدۈرىسەن. ئۇلارغا دۇئا قىلغىن. چۈنكى سېنىڭ دۇئايىڭ ئۇلارغا ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[2].

﴿وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن رِّبٗا لِّيَرۡبُوَاْ فِيٓ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرۡبُواْ عِندَ ٱللَّهِۖ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن زَكَوٰةٖ تُرِيدُونَ وَجۡهَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُضۡعِفُونَ ٣٩﴾

«ئىنسانلارنىڭ ماللىرى ئىچىدە ئۆسسۇن دەپ جازانىگە بەرگەن نەرسەڭلار ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ئۆسمەيدۇ. ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ بەرگەن زاكىتىڭلار ئۇنداق ئەمەس. زاكات بەرگەنلەر قاتمۇقات كۆپەيتكۈچىلەردۇر»[3].

4. ئېھتىياجلارنى قامداش

زاكات بىلەن جەمئىيەتتىكى پېقىر - مىسكىنلەرنىڭ ئېھتىياجلىرىنى

---

① 9 - سۇرە تەۋبە، 34 - ۋە 35 - ئايەتلەر.
② 9 - سۇرە تەۋبە، 103 - ئايەت.
③ 30 - سۇرە رۇم، 39 -ئايەت.

قامداش، ئۇممەتنىڭ ھاياتى ۋە بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان ئاممىۋىي مەنپەئەتلەرنى بەرپا قىلىش ۋە ئۇلارنى راۋاجلاندۇرۇش، يولۇچىلارنىڭ ھەر تۈرلۈك قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىش قاتارلىق خىزمەتلەر ئىجرا قىلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠﴾

«سەدىقىلەر پەقەت پېقىرلەرگە، يوقسۇللارغا، سەدىقە خادىملىرىغا ۋە قەلبلىرى ئىسلامغا مايىل قىلىنىدىغانلارغا بېرىلىدۇ. شۇنىڭدەك، قۇللارنى ئازاد قىلىش ۋە قەرزدارلارنى قەرزدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئاللاھنىڭ يولى ۋە يولۇچىلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئاللاھ تەرىپىدىن پەرز قىلىندى. ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[1].

بۇ ئايەتتىكى «سەدىقىلەر»، ئالتۇن، كۈمۈش ۋە ئۇلارنىڭ ئورنىدىكى قەغەز پۇللارنىڭ زاكىتى، تىجارەت ماللىرىنىڭ زاكىتى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ زاكىتى، كان ۋە مەدەن بايلىقلىرىنىڭ زاكىتى، زىرائەت مەھسۇلاتىنىڭ ئۆشرىسى قاتارلىق پەرز زاكات ۋە ئۆشرىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ ئايەت زاكات ۋە ئۆشرە بېرىلىدىغان كىشى ۋە ئورۇنلارنى بايان قىلىدۇ. ئايەتنىڭ تەرجىمىسىدىن مەلۇم بولغاندەك، ئۇلار سەككىز بولۇپ ئاۋۋالقى تۆتىدە لام (ل) ھەرپى، ئاخىرقى تۆتىدە في (في) ھەرپى كېلىدۇ. بۇ دالالەت قىلىدۇكى، زاكات ئالدىنقى تۆت كىشىنىڭ قولىغا بېرىلىدۇ، كېيىنكى تۆت كىشى ئۈچۈن زاكاتتىن مۇئەييەن مىقداردا فوند ئاجرىتىپ، ئۇلار ئۈچۈن سەرپ قىلىنىدۇ. بۇ، زاكاتلارنىڭ شەخسىي ۋە ئاممىۋى «ئېھتىياجلارنى قامداش» ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

---

[1] 9 - سۈرە تەۋبە، 60 - ئايەت.

§5.زاكاتنىڭ شەرتلىرى

1. ئېھتىياجدىن ئاشقان بولۇشى

زاكات كېلىدىغان مالنىڭ زۆرۈر بولغان ئېھتىياجلاردىن ئارتۇق بولۇشى كېرەك. مەسىلەن: يېمەك - ئىچمەك، تۇرالغۇ جاي، مىنىدىغان ئۇلاغ (موتوسىكلىت، خۇسۇسىي ماشىنا) ۋە ھۈنەر - كەسىپ سايمانلىرى قاتارلىقلار زۆرۈر ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنىڭ قاتارىغا كىرىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾﴾

«ئۇلار سەندىن نېمىنى چىقىم قىلىدىغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى: ‹ئەفۋەنى چىقىم قىلىڭلار›. ئاللاھ سىلەر ئۈچۈن ئايەتلىرىنى ئەنە شۇنداق بايان قىلىدۇ. تەپەككۇر قىلغايسىلەر!»①.

«ئەفۋە» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى ئېھتىياجدىن ئاشقان نەرسە، بېرىش ئاسان بولغان نەرسە دېگەن بولۇپ، سەدىقە ۋە ئۆشرە - زاكاتلارنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ئاللاھنىڭ يولىدا بېرىلىدىغان سەدىقە، ئۆشرە ۋە زاكاتلار بەرگۈچىلەرنىڭ ئېھتىياجلىرىدىن ئاشقان قىسمىدىن بېرىلىدۇ، شۇنداقلا مىقدارى ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن بۇنى بېرىش ئۇلارغا ئاسان كېلىدۇ.

2. بىر يىلنىڭ ئۆتۈشى

زاكات كېلىدىغان مالنىڭ ئۈستىدىن ھىجرىيە ھېسابىدا بىر يىل ئۆتۈشى لازىم. بۇ بىر يىل مالغا ئىگە بولغان كۈندىن باشلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ الْأَرْضِ ... ﴿٢٦٧﴾﴾

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 219 - ئايەت.

«ئى مۇئمىنلار! تاپقان مېلىڭلارنىڭ ياخشىلىرىدىن ۋە بىز سىلەرگە زېمىندىن چىقىرىپ بەرگەن نەرسىلەردىن چىقىم قىلىڭلار»[1].

بۇ ئايەت تىجارەت ماللىرىغا، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە باشقا نەق پۇللارغا، يەر مەھسۇلاتلىرىغا، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارغا زاكات كېلىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

ئاللاھ تائالا باشقا بىر ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٍ مَّعْرُوشَٰتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَٰتٍ وَٱلنَّخْلَ وَٱلزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَٰبِهٍ ۚ كُلُوا۟ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثْمَرَ وَءَاتُوا۟ حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ۖ وَلَا تُسْرِفُوٓا۟ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، باراڭلىق ۋە باراڭسىز باغلارنى، تەمى ھەر خىل خورما ۋە ئېكىنلەرنى، بىر - بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇنلارنى، ئانارلارنى بار قىلدى. ھەربىرى مېۋە بەرگەن چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىدىن يەڭلار، ئۇنى يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار. چۈنكى ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[2].

بۇ ئايەتتىكى «يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار» دېگەن ئىپادە يەر مەھسۇلاتلىرىنىڭ زاكىتى بولغان ئۆشرىنى، زىرائەتنى يىغقان (خامان ئالغان) كۈندە، مېۋىلەرنىڭ زاكىتى بولغان ئۆشرىنى، ئۇ مېۋىلەرنى توپلىغان كۈندە ئايرىپ تېگىشلىك يەرلەرگە بېرىۋېتىشنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. خورما، ئېكىن، زەيتۇن، ئانار ۋە باغلارنى تەشكىل قىلغان دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر بىر يىلدا بىر قېتىم مېۋە بېرىدۇ ۋە بىر قېتىم يىغىلىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ھەققى (ئۆشرىسى) بىر يىلدا بىر قېتىم ئايرىلىدۇ.

بۇ ئىپادە يەنە، ئالتۇن، كۈمۈش، تىجارەت ماللىرى ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ زاكىتىنى بېرىش ۋاقتىنىڭمۇ بىر يىل ئىكەنلىكىگە ئىشارەت قىلىدۇ. چۈنكى يۇقىرىدىكى بىرىنچى ئايەتتە (2 - سۈرە بەقەرە، 267 - ئايەت) تاپقان مال - مۈلۈك، يەر مەھسۇلاتلىرى ۋە مېۋىلەر بىرلىكتە زىكىر قىلىنماقتا. باشقا بىر ئايەتتە بۇ نەرسىلەرنىڭ بىر

---

[1] 2 - سۈرە بەقەرە، 267 - ئايەت.

[2] 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.

قىسمىغا يۆكلەنگەن پەرقلىق ھۆكۈم، ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىگە يۆكلەنگەن بولىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ئىككى ھەدىس:

● ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى بىرەر مال پايدا ئالىدىكەن، ئۇنىڭغا يىل ئۆرۈلمىگىچە زاكات يوق»[1].

● ئەمرە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى ئاڭلىدىم: «ھېچبىر مالغا يىل ئۆرۈلمىگىچە زاكات كەلمەيدۇ»[2].

3. نىسابقا يېتىشى

زاكات كېلىدىغان مالنىڭ نىسابقا يەتكەن بولۇشى لازىم. يەنى ئېھتىياجدىن ئېشىپ، مەلۇم مىقدارغا يەتكەن ۋە ئۈستىدىن بىر يىل ئۆتكەن مال نىسابقا يەتسە زاكات كېلىدۇ، يەتمىسە زاكات كەلمەيدۇ. نىساب، زاكات كېلىش ئۈچۈن ھەر مالنىڭ يېتىشى كېرەك بولغان ئەڭ ئاز ئۆلچەم بولۇپ، ماللارغا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ. مەسىلەن: ئالتۇننىڭ نىسابى 20 دىنار (85 گىرام ئالتۇن)، كۈمۈشنىڭ نىسابى 200 دىرھەم (595 گىرام كۈمۈش)، يەر مەھسۇلاتىنىڭ نىسابى 5 ۋەسق[3]، تۆگىنىڭ نىسابى 5 تۆگە، كالىنىڭ نىسابى 30 كالا، قوينىڭ نىسابى 40 قويدۇر.

ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سېنىڭ 200 دىرھەمىڭ بولۇپ ئۈستىدىن بىر يىل ئۆتسە، 5 دىرھەم زاكات كېلىدۇ. ئالتۇنۇڭ 20 دىنارغا يەتمىگىچە ساڭا زاكات يوق، لېكىن 20 دىنار ئالتۇنۇڭ بولۇپ ئۈستىدىن بىر يىل ئۆتسە يېرىم دىنار ئالتۇن زاكات كېلىدۇ. ئالتۇن، كۈمۈش ئۇنىڭدىن ئارتۇق بولسا، زاكىتى بۇ ھېساب بويىچە بولىدۇ»[4].

---

① تىرمىزى، «زاكات»، 10.

② ئىبنى ماجە، «زاكات»، 5.

③ بىر ۋەسق 60 سائدۇر. بىر سائ تۆت مۇددۇر. بىر مۇد 560 گىرامدۇر. شۇنداق بولغاندا بەش ۋەسق 672 كىلوگىرام بولىدۇ. دېمەككى، مېۋە ۋە ئاشلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ نىسابى (زاكات كېلىش ئۆلچىمى) 300 سائ يەنى 672 كىلوگىرامدۇر.

④ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4.

ئەبۇ سەئىد خۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بەش ئۇقىيەدىن[1] ئاز كۈمۈشكە زاكات كەلمەيدۇ، بەش تۆگىدىن ئاز تۆگىگە زاكات كەلمەيدۇ، بەش ۋەسىقتىن ئاز ئاشلىققا زاكات كەلمەيدۇ»[2].

كالا بىلەن قوينىڭ نىسابى توغرىسىدىكى ھەدىس «ھايۋانلارنىڭ زاكىتى»دا زىكىر قىلىنىدۇ.

زاكات مەسىلىسىدە ھايۋانلارنىڭ باشقا ماللارغا ئوخشىمايدىغان بىر يېرى شۇكى، ئالتۇن، كۈمۈش ۋە قەغەز پۇلنىڭ سانى قانچىلىك كۆپ بولسا بولسۇن ئېلىنىدىغان زاكات ئۆزگەرمەيدۇ (يەنى قىرىقتىن بىر نىسبەت بويىچە زاكات ئېلىنىدۇ)، لېكىن ھايۋانلارنىڭ سانى كۆپەيگەنسېرى ئېلىنىدىغان زاكات مىقدارى كېمىيىدۇ. بۇ ئىسلامنىڭ چارۋىچىلىققا تەشۋىق قىلىشىدۇر. پۇل بىلەن ھايۋان زاكىتىدىكى پەرقنىڭ مۇنداق ھېكمەتلىرى بار:

ئالتۇن، كۈمۈش ۋە قەغەز پۇل ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ ئۇلاردا 40 تا بىر زاكات پەرز بولۇشى ئۇ پۇللارنى سودا، تىجارەت، سانائەت، زىرائەت ۋە باشقا ساھەلەردە ئايلاندۇرۇپ ئىنسانلارنىڭ ئېھتىياجى بولغان ھەر خىل ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشقا ۋە ئىشسىز كىشىلەرگە ئىش ئىمكانلىرى يارىتىشقا تەشۋىق قىلىش ئۈچۈندۇر. چۈنكى ئېلىم - سېتىمدا ئىشلىتىلمىگەن پۇلنىڭ ھېچكىمگە پايدىسى بولمايدۇ.

ئەمما ھايۋانلارنىڭ ئەھۋالى تامامەن پەرقلىقتۇر. چۈنكى ھايۋانلار كۆپەيگەنسېرى خاپىلىقى بىرلىكتە كۆپىيىدۇ. ئىگىسى ئۇلارنى يايلاقتا باقىدۇ، يېتىشەلمىسە ئادەم ياللايدۇ، ئۇلارنىڭ سۈت، قايماق، قېتىق ۋە پىشلاقلىرىنى ئۆزى ئىستېمال قىلىپ تۈگىتەلمەيدۇ، ئۇلارنىڭ يۇڭ، تىۋىت، چۇپۇر ۋە تېرىلىرىنى ئۆزى ئىشلىتىپ بولالمايدۇ، ئۇلارنى سېتىشقا مەجبۇر بولىدۇ ۋە ساتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتە ئۇ نەرسىلەر كۆپ بولىدۇ، شۇنداقلا ئەرزان بولىدۇ. نەتىجىدە ئىنسانلار ئەرزان باھادا سۈت مەھسۇلاتلىرى، يۇڭ،

---

① بىر ئۇقىيە 40 دىرھەمدۇر.

② بۇخارى، «زاكات»، 4، 33، 42، 56، «بۇيۇئ»، 83، «مۇساقات»، 17؛ مۇسلىم، «زاكات»، 1، 2، 3، 4، 5، 6؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 2، «بۇيۇئ»، 21؛ تىرمىزى، «زاكات»، 7؛ نەسەئى، «زاكات»، 5، 18، 21، 24؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 6؛ مۇۋاتتا، «زاكات»، 1، 2، «بۇيۇئ»، 14؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2: 92، 237، 3: 86.

تىۋت، چۈپۈر ۋە تېرە مەھسۇلاتلىرى ئاللايدۇ، (توغرىسىنى ئاللاھ ئوبدان بىلگۈچىدۇر).

§6.زاكات كېلىدىغان ماللار ۋە ئۇلارنىڭ زاكاتلىرى

1. ئالتۇن ۋە كۈمۈشنىڭ زاكىتى

ئالتۇن قەرزدىن ۋە زۆرۈر ئېھتىياجلاردىن ئېشىپ زاكات كېلىش ئۆلچىمىگە يەتسە ھەمدە بۇنىڭ ئۈستىدىن بىر يىل ئۆتسە زاكىتىنى بېرىش پەرز بولىدۇ. ئالتۇننىڭ پۇل شەكلىدە بولۇشى، نوكچا ئالتۇن ياكى رودا ئالتۇن بولۇشىنىڭ پەرقى يوق.

ئالتۇننىڭ زاكات ئۆلچىمى 20 دىنار بولۇپ، بىر دىنار 4.25 گىرامغا تەڭ. 20 دىنار بولسا، 85 گىرامغا تەڭ.

كۈمۈشنىڭ زاكات ئۆلچىمى 200 دىرھەم بولۇپ، بىر دىرھەم 2.975 گىرامغا تەڭ. 200 دىرھەم بولسا، 595 گىرامغا تەڭ.

بۇ مىقدارلاردىكى ئالتۇنغا ياكى كۈمۈشكە ئىگە بولغان كىشى 2.5% زاكات بېرىدۇ. زاكات بېرىش ئۆلچىمىدىن ئارتۇق بولغان ئالتۇن ۋە كۈمۈش قانچىلىك بولسا، بۇ نىسبەت بويىچە زاكىتى ئايرىلىدۇ. مەسىلەن:

30 دىنار ئالتۇنغا ئىگە بولغان كىشى، 0.75 دىنار ئالتۇن، 300 دىرھەم كۈمۈشكە ئىگە بولغان كىشى، 7.5 دىرھەم كۈمۈش زاكات ئايرىيدۇ. دېمەك، زاكات بېرىش ئۆلچىمىدىن ئارتۇق بولغان ھەر قانداق مىقداردىكى ئالتۇن ياكى كۈمۈشكە 2.5% لىك نىسبەت بويىچە زاكات ئايرىلىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىس «نىساب»تا زىكىر قىلىندى.

2. قەغەز پۇل ۋە چەكلەرنىڭ زاكىتى

85 گىرام ئالتۇن قىممىتىدىكى قەغەز پۇل ۋە چەككە ئىگە بولغان كىشى 2.5% نىسبەت بويىچە زاكات ئايرىيدۇ. قولىدىكى پۇل ۋە چەكنىڭ قىممىتى 85 گىرام ئالتۇنغا يەتمەيدىغان كىشى زاكات ئايرىمايدۇ. چۈنكى قەغەز پۇل ئەسلىدە پۇل ھېسابلانمايدۇ، لېكىن ئۇ ئېلىم - سېتىمدا خەزىنىدىكى ئالتۇنغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قەغەز پۇلدا ئەسلى پۇل بولغان ئالتۇن ئاساس قىلىنىدۇ.

3. زىننەت بويۇملىرىنىڭ زاكىتى

ئالماس، گۆھەر، ياقۇت، مەرۋايىت، مارجان، زەبەرجەد ۋە قىممەتلىك تاش قاتارلىق نەرسىلەرگە زاكات كەلمەيدۇ. لېكىن بۇ نەرسىلەر تىجارەت مېلى قىلىپ ئىشلىتىلسە زاكات كېلىدۇ. ئاياللارنىڭ زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى زاكات بېرىش ئۆلچىمىگە يەتسە زاكات كېلىدۇ. ئۆلچەم يەنىلا 85 گىرام، زاكات مىقدارى 2.5% بويىچە بولىدۇ. تويلۇق ئالتۇنمۇ ئۆلچەمگە يەتسە، مۇشۇ بويىچە زاكات كېلىدۇ.

ئەمر ئىبنى شۇئەيب دادىسىدىن، دادىسى چوڭ دادىسىدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، بىر ئايال قىزى بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى. قىزىنىڭ قولىدا ئالتۇندىن ياسالغان قېلىن ئىككى بىلەزۈك بار ئىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇ ئايالغا: «بۇلارنىڭ زاكىتىنى بەردىڭىزمۇ؟» دېدى، ئايال: ياق دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالا سىزگە بۇ ئىككىسىنى ئوتتىن ئىككى بىلەزۈك قىلىپ سېلىپ قويۇشىنى ياقتۇرامسىز؟» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئايال ئۇ ئىككى بىلەزۈكنى چىقىرىپ، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىدا قويدى ۋە: بۇ ئىككىسى ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلى ئۈچۈندۇر دېدى[①].

ئەتائ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۇممۇسەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن ئالتۇندىن زىننەت بۇيۇملىرى سالاتتىم، بىر كۈنى: يارەسۇلەللاھ! بۇ قۇرئاندا چەكلەنگەن كەنز (ساقلىغانلىق)[②] ھېسابلىنامدۇ؟ دەپ سورىدىم، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «زاكات كېلىدىغان ئۆلچەمگە يېتىپ زاكىتى بېرىلگەن نەرسە كەنز ھېسابلانمايدۇ» دەپ جاۋاب بەردى[③].

دېمەككى، ئالتۇن - كۈمۈشتىن ياسالغان زىننەت بۇيۇملىرى زاكات كېلىش ئۆلچىمىگە يەتمىسە زاكات كەلمەيدۇ.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 3؛ نەسەئى، «زاكات»، 19؛ تىرمىزى، «زاكات»، 12.

② قاراڭ: 9 - سۈرە تەۋبە، 34 ~ 35 - ئايەتلەر.

③ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 3.

4. تىجارەت ماللىرىنىڭ زاكىتى

تىجارەت ماللىرى زاكات كېلىش ئۆلچىمىگە يېتىپ ئۈستىدىن بىر يىل ئۆتسە، زاكىتى بېرىلىدۇ. بۇ ماللارنىڭ زاكات بېرىدىغان كۈندىكى سېتىۋېلىش باھاسى ئاساس قىلىنىپ، قىممىتى ئەڭ ئاز 85 گىرام ئالتۇنغا تەڭ بولسا، زاكات بېرىش ئۆلچىمىگە يەتكەن بولىدۇ. زاكىتى %2.5 بويىچە ئايرىلىدۇ. چۈنكى تىجارەتتە ئەسلى سەرمايە پۇلدۇر، پۇلنىڭ ئەسلى ئالتۇندۇر.

5. ھايۋاننىڭ زاكىتى

ھايۋانلارنىڭ زاكىتى توغرىسىدا پەيغەمبىرىمىزنىڭ يازدۇرۇپ مەمۇرلىرىغا ئەۋەتمەكچى بولغانلىقى، لېكىن ئەۋەتىپ بولغۇچە ۋاپات بولۇپ كېتىپ ئەۋەتەلمەي قالغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان پەرماننامىسىنى زىكىر قىلىش بىلەن كۇپايىلىنىمىز.

سالىم دادىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھايۋانلارنىڭ زاكىتىنىڭ مىقدارى توغرىسىدا بىر پەرماننامە يازدۇرۇپ ئۇنى مەمۇرلىرىغا يوللاپ بولغۇچە ۋاپات بولۇپ كەتكەن. ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ۋاپاتىغىچە ئۇ پەرماننامىنى ئىجرا قىلدى. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمۇ ۋاپاتىغىچە ئۇ پەرماننامىنى ئىجرا قىلدى. ئۇ پەرماننامىدە مۇنۇلار يېزىلغان:

1) تۆگىنىڭ زاكىتى

5 تۆگىنىڭ زاكىتى 1 قويدۇر.

10 تۆگىنىڭ زاكىتى 2 قويدۇر.

15 تۆگىنىڭ زاكىتى 3 قويدۇر.

20 تۆگىنىڭ زاكىتى 4 قويدۇر.

25 تىن 35 كىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 1 بىنت مەخازدۇر[1].

36 دىن 45 كىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 1 بىنت لەبۇندۇر[2].

① بىنت مەخاز - 1 ياشنى تولدۇرۇپ 2 ياشقا كىرگەن چىشى تۆگىدۇر.
② بىنت لەبۇن - 2 ياشنى تولدۇرۇپ 3 ياشقا كىرگەن چىشى تۆگىدۇر.

46 دىن 60 قىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 1 ھىققەدۇر[①].

61 دىن 75 كىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 1 جەزەئەدۇر[②].

76 دىن 90 غىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 2 بىنت لەبۇندۇر.

91 دىن 120 گىچە بولغان تۆگىنىڭ زاكىتى 2 ھىققەدۇر.

تۆگە 120 دىن كۆپ بولسا ھەر 50 تۆگىگە 1 ھىققە ياكى ھەر 40 تۆگىگە بىر بىنت لەبۇن زاكات كېلىدۇ.

2) قوينىڭ زاكىتى

40 تىن 120 گىچە بولغان قوينىڭ زاكىتى بىر قويدۇر.

121 دىن 200 گىچە بولغان قوينىڭ زاكىتى 2 قويدۇر.

201 دىن 300 گىچە بولغان قوينىڭ زاكىتى 3 قويدۇر.

قوينىڭ سانى 300 دىن كۆپ بولسا ھەر 100 قوينىڭ زاكىتى 1 قويدۇر. 100 نىڭ ئاستىدىكى پارچە قويلارغا زاكات كەلمەيدۇ.

زاكاتتىن قورقۇپ توپ قويلار ئايرىلمايدۇ، تارقاق قويلار بىرلەشتۈرۈلمەيدۇ.

ئىككى شېرىكىنىڭ مېلىدىن ئېلىنغان زاكاتتا ئىككىسى ئۆزئارىسىدا ئادىللىق بىلەن كېلىشىشى لازىم.

قېرى ۋە ئەيىبلىك ھايۋانلار زاكاتقا ئېلىنمايدۇ[③].

---

① ھىققە - 3 ياشنى تۈگىتىپ 4 ياشقا كىرگەن چىشى تۆگىدۇر.

② جەزەئە - 4 ياشنى تۈگىتىپ 5 ياشقا كىرگەن چىشى تۆگىدۇر.

③ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4؛ تىرمىزى، «زاكات»، 4؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 9.

3) كالىنىڭ زاكىتى

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھەر 30 كالىنىڭ زاكىتى بىر تەبىئ ياكى بىر تەبىئەدۇر[1]. ھەر 40 كالىنىڭ زاكىتى بىر مۇسىننەدۇر[2]»[3].

ئەسكەرتىش:

1- ھايۋانلارغا زاكات كېلىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يىلنىڭ كۆپ قىسمىدا يايلاقتا ئەركىن ئوتلىغان بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ. سولاپ بېقىلغان ھايۋانلارغا زاكات كەلمەيدۇ.

ئەبۇ بەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېزىپ، ئۈستىگە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆھۈرىنى بېسىپ: «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، بۇ ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلى مۇسۇلمانلارغا ئەمر قىلغان پەرز زاكاتتۇر» دەپ ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئارقىلىق بەھرەينگە ئەۋەتكەنلىكى رىۋايەت قىلىنغان پەرمانىنامىنىڭ ئىچىدە «قوينىڭ زاكىتى يايلاقلاردا ئەركىن ئوتلىغانلىرىدىن ئېلىنىدۇ... كىشىنىڭ ياپلاقلاردا ئەركىن ئوتلىغان قويلىرى 40 تىن 1 كەم بولسا ئۇنىڭغا زاكات كەلمەيدۇ» دېگەن ماددىلار يېزىلغان[4].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆگىنىڭ زاكىتى ھەققىدە: «ياپلاقلاردا ئەركىن ئوتلىغان 40 تۆگىگە 1 بىنت لەبۇن[5] زاكات كېلىدۇ» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ[6].

---

① تەبىئ - بىر ياشنى تولۇقلاپ ئىككى ياشقا كىرگەن ئەركەك كالىدۇر، تەبىئە بىر ياشنى تولۇقلاپ ئىككى ياشقا كىرگەن چىشى كالىدۇر.

② مۇسىننە - ئىككى ياشنى تولۇقلاپ ئۈچ ياشقا كىرگەن چىشى كالىدۇر.

③ تىرمىزى، «زاكات»، 5. ئوخشاش مەنىدىكى ھەدىس ئۈچۈن قاراڭ: تىرمىزى، «زاكات»، 5؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4؛ نەسەئى، «زاكات»، 8.

④ بۇخارى، «زاكات»، 33، 34، 35، 37، 38، 39، 40، «شىركەت» 2، «ھىيەل»، 3؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات »، 4؛ نەسەئى، «زاكات»، 5.

⑤ بىنت لەبۇن - 2 ياشنى تولۇقلاپ 3 ياشقا كىرگەن چىشى تۆگىدۇر.

⑥ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4؛ نەسەئى، «زاكات»، 4، 7.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ: «يەر ئاغدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان كالىغا زاكات كەلمەيدۇ، ئىشلىتىلگۈچى كالىلارغا زاكات كەلمەيدۇ» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ[1].

2- ئۆچكە قوي ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ئۆچكىنىڭ زاكىتىنىڭ شەرتى، نىسابى ۋە مىقدارى قوينىڭ زاكىتى بىلەن ئوخشاشتۇر، ئۆچكىنىڭمۇ يايلاقلاردا ئەركىن ئوتلىغان بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ.

4) باشقا ھايۋانلارنىڭ زاكىتى

يۇقىرىدىكى ماللاردىن باشقا ماللارغا زاكات كەلمەيدۇ. مەسىلەن: ئات، قېچىر ۋە ئېشەككە زاكات كەلمەيدۇ. لېكىن بۇ ماللار تىجارەت مېلى بولسا، پۇلغا سۇندۇرۇپ %2.5 بويىچە زاكات كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ٨﴾

«ئاللاھ ئاتلارنى، قېچىرلارنى، ئېشەكلەرنى مىنىشىڭلار ئۈچۈن ۋە زىننەت بولۇشى ئۈچۈن ياراتتى. ئاللاھ يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى يارىتىدۇ»[2].

ئۇلاغ ۋە زىننەت ئۈچۈن يارىتىلغان نەرسە ئىشلىتىش ئۈچۈن يارىتىلغان بولىدۇ. ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەرگە زاكات كەلمەيدۇ.

6. يەر مەھسۇلاتلىرىنىڭ زاكىتى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① ئەھمەد ئىبنى ھۇسەين ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇسا خۇسرەۋجىردى خۇراسانى ئەبۇ بەكىر بەيھەقى، *سۇنەنى كۇبرا*، تەھقىقلىگۈچى: ئابدۇقادىر ئاتا، 3 - باسما (بېيرۇت - لۇبنان: دارۇلكۇتۇبىل ئىلمىييە، 1424 / م 2003)، 4: 195 - 196؛ ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مەھدىي ئىبنى مەسئۇد ئىبنى نۇئمان ئىبنى دىينار ئىبنى ئابدۇللاھ بەغدادىي دارەقۇتنى، *سۇنەنۇ دارەقۇتنى*، تەھقىقلىغۇچىلار: شۇئەيب ئەرنائۇت - ھەسەن ئابدۇلمۇنئىم شەلەبىي - ئابدۇللەتىف ھىرزۇللاھ - ئەھمەد بەرھەم (بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، ھ 1424 / م 2004)، 2: 493؛ سۇلايمان ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب ئىبنى مۇتىر لەخمى شامىي ئەبۇلقاسىم تەبەرانى، *ئەلمۇئجەمۇل كەبىر*، تەھقىقلىگۈچى: ھەمدىي ئىبنى ئابدۇلمەجىد سەلەفىي، 2 - باسما (قاھىرە: مەكتەبەتۇ ئىبنى تەيمىييە، ھ 1415/م 1994)، 11: 40.

② 16 - سۈرە نەھل، 8 - ئايەت.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِۖ ... ﴿٢٦٧﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! تاپقان مېلىڭلارنىڭ ياخشىلىرىدىن ۋە بىز سىلەرگە زېمىندىن چىقىرىپ بەرگەن نەرسىلەردىن چىقىم قىلىڭلار»[1].

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٖ مَّعۡرُوشَٰتٖ وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ وَٱلنَّخۡلَ وَٱلزَّرۡعَ مُخۡتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٖۚ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ حَصَادِهِۦۖ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴿١٤١﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، باراڭلىق ۋە باراڭسىز باغلارنى، تەمى ھەر خىل خورما ۋە ئېكىنلەرنى، بىر - بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇنلارنى، ئانارلارنى بار قىلدى. ھەربىرى مېۋە بەرگەن چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىدىن يەڭلار، ئۇنى يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار. چۈنكى ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[2].

بۇ ئايەتلەرگە ئاساسەن بارلىق زىرائەت ۋە مېۋە مەھسۇلاتلىرىغا زاكات كېلىدۇ. بۇ نەرسىلەرگە زاكات پەرز بولۇشتىكى ئۆلچەم 5 ۋەسقتۇر[3]. بۇ ئۆلچەمگە يەتكەن ھەر مەھسۇلاتتىن زاكات ئايرىش پەرزدۇر. يەر مەھسۇلاتلىرىنىڭ زاكىتىنىڭ مىقدارى باشقا ماللارنىڭ زاكىتىنىڭ مىقدارىغا ئوخشىمايدۇ. مەسىلەن: دەريا (ئۆستەڭ)، ۋە بۇلۇت (يامغۇر) سۇلىرى بىلەن سۇغىرىلغان يەرنىڭ مەھسۇلاتىغا ئۇندا بىر ($\frac{1}{10}$) زاكات (ئۆشرە) كېلىدۇ. قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ سۇغىرىلغان يەرنىڭ مەھسۇلاتىغا يىگىرمىدە بىر ($\frac{1}{20}$) زاكات (يېرىم ئۆشرە) كېلىدۇ.

جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئۆستەڭ ۋە يامغۇرنىڭ سۇلىرى بىلەن سۇغىرىلغان يەرنىڭ مەھسۇلاتىدىن ئۇندا بىر ($\frac{1}{10}$) زاكات (ئۆشرە) ئېلىنىدۇ.

① 2 - سۈرە بەقەرە، 267 - ئايەت.
② 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.
③ بىر ۋەسقنىڭ كۈنىمىز ئېغىرلىق ئۆلچىمىدە قانچىلىك كېلىدىغانلىقى يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ سۇغىرىلغان يەرنىڭ مەھسۇلاتىدىن يىگىرمىدە بىر ($\frac{1}{20}$) زاكات (يېرىم ئۆشرە) ئېلىنىدۇ[1]».

7. يەر ئاستى بايلىقلىرىنىڭ زاكىتى

يەر ئاستى بايلىقلار ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، بىرى كاپىرلار تەرىپىدىن يەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ، ئۇ يەر فەتھە قىلىنغاندىن كېيىن مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن تېپىلغان خەزىنىلەردۇر. بۇ خەزىنىلەر رىكاز دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ بەشتىن بىرى ($\frac{1}{5}$) زاكاتقا ئايرىلىدۇ.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھايۋان گۇناھسىزدۇر، قۇدۇق گۇناھسىزدۇر، كان گۇناھسىزدۇر[2]، رىكازدا بەشتىن بىرىنى ($\frac{1}{5}$) زاكاتقا ئايرىش لازىمدۇر»[3].

يەنە بىرى ئاللاھ تائالا يەر ئاستىدا ياراتقان تەبىئىي مەھسۇلاتلار بولۇپ، ئۇچكە ئايرىلىدۇ:

1- ئالتۇن، كۈمۈش، تۆمۈر، مىس، قوغۇشۇن، ئاليۇمىن ۋەھاكازاغا ئوخشاش ئوتتا ئېرىيدىغان قاتتىق نەرسىلەر.

2- ياقۇت، ئالماس، سۈرمە، قاشتېشى، تۇز، گەج ۋە ھاك قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئوتتا ئېرىمەيدىغان قاتتىق نەرسىلەر.

3- نېفىت، ئاسفالت، گاز ۋەھاكازاغا ئوخشاش سۇيۇق نەرسىلەر.

بۇ مەھسۇلاتلاردىن تېپىلىپ چىقىرىلغىنى زاكات كېلىش ئۆلچىمىگە يەتسە، زاكىتى ئايرىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① مۇسلىم، «زاكات»، 7؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 11؛ نەسەئى، «زاكات»، 25.

② يەنى، بىر ھايۋان بىر كىشىگە زىيان سالغان بولسا، بىر كىشى بىر قۇدۇققا چۈشۈپ كېتىپ زىيانغا ئۇچرىغان بولسا، بىر كاندىن بىر كىشى زىيانغا ئۇچرىغان بولسا، تارتقان زىيان ئۆزىنىڭ بولىدۇ، ھايۋاننىڭ ئىگىسىگە تۆلەم كەلمەيدۇ، قۇدۇقنى ۋە كاننى كولىغان، كولاتقان ۋە ئىشلەتكەن كىشىلەرنىڭ ھېچبىرى جاۋابكارلىققا تارتىلمايدۇ.

③ بۇخارى، «زاكات»، 66، «شربە»، 3، «دىيات»، 28، 39؛ مۇسلىم، «ھۇدۇد»، 45؛ مۇۋەتتا، «زاكات»، 9؛ تىرمىزى، «زاكات»، 16، ئەھكام 37؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئىمارەت»، 40؛ نەسەئى، «زاكات»، 28؛ ئىبنى ماجە، «دىيات»، 27.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِۖ ... ٢٦٧﴾

«ئى مۇئمىنلار! تاپقان مېلىڭلارنىڭ ياخشىلىرىدىن ۋە بىز سىلەرگە زېمىندىن چىقىرىپ بەرگەن نەرسىلەردىن چىقىم قىلىڭلار»[1].

مەزكۇر مەھسۇلاتلار ئاللاھ تائالا زېمىندىن چىقىرىپ بەرگەن، شۇنداقلا زاكات ئايرىشنى پەرز قىلغان نەرسىلەردۇر.

﴿وَٱلَّذِينَ فِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ مَّعۡلُومٞ ٢٤﴾

«ئۇلار ماللىرىدا مەلۇم ھەق بولغان كىشىلەردۇر»[2].

﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ١٠٣﴾

«ئۇلارنىڭ ماللىرىدىن سەدىقە ئالغىن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى پاكلايسەن ۋە يۈكسەلدۈرىسەن. ئۇلارغا دۇئا قىلغىن، چۈنكى سېنىڭ دۇئايىڭ ئۇلارغا ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[3].

كان مەھسۇلاتلىرىمۇ مالدۇر، ئۇلاردا مەلۇم ھەق يەنى زاكات بار. ئۇنى ئايرىش لازىم. كاندىن چىقىرىلغان نەرسە ئەگەر ئالتۇن ياكى كۈمۈش بولسا ۋە نىسابقا يەتسە زاكىتى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن شەكىلدە 2.5% بويىچە ئايرىلىدۇ. ناۋادا كاندىن چىقىرىلغان نەرسە ئالتۇن - كۈمۈشتىن باشقا نەرسىلەر بولسا ۋە ئۇ نەرسىلەرنىڭ قىممىتى نىسابقا يەتسە (ئاز بولغاندا 85 گىرام ئالتۇننىڭ قىممىتىگە يەتسە) 2.5% بويىچە زاكات ئايرىلىدۇ.

ئۇ نەرسىلەرنى قېزىپ تاپقۇچىلار تاپقان چېغىدا ياكى سېتىپ پۇلغا ئايلاندۇرغان چېغىدا زاكىتىنى ئايرىيدۇ. بولۇپمۇ قاشتېشىغا ئوخشاش قىممىتى، ساتقاندا مەلۇم بولىدىغان مەھسۇلاتنى قېزىپ تاپقۇچىلار، ئۇنى ساتقان چېغىدا پۈتۈن چىقىملارنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن قالغىنىغا 2.5%

[1] 2 - سۈرە بەقەرە، 267 - ئايەت.
[2] 70 - سۈرە مەئارىج، 24 -ئايەت.
[3] 9 - سۈرە تەۋبە، 103 - ئايەت.

بويىچە زاكات ئايرىشى لازىم، ئاندىن پۇلغا بىر يىلدا بىر قېتىم 2.5% بويىچە زاكات ئايرىشى كېرەك.

7§.زاكات بېرىلىدىغان كىشى ۋە ئورۇنلار

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ۝٦٠﴾

«سەدىقىلەر[1] پەقەت پېقىرلەرگە، يوقسۇللارغا، سەدىقە خادىملىرىغا ۋە قەلبلىرى ئىسلامغا مايىل قىلىنىدىغانلارغا بېرىلىدۇ. شۇنىڭدەك، قۇللارنى ئازاد قىلىش ۋە قەرزدارلارنى قەرزدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئاللاھنىڭ يولى ۋە يولۇچىلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئاللاھ تەرىپىدىن پەرز قىلىندى. ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[2].

بۇ ئايەتتە زاكات بېرىشكە بولىدىغان كىشى ۋە ئورۇنلار تەپسىلىي زىكىر قىلىنغان بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. پېقىر

مېلى ئۆزىنىڭ ئېھتىياجىنى ۋە بېقىشى كېرەك بولغان كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قامداشقا يەتمەيدىغان كىشى پېقىر ھېسابلىنىدۇ. زاكات بېرىش ئۆلچىمىگە يەتكۈدەك مېلى بولسىمۇ بۇنداق كىشى يەنىلا پېقىر ھېسابلىنىدۇ.

2. مىسكىن

مىسكىن ئۆزىنىڭ ئېھتىياجىنى قامدىغۇدەك مال تاپالمايدىغان، باشقىلار تەرىپىدىن پەرق ئېتىلىپ سەدىقىمۇ بېرىلمەيدىغان ۋە ئىنسانلاردىن بىر نەرسىمۇ تىلىمەيدىغان كىشىدۇر.

---

[1] «سەدىقىلەر» دېگەن كەلىمە بۇ يەردە پەرز بولغان سەدىقىلەرنى (يەنى زاكاتلارنى) ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى ئايەتنىڭ داۋامىدا بۇ سەدىقىلەر بېرىلىدىغان كىشى ۋە ئورۇنلار ئېنىق بەلگىلەنگەن.

[2] 9 ـ سۈرە تەۋبە، 60 ـ ئايەت.

3. زاكات خادىملىرى

باي بولسۇن، نامرات بولسۇن دۆلەت تەرىپىدىن زاكات يىغىشقا مەسئۇل قىلىنغان خادىملارغا زاكات بېرىلىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارغا زاكاتتىن ئىش ھەققى بېرىلىدۇ.

4. دىللىرى ئىسلامغا مايىل قىلىش مەقسەت قىلىنغان كىشىلەر

دىللىرىنى ئىسلامغا مايىل قىلىش كۆزدە تۇتۇلغانلارغا زاكات بېرىلىدۇ. يەنى ئۆزىنىڭ ئېتىقادى ئاجىز، لېكىن قەۋمىنىڭ ئىچىدە سۆزى ئۆتىدىغان كىشىلەرگە، ئۆزىنىڭ ياكى قەۋمىنىڭ ئىمان ئېيتىشى كۆزدە تۇتۇلغان كاپىرلارغا دۆلەت زاكاتتىن بىر فوند ئايرىپ ئۇلارغا تارقاتسا بولىدۇ.

5. قۇل ئازاد قىلىش

قۇللارنى قۇللۇقتىن، ئەسىرلەرنى ئەسىرلىكتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن زاكاتتىن بىر فوند ئايرىلىدۇ ۋە بۇ يولدا سەرپ قىلىنىدۇ.

6. قەرزدارلار

شەرىئەتتە گۇناھ ھېسابلانمايدىغان بىر ئىش ئارقىلىق قەرزدار بولۇپ قالغان مۇسۇلمانلارنى قەرزدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن زاكاتتىن بىر فوند ئايرىلىدۇ ۋە ئۇنىڭغا سەرپ قىلىنىدۇ.

7. ئاللاھنىڭ يولى

زاكاتتىن بىر فوند ئايرىلىپ ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا يەتكۈزىدىغان ھەرقانداق يولغا سەرپ قىلىنىدۇ.

8. يولۇچى

ئۆز ۋەتىنىدە باي بولسىمۇ، بارغان يېرىدە ياكى يول ئۈستىدە موھتاج بولۇپ قالغانلار ئۈچۈن سەرپ قىلىنىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ فوند يولۇچىلارنىڭ قىينچىلىقلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن سەرپ قىلىنىدۇ.

§8.زاكاتقا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر

1. مالدا زاكاتتىن باشقىمۇ ھەق بار

پۇل - مالدا زاكاتتىن باشقىمۇ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ھەقلەر بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىقتىسادى ئەھۋالى ياخشى كىشلەرنىڭ ئېھتىياجلىق كىشىلەرگە ۋە ئومۇمنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىشلارغا داۋاملىق خەير - ئېھسان قىلىپ تۇرۇشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ سِرّٗا وَعَلَانِيَةٗ فَلَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ٢٧٤﴾

«ماللىرىنى كېچە ۋە كۈندۈز، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا چىقىم قىلىدىغانلار رەببىنىڭ ھۇزۇرىدا مۇكاپاتلىرىنى ئالىدۇ. ئۇلارغا ھېچ قورقۇنچ يوق ۋە ئۇلار ھەرگىزمۇ غەمكىن بولمايدۇ»①.

﴿وَٱلَّذِينَ صَبَرُواْ ٱبۡتِغَآءَ وَجۡهِ رَبِّهِمۡ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنفَقُواْ مِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ سِرّٗا وَعَلَانِيَةٗ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عُقۡبَى ٱلدَّارِ ٢٢﴾

«ئۇلار رەببىنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ سەۋر قىلغان، نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگەن، بىز بەرگەن رىزىقتىن يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا چىقىم قىلغان، يامانلىقنى ياخشىلىق بىلەن دەپئى قىلىدىغان كىشىلەردۇر. ئەنە شۇلار دۇنيا يۇرتىنىڭ ياخشى ئاقىۋىتىگە ئېرىشىدۇ»②.

﴿فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرٗا يَرَهُۥ ٧ وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ شَرّٗا يَرَهُۥ ٨﴾

«كىم زەررىچىلىك ياخشى ئىش قىلغان بولسا ئۇنى كۆرىدۇ. كىم زەررىچىلىك يامان ئىش قىلغان بولسا ئۇنى كۆرىدۇ»③.

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 274 - ئايەت.

② 13 - سۈرە رەئد، 22 - ئايەت.

③ 99 - سۈرە زەلزەلە، 7- ۋە 8 - ئايەتلەر

2. يېتىم بالىنىڭ زاكىتى

يېتىم بالىنىڭ زاكات كەلگۈدەك مېلى بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ۋەلىيسى ئۇ مالنىڭ زاكىتىنى ئايرىيدۇ. رىۋايەت قىلىنىدۇكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«كىمكى مېلى بولغان بىر يېتىمگە ۋەلى بولغان بولسا، ئۇ مالدا تىجارەت قىلسۇن. ئۇ مالنى زاكاتنىڭ يەپ تۈگىتىشىگە تەرك ئەتمىسۇن»[①].

3. قەرزدارنىڭ زاكىتى

بىر قەرزدار كىشىنىڭ قولىدا زاكات بېرىش ئۆلچىمىگە يەتكەن مىقداردا مېلى بولسا، قەرزىگە يەتكۈدەك مىقداردىكى پۇلنى چىقىرىۋېتىپ، ئېشىپ قالغان پۇل زاكات بېرىش ئۆلچىمىگە يەتسە زاكىتىنى ئايرىيدۇ. يەتمىسە زاكات ئايرىلمايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ قولىدىكى پۇلنىڭ قەرزىگە ھېسابلاپ بېرىدىغىنى ئۇنىڭ مۈلكى ھېسابلانمايدۇ. قەرزدارنىڭ قەرزىنىڭ زاكىتىنى قەرز بەرگۈچى (پۇلنىڭ ئەسلى ئىگىسى) ئادا قىلىدۇ، چۈنكى بۇ ئۇنىڭ مۈلكىدۇر.

4. مېيىتنىڭ زاكىتى

زىممىسىدە زاكات قەرزى بار بىر كىشى ئۆلۈپ كەتسە، ئۇ كىشىنىڭ زاكىتى قالدۇرغان مېلىدىن ئايرىلىدۇ. بۇ زاكات مېيىتنىڭ ۋەسىيىتىنى ئىجرا قىلىش، قەرزىنى ئادا قىلىش ۋە مىراس تەقسىماتىدىن بۇرۇن ئايرىلىدۇ. چۈنكى زاكات ئاللاھ ئۈچۈن بولغان قەرزدۇر.

5. ۋاقتىدا ئادا قىلىش كېرەك

زاكاتنى ئايرىيدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلگەن ھامان دەرھال ئادا قىلىش لازىم. كېچىكتۈرۈش قەتئىي چەكلىنىدۇ. چۈنكى بۇ بىر ئىبادەتتۇر، زاكاتنى ئايرىش ۋاقتى يىلنىڭ ئۆرۈلۈشىدۇر، يىل ئۆرۈلگەن ھامان ۋاقتى كىرگەن بولىدۇ، ئىبادەتنى بەلگىلەنگەن ۋاقتىدا ئادا قىلىش لازىم.

---

① تىرمىزى، «زاكات»، 15.

6. ۋاقتىدىن ئىلگىرى بېرىش

زاكاتنى ئالدىن بېرىشكىمۇ بولىدۇ، يەنى يىل ئۆرۈلۈشتىن ئىلگىرى زاكاتنى بېرىۋېتىش جايىزدۇر. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئاbbاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن زاكىتىنى ياخشىلىقتا ئالدىراش مەقسىتى بىلەن ۋاقتىدىن ئىلگىرى بېرىش ھەققىدە سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئىجازەت بەردى①.

7. ياخشىسىنى ئېلىۋالماسلىق كېرەك

ھايۋانلاردىن زاكات ئالغاندا ماللارنىڭ ئېسىللىرىنى ۋە ياخشىلىرىنى زاكاتقا ئېلىۋالماسلىق لازىم. لېكىن مال ئىگىلىرى كەڭ قوللۇق قىلىپ بېرىۋەتسە ئېلىشقا بولىدۇ. شۇنىڭدەك، قېرى، ئورۇق، قوتۇر، كور ۋە ئاقساق - چولاق ماللارنى زاكاتقا ھېسابلاپ بېرىشمۇ توغرا بولمايدۇ.

ئىبنى ئاbbاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇئازنى يەمەنگە ئەۋەتتى. ئۇ يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

«سەن كىتاب ئەھلى بولغان بىر قەۋمنىڭ يېنىغا كېتىۋاتىسەن، ئۇلارنى دەۋەت قىلىدىغان بىرىنچى نەرسەڭ، ئاللاھقا ئىبادەت بولسۇن، ئۇلار ئاللاھنى تونۇغاندا ئاللاھنىڭ ئۇلارغا زاكاتنى پەرز قىلغانلىقىنى، زاكاتنىڭ ئۇلارنىڭ بايلىرىدىن ئېلىنىپ پېقىرلىرىگە تارقىتىلىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلغىن، ئۇلار بۇنىڭغا ئىتائەت قىلسا ئۇلاردىن زاكاتنى ئالغىن، زاكاتنى ئالغان چېغىڭدا ئۇلارنىڭ ماللىرىنىڭ ئوبدانلىرىنى ئېلىشتىن ساقلانغىن، مەزلۇمنىڭ بەددۇئاسىنى ئېلىشتىن قورققىن، چۈنكى ئۇ دۇئا بىلەن ئاللاھنىڭ ئارىسىدا پەردە يوق»②.

سالىم دادىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھايۋانلارنىڭ زاكىتىنىڭ مىقدارى توغرىسىدا بىر پەرماننامە يازدۇرۇپ، ئۇنى مەمۇرلىرىغا يوللاپ بولغۇچە ۋاپات بولۇپ كەتكەن. ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ۋاپاتىغىچە ئۇ

---

① ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 21؛ تىرمىزى، «زاكات»، 38.

② بۇخارى، «زاكات»، 1، 41، «سەدىقە»، 1، 63، «مەزالىم»، 9، «مەغازى»، 60، «تەۋھىد»، 1؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 30، 31؛ تىرمىزى، «زاكات»، 6؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4؛ نەسەئى، «زاكات»، 46.

پەرماننامىنى ئىجرا قىلدى. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمۇ ۋاپاتىغىچە ئۇ پەرماننامىنى ئىجرا قىلدى. ئۇ پەرماننامەدە مۇنۇلار يېزىلغان:... «قېرى ۋە ئەيىبلىك ھايۋانلار زاكاتقا ئېلىنمايدۇ»[1].

§9.پىتىر سەدىقىسى

1. ھۆكمى

پىتىر سەدىقىسى بېرىش پەرزدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ۖ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ۚ... ﴿١٨٤﴾﴾

«روزا تۇتۇشقا تاقىتى يېتىدىغانلار فىدىيە بەرسۇن. فىدىيە بىر مىسكىن تويغۇدەك مىقداردىكى تائامدۇر. كىم ئۆز ئىختىيارى بىلەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بەرسە، ئۆزى ئۈچۈن ياخشىدۇر»[2].

«روزا تۇتۇشقا تاقىتى يېتىدىغانلارغا» يەنى رامىزان ئېيىدا روزا تۇتقانلارغا ۋە رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇشقا تاقىتى يەتكەن، لېكىن ئاللاھ تائالانىڭ: «سىلەردىن كىم كېسەل بولسا ياكى سەپەر ئۈستىدە بولسا، باشقا كۈنلەردە بىر كۈنگە بىر كۈن تۇتسا بولىدۇ» دېگەن مەنىدىكى رۇخسىتىگە ئەمەل قىلىپ، روزىسىنى رامىزان ئېيىدا تۇتماي كېيىن قازاسىنى قىلماقچى بولغانلارغا بىر مىسكىننىڭ تائامىغا يەتكۈدەك مىقداردا فىدىيە بېرىش كېرەك بولىدۇ.

بۇ ئايەتتە رامىزان روزىسىنى تۇتۇشقا تاقىتى يېتىدىغانلار بىر فىدىيە بېرىشكە بۇيرۇلىدۇ. روزىنى تۇتۇشقا تاقىتى يېتىپ يەتمەيدىغانلىقى رامىزان ئاخىرلاشقاندا بىلىنگەنلىكى ئۈچۈن، پىتىر سەدىقىسى رامىزان چىقىپ كېتىپ، شەۋۋال ئېيىنىڭ بىرىنچى كۈنىنىڭ كۈندۈزى باشلانغاندىن كېيىن پەرز بولىدۇ.

---

[1] ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 4؛ تىرمىزى، «زاكات»، 4؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 9.
[2] 2 - سۈرە بەقەرە، 184 - ئايەت.

2. ھېكمىتى

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى روزا تۇتقۇچىنى بىھۇدە سۆز - ھەرىكەتلەرنىڭ ۋە ناشايان سۆزلەرنىڭ كىرلىرىدىن پاكلاش ئۈچۈن، شۇنداقلا مىسكىنلەرگە تائام بولسۇن ئۈچۈن پەرز قىلدى»①.

دېمەككى، پىتىر سەدىقىسىنىڭ ئىككى ھېكمىتى بار: بىرى روزا تۇتقۇچىنى روزا تۇتۇش جەريانىدا ئۆتكۈزگەن كەمچىلىكلىرىدىن پاكلاش، يەنە بىرى مىسكىنلەرگە تائام بېرىش. يۇقىرىدىكى ئايەتتە ئۆتكەن «فىدىيەتۇن» ۋە «تائامۇ مىسكىن» (﴿فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾) ئىپادىلىرى بۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ. چۈنكى فىدىيە ئۆتكۈزۈلگەن بىر كەمچىلىكنى تولۇقلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ماددىي نەرسىدۇر②.

ئاللاھ تائالا 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 187 - ئايىتىدە روزا تۇتقۇچىلار قىلماسلىقى تېگىشلىك ئىشلارنى بايان قىلغاندىن كېيىن مۇنداق دەيدۇ:

﴿... تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ... ﴿١٨٧﴾﴾

«بۇلار ئاللاھ بەلگىلىگەن چېگرالاردۇر. ئۇلارغا يېقىنلاشماڭلار»③.

چېگرادىن ئۆتسە روزا بۇزۇلىدۇ، چېگراغا يېقىنلاشسا روزا بۇزۇلمايدۇ، لېكىن ساۋابى كېمىيىدۇ، بۇ كەمچىلىك فىدىيە بىلەن تولۇقلىنىدۇ.

3. پىتىر سەدىقىسى پەرز بولغانلار

ئاللاھ تائالانىڭ يۇقىرىدىكى سۆزى (2 - سۈرە بەقەرە، 184 - ئايەت) قەتئىي دالالەت قىلىدۇكى: پىتىر سەدىقىسى روزا تۇتالايدىغانلارغا پەرز قىلىنىدۇ.

بۇ توغرىدا ئىككى تۈرلۈك رىۋايەت بار. بىرى ئاللاھ تائالانىڭ مەزكۇر سۆزىگە ماس كېلىدۇ، يەنە بىرى ماس كەلمەيدۇ. ئۇ رىۋايەتلەر تۆۋەندىكىچە:

① ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 17؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 21.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 184 - ۋە 196 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 92 - ئايەت.

③ 2 - سۈرە بەقەرە، 187 - ئايەت.

ئايەتكە ماس كېلىدىغان رىۋايەت:

مالىك ئىبنى ئەنەس ۋە ئەييۇب سەختىيانىي نافىئدىن رىۋايەت قىلىدۇكى: ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى ھۆر، قۇل، ئەر، ئايال پۈتكۈل مۇسۇلمانلارغا خورمىدىن بىر سا[1] ياكى ئارپىدىن بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى[2].

ئايەتكە ماس كەلمەيدىغان رىۋايەت:

ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر[3] ۋە ئۆمەر ئىبنى نافىئ نافىئدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر زاكىتىنى قۇل، ھۆر، ئەر، ئايال، كىچىك ۋە چوڭ مۇسۇلمانلارغا خورمىدىن بىر سا ياكى ئارپىدىن بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى[4].

كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ئىككى تۈرلۈك رىۋايەتنىڭ ھەر ئىككىسى ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن نافىئ يولى بىلەن كېلىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىدە «چوڭ، كىچىك» دېگەن ئىپادە زىكىر قىلىنمايدۇ، ئىككىنچىسىدە زىكىر قىلىنىدۇ.

ئىشنىڭ ئەجەبلىنەرلىك تەرىپى شۇكى، «سەھىھ مەنبەلەر» دېيىلىدىغان ھەدىس كىتابلىرىدا ھەر ئىككى رىۋايەت زىكىر قىلىنىدۇ. ھەتتا مەزكۇر مەنبەلەرنىڭ «ئەڭ ئىشەنچلىك» ۋە «ئەڭ مۆتىۋەر»لىرى بولغان سەھىھۇل بۇخارى ۋە سەھىھۇ مۇسلىملەردىمۇ بۇ پەرقلىق ئىككى رىۋايەت ئۆتىدۇ.

ئىككىنچى رىۋايەتنىڭ تەنقىدى:

---

① رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىدىكى بىر سا نورمال ئىككى ئالىقاندىن ھاسىل ئوچۇم بىلەن تۆت ئوچۇم بولۇپ، ئۇ كۈنىمىزدىكى ئۆلچەمدە ئۈچ كىلوگىرامغا يېقىن بىر مىقداردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كۈنىمىز مۇسۇلمانلىرى سەدىقە فىترىنى بىر كىشى ئۈچۈن ئۈچ كىلوگىرام بۇغداي ياكى ئۇنىڭ بەدىلى سۈپىتىدە ئادا قىلسا توغرا قىلغان بولىدۇ.

② بۇخارى، «زاكات»، 71، 77؛ مۇسلىم، «زاكات»، 4، 12؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 19؛ تىرمىزى، «زاكات»، 35؛ نەسەئى، «زاكات»، 33؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 21.

③ بۇ كىشىنىڭ تولۇق ئىسمى مۇنداق: ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ھەفس ئىبنى ئاسىم ئىبنى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب. يەنى بۇ ئۇبەيدۇللاھ، ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ نەۋرىسىنىڭ نەۋرىسىدۇر.

④ بۇخارى، «زاكات»، 70؛ مۇسلىم، «زاكات»، 13؛ نەسەئى، «زاكات»، 32.

بۇ رىۋايەتنى نافىئدىن ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر بىلەن ئۆمەر ئىبنى نافىئ نەقىل قىلىدۇ. ئۇبەيدۇللاھنىڭ رىۋايىتى بىر يەردە زىيادە، يەنە بىر يەردە كەم زىكىر قىلىنىدۇ. ئۆمەرنىڭ رىۋايىتىدە بولسا، «چوڭ، كىچىك» ئىپادىسىنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن زىيادە قىلىنغانلىقى زىكىر قىلىنىدۇ. بىز تۆۋەندە بۇلارنى ئوتتۇرىغا قويىمىز:

1 - ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەرنىڭ رىۋايىتىدىكى زىيادە ۋە كەملىك:

ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر نافىئدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى كىچىك، چوڭ، ئەر، ئايال، ھۆر ۋە قولغا خورمىدىن بىر سا ياكى ئارپىدىن بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى[1].

ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر نافىئدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى كىچىك، چوڭ، ھۆر ۋە قۇلغا خورمىدىن بىر سا ياكى ئارپىدىن بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى[2].

دىققەت قىلىنىدىغان بولسا ئۇبەيدۇللاھنىڭ ئىككىنچى رىۋايىتىدە «ئەر، ئايال» دېگەن ئىپادە زىكىر قىلىنمىغان. دېمەك، بۇ زاتنىڭ رىۋايىتى ئايەتكە ماس كەلمەسلىك بىلەن بىرگە كەم ياكى زىيادىلىكتىنمۇ خالىي ئەمەس.

2 - نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەرنىڭ رىۋايىتى

ئەبۇ داۋۇدنىڭ «سۇنەن» ناملىق ھەدىس كىتابىدا رىۋايەتتىكى «كىچىك ۋە چوڭ» ئىپادىسىنىڭ نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەر تەرىپىدىن زىيادە قىلىنغانلىقى زىكىر قىلىنىدۇ: مالىك نافىئدىن، نافىئ ئىبنى ئۆمەردىن رىۋايەت قىلىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «رامىزاندىكى پىتىر سەدىقىسى خورمىدىن بىر سا ياكى ئارپىدىن بىر سا بولۇپ، ئۇ ھۆر، قۇل، ئەر، ئايال پۈتكۈل مۇسۇلمانلارغا پەرزدۇر». بۇ ئەبۇ داۋۇدنىڭ «سۇنەن» ناملىق ئەسىرىنىڭ «كىتابۇززاكات»، 19 - باب 1611 - نومۇرلۇق رىۋايىتىدۇر.

[1] نەسەئى، «زاكات»، 34.

[2] بۇخارى، «زاكات»، 71؛ مۇسلىم، «زاكات»، 4، 13.

يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغاندەك بۇ رىۋايەتنى نافىئدىن مالىك ئىسمىلىك بىر كىشى (مالىك ئىبنى ئەنەس) نەقىل قىلىدۇ. بۇ رىۋايەتنىڭ داۋامىدىكى رىۋايەتنى يەنى 1612 - نومۇرلۇق رىۋايەتنى نافىئدىن نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەر رىۋايەت قىلىدۇ. بۇ رىۋايەت مۇنداق: نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەر ئاتىسىدىن، ئاتىسى ئىبنى ئۆمەردىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى». نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەر بىرىنچى رىۋايەتتىكى (1611 - رىۋايەتتىكى) مالىكنىڭ ھەدىسىنىڭ مەنىسىنى زىكىر قىلدى ۋە «كىچىك، چوڭ» ئىپادىسىنى زىيادە قىلدى[1].

«چوڭ - كىچىك» ئىپادىسىنى نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەرنىڭ قوشۇپ قويغانلىقىغا نافىئنىڭ مۇنۇ رىۋايىتىمۇ دالالەت قىلىدۇ: ئەييۇب نافىئدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى ئەر، ئايال، ھۆر ۋە قۇلغا خورمىدىن بىر سا ياكى ئارپىدىن بىر سا قىلىپ پەرز قىلدى». ئىنسانلار بۇنى بىرىم سا بۇغدايغا تەڭلەشتۈردى. ئىبنى ئۆمەر خورما بېرەتتى، كېيىن مەدىنىدە خورما مەھسۇلاتى كەملەپ كېتىپ مەدىنە ئاھالىسى خورمىغا موھتاج بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئارپا بەردى. ئىبنى ئۆمەر كىچىك ۋە چوڭ ئۈچۈنمۇ بېرەتتى، ھەتتا ئۇ مېنىڭ بالىلىرىم ئۈچۈنمۇ بېرەتتى[2].

دېمەك، «چوڭ، كىچىك» ئىپادىسى ئىبنى ئۆمەرنىڭ سۆزى ئىچىدە يوق، ئۇنى ئىبنى ئۆمەردىن نەقىل قىلغان نافىئمۇ دېمىگەن، نافىئنىڭ دېگىنى: «ئىبنى ئۆمەر كىچىك ۋە چوڭ ئۈچۈنمۇ بېرەتتى، ھەتتا ئۇ مېنىڭ بالىلىرىم ئۈچۈنمۇ بېرەتتى» دېگەن سۆزدىن ئىبارەت. بۇ سۆز نافىئنىڭ ئىبنى ئۆمەرنىڭ قىلمىشىنى نەقىل قىلغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ، خالاس. لېكىن نافىئنىڭ ئوغلى ئۆمەر بۇ سۆزنى دادىسىدىن ئاڭلاپ، ئۇنى ئىبنى ئۆمەرنىڭ سۆزىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزگەن ۋە باشقىلارغا مۇشۇ بويىچە نەقىل قىلغان. ئاندىن كېيىن ئۇ رىۋايەت بۇ قوشۇلغان شەكلى بىلەن نەقىل قىلىنىپ دەلىل

---

① ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 19.

② بۇخارى، «زاكات»، 70.

قىلىنغان. شۇڭا جۇمھۇر ئالىملار (كۆپچىلىك ئىسلام فەقىھلىرى) «نارەسىدە بالىلار ئۈچۈنمۇ پىتىر سەدىقىسى بېرىش كېرەك!» دەپ قارايدۇ[①].

ھېچكىم ئۇ رىۋايەتنى قۇرئان كەرىمگە تەڭلەپ باقمىغان، ھەتتا ھېچكىم ئۇ رىۋايەتنى «چوڭ - كىچىك» دېگەن ئىپادە قوشۇلمىغان رىۋايەت بىلەن بىرلىكتە چۈشىنىشكىمۇ ئۇنتۇلمىگەن. نەتىجىدە ئاللاھنىڭ ھېچبىر ئەمرى پەرز بولمايدىغان نارەسىدە بالىلارغا، ھەتتا يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارغا پىتىر سەدىقىسى بېرىش ۋەزىپىسى يۈكلەنگەن.

مۇناسىۋەتلىك ئىككى رىۋايەت

پىتىر سەدىقىسىنىڭ «كىچىك، چوڭ» لارغىمۇ پەرز بولىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان يەنە ئىككى رىۋايەت بار. تۆۋەندە ئۇلارنىڭ ئۈستىدە توختىلىمىز:

• مۇھەممەد ئىبنى مۇسەننا، سەھل ئىبنى يۈسۈفنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: ھۇمەيد بىزگە ھەسەننىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان: ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رامىزاننىڭ ئاخىرىدا بەسرەنىڭ مۇنبىرىدە خۇتبە ئوقۇپ: «روزاڭلارنىڭ سەدىقىسىنى چىقىرىپ بېرىڭلار» دېدى. ئىنسانلار چۈشەنمىگەندەك قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئىبنى ئابباس مۇنداق دېدى: «بۇ يەردە مەدىنە ئەھلىدىن كىم بولسا ئورنۇڭلاردىن تۇرۇپ قېرىنداشلىرىڭلارغا ئۈگىتىڭلار، چۈنكى ئۇلار بىلمەيدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇ سەدىقىنى ھۆر، قۇل، ئەر، ئايال، كىچىك، چوڭ ھەممەيلەنگە خورمىدىن ياكى ئارپىدىن بىر سا ۋە بۇغدايدىن يېرىم سا پەرز قىلغان». كېيىن ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بەسرىگە كەلگەندە، باھانىڭ ئەرزانلاشقانلىقىنى كۆردى ۋە مۇنداق دېدى: «ئاللاھ سىلەرگە مەمۇرچىلىق ئاتا قىلىپتۇ، شۇڭا پىتىر سەدىقىسىنى ھەر نەرسىدىن بىر سا قىلغان بولساڭلار!». ھۇمەيد ئېيتىدۇ: ھەسەن «پىتىر سەدىقىسى روزا تۇتقانلارغا پەرز» دەپ قارايتتى[②].

بۇ رىۋايەتنى ئىبنى ئابباسنىڭ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام پىتىر سەدىقىسىنى روزا تۇتقۇچىنى بىھۇدە سۆز - ھەرىكەتلەرنىڭ ۋە ناشايان

---

① زۇھەيلى، *ئەلفىقھۇلئىسلامىي ۋە ئەدىللەتۇھۇ*، 2 :904 .

② ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 20؛ نەسەئى، «زاكات»، 40.

سۆزلەرنىڭ كىرلىرىدىن پاكلاش ئۈچۈن، شۇنداقلا مىسكىنلەرگە تائام بولسۇن ئۈچۈن پەرز قىلدى[1]» دېگەن باشقا بىر رىۋايىتى زەئىپلەشتۈرىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ بۇ رىۋايىتىدىكى «روزا تۇتقۇچىنى پاكلاش ئۈچۈن» دېگەن ئىپادىسى، پىتىر سەدىقىسىنىڭ روزا تۇتمىغۇچىلارغا پەرز بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىبنى ئابباسنىڭ بۇنداق بىر – بىرىگە زىت ئىككى سۆزنى قىلىشى ئېھتىمالدىن يىراقتۇر. ئىبنى ئابباسنىڭ بۇ خۇتبىسىنى نەقىل قىلغان ھەسەننىڭ «پىتىر سەدىقىسى روزا تۇتقانلارغا پەرز» دەپ قارىشى[2] بۇ يىراقلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ. چۈنكى بۇ ئۇنىڭ سۆزى بىلەن قىلمىشىنىڭ پەرقلىق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

قارىغاندا، «چوڭ، كىچىك» ئىپادىسى ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سۆزىگە كىرگۈزۈلگەندەك ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سۆزىگىمۇ كىرگۈزۈلگەن.

• نەسەئى ئۆزىنىڭ «سۇنەن» ناملىق مەشھۇر ھەدىس كىتابىنىڭ كىتابۇززەكات بۆلۈمىدە 2502 - نومۇرلۇق رىۋايەتنى مالىكتىن «چوڭ، كىچىك» دېگەن ئىپادە بىلەن نەقىل قىلىدۇ، ئاندىن 2503 - نومۇرلۇق رىۋايەتنى يەنە مالىكتىن «چوڭ، كىچىك» دېگەن ئىپادىسىز زىكىر قىلىدۇ.

مالىكتىن «چوڭ، كىچىك» ئىپادىسى زىيادە قىلىنماستىن كەلگەن رىۋايەت باشقا ھەدىس مەنبەلەردىمۇ كېلىدۇ، ھەتتا نەسەئىنىڭ ئۆزىمۇ پەرقلىق بۇ ئىككى رىۋايەتنى ئارقا - ئارقىدىن زىكىر قىلىدۇ. دېمەك، بۇ ئارتۇق ئىپادە مالىكنىڭ رىۋايىتىگە پەقەت نەسەئىنىڭ «سۇنەن» ناملىق كىتابىدىلا كىرىشكە «مۇۋەپپەق بولغان».

خۇلاسە

• پىتىر سەدىقىسى رامىزان روزىسىنى تۇتقۇچىلارغا يەنى بالاغەتكە يەتكەن مۇسۇلمانلارغا پەرزدۇر. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 184 - ئايىتى ۋە ئۇ ئايەتنىڭ بايانى ماھىيىتىدىكى رىۋايەت بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. پەرقلىق

[1] ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 17؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 218.
[2] ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 20.

رىۋايەت ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا خىلاپ كەلگەنلىكى ۋە ئۆز ئىچىدە زىتلىق تەشكىل قىلغانلىقى ئۈچۈن قوبۇل قىلىنمايدۇ.

● بالاغەتكە يەتمىگەن نارەسىدە باللار ئۈچۈن پىتىر سەدىقىسى بېرىش پەرز ئەمەس، لېكىن بۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسى بۇلار ئۈچۈنمۇ پىتىر سەدىقىسى بەرسە ياخشى بولىدۇ. چۈنكى 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 184 - ئايىتىنىڭ ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ - كىم ئۆز ئىختىيارى بىلەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بەرسە، ئۆزى ئۈچۈن ياخشىدۇر﴾ دېگەن قىسمى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. يەنى پىتىر سەدىقىسى بېرىش چوڭلار ئۈچۈن پەرز، نارەسىدىلەر ئۈچۈن نەپلىدۇر.

4. پىتىر سەدىقىسىنىڭ مىقدارى

پىتىر سەدىقىسىنىڭ مىقدارى بىر كىشى ئۈچۈن بىر مىسكىننىڭ بىر كۈنلۈك تائامىدۇر ياكى ئۇنىڭ بەدىلىدۇر. بۇنى يۇقىرىدا بۇ سەدىقىنىڭ ھۆكمى توغرىسىدا زىكىر قىلىنغان ئايەت (2 - سۈرە بەقەرە، 187 - ئايەت) ۋە ھېكمىتى توغرىسىدا زىكىر قىلىنغان ھەدىس ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

5. ئادا قىلىش ۋاقتى

پىتىر سەدىقىسى روزا ھېيت كۈنىنىڭ ئەتىگىنىدىن باشلاپ، ھېيت نامىزىغا چىققۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئادا قىلىنىدۇ. ھېيت كۈنىدىن بىر - ئىككى كۈن ئىلگىرى بېرىشكىمۇ بولىدۇ. نافىئدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام فىتىر زاكىتىنى ئىنسانلار ھېيت نامىزىغا چىقىشتىن ئىلگىرى بېرىشكە بۇيرۇغان[①].

6. پىتىر سەدىقىسى بېرىلىدىغانلار

پىتىر سەدىقىسى زاكات بېرىشكە بولىدىغان كىشىلەرگە بېرىلىدۇ. چۈنكى پىتىر سەدىقىسىمۇ بىر تۈرلۈك زاكاتتۇر. زاكاتنىڭ كىملەرگە ۋە قەيەرلەرگە بېرىلىدىغانلىقى 9 - سۈرە تەۋبەنىڭ 60 - ئايىتىدە بايان

---

① بۇخارى، «زاكات»، 76؛ مۇسلىم، «زاكات»، 5، 22؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 18؛ نەسەئى، «زاكات»، 45.

قىلىنغان. لېكىن مىسكىنلەرگە بېرىش تېخىمۇ ياخشىدۇر، چۈنكى مۇناسىۋەتلىك ئايەتتە «تائامۇ مىسكىن (مىسكىن تائامى)»[1]، مۇناسىۋەتلىك ھەدىستە «تۇئمەتەن لىلمەساكىن (مىسكىنلەرگە تائام بولۇشى ئۈچۈن)[2]» دېيىلىدۇ.

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 184 - ئايەت.

② ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 17؛ ئىبنى ماجە، «زاكات»، 218.

7 روزا

§1.ئومۇمىي بايان

«ئاللاھ پەقەت تەقۋادارلارنىڭ ئەمەللىرىنى قوبۇل قىلىدۇ». بۇ ئاللاھ تائالانىڭ قۇرئان كەرىمدە ئېلان قىلغان بىر پرىنسىپىدۇر[①]. بۇ پرىنسىپقا ئاساسەن، ئەمەل - ئىبادەتلەرنىڭ ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا قوبۇل قىلىنىشى ئۈچۈن تەقۋادار بولۇش شەرت، تەقۋادار بولۇش ئۈچۈن ئەقىدىنى توغرىلاش، نەپسنى پاكلاش ۋە كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش لازىم. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 177 - ئايىتى تەقۋادارلىقنىڭ مانا بۇ ئۈچ ئەركانىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ[②].

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە كىتاب نازىل قىلىشنىڭ ۋە پەيغەمبەر ئەۋەتىشنىڭ ھېكمىتىنى ئىنسانلارنى قاراڭغۇلۇقلاردىن يورۇقلۇققا چىقىرىش دەپ بىلدۈرىدۇ[③]. چۈنكى ئىمان نۇرى بىلەن يورۇتۇلمىغان قەلب كۆپۈر قاراڭغۇلۇقلىرىدا تېڭىرقايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قەلبنىڭ ئىگىسىنىڭ ئەقىدىسى قاراڭغۇلۇق (شېرىك)، ئەمىلى قاراڭغۇلۇق (بىدئەت)، تەسەۋۋۇرى قاراڭغۇلۇق (خۇراپات) بولىدۇ. نەتىجىدە ئۇ كىشى دۇنيادا ۋە ئاخىرەتتە بەختسىزلىككە مەھكۇم بولىدۇ. مەرھەمەتلىك ئاللاھ ئىنساننى يارىتىپ ئۇنىڭغا نەپسى بىلەن شەيتانغا ياكى ئەقلى بىلەن ۋەھيىگە ئەگىشىش توغرىسىدا ئەركىنلىك بەرگەن[④] بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەزكۇر قاراڭغۇلۇقلاردا قېلىشىغا رازى بولمايدۇ[⑤]. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ ئىنساننى

---

① قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 27 - ئايەت.

② ئۇ ئايەتنىڭ مەنىسىنىڭ تەرجىمىسى مۇنداق: «مەشرىق ۋە مەغرىب تەرەپكە يۈز كەلتۈرگەنلىكىڭلارلا ياخشىلىق ئەمەس. لېكىن ياخشىلىق ئاللاھقا، ئاخىرەت كۈنىگە، پەرىشتىلەرگە، كىتابقا ۋە نەبىيلەرگە ئىمان ئېيتقان، مېلىنى ياخشى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، يولۇچىلارغا، ياردەم سورىغۇچىلارغا ۋە قۇللارنى ئازاد قىلىشقا بەرگەن، نامازنى كامىل ۋە داۋاملىق ئۆتىگەن، زاكاتنى بەرگەن كىشىنىڭ قىلمىشلىرىدۇر. شۇنىڭدەك، قىلىشقان ئەھدىسىگە ۋاپا قىلغانلارنىڭ قىلمىشلىرىدۇر. بولۇپمۇ قىيىنچىلىقتا، جاپا - مۇشەققەتتە ۋە ئۇرۇش ۋاقتىدا سەۋر قىلغانلارنىڭ قىلمىشلىرىدۇر. ئەنە شۇلار راست سۆزلىگەن كىشىلەردۇر، ئەنە شۇلار تەقۋادار بولغۇچىلاردۇر» (2 - سۈرە بەقەرە، 177 - ئايەت).

③ قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 15- ۋە 16 - ئايەتلەر؛ 14 - سۈرە ئىبراھىم، 1 - ۋە 5 - ئايەتلەر؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 9 - ئايەت؛ 65 - سۈرە تالاق، 10 - ۋە 11 - ئايەتلەر.

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 256 - ئايەت؛ 18 - سۈرە كەھف، 29 - ئايەت؛ 26 - سۈرە شۇئەرا، 3~4 - ئايەتلەر.

⑤ قاراڭ: 39 - سۈرە زۇمەر، 7 - ئايەت.

تەقۋادار بولۇشقا يەنى ئەقىدىسىنى رۇسلاشقا، مۇئامىلىسىنى دۇرۇسلاشقا ۋە نەپسىنى پاكلاشقا بۇيرۇغان. قۇرئان كەرىمدىكى ئىبادەتلەرنى بۇنىڭ ئۈچۈن يولغا قويغان، ھۆكۈملەرنى بۇنىڭ ئۈچۈن بەلگىلىگەن، قىسسەلەرنى بۇنىڭ ئۈچۈن بايان قىلغان. قىسقىسى قۇرئان كەرىمنى بۇنىڭ ئۈچۈن نازىل قىلغان، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى بۇنىڭ ئۈچۈن ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن[①].

رامىزان روزىسىنى تۇتۇش ئەنە شۇ تەقۋادار بولۇش يولىنىڭ مۇھىم بىر قىسمىدۇر، ھەتتا ئاساسلىق قىسمىدۇر. مۇناسىۋەتلىك ئايەتتە ئاللاھ تائالا روزىنىڭ پەرزلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - تەقۋادار بولغايسىلەر!﴾ دەيدۇ[②]. دېمەككى، تەقۋادار بولۇش ئۈچۈن روزا تۇتۇش كېرەك، چۈنكى روزا تۇتۇش نەپسنى كۆنگەن ئادەتلىرىدىن توسۇش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ ئۇنىڭغا رەببىنى، كائىناتنى ۋە ئۆزىنى تونۇش پۇرستىنى بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەقىدىسىنى توغرىلايدۇ ۋە ئەتراپىدىكى كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تۈزىتىدۇ، شۇنداقلا نەپسىنى پاكلايدۇ. نەتىجىدە ئۇ تەقۋادار بولىدۇ. ئايەتنىڭ مەزمۇنى بۇ مەنىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

§2.روزىنىڭ ھۆكمى ۋە تارىخى

روزا تۇتۇش پەرزدۇر. بۇ پەرز بىز ئۈممەتى مۇھەممەدكە ئەمر قىلىنغاندەك بۇرۇنقى ئۈممەتلەرگىمۇ ئەمر قىلىنغان. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٨٣﴾

«ئى مۇئمىنلار! سىلەرگە روزا پەرز قىلىندى. خۇددى سىلەردىن بۇرۇن ئۆتكەن ئۈممەتلەرگىمۇ پەرز قىلىنغاندەك. روزىنى تۇتۇپ تەقۋادار بولغايسىلەر!»[③].

---

① قاراڭ: 14 - سۈرە ئىبراھىم، 1 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 64 - ئايەت؛ 25 - سۈرە فۇرقان، 1 - ئايەت؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 9 - ئايەت؛ 65 - سۈرە تالاق، 11 - ئايەت.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 183 - ئايەت.

③ 2 - سۈرە بەقەرە، 183 - ئايەت.

§3.روزىنىڭ ئېيى ۋە پەزىلىتى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ هُدٗى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٖ مِّنَ ٱلۡهُدَىٰ وَٱلۡفُرۡقَانِۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ ... ١٨٥﴾

«رامىزان ئېيى شۇنداق ئايكى، ئىنسانلار ئۈچۈن ھىدايەت بولغان، ھىدايەتنىڭ ۋە ھەق بىلەن باتىلنى ئايرىغۇچى ھۆكۈملەرنىڭ دەلىللىرى بولغان قۇرئان ئەنە شۇ ئايدا نازىل قىلىنغان. سىلەردىن كىم بۇ ئايدا ھازىر بولسا[1]، ئۇنى روزا تۇتۇپ ئۆتكۈزسۇن»[2].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «روزا گۇناھلاردىن ساقلايدىغان قالقاندۇر. سىلەرنىڭ بىرىڭلار روزا تۇتقان كۈندە ناشايان سۆزلەرنى قىلمىسۇن، جېدەل - ماجرا تۇغدۇرۇپ چوقان كۆتۈرمىسۇن، ئەگەر بىرەر كىشى ئۇنى تىللىسا ياكى ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشسا ‹مەن روزىدارمەن› دېسۇن. ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، روزىدار ئادەمنىڭ ئاغزىنىڭ ھىدى ئاللاھ تائالانىڭ ھۇزۇرىدا ئىپارنىڭ بۇيىدىنمۇ خۇش پۇراقتۇر. روزىدار ئادەمگە ئىككى تۈرلۈك خۇشاللىق بولىدۇ. بىرى ئىپتار قىلغاندا، يەنە بىرى رەببىگە مۇلاقات بولغان چاغدا»[3].

§4.روزىنىڭ ۋاقتى ۋە ماھىيىتى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿أُحِلَّ لَكُمۡ لَيۡلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمۡۚ هُنَّ لِبَاسٞ لَّكُمۡ وَأَنتُمۡ لِبَاسٞ لَّهُنَّۗ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمۡ كُنتُمۡ تَخۡتَانُونَ أَنفُسَكُمۡ فَتَابَ عَلَيۡكُمۡ وَعَفَا عَنكُمۡۖ

---

① يەنى رامىزان ئېيى يېتىپ كەلگەندە ھايات بولسا.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 185 - ئايەت.

③ بۇخارى، «سەۋم»، 2، 9؛ مۇسلىم، «سىيام»، 164؛ مۇۋەتتا، «سىيام»، 57؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 25؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 55؛ نەسەئى، «سىيام»، 41؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 1، «ئەدەب»، 58 .

﴿فَٱلۡـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ وَٱبۡتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلۡخَيۡطُ ٱلۡأَبۡيَضُ مِنَ ٱلۡخَيۡطِ ٱلۡأَسۡوَدِ مِنَ ٱلۡفَجۡرِۖ ثُمَّ أَتِمُّواْ ٱلصِّيَامَ إِلَى ٱلَّيۡلِۚ ... ١٨٧﴾

«روزا تۇتقان كۈنلىرىڭلارنىڭ كېچىلىرىدە ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولۇش سىلەرگە ھالال قىلىندى. ئۇلار سىلەر ئۈچۈن كىيىم، سىلەرمۇ ئۇلار ئۈچۈن بىر كىيىمسىلەر. ئاللاھ سىلەرنىڭ نەپسىڭلارنى يىغەلمەيۋاتقانلىقىڭلارنى بىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن تەۋبەڭلەرنى قوبۇل قىلىپ سىلەرنى ئەپۇ قىلدى. ئەمدى بۇنىڭدىن ئېتىبارەن كېچىلىرى ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولۇپ، ئاللاھ سىلەرگە يازغان نەرسىنى تەلەپ قىلىڭلار. تاڭنىڭ ئاق يىپى قارا يىپىدىن سىلەرگە ئېنىق ئايرىلغانغا قەدەر يەپ - ئىچىڭلار. ئاندىن كېيىن روزىنى كېچىگە قەدەر داۋاملاشتۇرۇڭلار»[①].

دېمەك، روزىنىڭ ۋاقتى تاڭ سۈزۈلگەندىن باشلاپ كۈن پاتقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىتتۇر. ماھىيىتى بۇ ۋاقىت ئىچىدە يېيىشتىن، ئىچىشتىن ۋە ئەر - خوتۇن بىر يەردە بولۇشتىن ئىبادەت نىيىتى بىلەن ئۆزىنى تۇتۇشتۇر.

§5.روزىنىڭ نىيىتى

لۇغەتتە «يۆنەلمەك، قەتئىي ئىرادە قىلماق، مەقسەت قىلماق، كۆڭۈلگە پۈكمەك، ئىنتىلمەك، مەقسەت» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان نىيەتنىڭ ئىستىلاھى مەنىسى «ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش ئارزۇسى بىلەن، ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە بويسۇنۇش ئۈچۈن بىر ئىشقا ئىنتىلگەن ئىرادە» دېگەن بولىدۇ[②].

قىلىنغان ئىبادەتلەرنىڭ ئىخلاس بىلەن قىلىنىشىنىڭ لازىملىقىنى بايان قىلغان ئايەتلەر[③] ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ «ئەمەللەر نىيەتلەرگە

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 187 - ئايەت.

② ئىبراھىم كافى دۆنمەز، «نىيەت»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2007)، 33: 169 - 170.

③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 112 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 125 - ئايەت؛ 98 - سۈرە بەييىنە، 5 - ئايەت.

باغلىق»[1] دېگەن ھەدىسى دالالەت قىلىدۇكى، پۈتكۈل ئىبادەتلەردە نىيەت شەرتتۇر. جۈملىدىن روزىدىمۇ شەرتتۇر.

روزىنىڭ نىيىتى بولسا روزا تۇتماقچى بولغانلىقنى ۋە تۇتقانلىقنى كۆڭۈلگە پۈكمەكتۇر. نىيەتنى تەلەپپۇز قىلىش شەرت ئەمەس. چۈنكى نىيەتنىڭ ئورنى قەلبتۇر، ئەسلا تىل ئەمەستۇر. تىل بىلەن نىيەت قىلىنمايدۇ، سۆزلەر تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. يەنى نىيەت تىل بىلەن ئوقۇلغان نەرسە ئەمەس، دىلدىكى قەتئىي ئىرادىدۇر، خالاس.

روزا تۇتۇش مەقسىتى بىلەن سەھەر ۋاقتىدا ئورۇندىن تۇرۇش ۋە بىر نەرسە يەپ - ئىچىشنىڭ ئۆزى ھەم سوھۇرلۇق (زولۇق) يېگەنلىك ھەم روزىغا نىيەت قىلغانلىق بولىدۇ. روزىنىڭ باشقا بىر نىيىتى يوق. زولۇققا قوپالمىغانلارنىڭ ئويغانغاندا شۇ كۈنى روزا تۇتۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈشى لازىم. مانا بۇ ئۇلارنىڭ نىيەت قىلغانلىقى بولىدۇ.

6§. روزىنى ۋاقتىدا تۇتماسلىققا رۇخسەت بېرىلگەنلەر

ئاللاھ تائالا مۇساپىرغا ۋە كېسەل كىشىلەرگە روزىنى ۋاقتىدا تۇتماي كېيىن بىر كۈنگە بىر كۈن قازاسىنى تۇتۇش رۇخسىتى بېرىپ مۇنداق دېگەن:

﴿... وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا۟ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾﴾

«كىم كېسەل بولسا ياكى سەپەر ئۈستىدە بولسا، باشقا كۈنلەردە بىر كۈنگە بىر كۈن تۇتسا بولىدۇ. ئاللاھ سىلەرگە ئاسانلىقنى ئىرادە قىلىدۇ، تەسلىكنى ئىرادە قىلمايدۇ. ساننى تولۇقلىغايسىلەر[2] ، ئاللاھقا تەكبىر ئېيتقايسىلەر! ئاللاھ سىلەرگە توغرا يولنى كۆرسەتتى. شۈكۈر قىلغايسىلەر!»[3].

---

① بۇخارى، «بەدئۇل ۋەھيى»، 1، «ئىمان»، 41؛ مۇسلىم، «ئىمارەت»، 155.

② يەنى كېسەللىك ياكى يولۇچىلىق سەۋەبىدىن بىر ئاي رامىزاننىڭ قانچە كۈنىدە روزا تۇتالمىغان بولساڭلار، باشقا كۈنلەردە ئۇ كۈنلەرنىڭ قازاسىنى تۇتۇپ بىر ئايلىق ساننى تولۇقلىغايسىز.

③ 2 - سۈرە بەقەرە، 185 - ئايەت.

ئايەتتىكى «سانىنى تولۇقلىغايسىلەر»نىڭ مەنىسى «رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇلۇشى پەرز بولغان، لېكىن سىلەر سەپەر ياكى كېسەللىك مۇناسىۋىتى بىلەن رۇخسەتتىن پايدىلىنىپ، بۇ ئايدىن روزا تۇتمىغان كۈنلىرىڭلارنىڭ ئورنىغا سەپەردىن قايتقاندىن كېيىن ياكى كېسەلدىن ساقايغاندىن كېيىن، بىر كۈنگە بىر كۈن روزا تۇتۇش ئارقىلىق روزا تۇتۇلۇشى پەرز بولغان كۈنلەرنىڭ سانىنى تولۇقلىغايسىلەر» دېگەن بولىدۇ.

§7.روزىنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان ئامىللار

روزىنى سۇندۇرغۇچى ئامىللار 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 187 - ئايىتىدە تەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئايەت يۇقىرىدا زىكىر قىلىنىدى.

§8.روزىغا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر

1. ئۇنتۇپ قېلىپ يەپ - ئىچىپ سالغانلارنىڭ روزىسى

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «روزىدار ئادەم ئېسىدە يوق بىر نەرسە يەپ سالسا ياكى بىر نەرسە ئىچىپ سالسا، روزىنى بۇزماي تۇتىۋەرسۇن. چۈنكى ئۇنى ئاللاھ تائالا يېگۈزگەن ۋە ئاللاھ تائالا ئىچكۈزگەن بولىدۇ»[1].

2. ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش

ئېتىكاپ - لۇغەتتە بىر يەردە ساقلىماق، تۇرماق ۋە ئۆزىنى ئۇ يەردە تۇتماق دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. فىقھ ئىستىلاھىدا بولسا، بىر مۇسۇلماننىڭ بەش ۋاقىت ناماز جامائەت بولۇپ ئوقۇلىدىغان بىرەر مەسچىتتە ئىبادەت نىيىتى بىلەن بىر مۇددەت تۇرۇشىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش ئىبادەت بولۇپ، بۇ ئىبادەت ناماز ۋە روزىغا ئوخشاش پۈتۈن ئۇممەتلەردە بار. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

[1] بۇخارى، «سەۋم»، 26، «ئەيمان»، 15؛ مۇسلىم، «سىيام»، 171؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 26؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 39.

﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَـٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ ﴾

«ئۆز ۋاقتىدا بىز كەبىنى ئىنسانلار ئۈچۈن ساۋاب قازىنىدىغان ۋە ئامانلىقتا بولىدىغان يەر قىلغان ئىدۇق. سىلەر ئىبراھىمنىڭ تۇرغان يەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نامازگاھ قىلىڭلار. ئىبراھىم بىلەن ئىسمائىلغا: ‹ئۆيۈمنى تاۋاپ قىلغۇچىلار، ئېتىكاپتا ئولتۇرغۇچىلار، رۇكۇ قىلغۇچىلار ۋە سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن پاكىز تۇتۇڭلار› دەپ تاپىلىغان ئىدۇق»[①].

﴿... وَلَا تُبَـٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَـٰكِفُونَ فِى ٱلْمَسَـٰجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ ... ﴿١٨٧﴾ ﴾

«مەسچىتلەردە ئېتىكاپتا چېغىڭلاردا ئاياللىرىڭلار بىلەن بىر يەردە بولماڭلار»[②].

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۆزى رامىزان روزىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئايەتنىڭ ئىچىدە زىكىر قىلىندى. ھەدىسلەردە پەيغەمبىرىمىزنىڭ رامىزاننىڭ ئاخىرقى 10 كېچىسىدە مەسچىتتە ئېتىكاپتا ئولتۇرغانلىقى رىۋايەت قىلىندۇ. شۇڭا ئېتىكاپ ئىبادىتىنى رامىزان ئېيىدا قىلىش ياخشىدۇر.

رىۋايەت قىلىندۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام رامىزاننىڭ ئاخىرقى 10 كۈنىدە ئېتىكاپتا ئولتۇراتتى. بۇ ئەھۋال ئۇنىڭ ۋاپاتىغا قەدەر مۇشۇنداق داۋاملاشتى. رەسۇلۇللاھتىن كېيىن ئاياللىرى ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى»[③].

«رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئېتىكاپتا ئولتۇرماقچى بولسا ناماز بامداتنى ئوقۇپ ئاندىن ئېتىكاپخانىسىغا كىرەتتى»[④]،

① 2 - سۈرە بەقەرە، 125 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 187 - ئايەت.

③ بۇخارى، «ئېتىكاپ»، 1؛ مۇسلىم، «ئېتىكاپ»، 1؛ ئەبۇ داۋۇد، «رامىزان»، 3، «سەۋم»، 77؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 11؛67.

④ بۇخارى، «ئېتىكاف»، 14؛ مۇسلىم، «ئېتىكاف»، 2؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 77؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 71.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا ئېيتىدۇ: ئېتىكاپتا ئولتۇرۇۋاتقان كىشىنىڭ كېسەل يوقلىماسلىقى، جىنازىغا قاتناشماسلىقى، ئايالىغا يېقىنلاشماسلىقى، زۆرۈر ئېھتىياجدىن باشقا بىر ئىش ئۈچۈن سىرتقا چىقماسلىقى لازىم. روزىسىز ئېتىكاپ بولمايدۇ، ئېتىكاپ پەقەت چوڭ جامەدىلا بولىدۇ[①].

3. قەدىر كېچىسى

دىنىمىز بىزگە ئاللاھ تائالاغا قانداق ئىبادەت قىلىشنى ۋە ئۇنىڭغا قانداق شۈكۈر قىلىشنى بىلدۈرگەن. شۇنىڭدەك، قىلغان ئىبادەتلىرىمىزنىڭ مەقبۇل، دۇئا - تىلەكلىرىمىزنىڭ ئىجابەت بولۇش ۋاقىتلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ بەرگەن. قەدىر كېچىسى (شەبى قەدىر) ئەنە شۇ خاسىيەتلىك ۋاقىتلارنىڭ بىرىدۇر. شۇڭا بۇ كېچىنىڭ پەزىلىتىنى، ۋاقتىنى، بۇ كېچىدە ئىبادەت قىلىشنىڭ ھۆكمىنى ۋە قىلىنىدىغان ئىبادەتلەرنىڭ شەكلىنى بىلىۋېلىشىمىز ناھايىتى مۇھىمدۇر. تۆۋەندە بۇ توغرۇلۇق مەلۇمات بېرىلىدۇ:

1) قەدىر كېچىسى دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى

قەدىر كېچىسى ئەرەب تىلىدا لەيلەتۇلقەدىر «ليلة القدر» دېگەن ئىزافەتلىك بىرىكمە بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ بىرىكمىدىكى لەيلەتۇ «ليلة»نىڭ مەنىسى «كېچە» دېگەن بولىدۇ. ئەلقەدىر «القدر»نىڭ مەنىسى بولسا، «كۈچ، مىقدار، دەرىجە، سەۋىيە، قىممەت، باھا، ئورۇن، مەرتىۋە، شەرەپ، ئۇلۇغلۇق، بەلگىلەش، ھۆكۈم قىلىش» دېگەنلەردىن ئىبارەتتۇر. بۇ ئىككى سۆز بىرىكىپ بىر يىلنىڭ كېچىلىرىدىن بىر كېچىگە ئىسىم بولغان. بۇ بىر كېچىنىڭ «قەدىر كېچىسى» دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبى مۇنداق:

• قۇرئان كەرىم بۇ كېچىدە نازىل قىلىنىپ، بۇ كېچىنى باشقا كېچىلەردىن ئۇلۇغ، شەرەپلىك ۋە قەدىر - قىممەتلىك قىلغان. بۇنىڭغا ئاساسەن «قەدىر كېچىسى» دېگەن سۆز، «ئۇلۇغ كېچە، شەرەپلىك كېچە، قەدىر - قىممەتلىك كېچە» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ 97 - سۈرە قەدرنىڭ 3 - ئايىتىدىكى: «قەدىر كېچىسى مىڭ ئايدىن ياخشىدۇر» دېگەن سۆزى بىلەن 44 - سۈرە دۇخاننىڭ 3 -

---

① ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 80.

ئايىتىدىكى: «بىز قۇرئاننى مۇبارەك بىر كېچىدە نازىل قىلدۇق» دېگەن سۆزى بۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ.

• ئۇ كېچىدە شۇ بىر يىل ئىچىدە بولىدىغان ئىشلارنىڭ مىقدارى بەلگىلىنىدىغان ۋە بولىدىغان ئىشلار ئايرىلىدىغان بولغاچقا، ئۇ كېچە «قەدىر كېچىسى» دەپ ئاتالغان. بۇنىڭغا ئاساسەن «قەدىر كېچىسى» دېگەن سۆز، «بىر يىللىق ئىشلار تەقدىر قىلىنىدىغان كېچە» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ، 97 - سۈرە قەدرىنىڭ 4 - ئايىتىدىكى: «ئۇ، پەرىشتىلەر ۋە جىبرىئىل، رەببىنىڭ ئىزنى بىلەن بارلىق ئىشلار ئۈچۈن چۈشىدىغان كېچىدۇر» دېگەن سۆزى بىلەن 44 - سۈرە دۇخاننىڭ 4 - ئايىتىدىكى: «ئۇ كېچىدە ھەر ھېكمەتلىك ئىش ئايرىلىدۇ» دېگەن سۆزى بۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ.

قەدىر سۈرىسى ۋە دۇخان سۈرىسىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرى تۆۋەندىكىچە:

﴿حمٓ ۝١ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ۝٢ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ۝٣ فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ۝٤﴾

«ھا، مىم. روشەن كىتاب بىلەن قەسەمكى، بىز قۇرئاننى مۇبارەك كېچىدە نازىل قىلدۇق. چۈنكى بىز ئاگاھلاندۇرغۇچىمىز. ئۇ كېچىدە ھەر ھېكمەتلىك ئەمر ئايرىلىدۇ»①.

﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ ۝١ وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا لَيۡلَةُ ٱلۡقَدۡرِ ۝٢ لَيۡلَةُ ٱلۡقَدۡرِ خَيۡرٞ مِّنۡ أَلۡفِ شَهۡرٖ ۝٣ تَنَزَّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذۡنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمۡرٖ ۝٤ سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطۡلَعِ ٱلۡفَجۡرِ ۝٥﴾

«بىز قۇرئاننى قەدىر كېچىسىدە نازىل قىلدۇق. قەدىر كېچىسى نېمە، سەن نەدىن بىلىسەن؟ قەدىر كېچىسى مىڭ ئايدىن ياخشىدۇر. ئۇ كېچىدە

① 44 - سۈرە دۇخان، 1 ~ 4 - ئايەتلەر.

پەرىشتىلەر ۋە روھ رەببىنىڭ رۇخستى بىلەن ھەر ئەمر ئۈچۈن چۈشىدۇ. ئۇ تاڭ يورۇغانغا قەدەر سالام كېچىسىدۇر»[1].

2) قەدىر كېچىسىنىڭ پەزىلىتى

يۇقىرىدىكى ئايەتلەردىن يەنى 44 - سۈرە (دۇخان)نىڭ ئاۋۋالقى 4 ئايىتى بىلەن 97 - سۈرە (قەدر)نىڭ ھەممە ئايەتلىرىنىڭ مەنىلىرىدىن قەدىر كېچىسىنىڭ پەزىلىتى توغرۇلۇق تۆۋەندىكى مەزمۇنلار چىقىدۇ:

- قەدىر كېچىسى مۇبارەك بىر كېچىدۇر.
- قەدىر كېچىسى مىڭ ئايدىن ياخشىدۇر.
- ئۇ، تاڭ ئاتقۇچە سالام كېچىسىدۇر. يەنى، ئۇ كېچىنى ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقىنى ئۈمىد قىلىپ ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرگە پەرىشتىلەر تاڭ ئاتقۇچە توختىماي سالامەتچىلىك ۋە تىنچ - ئامانلىق تىلەپ تۇرىدۇ، بۇ ئارقىلىق ئۇلار ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى، مەغپىرىتى ۋە پەزل - ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ، ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپى ۋە ئازابىدىن سالامەت قالىدۇ.
- قەدىر كېچىسىنى ئاللاھ تائالاغا ئىبادەت قىلىپ ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«قەدىر كېچىسىنى ئاللاھ تائالاغا ئىشىنىپ ۋە ساۋاب كۈزلەپ ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ بۇرۇنقى گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىدۇ»[2].

3) قەدىر كېچىسىنىڭ ۋاقتى

ئاللاھ تائالانىڭ: «بىز قۇرئاننى مۇبارەك كېچىدە نازىل قىلدۇق»[3]، «بىز قۇرئاننى قەدىر كېچىسىدە نازىل قىلدۇق»[4] دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرى قۇرئان كەرىمنىڭ «مۇبارەك قەدىر كېچىسى»دە نازىل قىلىنغانلىقىغا دالالەت قىلسا، «... رامىزان شۇنداق بىر ئايكى، ئىنسانلارغا توغرا يولنى كۆرسەتسىدىغان، توغرا يولنىڭ ۋە ھەق بىلەن باتىلنى ئايرىغۇچى

---

① 97 - سۈرە قەدر.

② بۇخارى، «سەۋم»، 6؛ نەسەئى، «سىيام»، 39.

③ قاراڭ: 44 - سۈرە دۇخان، 3 - ئايەت.

④ قاراڭ: 97 - سۈرە قەدر، 1 - ئايەت.

ھۆكۈملەرنىڭ دەلىللىرى بولغان قۇرئان ئۇ ئايدا نازىل قىلىنغان»[1] دېگەن مەنىدىكى سۆزى «مۇبارەك قەدر كېچىسى»نىڭ رامزان كېچىلىرىدىن بىر كېچە ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ.

تۆۋەندىكى ھەدىسلەر بۇ كېچىنىڭ رامىزان ئېيىنىڭ ئاخىرقى ئون كېچىلىرىنىڭ تاق كېچىلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ:

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇپ كەتكەنگە قەدەر رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئون كۈنىدە ئېتىكاپقا كىرەتتى ۋە:

«قەدر كېچىسىنى رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئونىدا ئىزدەڭلار» دەيتتى[2].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام رامزان كېچىلىرىنىڭ ئاخىرقى ئونى كىرگەندە، ئۇنىڭ كېچىلىرىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزەتتى، بۇ كېچىلەرنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزۈۋالسۇن دەپ ئائىللىرىنىمۇ ئويغىتاتتى، بۇ كۈنلەر بىلەن بۇ كېچىلەردە ئادەتتىكىدىن زىيادە ئىبادەت قىلاتتى، ئىبادەت قىلىشقا بېلىنى چىڭ باغلايتتى[3].

4) قەدر كېچىسىدە ئىبادەت قىلىش ۋە ئۇنىڭ ھۆكمى

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى قەدر كېچىسىنى ئاللاھ تائالاغا ئىشىنىپ ۋە ساۋاب كۆزلەپ ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزسە، ئۇنىڭ بۇرۇنقى گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىدۇ»[4].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھاغا قەدر كېچىسىدە مۇنداق دەپ دۇئا قىلىشنى ئۆگىتىپ قويغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ:

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 185 - ئايەت.

② بۇخارى، «فەزلۇ لەيلەتىل قەدرى»، 3، «ئېتىكاف»، 1،14؛ مۇسلىم، «ئېتىكاف»، 5؛ مۇۋەتتا، «ئېتىكاف»، 9، 10؛ ئەبۇ داۋۇد، «سىيام»، 77؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 71؛ نەسەئى، «مەساجىد»، 18؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 59.

③ بۇخارى، «فەزلۇ لەيلەتىل قەدرى»، 5؛ مۇسلىم، «ئېتىكاف»، 3، 7؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 316؛ نەسەئى، «قىيامۇللەيل»، 17؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 57.

④ بۇخارى، «ئىمان»، 24، «سەۋم»، 6، «تەراۋىھ»، 1؛ مۇسلىم، «سالاتۇل مۇسافىرىنە ۋە قەسرىھا»، 175؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 316؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 1؛ نەسەئى، «سىيام»، 39.

«ئى ئاللاھ! سەن ئەپۇ قىلغۇچىسەن، ئەپۇ قىلىشنى ياخشى كۆرىسەن، مېنى ئەپۇ قىلغىن!»[①].

قەدىر كېچىسىنى تائەت - ئىبادەت ۋە دۇئا - تىلەكلەر بىلەن ئۆتكۈزۈش ھەر بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن مۇستەھەپتۇر، يەنى قىلسا ساۋاب بولىدىغان، قىلمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىشتۇر. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇ ئىشقا كەسكىن بۇيرۇماستىن تەرغىب قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كېچىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزمىگەنلەر گۇناھكار بولمايدۇ، لېكىن بۇ كېچىدىكى رەھمەت، مەغپىرەت ۋە بەرىكەتلەردىن مەھرۇم قالىدۇ.

بۇ كېچىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزۈش، بۇ كېچىدە پەرز نامازلارنى ئادا قىلغاندىن سىرت كۈچىنىڭ يېتىشىچە نەپلە ناماز ئۆتەش، قۇرئان كەرىمنى تىلاۋەت قىلىش ۋە مەنىلىرى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈش، زىكىر - تەسبىھ ئېيتىش (سۇبھانەللاھ، ئەلھەمدۇلىللاھ، ئاللاھۇ ئەكبەر، لائىلاھە ئىللەللاھ دېيىش)، دۇئا قىلىش، سەدىقە - زاكاتلارنى ئايرىش، ياتلىشىپ كەتكەن ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن ئۆزئارا يارىشىش قاتارلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

بۇ كېچىنى تېپىش، رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئون كېچىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق مۇمكىن بولىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئونىدا مەسچىتتە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشىمۇ بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ناھايىتى مەنىلىكتۇر.

9§.بەزى نەپلە روزىلار

1. ئەرەفە كۈنى

ئەرەفە كۈنى يەنى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى ئەرەفاتتا تۇرۇش ئىبادىتىنى ئادا قىلىۋاتقان ھاجىلاردىن باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ روزا تۇتۇشى ياخشى ئىشتۇر. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە:

ئەبۇ قەتادە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفات كۈنىدە روزا تۇتۇش توغرۇلۇق سورالغاندا مۇنداق

① تىرمىزى، «دەئەۋات»، 89.

دەپ جاۋاب بەرگەن: «ئەرەفات كۈنىدە روزا تۇتۇش ئۆتكەن يىلدىكى ۋە كېلىدىغان يىلدىكى گۇناھلارغا كەففارەت بولىدۇ»[1].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفە كۈنى ئەرەفاتتا روزا تۇتۇشتىن مەنئى قىلغان[2].

2. شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن

ئەييۇب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى رامىزان روزىسىنى تۇتۇپ بولۇپ ئارقىسىدىن شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن روزا تۇتسا زامانىدىن زامانغا روزا تۇتقانغا ئوخشاش بولىدۇ»[3].

بۇ ھەدىس، رامىزان ئېيىغا ئۇلاپلا شەۋۋال ئېيىدىن ئالتە كۈن روزا تۇتۇشنىڭ خۇددى پۈتۈن بىر ئۆمۈر روزا تۇتقانلىق بىلەن ئوخشاش بولىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

ئەسكەرتىش: بۇ ئالتە كۈن روزىنى ھېيتتىن كېيىنلا ئارقىمۇئارقا تۇتۇش ئەۋزەلدۇر. لېكىن شەرت ئەمەستۇر يەنى كۈن ئاتلاپ تۇتۇشقىمۇ بولىدۇ.

3. دۈشەنبە ۋە پەيشەنبە كۈنلىرى

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئەمەللەر ئاللاھ تائالاغا دۈشەنبە، پەيشەنبە كۈنى توغرىلىنىدۇ، مېنىڭ ئەمەللىرىمنىڭ روزىدار چېغىمدا توغرىلىنىشىنى ياقتۇرىمەن» دېدى[4].

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام دۈشەنبە، پەيشەنبە كۈنى روزا تۇتۇشقا ئەھمىيەت بېرەتتى[5].

---

① مۇسلىم، «سىيام»، 196؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 46؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 40.
② ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 63.
③ مۇسلىم، «سىيام»، 204؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 53؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 58.
④ تىرمىزى، «سەۋم»، 44.
⑤ تىرمىزى، «سەۋم»، 44؛ نەسەئى، «سەۋم»، 70؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 42.

4. ھەر ئايدا ئۈچ كۈن

بۇ ئۈچ كۈن ئاينىڭ ھەر قانداق كۈنلىرى بولسا بولىدۇ، لېكىن ھەر ئاينىڭ 13 ـ، 14 ـ ۋە 15 ـ كۈنلىرى بولۇشى ياخشىدۇر. بۇ كۈنلەر كۈندۈزلىرى يورۇق، كېچىلىرى ئايدىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن «ئاق كۈنلەر» دەپ ئاتىلىدۇ.

مۇئازە ئەدەۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، مەن ئائىشەدىن: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھەر ئايدا ئۈچ كۈن روزا تۇتامتى؟ دەپ سورىسام، ئۇ: «ھەئە، شۇنداق» دېدى. ئاندىن مەن: «ئاينىڭ قايسى كۈنلىرى روزا تۇتاتتى؟» دەپ سورىدىم. ئۇ: «ئاينىڭ قايسى كۈندە تۇتۇشنى تەيىن قىلىۋالمايتتى» دېدى[①].

ئابدۇللاھ ئىبنى قەتادە ئىبنى مىلھان قەيسىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىزنى ئاق كۈنلەردە يەنى ئاينىڭ 13 ـ، 14 ـ، 15 ـ كۈنلىرىدە روزا تۇتۇشقا بۇيرۇيتتى[②].

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەيلى ئۆيدە بولسۇن مەيلى سەپەردە بولسۇن، ئاق كۈنلەردە يەنى ئاينىڭ 13 ـ، 14 ـ، 15 ـ كۈنلىرىدە ئېغىزى ئوچۇق بولمايتتى[③].

5. ھەر ئىككى كۈننىڭ بىرى

ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: مېنىڭ: «ئاللاھ تائالا بىلەن قەسەمكى، ھاياتلا بولسام كۈندۈزى روزا تۇتىمەن ۋە ھاياتلا بولسام كېچىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزىمەن» دېگەن سۆزۈم رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەندىن: «سەن شۇنداق دېدىڭمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن: «يا رەسۇلەللاھ! ئاتا ـ ئانام ساڭا پىدا بولسۇنكى، مەن ھەقىقەتەن شۇ گەپلەرنى قىلدىم» دېدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېدى:

---

① مۇسلىم، «سىيام»، 194؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 54؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 70.

② ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 68؛ نەسەئى، «سىيام»، 83 .

③ نەسەئى، «سىيام»، 70.

«سەن ئۇنىڭغا ھەرگىزمۇ قادىر بولالمايسەن، روزىمۇ تۇتقىن، ئىپتار قىلغىن، ئۇخلىغىن، كېچىسى ئىبادەتمۇ قىلغىن. (رامىزاندىن باشقا) ھەر ئايدا ئۈچ كۈن روزا تۇتقىن. ھەقىقەتەن بىر ياخشىلىققا ئون ياخشىلىقنىڭ ساۋابى بېرىلىدۇ. ھەر ئايدا ئۈچ كۈن روزا تۇتۇش يىل بويى روزا تۇتقانغا باراۋەر بولىدۇ».

مەن: «ئۇنىڭدىن ئارتۇقراق قىلىشقا قادىر بولالايمەن» دېدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداق بولسا بىر كۈن تۇتۇپ، ئىككى كۈن تۇتمىغىن» دېدى. مەن: «ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇقراق قىلىشقا قادىر بولالايمەن» دېدىم. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداق بولسا بىر كۈن تۇتۇپ، بىر كۈن تۇتما، مانا بۇ داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ روزىسى بولۇپ، ئەڭ نورمال روزىدۇر» دېدى.

ئابدۇللاھ قېرىغاندا مۇنداق دېگەن: «كاشكى، مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆرسەتمىسىنى (ھەر ئايدا ئۈچ كۈن روزا تۇتۇشنى) قوبۇل قىلسام بوپتىكەن!»①.

6. ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلار

مۇجىيبە باھىلى رىۋايەت قىلىدۇكى، ئۇنىڭ دادىسى (ساھابە ئابدۇللاھ ئىبنى ھارىس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ) ياكى تاغىسى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. ئاندىن قايتىپ كېتىپ بىر يىلدىن كېيىن يەنە كەلدى، بۇ چاغدا ئۇنىڭ بۇرۇنقى تەقى - تۇرقى ۋە رەڭگىرويى ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئارىسىدا تۆۋەندىكى سوئال - جاۋابلار بولۇپ ئۆتتى:

- يا رەسۇلەللاھ! مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟

- سەن كىم؟

- مەن ئۆتكەن يىلى ھۇزۇرۇڭغا كەلگەن باھىلىلىق بولىمەن،

- سەن نېمىشقا بۇنچە ئۆزگىرىپ كەتتىڭ، رەڭگىرويىڭ چىرايلىق ئىدىغۇ؟

---

① بۇخارى، «سەۋم»، 54؛ مۇسلىم، «سىيام»، 182.

- مەن سەندىن ئايرىلغاندىن بىرى پەقەت كىچىسىلا تاماق يەۋاتىمەن (روزىدارمەن)،

- جىنىڭنى قىيناپسەن، رامىزان ئېيىدا بىر ئاي ۋە باشقا ھەر ئايدا بىر كۈن روزا تۇتقىن،

- مېنى كۆپرەك تۇتۇشقا بۇيرۇغىن، چۈنكى مېنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىم يېتىدۇ،

- ھەر ئايدا ئىككى كۈن روزا تۇتقىن،

- مېنى تېخىمۇ كۆپرەك تۇتۇشقا بۇيرۇغىن،

- ئەمىسە ئۈچ كۈن روزا تۇتقىن،

- يەنىمۇ كۆپرەك بۇيرۇغىن،

- ئۇنداق بولسا، ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلاردا ئۈچ كۈن روزا تۇتۇپ، ئاندىن تۇتمىغىن. ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلاردا ئۈچ كۈن روزا تۇتۇپ، ئاندىن تۇتمىغىن. ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلاردا ئۈچ كۈن روزا تۇتۇپ، ئاندىن تۇتمىغىن» دېدى ۋە ئۈچ بارمىقىنى جۈپلەپ كۆرسىتىپ ئاندىن قويۇۋەتتى[1].

§10. سوئال - جاۋابلار

روزىنىڭ قازاسىنى قانداق تۇتىمىز؟

سوئال: پەرز روزىسىنى تۇتمىغان كىشى ئۇنى قانداق تولۇقلىشى كېرەك؟

جاۋاب: ئاللاھ تائالا رامىزان روزىسى توغرۇلۇق مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٨٣﴾

[1] ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 54؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 43.

«ئى مۇئمىنلار! سىلەرگە روزا پەرز قىلىندى. خۇددى سىلەردىن بۇرۇنقىلارغا پەرز قىلىنغاندەك. تەقۋادار بولغايسىلەر!»[①].

بۇ ئايەتكە ئاساسەن رامىزان ئېيىنى روزا تۇتۇپ ئۆتكۈزۈش بارلىق مۇئمىنلارغا پەرزدۇر. لېكىن ئاللاھ تائالا يۇقىرىدىكى ئايەتتىن كېيىنكى ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿... فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ... ﴿١٨٤﴾﴾

«سىلەردىن كىم كېسەل بولسا ياكى سەپەر ئۈستىدە بولسا، باشقا كۈنلەردە بىر كۈنگە بىر كۈن تۇتسا بولىدۇ»[②].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەت ئارقىلىق ئىككى تۈرلۈك مۇئمىنغا رامىزان روزىسىنى ۋاقتىدا تۇتماي كېيىن بىر كۈنگە بىر كۈن قازاسىنى تۇتۇش رۇخستى بەرگەن. ئۇلارنىڭ بىرى سەپەر ئۈستىدە بولغان كىشى، يەنە بىرى كېسەل كىشى. دېمەك، يولۇچى ۋە كېسەل كىشىدىن باشقا ھېچبىر مۇئمىننىڭ رامىزان روزىسىنى ۋاقتىدا تۇتماسلىق رۇخستى يوق.

رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇش، رامىزان كۈنلىرى «تاڭ سۈزۈلگەندىن باشلاپ كۈن پاتقۇچە يېيىشتىن، ئىچىشتىن ۋە ئەر – خوتۇن بىر يەردە بولۇشتىن ئىبادەت نىيىتى بىلەن ئۆزىنى تۇتۇش» دېمەكتۇر. بۇ پەرزدۇر. بۇ پەرزنى ئادا قىلىۋاتقان يەنى روزا تۇتۇۋاتقان بىر مۇسۇلماننىڭ تاڭ سۈزۈلگەندىن باشلاپ كۈن پاتقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا بىر نەرسە يېيىشى، بىر نەرسە ئىچىشى ۋە ئەر – خوتۇن بىر يەردە بولۇشى ھارامدۇر، ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغانلىقتۇر، چوڭ گۇناھتۇر.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «كىمكى رامىزاندىن بىر كۈننىڭ روزىسىنى ئۆزرىسىز ۋە كېسەللىكسىز سۇندۇرۇۋەتسە، ئۇ بىر كۈننىڭ ئورنىغا ئۆمۈر بويى روزا تۇتسىمۇ ئادا بولمايدۇ»[③].

بۇ ھەدىسكە ئاساسەن رامىزاندا بىر كۈنلۈك روزىسىنى قەستەن سۇندۇرۇۋاتقان كىشى، پۈتۈن ھاياتى بويىچە قازا روزا تۇتسىمۇ ئۇ بىر كۈنلۈك

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 183 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 184 - ئايەت.

③ بۇخارى، «سەۋم»، 29.

روزىسى ئورنىغا كەلمەيدۇ. ئۇ كىشىنىڭ تەۋبە قىلىشى ۋە سەدىقە قىلىشى كېرەك. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝١٠٣ أَلَمۡ يَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقۡبَلُ ٱلتَّوۡبَةَ عَنۡ عِبَادِهِۦ وَيَأۡخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ۝١٠٤﴾

«ئۇلارنىڭ ماللىرىدىن سەدىقە ئالغىن، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى پاكلايسەن ۋە يۈكسەلدۈرىسەن، ئۇلارغا دۇئا قىلغىن، شۈبھىسىزكى، سېنىڭ دۇئايىڭ ئۇلارغا ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. ئۇلار بىلمەمدۇكى، ئاللاھ ھەقىقەتەن بەندىلىرىنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىدۇ ۋە سەدىقىلىرنى ئالىدۇ. ئاللاھ تەۋبىلەرنى قوبۇل قىلغۇچىدۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[①].

بۇ ئايەتلەرگە ئاساسەن بىر گۇناھ ئۆتكۈزگەن كىشى ئەگەر ئۇ گۇناھتىن تەۋبە قىلسا كۈچىنىڭ يېتىشىچە (پېقىر - مىسكىنلەرگە) سەدىقە قىلىشى كېرەك.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: بىر رامىزاندا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەسچىتتە ئىدى، بىر كىشى يېنىغا كېلىپ: يا رەسۇلۇللاھ! «كۆيدۈم، كۆيدۈم» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «نېمە بولدى؟» دەپ سورىدى. ئۇ كىشى: «ئايالىم بىلەن بىر يەردە بولدۇم» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «سەدىقە بەرگىن» دېدى. ئۇ ئادەم: «ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! مېنىڭ ھېچ نەرسەم يوق، سەدىقە بېرىشكە قادىر بولالمايمەن» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئولتۇر، ئولتۇر» دېدى، ئادەم ئولتۇردى. بۇ ئەسنادا بىر كىشى ئۆستىگە يېمەكلىك يۈكلەنگەن بىر ئېشەك ھەيدەپ كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «بايا كۆيگەن ئادەم نەدە؟» دېدى. ئادەم ئورنىدىن تۇردى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «بۇنى ئالغىن ۋە سەدىقە قىلىپ تارقاتقىن» دېدى. ئادەم: «يا رەسۇلەللاھ! ئۆزىمىزدىن باشقىسىغا سەدىقە قىلامدىم؟ ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، بىز ئاچ قالغۇچىلارمىز،

---

① 9 - سۈرە تەۋبە، 103- ۋە 104 - ئايەتلەر.

بىزنىڭ ھېچ نەرسىمىز يوق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداق بولسا، ئۇنى ئۆزۈڭلار يەڭلار» دېدى①.

بۇ ئادەمنىڭ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەسچىتتە ئولتۇرۇۋاتقان بىر ۋاقىتتا يېنىغا كېلىپ: «يا رەسۇلەللاھ! كۆيدۇم، كۆيدۇم» دېيىشى، ئۇنىڭ تەۋبە قىلغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇ ئادەمنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ: «سەدىقە بەرگىن» دېيىشى بىر گۇناھتىن تەۋبە قىلغان كىشىنىڭ كۆچى يەتسە سەدىقە قىلىشىنىڭ لازىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇ ئادەمنىڭ ۋە ئائىلىسىنىڭ ئاچ قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئۇ ئادەمگە: «ئۇنداق بولسا، ئۇنى ئۆزۈڭلار يەڭلار» دېيىشى، كۆچى يەتمىگەنلەرنىڭ سەدىقە قىلىشقا تەكلىپ قىلىنمايدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى «ئاللاھ ھېچكىمنى تاقىتى يەتمەيدىغان ئىشقا تەكلىپ قىلمايدۇ»②.

شەۋۋالدا ئالتە كۈن روزا

سوئال: شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن روزا تۇتقان كىشىگە ئۆمۈر بويى روزا تۇتقاننىڭ ساۋابى بولىدۇ دېگەن سۆزنىڭ ئاساسى بارمۇ؟

جاۋاب: بار. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴿٨٩﴾﴾

«كىم بىر ياخشىلىقنى ئېلىپ كېلىدىكەن، ئۇ ئېنىقمۇ ياخشىسىغا ئېرىشىدۇ ۋە ئۇ كۈنى ھېچ قورقمايدۇ»③.

28 ـ سۈرە قەسەسنىڭ 84 ـ ئايىتىمۇ بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتلەردىكى «ئېنىقمۇ ياخشىسى»نى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ... ﴿١٦٠﴾﴾

---

① بۇخارى، «ھۇدۇد»، 26، «سەۋم»، 29؛ مۇسلىم، «سىيام»، 87؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 37.

② قاراڭ: 2 ـ سۈرە بەقەرە، 286 ـ ئايەت.

③ 27 ـ سۈرە نەمل، 89 ـ ئايەت.

«كىم بىر ياخشىلىقنى ئېلىپ كەلسە ئېلىپ كەلگىنىنىڭ ئون ھەسسىسىگە ئېرىشىدۇ»[①].

بۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا بىر ئايلىق روزىنى ئېلىپ بارغان كىشى ئون ئاي روزا تۇتقاننىڭ ساۋابىغا ئېرىشىدۇ. شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن روزا تۇتقان كىشى ئىككى ئاي روزا تۇتقاننىڭ ساۋابىغا ئېرىشىدۇ.

رامىزان بويىچە 30 كۈن، شەۋۋال ئېيىدا 6 كۈن بولۇپ جەمئىي 36 كۈن روزا تۇتقان كىشىنىڭ بۇ روزىسى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا 360 كۈن (بىر يىل) روزا تۇتقان بىلەن تەڭ ھېسابلىنىپ ساۋاب بېرىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆۋەندىكى ھەدىسىمۇ بۇ ئايەتلەردىكى مەنىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

ئەبۇ ئەييۇب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى رامىزان روزىسىنى تۇتۇپ بولۇپ ئارقىسىدىن شەۋۋال ئېيىدا ئالتە كۈن روزا تۇتسا زامانىنىڭ ھەممىسىدە روزا تۇتقانغا ئوخشاش بولىدۇ»[②].

① 6 - سۈرە ئەنئام، 160 - ئايەت.

② مۇسلىم، «سىيام»، 204.

VI   ھەج ۋە ئۆمرە

§1.   ئومۇمىي بايان

ئاللاھ تائالا مەككىنى يەر يۈزىنىڭ مەركىزى قىلغان[①]. كەبىنى بولسا ئىنسانلارنىڭ تۇنجى ئىبادەتگاھى ۋە ئۆزرە تۇرۇش ۋاستىسى، ئالەملەر ئۈچۈن بەرىكەت مەنبەسى ۋە ھىدايەت بۇلىقى قىلغان[②]. مەركىزىي يۇرت بولغان مەككىگە بېرىپ مەزكۇر ئىبادەتگاھتا ئىبادەت قىلىش ئارقىلىق ئۇ بەرىكەتتىن نېسۋە ئېلىش ۋە ئۇ ھىدايەت بۇلىقىدىن ئىچىش كىشىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئۆزرە تۇرۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇ. بۇ ھەج بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ[③].

شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىلىشقا، ئىنسانلارنى پىيادە مېڭىپ ۋە ئۇلاغلارغا مىنىپ مەككىگە كېلىشكە، شۇنداقلا ئۆز مەنپەئەتلىرىنى كۆرۈشكە بۇيرۇغان[④]. ھەجنىڭ ۋاقتىنى بىرقانچە ئاي قىلىپ بېكىتكەن[⑤]، ئۇ ئايلارنىڭ ھۆرمىتىگە، ھاجىلارغا، ھاجىلارنىڭ قۇربانلىقلىرىغا ۋە ئۇلارنىڭ بويۇنچاقلىرىغا چېقىلىشنى ھارام قىلغان[⑥]، ھاجىلارنىڭ ئۇ ئايلاردا تىجارەت قىلىشىغا ۋە مەنپەئەت ئېلىم - بېرىمى قىلىشىغا يول قويغان، ھەتتا ئۇلارنى بۇنىڭغا تەرغىب قىلغان[⑦].

ھەج ئايلىرىنىڭ ئايلىنىپ تۇرۇشى، ھەج ئىبادىتىنىڭ بىر مۇسۇلمانغا ئۆمرىدە بىر قېتىم پەرز بولۇشى ۋە خەلقئارالىق جامائەت ھالىتىدە ئادا قىلىنىدىغان بىر ئىبادەت قىلىپ بەلگىلىنىشى قاتارلىقلار كۆرسىتىدۇكى:

مەككىگە ھەر يىلى يەر يۈزىنىڭ پەرقلىق جايلىرىدىن پەرقلىق ئىنسانلار كېلىپ كېتىدۇ. بۇ مۇسۇلمان ئىنسانلارنىڭ ھەج ئىبادىتىنى ئادا قىلىش بىلەن بىرگە يەرمەنكە ئېچىپ، مال ئېلىم - سېتىمى ۋە زاكالەت ئېلىم

---

① قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 92 - ئايەت؛ 42 - سۈرە شۇرا، 7 - ئايەت.
② قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 97 - ئايەت.
③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 197 - ۋە 203 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 27 ~ 29 - ئايەتلەر.
④ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 27~28 - ئايەتلەر.
⑤ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 197 - ئايەت.
⑥ قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ئايەت.
⑦ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 198 - ئايەت؛ 22 - سۈرە ھەج، 28 - ئايەت.

- بىرىمى قىلىشقا، بىلىم ۋە پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىپ، بىر - بىرىنىڭ زامانىۋىلىششىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشقا، سىياسىي، ئەسكىرى ۋە مەدەنىي ساھەلەردە توختام تۈزۈشۈپ، ئىتتىپاقلىقنى ھەقىقىي مەنىدە ھاسىل قىلىشقا شارائىت يارىتىدۇ. كەئبە بۇ شەكىلدە «قىيامەن لىنناس (قيامًا للناس) - ئىنسانلار ئۈچۈن تۇرۇش ۋاسىتىسى[①]» قىلىنغان[②].

ھەج ئىبادىتى ئىنسانلارنىڭ ئەنە شۇ مەنپەئەتلەرنى ھاسىل قىلىشى[③]، ئىبادەتنىڭ ھەر باسقۇچىدا سەلدەك ئېقىپ، ئاللاھنىڭ قۇدرىتىنى چۈشىنىشى، قىيامەت سەھنىلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىشى ۋە ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى تونۇپ يېتىشى قاتارلىقلار ئۈچۈن[④] يولغا قويۇلغان ۋە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ مەزكۇر ئىبادىتىدىن كېيىن قايتا باشلىنىپ ئەنە شۇ مەقسەتلەر بىلەن ئادا قىلىنىپ كەلگەن[⑤].

ئاللاھ تائالا ئاخىرقى پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلغان كىتابىدىمۇ بۇ ئىبادەتنىڭ كۈچى يەتكەنلەرگە ئۆمرىدە بىر قېتىم پەرز ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغان[⑥]. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاخىرقى ئۆمرىدە يۈز

① يەنى ئاللاھ تائالا كەبىنى مۇسۇلمان ئىنسانلارنىڭ ھەر جەھەتتىن تىك تۇرۇشىغا، ھەقىقىي مەنىدە تىرىك تۇرۇشىغا، باشقا ئىنسانلارنىڭ ئالدىدا قەددىنى رۇسلاپ ئۆرە تۇرۇشىغا سەۋەب ۋە ۋاستە قىلغان.

② قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 97 - ئايەت.

③ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 229 - ئايەت.

④ ھەج بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بۇ ھېكمەتلەرگە دالالەت قىلىدۇ.

⑤ چۈنكى كەبە نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە يۈز بەرگەن توپان بالاسىدا يىقىلىپ كېتىپ ھەج ئىبادىتى توختاپ قالغان. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەبىنى قايتا سالغاندىن كېيىن قايتا باشلانغان. چۈنكى كەبىنىڭ يەر يۈزىدىكى تۇنجى ئىبادەتگاھ قىلىپ سېلىنىشى (3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ئايەت)، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ كەبىنىڭ ئۇللىرىنى كۆتۈرۈشى ۋە «بىزگە ھەج ئىبادىتىمىزنىڭ يوللىرىنى كۆرسەتكىن» دەپ دۇئا قىلىشى (2 - سۈرە بەقەرە، 127 ~ 128 - ئايەتلەر)، «رەببىمىز! مەن ئائىلەمنىڭ بىر قىسمىنى سېنىڭ ھۆرمەتلىك ئۆيۈڭنىڭ يېنىدىكى زىرائەتسىز ۋادىغا يەرلەشتۈردۈم» دېيىشى (14 - سۈرە ئىبراھىم، 37 - ئايەت)، ئاللاھ تائالانىڭ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا: ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىل دەپ ئەمر قىلىشى (22 - سۈرە ھەج، 37 - ئايەت) قاتارلىقلار دالالەت قىلىدۇكى: كەبە ۋە ھەج ئىبادىتى يەر يۈزىگە ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ مەۋجۇت. لېكىن ھەر رەسۇلۇللاھنىڭ شەرىئىتىدە ھەجنىڭ بەزى ئەھكاملىرى پەرقلىق بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: ئاخىرقى رەسۇلۇللاھ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىئىتىدىكى ھەج ئىبادىتىدە سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدىكى سەئيىنىڭ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئانىسى ھاجەرنىڭ بالىسىغا سۇ ئىزدەپ مەزكۇر ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا يەتتە قېتىم يۈگۈرۈشىدىن قالغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ. بۇ رىۋايەت سەھىھۇلبۇخارىنىڭ كىتابۇلئەنبىيا بۆلۈمىنىڭ 3364 - نومۇرلۇق رىۋايىتى بولۇپ، بۇ رىۋايەت كىتابىمىزنىڭ «سەئيي» قىسمىدا تەپسىلىي زىكىر قىلىنىدۇ.

⑥ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 97 - ئايەت.

مىڭدىن ئارتۇق ساھابىسى بىلەن بۇ ئىبادەتنى ئادا قىلغان ۋە ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن ئادا قىلىش يولىنى كۆرسەتكەن.

§2. ھەجنىڭ شەرتى ۋە ھۆكمى

مەككىگە بېرىشقا كۈچى يەتكەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆمرىدە بىر قېتىم ئۇ يەرگە بېرىپ ھەج قىلىشى پەرزدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُۥ كَانَ ءَامِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٧﴾﴾

«ئىنسانلار ئۈچۈن سېلىنغان تۇنجى ئىبادەتگاھ مەككىدىكى كەبىدۇر. ئۇ بەرىكەتلىكتۇر، ئالەملەر ئۈچۈن ھىدايەتتۇر. ئۇ يەردە روشەن ئايەتلەر بار. ئىبراھىمنىڭ ماقامى بار. كىم ئۇ يەرگە كىرسە ئامانلىققا ئېرىشىدۇ. بەيتۇللاھقا بېرىشقا يول تاپالىغان كىشىلەرنىڭ ھەج قىلىشى، ئاللاھنىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى ھەققىدۇر. كىم كافىر بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، ئاللاھ ئالەملەردىن بىھاجەتتۇر»①.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئەقرەئ ئىبنى ھابىس رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن ھەج ھەر يىلى پەرزمۇ ياكى ئۆمرىدە بىر قېتىم پەرزمۇ؟ دەپ سورىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: «ئۆمرىدە بىر قېتىم پەرزدۇر. كىم بىردىن ئارتۇق ھەج قىلسا، ئارتۇق قىلغان ھەجى نەپلىدۇر»②.

1. ھەجنىڭ ئالاھىدىلىكى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ۋە 97 - ئايەتلەر.
② ئەبۇ داۋۇد، «ھەج»، 1؛ نەسەئى، « مەناسىك»، 1؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 2.

﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوۡمَيۡنِ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۖ لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُمۡ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ٢٠٣﴾

«ساناقلىق كۈنلەردە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار. كىمكى ئالدىراپ مىنادىن ئىككى كۈندە قايتسا، ئۇنىڭغا گۇناھ يوق. كىمكى مىنادا يەنە بىر كۈن قالسا، ئۇنىڭغىمۇ گۇناھ يوق. بۇ تەقۋادار بولغان كىشى ئۈچۈندۇر. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. بىلىڭلاركى، سىلەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلىسىلەر»①.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«بىر ئۆمرە يەنە بىر ئۆمرىگە قەدەر ئۆتكۈزۈلگەن خاتالىقلارغا كەففارەت بولىدۇ. تەلەپكە لايىق قىلىنغان ھەجنىڭ مۇكاپاتى پەقەتلا جەننەتتۇر»②.

«كىمكى ئاللاھ رىزالىقى ئۈچۈن ھەج قىلسا ۋە ھەج قىلىش جەريانىدا ھەجدە چەكلەنگەن ئىشلارنى ۋە گۇناھ ئىشلارنى قىلمىسا، ئۇ كىشى خۇددى ئانىسىدىن تۇغۇلغان كۈندىكىدەك گۇناھلاردىن پاك بولۇپ قايتىدۇ»③.

§3. مەككىگە كىرىش

1. ئېھرام

ھەج قىلىشقا قادىر بولالىغانلار مەككىگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقىپ مىقاتقا④ كەلگەندە ئېھرام باغلايدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 2 - سۈرە بەقەرە 203 - ئايەت.

② بۇخارى، «ئۆمرە»، 1؛ مۇسلىم، «ھەج»، 437؛ تىرمىزى، «ھەج»، 90؛ نەسەئى، «مەناسىك»، 5؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 3، «ئەدەب»، 58.

③ بۇخارى، «ھەج»، 4؛ مۇسلىم، «ھەج»، 438؛ نەسەئى، «مەناسىك»، 4؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 3.

④ مىيقات - ئېھرام باغلاش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن جاي دېمەكتۇر.

﴿ٱلۡحَجُّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلۡحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلۡحَجِّۗ ... ١٩٧﴾

«ھەج مەلۇم ئايلاردىدۇر. كىم بۇ ئايلاردا ھەجگە ئېھرام باغلىسا، بىلسۇنكى ھەج ئەسناسىدا ئەر - خوتۇن بىر يەردە بولۇشقا، گۇناھ قىلىشقا ۋە جېدەللىشىشكە قەتئىي بولمايدۇ»[1].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەدىنىلىكلەر ئۈچۈن زۇلھۇلەيفەنى[2]، شاملىقلار ئۈچۈن جۇھفەنى[3]، نەجدلىكلەر ئۈچۈن قەرنۇل مەنازىلنى[4]، يەمەنلىكلەر ئۈچۈن يەلەملەمنى[5] مىقات قىلىپ بەلگىلىدى.

بۇ جايلار يەرلىكلەر ئۈچۈن ۋە ھەج ۋە ئۆمرە قىلىش مەقستى بىلەن ئۇ جايلاردىن ئۆتكەنلەر ئۈچۈن مىقاتتۇر. ئۇ جايلار بىلەن مەككە ئارىسىدا بولغانلارنىڭ مىقاتى ئۆزلىرى تۇرغان يەرلەردۇر. ھەتتا مەككىلىكلەر ئۈچۈن مەككىدۇر[6].

باشقا بىر رىۋايەتتە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئىراقلىقلارنىڭ ئېھرام باغلاش يېرى زاتئىرقتۇر[7]» دېگەنلىكىمۇ زىكىر قىلىنىدۇ[8].

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 197 - ئايەت.

② بۇ مەدىنە تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلارنىڭ مىقاتى بولۇپ، مەككىگە 450 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئەڭ يىراق مىقات ھېسابلىنىدۇ، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام شۇ يەردە ئېھرام باغلىغان، ھازىر ئۇ يەر ئابارى ئەلى/ئەبيارى ئەلى دەپ ئاتىلىدۇ.

③ بۇ شام تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلارنىڭ مىقاتى بولۇپ، مەككىگە 187 كىلومېتىر كېلىدۇ.

④ بۇ نەجد تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلارنىڭ مىقاتى بولۇپ، مەككىگە 94 كىلومېتىر كېلىدۇ.

⑤ بۇ يەمەن تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلارنىڭ مىقاتى بولۇپ، مەككىگە 54 كىلومېتىر كېلىدۇ ۋە مەككىگە ئەڭ يېقىن مىقات ھېسابلىنىدۇ. مىقاتلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلار ئۈچۈن قاراڭ: ئىبراھىم جانان، *كۇتۇبى سىتتە مۇختەسەرى تەرجىمە ۋە شەرھى* (تۈركچە) (ئەنقەرە: ئاقچا نەشرىياتى، 1988)، 5: 304.

⑥ بۇخارى، «ھەج»، 7، 9، 11، 12، «جەزائۇسسەيد»، 18؛ مۇسلىم، «ھەج»، 11؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 9؛ نەسەئى، «ھەج»، 20، 23.

⑦ زاتى ئىرق (ذات عرق)- مەككىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بىر يەر بولۇپ، مەككىگە 92 كىلومېتىر كېلىدۇ.

⑧ مۇسلىم، «ھەج»، 18. بۇ ھەقتە ئەبۇ داۋۇدنىڭ بىر رىۋايىتى مۇنداق: ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئىراق ئەھلى ئۈچۈن زاتئىرقنى مىيقات قىلىپ بەلگىلىدى. قاراڭ: ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 8.

ئېھرام ئىككى پارچە رەخت بولۇپ، بىرى ئىزار، يەنە بىرى رىدا دەپ ئاتىلىدۇ. ھەج ياكى ئۆمرە قىلماقچى بولغان ئەر كىشى يۇقىرىدىكى مىقاتلارنىڭ بىرىگە كەلگەندە، كىيىملىرىنىڭ ھەممىسىنى سېلىۋېتىپ، ئىزار بىلەن بېلىنىڭ ئاستى قىسمىنى، رىدا بىلەن بېلىنىڭ ئۈستى ۋە بويۇنىنىڭ ئاستى قىسمىنى يۆگەيدۇ.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھەج ئۈچۈن يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى چاچ - ساقاللىرىنى تارىدى، ياغ سۈردى، ئىزار ۋە رىداسىنى كىيدى ئاندىن يۈرۈپ كەتتى. ساھابىلىرىمۇ شۇنداق قىلدى[①].

ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن مۇھرىم (ھەج ياكى ئۆمرە قىلماقچى بولغان ئەر كىشى) كىيىدىغان كىيىم توغرۇلۇق سورالغان ئىدى، مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: مۇھرىم كۆڭلەك، باش كىيىمى، خالات، ئىشتان قاتارلىق كىيىملەرنى كىيمەيدۇ. شۇنىڭدەك، ۋەرس ۋە زەئفىران[②] يۇققان كىيىملەرنى كىيمەيدۇ. پۇتلىرىغا ئۆتۈكمۇ كىيمەيدۇ، لېكىن كەش تاپالمىغان كىشى ئۆتۈكنىڭ قونچىنى ئىككى ئوشۇقنىڭ ئاستىغا كەلگۈدەك شەكىلدە كېسىۋېتىپ كىيسە بولىدۇ[③].

يەنە ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئاياللارنى ئېھرام باغلىغاندا پەلەي كىيىشتىن، يۈزلىرىنى يۆگەشتىن، ۋەرس ۋە زەئفىران يۇققان كىيىملەرنى كىيىشتىن توستى ۋە مۇنداق دېدى:

«ئاياللار بۇلاردىن باشقا ئۆزلىرى ياقتۇرغان كىيىم تۈرلىرىدىن قىزىل كىيىم ياكى يىپەك كىيىم ياكى زىننەت بۇيۇملىرى ياكى ئىشتان ياكى كۆڭلەك ياكى ئۆتۈك كىيسۇن»[④].

① بۇخارى، «ھەج»، 23.
② ۋەرس ۋە زەئفىران - بەزى ئۆسۈملۈكلەردىن ئېلىنىدىغان ئىككى تۈرلۈك خۇش پۇراقلىق بوياقتۇر.
③ بۇخارى، «ھەج»، 21، «جەزائۇسسەيد»، 13، 15، «ئىلىم»، 53، «سالات»، 9؛ مۇسلىم، «ھەج»، 1؛ تىرمىزى، «ھەج»، 18؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 32؛ نەسەئى، «ھەج»، 28.
④ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 32.

دېمەككى، ئەر ھاجىلار كىيىم دېيىلىدىغان ھېچقانداق نەرسە كىيمەيدۇ، ئىككى پارچە رەخت (مەزكۇر ئىزار ۋە رىدا) بىلەن بەدىنىنى يۆگەيدۇ ۋە بۇنىڭدىن كېيىن پۇراقلىق نەرسىدىن ساقلىنىدۇ.

ئايال ھاجىلار پەلەي (قولقاپ) كىيىشتىن، يۈزىنى يېپىشتىن ۋە پۇراقلىق كىيىملەرنى كىيىشتىن ساقلانغان ئاساستا ئۆزلىرى خالىغان كىيىملەرنى كىيىپ ئېھرام باغلىسا بولىدۇ.

2. نىيەت

ھاجى ئېھرام باغلىغاندىن كېيىن ئاللاھ پەرز قىلغان ھەج ئىبادىتىنى ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن ئادا قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرۇپ «لەببەيكە...»نى ئوقۇيدۇ ۋە تۇنجى ئوقۇغان لەببەيكەنى «لەببەيكە ھەججەن لەببەيكە» دەپ باشلايدۇ. ئەگەر ئۆمرىگە نىيەت قىلماقچى بولسا «لەببەيكە ئۇمرەتەن لەببەيكە...» دېگەن شەكىلدە ئوقۇيدۇ. ئەگەر ھەر ئىككىسىگە نىيەت قىلماقچى بولسا «لەببەيكە ئۇمرەتەن ۋە ھەججەن لەببەيكە...» دېگەن شەكىلدە ئوقۇيدۇ.

ئىبادەتلەرنى ئىخلاس بىلەن قىلىشنىڭ لازىملىقىنى بايان قىلغان ئايەتلەر[1] ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ «ئەمەللەر نىيەتلەرگە باغلىق[2]» دېگەن ھەدىسى دالالەت قىلىدۇكى، پۈتكۈل ئىبادەتلەردە نىيەت شەرتتۇر. جۈملىدىن ھەجدىمۇ شەرتتۇر.

3. لەببەيك

ھاجى ئېھرام باغلىغاندا ئوقۇيدىغان لەببەيكە... مۇنداق:

لەببەيكەللاھۇممە لەببەيك، لەببەيكە لاشەرىيكە لەكە لەببەيك، ئىننەل ھەمدە ۋەننىئمەنەتە لەكە ۋەلمۇلك، لاشەرىيكە لەك. ئەسلى ئورىگىنال تېكىستى:

«لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالمُلْكَ، لاَ شَرِيكَ لَكَ»

---

[1] قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 112؛ 4 - سۈرە نىسا، 125؛ 98 - سۈرە بەييىنە، 5.

[2] بۇخارى، «بەدئۇل ۋەھيي»، 1، «ئىمان»، 41؛ مۇسلىم، «ئىمارەت»، 155.

«خوش، ئى ئاللاھ! مەن سېنىڭ دەۋىتىڭنى قوبۇل قىلىپ كەلدىم! مەن بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن. خوش، مەن بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن، سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوقتۇر، خوش، مەن بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن. شۈبھىسىزكى، ھەمدۇسانالار ساڭا خاستۇر، نېئمەت ۋە مۈلۈك سېنىڭدۇر. سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوقتۇر»①.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«جىبرىئىل يېنىمغا كېلىپ، ساھابىلىرىڭنى بۇيرۇغىن: لەببەيكەنى ئۈنلۈك ئوقۇسۇن، چۈنكى ئۇ ھەجنىڭ شۇئارلىرىدىندۇر دېدى»②.

«لەببەيكە يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئوقۇلغان ۋە قۇربانلىق قىلىنغان ھەج ئەڭ پەزىلەتلىكتۇر»③.

ھەج ۋە ئۆمرىدىكى لەببەيكە نامازدىكى تەكبىرلەرگە ئوخشاش بولۇپ، ھاجى ئۇنى ھەر مۇناسىۋەتتە ئوقۇشى لازىم. مەسىلەن: ئېگىزگە چىققاندا، پەسكە چۈشكەندە، كىشىلەر بىلەن ئۇچراشقاندا، ئۇلاغقا مىنگەندە، ئۇلاغدىن چۈشكەندە، ئۇلاغلىقنى كۆرگەندە، پىيادىلىكنى كۆرگەندە، ناماز ئوقۇغىلى تۇرغاندا، نامازدىن پارىغ بولغاندا، سەھەر ۋاقىتلىرىدا... ھاجى بۇ لەببەيكەنى ئوقۇشنى تا ھېيت كۈنى چوڭ شەيتانغا تاش ئاتقانغا قەدەر، ئۆمرە قىلغۇچى كىشى كەبىنىڭ يېنىغا بارغانغا قەدەر داۋاملاشتۇرىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى (ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنى) چوڭ شەيتان سىمۋولىنىڭ يېنىغا كەلگەنگە قەدەر، لەببەيكە ئوقۇغانلىقى رىۋايەت قىلىندۇ④.

---

① بۇخارى، «ھەج»، 26، «لىباس»، 89؛ مۇسلىم، «ھەج»، 19؛ تىرمىزى، «ھەج»، 13؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 27؛ نەسەئى، «ھەج»، 54.

② نەسەئى، «مەناسىك»، 55؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 16؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل. *مۇسنەد*، 2: 90 - 102.

③ تىرمىزى، «ھەج»، 14؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 6.

④ بۇخارى، «ھەج»، 94؛ مۇسلىم، «ھەج»، 45.

4. مەسجىدى ھەرەمگە كىرىش

ھاجى مەسجىدى ھەرەمگە كىرىش ئالدىدا «ئى ئاللاھ! ماڭا رەھمىتىڭنىڭ ئىشىكلىرىنى ئاچقىن» دەپ دۇئا قىلىدۇ[1]، ئاندىن ئىچىگە كىرىدۇ.

ئەگەر ھەرەمدە بىرەر پەرز ناماز باشلانغان ياكى ئوقۇلۇۋاتقان بولسا جامائەتكە قوشۇلۇپ ئۇ نامازنى ئوقۇيدۇ. ناۋادا ھاجى ھەرەمدە بىرەر پەرز نامازغا يېتىشمىگەن بولسا ئۇدۇل ھەجرىلئەسۋەدنىڭ يېنىغا بارىدۇ، كۈچى يەتسە ئۇنى بوسە قىلىدۇ (سۆيىدۇ)، كۈچى يەتمىسە سىلايدۇ، بۇنىڭغىمۇ كۈچى يەتمىسە قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ تەھلىل ۋە تەكبىر ئېيتىدۇ[2]، ئاندىن تاۋاپ قىلىشقا باشلايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ تەھىييەتۇلمەسجىد نامىزى ئۆتىشى كېرەك ئەمەس، ئۇنىڭ تاۋاپ قىلىشى تەھىييەتۇلمەسجىد نامىزى ئۆتەشنىڭ ئورنىدا بولىدۇ.

5. تاۋاپ

تاۋاپ قىلغۇچى كەبىنى سول تەرىپىگە ئېلىپ يەتتە قېتىم ئايلىنىدۇ. ھەجرىلئەسۋەددىن باشلاپ مېڭىپ يەنە ھەجرىلئەسۋەدكە كەلگەندە بىر شەۋت بولىدۇ، يەتتە شەۋت بولغاندا بىر تاۋاپ ھېسابلىنىدۇ. تاۋاپ ھەجنىڭ ۋە ئۆمرىنىڭ بىر ئەركانىدۇر.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَـٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ۝١٢٥﴾

---

① رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىرىڭلار مەسچىتكە كىرىدىغان چېغىدا ‹ئى ئاللاھ! ماڭا رەھمىتىڭنىڭ ئىشىكلىرىنى ئاچقىن› دېسۇن، مەسچىتتىن چىقىدىغان چېغىدا ‹ئى ئاللاھ! مەن سېنىڭ پەزلىڭدىن تىلەيمەن› دېسۇن». قاراڭ: مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن»، 68؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 18؛ نەسەئى، «مەساجىد»، 36؛ ئىبنى ماجە، «ئەلمەساجىد ۋەلجەمائات»، 13.

② ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەن: «ئى ئۆمەر! سەن كۈچلۈك ئادەمسەن. ھەجرىلئەسۋەدنىڭ يېنىدا ئىنسانلارنى قىستىما، ئاجىزلارغا ئەزىيەت بېرىپ قويىسەن. ئەگەر بوش يەر تاپالىساڭ، ئۇنى بوسە قىلغىن، ناۋادا بوش يەر تاپالمىساڭ، ئۇنىڭغا يۈز كەلتۈرۈپ تەھلىل ۋە تەكبىر ئېيتقىن». قاراڭ: ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 1: 321.

«ئۆز ۋاقتىدا بىز كەبىنى ئىنسانلار ئۈچۈن ساۋاب قازىنىدىغان ۋە ئامانلىقتا بولىدىغان يەر قىلغان ئىدۇق. سىلەر ئىبراھىمنىڭ تۇرغان يەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نامازگاھ قىلىڭلار. ئىبراھىم بىلەن ئىسمائىلغا: ئۆيۈمنى تاۋاپ قىلغۇچىلار، ئېتىكاپتا ئولتۇرغۇچىلار، رۇكۇ قىلغۇچىلار ۋە سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن پاك تۇتۇڭلار دەپ تاپىلىغان ئىدۇق»[1].

﴿وَإِذۡ بَوَّأۡنَا لِإِبۡرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلۡبَيۡتِ أَن لَّا تُشۡرِكۡ بِي شَيۡـٔٗا وَطَهِّرۡ بَيۡتِيَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلۡقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ٢٦﴾

«بىز ئىبراھىمنى بەيتۇللاھنىڭ ماكانىغا ئورۇنلاشتۇرغان چېغىمىزدا ئۇنىڭغا مۇنداق دېدۇق: ماڭا ھېچ نەرسىنى شېرىك قىلمىغىن، تاۋاپ قىلغۇچىلار، قىيامدا تۇرغۇچىلار ۋە رۇكۇ - سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئۆيۈمنى پاك تۇتقىن»[2].

﴿ثُمَّ لۡيَقۡضُواْ تَفَثَهُمۡ وَلۡيُوفُواْ نُذُورَهُمۡ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ ٢٩﴾

«ئۇلار بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە تەفەسىنى[3] ئادا قىلسۇن، نەزىرلىرىگە ۋاپا قىلسۇن ۋە بەيتى ئەتىقنى[4] تاۋاق قىلسۇن»[5].

① 2 - سۈرە بەقەرە، 125 - ئايەت.

② 22 - سۈرە ھەج، 26 - ئايەت.

③ «تەفەسىنى ئادا قىلسۇن» نىڭ مەنىسى توغرىسىدا تەپسىرلەردە ئاساسلىق ئىككى خىل كۆزقاراش زىكىر قىلىنىدۇ. بىر كۆزقاراشقا ئاساسەن تەفەسىنى ئادا قىلماق، ئېھرام سەۋەبىدىن بەدەندە پەيدا بولغان كىرلەرنى تازىلىماق، خۇسۇسەن تىرناقلارنى ۋە بەدەنىنىڭ بەزى يەرلىرىدىكى تۈكلەرنى ئالماق: بۇرۇتنى كەسمەك، چاچنى چۈشۈرمەك/ قىرقماق، دېمەكتۇر. يەنە بىر كۆزقاراشقا ئاساسەن تەفەسىنى ئادا قىلماق، ھەم بۇ ئىشلارنى قىلماق ھەم ھەجنىڭ مىنا، ئەرەپات ۋە مۇزدەلىفەدە قىلىنىدىغان پائالىيەتلىرىنى ئادا قىلماق دېگەن بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزچە بۇ «تەفەسىنى ئادا قىلسۇن»نىڭ ئەڭ توغرا مەنىسى، «ھەجنىڭ مىنا، ئەرەپات ۋە مۇزدەلىفەدە قىلىنىدىغان پائالىيەتلىرىنى ئادا قىلىپ تازىلىق قىلسۇن»دۇر.

④ بەيت - ئۆي، ئەتىق - كونا، ئازات قىلىنغان دېگەن بولۇپ، كەبىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى كەبە ھەم يەر يۈزىگە سېلىنغان ئەڭ قەدىمي ئۆيدۇر (قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ئايەت)، ھەمدە ئاللاھ تائالا دۈشمەنلەرنىڭ تاجاۋۇزىدىن ۋە ھۆكۈمرانلىقىدىن ساقلاپ، ئازاد ھالىتىنى داۋاملاشتۇرغان ئۆيدۇر. ئۇ ئۆينىڭ «ھەرەم» (قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ۋە 97 - ئايەتلەر)، «مۇھەررەم» (قاراڭ: 14 - سۈرە ئىبراھىم، 37 - ئايەت) دېيىلىشى ۋە ئۇ ئۆي ئورۇن ئالغان شەھەرنىڭ «بەلەدى ئەمىن» (قاراڭ: 95 - سۈرە تىن، 3 - ئايەت) دېيىلىشى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

⑤ 22 - سۈرە ھەج، 29 - ئايەت.

بۇ ئايەتلەر دالالەت قىلدۇكى، تاۋاپ ھاجىلارنىڭ ۋە ئۆمرە قىلغۇچىلارنىڭ كەبىنىڭ چۆرىسىدە ئايلىنىش ئارقىلىق ئېلىپ بارىدىغان بىر ئىبادىتىدۇر.

6. تاۋاپ ئەسناسىدا قىلىش ياخشى بولغان ئىشلار

• ئەرلەرنىڭ تۇنجى قېتىملىق تاۋاپتا ئوڭ دولا ۋە ئوڭ قولىنى ئوچۇق قويۇپ تاۋاپ قىلىشى ياخشى. بۇ رىدانىڭ ئوڭ دولىسىنى يېپىپ تۇرىدىغان قىسمىنى ئوڭ قولتۇقىنىڭ ئاستىغا ئېلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

• ئەرلەرنىڭ تاۋاپنىڭ ئاۋۋالقى ئۈچ شەۋتىدە قەدەملىرىنى يېقىن ئېلىپ سوكۇلداپ مېڭىشى ياخشى، لېكىن بۇ مۇمكىن بولمىسا قانداق مېڭىش ئاسان بولسا شۇنداق مېڭىپ تاۋاپ قىلىش كېرەك. باشقا تاۋاپ قىلغۇچىلارغا ئەزىيەت يەتكۈزۈشكە قەتئىي بولمايدۇ. تاۋاپنىڭ قالغان تۆت شەۋتىدە ئادەتتىكىدەك ماڭىدۇ.

• باشقىلارغا ئەزىيەت قىلماسلىق شەرتى بىلەن تاۋاپنىڭ ھەر شەۋتىدە رۇكنۇليەمانىينى (كەبىنىڭ ھەجرۇلئەسۋەد ئورنىتىلغان بۇرجىكىدىن ئىلگىرىكى بۇرجىكىنى) سىلاش، ھەجرۇلئەسۋەدنى بوسە قىلىش ياخشىدۇر. ناۋادا ھەجرۇلئەسۋەدنى بوسە قىلىش مۇمكىن بولمىسا، ئۇنى سىلاش ياكى يىراقتىن قولى بىلەن ئۇنىڭغا ئىشارەت قىلىش كۇپايە. رۇكنۇليەمانىينى سىلاشقا قادىر بولالمىسا، قولى بىلەن ئىشارەت قىلمايدۇ.

• تاۋاپ ئەسناسىدا كۆپ زىكىر ئېيتىش ۋە كۆپ دۇئا قىلىش ياخشىدۇر. رۇكنۇليەماني بىلەن ھەجرۇلئەسۋەدنىڭ ئارىسىدا «رەببەنا...»نى ئوقۇش ئەۋزەلدۇر①. باشقا يەرلەردە تاۋاپ قىلغۇچى ئۆزىنىڭ تىلىدا ئۆزى خالىغان دۇئالارنى قىلسا بولىدۇ. يادقا بىلىدىغان سۈرە ۋە ئايەتلەرنى ئوقۇسىمۇ بولىۋېرىدۇ. تاۋاپنىڭ ھەر شەۋتىدە پەرقلىق بىر دۇئا ئوقۇشنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق.

• تاۋاپتىن پارىغ بولغاندىن كېيىن مۇمكىن بولسا ماقامى ئىبراھىمنىڭ ئارقىسىدا، مۇمكىن بولمىسا مەسجىدى ھەرەمنىڭ ئىچىدە خالىغان يەردە

---

① ئۇ دۇئانىڭ ئەسلى تېكىستى مۇنداق: ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (قارالىڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 201 - ئايەت).

ئىككى رەكئەت ناماز ئۆتەش ياخشىدۇر. بۇ ئىككى رەكئەت نامازنىڭ بىرىنچى رەكئىتىدە فاتىھەدىن كېيىن كافىرۇن سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئىتىدە فاتىھەدىن كېيىن ئىخلاس سۈرىسىنى ئوقۇش ئەۋزەلدۇر.

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

- رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ:

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلار مەككىگە يەسرىبنىڭ (مەدىنىنىڭ) تەپ كېسىلى سەۋەبىدىن بوشاپ كەتكەن ھالدا كەلدى. مۇشرىكلار بىرى - بىرىگە: ئەتە يېنىڭلارغا تەپ كېسىلى ماغدۇرسىزلاندۇرغان ۋە ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان قەۋم كېلىدۇ دېدى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ مېڭىشىنى كۆرۈش ئۈچۈن ھىجىر (ھەتىم)نىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرۇشتى.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنى مۇشرىكلارغا ئۆزلىرىنىڭ كۈچىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن تاۋاپنىڭ ئاۋۋالقى ئۈچ شەۋتىدە سوكۇلداپ مېڭىشقا، كەبىنىڭ ئىككى بۇرجىكى (رۇكنۇليەمانىي بۇرجىكى بىلەن ھەجرۇلئەسۋەد بولغان بۇرجىكى) ئارىسىدا ئادەتتىكىدەك مېڭىشقا بۇيرۇدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن مۇشرىكلار بىر - بىرىگە: بۇلار سىلەر تەپ كېسىلى ماغدۇرسىزلاندۇرۇپ قويدى دەپ گۇمان قىلغان كىشىلەرمۇ؟ بۇلار پالانى - پوكۇنلاردىنمۇ كۈچلۈك ئىكەنغۇ!» دېيىشتى①.

ئەبۇ داۋۇدنىڭ بىر رىۋايىتىدە ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ:

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاۋاپتا ئوڭ دولا ۋە ئوڭ قولىنى ئاچتى، ھەجرۇلئەسۋەدنى بوسە قىلدى، تەكبىر ئېيتتى ۋە تاۋاپنىڭ ئاۋۋالقى ئۈچ شەۋتىدە سوكۇلداپ ماڭدى. ئۇلار (رەسۇلۇللاھ ۋە ھەمراھلىرى) رۇكنۇليەمانىينىڭ يېنىغا كەلگەندە قۇرەيشنىڭ كۆزلىرىدىن غايىب بولاتتى، شۇنداقلا ئادەتتىكىدەك مېڭىشقا باشلايتتى. ئاندىن قۇرەيشكە قايتا كۆرۈنگەندە سوكۇلداپ ماڭاتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قۇرەيش: بۇلار خۇددى

① بۇخارى، «ھەج»، 55، «مەغازى»، 43؛ مۇسلىم، «ھەج»، 240؛ تىرمىزى، «ھەج»، 39؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 51؛ نەسەئى، «ھەج»، 155.

كېيىكلەردۇر دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن تاۋاپتا سوكۇلداپ مېڭىش سۈننەت بولغان (يولغا قويۇلغان)①.

● رىۋايەت قىلىنىدۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ:

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەككىگە كېلىپ، ئۇدۇل مەسجىدى ھەرەمگە كىردى ۋە ھەجرۇلئەسۋەدنى بوسە قىلدى. ئاندىن ئوڭ تەرىپىدىن مېڭىپ تاۋاپنىڭ ئۈچ شەۋتىدە سوكۇلداپ ماڭدى، قالغان تۆتىدە ئادەتتىكىدەك مېڭىپ تاۋاپنى تاماملىدى. ئاندىن ماقامى ئىبراھىمنىڭ يېنىغا كېلىپ: «سىلەر ئىبراھىمنىڭ تۇرغان يەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نامازگاھ قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇندىكى ئايەتنى ئوقۇدى ۋە ماقامى ئىبراھىمنى ئۆزى بىلەن بەيتۇللاھنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ تۇرۇپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى. ئىككى رەكئەت نامازدىن پارىغ بولۇپ ھەجرىلئەسۋەدنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى بوسە قىلدى. ئاندىن سەفاغا چىقتى②.

● جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاۋاپتىن كېيىن ئوقۇغان ئىككى رەكئەت نامازدا (فاتىھەدىن كېيىن) كافىرۇن سۈرىسى بىلەن ئىخلاس سۈرىسىنى ئوقۇدى③.

● ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: بەيتۇللاھنىڭ چۆرىسىدىكى تاۋاپ نامازغا ئوخشاشتۇر. لېكىن تاۋاپتا گەپلەشسەڭلەر بولىدۇ. ئۇنداقتا كىم تاۋاپ ئەسناسىدا گەپ قىلسا ياخشى گەپتىن باشقا گەپ قىلمىسۇن④.

نەسەئىنىڭ بىر رىۋايىتىدە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: تاۋاپ ئەسناسىدا ئاز گەپ قىلىڭلار، چۈنكى سىلەر نامازداسىلەر.

● ئابدۇللاھ ئىبنى سائىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كەبىنىڭ ئىككى رۇكنى (ھەجرۇلئەسۋەد

① ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 51.

② مۇسلىم، «ھەج»، 147، 235؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 107؛ تىرمىزى، «ھەج»، 33، 34؛ نەسەئى، «ھەج»، 149؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 29.

③ تىرمىزى، «ھەج»، 43.

④ تىرمىزى، «ھەج»، 112؛ نەسەئى، «ھەج»، 136.

ئورنىتىلغان بۇرجىكى بىلەن ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى بۇرجىكى) ئارىسىدا «رەببەنا...»نى ئوقۇغانلىقىنى ئاڭلىدىم[1].

تاۋاپ قايسى تاۋاپ بولسا بولسۇن ئەنە شۇ شەكىلدە قىلىنىدۇ. چۈنكى تاۋاپنىڭ قايسى تاۋاپ ئىكەنلىكى پەقەت نىيەتتىلا ئايرىلىدۇ[2].

7. سەئيي

ھەج ياكى ئۆمرە قىلغۇچى كىشى تاۋاپتىن پارىغ بولۇپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇغاندىن كېيىن سەفاغا چىقىدۇ ۋە مەرۋە بىلەن سەفا ئارىسىدا يەتتە قېتىم تېز ماڭىدۇ. بۇ مېڭىشنى سەفادىن باشلايدۇ، مەرۋىدە تۈگىتىدۇ. سەفادىن مەرۋىگە بېرىشى بىر شەۋت، مەرۋىدىن سەفاغا قايتىشى بىر شەۋت ھېسابلىنىدۇ. بۇ شەكىلدە يەتتە شەۋت بولغاندا بىر سەئيي بولغان بولىدۇ. سەئيي قىلىش ھەجنىڭ ۋە ئۆمرىنىڭ بىر ئەركانىدۇر. بۇنى كېيىن دەلىللىرى بىلەن ئوتتۇرىغا قويىمىز.

سەئيينىڭ تارىخى ۋە ھېكمىتى

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى:

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ئانىسى ھاجەرنى ئېمۋاتقان مەزگىلدە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھاجەر بىلەن ئوغلى ئىسمائىلنى ئېلىپ مەككىگە باردى ۋە ئۇلارنى بەيتۇللاھنىڭ يېنىدىكى چوڭ دەرەخنىڭ تۈۋىدە قويۇپ قويدى. بۇ مەسجىتنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى ۋە زەمزەمنىڭ ئۈستىدىكى بىر يەر ئىدى. بۇ چاغدا مەككىدە ئادەمزاتمۇ، سۇمۇ يوق ئىدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئانا - بالا ئىككىسىنى مۇشۇ جايغا قويۇپ، ئۇلارنىڭ يېنىدا بىر خالتا خورما ۋە بىر تۇلۇم سۇ قالدۇرۇپ قويدى. ئاندىن قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئارقىسىنى قىلىپ ماڭدى. بۇ ئەسنادا ھاجەر كەينىدىن كېلىپ: ئى ئىبراھىم! سەن بىزنى ئادەمزات يوق، ھېچ نەرسە يوق بۇ جىلغىغا تاشلاپ قەيەرگە كېتىسەن؟ دېدى. ھاجەر بۇ سۆزنى بىرقانچە قېتىم تەكرارلىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قارىماي كېتىۋەردى. ئاندىن ھاجەر: ئى ئىبراھىم! سېنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئاللاھ

---

[1] ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 51.

[2] تاۋاپ - تاۋاپى قۇدۇم، تاۋاپى ئىفادە، تاۋاپى ۋىداﺋ ۋە نەپلە تاۋاپ دەپ تۆت تۈرلۈك بولىدۇ.

بۇيرۇدىمۇ؟ دېدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام: ھەئە، مېنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئاللاھ بۇيرۇدى دېدى. ھاجەر: ئۇنداق بولسا ئاللاھ بىزنى ھەرگىز تاشلىۋەتمەيدۇ دەپ ئارقىسىغا قايتتى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئۇلاردىن ئۇزاپ ئۇلارنىڭ كۆزى يەتمەيدىغان بىر تۆپىلىككە يېتىپ بارغاندا، بەيتۇللاھقا يۈز كەلتۈرۈپ تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ مۇنۇ دۇئالارنى قىلدى:

﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ ٣٧﴾

«رەببىمىز! مەن ئائىلەمنىڭ بىر قىسمىنى سېنىڭ ھۆرمەتلىك ئۆيۈڭنىڭ يېنىدىكى تېرىقچىلىققا ناباب قاقاس ۋادىغا يەرلەشتۈردۈم. رەببىمىز! ئۇلارنى، نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىسۇن دەپ شۇنداق قىلدىم. شۇڭا بىر قىسىم ئىنسانلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئۇلارغا مايىل قىلغىن، ئۇلارغا ھەر خىل مېۋە ۋە مەھسۇلاتلاردىن رىزىق ئاتا قىلغىن. ئۈمىد قىلىمەنكى، ئۇلار شۈكۈر قىلغاي!»[①].

ھاجەر ئوغلى ئىسمائىلنى ئېمىتەتتى، تۇلۇمدىكى سۇنى ئىچەتتى. بىر مۇددەتتىن كېيىن سۇ تۈگەپ ھاجەر بىلەن ئوغلى ئۇسساپ كەتتى، ھاجەر باللىسىنىڭ تەشنالىقتىن يۇمىلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ چىداپ تۇرالماي ئالدىغا مېڭىپ، مەككىدىكى تاغلار ئىچىدە ئۆزىگە ئەڭ يېقىن كۆرۈنگەن سەفا تېغىغا چىقتى ۋە بىرەر ئادەمزات بارمىكىن دەپ ئەتراپىغا قارىدى، لېكىن ھېچكىمنى كۆرمىدى. ئاندىن سەفا تېغىدىن چۈشۈپ ۋادىغا (سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدىكى تۈزلەڭلىككە) يەتكەندە، كىيىمىنىڭ بىر تەرىپىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، چارچىغان ئادەم يۈگۈرگەندەك ۋادىدىن يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ كەتتى. ئاندىن مەرۋەنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۆرە تۇرۇپ ئادەمزات بارمىكىن دەپ ئەتراپىغا قارىدى، لېكىن ھېچكىمنى كۆرمىدى. ئۇ سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا يەتتە قېتىم مۇشۇ يوسۇندا چېپىپ يۈردى.

① 14 - سۈرە ئىبراھىم، 37 - ئايەت.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«ھەجدە سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا يەتتە قېتىم سەئيي قىلىش مۇشۇنىڭدىن كېلىپ چىققان»[1].

دېمەككى، سەئيىنى تۇنجى بولۇپ ھاجەر ئانىمىز قىلغان. سەئيىنىڭ ھېكمىتى: سەفا - مەرۋە ئارىسىدا ھاجەر ئانىمىز قىلغاندەك سەئيي قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ۋە يولدىشى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ پىداكارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش، شۇنداقلا ئۇلاردىن ئۈلگە ئېلىشتۇر.

سەئيىنىڭ ھۆكمى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، سەفا بىلەن مەرۋە ئاللاھ ئىبادەت يەرلىرى قىلىپ بەلگىلىگەن نىشانلاردىندۇر. كىم ھەج ياكى ئۆمرە قىلىش نىيىتى بىلەن كەبىنى تاۋاپ قىلسا، ئۇنىڭ سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيى قىلىشىدا ھېچ گۇناھ يوق. كىم ئۆز ئىختىيارى بىلەن بىرەر ياخشىلىق قىلسا، بىلسۇنكى، ئاللاھ ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى بەرگۈچىدۇر، قىلمىشىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[2].

جاھىلىيەت دەۋرىدە سەفا بىلەن مەرۋەدە قۇرەيشنىڭ ئىساف ۋە نائىلە ئىسىملىك ئىككى دانە بۇتى بار ئىدى، ئۇلار ئۇ ئىككى بۇتنىڭ ئارىسىدا سەئيي قىلاتتى. مۇسۇلمانلار «جاھىلىيەت خەلقى سەئيىنى بۇتلارنىڭ ئارىسىدا قىلىدۇ» دەپ سەئيىنى تەرك ئەتتى[3].

يۇقىرىدىكى ئايەتنىڭ نازىل قىلىنىشى بىلەن سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىشنىڭ گۇناھ ئەمەسلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. تۆۋەندىكى ئايەتنىڭ

① بۇخارى، «ئەنبىيا»، 11.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 158 - ئايەت.

③ قاراڭ: بۇخارى،«ھەج»، 89؛ ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھەجەر ئەلئەسقەلانيي، *فەتھۇلبارى شەرھۇ سەھىھىل بۇخارى*، تەھقىقلىغۇچىلار: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقى - مۇھىببۇددىن خەتىيب (بېيرۇت: دارۇل مەئرىفە، 1379)، 3: 499 - 501.

نازىل قىلىنىشى بىلەن ھەج قىلغۇچىلار ۋە ئۆمرە قىلغۇچىلار گۇناھكار بولۇپ قېلىشتىن قورقۇپ تەرك ئەتكەن سەئىيگە ئەمر قىلىندى:

﴿وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ ... ﴿١٩٦﴾﴾

«ھەج ۋە ئۆمرەڭلارنى ئاللاھ ئۈچۈن تاماملاڭلار»[1].

شۇنىڭ بىلەن ئېنىق مەلۇم بولدىكى، سەفا بىلەن مەرۋە ئاللاھ ئىبادەت ئورۇنلىرى قىلىپ بەلگىلىگەن يەرلەردىندۇر، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سەئيي قىلىش بۇتلار ئۈچۈن ئەمەس، بەلكىدە ئاللاھ ئۈچۈندۇر، شۇنداقلا ئاللاھنىڭ ئەمرىدۇر.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلمىغان كىشىنىڭ نە ھەجىنى، نە ئۆمرىسىنى تامام ھېسابلىمايدۇ»[2]. «سەئيي قىلىڭلار، چۈنكى ئاللاھ سىلەرگە سەئيىنى پەرز قىلدى»[3].

سەئيي ئەسناسىدا قىلىش ياخشى بولغان ئىشلار

- سەئيي ئەسناسىدا ئاللاھقا كۆپ زىكىر ئېيتىش ياخشىدۇر.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بەيتۇللاھنى تاۋاپ قىلىش، سەفا - مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىش ۋە شەيتانغا تاش ئېتىش ئاللاھقا زىكىر ئېيتىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن»[4].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام سەفادا تۇرغان چېغىدا ئۈچ قېتىم تەكبىر ئېيتاتتى، ئاندىن: «ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئۇ بىردۇر، ئۇنىڭ ھېچ شېرىكى يوقتۇر، مۈلۈك ئۇنىڭدۇر، ھەمد ئۇنىڭدۇر، ئۇ ھەر نەرسىگە قادىردۇر»

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

② مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەبى سەھل سەرەخسىي، *مەبسۇت* (بېيرۇت: دارۇل مەئرىفە، ھ 1414 / م 1993)، 4: 50.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 6: 421.

④ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 51؛ تىرمىزى، «ھەج»، 64.

دەيتتى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇنى ئۈچ قېتىم تەكرارلايتتى ۋە دۇئا قىلاتتى. ئاندىن مەرۋىدىمۇ شۇنداق قىلاتتى①.

● قادىر بولالىغان ئەرلەر ئۈچۈن ئىككى يېشىل بەلگە ئارىسىدا ياكى يېشىل بەلگە ئاستىدا سوكۇلداپ مېڭىش ياخشىدۇر.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام سەفادىن چۈشكەن چېغىدا نورمال ماڭاتتى، ئىككى پۇتى ۋادىنىڭ ئىچكى قىسمىغا تەگكەن چاغدا يۈگۈرەتتى②.

زۇھرىدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، كىشىلەر ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ سەفا - مەرۋە ئارىسىدا سوكۇلداپ ماڭغانلىقىنى كۆردۈڭمۇ؟ دەپ سورىدى، ئۇ: ھەئە، رەسۇلۇللاھ بىر توپ كىشىلەر ئارىسىدا ئىدى، ئۇلار سوكۇلداپ ماڭدى، مەن ئۇلارنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ سوكۇلداپ مېڭىشىغا ئەگىشىپ سوكۇلداپ ماڭغانلىقىنى كۆردۈم③.

ئەسكەرتىش:

تەمەتتۇئ ھەججى قىلغان ھاجىلار سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئىي قىلغاندىن كېيىن چاچلىرىنى چۈشۈرتۈپ ياكى قىرقىتىپ ئېھرامدىن چىقىدۇ. شۇنىڭدەك، يىلنىڭ ھەر قانداق ۋاقتىدا مەككىگە كېلىپ ئۆمرە قىلغانلار سەئىيدىن كېيىن چاچلىرىنى چۈشۈرتۈپ ياكى قىرقىتىپ ئېھرامدىن چىقىدۇ. لېكىن ھەججۇلقىران (قوشما ھەج) ياكى ھەججۇلئىفراد (يەككە ھەج) قىلغان ھاجىلار ئېھرامدىن چىقمايدۇ.

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 147؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 57؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 84.
② نەسەئى، «ھەج»، 178.
③ نەسەئى، «ھەج»، 175.

§4. ھەج

1. مىناغا چىقىش[1]

ھاجى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى بامداتنى مەككىدە ئوقۇپ، ئاندىن ئېھرام باغلاپ[2] پېشىنگىچە مىناغا چىقىدۇ. مىنادا پېشىندىن باشلاپ شۇ كۈندىكى تۆت ۋاخ نامازنى ئوقۇيدۇ، كېچىنى ئۆتكۈزىدۇ ۋە ئەتىسى بامداتنى ئوقۇيدۇ.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ:

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تەرۋىيە كۈنى (زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى) مىنادا بىزگە ئىمام بولۇپ پېشىننى، نامازدىگەرنى، نامازشامنى، خۇپتەننى ۋە ئەتىسى (زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى) بامداتنى ئوقۇدى، ئاندىن ئەتىگەن ئەرەفاتقا ماڭدى[3].

ھاجى مىنادا ئوقۇلىدىغان بۇ بەش ۋاخ نامازنىڭ ھەر بىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ئوقۇيدۇ. پېشىن، نامازدىگەر ۋە خۇپتەننى قەسىر قىلىپ ئىككى رەكئەت ئوقۇيدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن مىنادا تۆت رەكئەتلىك نامازنى قەسىر قىلىپ، ئىككى رەكئەت ئوقۇدۇم. ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ، ئۆمەر

---

① مىنا - مەككىنىڭ شەرقىدە، مەككە بىلەن ئەرەفات تېغىنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان ۋە مەككىدىن 7 كىلومېتىر ئەتراپىدا يىراق بولغان بىر تاغلىق رايون بولۇپ، شەيتان سىمۋوللىرى بۇ يەردىدۇر. ھاجىلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ئەتىسى كۈن چىققۇچە تۇرۇش، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى يەنى ھېيت كۈنى چوڭ شەيتانغا تاش ئېتىش، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى كېچىدىن باشلاپ 13 - كۈنى چۈشتىن كېيىنگىچە تۇرۇش، بۇ كۈنلەر ئىچىدە ھەر كۈنى چۈشتە كۈن قايرىلغاندىن باشلاپ ئۈچ شەيتاننىڭ ھەممىسىگە تاش ئېتىش قاتارلىق بىر يۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ئەنە شۇ مىنادا ئېلىپ بارىدۇ.

② تەمەتتۇئ ھەججى قىلغان ھاجىلار مەككىدە تۇرغان يېرىدە يېڭىدىن ئېھرام باغلايدۇ، قىران ۋە ئىفراد ھەججى قىلغان ھاجىلار ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇت ئېھراملىرى بىلەن مىناغا چىقىدۇ.

③ تىرمىزى، «ھەج»، 50؛ ئەبۇ داۋۇد، «ھەج»، 59. رەسۇلۇللاھنىڭ مەزكۇر نامازلارنى مىنادا ئوقۇغانلىقى جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مەشھۇر ئۇزۇن رىۋايىتىدىمۇ زىكىر قىلىنىدۇ. بۇ رىۋايەتنىڭ تەپسىلاتى ئۈچۈن قاراڭ: مۇسلىم، ئەبۇ داۋۇد ۋە ئىبنى ماجە، «رەسۇلۇللاھنىڭ ھەججىنىڭ بابى».

رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىك زامانلىرىدىمۇ، ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىك زامانىنىڭ باشلىرىدىمۇ شۇنداق ئوقۇدۇم[①].

ھارىسە ئىبنى ۋەھب خۇزائى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مىنادا بىز بىلەن تۆت رەكئەتلىك نامازنى قەسىر قىلىپ ئىككى رەكئەت ئوقۇدى. بىز ھەر زاماندىكىدىن كۆپ ئىدۇق ۋە ئامانلىقتا ئىدۇق[②].

2. ئەرەفاتتا تۇرۇش (ۋۇقۇف)[③]

ھاجىلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى ئەتىگەن بامداتنى مىنادا ئوقۇپ، كۈن چىققاندىن كېيىن ئەرەفاتقا قاراپ ماڭىدۇ ۋە پېشىنگىچە ئەرەفات تەۋەلىكىگە يېتىپ كېلىدۇ. ئاندىن شۇ كۈنى كۈن پاتقۇچە ئەرەفاتتا تۇرىدۇ ۋە پېشىن بىلەن نامازدىگەرنى قەسىر قىلىپ، پېشىنىنىڭ ئاۋۋالقى ۋاقتىدا بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇيدۇ. ئەرافاتقا كەلگەندىن باشلاپ قايتقىچە بولغان ئارىلىقتا دۇئا بىلەنلا مەشغۇل بولىدۇ. كۈن پاتقاندىن كېيىن مۇزدەلىفىگە قاراپ ماڭىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِۖ ... ١٩٨﴾

«ئەرەفاتتىن سەلدەك ئاققان چېغىڭلاردا مەشئەرى ھەرەمدە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار»[④].

ئەرەفاتتىن مۇزدەلىفىگە سەلدەك ئېقىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئەرەفاتقا جەم بولۇش كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئايەت ئەرەفاتتا تۇرۇشنىڭ پەرزلىكىگىمۇ دالالەت قىلىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: قۇرەيش ۋە ئۇلارنىڭ دىنىغا مەنسۇپ كىشىلەر ئەرەفات كۈنى مۇزدەلىفەدە

---

① بۇخارى، «تەقسىرۇسسالات»، 2؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن ۋە قەسرىھا»، 16؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 75.

② بۇخارى، «ھەج»، 84؛ تىرمىزى، «ھەج»، 52.

③ ئەرەفات - مەككىنىڭ شەرقىدە، مەككىگە 22 كىلومېتىر كېلىدىغان بىر تۈزلەڭلىك بولۇپ، دىنىمىزدا ھاجىلارنىڭ زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى كۈن پاتقۇچىلىك شۇ يەردە تۇرۇشى ھەجنىڭ ئاساسلىق ئەركانى قىلىپ بەلگىلەنگەن.

④ 2 - سۈرە بەقەرە، 198 - ئايەت.

ۋۇقۇف قىلاتتى (ئەرەفە كۈنىدىكى ئەرەفاتتا تۇرۇش ئىبادىتىنى مۇزدەلىفىدە ئۆتكۈزەتتى). ئۇلار ھۇمس (ئۆز دىنىدا چىڭ تۇرغۇچىلار) دەپ ئاتىلاتتى. باشقا ئەرەبلەر بولسا ئەرەفاتتا ۋۇقۇف قىلاتتى. ئىسلام دىنى كەلگەندە ئاللاھ تائالا ئۆز پەيغەمبىرىنى ئەرەفاتقا كېلىپ، ئۇ يەردە ۋۇقۇف قىلىشقا، ئاندىن ئۇ يەردىن سەلدەك ئېقىشقا بۇيرۇدى. بۇ ئەمر ئاللاھ تائالانىڭ: «ئاندىن ئىنسانلار سەلدەك ئاققان يەردىن سىلەرمۇ سەلدەك ئېقىڭلار»[1] دېگەن مەنىدىكى سۆزىدۇر[2].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفە كۈنى ئەتىگەن بامداتنى مىنادا ئوقۇپ ئەرەفاتقا ماڭدى، تاكى ئەرەفاتقا كېلىپ نەمرەگە چۈشتى- بۇ ئەرەفاتقا كەلگەن ئىمام (ئەمەلدار) چۈشىدىغان يەردۇر، تاكى پېشىن نامىزىنىڭ ۋاقتى كىرگۈچىلىك ئۇ يەردە قالدى، ئاندىن چىڭقىچۈش ۋاقتىدا نەمرەدىن ئايرىلىپ بىرئاز ماڭدى، ئاندىن پېشىن بىلەن نامازدىگەرنى بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇدى، ئاندىن ئىنسانلارغا نۇتۇق سۆزلىدى، ئاندىن مېڭىپ ئەرەفاتتىكى تۇرۇش يېرىگە كەلدى[3].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ھەج ئەرەفاتتۇر»[4]، «ئەرەفاتنىڭ ھەممىسى تۇرۇش يېرىدۇر»[5] دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دېمەككى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى ئەرەفاتتا تۇرۇش ھەجنىڭ ئاساسلىق ئەركانىدۇر، بۇ ئىبادەتنى ئەرەفات تەۋەلىكىنىڭ ھەممىسىدە ئادا قىلىشقا بولىدۇ.

ئەرەفاتتا قىلىنىدىغان پائالىيەتلەر:

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 199 - ئايەت.

② بۇخارى، «تەفسىرۇ بەقەرە»، 35، «ھەج»، 91؛ مۇسلىم، «ھەج»، 152؛ تىرمىزى، «ھەج»، 53؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 58؛ نەسەئى، «ھەج»، 202.

③ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 59.

④ تىرمىزى، «ھەج»، 57؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 69؛ نەسەئى، «ھەج»، 211؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 37.

⑤ مۇسلىم. «ھەج»، 149.

• ئەرەفاتتا پېشىن بىلەن نامازدىگەرنى جەمئىي تەقدىم قىلىپ (نامازدىگەرنى پېشىننىڭ ۋاقتىغا تارتىپ ئىككى نامازنى بىر ۋاقىتتا ئارقا - ئارقىدىن) بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇش كېرەك.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيهىسسالام ئەرەفاتتا پېشىن بىلەن نامازدىگەرنى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇدى، ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا ھېچ نەپلە (سۈننەت) ناماز ئوقۇمىدى. مۇزدەلىفىدە نامازشام بىلەن خۇپتەننى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇدى، ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا ھېچ نەپلە (سۈننەت) ناماز ئوقۇمىدى[1].

• ئەرەفاتتا ئاللاھقا زىكىر ئېيتىش (لا ئىلاھە ئىللەللاھ، سۇبھانەللاھ، ئاللاھۇ ئەكبەر دېگەن زىكىرلەرنى كۆپ ئوقۇش) لازىم. ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ مۇنداق دەيدۇ: بىز ئەرەفات كۈنى ئەتىگەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيهىسسالام بىلەن بىللە ئىدۇق، ئارىمىزدىن تەكبىر ئېيتقۇچىلارمۇ بار ئىدى، تەھلىل ئېيتقۇچىلارمۇ بار ئىدى[2].

• ئەرەفاتتا تۇرۇش ئىبادىتى قىلىنىۋاتقان ئەسنادا كۆپ دۇئا قىلىش كېرەك. يەنى ئاللاھتىن گۇناھلارنى مەغپىرەت قىلىشنى، دوزاخ ئازابىدىن ساقلىشنى، جەننەتكە كىرگۈزۈشنى ۋە بارلىق مۆئمىن - مۇسۇلمانلارغا رەھىم قىلىشنى تىلەش لازىم. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيهىسسالام مۇنداق دېگەن: «دۇئانىڭ ئەڭ ياخشىسى ئەرەفات كۈنىدىكى دۇئادۇر. مەن ۋە مەندىن ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەر قىلغان سۆزلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى شۇدۇر: ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ بىردۇر، ئاللاھنىڭ ھېچ شېرىكى يوقتۇر، مۈلۈك ئاللاھنىڭدۇر، ھەمدۇسانا ئاللاھنىڭدۇر، ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر»[3].

3. مۇزدەلىفىدە قونۇش[4]

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 56.

② مۇسلىم. «ھەج»، 273.

③ تىرمىزى، «دەئەۋات»، 123.

④ مۇزدەلىفە - مىنا بىلەن ئەرەفات ئارىسىدا بىر جاي بولۇپ، مەككىگە 10 كىلومېتىر كېلىدۇ. زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى ھاجىلار ئەرەفاتتىن قايتىپ كېچىنى بۇ يەردە ئۆتكۈزىدۇ. نامازشام بىلەن

﴿... فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِۖ ... ﴿١٩٨﴾﴾

«ئەرەفاتتىن سەلدەك ئاققان چېغىڭلاردا مەشئەرى ھەرەمدە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار»[①].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە ئەرەفاتتىن قايتقان ھاجىلارنى «مەشئەرى ھەرام»دا زىكىر ئېيتىشقا بۇيرۇيدۇ. مەشئەرى ھەرەم مۇزدەلىفەدىكى قۇزەھ ئىسىملىك بىر تاغ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى يەنى مۇزدەلىفە ۋادىسىنىڭ تامامى دېمەكتۇر.

ئۇنداقتا ئايەتتىكى «مەشئەرى ھەرەمدە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار» دېگەن ئەمرنىڭ ئىجراسى، مۇزدەلىفەگە كەلگەن چاغدا نامازشام بىلەن خۇپتەننى جەمئىي قىلىپ ئۆتەش بىلەن باشلىنىپ، مۇزدەلىفەدىن ئايرىلىدىغان چاغدا قۇزەھ تېغىنىڭ يېنىدا زىكىر - تەسبىھ ۋە دۇئا - تەكبىر ئېيتىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تەتبىقاتىمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ.

مۇزدەلىفەگە كېلىشتە ئالدىرىماي مېڭىش، باشقىلارغا ئەزىيەت بېرىشتىن ساقلىنىش ۋە لەببەيكە... ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش كېرەك.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفاتتىن يولغا چىققان ئىدى، ئارقىسىدا بىرىنىڭ تېز مېڭىش ئۈچۈن تۆگىسىگە توۋلىغانلىقىنى ۋە ئۇنى ئۇرغانلىقىنى ئاڭلىدى، قامچىسى بىلەن ئەتراپىدىكىلەرگە ئىشارەت قىلدى ۋە مۇنداق دېدى: «تەمكىن بولۇڭلار، ياخشىلىق ئالدىراشتا ئەمەس!»[②].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفاتتىن قايتىشتا ئارقىسىغا ئەرەفاتتىن مۇزدەلىفەگىچە ئۇسامەنى، مۇزدەلىفەدىن مىناغىچە فەزلنى مىندۈردى.

خۇپتەننى بۇ يەردە جەمئىي تەخىر قىلىپ (نامازشامنى خۇپتەننىڭ ۋاقتىغا كېچىكتۈرۈپ ئىككى نامازنى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن) ئوقۇيدۇ، شۇنداقلا ھاجىلار ئۆزلىرى خالىغان دۇئا، زىكىر - تەسبىھلەرنى ۋە لەببەيكە... نى ئوقۇيدۇ.

① 2 - سۈرە بەقەرە، 198 - ئايەت.

② بۇخارى، «ھەج»، 94؛ مۇسلىم، «ھەج»، 268، 282؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 64؛ نەسەئى، «ھەج»، 204.

ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام چوڭ شەيتانغا تاش ئاتقانغا قەدەر لەببەيكە...نى ئاغزىدىن چۈشۈرمىگەن دەيدۇ①.

ھاجىلار مۇزدەلىفىگە كەلگەندىن كېيىن نامازشام بىلەن خۇپتەننى جەمئىي تەخىر قىلىپ (نامازشامنى خۇپتەننىڭ ۋاقتىغا تارتىپ ئىككى نامازنى ئارقا ـ ئارقىدىن) بىر ئەزان ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇيدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۇسامە ئىبنى زەيد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرەفاتتىن قايتىش ئۈچۈن كۆپ پاتقاندا يولغا چىقتى، تاغ يولىغا كەلگەندە تۆگىسىدىن چۈشۈپ تاھارەت سۇندۇردى، ئاندىن يەڭگىل بىر تاھارەت ئالدى، مەن: ناماز ئوقۇمدۇق؟ يا رەسۇلەللاھ! دېدىم، «ياق، ناماز ئالدىڭدا!» دېدى ۋە تۆگىسىگە مىندى. مۇزدەلىفىگە كەلگەندە تۆگىسىدىن چۈشتى ۋە كامىل بىر تاھارەت ئالدى، ئاندىن نامازغا تەكبىر ئوقۇلدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نامازشامنى ئوقۇدى، ئاندىن ھەر كىشى تۆگىسىنى چۆكتۈردى، ئاندىن يەنە تەكبىر ئوقۇلدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام خۇپتەننى ئوقۇدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا باشقا بىر ناماز ئوقۇمىدى②.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نامازشام بىلەن خۇپتەننى مۇزدەلىفىدە جەمئىي قىلىپ ئوقۇدى. بۇ ئىككى نامازنىڭ ھەر بىرى ئۈچۈن ئايرىم تەكبىر ئوقۇدى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ، ئارقىسىدىمۇ نەپلە (سۈننەت) ناماز ئوقۇمىدى③.

4. مىناغا قايتىش

ھاجىلار مۇزدەلىفىدە مەزكۇر ئىككى نامازنى جەمئىي قىلىپ ئوقۇغاندىن كېيىن يېتىپ تاڭ يورۇغۇچە ئارام ئالىدۇ. ئاندىن تاڭ سۈزۈلگەن ھامان بامدات نامىزىنى ئوقۇپ مىناغا قاراپ ماڭىدۇ.

① بۇخارى، «ھەج»، 86، «جىھاد»، 126؛ مۇسلىم، «ھەج»، 266؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 28؛ تىرمىزى، «ھەج»، 78 18؛ نەسەئى، «ھەج»، 216.

② بۇخارى، «ۋۇدۇئـ» 6، 35، «ھەج»، 93، 95؛ مۇسلىم، «ھەج»، 266؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 64؛ نەسەئى، «مەۋاقىت»، 56، «ھەج»، 206.

③ بۇخارى، «ھەج»، 93، 96؛ مۇسلىم، «ھەج»، 286، 987؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 65؛ تىرمىزى، «ھەج»، 56؛ نەسەئى، «مەۋاقىت»، 49.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ مۇزدەلىفىگە كېلىپ نامازشام بىلەن خۇپتەننى بىر ئەزان، ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇدى، ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا ھېچ نەپلە (سۈننەت) ناماز ئوقۇمىدى، ئاندىن تاڭ سۈزۈلگەنگە قەدەر ياتتى، ئاندىن تاڭ سۈزۈلگەن ھامان بىر ئەزان، بىر تەكبىر بىلەن بامدات نامىزىنى ئوقۇدى، ئاندىن تۆگىسىگە مىنىپ مەشئەرى ھەرامغا كەلدى (بۇ يەردىكى مەشئەرى ھەرام مۇزدەلىفىنىڭ ئاخىرىدىكى قۇزەھ ئىسىملىك تاغ دېگەن بولىدۇ)، بۇ يەرگە كېلىپ قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈپ تۇرۇپ ئالالھقا دۇئا قىلدى، تەكبىر ئېيتتى، تەھلىل ئېيتتى ۋە لائىلاھە ئىللەللاھۇ ۋەھدەھۇ... دېدى.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام تاڭ خېلى ئوبدان سۈزۈلگەنگە قەدەر بۇ شەكىلدە تۇردى، ئاندىن كۈن چىقىشتىن ئىلگىرى مىناغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى①.

ئاجىز، كېسەل ۋە باشقا ئۆزرىلىك كىشىلەرنى مۇزدەلىفىدىن مىناغا بېرىشى ئۈچۈن كېچىدە يولغا سېلىۋېتىشكە، ھازىرقى زاماندا شۇنداق كىشىلەرنىڭ باشقا بىرى يولغا سالمىسىمۇ ئۆزلىرىنىڭ كېچىدە يولغا چىقىشىغا رۇخسەت بېرىلىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئاباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇزدەلىفە كېچىسىدە ئائىلىسىدىن بۇرۇن مىناغا ئەۋەتىۋەتكەن ئاجىزلارنىڭ قاتارىدا ئىدىم②.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: سەۋدە مۇزدەلىفىدىن كېچىسى قايتىش ئۈچۈن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن رۇخسەت سورىدى، سەۋدە ئۇستىخانلىق، ئاستا ماڭىدىغان ئايال ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا رۇخسەت بەردى. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا: «كاشكى، مەنمۇ ئۇنىڭغا ئوخشاش رۇخسەت سورىغان بولسامچۇ!» دەيدۇ. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇزدەلىفىدىن ئىمام (رەسۇلۇللاھ) بىلەن بىللە قايتقان ئىدى③.

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 147، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەججىنىڭ بابى.

② بۇخارى، «ھەج»، 98؛ مۇسلىم، «ھەج»، 300، 987؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 66؛ تىرمىزى، «ھەج»، 58؛ نەسەئى، «ھەج»، 208؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 62.

③ بۇخارى، «ھەج»، 98؛ مۇسلىم، «ھەج»، 293 - 296، 987؛ نەسەئى، «ھەج»، 209، 214.

يەنە ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇممۇ سەلەمەنى نەھىر كېچىسى (قۇربانلىق كۈنى تاڭ ئاتىدىغان كېچە) مىناغا ئەۋەتتى، ئۇممۇ سەلەمە تاڭ يورۇماستىن شەيتانغا تاش ئاتتى، ئاندىن بېرىپ تاۋاپىنى قىلدى[①].

مىنادا قىلىنىدىغان پائالىيەتلەر

- **چوڭ جەمرىگە تاش ئېتىش**

ھاجىلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى ئەتىگەن مۇزدەلىفەدىن ئايرىلىپ مىناغا كەلگەندىن كېيىن باش بارماق ۋە كۆرسەتكۈچ بارماق بىلەن ئاتقىلى بولىدىغان تاشلاردىن يەتتە دانە تاشنى بىر - بىرلەپ چوڭ جەمرىگە ئاتىدۇ[②]. چوڭ جەمرە مۇزدەلىفىگە ئەڭ يىراق، مەككىگە ئەڭ يېقىن بولغان تاش ئېتىش يېرىدۇر. ھاجى ھەر بىر تاشنى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئاتىدۇ. بۇ تاشنى ئېتىشقا باشلاش بىلەن تەڭ «لەببەيكە...» ئېيتىشنى توختىتىپ، تەكبىر ئېيتىشقا باشلايدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام چوڭ جەمرىگە تاش ئېتىلىدىغان كۈنىنىڭ ئەتىگىنى ئۇلىغىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ: «ماڭا تاش تىرىپ بەرگىن» دېدى. مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۈچۈن باش بارماق ۋە كۆرسەتكۈچ بارماق بىلەن ئاتقىلى بولغۇدەك ئۇششاق تاشلاردىن تىرىپ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قولىغا قويغان ئىدىم، «مانا مۇشۇنداق تاشلار. دىنىدا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىشتىن ساقلىنىڭلار. سىلەردىن بۇرۇنقىلار دىنىدا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىكتىن ھالاك بولغان» دېدى[③].

---

① ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 66؛ نەسەئى، «ھەج»، 223.

② ھازىرقى زاماندا كەڭ مۇسۇلمانلار چوڭ جەمرەنى چوڭ شەيتان دەپ ئاتايدۇ. بىزمۇ بۇ كىتابتا ئۇنى ۋە قالغان ئىككى تاش ئېتىش يەرلىرىنى شۇنداق ئاتىدۇق.

③ نەسەئى، «ھەج»، 217.

رىۋايەت قىلىندۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنى نەھىر كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا، باشقا كۈنلەردە چۈشتىن كېيىن تاش ئاتقانلىقىنى كۆردۈم[①].

• قۇربانلىق قىلىش

تەمەتتۇئ ھەججى قىلغان ھاجى[②]، قىران ھەججى قىلغان ھاجى[③] ۋە ھېيت قۇربانلىقنى قىلماقچى بولغان ھاجى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى مىناغا كېلىپ چوڭ شەيتانغا تاش ئېتىپ بولۇپ قۇربانلىق قىلىدۇ. قۇربانلىقنى مىنادا قىلىسىمۇ بولىدۇ، چوڭ شەيتانغا تاش ئېتىپ بولۇپ مەككىگە كىرىپ مەككىنىڭ ھەرقانداق يېرىدە قىلىسىمۇ بولىدۇ. چۈنكى پەيغەمبىرىمىزنىڭ: «مىنانىڭ ھەممىسى ۋە مەككىنىڭ يوللىرىنىڭ ھەممىسى قۇربانلىق قىلىش يېرىدۇر» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىندۇ[④].

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۚ ... ﴿١٩٦﴾﴾

«كىمكى ھەجگىچىلىك ئۆمرە بىلەن پايدىلانسا[⑤]، قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان ھايۋانلاردىن ئۆزىگە ئاسان بولغىنىنى قۇربانلىق قىلسۇن»[⑥].

بۇ ئايەت ھەج ئايلىرىدا (شەۋۋال، زۇلقەئدە ئايلىرىدا ۋە زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنىگىچە) ھەجگە كېلىپ ھەجنىڭ ۋاقتى كەلگۈچىلىك بىر ئۆمرە قىلغانلارنىڭ بىر قۇربانلىق قىلىشىنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 313؛ تىرمىزى، «ھەج»، 59؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 78؛ نەسەئى، «ھەج»، 221. بۇ ھەدىسنى بۇخارى مۇئەللەق (زەئىپ ھەدىسلەرنىڭ بىر تۈرى) سۈپىتىدە رىۋايەت قىلىدۇ. قاراڭ: بۇخارى، «ھەج»، 134.

② يەنى ھەج ئايلىرىدا ھەجنىڭ ۋاقتى كېلىشتىن ئىلگىرى مەككىگە كېلىپ بىر ئۆمرە قىلغان ھاجى.

③ يەنى ھەج بىلەن ئۆمرىگە بىرلىكتە نىيەت قىلغان ھاجى. بۇنداق قىلىش (قىران ھەججى قىلىش) ئۈچۈن مەككىگە قۇربانلىقنى بىللە ئېلىپ كەلگەن بولۇش لازىم، پەيغەمبىرىمىزنىڭ قىلغىنى مانا مۇشۇ قىران ھەججى ئىدى.

④ قاراڭ: ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 64، «سەۋم»، 5؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 73.

⑤ يەنى ھەجنىڭ ۋاقتى كەلگۈچىلىك ئۆمرە قىلىۋالسا،

⑥ 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

﴿لِّيَشۡهَدُواْ مَنَٰفِعَ لَهُمۡ وَيَذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلۡأَنۡعَٰمِۖ فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡبَآئِسَ ٱلۡفَقِيرَ ٢٨﴾

«ئۇلار مەنپەئەتلىرىنى كۆرسۇن، ئاللاھ رىزىق قىلىپ بەرگەن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلاردىن مەلۇم كۈنلەردە بىسمىللاھ دەپ قۇربانلىق قىلسۇن. ئى قۇربانلىق قىلغۇچىلار! قۇربانلىقىڭلاردىن ئۆزۈڭلارمۇ يەڭلار، موھتاجلارغىمۇ يېگۈزۈڭلار»①.

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە ھاجىلارنى يۇرتلىرىدىكى چېغىدا قىلىپ كەلگەن قۇربانلىقلىرىنى ھەج ئەسناسىدا «مەلۇم كۈنلەردە» يەنى ئۆزلىرى (قۇربانلىق قىلىنىدىغان كۈنلەر دەپ) بىلىدىغان كۈنلەردە قىلىشقا بۇيرۇيدۇ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُحِلُّواْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ وَلَا ٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَلَا ٱلۡهَدۡيَ وَلَا ٱلۡقَلَٰٓئِدَ وَلَآ ءَآمِّينَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّهِمۡ وَرِضۡوَٰنٗاۚ... ٢﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئاللاھنىڭ نىشانلىرىنى②، ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلارنى، ھەرەمگە يوللانغان قۇربانلىقلارنى، ئۇلارنىڭ بوينۇلىرىغا ئېسىپ قويۇلغان نەرسىلەرنى، رەببىدىن پەزل ۋە رازىلىق تىلەپ ھۆرمەتلىك بەيتۇللاھنى نىيەت قىلىپ ماڭغانلارنى ھالال سانىماڭلار③»④.

﴿جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلۡكَعۡبَةَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ قِيَٰمٗا لِّلنَّاسِ وَٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَٱلۡهَدۡيَ وَٱلۡقَلَٰٓئِدَۚ ... ٩٧﴾

«ئاللاھ ئۆزىنىڭ ھۆرمەتلىك ئۆيى بولغان كەبىنى ئىنسانلار ئۈچۈن تۇرۇش ۋاستىسى قىلدى⑤. ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلارنى، ھەرەمگە

① 22 - سۈرە ھەج، 28 - ئايەت.

② ئاللاھنىڭ نىشانلىرى، ئاللاھقا ئىبادەت قىلغانلىقنىڭ بەلگىلىرى، دېگەن بولۇپ بۇ بەلگىلەرنى پەقەتلا ئاللاھ ئۆزى بەلگىلەيدۇ. بۇلارنى كەم - زىيادە ياكى ئېلگىرى - كېيىن قىلىش، شەرتىگە، شەكلىگە ۋە ئەركانلىرىغا دەخلى يەتكۈزۈش ئۇلارنى ھالال سانىغانلىق بولىدۇ.

③ يەنى ئۇلارغا چېقىلماڭلار، ھۆرمەتسىزلىك قىلماڭلار ۋە چېقىلىشنى توغرا دەپ قارىماڭلار.

④ 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ئايەت.

⑤ «تۇرۇش ۋاستىسى» ھەققىدە يۇقىرىدا مەلۇمات بېرىلدى.

يوللانغان قۇربانلىقلارنى ۋە ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىغا ئېسىپ قويۇلغان نەرسىلەرنىمۇ شۇنداق قىلدى»[1].

﴿هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمۡ عَنِ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ وَٱلۡهَدۡيَ مَعۡكُوفًا أَن يَبۡلُغَ مَحِلَّهُۥۚ ... ﴿٢٥﴾﴾

«ئۇلار كاپىر بولغان، سىلەرنى مەسجىدى ھەرەمدىن ۋە تۇتۇپ تۇرۇلغان قۇربانلىقلارنى ئۆز جايىغا يېتىپ بېرىشتىن توسقان كىشىلەردۇر»[2].

بۇ ئۈچ ئايەت ھەرەمگە قۇربانلىق مېلى يوللاشنىڭ ۋە قۇربانلىق مېلى ئېلىپ بېرىشنىڭ بىر ئىبادەت ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر بۇنى ھەج ئەسناسىدا قىلىنغانلارنىڭ بۇ قۇربانلىقلارنى قۇربانلىق قىلىش كۈنى بولغان ھېيت كۈنى مىنادا قىلىشلىرىنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ ھەقتە كېيىن قايتا توختىلىمىز.

- **چاچنى چۈشۈرتۈش ياكى قىرقىتىش**

زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 ـ كۈنى مىنادا قىلىنىدىغان پائالىيەتلەرنىڭ بىرى ھاجىلارنىڭ چاچلىرىنى چۈشۈرتۈشى ياكى قىرقىتىشىدۇر. ھاجىلار چاچلىرىنى چۈشۈرتۈش ياكى قىرقىتىش بىلەن ئېھرامدىن چىقىدۇ، ئاندىن مەككىگە كىرىپ تاۋاپ ۋە سەئيىلىرىنى ئادا قىلىدۇ. ئاندىن ئاخشىمى مىناغا قايتىپ چىقىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿لَّقَدۡ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءۡيَا بِٱلۡحَقِّۖ لَتَدۡخُلُنَّ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمۡ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَۖ ... ﴿٢٧﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ئەلچىسىنىڭ چۈشىنى ئەلۋەتتە راستقا چىقىرىدۇ. ئىنشائاللاھ سىلەر بەزىڭلار باشلىرىنى چۈشۈرتكەن، بەزىڭلار قىرقىتقان

---

[1] 5 ـ سۈرە مائىدە، 97 ـ ئايەت.

[2] 48 ـ سۈرە فەتىھ، 25 ـ ئايەت.

ھالدا خاتىرجەملىك ئىچىدە مەسجىدى ھەرەمگە كىرىسلەر. قورقمايسىلەر»[1].

بۇ ئايەتتىكى «بەزىڭلار باشلىرىنى چۈشۈرتكەن، بەزىڭلار قىرقىتقان ھالدا» ئىپادىسى، ھاجىلارنىڭ ھەج پائالىيىتىنىڭ تاۋاپ ۋە سەئيي قىسمىنى قىلىش ئۈچۈن مەسجىدى ھەرەمگە كىرگەن چېغىدا باشلىرىنى چۈشۈرتكەن ياكى قىرقىتقان بولۇشىنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ھاجىلارنىڭ زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 ـ كۈنى مەسجىدى ھەرەمگە كىرىشتىن ئىلگىرى باشلىرىنى چۈشۈرتۈشىنىڭ ياكى قىرقىتىشىنىڭ ھەج پائالىيىتىنىڭ بىر پارچىسى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام چوڭ شەيتانغا تاش ئېتىش يېرىگە كېلىپ تاشلىرىنى ئاتتى، ئاندىن مىنادىكى مەنزىلىگە كەلدى ۋە قۇربانلىقنى بوغۇزلىدى، ئاندىن ساتىراشقا: «ئال» دېدى ۋە ئالدى بىلەن ئوڭ يېنىغا، ئاندىن سول يېنىغا ئىشارەت قىلدى[2].

ئەر ھاجىلار باشلىرىنى قىرقىتسىمۇ بولىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ باشلىرىنى چۈشۈرتۈشلىرى ئەۋزەلدۇر.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «ئى ئاللاھ! باشلىرى چۈشۈرتكەنلەرگە رەھىم قىلغىن» دەپ دۇئا قىلغان ئىدى، يېنىدىكىلەر: يا رەسۇلەللاھ! قىرقىتقانلارغىمۇ دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «ئى ئاللاھ! باشلىرى چۈشۈرتكەنلەرگە رەھىم قىلغىن» دەپ دۇئاسىنى تەكرارلىدى، ئۇلار: يا رەسۇلەللاھ! قىرقىتقانلارغىمۇ دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم: «قىرقىتقانلارغىمۇ» دېدى[3].

---

① 48 ـ سۈرە فەتىھ، 27 ـ ئايەت.

② بۇخارى، «ۋۇدۇئـ»، 33؛ مۇسلىم، «ھەج»، 323؛ تىرمىزى، «ھەج»، 73؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 79.

③ بۇخارى، «ھەج»، 127؛ مۇسلىم، «ھەج»، 316؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 184؛ تىرمىزى، «ھەج»، 74؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 79. ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەتتە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىنى چۈشۈرتكەنلەرگە ئەنە شۇ ئۇسلۇب بىلەن ئۈچ قېتىم دۇئا قىلغانلىقى، تۆتىنچى قېتىمدا «قىرقىتقانلارغىمۇ» دەپ دۇئا قىلغانلىقى زىكىر قىلىنىدۇ (بۇخارى، «ھەج»، 127؛ مۇسلىم، «ھەج»، 320).

ئايال ھاجىلارغا كەلسەك، ئۇلار ئايەتتىكى ئىككى پائالىيەتنىڭ ئىككىنچىسىنى قىلىش (يەنى چاچلىرىنى قىرقتىش - ئۇچلىرىدىن كەستۇرۇش) بىلەن كۇپايىلىنىدۇ. چۈنكى دىنىمىزدا ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ ئاياللىق دائىرىسىدە تۇرۇشقا ئەمر قىلىنىدۇ، شۇنداقلا يۇرۇش - تۇرۇش ۋە كىيىم - كېچەكلىرىدە ئەرلەرگە ئوخشىۋېلىشتىن مەنئى قىلىنىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئايال كىشىنى بېشىنى چۈشۈرتۈشتىن توستى[1].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئاياللارغا ئوخشىۋالغۇچى ئەرلەرگە ۋە ئەرلەرگە ئوخشىۋالغۇچى ئاياللارغا لەنەت ئوقۇغان»[2].

ئەسكەرتىش:

مىنادا قىلىنىدىغان مەزكۇر ئۈچ پائالىيەتنىڭ بەلگىلەنگەن بىر تەرتىپى يوق. ھاجى قايسىسىنى ئىلگىرى، قايسىسىنى كېيىن قىلسا گۇناھكار بولمايدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ۋىدا ھەججىدە مىنادا ئىنسانلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن توختاپ تۇردى. بىر ئادەم كېلىپ: «مەن بىلمەستىن قۇربانلىق قىلىشتىن ئىلگىرى بېشىمنى چۈشۈرتۈپتىمەن» دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئەمدى قۇربانلىق قىل، ھېچقىسى يوق» دېدى. باشقا بىر ئادەم كېلىپ: «مەن بىلمەستىن تاش ئېتىشتىن ئىلگىرى قۇربانلىق قىلىپتىمەن» دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئەمدى تاش ئات، ھېچقىسى يوق» دېدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇ كۈنى «ئۇنى ئىلگىرى قىلدىم»، «بۇنى كېيىن قىلدىم» دېگەن شەكىلدە سورالغان ھەر سوئالغا: «ئەمدى قىل، ھېچقىسى يوق» دەپ جاۋاب بەردى[3].

- **ئېھرامدىن چىقىش**

---

① تىرمىزى، «ھەج»، 75.

② بۇخارى، «لىباس»، 61؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 34؛ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 22.

③ بۇخارى، «ھەج»، 131، «ئىلىم»، 23، 46، «ئەيمان»، 15؛ مۇسلىم، «ھەج»، 327؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 242؛ تىرمىزى، «ھەج»، 76؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 80؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 74. ئوخشاش مەنىدىكى بىر ھەدىس ئۇسامە ئىبنى شەرىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىنمۇ رىۋايەت قىلىنىدۇ (ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 88.

ھاجىلار ھېيت كۈنى مىنادا يۇقىرىدىكى پائالىيەتلەرنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئېھرامدىن چىقىپ ئۆزلىرىنىڭ ئادەتتىكى كىيىملىرىنى كىيىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارغا ئېھرامدا چاغلىرىدا قىلىش ھارام بولغان ئىشلاردىن ئۆز كىيىمىنى كىيىش، خۇش پۇراق نەرسە سۈرتۈش، تىرناق ئېلىش قاتارلىق بەزى ئىشلارنى قىلىش ھالال بولىدۇ. بۇ ئېھرامدىن چىقىش «تەھەللۇل ئەۋۋەل» دەپ ئاتىلىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا ئېھرام باغلىغان چېغىدا ۋە ئېھرامدىن چىققان چېغىدا بەيتۇللاھنى تاۋاپ قىلىشىدىن ئىلگىرى خۇش پۇراق نەرسە سۈرتەتتىم①.

5. مەسجىدى ھەرەمگە كىرىش

مەككىدە قىلىنىدىغان پائالىيەتلەر

- **تاۋاپ**

ھاجىلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى مىنادىن مەككىگە كىرىپ كەبىنى تاۋاپ قىلىدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا 22 - سۈرە ھەجنىڭ 26 - ئايىتىدىن 29 - ئايىتىگىچە بولغان ئايەتلەردە ھەج ئىبادىتىنى بايان قىلىپ ئاخىرىدا ﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ - كونا ئۆينى (كەبىنى) تاۋاپ قىلسۇن﴾ دەيدۇ.

دېمەككى، كەبىنى تاۋاپ قىلىش ھەج ئىبادىتىنىڭ بىر ئەركانىدۇر. تاۋاپنىڭ شەرت ۋە شەكلى يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

ھاجىلار بۇ تاۋاپنى ھەجنىڭ پەرز تاۋاپى دەپ نىيەت قىلىپ (كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرۇپ) قىلىدۇ.

بۇ تاۋاپ، تاۋاپى ئىفادە (ھاجىلار مىنادىن سەلدەك ئېقىپ كىرىپ قىلغان تاۋاپ)، تاۋاپى زىيارەت (ھاجىلار مىنادىن قايتىپ كەبىنى زىيارەت قىلغاندا ئادا قىلغان تاۋاپ) دېگەن ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدۇ.

---

① بۇخارى، «ھەج»، 18، «لىباس»، 73، 89، 91؛ مۇسلىم، «ھەج»، 31، 33 ؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 17؛ تىرمىزى، «ھەج»، 77؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 11؛ نەسەئى، «ھەج»، 41،

- سەئيي

ھاجىلار تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىدۇ. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 158 - ئايىتى ۋە 196 - ئايىتىنىڭ باش قىسمى سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىشنىڭ ھەجنىڭ ۋە ئۆمرىنىڭ بىرەر ئەركانى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ ھەقتە يۇقىرىدا تەپسىلىي مەلۇمات بېرىلدى.

6. مىناغا قايتىش

ھاجىلار ھېيت كۈنى (زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى) مىنادىن مەككىگە كىرىپ تاۋاپ ۋە سەئيي ئىبادەتلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن مىناغا قايتىپ چىقىدۇ ۋە مۇشۇ چىققىنىچە زۇلھەججە ئېيىنىڭ 11 -، 12 - ۋە 13 - كۈنلىرى بولۇپ، جەمئىي ئۈچ كېچە ۋە ئۈچ كۈندۈز مىنادا تۇرىدۇ.

مىنادىكى پائالىيەتلەر

- كېچىلىرى مىنادا قونۇش

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھېيت كۈنى پېشىن ئوقۇپ بولۇپ مىناغا قايتىپ چىقتى، تەشرىق كۈنلىرىنىڭ كېچىلىرىدە مىنادا تۇردى...①.

- شەيتانغا تاش ئېتىش

ھاجىلار ھەر كۈنى پېشىندىن كېيىن كىچىكىدىن باشلاپ چوڭىغىچە ھەر بىر شەيتانغا 7 دانىدىن جەمئىي 21 دانە تاش ئاتىدۇ، 3 كۈن ئىچىدە ئۈچ شەيتانغا جەمئىي 63 دانە تاش ئاتىدۇ، بۇ تاشلار ھېيت كۈنى چوڭ شەيتانغا ئاتقان 7 دانە تاش بىلەن بىرلىكتە جەمئىي 70 دانە تاش بولىدۇ. 3 كۈن ئىچىدە بۇ تاشلارنى ئېتىش ۋە ئۇ كۈنلەرنىڭ كېچىلىرىدە مىنادا تۇرۇش ھەج ئىبادىتىنىڭ بىر قىسمىدۇر.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 77.

﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوۡمَيۡنِ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۖ لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُمۡ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ٢٠٣﴾

«ساناقلىق كۈنلەردە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار. كىمكى ئالدىراپ مىنادىن ئىككى كۈندە قايتسا، ئۇنىڭغا گۇناھ يوق. كىمكى مىنادا يەنە بىر كۈن قالسا، ئۇنىڭغىمۇ گۇناھ يوق. بۇ تەقۋادار بولغان كىشى ئۈچۈندۇر. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. بىلىڭلاركى، سىلەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلىسىلەر»[1].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتنىڭ باش تەرىپىدىكى ئايەتلەردە ھەج ئىبادىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەرنى بايان قىلىدۇ. بۇ ئايەتتە بولسا ھاجىلارنى «ساناقلىق كۈنلەردە زىكىر ئېيتىش»قا بۇيرۇيدۇ. بۇ ھەج ئىبادىتىنىڭ بۇ كۈنلەردە زىكىر ئېيتىش بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ زىكىرنىڭ ھەج ئىبادىتىنىڭ بىر پارچىسى بولۇشى، ماكانىنىڭ ۋە ۋاقتىنىڭ بەلگىلىنىشى ئۇنىڭ مەلۇم شەكىلدە بولۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ. ئۇ شەكىل شەيتان سىمۋوللىرىغا تاش ئېتىشتۇر. قۇرئان كەرىمدە شەيتاننىڭ رەجىم (تاش ئېتىلغۇچى) دېيىلىشىمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ[2].

شەيتانغا تاش ئېتىشتا دىققەت قىلىنىدىغان مۇھىم نۇقتىلار

1) تەكبىر ۋە دۇئا

ھاجىلار ھەر تاشنى ئاتقاندا تەكبىر ئېيتىدۇ، كىچىك شەيتانغا ۋە ئوتتۇرا شەيتانغا تاش ئېتىپ بولغاندىن كېيىن قىبلىگە يۈز كەلتۈرگەن ھالدا دۇئا قىلىدۇ.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ رىۋايەت قىلىشىچە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بەيتۇللاھنى تاۋاپ قىلىش، سەفا - مەرۋە

---

[1] 2 - سۈرە بەقەرە، 203 - ئايەت.

[2] قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 36 - ئايەت؛ 15 - سۈرە ھىجر، 17 - ۋە 34 - ئايەتلەر؛ 16 - سۈرە نەھل، 98 - ئايەت؛ 38 - سۈرە ساد، 77 - ئايەت؛ 81 - سۈرە تەكۋىر، 25 - ئايەت.

ئارىسىدا سەئىي قىلىش ۋە شەيتانغا تاش ئېتىش ئاللاھقا زىكىر ئېيتىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن»[1].

يۇنۇس زۇھرىيدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مىنا مەسچىتىگە يېقىن بولغان شەيتانغا تاش ئاتقاندا ئۇنىڭغا يەتتە دانە ئۇششاق تاشنى ئاتتى ۋە ھەر بىر تاشنى ئاتقاندا «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتتى. ئاندىن ئالدىغا قاراپ ماڭدى، بىر يەردە تۇردى، قىبلىگە يۈز كەلتۈردى ۋە قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى. ئاندىن ئوتتۇرا شەيتاننىڭ يېنىغا كەلدى، ئۇنىڭغىمۇ يەتتە دانە ئۇششاق تاشنى ئاتتى ۋە ھەر بىر تاشنى ئاتقاندا «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتتى. ئاندىن ۋادىنىڭ سول تەرىپىگە چۈشۈپ تۇردى، ئۇ يەردىمۇ قىبلىگە يۈز كەلتۈردى ۋە قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى. ئاندىن چوڭ شەيتاننىڭ يېنىغا كەلدى، ئۇنىڭغىمۇ يەتتە دانە ئۇششاق تاشنى ئاتتى، ھەر بىر تاشنى ئاتقاندا «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتتى. ئاندىن دۇئا قىلىش ئۈچۈن تۇرماستىن قايتتى[2].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھېيت كۈنى پېشىن ئوقۇپ بولۇپ مىناغا قايتىپ چىقتى، تەشرىق كۈنلىرىنىڭ كېچىلىرىدە مىنادا تۇردى، ھەر كۈنى كۈن چۈش بولغاندىن كېيىن ھەر جەمرىگە (شەيتانغا) يەتتە دانىدىن ئۇششاق تاشنى ئاتاتتى، ھەر تاشنى ئاتقاندا تەكبىر ئېيتتى، بىرىنچى (كىچىك) شەيتانغا تاش ئېتىپ بولۇپ توختاپ دۇئا قىلدى، ئىككىنچى (ئوتتۇرا) شەيتانغا تاش ئېتىپ بولۇپمۇ توختاپ دۇئا قىلدى، ئۈچىنچى (چوڭ) شەيتانغا تاش ئېتىپ بولۇپ توختىمىدى[3].

2) ۋاقتى

بۇ ئۈچ كۈن بويىچە شەيتانغا تاش ئېتىش ۋاقتى چۈشتىن كېيىن كۈن پاتقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىتتۇر. بۇ ۋاقىتقا رىئايە قىلىش لازىم.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 51؛ تىرمىزى، «ھەج»، 64. بۇ ھەدىس، شەيتانغا تاش ئېتىشنىڭ ئايەتتىكى «ساناقلىق كۈنلەردە ئاللاھقا زىكىر ئېيتىش» ئىبادىتىنىڭ بىر شەكلى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

② بۇخارى، «ھەج»، 143.

③ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 77.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنى نەھىر كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا، باشقا كۈنلەردە چۈشتىن كېيىن تاش ئاتقانلىقىنى كۆردۈم[①].

3) تەرتىپى

تاشنى ئالدى بىلەن كىچىك شەيتانغا، ئاندىن ئوتتۇرا شەيتانغا، ئاندىن چوڭ شەيتانغا ئېتىش لازىم.

كىچىك شەيتان كەبىگە ئەڭ يىراق، مىنادىكى خىيف مەسچىتىگە ئەڭ يېقىن بولغان شەيتاندۇر، چوڭ شەيتان كەبىگە ئەڭ يېقىن، خىيف مەسچىتىگە ئەڭ يىراق بولغان شەيتاندۇر، ئىككىسىنىڭ ئارىسىدىكى شەيتان ئوتتۇرا شەيتاندۇر. يۇقىرىدىكى ھەدىسلەردە پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇشۇ تەرتىپ بويىچە ئاتقانلىقى زىكىر قىلىندى.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى: ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىچىك شەيتانغا يەتتە دانە ئۇششاق تاشنى ئاتتى، ھەر بىر تاشنى ئاتقاندا تەكبىر ئېيتتى يەنى «بىسمىللاھى ۋەللاھۇ ئەكبەر» دېدى، ئاندىن كىچىك شەيتاننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇنى سول تەرىپىگە ئېلىپ تۇردى، ئاندىن قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈپ ۋە ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۇزۇن دۇئا قىلدى. ئاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەيتانغا يۇقىرىدىكى شەكىلدە تاش ئاتتى، ئاندىن ئوتتۇرا شەيتاننى ئوڭ تەرىپىگە ئېلىپ سول تەرەپتە تۇردى، ئاندىن قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈپ ۋە ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۇزۇن دۇئا قىلدى. ئاندىن كېيىن چوڭ شەيتانغا يۇقىرىدىكى شەكىلدە تاش ئاتتى ۋە ئۇنىڭ يېنىدا تۇرماستىن قايتتى. ئاندىن كېيىن: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇشۇنداق قىلغانلىقىنى كۆردۈم، دېدى[②].

- **نامازلارنى قەسىر قىلىپ ئۆتەش**

ھاجى مىنادا تۇرۇۋاتقان بۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە بەش ۋاقىت نامازنىڭ ھەر بىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ئوقۇيدۇ. پېشىن، نامازدىگەر ۋە خۇپتەننى قەسىر قىلىپ ئىككى رەكئەتتىن ئوقۇيدۇ.

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 313؛ تىرمىزى، «ھەج»، 59؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 78؛ نەسەئى، «ھەج»، 221. بۇ ھەدىسنى بۇخارى مۇئەللەق سۈپىتىدە رىۋايەت قىلىدۇ. قاراڭ: بۇخارى، «ھەج»، 134.

② بۇخارى، «ھەج»، 143.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن مىنادا تۆت رەكئەتلىك نامازنى قەسىر قىلىپ ئىككى رەكئەتتىن ئوقۇدۇم، ئەبۇ بەكىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ۋە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىك زامانلىرىدىمۇ، ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىك زامانىنىڭ باشلىرىدىمۇ شۇنداق ئوقۇدۇم[1].

ھارىسە ئىبنى ۋەھب خۇزائى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مىنادا بىز بىلەن تۆت رەكئەتلىك نامازنى قەسىر قىلىپ ئىككى رەكئەتتىن ئوقۇدى. بىز ھەر زاماندىكىدىن كۆپ ئىدۇق ۋە ئامانلىقتا ئىدۇق[2].

- **تەكبىر ئېيتىش**

ھاجىلار مىنادا تۇرۇۋاتقان بۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە پەرز نامازلارنىڭ ئارقىسىدىن، يوللاردا، چېدىرلاردا ۋە ھەر پۇرسەتتە تەكبىر ئېيتىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، نۇبەيش رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تەشرىق كۈنلىرى (قۇربان ھېيت كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ ئۈچ كۈن) يېيىش، ئىچىش ۋە ئاللاھقا زىكىر ئېيتىش كۈنلىرىدۇر»[3].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مىنادىكى چېدىرىدا تەكبىر ئېيتاتتى، مەسچىتتىكىلەرمۇ، بازاردىكىلەرمۇ بۇنى ئاڭلاپ تەكبىر ئېيتاتتى، شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن مىنادا تەكبىر سادالىرى ياڭرايتتى. ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمۇ ئۇ كۈنلەردە مىنادا، نامازلارنىڭ كەينىدە، ياتىقىدا، چېدىرىدا، ئولتۇرغان يەرلىرىدە، ماڭغان يەرلىرىدە، ئۇ كۈنلەرنىڭ ھەممىسىدە تەكبىر ئېيتاتتى[4].

---

① بۇخارى، «تەقسىرۇسسالات»، 2؛ مۇسلىم، «سالاتۇلمۇسافىرىن ۋە قەسرىھا»، 16؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 75.

② بۇخارى، «ھەج»، 84؛ تىرمىزى، «ھەج»، 52؛ نەسەئى، «تەقسىرۇسسالاتى فىسسەفەر»، 2.

③ مۇسلىم، «سىيام»، 144.

④ بۇخارى، «ئېيدەين»، 11.

7. مىنادىن قايتىش

خالىغان ھاجىلار ئۈچۈن تەشرىق كۈنلىرىنىڭ ئىككىنچى كۈنى يەنى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 12 - كۈنى، خالىغان ھاجىلار ئۈچۈن تەشرىق كۈنلىرىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى يەنى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 13 - كۈنى چۈشتىن كېيىن شەيتانلارغا تاش ئېتىش بىلەن ھەج ئىبادىتى ئاخىرلاشقان بولىدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 203 - ئايىتىدە بۇنىڭغا رۇخسەت بېرىدۇ، لېكىن ئايەتتە بۇ تەقۋادار بولۇش شەرتىگە باغلانغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئۆزرىسى بار ھاجىلار بىر كۈن ئىلگىرى مىنادىن قايتىپ كەتسە بولىدۇ، لېكىن ئۆزرىسى يوق ھاجىلارنىڭ بىر كۈن بۇرۇن قايتىپ كېتىشى توغرا بولمايدۇ.

8. ۋىدا تاۋاپى

ھاجىلار مەككىدىن چىقىپ كېتىدىغان چاغلىرىدا ۋىدا (خوشلىشىش) تاۋاپى دەپ بىر تاۋاپ قىلىدۇ. بۇ ھاجىلارنىڭ مەككىدىكى ئەڭ ئاخىرقى پائالىيىتى بولىدۇ. بۇ تاۋاپنىڭ شەكلى يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك بولىدۇ، نىيىتى كەئبە بىلەن خوشلىشىشنى كۆڭۈلگە پۈكۈشتۇر. رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئىنسانلار ھەجنىڭ ئاخىرلىشىشى بىلەن تەرەپكە تارقالغىلى تۇرغان ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ھېچكىم ئەڭ ئاخىرىدا بارغان يېرى بەيتۇللاھ بولمىغۇچە كەتمىسۇن!» دېدى[①].

لېكىن بۇ يەردە مۇنداق بىر ئىستىسنا بار: ۋىدا تاۋاپىنى قىلىشتىن ئىلگىرى بىر ئايال ھاجى ئادەت كۆرۈپ قالسا، ئۇنداق ھاجىنىڭ ۋىدا تاۋاپى قىلىشى كېرەك ئەمەس، پاك بولۇپ ۋىدا تاۋاپى قىلىشقا ساقلىماي يۇرتىغا قايتسا بولىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىدىن سەفىييە بىنت ھۇيەي ئادەت كۆرگەن ئىدى، ئەھۋال رەسۇلۇللاھقا مەلۇم قىلىندى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇ ئەمدى بۇ يەردە بىزنى ساقلىتىدىغان بولدىمۇ؟» دېدى، يېنىدىكىلەر: ئۇ تاۋاپى ئىفادەنى (يەنى ھەجنىڭ پەرز تاۋاپىنى) قىلغان،

① مۇسلىم، «ھەج»، 379؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 84؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 82.

دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداقتا ساقلىشىمىزغا كېرەك يوق، يولغا چىقساق بولىدۇ» دېدى[1].

§5. ھەجنىڭ تۈرلىرى

ئاللاھ تائالانىڭ: «كىم ھەج قىلسا ياكى ئۆمرە قىلسا»[2]، «ھەجنى ۋە ئۆمرىنى ئاللاھ ئۈچۈن تاماملاڭلار... ھەجگىچىلىك ئۆمرە بىلەن بەھرىمەن بولسا»[3] دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرى ھەج بىلەن ئۆمرىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ئىككى ئىبادەت بولغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

«ھىلاللار ئىنسانلار ئۈچۈن ۋە ھەج ئۈچۈن ۋاقىت ئۆلچەملىرىدۇر»[4]، «ھەجگىچىلىك»[5]، «ھەج مەلۇم ئايلاردىدۇر»[6] دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرى ھەجنىڭ مۇئەييەن ۋاقتى بار، ئۆمرىنىڭ مۇئەييەن ۋاقتى يوق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا: «ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىلغىن» [7] دەپ ئەمر قىلىشى، «بەيتۇللاھقا بېرىشقا يول تاپالىغان كىشىلەرنىڭ ھەج قىلىشى ئاللاھنىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى بىر ھەققىدۇر»[8] دېيىشى ھەجنىڭ پەرز، ئۆمرىنىڭ نەپلە ئىبادەت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا ئالدى بىلەن «تاۋاپ قىلغۇچىلار، قىيامدا تۇرغۇچىلار ۋە رۇكۇ - سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئۆيۈمنى پاك تۇتقىن»[9] دېيىشى، ئاندىن «ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىلغىن»[10] دېيىشى، ئاللاھنىڭ ئۆيى بولغان كەبە بار جايغا كەلگەن ئىنسانلار ئەسلىدە ھەج

---

① بۇخارى، «ھەج»، 129، 145، «ھەيز»، 27، «مەغازى»، 77؛ مۇسلىم، «ھەج»، 382؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 225 - 228؛ نەسەئى، «ھەيز»، 23؛ تىرمىزى، «ھەج»، 99؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 85؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 83.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 158 - ئايەت.

③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 189 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

⑥ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 197 - ئايەت.

⑦ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 27 - ئايەت.

⑧ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 97 - ئايەت.

⑨ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 26 - ئايەت.

⑩ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 27 - ئايەت.

قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ، ھەجنى باشلاشتىن ئىلگىرى مەسجىدى ھەرەمگە كىرىدۇ، شۇنداقلا ئۇ يەردە تاۋاپ قىلىدۇ ۋە ناماز ئوقۇيدۇ دېگەن بولىدۇ.

پۈتۈن بۇ ئايەتلەر ۋە مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر دالالەت قىلىدۇكى:

ھەجنى ئايرىم قىلىشقىمۇ، ئۆمرە بىلەن بىرلىكتە قىلىشقىمۇ ۋە ئۆمرىنى ئايرىم قىلىپ بولۇپ ئاندىن قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ئەھۋال مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ھەجنىڭ ئۈچ خىل شەكىل ئوتتۇرىغا چىقىدۇ:

1- ئايرىم قىلىنغان ھەج (ھەججۇلئىفراد).

2- ئۆمرە بىلەن بىرلىكتە قىلىنغان ھەج (ھەججۇلقىران).

3- ئۆمرە قىلىپ ئاندىن ئايرىم قىلىنغان ھەج (ھەججۇتتەمەتتۇئ).

يىغىپ ئېيتقاندا ھەج قانداق شەكىلدە قىلىنسا قىلىنسۇن ھەرگىزمۇ ئۆزگەرمەيدۇ. لېكىن ھەجدىن ئىلگىرى ئۆمرە قىلىش ياكى ھەجگە ئۆمرىنى قوشۇپ قىلىش ۋەياكى ھەجنى ئايرىم قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ بىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىسمى ئۆزگىرىدۇ، خالاس.

تۆۋەندە ھەجنىڭ مەزكۇر شەكىللىرى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ:

1. ھەججۇلئىفراد

بۇ «يەككە ھەج» دېگەن بولۇپ، شەكلى مۇنداق:

ھاجى ھەج ئايلىرىدا مىقاتتا ھەجگە ئېھرام باغلاپ، مەككىگە بارىدۇ. ئاندىن كەئبىنى تاۋاپ قىلىدۇ. بۇ تاۋاپ «تاۋاپى قۇدۇم[①]» دېيىلىدۇ (بۇ ھەجنىڭ تاۋاپىغا ھېساب بولمايدۇ). ئاندىن كېيىن ھەجنىڭ ۋاقتىغىچىلىك ئېھرام بىلەن قالىدۇ ۋە ھەجنى مۇشۇ ئېھرامى بىلەن ئادا قىلىدۇ.

بۇنداق ھەجنى قىلغان ھاجىنىڭ ھەج ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىشى كېرەك ئەمەس، لېكىن ئۇ قادىر بولالىسا ھېيت قۇربانلىقىنى قىلىدۇ. 22 - سۈرە ھەج، 28 - ئايەت بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. بۇ مەسىلە كىتابنىڭ «قۇربانلىق» بۆلۈمىدە تەپسىلىي ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

① بۇ قۇدۇم (مەسجىدى ھەرەمگە قەدەم بېسىش) تاۋاپى بىر كىشى مەسچىتكە كىرسە، ئالدى بىلەن ئىككى رەكئەت تەھىييەتۇلمەسجىد نامىزى ئوقۇغانغا ئوخشايدۇ.

2. ھەججۇلقىران

بۇ «قوشما ھەج» دېگەن بولۇپ، شەكلى مۇنداق:

ھاجى ھەرەمدە قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن ئۆزى بىلەن بىللە قۇربانلىق مېلى ئېلىپ مىقاتقا كېلىدۇ، مىقاتتا ھەج بىلەن ئۆمرىگە نىيەت قىلىپ بىرلىكتە ئېھرام باغلايدۇ. مەككىگە كىرىپ كەبىنى تاۋاپ قىلىدۇ، سەفا – مەرۋە ئارىسىدا سەئىي قىلىدۇ، ئاندىن ئېھرامدىن چىقماي ھەجگە ساقلايدۇ ۋە مۇشۇ ئېھرامى بىلەن ھەجنى ئادا قىلىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋە يېنىدا قۇربانلىق مېلى ئېلىپ كەلگەن ساھابىلەرنىڭ قىلغان ھەججى مانا مۇشۇنداق قىران ھەججى ئىدى.

3. ھەججۇتتەمەتتۇئ

بۇ «بەھرىمەن بولۇش ھەججى» دېگەن بولۇپ، شەكلى مۇنداق:

ھاجى ھەج ئايلىرىدا ئۆيىدىن چىقىپ، مىقاتقا يېتىپ كەلگەندە ئۆمرىگە ئېھرام باغلاپ ھەرەمگە بارىدۇ. ئۆمرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئېھرامدىن چىقىدۇ، ئاندىن ھەجنىڭ ۋاقتى كەلگۈچىلىك مەككىدە ساقلايدۇ. ھەجنىڭ ۋاقتى كەلگەندە مەككىدە تۇرۇۋاتقان يېرىدىن ھەجگە ئېھرام باغلاپ مىناغا چىقىدۇ. بۇ شەكىلدە ھەج قىلغانلارنىڭ بىر قۇربانلىق قىلىشى لازىمدۇر. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 196 - ئايىتى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. بۇ ھەقتە يۇقىرىدا تەپسىلىي مەلۇمات بېرىلدى.

ئەسكەرتىش:

- ھەجگە ۋاقىت بەك قىستاپ قالغاندا كەلگەنلەرنىڭ ئىفراد ھەجى قىلىشتىن باشقا چارىسى بولمايدۇ. بۇنداق ھاجىلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى كەلگەن بولسا ئۇدۇل مىناغا چىقىپ كەتسىمۇ بولىدۇ، 9 - كۈنى كەلگەن بولسا ئۇدۇل ئەرەفاتقا چىقىپ كەتسىمۇ بولىدۇ. چۈنكى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى مىناغا چىقىش سۈننەت بولۇپ، ھەجنىڭ ئەركانلىرى ئەرەفاتتا تۇرۇش بىلەن باشلىنىدۇ. زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى پېشىنگىچە ئەرەفاتقا يېتىشەلمىگەنلەر ئۇ يىلى ھەج قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغان بولىدۇ.

• قۇربانلىق ئېلىپ كەلمىگەن ھاجى ناۋادا مىقاتتىنا ھەجگە نىيەت قىلىپ ئېھرام باغلىغان بولسا، مەككىگە كىرىپ نىيىتىنى ئۆمرىگە ئۆزگەرتسە ۋە ئۆمرىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئېھرامدىن چىقسا بولىدۇ. شۇنىڭدەك، مىقاتتىنا ھەجگە نىيەت قىلىپ ئېھرام باغلىغان، ئاندىن مەككىگە كىرىپ تاۋاپ ۋە سەئيىنى قىلىپ بولغاندىن كېيىن نىيىتىنى ئۆزگەرتسە، شۇنداقلا قىلىپ بولغان تاۋاپ ۋە سەئيلىرىنى ئۆمرىگە نىيەت قىلىۋېتىپ ئېھرامدىن چىقسا بولىدۇ. بەلكىدە بۇ ئەۋزەلدۇر.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام قۇربانلىق ئېلىپ كەلمىگەن، لېكىن ھەجگە نىيەت قىلىپ مەككىگە كەلگەن، شۇنداقلا تاۋاپ ۋە سەئيىنى قىلىپ بولغان ھاجىلارنى نىيەتلىرىنى ئۆزگەرتىپ ئېھرامدىن چىقىشقا بۇيرۇغان. بۇ مەسىلە كىتابنىڭ «پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەجى» بۆلۈمىدە تەپسىلىي ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ.

• ئىفراد ھەجى قىلغانلار خالىسا ھەجنىڭ سەئيىسىنى تاۋاپى قۇدۇمدىن كېيىن قىلىدۇ. خالىسا تاۋاپى قۇدۇمدىن كېيىن قىلماي، تاۋاپى ئىفادە (ھەجنىڭ پەرز تاۋاپى)دىن كېيىن قىلىدۇ.

شۇنىڭدەك، ھەجى قىران قىلغانلار دەسلەپتە مەككىگە كېلىپ كەبىنى تاۋاپ قىلىدۇ، ئاندىن سەفا – مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىدۇ. بۇ سەئيي ھەجنىڭ سەئيىسىگىمۇ ھېساب بولىدۇ. يەنى ئۇلار تاۋاپى ئىفادەدىن كېيىن سەئيي قىلمايدۇ.

بۇنىڭ دەلىلى مۇنداق:

ئاللاھ تائالا ھەج ياكى ئۆمرە قىلغان كىشىنىڭ سەئيي قىلىشىنى سەفا ۋە مەرۋە ئۈستىدىكى بۇتلار ئۈچۈن ئەمەس، ئىبادەت ئۈچۈن قىلىنىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بۇ سەئيىنى قىلىش بىلەن گۇناھكار بولمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ١٥٨﴾

«شۈبھىسىزكى، سەفا بىلەن مەرۋە ئاللاھ ئىبادەت يەرلىرى قىلىپ بەلگىلىگەن نىشانلاردىندۇر. كىم ھەج ياكى ئۆمرە قىلىش نىيىتى بىلەن

كەبىنى تاۋاپ قىلسا، ئۇنىڭ سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيى قىلىشىدا ھېچ گۇناھ يوق. كىم ئۆز ئىختىيارى بىلەن ياخشىلىق قىلسا، بىلسۇنكى، ئاللاھ ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى بەرگۈچىدۇر، قىلمىشىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»①.

ئاندىن گۇناھكار بولۇپ قېلىشتىن قورقۇپ سەئيىنى تەرك ئەتكەنلەرنى سەئيىنى قىلىشقا ئەمر قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ ... ١٩٦﴾

«ھەج ۋە ئۆمرىنى ئاللاھ ئۈچۈن تاماملاڭلار»②.

ئاللاھ تائالا 22 - سۈرە ھەجنىڭ 27 - ئايىتىدە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ھەجنى ئېلان قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، 28 - ۋە 29 - ئايەتلىرىدە بولسا ھەجگە كەلگەنلەرنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك پائالىيەتلىرىنى زىكىر قىلىپ ئاخىرىدا: «ئۇلار كونا ئۆي بولغان كەبىنى تاۋاپ قىلسۇن» دەيدۇ.

يۇقىرىدىكى دەلىللەر كۆرسىتىدۇكى:

سەفا ۋە مەرۋە ئارىسىدا سەئيي قىلىش ھەجنىڭ ۋە ئۆمرىنىڭ بىر پائالىيىتىدۇر. بۇ پائالىيەت ھەج ئۈچۈن بولغاندا ئۇنى ھەجنىڭ باشقا بىر پائالىيىتى بولغان تاۋاپتىن كېيىن قىلىش شەرت ئەمەس، بەلكىدە ئۇنى ھەجنىڭ باشقا پائالىيەتلىرىنى باشلاشتىن ئىلگىرى ئادا قىلىشقىمۇ بولىدۇ، لېكىن تاۋاپنى چوقۇم ئەرەفاتتىن كېيىن قىلىش لازىم. ئۇ تاۋاپنىڭ تاۋاپى ئىفادە (مىنادىن مەككىگە قايتقاندا قىلىنىدىغان تاۋاپ) دېگەن ئىسمىمۇ ئۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن قىران ھەجىدە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام دېگەندەك ئۆمرە بىلەن ھەج بىرلىشىپ كېتىدۇ: ھەجنىڭ ۋاقتى بولغان ئايلاردا (شەۋۋال، زۇلقەئدە ئايلىرى ۋە زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنىگىچە) قىلىنغان ئۆمرە بىلەن شۇ يىلى قىلىنغان ھەج ئۈچۈن بىرلا سەئيي قىلىنىدۇ.

ئىفراد ھەجىدە بولسا، ھاجىلار خالىسا سەئيىنى تاۋاپى قۇدۇمدىن كېيىن قىلىدۇ، خالىسا تاۋاپى ئىفادەدىن كېيىن قىلىدۇ. چۈنكى ۋاقىت

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 158 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

ھەجنىڭ ۋاقتىدۇر. ھەجنىڭ بىر پائالىيىتى بولغان سەئيىنى ھەجنىڭ ۋاقتىدا قىلىنغان نەپلە تاۋاپ (تاۋاپى قۇدۇم)دىن كېيىن قىلىشقىمۇ بولىدۇ، ھەجنىڭ پەرز تاۋاپى بولغان تاۋاپى ئىفادەدىن كېيىن قىلىشقىمۇ بولىدۇ، نەتىجىدە سەئيي ئۆز ۋاقتىدا قىلىنغان بولىدۇ.

§6. ئۆمرە

1. ھۆكمى

يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغاندەك، ھەرەمدە قىلىنىدىغان ئىبادەتلەرنىڭ بىرى ئۆمرىدۇر، ئۆمرە نەپلە ئىبادەت بولۇپ، ئۇنىڭ مۇئەييەن ۋاقتى يوقتۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ «كىم ھەج قىلسا ياكى ئۆمرە قىلسا»[①] دېگەن مەنىدىكى سۆزى ئۆمرىنىڭ يولغا قويۇلغانلىقىغا دالالەت قىلسا، «ھەجنى ۋە ئۆمرىنى ئاللاھ ئۈچۈن تاماملاڭلار»[②] دېگەن مەنىدىكى سۆزى باشلاپ بولغان ئۆمرىنى تاماملاشنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، «كىمكى ھەجگىچىلىك ئۆمرە بىلەن پايدىلانسا»[③] دېگەن مەنىدىكى سۆزى بولسا، ھەجنىڭ سەپىرىدە ئايرىم بىر ئۆمرە قىلىۋېلىشنىڭ ئەۋزەل ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

2. ئالاھىدىلىكى

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر ئۆمرە ئىككىنچى ئۆمرىگە قەدەر سادىر بولغان گۇناھلارغا كەففارەت بولىدۇ، توغرا رەۋىشتە قىلىنغان ھەجنىڭ مۇكاپاتى پەقەتلا جەننەتتۇر»[④].

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 158 - ئايەت.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 196 - ئايەت.

④ بۇخارى، «ئۇمرە»، 1؛ مۇسلىم، «ھەج»، 437؛ تىرمىزى، «ھەج»، 90؛ نەسەئى، «مەناسىك»، 3، 5؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 3؛ مۇۋەتتا، «ھەج»، 65.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «رامىزاندا قىلىنغان بىر ئۆمرە بىر ھەجگە تەڭ كېلىدۇ»[①].

3. ئەركانلىرى

ئۆمرىنىڭ تۆت ئەركانى بار:

- ئېھرام باغلاش
- تاۋاپ قىلىش
- سەئيي قىلىش
- چاچنى چۈشۈرتۈش ياكى كەستۈرۈش.

ئۆمرە قىلماقچى بولغان كىشى يىلنىڭ ھەرقانداق بىر كۈنىدە ئۆمرىگە نىيەت قىلىپ مىقاتقا كېلىدۇ، شۇنداقلا ئېھرام باغلايدۇ ۋە لەببەيكە ئوقۇپ ھەرەم مەسچىتىگە كىرىدۇ، كەبىنى تاۋاپ قىلىدۇ، ئاندىن سەفا - مەرۋەنىڭ ئارىسىدا سەئيي قىلىدۇ، ئاندىن چېچىنى چۈشۈرتۈپ ياكى كەستۈرۈپ ئېھرامدىن چىقىدۇ. مانا بۇ ئۆمرىدۇر.

ئۆمرىگە ئېھرام باغلاش ھەجگە ئېھرام باغلاش بىلەن ئوخشاشتۇر. ئۆمرىنىڭ تاۋاپ ۋە سەئيىسى ھەجنىڭ تاۋاپ ۋە سەئيىسى بىلەن ئوخشاشتۇر. ھەجگە ئېھرام باغلىغان كىشى ئۈچۈن چەكلەنگەن ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئۆمرىگە ئېھرام باغلىغان كىشى ئۈچۈنمۇ چەكلىنىدۇ.

§7. پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەججى

رىۋايەت قىلىنىدۇكى جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام 9 يىل ھەج قىلماي تۇردى، ئاندىن 10 - يىلى ئۆزىنىڭ ھەج قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن مەدىنىگە نۇرغۇنلىغان كىشى كەلدى، كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىپ ئۇنىڭ قىلغىنىدەك ھەج قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

بىز (رەسۇلۇللاھ ۋە ھەج قىلىشقا يىغىلغانلار) ھەممىمىز بىرلىكتە يولغا

---

① بۇخارى، «ئۆمرە»، 4، «جەزائۇسسەيد»، 26؛ مۇسلىم، «ھەج»، 222؛ نەسەئى، «سىيام»، 6.

چىقىپ، زۇلھۇلەيفەگە ① كەلگەندە ئەسما بىنتى ئۇمەيس تۇغدى ۋە رەسۇلۇللاھقا ئەلچى ئەۋەتىپ، مەن قانداق قىلىمەن؟ دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «غۇسۇل قىلغىن، بىر كىيىم بىلەن تاڭغىن ۋە ئېھرام باغلىغىن» دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن مەسچىتتە ناماز ئوقۇدى، ئاندىن تۆگىسىگە مىندى، تۆگە رەسۇلۇللاھنى ئېلىپ تۈزلەڭلىككە چىققاندا ئالدى تەرىپىدە كۆزۈم يەتكەن يەرگە قەدەر ئۇلاغلىق ۋە پىيادە ئادەملەرنى كۆردۈم، ئوڭ تەرىپىدىمۇ شۇنچىلىك، سول تەرىپىدىمۇ شۇنچىلىك، ئارقىسىدىمۇ شۇنچىلىك ئادەم بار ئىدى.

رەسۇلۇللاھ بىزنىڭ ئارىمىزدا ئىدى، قۇرئان ئۇنىڭغا نازىل بولاتتى، قۇرئاننىڭ تەپسىرىنى ئۇ بىلەتتى، ئۇ نېمە ئىش قىلسا بىز شۇ ئىشنى قىلاتتۇق.

ئۇ ئەسنادا رەسۇلۇللاھ ئۈنلۈك ئاۋازدا تەۋھىدنى ئىپادىلەيدىغان مۇنۇ سۆزنى ئوقۇدى:

«لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ»

«خوش، ئى ئاللاھ! مەن سېنىڭ دەۋىتىڭنى قوبۇل قىلىپ كەلدىم! بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن. خوش، بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن، سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوق، خوش، بۇيرۇقۇڭغا ھازىرمەن. شۈبھىسىزكى، ھەمدۇسانالار ساڭا خاستۇر، نېمەت ۋە مۈلۈك سېنىڭدۇر. سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوقتۇر».

شۇنىڭ بىلەن يىغىلغان خەلقمۇ لەببەيكە... توۋلىدى. رەسۇلۇللاھ بىر نەرسە دېمەستىن ئۈنلۈك ئاۋازدا لەببەيكە... ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى. ئۇ چاغلاردا بىز پەقەت ھەجگىلا نىيەت قىلاتتۇق، ئۆمرىنى بىلمەيتتۇق.

بىز رەسۇلۇللاھ بىلەن مۇشۇنداق مېڭىپ، تاكى بەيتۇللاھنىڭ يېنىغا بارغاندا رەسۇلۇللاھ ھەجرۇلئەسۋەدنى بوسە قىلدى، ئۈچ قېتىم تېز، تۆت قېتىم ئادەتتىكىدەك مېڭىپ تاۋاپ قىلدى. ئاندىن ماقامى ئىبراھىمنىڭ يېنىغا كېلىپ: «ماقامى ئىبراھىمنى نامازگاھ قىلىڭلار» ② دېگەن مەزمۇندىكى ئايەتنى ئوقۇدى ۋە ماقامى ئىبراھىمنى ئۆزى بىلەن بەيتۇللاھنىڭ ئارىسىدا قىلىپ تۇرۇپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى، بۇ ئىككى رەكئەت نامازدا

① مەدىنە ئەھلىنىڭ مىقاتىدۇر. بۇ ھەقتە يۇقىرىدا مەلۇمات بېرىلدى.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 125 - ئايەت.

ئىخلاس ۋە كافىرۇن سۈرىلىرىنى ئوقۇدى، ئىككى رەكئەت نامازدىن پارىغ بولۇپ ھەجرىلئەسۋەدنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى بوسە قىلدى.

ئاندىن ئىشىكتىن چىقىپ سەفا تەرەپكە ماڭدى، سەفاغا يېقىنلاشقاندا: «شۈبھىسىزكى سەفا ۋە مەرۋە ئاللاھ ئىبادەت ئۆتۈن بەلگىلىگەن نىشانلاردىندۇر» [1] دېگەن مەزمۇندىكى ئايەتنى ئوقۇدى ۋە: «ئاللاھ باشلىغاندەك باشلايمەن» دەپ سەفادىن باشلىدى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقتى، بەيتۇللاھنى كۆرۈپ قىبلىگە يۈز كەلتۈردى، ئاندىن تەۋھىد كەلىمىسىنى ئوقۇدى، تەكبىر ئېيتتى ۋە مۇنداق دېدى: «ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ بىردۇر، ئاللاھنىڭ ھېچ شېرىكى يوقتۇر، مۈلۈك ئاللاھنىڭدۇر، ھەمد ئاللاھقا خاستۇر، ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر، ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ بىردۇر، ئاللاھ ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇردى، بەندىسىگە نۇسرەت ئاتا قىلدى، ئۆزى يالغۇز پۈتۈن گۇرۇھلارنى مەغلۇپ قىلدى».

ئاندىن دۇئا قىلدى ۋە ئېيتقانلىرىنى ئۈچ قېتىم تەكرارلىدى. ئاندىن مەرۋىگە بېرىش ئۈچۈن سەفادىن چۈشتى، ۋادىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارغاندا يۈگۈردى، ۋادىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چىققاندا ئادەتتىكىدەك ماڭدى، شۇنداق مېڭىپ ئاخىرى مەرۋىگە كەلدى.

مەرۋىدە سەفادا قىلغانلىرىنىڭ ئوخشىشىنى قىلدى، سەئيىنى مەرۋە ئۈستىدە ئاخىرلاشتۇرغان چېغىدا مۇنداق دېدى: «ئەگەر باشلاپ بولغان ئىشىمنى يېڭىدىن باشلىغان بولسام، قۇربانلىق ئېلىپ كەلمىگەن بولاتتىم ۋە بۇ ھەجنى ئۆمرىگە ئۆزگەرتەتتىم. سىلەردىن كىمنىڭ يېنىدا قۇربانلىق بولمىسا ئېھرامدىن چىقسۇن ۋە ھەجنى ئۆمرىگە ئۆزگەرتسۇن».

شۇنىڭ بىلەن سۇراقە ئىبنى مالىك ئورنىدىن تۇرۇپ: يارەسۇلەللاھ! بۇ ئىش بىزنىڭ مۇشۇ يىلىمىزغا خاسمۇ، ياكى ئەبەدىلئەبەد داۋاملىشامدۇ؟ دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ بارماقلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇرۇپ ئىككى قېتىم: «ئۆمرە ھەجنىڭ ئىچىگە كىردى»، «ياق، ئەبەدىلئەبەد داۋاملىشىدۇ» دېدى.

ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەمەندىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆگىلىرىنى ئېلىپ كەلدى، ئەلى فاتىمەنى ئېھرامدىن چىققانلارنىڭ قاتارىدا

---

[1] قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 58 - ئايەت.

كۆردى. فاتىمە بويالغان كىيىم كىيگەن ۋە سۇرمە تارتقان بىر ھالەتتە ئىدى، ئەلى ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىنى ئەيىبلىدى، فاتىمە: بۇنى ماڭا ئاتام ئەمر قىلدى دېدى.

ئەلى ئىراقتىكى چېغىدا مۇنداق دېگەن: شۇنىڭ بىلەن مەن فاتىمەنى بۇ قىلمىشى تۈپەيلىدىن ئازارلىنىش ۋە «بۇنداق قىلىشقا ئاتام بۇيرۇدى» دېگەن سۆزى ھەققىدە سوئال سوراش ئۈچۈن رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا بېرىپ، فاتىمەنىڭ توغرا قىلمىغانلىقىنى خەۋەر قىلدىم، رەسۇلۇللاھ: «توغرا ئېيتىپتۇ، توغرا ئېيتىپتۇ، سەن ھەجگە نىيەت قىلغان چېغىڭدا نېمە دېگەن؟» دەپ سورىدى، مەن: «ئى ئاللاھ! پەيغەمبىرىڭ نېمىگە نىيەت قىلغان بولسا مەنمۇ شۇنىڭغا نىيەت قىلدىم» دېگەن دەپ جاۋاب بەردىم. رەسۇلۇللاھ: «مېنىڭ يېنىمدا قۇربانلىقىم بار، سەن ئېھرامدىن چىقمىغىن» دېدى.

ئەلى يەمەندىن ئېلىپ كەلگەن ۋە رەسۇلۇللاھ مەدىنىدىن ئېلىپ كەلگەن قۇربانلىقنىڭ سانى جەمئىي يۈز ئىدى.

ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى ئېھرامدىن چىقىپ چاچلىرىنى كەستۈردى، پەقەت رەسۇلۇللاھ ۋە يېنىدا قۇربانلىق ئېلىپ كەلگەنلەر ئۇنداق قىلمىدى.

تەرۋىيە كۈنى (زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى) كەلگەندە ھەممەيلەن مىناغا قاراپ ماڭدى ۋە ھەجگە نىيەت قىلدى، رەسۇلۇللاھ ئۇلىغىغا مىنگەن ئىدى. رەسۇلۇللاھ مىنادا پېشىننى، نامازدىگەرنى، نامازشامنى، خۇپتەننى ۋە بامداتنى ئوقۇدى. ئاندىن كۈن چىققانغا قەدەر تۇردى ۋە نەمىرە دېگەن جايدا ئۆزى ئۈچۈن بىر چېدىر تىكىلىشىنى بۇيرۇدى. ئاندىن ماڭدى، قۇرەيش ئۆزلىرىنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدە مۇزدەلىفەدە تۇرغىنىدەك بۇ قېتىم رەسۇلۇللاھنىڭمۇ مەشئەرى ھەرەمدە (مۇزدەلىفەدە) تۇرىدىغانلىقىدا ھېچ شۈبھە قىلمايتتى.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بولسا ئۇ يەردىن ئۆتۈپ ئەرەفاتقا باردى ۋە نەمىرە دېيىلىدىغان يەردە ئۆزى ئۈچۈن چېدىر تىكىلگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇ يەرگە چۈشتى، كۈن قايرىلغاندا تۆگىسىنى تەييارلاشقا بۇيرۇدى، شۇنىڭ بىلەن تۆگىگە توقۇمى توقۇلدى. ئاندىن رەسۇلۇللاھ ۋادىنىڭ ئوتتۇرىغا كەلدى ۋە ئىنسانلارغا مۇنداق نۇتۇق سۆزلىدى:

بىر - بىرىگىلارنىڭ جېنىغا، مېلىغا چېقىلىش، خۇددى مۇشۇ ئاينىڭ، مۇشۇ كۈنىنىڭ، مۇشۇ جاينىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىماسلىققا ئوخشاشلا ھارامدۇر.

بىلىڭلاركى، جاھىلىيەتتىن قالغان ھەر ئىش بىكار قىلىنىدۇ. جاھىلىيەت دەۋرىدىكى قان قەرز بىكار قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن ئىبنى رەبىئە ئىبنى ھارىسنىڭ قان قەرزىنى بىكار قىلىشتىن باشلايمەن (ئىبنى رەبىئە بەنى سەئىد قەبىلىسىدە ئىنىكئانىسىنىڭ يېنىدا ئىدى، ئۇنى ھۇزەيل قەبىلىسى ئۆلتۈرگەن ئىدى).

جاھىلىيەت دەۋرىدە قىلىنغان جازانە بىكار قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن تاغام ئابباس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىپنىڭ جازانىسىنى بىكار قىلىشتىن باشلايمەن. ئۇنىڭ ھەممىسى بىكار قىلىنىدۇ.

ئاياللىرىڭلار توغرىسىدا ئاللاھتىن قورقۇڭلار. سىلەر ئۇلارنى ئاللاھنىڭ ئامانىتى سۈپىتىدە ئالدىڭلار، ئۇلارنى نىكاھ ئارقىلىق ئۆزۈڭلارغا ھالال قىلدىڭلار. سىلەرنىڭ ئاياللىرىڭلارنىڭ زىممىسىدە مۇنداق ھەققىڭلار بار:

ئاياللىرىڭلار تۆشەكلىرىڭلارغا سىلەردىن باشقا ھېچكىمنى يولاتماسلىقى لازىم. ئەگەر ئۇلار شۇنداق قىلسا، ئۇلارنى ئاستىراق ئۇرساڭلار بولىدۇ.

ئاياللىرىڭلارنىڭ سىلەرنىڭ زىممىڭلاردىكى ھەققى شۇكى، ئۇلارنى مەئرۇپقا (شەرىئەتكە، ئۆرپ - ئادەتكە) ئۇيغۇن ھالدا ئاش - نان، كىيىم - كېچەك بىلەن تەمىنلەڭلار.

رەسۇلۇللاھ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: سىلەرگە مەن ئاللاھنىڭ كىتابى بولغان قۇرئاننى قويۇپ كەتتىم. قۇرئاننى مەھكەم تۇتساڭلار، ئازمايسىلەر. سىلەر مەن توغرۇلۇق سورىلىسىلەر، نېمە دەپ جاۋاب بېرىسىلەر؟ دېدى. ئۇلار: گۇۋاھلىق بېرىمىزكى، سەن تەبلىغ قىلدىڭ (ئەلچىلىكنى يەتكۈزدۈڭ)، ۋەزىپەڭنى ئادا قىلدىڭ، نەسىھەت قىلدىڭ (ئىشىڭدا سەممىي بولدۇڭ) دېدى. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى ئاسمان تەرەپكە كۆتۈرۈپ ئىشارەت قىلدى، ئاندىن ئۇ بارمىقىنى ئىنسانلارغا قارىتىپ تۇرۇپ ئۈچ قېتىم: «ئى ئاللاھ گۇۋاھ بولغىن!» دېدى.

ئاندىن ئەزان ـ تەكبىر ئوقۇپ پېشىننى ئوقۇدى، ئاندىن تەكبىر ئوقۇپ نامازدىگەرنى ئوقۇدى. ئۇ ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا باشقا بىر ناماز ئوقۇمىدى، ئاندىن تۆگىسىگە مىنىپ ۋەقىف (تۇرۇش) يېرىگە كەلدى، تۆگىسىنىڭ كۆكسىنى قورام تاشلارغا ئۇدۇل قىلدى، پىيادىلىكلەر يىغىلغان يەرنى ئالدىغا توغرا كېلىدىغان قىلدى، قىبلىگە يۈز كەلتۈردى. ئاندىن كۈن پاتقۇچە، كۈننىڭ سېرىقلىقى بىرئاز كەتكۈچە، ھەتتا كۈننىڭ يۈزى يوق بولغۇچە تۇردى.

ئاندىن ئۇسامەنى ئارقىسىغا مىندۈرۈپ يولغا چىقتى، تۆگىسىنىڭ چۇلۋۇرىنى ئۇ قەدەر تارتقان ئىدىكى، تۆگىنىڭ بېشى توقۇمىنىڭ ئاستىدىكى تېرىگە تەگكىلى تاس قالدى، ئوڭ قولى بىلەن: «ئى ئىنسانلار! تەمكىن بولۇڭلار، تەمكىن بولۇڭلار!» دەپ ئىشارەت قىلدى، قۇم دۆۋىلىرىدىن بىرىگە كەلگەندە تۈزلەڭلىككە چىققۇچىلىك تۆگىسىنىڭ چۇلۋۇرىنى بىرئاز بوشاتتى.

رەسۇلۇللاھ شۇنداق مېڭىپ ئاخىرى مۇزدەلىفەگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇ يەردە نامازشام بىلەن خۇپتەننى بىر ئەزان ئىككى تەكبىر بىلەن ئوقۇدى، ئۇ ئىككى نامازنىڭ ئارىسىدا باشقا بىر ناماز ئوقۇمىدى، ئاندىن تاڭ سۈزۈلگەنگە قەدەر ياتتى، ئاندىن تاڭ سۈزۈلگەن ھامان بىر ئەزان، بىر تەكبىر بىلەن بامدات نامىزىنى ئوقۇدى، ئاندىن تۆگىسىگە مىنىپ مەشئەرى ھەرەمگە كەلدى (مەشئەرى ھەرەمنىڭ بۇ يەردىكى مەنىسى مۇزدەلىفەنىڭ ئاخىرىدىكى قۇزەھ ئىسىملىك تاغ، دېمەكتۇر)، بۇ يەرگە كېلىپ قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈپ تۇرۇپ ئاللاھقا دۇئا قىلدى، تەكبىر ئېيتتى، تەھلىل ئېيتتى ۋە لائىلاھە ئىللەللاھۇ ۋەھدەھۇ... دېدى، ئاندىن تاڭ خېلى ئوبدان سۈزۈلگەنگە قەدەر بۇ شەكىلدە تۇردى، ئاندىن كۈن چىقىشتىن ئىلگىرى مىناغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

رەسۇلۇللاھ فەزل ئىبنى ئابباسنى ئارقىسىغا مىندۈردى... ۋە مېڭىپ تاكى مۇھەسسىر ۋادىسىغا (مىنا بىلەن مۇزدەلىفە ئارىسىدىكى بىر ۋادى) كەلگەندە ئۇلىغنى بىرئاز ھەرىكەتلەندۈردى، ئاندىن بۈيۈك جەمرە (چوڭ شەيتان)غا چىقىدىغان ئوتتۇرا يولدىن ماڭدى، تاكى دەرەخنىڭ يېنىدىكى جەمرەگە (چوڭ شەيتانغا) كېلىپ، ئۇنىڭغا يەتتە دانە ئۇششاق تاشنى ئاتتى، ئۇلار كۆرسەتكۈچ ۋە باش بارماق بىلەن ئېتىلىدىغان كىچىك تاشلار ئىدى،

رەسۇلۇللاھ ھەر بىر تاشنى ئاتقاندا تەكبىر ئېيتاتتى، ئۇلارنى ۋادىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئاتتى.

ئاندىن قۇربانلىق قىلىدىغان يەرگە بېرىپ ئۆز قولى بىلەن ئاتمىش ئۈچ دانە تۆگىنى بوغۇزلىدى، ئاندىن پىچاقنى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا بەردى، قالغان تۆگىلەرنى ئەلى بوغۇزلىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلىنى ئۆز ۋاقتىدا قۇربانلىق ماللىرىغا شېرىك قىلغان ئىدى، ئاندىن ھەر تۆگىدىن بىرەر پارچە گۆش ئېلىشقا بۇيرۇدى، ئاندىن ئۇ گۆشلەر بىر قازانغا سېلىنىپ پىشۇرۇلدى، ھەر ئىككىسى قۇربانلىقلىرىنىڭ گۆشلىرىدىن يېدى ۋە شورپىلىرىدىن ئىچتى.

ئاندىن ئۇ يەردىن ئايرىلىپ بەيتۇللاھقا باردى، تاۋاپتىن كېيىن مەككىدە پېشىننى ئوقۇدى، ئاندىن زەمزەم ساقىيلىقىنى قىلىۋاتقان ئابدۇلمۇتەللىپ ئوغۇللىرىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

«ئى ئابدۇلمۇتەللىپنىڭ ئوغۇللىرى! سۇ تارتىڭلار، سۇنى تارتىش توغرۇلۇق باشقىلارنىڭ سىلەرگە غالىب كېلىشىدىن قورقمىسام، مەنمۇ سىلەر بىلەن بىرلىكتە سۇ تارتقان بولاتتىم».

ئۇلار رەسۇلۇللاھقا بىر سوغا سۇنى سۇندى، رەسۇلۇللاھ ئۇ سۇدىن ئىچتى[1].

بۇ ھەدىس رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەجنىڭ تەشرىق كۈنلىرىدىكى پائالىيەتلىرىدىن باشقا پائالىيەتلىرىنى ناھايىتى تەپسىلىي ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

§8. سوئال - جاۋابلار

بەدەل ھەج

سوئال: ئۆلۈپ كەتكەنلىكى ياكى ئېغىر كېسەل بولغانلىقى سەۋەبىدىن ھەجگە بارالمىغانلار ئۈچۈن بەدەل ھەج قىلدۇرۇشقا بولامدۇ؟

جاۋاب: بولمايدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 147؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 56؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 84. بۇ ھەدىس مەزكۇر ئۈچ مەنبەدە زىكىر قىلىنىدۇ. يۇقىرىدىكى مۇسلىمنىڭ رىۋايىتىدۇر.

﴿... وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ... ﴿٩٧﴾﴾

«بەيتۇللاھقا بېرىشقا يول تاپالىغان كىشىلەرنىڭ ھەج قىلىشى ئاللاھنىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى ھەققىدۇر»[1].

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۆزى ھەرەمگە بېرىشقا كۈچى يەتكەنلەرگە ئۆزلىرىنىڭ ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلىشلىرىنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدىغا قويىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى ھەرەمگە بېرىشقا كۈچى يەتمىگەنلەرگە ھەج قىلىش پەرز ئەمەس دېگەن بولىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا ئاللاھ تائالا ھەجنى باشقىسىغا قىلدۇرۇشنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ قىلىشنى پەرز قىلغان.

ئۆلۈپ كەتكەن كىشى ياكى ھەرەمگە بارالمايدىغان كىشى ھەرەمگە بېرىشقا كۈچى يەتمىگەن كىشىدۇر، شۇنداقلا ئۇنىڭغا ھەج قىلىش پەرز ئەمەستۇر.

ئاللاھ تائالا يەنە بىر ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾﴾

«ئىنسانغا ئۆز قىلمىشىنىڭ نەتىجىسىدىن باشقا نەرسە يوقتۇر»[2].

باشقىسى قىلغان ھەج شۇ باشقىسى قىلغان ئىشتۇر. بۇ ئىشنىڭ نەتىجىسىنى باشقا بىرى كۆرمەيدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «ئىنسان ئۆلسە، ئۇنىڭ بارلىق ئەمەلى توختايدۇ. پەقەت تۆۋەندىكى ئۈچ خىل ئەمەلنىڭ ساۋابى توختىمايدۇ: بىرىنچى، ئىنسانلارغا مەنپەئەتى ئۇزۇلمەي بولۇپ تۇرىدىغان سەدىقە (مەسچىت، مەدرىسە سالغانغا ئوخشاش) . ئىككىنچى، پايدىلىق ئىلىم (باشقىلارغا ئۆگەتىلگەن ئىلىم ۋە يېزىلغان ئىلمي ئەسەرلەر). ئۈچىنچى، ئارقىسىدىن ئاتا - ئانىسى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ تۇرىدىغان ياخشى پەرزەنت»[3].

---

[1] 3 - سۈرە ئال ئىمران، 97 - ئايەت.

[2] 53 - سۈرە نەجم، 39 - ئايەت.

[3] مۇسلىم، «ۋەسىيەت»، 14؛ تىرمىزى، «ئەھكام»، 36؛ نەسەئى، «ۋەسايا»، 8؛ ئەبۇ داۋۇد، «ۋەسايا»، 14.

يۇقىرىدىكى ئايەت ۋە ھەدىسنىڭ مەزمۇنىدىن بىر كىشى قىلغان ئەمەلنىڭ يەنە بىر كىشىگە پايدىسى بولمايدىغانلىقى ئېنىق بىر شەكىلدە بىلىنىدۇ. شۇڭا ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى قۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن قىلىدىغان ئىبادەتنى باشقا بىر كىشى ئۈچۈن نىيەت قىلىپ ئادا قىلىشقا بولمايدۇ. بولۇپمۇ ھەج ئىبادىتى بەدەن بىلەن قىلىنىدىغان ئىبادەتتۇر. ئۇنىڭ پۇل كېتىدىغان قىسمى ئىبادەتنىڭ سىرتىدىكى ئىشلاردۇر.

ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر ئىبادەتنى قىلغان مۇسۇلمان، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئاللاھ تائالا ئالدىدىكى قۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن، شۇنداقلا ئاللاھ تائالانىڭ ئىمتىھانىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن قىلىدۇ ۋە قىلىشى لازىم. ئاللاھ تائالا بۇنداق ئەمەلنى كىم قىلغان بولسا، ئەجرىنى شۇ كىشىگە بېرىدىغانلىقىنى نۇرغۇنلىغان ئايەتتە بايان قىلىدۇ[①].

بۇ يەردە شۇنىمۇ ئەسكەرتىش كېرەككى، ئىككى نەرسىنىڭ بىرلەشمىسىدىن ئىنسان ھاسىل بولىدۇ: بىرى جانلىق تەن، يەنە بىرى روھ. ئىنسان ئۆزى ئىستېمال قىلغان يېمەك - ئىچمەكلەر بىلەن تېنىنى (بەدىنىنى) غىزالاندۇرىدۇ؛ ئۆزى قىلغان ئەمەل - ئىبادەت بىلەن روھىنى غىزالاندۇرىدۇ. بىر كىشىنىڭ باشقىسى يەپ - ئىچكەن نەرسە بىلەن قورسىقى تويمىغاندەك، باشقىسى قىلغان ئىبادەت بىلەنمۇ روھى غىزالانمايدۇ.

بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندىمۇ ھەجنى باشقىسى ئۈچۈن قىلغان «نىمكار»نىڭ: «مەن بۇ ھەجنى پالانى ئۈچۈن قىلىمەن» دېگەن سۆزى ياكى شۇنداق نىيىتى: «مەن ماۋۇ تاماقنى پالانى ئۈچۈن يەيمەن، شۇ پالانىنىڭ قورسىقى تويسۇن» دېگەندەك گەپ بولىدۇ.

---

① قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 57 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 152 - ۋە 173 - ئايەتلەر؛ 35 - سۈرە فاتىر، 30 - ئايەت قاتارلىق ئايەتلەردىكى «ئۇجۇرەھۇم»، 2 - سۈرە بەقەرە، 62 -، 274 - ۋە 277 - ئايەتلەر؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 199 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 97 - ئايەت؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 19 - ئايەت قاتارلىق ئايەتلەردىكى «ئەجرەھۇم» ئەمەلنى كىم قىلسا، ئەجىر (ساۋاب) نى شۇنىڭ ئالىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ھەج ئىبادىتىگە نىمكار سالغۇچى كىشىنىڭ: «ماۋۇ پۇلنى ئېلىپ دادام ئۈچۈن ھەج قىلىپ بەرسىلە» دېگەن سۆزى، «ماۋۇ پۇلغا دادام ئۈچۈن تاماق يەپ بەرسىلە، دادامنىڭ قورسىقى تويسۇن» دېگەندەك گەپ بولىدۇ.

بەدەل ھەج قىلدۇرۇشنىڭ توغرا بولىدىغانلىقىغا دەلىل قىلىنىۋاتقان ھەدىسلەر سەنەد ئېتىبارى بىلەن خەبىرى ۋاھىددۇر، مەتنە ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىدىكى ئايەتلەرگە، يۇقىرىدىكى ھەدىسكە ۋە ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا خىلاپتۇر.

ھاجىم دېيىش كېرەكمۇ؟

سوئال: ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنى ھاجىم دەپ ئاتاش كېرەكمۇ؟ ياكى ئۇنداق ئاتىمىساقمۇ بولامدۇ؟

جاۋاب: «ھاجى» دېگەن سۆز ئەسلىدە ئەرەبچە ھاجج «حاج» بولۇپ، مەنىسى: «مەككىگە بېرىپ ھەج ئىبادىتىنى ئادا قىلىپ كەلگەن ئادەم» دېگەن بولىدۇ. ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ھۆرمەت يۈزىسىدىن بەزى سۆپەتلەرنىڭ ھەتتا بەزى ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا «م» ھەرپى قوشۇلۇپ ئاتىلىدىغان ئىش بار. مەسىلەن: كىشىلەر ئاتا - ئانىسىنى «ئاتام، ئانام» دەيدۇ. بەزىلەر بالىلىرىنى ئەركىلىتىپ، ئەتىۋارلاپ «مامۇتۇم، ساۋۇتۇم، ئائىشەم، خالىدەم» دەپ ئاتايدۇ.

بۇ «م» قوشۇمچىسى ئەسلىدە پارسچىدىن تىلىمىزغا كىرگەن بولۇپ، مەنىسى «مېنىڭ» دېگەن بولىدۇ. مەسىلەن: «ئاتام» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «بۇ ئاتا مېنىڭ» دېگەن بولىدۇ. ناۋادا بىر كىشى ئاتىسى ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ئالدىدا «ئاتا» دېسە، بۇ بىر تەرەپتىن ئۇ كىشىنىڭ بىر ئاتا يوللۇق ئادەمنى دېمەكچىمۇ ياكى ئۆز ئاتىسىنى دېمەكچىمۇ ئېنىق بىلىنمەيدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ سۆزدىن بىرئاز قوپاللىق پۇرىقى چىقىپ قالىدۇ. ئاخىرىغا «م» ھەرپى قوشۇپ ئېيتىلسا بۇ خىل مۈجمەللىككە ئېھتىمال قالمايدۇ، قوپاللىق پۇرىقى چىقمايدۇ.

بۇنىڭغا ئوخشاش ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەن كىشى ھۆرمەتلىنىپ «ھاجى» دېيىلىدۇ. بۇ سۆزنىڭ ئاخىرىغا «م» قوشۇلۇپ «ھاجىم» دېيىلسە ھۆرمەت تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

بۇ ئىشنىڭ شەرئىي ھۆكمىگە كەلسەك، ھاجىلارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا بۇ سۈپەتنى قوشۇش شەرت ئەمەس. چۈنكى دىنىمىزدا بۇنداق بىر شەرت بەلگىلەنمىگەن. شۇڭا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «مۇھەممەد ھاجىم» دەپ ئاتالمايدۇ. تۆت خەلىپىنىڭمۇ «ئەبۇ بەكىر ھاجىم، ئۆمەر ھاجىم، ئوسمان ھاجىم، ئەلىي ھاجىم» دەپ ئاتالغىنى يوق. لېكىن مەككىگە بېرىپ ھەج ئىبادىتىنى ئادا قىلىپ كەلگەن بىر كىشىنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ھاجىم» دېگەن سۈپەتنى قوشۇپ دېيىش گۇناھ ئەمەس. چۈنكى بۇ توغرىدا بىرەر چەكلىمە يوق. يۇقىرىدا دېيىلگىنىدەك بۇ ئۇلارغا ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى ئىپادىلەيدۇ، خالاس .

شۇنىڭ ئۈچۈن ھەج قىلغۇچىلارنىڭ، ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ھاجىم» قوشۇلۇپ ئېيتىلسا كىبىرلىنىپ كەتمەسلىكى، قوشۇلۇپ ئېيتىلمىسا خاپا بولۇپ كەتمەسلىكى لازىم. چۈنكى ھەج ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن قىلىنىدىغان ئىبادەت بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئاللاھ رىزاسىدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە مەقسەت قىلىنماسلىقى كېرەك. «ھاجىم» دەپ چاقىرىلمىسا خاپا بولۇپ كېتىدىغان ھاجىلار پەقەت «ھاجىم» دېيىلىش ئۈچۈنلا ھەج قىلغان بولىدۇ (نەئۇزۇ بىللاھ).

بۇرۇنمۇ ھەج بارمىدى؟

سوئال:

ھەج ئىبادىتى باشقا پەيغەمبەرلەرنىڭ شەرىئىتىدىمۇ بارمىدى؟ پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەممىسى ھەج قىلغانمۇ؟

جاۋاب:

ھەئە، ھەج ئىبادىتى بارلىق پەيغەمبەرلەرنىڭ دىنىدا بار ئىدى. چۈنكى «ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا دىن ئىسلامدۇر» ①، شۇڭا ئاللاھ تائالا پۈتۈن پەيغەمبەرلەرگە ئىسلامنى نازىل قىلغان، ھەج بولسا ئەنە شۇ ئىسلامنىڭ بەش ئەركانىدىن بىرىدۇر②.

---

① قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 19 - ئايەت.

② مۇناسىۋەتلىك ھەدىس: ئىبن ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «ئىسلام دىنى بەش ئەركان ئۈستىگە قۇرۇلغان. بىرىنچىسى ‹ئاللاھدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق،

ئاللاھ تائالانىڭ مەككىنى يەر يۈزىنىڭ مەركىزى[1]، كەبىنى بولسا ئىنسانلارنىڭ قىبلىسى، ساۋاب قازىنىدىغان يېرى[2]، تۇنجى ئىبادەتگاھى، ئالەملەر ئۈچۈن بەرىكەت ۋە ھىدايەت مەنبەسى قىلىشى[3] قاتارلىقلارمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ. چۈنكى كەبە تۇنجى ئىبادەتگاھ بولسا، كەبىنىڭ ئەتراپىدا قىلىنىدىغان ئەڭ چوڭ ئىبادەت بولغان ھەجمۇ تۇنجى ئىنسان ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن باشلانغان بولىدۇ. لېكىن كەبە نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە يۈز بەرگەن توپان بالاسىدا ئۆرۈلۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بۇ ئىبادەت توختاپ قېلىپ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەبىنى يېڭىدىن سالغاندىن كېيىن قايتا باشلانغان.

دېمەك، ھەج ئىبادىتى يەر يۈزىگە ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ مەۋجۇت. لېكىن ھەر پەيغەمبەرنىڭ شەرىئىتىدە ھەجنىڭ بەزى ئەھكاملىرى پەرقلىق بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: ئاخىرقى پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىئىتىدىكى ھەج ئىبادىتىنىڭ «سەئيى[4]» قىسمىنىڭ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ھاجەر ئانىمىزنىڭ بالىسى ئىسمائىلغا سۇ ئىزدەپ مەزكۇر ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا يەتتە قېتىم يۈگۈرۈشىدىن قالغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[5].

مۇناسىۋەتلىك بىر رىۋايەت مۇنداق:

ئۇرۋە ئىبنى زۇبەير[6] مۇنداق دەيدۇ: ماڭا مۇنۇ خەۋەر يەتتى: «بەيتۇللاھ ئادەم ئەلەيھىسسالام ئۈچۈن ئىبادەتگاھ قىلىپ بېكىتىلدى، ئادەم

مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسى› دەپ گۇۋاھلىق بېرىش، ئىككىنچىسى ناماز ئوقۇش، ئۈچىنچىسى زاكات بېرىش، تۆتىنچىسى ھەج قىلىش، بەشىنچىسى روزا تۇتۇش» (بۇخارى، «ئىمان»، 1؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 19، 20، 21؛ تىرمىزى، «ئىمان»، 3؛ ئەھمەد ئىبنى مالىك، *مۇسنەد*، 8: 417، 9: 484، 10: 213، 31: 550، 555).

① قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 92 - ئايەت؛ 42 - سۈرە شۇرا، 7 - ئايەت.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 125 - ۋە 144 - ئايەتلەر.

③ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ئايەت.

④ سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا مېڭىش پائالىيىتى.

⑤ قاراڭ: بۇخارى، «ئەھادىسۇل ئەنبىيا»، 11.

⑥ ئەبۇ ئابدۇللاھ ئۇرۋە ئىبنى زۇبەير ئىبنى ئاۋۋام (ۋاپاتى: 94 ھ). بۇ كىشى تابىئىنلاردىن بولۇپ ھەدىسچى، تارىخچى ۋە مەدىنەدىكى يەتتە فەقىھنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئەينى ۋاقىتتا ھاممىسى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغۇچىلارنىڭ بىرىدۇر. قاراڭ: ئەبۇلفەدا ئىسمائىل ئىبنى ئۆمەر ئىبنى كەسىر قۇرەشى دەمەشقى، *بىدايە ۋە نىھايە*، تەھقىقلىغۇچى: ئەلى شيرىي (بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، ھ 1408/ م 1988)، 12 : 476.

ئۇنى تاۋاپ قىلاتتى، ئۇنىڭ يېنىدا ئاللاھقا ئىبادەت قىلاتتى. نۇھ ئەلەيھىسسالام توپان بالاسىدىن ئىلگىرى بەيتۇللاھنى ھەج قىلغان، ئۇنىڭ يېنىغا كەلگەن، ئۇنى ھۆرمەتلىگەن. ئاللاھ توپان بالاسى بىلەن نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىنى ھالاك قىلغاندا بەيتۇللاھمۇ مۇسىبەتكە ئۇچراپ، ئورنى تونۇشلۇق بىر قىزىل تۆپىلىككە ئايلىنىپ قالغان. ئاندىن ئاللاھ ھۇد ئەلەيھىسسالامنى ئاد قەۋمىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى، ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە قەۋمىنىڭ ئىشى بىلەن مەشغۇل بولدى، ھەج قىلمىدى. ئاندىن ئاللاھ سالىھ ئەلەيھىسسالامنى سەمۇد قەۋمىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى، ئۇمۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە قەۋمىنىڭ ئىشى بىلەن مەشغۇل بولدى، ھەج قىلمىدى. ئاندىن ئاللاھ بەيتۇللاھنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا ماكان قىلىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھەج قىلدى، ھەج پائالىيەتلىرىنى ئۆگەتتى ۋە ئۇنى زىيارەت قىلىشقا چاقىردى. ئاندىن ئاللاھ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن ئەۋەتكەن ھەر پەيغەمبەر ھەج قىلدى»[1].

① ئەبۇل ۋەلىد مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەزرەقىي، *ئەخبارۇ مەككە ۋەما فىيھا مىنەل ئاسارى*، تەھقىقلىغۇچى: رۇشدى سالىھ مىلھەس (بېيرۇت: دارۇل ئەندۇلۇس، تارىخسىز). 1: 72؛ ئەبۇ بەكىر ئەھمەد ئىبنىل ھۇسەين ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇسا بەيھەقى، *سۇنەنۇل كۇبرا*، تەھقىقلىگۇچى: ئابدۇقادىر ئاتا، 3 - باسما (بېيرۇت - لۇبنان، دارۇلكۇتۇبىل ئىلمىييە، 1424 / 2003)، 5: 288.

VII قۇربانلىق

§1. ئومۇمىي بايان

قۇربانلىق قىلىش، يەر يۈزىگە ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ قىلىنىپ كەلگەن ئىبادەتتۇر①. ئىنسانلار بۇ ئىبادەتنى پەيغەمبەرلىرىنىڭ كۆرسەتمىلىرى بويىچە قىلغاندا ئاللاھقا ئاتاپ، پەيغەمبەرلىرىنىڭ كۆرسەتمىلىرىدىن يىراقلاشقان چاغلىرىدا ئاللاھتىن غەيرىيگە ئاتاپ قىلغان②.

ئىبراھىم ۋە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىدىن يىراقلاشقان مەككە مۇشرىكلىرى ئىبادەتلەرنىڭ شەرت ۋە شەكىللىرىنى ئۆزگەرتكەن③، ھەتتا بەزى ئىبادەتلەرنى ئاللاھقا قىلماي، ئاللاھقا يېقىن دەپ ئويلىغان خىيالى كىشىلەرنىڭ ھەيكەللىرىگە قىلغان ④ . ئۇلار جۈملىدىن قۇربانلىق ئىبادىتىنىڭمۇ شەرت ۋە شەكىللىرىنى ئۆزگەرتكەن. ئاللاھقىلا قىلىنىشى كېرەك بولغان قۇربانلىقنىڭ بىر قىسمىنى ئۆزلىرى بەلگىلىگەن يەردە بۇتلىرىغا ئاتاپ قىلغان⑤. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَجَعَلُواْ لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ ٱلْحَرْثِ وَٱلْأَنْعَٰمِ نَصِيبًا فَقَالُواْ هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَآئِنَا ۖ فَمَا كَانَ لِشُرَكَآئِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى ٱللَّهِ ۖ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَآئِهِمْ ۗ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾﴾

---

① قاراڭ: ئادەم ئاتىنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ قۇربانلىق قىلغانلىقى بۇنى كۆرسىتىدۇ. قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 27 - ئايەت.

② قۇرئان كەرىمدە ئاللاھدىن غەيرىيگە ئاتاپ بوغۇزلانغان ھايۋاننىڭ گۆشىنىڭ ھارام قىلىنىشى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 173 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 3 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 115 - ئايەت.

③ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 189 - ۋە 196 - ئايەت؛ 8 - سۈرە ئەنفال، 35 - ئايەت.

④ قاراڭ: 39 - سۈرە زۇمەر، 3 - ئايەت؛ 10 - سۈرە يۇنۇس، 18 - ئايەت.

⑤ جاھىلىيەتتە كەبىنىڭ چۆرىسىدە تىكلەپ قويۇلغان بىر قىسىم تاشلار بولۇپ، ئۇ تاشلارنىڭ ئالدىدا بۇتلارغا ئاتاپ قۇربانلىق قىلىناتتى ۋە قۇربانلىق قىلىنغان ھايۋانلارنىڭ قانلىرىدىن شۇ تاشلارغا سۈركەپ قويۇلاتتى - قاراڭ: ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ھەسەن ئىبنى ھۇسەيىن تەيمىي رازى فەخرۇددىن، *مەفاتىھۇل غەيب - تەفسىرۇل كەبىر*، 3 - باسما (بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، ھ 1420/ م 1999)، 5: 285.

«مۇشرىكلار ئاللاھ ياراتقان ئېكىنلەردىن ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلاردىن ئاللاھ ئۈچۈن نېسىۋە ئايرىپ، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ باتىل چۈشەنچىسى بويىچە: ‹بۇ ئاللاھ ئۈچۈندۇر. بۇ شېرىكلىرىمىز ئۈچۈندۇر[①]› دېدى. ئۇلارنىڭ باتىل چۈشەنچىسى بويىچە شېرىكلىرىنىڭ نېسىۋىسى ئاللاھنىڭكىگە قوشۇلمايتتى. ئاللاھنىڭ نېسىۋىسى شېرىكلىرىنىڭكىگە قوشۇلاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھۆكمى نېمىدېگەن يامان![②]»[③].

ئاللاھ تائالا بۇتلارغا ئاتاپ قىلىنغان قۇربانلىقنىڭ گۆشىنى ھارام قىلغان[④]، بۇتلارغا قۇربانلىق قىلىنىش ئۈچۈن تىكلەپ قويۇلغان تاشلارنىڭ ئۈستىدە قۇربانلىق قىلىشنى ۋە ئۇ يەردە قىلىنغان قۇربانلىقلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىشنى پاسكىنىچىلىق ۋە شەيتاننىڭ ئىشى دەپ سۈپەتلەپ ئۇلاردىن يىراق تۇرۇۋېلىشقا بۇيرۇغان[⑤]، شۇنداقلا ئاخىرقى پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ۋە ئۇنىڭ ئۈممىتىنى ئاللاھقا قۇربانلىق قىلىشقا

---

① مۇشرىكلار كەبىنى تاۋاپ قىلىۋېتىپ مۇنداق دەيتتى: «لَبَّيْكَ لاَ شَرِيْكَ لَكَ إلاّ شَرِيْكٌ **هُو** لَكَ تمَلِكُهُ وَ مَا مَلَكَ - خوش، مەن ئەمرىڭنى بەجا كەلتۈرۈشكە ھازىرمەن ئى ئاللاھ! سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوق، پەقەتلا بىر شېرىكىڭ بار، ئۇ ۋە ئۇ ئىگە بولغان ھەممە نەرسە سېنىڭ ئىلكىڭدە ئى ئاللاھ!». ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئۇلار «لەببەيك لا شەرىيكە لەك - خوش، مەن ئەمرىڭنى بەجا كەلتۈرۈشكە ھازىرمەن ئى ئاللاھ! سېنىڭ ھېچ شېرىكىڭ يوق» دېگەن ۋاقىتلىرىدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ئىسىت سىلەرگە! بۇ يەردە توختىتىڭلار، بۇ يەردە توختىتىڭلار» دەيتتى. (قاراڭ: مۇسلىم، «ھەج»، 22). دېمەككى، ھەر قەبىلە ئۆزىنىڭ بۇتىنى ئاللاھنىڭ شېرىكى دەپ ئېتىقاد قىلاتتى ۋە ئېكىنلىرىدىن، تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلىرىدىن ئاللاھ ئۈچۈن بىر نېسىۋە، بۇتى ئۈچۈن بىر نېسىۋە ئايرىيتتى. ئايەتتە پۈتۈن مۇشرىكلارنىڭ بۇ باتىل قىلمىشى ئەيىبلىنىدۇ.

② ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مۇشرىكلار ئېكىنلىرىدىن ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلىرىدىن ئاللاھ ئۈچۈن بىر ھەسسە، بۇتلىرى ئۈچۈن بىر ھەسسە ئايرىيتتى. ئۇلار بۇتلىرى ئۈچۈن ئايرىغىنىنى بۇتقا چىقىم قىلاتتى. ئاللاھ ئۈچۈن ئايرىغىنى بىلەن ئۆسمۈر باللارنى ۋە يوقسۇللارنى تەمىنلەيتتى ۋە ئۆزلىرى بۇنىڭدىن يېمەيتتى. ئەگەر ئاللاھ ئۈچۈن ئايرىغىنىدىن بۇتلار ئۈچۈن ئايرىغىنىغا بىر نەرسە قوشۇلۇپ كەتسە، ئۇنى شۇنداقلا تاشلىۋېتەتتى ۋە: «ئاللاھ بۇنىڭدىن بىھاجەت» دەيتتى. ئەگەر بۇتلار ئۈچۈن ئايرىغىنىدىن ئاللاھ ئۈچۈن ئايرىغىنىغا بىر نەرسە قوشۇلۇپ كەتسە ئۇنى ئېلىپ بۇتلىرىنىڭ ھەسسىسىگە قايتۇرۇۋېتەتتى ۋە: «بۇ پېقىر» دەيتتى. (قاراڭ: فەخرۇددىن رازى، *تەپسىرى كەبىر*، 5 : 158).

③ 6 - سۈرە ئەنئام، 136 - ئايەت.

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 173 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 3 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 115 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە 3 - ۋە 90 - ئايەتلەر.

ئەمر قىلغان①. شۇڭا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ساھابىلىرى قۇربانلىق قىلغان.②

§2. قۇربان (قۇربانلىق)نىڭ مەنىسى

1. قۇربان «قربان» دېگەن سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى

قۇربان - «**قربان**» ئەرەبچىدە يېقىنلاشماق، يېقىن بولماق، يېقىنچىلىق قىلماق دېگەنلىكتۇر③. 46 - سۈرە ئەھقافنىڭ 28 - ئايىتىدىكى قۇربانەن «**قُرْبَانًا**» كەلىمىسى مانا مۇشۇ مەنىدە كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا ئۇ ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةَۢ ۖ بَلْ ضَلُّواْ عَنْهُمْ ۚ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾﴾

«ئۇلارنىڭ بىزنى ئاللاھقا يېقىن قىلىدۇ دەپ ئاللاھنى قويۇپ چوقۇنغان مەبۇدلىرى، نېمىشقا ئۇلارغا ياردەم قىلمىدى؟ بەلكى ئۇ مەبۇدلار

---

① قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 162 - ۋە 163 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 34 -، 36 - ۋە 67 - ئايەتلەر؛ 108 - سۈرە كەۋسەر بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

② جۇندۇب ئىبنى سۇفيان بەجەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: بىز بىر كۈنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىلەن قۇربانلىق قىلدۇق. قارىساق، بىرقانچە كىشى قۇربانلىقلىرىنى ھېيت نامىزىدىن ئىلگىرى بوغۇزلاپتۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام قايتقان چېغىدا ئۇلارنىڭ قۇربانلىقلىرىنى نامازدىن ئىلگىرى بوغۇزلىغانلىقىنى كۆرۈپ مۇنداق دېدى: «كىمكى نامازدىن ئىلگىرى بوغۇزلىغان بولسا ئورنىغا باشقا بىرىنى بوغۇزلىسۇن، كىمكى بىز ناماز ئوقۇپ بولغۇچە بوغۇزلىمىغان بولسا بىسمىللاھ دەپ بوغۇزلىسۇن» (بۇخارى، «زەبائىھ ۋەسسەيد»، 17؛ مۇسلىم، «سەيد ۋە زەبائىھ ۋە ما يۇئكەلۇ مىنەلھەيۋان»، 1، 2 ، 3؛ نەسەئى، «داھايا»، 3؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 12). ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام يەتتە دانە تۆگىنى ئۆرە تۇرغۇزۇپ بوغۇزلىدى. مەدىنىدە مۈڭگۈزلۈك ئىككى ئالا قوچقارنى قۇربانلىق قىلدى (بۇخارى، «ھەج»، 117، 119، «جىھاد»، 104، 126؛ مۇسلىم، «ئەداھى»، 17؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 2؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 4؛ نەسەئى، «داھايا»، 28 - 31؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 1. ئەبۇ سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۈڭگۈزلۈك بىر قوچقارنى قۇربانلىق قىلدى. قوچقار قارانىڭ ئىچىدە قارايتتى، قارانىڭ ئىچىدە ماڭاتتى ۋە قارىنىڭ ئىچىدە يەيتتى (يەنى قوچقارنىڭ تۇمشۇقى، كۆزلىرىنىڭ چۆرىسى ۋە پۇتلىرىنىڭ ئۇچلىرى قارا ئىدى)» (مۇسلىم، «ئەداھى»، 19؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 4؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 4؛ نەسەئى، «داھايا»، 14؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 1.

③ جەۋھەرى، «قرب»، 1: 198 - 200؛ ئىبن فارىس، «قرب»، 5: 80؛ ئىسفاھانى، «قرب»، 1: 663 - 665؛ ئىبن مەنزۇر، «قرب»، 1: 662 - 669؛.

ئۇلارنى تاشلىۋەتتى. ئۇ سۆز، ئۇلارنىڭ ئويدۇرمىسى ۋە ئاللاھقا چاپلىغان بوھتانىدۇر»[1].

2. قۇربان «قربان» سۆزىنىڭ ئىستىلاھ مەنىسى

قۇربان ئاللاھ تائالانى رازى قىلىپ، يېقىنلىقىنى قازىنىش ئۈچۈن ھايۋان بوغۇزلىماقتۇر ۋە بۇ نىيەتتە بوغۇزلانغان ھايۋاندۇر. 3 - سۈرە ئال ئىمراننىڭ 183 - ئايىتىدىكى قۇرباننى «**قُرْبَانٍ**» ۋە 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 27 - ئايىتىدىكى قۇربانەن «**قُرْبَانًا**» كەلىمىلىرى مانا بۇ مەنىدە كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ عَهِدَ إِلَيۡنَآ أَلَّا نُؤۡمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأۡتِيَنَا بِقُرۡبَانٖ تَأۡكُلُهُ ٱلنَّارُۗ قُلۡ قَدۡ جَآءَكُمۡ رُسُلٞ مِّن قَبۡلِي بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَبِٱلَّذِي قُلۡتُمۡ فَلِمَ قَتَلۡتُمُوهُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ١٨٣﴾

«ئۇلار شۇنداق كىشىلەركى: ‹ئاللاھ بىزگە ئاسماندىن چۈشكەن ئوت كۆيدۈرۈۋېتىدىغان بىرەر قۇربانلىق مۆجىزىسى كۆرسەتمىگۈچە ھېچبىر ئەلچىگە ئىشەنمەسلىكنى تاپشۇرغان› دېدى. ئۇلارغا ئېيتقىنكى: ‹مەندىن ئىلگىرى سىلەرگە نۇرغۇن ئەلچىلەر روشەن دەلىللەرنى ۋە سىلەر دېگەن مۆجىزىنى ئېلىپ كەلدى. ئەگەر بۇ سۆزۈڭلار توغرا بولسا، ئۇلارنى نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭلار؟›»[2].

﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱبۡنَيۡ ءَادَمَ بِٱلۡحَقِّ إِذۡ قَرَّبَا قُرۡبَانٗا فَتُقُبِّلَ مِنۡ أَحَدِهِمَا وَلَمۡ يُتَقَبَّلۡ مِنَ ٱلۡأٓخَرِ قَالَ لَأَقۡتُلَنَّكَۖ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡمُتَّقِينَ ٢٧﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلارغا ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ خەۋىرىنى ئوقۇپ بەرگىن: ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئىككىيلەن بىردىن قۇربانلىق قىلغان ئىدى. بىرىنىڭ قوبۇل قىلىندى، يەنە بىرىنىڭ قوبۇل قىلىنمىدى. قۇربانلىقى قوبۇل

---

[1] 46 - سۈرە ئەھقاف، 28 - ئايەت.
[2] 3 - سۈرە ئال ئىمران، 183 - ئايەت.

قىلىنمىغىنى: ‹مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن› دېۋىدى، قۇربانلىقى قوبۇل قىلىنغىنى: ‹ئاللاھ پەقەت تەقۋادارلارنىڭكىنىلا قوبۇل قىلىدۇ› دېدى»[①].

دېمەك، قۇرئان كەرىمدە 3 يەردە «قۇربان» دېگەن سۆز كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى لۇغەت مەنىسىدە، ئىككىسى ئىستىلاھ مەنىسىدىدۇر. 2 - سۈرە بەقەرەنىڭ 196 - ئايىتىدىكى ۋە 6 - سۈرە ئەنئامنىڭ 162 - ئايىتىدىكى نۇسۇك «نسك» كەلىمىسى، 22 - سۈرە ھەجنىڭ 34 - ۋە 67 - ئايەتلىرىدىكى مەنسەك «منسك» كەلىمىسى ئەنە شۇ «قۇربان» دېگەن سۆز ئىپادىلىگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

3. قۇربانلىق قىلىشنىڭ شەرئىي مەنىسى

قۇربانلىق قىلىش، ئىقتىسادى يار بەرگەن كىشىلەر ھەر يىلى ھىجرىيە يىلنامىسى بويىچە زۇلھەججە (12 - ئاي) نىڭ 10 - كۈنى ۋە داۋامىدىكى 3 كۈن، ئاللاھنىڭ نېمەتلىرىگە شۈكۈر ئېيتىش ۋە ئاللاھقا يېقىنلىشىش مەقسىتىدە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلاردىن بوغۇزلاش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پىداكارلىق روھىنى ئىپادىلەيدىغان بىر تۈرلۈك ئىقتىسادىي ئىبادەتتۇر.[②]

زۇلھەججە ئېيىنىڭ 10 - كۈنى يەنى قۇربان ھېيت كۈنى ۋە داۋامىدىكى ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆلتۈرۈشكە ئاتالغان ۋە شۇ كۈنلەردە ئۆلتۈرۈلگەن ھايۋانغا قۇربانلىق، ئۇ ھايۋاننى يۇقىرىدىكى نىيەت بىلەن مەزكۇر كۈنلەردە ئۆلتۈرۈشكە قۇربانلىق قىلىش دېيىلىدۇ.

§3. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ھۆكمى

قۇربانلىق قىلىش ئۈممەتنىڭ ئىچىدىن قادىر بولالىغانلارغا پەرزدۇر. قادىر بولالىغانلار قىلسا قادىر بولالمىغانلارنىڭ زىممىلىرىدىن ساقىت بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 27 - ئايەت.

② قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 28 ~ 37 - ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنى بۇ مەنىگە دالالەت قىلىدۇ.

﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُۥ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾﴾

«ئېيتقىنكى: مېنىڭ نامىزىم، قۇربانلىقىم، ھاياتىم ۋە ماماتىم ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ ئۈچۈندۇر. ئاللاھنىڭ ھېچ شېرىكى يوقتۇر. مەن بۇنىڭغا بۇيرۇلدۇم. مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئاۋۋىلىدۇرمەن»①.

بۇ ئايەتتە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن قۇربانلىق قىلىشقا بۇيرۇلغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا بۇ بۇيرۇقنى كەۋسەر سۈرىسىدە بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّآ أَعْطَيْنَٰكَ ٱلْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنْحَرْ ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلْأَبْتَرُ ﴿٣﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! بىز ساڭا نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى ئاتا قىلدۇق. ئۇنداقتا رەببىڭ ئۈچۈن ناماز ئۆتىگىن ۋە قۇربانلىق قىلغىن. ئەسلىدە نەسلى ئۈزۈلگەن كىشى سېنى دۈشمەن تۇتقان كىشىدۇر»②.

بۇ سۈرىدە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام قۇربانلىق قىلىشقا بۇيرۇلىدۇ. بۇ بۇيرۇق تەھەججۇد نامىزى ئۆتەشكە قىلىنغان بۇيرۇققا ئوخشاش «بۇ ساڭا مەخسۇس» دېگەن مەنىدە بىر ئەسكەرتىش بىلەن كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن پۈتۈن ئۈممەتكىمۇ قىلىنغان بۇيرۇق بولىدۇ③. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆۋەندىكى ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنى قۇربانلىق قىلىشنىڭ پۈتكۈل ئۈممەتكە پەرز قىلىنغانلىقىغا، جۈملىدىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتىگىمۇ پەرز قىلىنغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ:

﴿وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِّيَشْهَدُواْ مَنَٰفِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُواْ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِيٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا

---

① 6 ـ سۈرە ئەنئام، 162 ـ ۋە 163 ـ ئايەتلەر.

② 108 ـ سۈرە كەۋسەر.

③ 17 ـ سۈرە ئىسرانىڭ 78 ـ ئايىتىدە ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى بىر كېچە ـ كۈندۈزدە بەش ۋاقىت ناماز ئۆتەشكە، 79 ـ ئايىتىدە ھەر كېچىسى تەھەججۇد نامىزى ئۆتەشكە بۇيرۇيدۇ. تەھەججۇد نامىزى ئۆتەش توغرىسىدىكى ئايەتتە كەلگەن «بۇ ساڭا مەخسۇس» دېگەن مەنىدىكى ئەسكەرتىش 78 ـ ئايەتتىكى بەش ۋاقىت ناماز ئۆتەشكە قىلىنغان بۇيرۇقنىڭ پۈتۈن ئۈممەتكىمۇ قىلىنغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. يۇقىرىدىكى سۈرىدە (كەۋسەر سۈرىسىدە) ئۇنداق بىر ئەسكەرتىش كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن مەزكۇر بۇيرۇق ئۈممەتنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلۡأَنۡعَٰمِۖ فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡبَآئِسَ ٱلۡفَقِيرَ ٢٨ ثُمَّ لۡيَقۡضُواْ
تَفَثَهُمۡ وَلۡيُوفُواْ نُذُورَهُمۡ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ ٢٩﴾

«ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىلغىن. ئۇلار يېنىڭغا پىيادە كېلىدۇ، چوڭقۇر ۋە كەڭ يوللاردىن كەلگەن ئورۇق ئۇلاغلار ئۈستىدىمۇ كېلىدۇ. ئۇلار مەنپەئەتلىرىنى كۆرسۇن، ئاللاھ رىزىق قىلىپ بەرگەن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلاردىن مەلۇم كۈنلەردە بىسمىللاھ دەپ قۇربانلىق قىلسۇن. ئى قۇربانلىق قىلغۇچىلار! قۇربانلىقڭلاردىن ئۆزۈڭلارمۇ يەڭلار، موھتاجلارغىمۇ يېگۈزۈڭلار، ئۇلار بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە تەفەسىنى[1] ئادا قىلسۇن، نەزىرلىرىگە ۋاپا قىلسۇن ۋە بەيتى ئەتىقنى[2] تاۋاپ قىلسۇن»[3].

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٖ جَعَلۡنَا مَنسَكٗا لِّيَذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ
ٱلۡأَنۡعَٰمِۗ فَإِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ فَلَهُۥٓ أَسۡلِمُواْۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُخۡبِتِينَ ٣٤﴾

«بىز ھەر ئۈممەتكە قۇربانلىق قىلىشنى بەلگىلىدۇق. بىز بۇنى، ئۇلارنىڭ ئاللاھ رىزىق قىلىپ بەرگەن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلارنى بىسمىللاھ دەپ قۇربانلىق قىلىشى ئۈچۈن قىلدۇق. سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار يالغۇز بىر ئىلاھتۇر. ئۇنداقتا پەقەت ئۇنىڭغىلا

[1] «تەفەسىنى ئادا قىلسۇن»نىڭ مەنىسى توغرىسىدا تەپسىرلەردە ئاساسلىق ئىككى كۆزقاراش زىكىر قىلىنىدۇ. بىر كۆزقاراشقا ئاساسەن، تەفەسىنى ئادا قىلىش، ئېھرام سەۋەبىدىن بەدەندە پەيدا بولغان كىرلەرنى تازىلاش، خۇسۇسەن تىرناقلارنى ئېلىش، بۇرۇتنى كېسىش، چاچنى چۈشۈرتۈش ياكى قىرقىتىش دېمەكتۇر. يەنە بىر كۆزقاراشقا ئاساسەن تەفەسىنى ئادا قىلىش، ھەم بۇ ئىشلارنى قىلىش ھەم ھەجنىڭ مىنا، ئەرەپات ۋە مۇزدەلىفەدە قىلىنىدىغان پائالىيەتلىرىنى ئادا قىلىش دېگەن بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزچە بۇ «تەفەسىنى ئادا قىلسۇن»نىڭ ئەڭ توغرا مەنىسى، «ھەجنىڭ مىنا، ئەرەپات ۋە مۇزدەلىفەدە قىلىنىدىغان پائالىيەتلىرىنى ئادا قىلىپ تازىلىق قىلسۇن» دۇر.

[2] «بەيت» ئۆي، «ئەتىق» كونا، ئازات قىلىنغان دېگەن بولۇپ، كەبىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى كەبە ھەم يەر يۈزىگە سېلىنغان ئەڭ قەدىمي ئۆيدۇر (قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ئايەت) ھەمدە ئاللاھ تائالا دۈشمەنلەرنىڭ تاجاۋۇزىدىن ۋە ھۆكۈمرانلىقىدىن ساقلاپ ئازاد ھالىتىنى داۋاملاشتۇرغان ئۆيدۇر. ئۇ ئۆينىڭ «ھەرەم» (قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ۋە 97 - ئايەتلەر)، «مۇھەررەم» (قاراڭ: 14 - سۈرە ئىبراھىم، 37 - ئايەت) دېيىلىشى، ئۇ ئۆي ئورۇن ئالغان شەھەرنىڭ «بەلەدى ئەمىن» (قاراڭ: 95 - سۈرە تىن، 3 - ئايەت) دېيىلىشى قاتارلىقلار بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

[3] 22 - سۈرە ھەج، 27 ~ 29 - ئايەتلەر.

بويسۇنۇشلار. ئاللاھقا چىن قەلبىدىن بويسۇنغۇچىلارغا خۇش خەۋەر بەرگىن»[①].

بۇ ئايەتلەردىن مۇنداق مەنىلەر چىقىدۇ: ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەجنى ئېلان قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ مەككىگە كەلگەنلەر ئۇ يەردە مۇنۇ تۆت ئىش ئۈچۈن كېلىدۇ:

- مەنپەئەتلىرىنى كۆرۈش،
- ئۆزلىرى بىلىدىغان كۈنلەردە قۇربانلىقلىرىنى بوغۇزلاش،
- تەفەسىنى ئادا قىلىش،
- بەيتى ئەتىقنى يەنى كەبىنى تاۋاپ قىلىش.

دېمەككى، قۇربانلىق ئىبادىتى ئۇلارنىڭ ئىچىدە قىلىنىپ كەلگەن بىر ئىبادەت، ئۇلار ئۇنىڭ قايسى كۈنلەردە بوغۇزلىنىدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

§4. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ھېكمىتى

1. ئاللاھقا يېقىنلىشىش

قۇربانلىق قىلىش، ئىسمىدىنمۇ مەلۇم بولغاندەك ئاللاھقا يېقىنلىشىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىبادەتتۇر. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ «قۇربانلىق قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇندىكى سۆزلىرى: «مۇئەييەن سۈپەتلەردىكى ھايۋانلاردىن مەلۇم كۈنلەردە بىسمىللاھ دەپ بوغۇزلاش ئارقىلىق ماڭا يېقىنلىشىڭلار» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئايەتلەر «قۇربانلىقنىڭ ھۆكمى»دە زىكىر قىلىندى.

2. گۆش يېيىش ۋە يېگۈزۈش

ھېيت كۈنلىرى قۇربانلىق قىلىنغان مالنىڭ گۆشلىرىدىن قۇربانلىق قىلغۇچى كىشى ۋە ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى يەيدۇ، شۇنداقلا ھېيتلاپ كەلگەنلەرگە سۇنۇلىدۇ ۋە پېقىر - مىسكىنلەرگە ھەدىيە قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 22 - سۈرە ھەج، 34 - ئايەت.

﴿... فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُواْ مِنْهَا وَأَطْعِمُواْ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾﴾

«ئۇلارنىڭ يانلىرى يەرگە چۈشۈپ جېنى چىققاندا ئۇلاردىن يەڭلار، قانائەتچان موھتاجلارغا ۋە ئېھتىياجىنى بىلدۈرگەن موھتاجلارغا يېگۈزۈڭلار. بىز ئۇ ھايۋانلارنى سىلەرگە ئەنە شۇنداق بويسۇندۇرۇپ بەردۇق. شۈكۈر قىلغايسىلەر»[1].

3. ئاللاھقا شۈكۈر قىلىش

قۇربانلىق قىلىش - ئاللاھ تائالا تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارنى بىزگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ھايۋانلاردىن ئاللاھ بەلگىلىگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاللاھ يولىدا بوغۇزلاش ئارقىلىق ئاللاھقا شۈكۈر قىلىشتۇر. 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ئايىتىنىڭ ئاخىرى (يەنى يۇقىرىدا زىكىر قىلغان ئايەتنىڭ ئاخىرى) بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

4. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنى تىرىلدۈرۈش

ئاللاھ تائالا ئەلچىلىرىدىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن بىر ئىمتىھان ئالغان ۋە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇ ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلىكىنى ئېلان قىلغان. قۇربانلىق قىلىش ئارقىلىق ئەنە شۇ ئىلاھى ئىمتىھان ئەسلىنىدۇ ۋە زېھنىلەردە جانلاندۇرۇلىدۇ. ئۇ ئىمتىھاننىڭ جەريانى مۇنداق:

ئۆز ۋاقتىدا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنى قۇربانلىق قىلىپ چۈش كۆرگەن ۋە پەيغەمبەرلەرگە خاس ئىمانى ۋە ئاتىلارغا خاس مېھرى بىلەن ئوغلى ئىسمائىلغا: «ئى ئوغۇلچىقىم! مەن سېنى قۇربانلىق قىلىپ چۈش كۆرۈپتىمەن، ئويلاپ باققىنا، سەن قانداق قارايسەن!» دەيدۇ، ئوغۇل دادىسىغا: «دادىكا! ساڭا بۇيرۇلغاننى قىلغىن. ئاللاھ خالىسا مېنىڭ سەۋر قىلغۇچىلاردىن ئىكەنلىكىمنى كۆرىسەن!» دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن: «دادا - بالا ئىككىيلەن ئاللاھنىڭ ئەمرىگە تەسلىم بولۇپ، ئىبراھىم ئوغلىنى دۈم ياتقۇزىدۇ»، دەل بۇ ۋاقىتتا ئاللاھ تائالا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا: «ئى ئىبراھىم! سەن چۈشۈڭنى ئەمەلگە

---

[1] 22 - سۈرە ھەج، 36 - ئايەت.

ئاشۇردۇڭ!» دەپ نىدا قىلىدۇ. ئاندىن: «شۈبھىسىزكى بۇ، ئوپئوچۇق بىر ئىمتىھان ئىدى. بىز ئىبراھىمغا ئوغلىنىڭ ئورنىغا چوڭ بىر قۇربانلىق بەردۇق» دەپ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلىكىنى ئېلان قىلىدۇ[1].

§5. قۇربانلىقنىڭ شەرتلىرى

5 - سۈرە ئەنئامنىڭ 162 - ۋە 163 - ئايەتلىرى، 108 - سۈرە كەۋسەرنىڭ 2 - ئايىتى، 22 - سۈرە ھەجنىڭ 34 - ئايىتى قۇربانلىق قىلىشنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويسا، 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ئايىتى قۇربانلىق قىلىنىدىغان ماللارنىڭ شەرتلىرىنى ۋە قۇربانلىقنىڭ گۆشلىرىنىڭ قانداق قىلىنىشىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردە 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ئايىتىنىڭ بېشىدىكى «ئەلبۇدنە» دېگەن سۆز ئۈستىدە بىرئاز توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلْبُدْنَ جَعَلْنَـٰهَا لَكُم مِّن شَعَـٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ۖ فَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ ۖ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَـٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَـٰكِن يَنَالُهُ ٱلتَّقْوَىٰ مِنكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾﴾

«بىز سىلەرگە قۇربانلىق قىلىدىغان گەۋدىلىك ھايۋانلىرىڭلارنى ئاللاھنىڭ نىشانلىرىدىن قىلىپ بەردۇق. سىلەر ئۈچۈن ئۇ ھايۋانلاردا ياخشىلىق بار. ئۇ ھايۋانلارنى قاتار تۇرغۇزۇپ قۇربانلىق قىلىشقا تەييار ھالەتكە كەلتۈرگەن چېغىڭلاردا بىسمىللاھ دەپ بوغۇزلاڭلار. ئۇلارنىڭ يانلىرى يەرگە چۈشۈپ جېنى چىققاندا ئۇلاردىن يەڭلار، قانائەتچان موھتاجلارغا ۋە ئېھتىياجىنى بىلدۈرگەن موھتاجلارغا يېگۈزۈڭلار. بىز ئۇ ھايۋانلارنى سىلەرگە ئەنە شۇنداق بويسۇندۇرۇپ بەردۇق. شۈكۈر قىلغايسىلەر. شۈبھىسىزكى، ئاللاھقا قۇربانلىقىڭلارنىڭ گۆشلىرىمۇ، قانلىرىمۇ يەتمەيدۇ. ئاللاھقا سىلەرنىڭ تەقۋالىقىڭلار يېتىدۇ. ئاللاھ ئۇ ھايۋانلارنى

---

[1] قاراڭ: 37 - سۈرە سافقات، 102 ~ 107 - ئايەتلەر.

سلەرگە ئەنە شۇنداق بويسۇندۇرۇپ بەردى. ئاللاھقا تەكبىر ئېيتقايسلەر! ئاللاھ سىلەرگە توغرا يولنى كۆرسەتتى. ياخشى ئىش قىلغۇچىلارغا خۇش خەۋەر بەرگىن»①.

بۇ ئايەتلەرنىڭ قۇربانلىقنىڭ شەرتلىرىگە دالالەت قىلىدىغان مۇھىم نۇقتىلىرى:

• ئەلبۇدنە ﴿الْبُدْنَ﴾ دېگەن كەلىمە. بۇ كەلىمە بەدەنە «بدنة» كەلىمىسىنىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، مەنىسى «گەۋدىلىك، بەستلىك، كېلىشكەن، چىرايلىق» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ كەلىمىنىڭ سۈپەت ئىكەنلىكى ۋە بۇ كەلىمىنىڭ بېشىدىكى ئەل «ال»، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتى قۇربانلىق قىلىدىغان ماللارنىڭ گەۋدىلىك، بەستلىك، كېلىشكەن ۋە چىرايلىق ماللار بولۇشىنىڭ شەرت ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ. بۇ ئۇ ماللارنىڭ مەلۇم ياشقا كىرگەن، سېمىز ۋە بېجىرىم بولۇشىنىڭ لازىملىقىنى تەلەپ قىلىدۇ .

• ﴿فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ﴾

«ئۇلارنىڭ يانلىرى يەرگە چۈشۈپ جېنى چىققاندا ئۇلاردىن يەڭلار، قانائەتچان موھتاجلارغا ۋە ئېھتىياجىنى بىلدۈرگەن موھتاجلارغا يېگۈزۈڭلار»②.

قۇربانلىقتىن قان ئېقتىشلا مەقسەت ئەمەس. ئەگەر ئۇنداق بولسا ئىدى، قۇربانلىق قىلىنىدىغان ھايۋاننىڭ قېنى چىقسىلا كۇپايە قىلغان بولاتتى. لېكىن قۇربانلىق قىلغۇچىنىڭ ئۆز قۇربانلىقىنىڭ گۆشىدىن ئۆزى يېيىشكە ۋە موھتاجلارغا يېگۈزۈشكە بۇيرۇلۇشى قۇربانلىق قىلىدىغان ھايۋاننىڭ سېمىز ۋە تېنى ساق بولۇشىنىڭ لازىملىقىنى تەلەپ قىلىدۇ.

• ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَـٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾

① 22 - سۈرە ھەج، 36 - ۋە 37 - ئايەتلەر.
② 22 - سۈرە ھەج، 36 - ئايەت.

«ئاللاھقا قۇربانلىقلىرىڭلارنىڭ گۆشلىرىمۇ، قانلىرىمۇ يەتمەيدۇ. ئاللاھقا سىلەرنىڭ تەقۋالىقىڭلار يېتىدۇ»[1].

قۇربانلىقتىن ئاللاھقا يېتىدىغىنى ئۇنىڭ گۆشى ياكى قېنى ئەمەس، ئەكسىچە قۇربانلىق قىلغۇچىنىڭ تەقۋالىقىدۇر، خالاس. قۇربانلىق قىلىشتا ئاللاھقا بولغان تەقۋالىق ئەڭ قىممەتلىك ھايۋاننى يەنى سۈپەتلىك، ساغلام، سېمىز، بېجىرىم ۋە چىرايلىق ھايۋاننى قۇربانلىق قىلىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان ھايۋانلار ۋە بولمايدىغان ھايۋانلار توغرىسىدىكى ھەدىسلىرى ئەنە شۇ 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ۋە 37 - ئايەتلىرىنىڭ مەنىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

§6. قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان ھايۋانلار

• قۇربانلىق قىلىنىدىغان مال تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلاردىن بولۇشى لازىم. چۈنكى ئاللاھ تائالا 22 - سۈرە ھەجنىڭ 28 - ۋە 34 - ئايەتلىرىدە قۇربانلىق قىلىنىدىغان ماللارنى «ئەنئام» دەپ ئاتايدۇ. ئەنئام كەلىمىسى تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارنىلا ئىپادىلەيدۇ[2]. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزى ھالال بولسىمۇ ئەنئام دېيىلمەيدىغان ھايۋانلارنى قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدۇ. مەسىلەن: ئات، جەرەن، كېيىك، بېلىق، كەپتەر ۋە توخۇ... قاتارلىق ھايۋانلار ھالال بولسىمۇ، ئۇلارنى قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدۇ. شۇڭا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەنئام دېگىلى بولمايدىغان ھايۋانلاردىن قۇربانلىق قىلمىغان.

• يېشىغا توشقان بولۇشى لازىم. چۈنكى يېشىغا توشمىغان ھايۋان تاكامۇللاشمايدۇ، شۇنداقلا يۇقىرىدىكى ئايەتلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان سۈپەتتە بولمايدۇ.

---

[1] 22 - سۈرە ھەج، 37 - ئايەت.

[2] قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 144 - ئايەت.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «پەقەت چىشلىگەن ھايۋاننىلا قۇربانلىق قىلىڭلار. لېكىن چىشلىگەن ھايۋان تاپالمىساڭلار، قوينىڭ ئالتە ئايىنى توشقۇزۇپ بولغىنىنى قۇربانلىق قىلساڭلار بولىدۇ»①.

ھەدىستىكى «چىشلىگەن» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى قۇربانلىق قىلىنىدىغان ھايۋانلاردا پەرقلىق بولىدۇ. مەسىلەن: تۆگىنىڭ تۆت ياشنى توشقۇزۇپ بەش ياشقا ماڭغىنى، كالىنىڭ ئىككى ياشنى توشقۇزۇپ ئۈچ ياشقا ماڭغىنى، قوي بىلەن ئۆچكىنىڭ بىر ياشنى توشقۇزۇپ ئىككى ياشقا ماڭغىنى «چىشلىگەن» بولىدۇ. لېكىن ھەدىستىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلغاندەك قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن بۇنداق «چىشلىگەن ھايۋان» تاپالمىغانلار 6 ئايلىقتىن ئاشقان پاقلاننى قۇربانلىق قىلسا بولىدۇ.

§7. قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدىغان ھايۋانلار

كور، توكۇر، قۇلىقى كېسىك، مۈڭگۈزى سۇنۇق، كېسەل ۋە بەك ئورۇق ھايۋانلارنى قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى بۇنداق ھايۋانلار 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ئايىتىدىكى ئەلبۇدنە «گەۋدىلىك» دېگەن سۈپەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

ئەلى ئىبنى ئەبى تالىپ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىزنى قۇربانلىق قىلىدىغان ھايۋانلىرىمىزنىڭ كۆز ۋە قۇلاقلىرىغا دىققەت قىلىشقا، قۇلىقى ئۇچىدىن ياكى يانىدىن كېسىلگەن، قۇلىقى يېرىلغان ياكى تېشىلگەن ھايۋاننى قۇربانلىق قىلماسلىققا بۇيرۇدى②.

بەرائ ئىبنى ئازىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «توكۇرلۇقى ئېنىق بولغان توكۇر، كورلۇقى ئېنىق بولغان كور، كېسەللىكى ئېنىق بولغان كېسەل ۋە يىلىكى قۇرۇغان ئورۇق ھايۋان قۇربانلىق قىلىنمايدۇ»③.

---

① مۇسلىم، «سەيد ۋە زەبائىھ ۋە ما يۇئكەلۇ مىنەلھەيۋان»، 13؛ ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 5؛ نەسەئى، «داھايا»، 12؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 7.

② تىرمىزى، «ئەداھى»، 6؛ ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 6؛ نەسەئى، «ئەداھى»، 10، 11،12؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 8.

③ مۇۋەتتا، «داھايا»، 482؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 5؛ ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 6؛ نەسەئى، «داھايا»، 5، 6، 7 .

يەزىد زۇمىسىر مۇنداق دەيدۇ: مەن ئۇتبە ئىبنى ئابدۇسسۇلەمىنىڭ يېنىغا كېلىپ: يا ئەباۋەلىد! قۇربانلىق ئالاي دەپ چىققان ئىدىم، بولغۇدەك بىر نەرسە تاپالمىدىم، چىشلىرى چۈشۈپ كەتكەن بىر مال بار ئىدى، ئۇنىڭغا كۆڭلۈم رازى بولمىدى. سىز بۇ ئىشقا نېمە دەيسىز؟ دېدىم، ئۇتبە:

- ئۇنى ماڭا ئەكەلمىدىڭىزمۇ؟ دېدى، مەن:

- سۇبهانالله! ئۇ سىز ئۈچۈن جايىز، مەن ئۈچۈن جايىز ئەمەس؟ دېدىم، ئۇ مۇنداق دېدى:

- ھەئە، شۇنداق، سىز شەكلىنىۋاتىسىز، مەن شەكلەنمەيمەن. بىلىڭكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيهىسسالام مۇنۇ ھايۋانلارنى قۇربانلىق قىلىشتىن توستى: قۇلىقى تۈۋىدىن كېسىك، مۈڭگۈزى تۈۋىدىن چىقىپ كەتكەن، بىر كۆزى قۇيۇۋېتىلگەن، ئورۇقلۇقىدىن ياكى كۈچسىزلىكىدىن پادىدىن ئايرىلىپ يېتىپ قالغان، پۈتى سۇنۇپ كەتكەن[1].

§8. قۇربانلىق قىلىشنىڭ ۋاقتى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَيَذْكُرُواْ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِيٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ... ﴿٢٨﴾﴾

«ئاللاھ رىزىق قىلىپ بەرگەن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلاردىن مەلۇم كۈنلەردە بىسمىللاھ دەپ قۇربانلىق قىلسۇن»[2].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە ھاجىلارنى يۇرتلىرىدىكى چېغىدا قىلىپ كەلگەن قۇربانلىقلىرىنى ھەج ئەسناسىدا ئەييامى مەئلۇمات ﴿أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ - مەلۇم كۈنلەر﴾دا يەنى ئۆزلىرى بىلىدىغان كۈنلەردە قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، 2

---

[1] ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 6.

[2] 22 - سۈرە ھەج، 28 - ئايەت.

- سۈرە بەقەرەنىڭ 203 - ئايىتىدە ئۈلارنى ئەييامى مەئدۇدات ﴿**أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ** - ساناقلىق كۈنلەر﴾دا زىكىر ئېيتىشقا بۇيرۇپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٍ مَّعْدُودَٰتٍۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِۖ لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾﴾

«ساناقلىق كۈنلەردە ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار. كىمكى ئالدىراپ مىنادىن ئىككى كۈندە قايتسا، ئۇنىڭغا گۇناھ يوق. كىمكى مىنادا يەنە بىر كۈن قالسا، ئۇنىڭغىمۇ گۇناھ يوق. بۇ تەقۋادار بولغان كىشى ئۈچۈندۇر. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. بىلىڭلاركى، سىلەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلىسىلەر»[①].

ئەييام (كۈنلەر) يەۋم (كۈن)نىڭ كۆپلۈك شەكلىدۇر. ئەرەبچىدە كۆپلۈك شەكىل ئاز بولغاندا ئۈچنى كۆرسىتىدۇ، ئەگەر دەلىل بولسا ئۈچتىن ئارتۇق سانىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ ﴿أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ - ساناقلىق كۈنلەر﴾ دېگەن سۆزى، داۋامىدىكى ﴿فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ - كىمكى ئالدىراپ مىنادىن ئىككى كۈندە قايتسا، ئۇنىڭغا گۇناھ يوق. كىمكى مىنادا يەنە بىر كۈن قالسا، ئۇنىڭغىمۇ گۇناھ يوق﴾ دېگەن سۆزىنىڭ دالالەت قىلىشى بىلەن ئۈچنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئۈچ كۈن تەشرىق كۈنلىرى دەپ ئاتىلىدۇ ۋە بۇ كۈنلەردىمۇ قۇربانلىق قىلىشقا بولىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تەشرىق كۈنلىرىنىڭ ھەممىسىدە قۇربانلىق قىلىشقا بولىدۇ»[②].

تەشرىق كۈنلىرى نەھىر كۈنىنى (ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنىنى) ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. چۈنكى ھاجىلارنىڭ «ساناقلىق كۈنلەر»دە ئاللاھنى زىكىر قىلىش (ئاللاھۇ ئەكبەر دەپ شەيتانغا تاش ئېتىش) پائالىيىتى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ ئون بىرىنچى كۈنى يەنى ھېيتنىڭ ئىككىنچى كۈنى باشلىنىپ ئۈچ كۈن داۋاملىشىدۇ. «ساناقلىق كۈنلەر»دىن ئىبارەت بولغان بۇ ئۈچ كۈنگە

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 203 - ئايەت.

② ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 27: 316 - 317.

نەھىر كۈنى (ھېيتنىڭ ىىرىنچى كۈنى) قوشۇلسا «مەلۇم كۈنلەر» بولىدۇ. بۇ «مەلۇم كۈنلەر»نىڭ تۆت كۈن ئىكەنلىكىگە، «ساناقلىق كۈنلەر»نىڭ ئۈچ ئىكەنلىكى ۋە نەھىر كۈنىنىڭ بۇ ئۈچ كۈننىڭ ئىچىگە كىرمەيدىغانلىقى دەلىل بولىدۇ. بۇنى تۆۋەندىكى ھەدىسمۇ تەكىتلەيدۇ:

ئۇقبە ئىبنى ئامىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئەرەفە كۈنى، نەھىر كۈنى (ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنى) ۋە تەشرىق كۈنلىرى بىز ئەھلى ئىسلامنىڭ بايرىمىمىزدۇر. ئۇ كۈنلەر يېمەك ۋە ئىچمەك كۈنلىرىدۇر»[1].

يۇقىرىدىكى بۇلارغا ئاساسەن، قۇربانلىق قىلىشنىڭ ۋاقتى ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنى باشلىنىپ، ھېيتنىڭ تۆتىنچى كۈنى كۈن پاتقۇچىلىك داۋاملىشىدۇ. لېكىن ھېيت كۈنىنىڭ چىقىشى بىلەن ئەمەس، ھېيت نامىزىنىڭ ئوقۇلۇشى بىلەن باشلانغانلىقى ئۈچۈن قۇربانلىقنىڭ دەسلەپكى ۋاقتى ھېيت نامىزى ئوقۇلۇپ بولغان ۋاقىتتۇر. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«قۇربانلىقنى ھېيت نامىزىدىن ئىلگىرى بوغۇزلىغان كىشى بىلسۇنكى، بوغۇزلىغىنى، ئائىلىسىگە تەقدىم قىلغان گۆشتۇر، ئۇ ھەرگىزمۇ قۇربانلىق ئەمەستۇر»[2].

§9. قۇربانلىققا ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر

• بىر قوي قۇربانلىق قىلىش پۈتۈن بىر ئائىلىگە كۇپايە قىلىدۇ. ئەبۇ ئەييۇب ئەنسارى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە بىر كىشى ئۆزى ۋە ئائىلىسى ئۈچۈن بىر قوي قۇربانلىق قىلاتتى. ئۇلار قۇربانلىقنىڭ گۆشىدىن ئۆزلىرى يەيتتى ۋە باشقىلارغا يېگۈزەتتى[3].

[1] ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 49؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 59؛ نەسەئى، «مەناسىك»، 195.

[2] بۇخارى، «ئەداھى»، 1، 4، 12، «ئىيدەين»، 5، 23؛ مۇسلىم، «ئەداھى»، 16؛ نەسەئى، «ئىيدەين»، 30.

[3] تىرمىزى، «ئەداھى»، 10؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 2، 10؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 29: 582.

• تۆگە يەتتە كىشىگە (ئائىلىگە)، كالا يەتتە كىشىگە قۇربانلىق بولىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە بىر تۆگە يەتتە كىشى ئۈچۈن، بىر كالا يەتتە كىشى ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىنىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[1].

• قۇربانلىقنى ئۆلتۈرۈش جەريانىدا ئۇنىڭغا ئەزىيەت قىلىشقا بولمايدۇ. شۇڭا پىچاقنى چاقلاش ياكى بىلەش ئارقىلىق ئىتتىكلىتىش كېرەك. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ھەر نەرسىگە ياخشىلىق قىلىشنى سۆيىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مال بوغۇزلىساڭلار ياخشى بوغۇزلاڭلار، بىرىڭلار پىچىقىنى ئىتتىكلەتسۇن ۋە بوغۇزلىماقچى بولغان مېلىنى راھەتلەتسۇن»[2].

• مالغا پىچاق سۈرۈشتىن بۇرۇن «بىسمىللاھ، ئاللاھۇ ئەكبەر» دېيىش لازىم. بۇ پەرزدۇر. 22 - سۈرە ھەجنىڭ 34 - ۋە 36 - ئايەتلىرى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

• قۇربانلىقنىڭ گۆشىنى ئۈچكە تەقسىم قىلىپ، بىر قىسمىنى ئائىلىسىگە يېگۈزۈش، بىر قىسمىنى پېقىر - مىسكىنلەرگە سەدىقە قىلىش، بىر قىسمىنى ئۇرۇق - تۇغقان، قولۇم - قوشنا ۋە دوست - بۇرادەرلىرىگە ھەدىيە قىلىش ياخشىدۇر. چۈنكى 22 - سۈرە ھەجنىڭ 36 - ئايىتىنىڭ مەزمۇنى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

• قۇربانلىقنىڭ تېرىسىنى ياخشى يوللارغا سەرپ قىلىش ياخشىدۇر. چۈنكى قۇربانلىق قىلغۇچى قۇربانلىقنى ئاللاھ يولىدا ئاتىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ بىر پارچىسى بولغان تېرىسىنى ئاللاھ يولىدا بېرىۋېتىشى ياخشى ئىشتۇر.

• قۇربانلىقنى سويۇپ بەرگەن قاسساپقا قۇربانلىقنىڭ گۆشىدىن ياكى باشقا ئەزالىرىدىن (مەسىلەن: كاللا - پاچىقىنى، تېرىسىنى) ئەجرىگە ھېسابلاپ بېرىشكە بولمايدۇ. لېكىن قۇربانلىقنىڭ گۆشىدىن ئەجرىگە ھېسابلىماي بېرىشكە بولىدۇ.

---

① مۇسلىم، «ھەج»، 350؛ مۇۋەتتا، «داھايا»، 9؛ تىرمىزى، «ھەج»، 66؛ ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 7؛ نەسەئى، «داھايا»، 16.

② نەسەئى، «داھايا»، 21، 26؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 28: 342.

ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ مېنى ئەۋەتىپ ئۆزىنىڭ قۇربانلىق تۆگىلىرىنى قۇربانلىق قىلىشىمغا، ئۇلارنىڭ گۆش، تېرە ۋە يوپۇقلىرىنى سەدىقە قىلىشىمغا، ئۇلاردىن قاسساپقا بىر نەرسە بەرمەسلىكىمگە بۇيرۇدى». ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: قاسساپنىڭ ھەققىنى يېنىمىزدىن بېرەتتۇق دەيدۇ ①.

بۇ ھەدىس يۇقىرىدىكى ئىككى مەسىلىگە دەلىل بولىدۇ.

① بۇخارى،«ھەج»، 112، 120، 122، «ۋاكالەت»، 1؛ مۇسلىم، «ھەج»، 348؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 20؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 97.

VIII نەزىر ۋە قەسەملەر

§1.نەزىر

نەزىرنىڭ مەنىسى - دىندا ئەمر قىلىنمىغان تۇرۇقلۇق ئادا قىلىنىشى ئۈستىگە ئېلىنغان نەرسە دېگەن بولىدۇ[1]. مەسىلەن: بىر كىشى ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن بىر ئۆمرە قىلىشنى ياكى بىرقانچە كۈن نەپلە روزا تۇتۇشنى ياكى بىرقانچە رەكئەت نەپلە ناماز ئۆتەشنى ۋە ياكى بىر مىقدار پۇلنى ئاللاھ يولىدا چىقىم قىلىشنى ئۆزىگە ۋەزىپە قىلسا، ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھەر بىرى بىرەر نەزىر ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق نەزىرلەرنى ئورۇنلاشنىڭ، جەننەتكە كىرىدىغان كىشىلەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكى 76 - سۈرە ئىنساننىڭ 7 - ئايىتىدە بايان قىلىنىدۇ. ئاللاھنىڭ دىنىدىكى «نەزىر» مانا مۇشۇنداق نەزىرلەردۇر.

ئەمما ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا مېيىتنىڭ ئارقىسىدىن «بامدىتى»، «ئۈچى»، «يەتتىسى»، «يىگىرمىسى»، «قىرىقى» ۋە «يىلى» دەپ ئۆتكۈزۈلىدىغان ۋە «بالا - قازانىڭ دەپئى ئۈچۈن»، «مۇراد - مەقسەتنىڭ ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن» ئۆتكۈزىلىدىغان نەزىرلەر بار. بۇلار نەزىر دەپ ئاتالغان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە دىنىمىزدا كۆرسىتىلگەن نەزىرلەردىن ھېساپلانمايدۇ. بۇنىڭدىن قاتتىق ساقلىنىش لازىم. چۈنكى دىنىمىز مېيىتنىڭ ئارقىسىدىن قىلىنىدىغان ئىشلارنى، يامانلىقنىڭ دەپئى ۋە ياخشىلىقنىڭ ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن قىلىنىدىغان ئىشلارنى تەپسىلىي ئۆگەتكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بۇنداق نەزىرلەر يوق.

§2.قەسەملەر

1. ئېنىقلىمىسى ۋە ماھىيىتى

قەسەم ئەسلى ئەرەبچە سۆز بولۇپ، سۆزنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ياكى قىلمىشنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ۋە ياكى ئىرادىسىنىڭ چىڭ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مۇقەددەس نەرسىلەرنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ

---

[1] ئەھمەت ئۆزەل، «ئاداق - نەزىر»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1988)، 1: 337.

ئېيتىلغان سۆز دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. قەسەم تىلىمىزدا «ئانت» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

فىقھە ئاتالغۇسىدا قەسەم - بىر كىشىنىڭ بىر ئىشنى قىلىش ياكى قىلماسلىق ھەققىدە، بىر ھادىسىنىڭ توغرا ياكى خاتالىقى ھەققىدە ئاللاھنىڭ ئىسمىنى ياكى سۈپەتلىرىدىن بىرنى تىلغا ئېلىپ سۆزىنىڭ راستلىقىنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشىدىن ئىبارەت. مەسىلەن: «ئاللاھ بىلەن قەسەمكى بۇ ئىشنى قىلمايمەن ياكى ئاللاھ بىلەن قەسەمكى بۇ يەرگە بارمايمەن، ئاللاھ بىلەن قەسەمكى قەرزىمنى تۆلىدىم، ئاللاھ شاھىد بولسۇن، ئاللاھ ھەققى ئۈچۈن قەسەم قىلىمەن، ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن قەسەم قىلىمەن» دېگەن سۆزلەردىن قايسى بىرىنى قەسەم نىيىتى بىلەن ئېيتسا ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلغان بولىدۇ①.

خەلق ئارىسىدا بەزى سۆز - ھەرىكەتلەر قەسەم مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: «ئۇۋالىم بولسۇن، ھەرەمنىڭ ھەققى، پەيغەمبەرنىڭ ھۆرمىتى،...» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ۋە قۇرئان تۇتۇپ بېرىش، ناندىن ئاتلاپ بېرىش، تۇزغا دەسسەپ بېرىش،... قاتارلىق ئىشلار بىلەن قەسەم قىلغانلارنىڭ قەسىمى قەسەم ھېسابلانمايدۇ، لېكىن بۇنداق سۆز - ھەرىكەتلەر بىلەن قەسەم قىلغانلار ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەن بولىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە:

«قەسەم قىلماقچى بولغان كىشى ئاللاھتىن غەيرىينىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمىسۇن»②.

«كىمكى ئاللاھتىن غەيري بىلەن قەسەم قىلىدىكەن چوقۇم شېرىك كەلتۈرگەن بولىدۇ»③.

① ئەرتۇغرۇل بوينۇقالىن، «يەمىن»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2013)، 43: 417 - 420.

② نەسەئى، «ئەيمان»، 4.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2: 34.

«ئاللاھ ئاتىلىرىڭلارنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىشىڭلارنى مەنئى قىلدى. كىم قەسەم قىلماقچى بولسا ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلسۇن ياكى سۈكۈت قىلسۇن»[1].

دىنىمىزدا قەسەم قىلىش رۇخسەت قىلىنغان بولسىمۇ لېكىن تايىنى يوق ئىشلارغا قەسەم قىلىش ياكى قەسەم قىلىشنى ئادەت قىلىۋېلىش توغرا ئەمەس. مۇسۇلمان - قەسەم قىلىشقا ئېھتىياجى چۈشمەيدىغان دەرىجىدە سۆزىدە ئىشەنچلىك بولۇشقا تىرىشىش كېرەك. يالغان قەسەم قىلىش ۋە قەسىمىدە تۇرماسلىق چوڭ خاتالىقتۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ وَلَا تَنقُضُواْ ٱلۡأَيۡمَٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِيدِهَا وَقَدۡ جَعَلۡتُمُ ٱللَّهَ عَلَيۡكُمۡ كَفِيلًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ ﴿٩١﴾﴾

«ئاللاھ بىلەن ئەھدىلەشسەڭلار، ئەھدەڭلارغا ۋاپا قىلىڭلار. ئاللاھنى ئۆزۈڭلارغا گۇۋاھچى قىلىپ تۇرۇپ مۇستەھكەملىگەن قەسەملىرىڭلارنى بۇزماڭلار. ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى بىلىپ تۇرىدۇ»[2].

بىر كىشى يامان بىر ئىشنى قىلىشقا ياكى ياخشى بىر ئىشنى قىلماسلىققا قەسەم قىلغان بولسا، بۇ قەسىمىنى بۇزۇشى ۋە كەففارەت بېرىشى كېرەك. بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَجۡعَلُواْ ٱللَّهَ عُرۡضَةً لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ أَن تَبَرُّواْ وَتَتَّقُواْ وَتُصۡلِحُواْ بَيۡنَ ٱلنَّاسِۚ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾﴾

«ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم ئىچىشنى دەپ ياخشىلىق قىلىشتىن، تەقۋادارلىق قىلىشتىن ۋە ئىنسانلارنىڭ ئارىسىنى ياراشتۇرۇپ قويۇشتىن باش تارتماڭلار. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[3].

مۇناسىۋەتلىك بىر ھەدىس مۇنداق:

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى بىر ئىشقا قەسەم قىلسا، ئۇنىڭدىن

---

① بۇخارى، «ئەيمان»، 4؛ مۇسلىم، «ئەيمان»، 3؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەيمان»، 5؛ نەسەئى، «ئەيمان»، 3.
② 16 - سۈرە نەھل، 91 - ئايەت.
③ 2 - سۈرە بەقەرە، 224 - ئايەت.

باشقا بىر ئىشنى ئۇنىڭدىن ياخشىراق دەپ قارىسا قەسەمگە كەففارەت بېرىپ ياخشى دەپ بىلگەن ئىشنى قىلسۇن»[1].

2. قەسەمنىڭ تۈرلىرى

1) بىھۇدە قەسەم

بۇ قەسەمگە گۇناھمۇ يېزىلمايدۇ. كەففارەت بېرىشمۇ كەتمەيدۇ. مەسىلەن: «يـاق ۋەللاھى، ماقـۇل ۋەللاھى، خۇدا ھەققى» دېگەندەك تىلغا رام بولۇپ قالغان سۆزلەرنى، قەسەمنى نىيەت قىلماستىن قىلىش «بىھۇدە قەسەم» ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا كەففارەت كەلمەيدۇ ۋە كەچۈرۈلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَٰنِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾﴾

«ئاللاھ سىلەرنى دىققەتسىزلىك بىلەن ئىچكەن قەسەملىرىڭلار ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كۆڭۈلدىن نىيەت قىلىپ ئىچكەن قەسەملىرىڭلار ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تارتىدۇ. ئاللاھ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ھەلىمدۇر»[2].

2) چىگىلگەن قەسەم ۋە كەففارىتى

بۇ بىرەر ئىشنى قىلىش ئۈچۈن ياكى قىلماسلىق ئۈچۈن ئىچىلگەن قەسەم بولۇپ، بۇزۇلسا كەففارەت بېرىش لازىم بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَٰنِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلْأَيْمَٰنَۖ فَكَفَّٰرَتُهُۥٓ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍۚ ذَٰلِكَ كَفَّٰرَةُ أَيْمَٰنِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْۚ وَٱحْفَظُوٓاْ أَيْمَٰنَكُمْۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾﴾

---

① مۇسلىم، «ئەيمان»، 11؛ تىرمىزى، «ئەيۋابۇن نۇزۇر ۋەلئەيمان»، 6؛ نەسەئى، «ئەيمان ۋە نۇزۇر»، 14؛ ئىبنى ماجە، «كەففارات»، 7.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 225 - ئايەت.

«ئاللاھ سىلەرنى دىققەتسىزلىكتىن قىلغان قەسەملىرىڭلار ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تارتمايدۇ. لېكىن قەستەن قىلغان قەسەملىرىڭلار ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تارتىدۇ، بۇنداق قەسەمنى بۇزۇشنىڭ كەففارىتى ئائىلەڭلەرگە بېرىدىغان تاماقنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىكىدىن ئون مىسكىنگە تاماق بېرىشتۇر ياكى ئۇلارغا كىيىم بېرىشتۇر ياكى بىر قۇل ئازاد قىلىشتۇر. كىمكى تاپالمىسا، ئۈچ كۈن روزا تۇتۇشى لازىم. بۇ ئەنە شۇ قەستەن قىلىپ بۇزغان چېغىڭلاردا، ئۇنىڭ كەففارىتىدۇر. قەسىمىڭلاردا تۇرۇڭلار. ئاللاھ ئايەتلىرىنى سىلەرگە مانا مۇشۇنداق بايان قىلىدۇ. شۈكۈر قىلغايسىلەر»[1].

3) يالغان قەسەم

ئۆزىنىڭ يالغىنىنى راست قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن ياكى كىشىلەرنىڭ مال - مۈلكىنى ناھەق يۇلۇۋېلىش ياكى باشقىلارنىڭ ھەققىنى يوق قىلىۋېتىش ئۈچۈن يالغاندىن قىلىنغان قەسەم «يالغان قەسەم» ھېسابلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيۡهِمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ٧٧﴾

«ئاز مەنپەئەتنى دەپ ئاللاھقا بەرگەن ئەھدىسىنى ۋە قەسەملىرىنى بۇزىدىغانلارنىڭ ئاخىرەتتە ھېچبىر نېسىۋىسى بولمايدۇ، ئاللاھ قىيامەت كۈنى ئۇلارغا گەپ قىلمايدۇ، ئۇلارغا قارىمايدۇ ۋە ئۇلارنى پاكلىمايدۇ. ئۇلارغا ئەلەملىك ئازاب بار»[2].

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

● ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى بىر مۇسۇلماننىڭ پۇل -

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 89 - ئايەت.

② 3 - سۈرە ئال ئىمران، 77 - ئايەت.

مېلىنى يولۇۋېلىش ئۈچۈن يالغان قەسەم ئىچىدىكەن، ئاللاھ ئۇنىڭغا دەرغەزەپ بولغان ھالدا مۇلاقات بولىدۇ»[1].

● ئەبۇ ئۇمامە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىمكى بىر مۇسۇلماننىڭ ھەققىنى يالغان قەسەم بىلەن ئېلىۋالسا، ئاللاھ ئۇنىڭغا دوزاخنى لايىق، جەننەتنى ھارام قىلىدۇ» دېدى. بىر كىشى: «ئازغىنە نەرسە بولسىمۇ شۇنداق بولامدۇ؟ ئى رەسۇلۇللاھ» دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مىسۋاك دەرىخىدىن بىر تال شاخ چاغلىق نەرسە بولسىمۇ شۇنداق بولىدۇ» دېدى[2].

● ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «چوڭ گۇناھلار ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈش، ئاتا - ئانىنى قاقشىتىش، ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈش ۋە يالغان قەسەم قىلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت»[3].

---

① بۇخارى، «مۇساقات»، 5، «ئەيمان ۋە نۇزۇر»، 11؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 220؛ تىرمىزى، «بۇيۇئ»، 42؛ ئىبنى ماجە، «ئەھكام»، 8.

② مۇسلىم، «ئىمان»، 218.

③ بۇخارى، «ئەيمان ۋە نۇزۇر»، 16؛ نەسەئى، «تەھرىمى دەم»، 2.

IX يېمەك - ئىچمەك

§1.ئومۇمىي بايان

قۇرئان كەرىمدە پەرقلىق مۇناسىۋەتلەر بىلەن ئىنسانلارنىڭ يېمەك - ئىچمەكلىرى زىكىر قىلىنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاللاھ تائالانىڭ قۇدرەت ۋە ھېكمىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن زىكىر قىلىنىدۇ. بىر قىسمى ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانىيەتكە ئاتا قىلغان نېمەتلىرىنىڭ قاتارىدا زىكىر قىلىنىدۇ، بىر قىسمى جەننەتنىڭ نېمەتلىرى قاتارىدا زىكىر قىلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَفِى ٱلْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَـٰوِرَٰتٌ وَجَنَّـٰتٌ مِّنْ أَعْنَـٰبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَآءٍ وَٰحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِى ٱلْأُكُلِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾﴾

«زېمىندا بىر - بىرىگە قوشنا ھەر خىل يەر پارچىلىرى[①]، ئۈزۈملەردىن ھاسىل بولغان باغلار، ئېكىنلەر، بىر ئۇرۇقتىن ئوخشاش بىرقانچە تال ئۈنۈپ چىققان ۋە بىر ئۇرۇقتىن پەقەتلا بىر تال ئۈنۈپ چىققان خورما دەرەخلىرى بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل سۇ بىلەن سۇغىرىلىدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق بىز مەھسۇلاتنىڭ بەزىسىنى بەزىسىدىن تەمدە ئۈستۈن قىلىمىز. شۈبھىسىزكى، بۇلاردا ئەقىللىرىنى ئىشلىتىدىغان قەۋم ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئايەتلەر بار»[②].

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْأَنْهَـٰرَ ﴿٣٢﴾﴾

① بىر - بىرىگە يېقىن، لېكىن ھەر خىل. يەنى يەر - مۇنبەت يەر، شورلۇق يەر، ئاچچىق يەر، تاتلىق يەر، يۇمشاق يەر، قاتتىق يەر، تۇز يەر، ئېگىز - پەس يەر دېگەندەك بىرقانچە خىلغا ئايرىلىدۇ. ھەتتا يەرلەرنىڭ رەڭگىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. ھالبۇكى، ھەممىسىنىڭ ئۈستىگە قۇياش، ئاي ۋە يۇلتۇز نۇرلىرى ئوخشاشلا چۈشىدۇ. يامغۇرمۇ ئوخشاشلا ياغىدۇ.

② 13 - سۈرە رەئد، 4 - ئايەت.

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتتى، ئاسماندىن سۇ چۈشۈرۈپ، سىلەرگە رىزىق بولسۇن دەپ ئۇ سۇ ئارقىلىق تۈرلۈك - تۈرلۈك مېۋە ۋە مەھسۇلاتلارنى چىقاردى، ئۆز ئەمرى بىلەن دېڭىزدا ئۈزۈشى ئۈچۈن كېمىلەرنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى، ئۆستەڭلەرنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى»①.

﴿مَّثَلُ ٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَۖ فِيهَآ أَنۡهَٰرٞ مِّن مَّآءٍ غَيۡرِ ءَاسِنٖ وَأَنۡهَٰرٞ مِّن لَّبَنٖ لَّمۡ يَتَغَيَّرۡ طَعۡمُهُۥ وَأَنۡهَٰرٞ مِّنۡ خَمۡرٖ لَّذَّةٖ لِّلشَّٰرِبِينَ وَأَنۡهَٰرٞ مِّنۡ عَسَلٖ مُّصَفّٗىۖ وَلَهُمۡ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغۡفِرَةٞ مِّن رَّبِّهِمۡۖ كَمَنۡ هُوَ خَٰلِدٞ فِي ٱلنَّارِ وَسُقُواْ مَآءً حَمِيمٗا فَقَطَّعَ أَمۡعَآءَهُمۡ ١٥﴾

«تەقۋادارلارغا ۋەدە قىلىنغان جەننەت مۇنداق: ئىچىدە بۇزۇلمىغان سۇ ئۆستەڭلىرى، تەمى ئۆزگەرمىگەن سۈت ئۆستەڭلىرى، ئىچكۈچىلەرگە لەززەت بېغىشلايدىغان مەي ئۆستەڭلىرى ۋە سۈزۈلدۈرۈلگەن ھەسەل ئۆستەڭلىرى بار. ئۇلار ئۈچۈن ئۇ جەننەتتە ھەر تۈرلۈك مېۋە ۋە رەببىدىن مەغپىرەت بار. بۇ نېمەتلەرگە ئېرىشكەن تەقۋادارلار، دوزاختا مەڭگۈ قالىدىغان، قايناق سۇ بىلەن سۇغىرىلغان، قايناق سۇ ئۈچەيلىرىنى پارچە - پارچە قىلىۋەتكەن كىشىلەر بىلەن ئوخشاشمۇ؟»②.

§2.ئىچىملىكلەر

1. سۇ

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ ٦٥﴾

① 14 - سۈرە ئىبراھىم، 32 - ئايەت.
② 47 - سۈرە مۇھەممەد، 15 - ئايەت.

«ئاللاھ ئاسماندىن سۇ چۈشۈرۈپ ئۇنىڭ بىلەن ئۆلۈك تۇپراققا ھايات بەرمەكتىدۇر. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا قۇلاق سالىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەت بار»[1].

﴿أَوَ لَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ ٣٠﴾

«كاپىرلار كۆرمىدىمۇ؟ ئاسمانلار بىلەن زېمىن تۇتاش ئىدى، ئۇ ئىككىسىنى بىز ئايرىدۇق، بىز ھەر جانلىق نەرسىنى سۇدىن ياراتتۇق. ئۇلار يەنىلا ئىشەنمەمدۇ؟»[2].

﴿وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٖ مِّن مَّآءٖۖ فَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ بَطۡنِهِۦ وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ رِجۡلَيۡنِ وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰٓ أَرۡبَعٖۚ يَخۡلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ٤٥﴾

«ئاللاھ پۈتكۈل جانلىقلارنى سۇدىن ياراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىسى قورسىقى بىلەن ماڭىدۇ، بەزىسى ئىككى پۇتى بىلەن ماڭىدۇ، بەزىسى تۆت پۇتى بىلەن ماڭىدۇ. ئاللاھ خالىغىنىنى يارىتىدۇ. چۈنكى ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر»[3].

﴿وَٱذۡكُرۡ عَبۡدَنَآ أَيُّوبَ إِذۡ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّي مَسَّنِيَ ٱلشَّيۡطَٰنُ بِنُصۡبٖ وَعَذَابٍ ٤١ ٱرۡكُضۡ بِرِجۡلِكَۖ هَٰذَا مُغۡتَسَلُۢ بَارِدٞ وَشَرَابٞ ٤٢﴾

«بەندىمىز ئەييۇبنى زىكىر قىلغىن، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا رەببىگە: ‹شەيتان ماڭا ھارغىنلىق ۋە ئازاب يەتكۈزدى› دەپ نىدا قىلغان ئىدى. ئۇنىڭغا ‹پۇتۇڭنى يەرگە ئۇرغىن، ئەنە سوغۇق سۇ! يۇيۇنىسەن ۋە ئىچىسەن› دېدۇق»[4].

---

① 16 - سۈرە نەھل، 65 - ئايەت.
② 21 - سۈرە ئەنبىيا، 30 - ئايەت.
③ 24 - سۈرە نۇر، 45 - ئايەت.
④ 38 - سۈرە ساد، 41 - ۋە 42 - ئايەتلەر.

2. سۈت

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٦٦﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ئىبرەت بار: سىلەرنى ئۇ ھايۋانلارنىڭ قورساقلىرىدىكى نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمى بىلەن سۇغىرىمىز. ئۇ، ئۇ ھايۋانلارنىڭ ئاشقازىنىدىكى ئوزۇقلۇقلار بىلەن قاننىڭ ئارىسىدىن كېلىدىغان، ئىچكۈچىلەرنىڭ گاللىرىدىن سىلىق ئۆتۈپ كېتىدىغان ساپ سۈتتۇر»①.

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئىبرەت بار. بىز سىلەرنى ئۇلارنىڭ سۈتلىرى بىلەن سۇغىرىمىز. ئۇلاردىن كۆپ پايدىلىنىسىلەر ۋە گۆشلىرىنى يەيسىلەر»②.

3. ھەسەل

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾﴾

«رەببىڭ ھەسەل ھەرىسىگە مۇنداق ۋەھيي قىلدى: ‹تاغلاردا، ئورمانزارلىقلاردا ۋە ئىنسانلار تەييارلىغان ساندۇقلاردا ئۆزۈڭ ئۈچۈن ئۆيلەر ياسىغىن. ئاندىن كېيىن مېۋىلەرنىڭ ھەممىسىدىن يېگىن، ئاندىن رەببىڭ ساڭا بويسۇندۇرۇپ بەرگەن يوللاردا ماڭغىن›. ئۇلارنىڭ قورساقلىرىدىن

① 16 - سۈرە نەھل، 66 - ئايەت.

② 23 - سۈرە مۆئمىنۇن، 21 - ئايەت.

رەڭگىلىرى ھەر خىل ئىچىملىك چىقىدۇ. ئۇ ئىچىملىكتە ئىنسانلار ئۈچۈن شىپا بار. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەت بار»①.

§3.يېمەكلىكلەر

يېمەكلىكلەر ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى دانلار (ئاشلىقلار) ۋە مېۋىلەر، يەنە بىرى گۆشلەر.

1. ئاشلىقلار ۋە مېۋىلەر

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ نَبَاتَ كُلِّ شَيۡءٖ فَأَخۡرَجۡنَا مِنۡهُ خَضِرٗا نُّخۡرِجُ مِنۡهُ حَبّٗا مُّتَرَاكِبٗا وَمِنَ ٱلنَّخۡلِ مِن طَلۡعِهَا قِنۡوَانٞ دَانِيَةٞ وَجَنَّٰتٖ مِّنۡ أَعۡنَابٖ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُشۡتَبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٍۗ ٱنظُرُوٓاْ إِلَىٰ ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَيَنۡعِهِۦٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمۡ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ٩٩﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، ئاسماندىن سۇ چۈشۈردى. ئاندىن بىز ئۇ سۇ بىلەن ھەر ئۆسۈملۈكنىڭ بىخىنى چىقاردۇق، ئۇنىڭدىن نوتا چىقاردۇق. ئۇ نوتىدىن بىر - بىرىگە مىنگىشىپ كەتكەن دانلار، خورمىنىڭ چېچىكىدىن ساڭگىلىغان ساپاقلار، ئۈزۈملەردىن ھاسىل بولغان باغلارنى، بىر - بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇن ۋە ئانارلارنى چىقاردۇق. ھەر بىرى مېۋە چىقارغان چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىگە ۋە پىشىشىغا قاراڭلار. شۈبھىسىزكى، بۇلاردا ئىشىنىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەتلەر بار»②.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٖ مَّعۡرُوشَٰتٖ وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ وَٱلنَّخۡلَ وَٱلزَّرۡعَ مُخۡتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٖۚ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ حَصَادِهِۦۖ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ١٤١﴾

---

① 16 - سۈرە نەھل، 68 - ۋە 69 - ئايەتلەر.

② 6 - سۈرە ئەنئام، 99 - ئايەت.

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، باراڭلىق ۋە باراڭسىز باغلارنى، تەمى ھەر خىل خورما ۋە ئېكىنلەرنى، بىر – بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇنلارنى، ئانارلارنى بار قىلدى. ھەر بىرى مېۋە بەرگەن چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىدىن يەڭلار، ئۇنى يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار. چۈنكى ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[1].

﴿وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡيَمِينِ مَآ أَصۡحَٰبُ ٱلۡيَمِينِ ٢٧ فِي سِدۡرٖ مَّخۡضُودٖ ٢٨ وَطَلۡحٖ مَّنضُودٖ ٢٩ وَظِلّٖ مَّمۡدُودٖ ٣٠ وَمَآءٖ مَّسۡكُوبٖ ٣١ وَفَٰكِهَةٖ كَثِيرَةٖ ٣٢ لَّا مَقۡطُوعَةٖ وَلَا مَمۡنُوعَةٖ ٣٣ وَفُرُشٖ مَّرۡفُوعَةٍ ٣٤﴾

«ئەمەل دەپتىرى ئوڭ تەرەپتىن بېرىلگەنلەر، نېمىدېگەن بەختلىك بۇ ئەمەل دەپتىرى ئوڭ تەرەپتىن بېرىلگەنلەر! ئۇلار تىكەنسىز گىلاس، سانجاق - سانجاق بانان، ئۇزىتىلغان سايە، ئېقىتىلغان سۇ، تۈگىمەيدىغان ۋە مەنئى قىلىنمايدىغان كۆپ مېۋە، يۇكسەلدۈرۈلگەن تۆشەكلەر قاتارلىقلاردىن بەھرىمەن بولىدۇ»[2].

﴿وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءَۢ بِقَدَرٖ فَأَسۡكَنَّٰهُ فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابِۢ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ ١٨ فَأَنشَأۡنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٖ مِّن نَّخِيلٖ وَأَعۡنَٰبٖ لَّكُمۡ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٞ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ١٩ وَشَجَرَةٗ تَخۡرُجُ مِن طُورِ سَيۡنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ وَصِبۡغٖ لِّلۡأٓكِلِينَ ٢٠﴾

«بىز ئاسماندىن بەلگىلەنگەن مىقداردا سۇ چۈشۈرۈپ ئۇنى زېمىندا توختاتتۇق. بىزنىڭ كۈچىمىز ئۇ سۇنى يوق قىلىۋېتىشكىمۇ يېتىدۇ. بىز ئۇ سۇ بىلەن سىلەرگە خورمىلىق ۋە ئۈزۈملۈك باغلارنى يېتىشتۈرۈپ بەردۇق. ئۇ باغلاردا سىلەر ئۈچۈن نۇرغۇن مېۋىلەر بار. سىلەر ئۇلاردىن يەيسىلەر. بىز

---

① 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.

② 56 - سۈرە ۋاقىئە، 27~34 - ئايەتلەر.

يەنە ئۇ سۇ بىلەن بىر تۈرلۈك دەرەخ يېتىشتۈردۇق. ئۇ دەرەخ سىنا تېغىدا چىقىدۇ، ماي ۋە يېگۈچىلەرگە بوياق بىلەن ئۆسىدۇ»[1][2].

2. گۆشلەر

1) تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە گۆشلىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ غَيۡرَ مُحِلِّي ٱلصَّيۡدِ وَأَنتُمۡ حُرُمٌۗ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ مَا يُرِيدُ ١﴾

«ئى مۆمىنلار! توختاملىرىڭلارغا رىئايە قىلىڭلار. سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلار ھالال قىلىندى. پەقەت ئۇلاردىن سىلەرگە تىلاۋەت قىلىنىدىغانلىرى بۇنىڭدىن مۇستەسنا. ئېھرامدا تۇرۇپ ئوۋ ئوۋلاشنى ھالال سانىماڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ خالىغىنى بويىچە ھۆكۈم قىلىدۇ»[3].

﴿وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۖ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ٥﴾

«ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىمۇ ياراتتى. ئۇلاردا سىلەر ئۈچۈن ئىسسىتقۇچى نەرسىلەر ۋە باشقا مەنپەئەتلەر بار. ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر»[4].

﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا خَلَقۡنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتۡ أَيۡدِينَآ أَنۡعَٰمٗا فَهُمۡ لَهَا مَٰلِكُونَ ٧١ وَذَلَّلۡنَٰهَا لَهُمۡ فَمِنۡهَا رَكُوبُهُمۡ وَمِنۡهَا يَأۡكُلُونَ ٧٢ وَلَهُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُۚ أَفَلَا يَشۡكُرُونَ ٧٣﴾

«ئۇلار كۆرمەمدۇكى، بىز ئۆز قوللىرىمىز بىلەن ئىشلەپ ئۇلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى ياراتتۇق. ئۇلار ئۇ

① بۇ يەردىكى بوياق قوشۇمچە يېمەكلىك بولۇپ، ئۇ زەيتۇن دەرىخىنىڭ مېۋىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇراببالىرىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى بۇ نەرسىلەر ئېلىشتۇرۇلغان ناننىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىدۇ.

② 23 - سۈرە مۆئمىنۇن، 18 ~ 20 - ئايەتلەر.

③ 5 - سۈرە مائىدە، 1 - ئايەت.

④ 16 - سۈرە نەھل، 5 - ئايەت.

ھايۋانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچىدۇر. بىز ئۇ ھايۋانلارنى ئۇلارغا كۆندۈرۈپ بەردۇق. ئۇ ھايۋانلارنىڭ بەزىسى ئۇلارنىڭ ئۇلىغىدۇر، ئۇلار ئۇ ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ئۇ ھايۋانلاردا مەنپەئەتلەر ۋە ئىچىلىدىغان نەرسىلەر بار. ئۇلار يەنىلا شۈكۈر قىلمامدۇ؟»[①].

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَنۡعَٰمَ لِتَرۡكَبُواْ مِنۡهَا وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ۝٧٩﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى يارىتىپ بەردى. ئۇلارنىڭ بەزىسىگە مىنىسىلەر، ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر»[②].

2) قۇش گۆشلىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَحۡمِ طَيۡرٖ مِّمَّا يَشۡتَهُونَ ۝٢١﴾

«ۋە ئۇلارنىڭ كۆڭلى تارتىدىغان قۇش گۆشلىرىنى سۇنىدۇ»[③].

3) ئوۋ گۆشلىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمۡۖ قُلۡ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ وَمَا عَلَّمۡتُم مِّنَ ٱلۡجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُۖ فَكُلُواْ مِمَّآ أَمۡسَكۡنَ عَلَيۡكُمۡ وَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ۝٤﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلار سەندىن ئۆزلىرىگە نېمىلەرنىڭ ھالال قىلىنغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى: سىلەرگە پاك نەرسىلەر ۋە سىلەر ئاللاھنىڭ ئۆزۈڭلارغا ئۆگەتكىنىدىن ئۆگىتىپ ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرگەن ھايۋانلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋانلار ھالال قىلىندى»[④].

---

① 36 - سۈرە ياسىن، 71 ~ 73 - ئايەتلەر.
② 40 - سۈرە غافىر، 79 - ئايەت.
③ 56 - سۈرە ۋاقىئە، 21 - ئايەت.
④ 5 - سۈرە مائىدە، 4 - ئايەت.

﴿... وَحُرِّمَ عَلَيۡكُمۡ صَيۡدُ ٱلۡبَرِّ مَا دُمۡتُمۡ حُرُمٗاۗ ... ٩٦﴾

«سىلەر ئېھرامدىلا بولىدىكەنسىلەر، قۇرۇقلۇقنىڭ ئوۋى سىلەرگە ھارام قىلىندى»[1].

5 - سۈرە مائىدەنىڭ 1 -، 94 - ۋە 95 - ئايەتلىرىمۇ ئېھرامسىز كىشىنىڭ ئوۋ ئوۋلىشىغا بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ (ئەنئام تۈرى ھايۋانلارنىڭ) ياۋىلىرىنىڭ ۋە ئىنسانغا زىيانسىز بولغان باشقا ياۋا ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىشكە بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

4) دېڭىز ھايۋانلىرىنىڭ گۆشلىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿أُحِلَّ لَكُمۡ صَيۡدُ ٱلۡبَحۡرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعٗا لَّكُمۡ وَلِلسَّيَّارَةِۖ ... ٩٦﴾

«سىلەرگە دېڭىزنىڭ ئوۋى ۋە يېمەكلىكى ھالال قىلىندى. بۇ سىلەرنى ۋە يولۇچىلارنى مەنپەئەتلەندۈرۈش ئۈچۈندۇر»[2].

﴿وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ١٤﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، دېڭىزنىمۇ خىزمىتىڭلارغا سېلىپ بەردى. ئاللاھ بۇنى، ئۇنىڭدىن يېڭى گۆش يېيىشىڭلار ۋە ئۇنىڭدىن تاقايدىغان زىننەت بۇيۇملىرىڭلارنى چىقىرىشىڭلار ئۈچۈن قىلدى - سەن ئۇنىڭدا سۇنى يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسەن -، ھەمدە ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن ۋە شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن شۇنداق قىلدى»[3].

---

[1] 5 - سۈرە مائىدە، 96 - ئايەت.

[2] 5 - سۈرە مائىدە، 96 - ئايەت.

[3] 16 - سۈرە نەھل، 14 - ئايەت.

4§.يېمەك - ئىچمەكلەرگە تەم كىرگۈزگۈچى ماددىلار

1. دورا - دەرمەك ۋە ئوتياشلار

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَٰكِهَةٌ وَٱلنَّخْلُ ذَاتُ ٱلْأَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَٱلْحَبُّ ذُو ٱلْعَصْفِ وَٱلرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾﴾

«رەھمان زېمىننى مەخلۇقاتنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن قويدى. ئۇنىڭدا مېۋىلەر، بوغۇملۇق خورمىلار، سامانلىق دانلار ۋە خۇشبۇي ئۆسۈملۈكلەر بار»[1].

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ مِنۢ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ ٱلَّذِى هُوَ أَدْنَىٰ بِٱلَّذِى هُوَ خَيْرٌ ۚ ٱهْبِطُوا۟ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ ... ﴿٦١﴾﴾

«سىلەر ئۆز ۋاقتىدا: ‹ئى مۇسا! بىز بىر خىل تاماققا سەۋر قىلالمايمىز. سەن بىز ئۈچۈن رەببىڭگە دۇئا قىلغىن، بىزگە زېمىن ئۈندۈرىدىغان نەرسىلەردىن كۆكتات، تەرخەمەك، سامساق، يېسىمۇق ۋە پىيازلارنى چىقىرىپ بەرسۇن› دېگەن ئىدىڭلار، مۇسا سىلەرگە: ‹ياخشى نەرسىلەرنى ناچار نەرسىلەرگە تېگىشمەكچى بولۇۋاتامسىلەر؟ بىرەر شەھەرگە چۈشۈڭلار، سورىغىنىڭلارنى شۇ يەردە تاپىسىلەر!› دېگەن ئىدى»[2].

2. زەنجىۋىل

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾﴾

---

① 55 - سۈرە رەھمان، 10 ~ 12 - ئايەتلەر.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 61 - ئايەت.

«ئۇلار يەنە ئۇ جەننەتتە زەنجەبىل ئارىلاشتۇرۇلغان قەدەھلەر بىلەن سۇغۇرۇلىدۇ. ئۇ سەلسەبىل دەپ ئاتىلىدىغان بۇلاقتۇر»[1].

3. كافۇر

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلۡأَبۡرَارَ يَشۡرَبُونَ مِن كَأۡسٖ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ۝٥ عَيۡنٗا يَشۡرَبُ بِهَا عِبَادُ ٱللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفۡجِيرٗا ۝٦﴾

«شۈبھىسىزكى، ياخشىلار كافۇر ئارىلاشتۇرۇلغان قەدەھلەردىن ئىچىدۇ. ئۇ ئاللاھنىڭ بەندىلىرى خالىغان يەرلىرىگە ئېقىتىپ ئىچىدىغان بۇلاقتۇر»[2].

4. زەيتۇن ۋە زەيتۇن يېغى

ئاللاھ تائالا مۇندا دەيدۇ:

﴿وَشَجَرَةٗ تَخۡرُجُ مِن طُورِ سَيۡنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ وَصِبۡغٖ لِّلۡأٓكِلِينَ ۝٢٠﴾

«بىز يەنە ئۇ سۇ بىلەن بىر تۈرلۈك دەرەخ يېتىشتۈردۇق. ئۇ دەرەخ سىنا تېغىدا چىقىدۇ، ماي ۋە يېگۈچىلەرگە بوياق[3] بىلەن ئۆسىدۇ»[4].

﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۚ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ۝٣٥﴾

«ئاللاھ ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ نۇرىدۇر. ئاللاھنىڭ نۇرى، ئىچىدە چىراغ بولغان بىر تەكچىگە ئوخشايدۇ. ئۇ چىراغ بىر شىشىنىڭ ئىچىدىدۇر.

---

① 76 - سۈرە ئىنسان، 17 - ۋە 18 - ئايەتلەر.

② 76 - سۈرە ئىنسان، 5 - ۋە 6 - ئايەتلەر.

③ بۇ يەردىكى بوياق قوشۇمچە يېمەكلىك بولۇپ، ئۇ زەيتۇن دەرىخىنىڭ مېۋىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇراببالىرىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى بۇ نەرسىلەر ئېلىشتۇرۇلغان يېمەكنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىدۇ.

④ 23 - سۈرە مۆئمىنۇن، 20 - ئايەت.

ئۇ شىشە خۇددى بىر گۆھەر يۇلتۇزدۇر. ئۇ چىراغ شەرقىمۇ، غەربكىمۇ مەنسۇپ بولمىغان بەرىكەتلىك زەيتۇن دەرىخىنىڭ يېغى بىلەن يورۇتۇلىدۇ. ئۇ شۇنداق بەرىكەتلىك دەرەخكى، يېغى ئوت تەگمىسىمۇ يورۇتايلا دەپ تۇرىدۇ. ئۇ نۇر ئۈستىگە نۇردۇر. ئاللاھ خالىغان كىشىنى نۇرىغا ھىدايەت قىلىدۇ. ئاللاھ ئىنسانلارغا مىساللارنى بايان قىلىدۇ. ئاللاھ ھەر نەرسىنى بىلگۈچىدۇر»①.

ئەنە شۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنسانىيەتنىڭ تائامىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ إِلَىٰ طَعَامِهِۦٓ ﴿٢٤﴾ أَنَّا صَبَبْنَا ٱلْمَآءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا ٱلْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنۢبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَآئِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَٰكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَّتَٰعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَٰمِكُمْ ﴿٣٢﴾﴾

«ئۇ ئىنسان يېمەكلىكلىرىگە قارىسۇن: مول يامغۇرنى بىز ياغدۇردۇق، ئاندىن زېمىننى ياردۇق، ئاندىن ئۇ زېمىندا ئاشلىقلارنى ئۈندۈردۇق، ئۈزۈم، ئوتياش، زەيتۇن، خورما، دەرەخلىرى قويۇق باغلار، مېۋىلەر ۋە ئوتلاقلارنى يېتىشتۈردۇق. بىز بۇلارنى سىلەرگە ۋە تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكىلىرىڭلارغا ياشاش ۋاستىسى بولسۇن دەپ قىلدۇق»②.

---

① 24 ـ سۈرە نۇر، 35 ـ ئايەت.

② 80 ـ سۈرە ئەبەسە، 24 ~ 32 ـ ئايەتلەر.

X كىيىم ـ كېچەك ۋە زىننەتلىنىش

§1.كۈندىلىك كىيىملەر

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ قَدۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكُمۡ لِبَاسٗا يُوَٰرِي سَوۡءَٰتِكُمۡ وَرِيشٗاۖ وَلِبَاسُ ٱلتَّقۡوَىٰ ذَٰلِكَ خَيۡرٞۚ ذَٰلِكَ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ لَعَلَّهُمۡ يَذَّكَّرُونَ ٢٦﴾

«ئى ئادەم ئەۋلادى! بىز سىلەرگە ئەۋرەت يەرلىرىڭلارنى ياپىدىغان كىيىم ۋە سىلەر زىننەتلىنىدىغان كىيىم چۈشۈرۈپ بەردۇق. تەقۋادارلىق كىيىمى ئەڭ ياخشىدۇر①. ئەنە شۇ ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىدىندۇر. ئۇلار ئويلانغاي»②.

﴿وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۖ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ٥﴾

«ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىمۇ ياراتتى. ئۇلاردا سىلەر ئۈچۈن ئىسسىتقۇچى نەرسىلەر ۋە باشقا مەنپەئەتلەر بار. ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر»③.

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلۡأَنۡعَٰمِ بُيُوتٗا تَسۡتَخِفُّونَهَا يَوۡمَ ظَعۡنِكُمۡ وَيَوۡمَ إِقَامَتِكُمۡ وَمِنۡ أَصۡوَافِهَا وَأَوۡبَارِهَا وَأَشۡعَارِهَآ أَثَٰثٗا وَمَتَٰعًا إِلَىٰ حِينٖ ٨٠﴾

«ئاللاھ ئۆيلىرىڭلارنى سىلەرگە ئارامگاھ قىلىپ بەردى. ئاللاھ سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ تېرىلىرىدىن كۆچكەن كۈنلىرىڭلاردا ۋە تۇرغان كۈنلىرىڭلاردا ئېلىپ مېڭىشقا ئەپلىك ئۆيلەرنى قىلىپ بەردى. ئاللاھ يەنە سىلەرگە ئۇ ماللارنىڭ يۇڭلىرىدىن، تىۋىتلىرىدىن ۋە

---

① يەنى بەدەننى بۇ ئىككى تۈرلۈك كىيىمنى كىيىش بىلەن يۆگەپ، ئۇنى سوغۇقتىن، ئىسسىقتىن ۋە يالىڭاچ قېلىشتىن ساقلىغاندەك، ئۇنى زىننەتلىگەندەك، تەقۋادارلىقتىن ئىبارەت بولغان كىيىمنى كىيىش ئارقىلىق روھنىڭ گۇناھقا بولغان ئىنتىلىشلىرىنى يۆگەش (تىزگىنلەش)، شېرىك، يامان خۇي ۋە ناچار ئەخلاقلاردىن ساقلاش، شۇنداقلا ئۇنى تەۋھىد، ياخشى خۇي ۋە گۈزەل ئەخلاقلار بىلەن زىننەتلەش ئەڭ ياخشىدۇر.

② 7 ـ سۈرە ئەئراف، 26 ـ ئايەت.

③ 16 ـ سۈرە نەھل، 5 ـ ئايەت.

چۈپۈرلىرىدىن كىيىم - كېچەكلەر ۋە بىر مۇددەتكىچە چىدايدىغان ئۆي سەرەمجانلىرىنى قىلىپ بەردى»①.

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡجِبَالِ أَكۡنَٰنًا وَجَعَلَ لَكُمۡ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلۡحَرَّ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأۡسَكُمۡۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تُسۡلِمُونَ ٨١﴾

«ئاللاھ ئۆزى ياراتقان نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمىدا سىلەر ئۈچۈن سايىلارنى قىلىپ بەردى، تاغلارنىڭ بىر قىسمىدا سىلەر ئۈچۈن ئۇۋىلارنى قىلىپ بەردى، يەنە سىلەر ئۈچۈن سىلەرنى ئىسسىقتىن ساقلايدىغان كىيىملەرنى ۋە سىلەرنى ئۇرۇشتا ساقلايدىغان كىيىملەرنى قىلىپ بەردى. ئاللاھ سىلەرگە نېمىتىنى ئەنە شۇنداق تاماملايدۇ. تەسلىم بولغايسىلەر!»②.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ يُدۡنِينَ عَلَيۡهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّۚ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن يُعۡرَفۡنَ فَلَا يُؤۡذَيۡنَۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ٥٩﴾

«ئى نەبىي! ئاياللىرىڭغا، قىزلىرىڭغا ۋە مۇئمىنلارنىڭ ئاياللىرىغا ئېيتقىن: سىرتقا چىققاندا ئۇستىلىرىگە چوڭ كىيىملىرىنى كىيىۋالسۇن. بۇ ئۇلارنىڭ تونۇلۇپ رەنجىتىلمەسلىكىگە ئەڭ يېقىندۇر. ئاللاھ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»③.

﴿... وَلۡيَضۡرِبۡنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّۖ ... ٣١﴾

«مۇئمىن ئاياللار ياغلىقلىرى بىلەن بويۇن ۋە كۆكسلىرىنى ياپسۇن»④.

بۇ ئايەتلەر، باشقا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ۋە مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر كىيىم كىيىشنىڭ سەۋەبلىرىنى، كىيىمنىڭ ماددىلىرىنى، كىيىمنىڭ تۈرلىرىنى ۋە كىيىنىشنىڭ شەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

① 16 - سۈرە نەھل، 80 - ئايەت.
② 16 - سۈرە نەھل، 81 - ئايەت.
③ 33 - سۈرە ئەھزاب، 59 - ئايەت.
④ 24 - سۈرە نۇر، 31 - ئايەت.

1. كىيىنىشنىڭ سەۋەبلىرى

- ئەۋرەت يەرلىرىنى يېپىش
- ئىسسىق - سوغۇقتىن ساقلىنىش
- زىننەتلىنىش (ياسىنىش)
- قورال - ياراق زەربىسىدىن ساقلىنىش

2. كىيىمنىڭ ماددىلىرى

كىيىمنىڭ ماددىلىرى تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئېلىنىدىغان يۇڭ، تىۋىت، چۈپۈر ۋە تېرە قاتارلىق خام ئەشيالار①، پاختا، تاشپاختا ۋە پىلىگە ئوخشاش يىپ چىقىدىغان ماددىلار② ۋە تۈمۈر تۈرلىرىدۇر③.

3. كىيىمنىڭ تۈرلىرى

• ئەۋرەت يەرلىرىنى يېپىش كىيىمى. بۇ ھازىرقى زاماندا ئىچ كىيىم دەپ ئاتىلىدۇ.

• زىننەتلىنىش كىيىمى. بۇنى تاشقى كىيىم دېيىشكە بولىدۇ، ھازىرقى زاماندا كاستۇم - بۇرۇلكا، كۆڭلەك - ئىشتان، تون، پەلتو دېگەندەك ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدۇ.

• ئىسسىق - سوغۇقتىن ساقلىنىش كىيىملىرى. بۇ خىل كىيىملەرنى ھەر ئىقلىمغا ۋە ھەر مەۋسۇمغا مۇۋاپىق كىيىم دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. مەسىلەن: يازلىق كىيىم، قىشلىق كىيىم، كۈزلۈك كىيىم،... دېگەندەك.

• ئۇرۇش كىيىمى. بۇ تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرىدىن ياسىلىدىغان ساۋۇت ۋە دۇبۇلغا تۈرلىرىدۇر.

ئەسكەرتىش:

زىننەتلىنىش كىيىمى بىلەن ئىسسىق - سوغۇقتىن ساقلىنىش كىيىمى ئاساسەن بىر بولىدۇ. بۇ خىل كىيىملەر ئىنسانلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ۋە ياشاۋاتقان رايونلىرىنىڭ شارائىتىنىڭ تەلىپى بويىچە بەزى جايلاردا ئۆچ

① قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 80 - ئايەت.

② ئاللاھ تائالا: «يىپىنى پىششىق ئېگىرىپ بولۇپ چۇۋۇۋەتكەن خوتۇندەك بولماڭلار» دېگەن مەنىدىكى سۆزىدە (قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 92 - ئايەت) يىپ چىقىدىغان ماددىلارغا ئىشارەت قىلماقتا.

③ قاراڭ: 34 - سۈرە سەبەئ، 10 ~ 11 - ئايەتلەر؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 25 - ئايەت.

پارچە (باش كىيىمى بىلەن ئۈستىگە كىيىدىغان كىيىم بىر پارچە، ئىشتان ۋە ئاياغ كىيىمى)، بەزى جايلاردا تۆت پارچە بولىدۇ (باش كىيىمى، ئۈستىگە كىيىدىغان كىيىم، ئىشتان ۋە ئاياغ كىيىمى). دىنىمىز بۇنىڭ ھەر ئىككىسىگە يول قويىدۇ (بۇ ھەقتە كېيىن توختىلىمىز). لېكىن كىيىمنىڭ تۆت پارچە بولۇشى دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

• باش كىيىمى. بۇ ئاياللار ئۈچۈن مۇھىم بولۇپ ياغلىق دەپ ئاتىلىدۇ[①]. ئەرلەرنىڭ بېشى ياكى چېچى ئەۋرەت ھېسابلانمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار بۇ ھەقتە ئىختىيارىغا قويۇۋېتىلگەن. شۇڭا خالىغانلار بېشىغا بىر نەرسە كىيىدۇ، خالىغانلار كىيمەيدۇ. نامازدىمۇ ئەرلەرنىڭ بېشىنى يۆگىشى ياكى ئېچىۋېتىشى شەرت قىلىنمىغان.

• بويۇندىن بەلنىڭ ئاستى تەرەپكىچە يۆگەيدىغان كىيىم بولۇپ، ھازىرقى زاماندا كۆڭلەك، يەكتەك، پەرىجە، پەلتو ۋە چاپان دېگەن ئىسىملار بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇنىڭ ئاياغلارغىچە يۆگەيدىغىنى ئاياللار ئۈچۈن مۇھىمدۇر[②].

• ئىشتان. بۇ شىم، تامبال دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

• ئاياغ كىيىمى. بۇ كىيىم ئۆتۈك، مەسە ۋە بەتىنكە دېگەندەك ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدۇ[③].

4. كىيىنىشنىڭ شەرتلىرى

• كۇفرىنىڭ سىمۋولى بولغان كىيىملەرنى كىيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا بىرقانچە ئايەتتە كافىرلارغا ئوخشىشىپ قېلىشتىن توسىدۇ[④]. بۇ ئوخشىشىش ئومۇمىي بولۇپ ئۇلارغا خاس بولغان كىيىمنى كىيىش بىلەن ئۇلارغا ئوخشىشىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام

① قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 31 - ئايەت

② قاراڭ: 33 - سۈرە ئەھزاب، 59 - ئايەت.

③ قاراڭ: 20 - سۈرە تاھا، 12 - ئايەت.

④ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 105 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 104 - ئايەت؛ 8 - سۈرە ئەنفال، 21 - ۋە 48 - ئايەتلەر؛ 16 - سۈرە نەھل، 92 - ئايەت؛ 30 - سۈرە رۇم، 31 - ئايەت.

مۇنداق دېگەن: «كىمكى باشقا بىر قەۋمگە (مىللەتكە) ئوخشىۋالىدىكەن، ئۇ شۇ قەۋمنىڭ قاتارىدىن بولۇپ كېتىدۇ»[1].

● ئاياللار ئەرەنچە، ئەرلەر ئاياللارچە كىيىنسە بولمايدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَتَمَنَّوْاْ مَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بِهِۦ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍۚ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا ٱكْتَسَبُواْۖ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِّمَّا ٱكْتَسَبْنَۚ وَسْـَٔلُواْ ٱللَّهَ مِن فَضْلِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ۝٣٢﴾

«ئاللاھ بەزىڭلارنى بەزىڭلاردىن پەرقلەندۇرۇشكە ۋاستە قىلغان نەرسىنى ئارزۇ قىلماڭلار. ئەرلەرگە ئۆز قىلمىشلىرىدىن نېسىۋە بار، ئاياللارغىمۇ ئۆز قىلمىشلىرىدىن نېسىۋە بار. ئاللاھتىن ئۆز پەزلىدىن ئاتا قىلىشنى تىلەڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ھەر نەرسىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[2].

بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى:

ئاللاھ تائالا بەزىڭلارغا ئىلىم - بىلىم، ئىززەت - ئېتىبار، مال - مۈلۈك ۋە بالا - چاقا قاتارلىق نېمەتلەرنى بەرگەن بولسا، بۇ نېمەتلەر بېرىلمىگەن كىشىلەر، بېرىلگەن كىشىلەرگە ھەسەت قىلمىسۇن، ئۇلارنىڭ ئىلكىدىكى مەزكۇر ئىلاھىي نېمەتلەرگە كۆز تىكمىسۇن، ئۇلارنىڭ يوق بولۇشىنى ئارزۇ قىلمىسۇن. ئاللاھ سىلەرنىڭ بەزىڭلارنى ئەر، بەزىڭلارنى ئايال قىلىپ ياراتقان ۋە ھەر بىرىڭلارغا ئايرىم - ئايرىم ئالاھىدىلىكلەر ئاتا قىلغان. ئەر ئايالنىڭ، ئايال ئەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئارزۇ قىلمىسۇن[3]، ھەر جىنس ئۆز ئالاھىدىلىكىگە قانائەت قىلسۇن، باشقىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ھەۋەسلەنمىسۇن.

ئەر ئايالغا، ئايال ئەرگە سۆز - ھەرىكەت، يۈرۈش - تۇرۇش ۋە كىيىم - كېچەكتە ئوخشىۋالسا ئۇنىڭدىكى ئالاھىدىلىكنى ئارزۇ قىلغان بولىدۇ.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «لىباس»، 5.

② 4 - سۈرە نىسا، 32 - ئايەت.

③ 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەتنىڭ بىرىنچى ئىزاھاتىغا قاراڭ.

«رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەرلەرگە ئوخشىۋالغۇچى ئاياللارغا، ئاياللارغا ئوخشىۋالغۇچى ئەرلەرگە لەنەت ئېيتقان»[1].

- ھەددىن زىيادە قىممەت باھالىق كىيىملەرنى كىيىشكە بولمايدۇ. بۇ بىر تەرەپتىن ئىسراپ[2]، يەنە بىر تەرەپتىن تەكەببۇرلۇق بولىدۇ[3].
- ناتوغرا خەت يېزىلغان ياكى ھارام رەسىم چۈشۈرۈلگەن كىيىملەرنى كىيىشكە بولمايدۇ. مەسىلەن: ئەر - ئاياللارنىڭ يېرىم يالىڭاچ رەسىملىرى چۈشۈرۈلگەن ياكى باتىل دىنلارنىڭ سىمۋوللىرىنىڭ ۋە ياكى ھايۋانلارنىڭ رەسىملىرى چۈشۈرۈلگەن، يامانلىققا دەۋەت قىلىدىغان خەتلەر يېزىلغان كىيىملەرنى كىيمەسلىك كېرەك[4].
- تار ئىشتان، ھەددىدىن زىيادە ئېگىز پاشنىلىق ئاياغدەك بەدەنگە ئەزىيەت بېرىدىغان كىيىملەرنى كىيىشتىن ساقلىنىش لازىم. چۈنكى بەدەن ئاللاھنىڭ ئامانىتى، ئۇنىڭغا ئەزىيەت يەتكۈزۈشكە بولمايدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «زىيان سېلىشقا ۋە زىيان تارتىشقا بولمايدۇ»[5].
- ئەرلەر يىپەك كىيىم كىيمەسلىكى لازىم[6].

دىنىمىز ئەنە شۇ شەرتلەرگە رىئايە قىلغان ھالدا كىيىنىشكە بۇيرۇيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈن دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ھەرەمگە كەلگەن ۋە رەڭگارەڭ مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان مۇسۇلمانلار مەككە - مەدىنىدە ئېھرامنىڭ سىرتىدا ھەر خىل قىياپەتلەر بىلەن يۈرۈيدۇ. لېكىن ھېچبىرىنىڭ ئەۋرەت يەرلىرى ئېچىلىپ قالغىنى يوق. دېمەككى، دىنىمىز يۈگىلىشى كېرەك

---

① بۇخارى، «لىباس»، 61؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 34؛ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 22.

② قاراڭ: 25 - سۈرە فۇرقان، 62 - ئايەت.

③ رىۋايەت قىلىنىشچە، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالا گەپ قىلمايدىغان، قارىمايدىغان، پاكلىمايدىغان ۋە ئەلەملىك ئازابقا دۇچار قىلىدىغان ئۈچ كىشى بار» دېگەن ۋە ئۇلارنىڭ بىرىنى: «كىيىمىنى تەكەببۇرلۇق قىلىش ئۈچۈن يەرگە قەدەر ئۇزارتقان كىشى» دەپ تونۇشتۇرغان (مۇسلىم، «ئىمان»، 171؛ ئەبۇ داۋۇد، «لىباس»، 28؛ تىرمىزى، «سىھىر»، 5؛ نەسەئى، «سىھىر»، 5).

④ چۈنكى بۇ يامانلىقنىڭ يېيىلىشىغا ياردەملەشكەنلىك بولىدۇ.

⑤ ئىبنى ماجە، «ئەھكام»، 17؛ ئەھمەد، *مۇسنەد*، 5: 55 - 56؛ مۇۋەتتا، «ئەقدىيە»، 31.

⑥ قۇرئان كەرىمدە 43 - سۈرە زۇخرۇفنىڭ 18- ئايىتىدە قىزلارنىڭ ئادەتتە زىبۇزىننەت ئىچىدە چوڭ بولىدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنىڭ ئەڭ ئاساسلىقىنى تەشكىل قىلىدىغان ئالتۇن بىلەن يىپەكنىڭ ئەرلەرگە ھارام قىلىنغانلىقىنى بايان قىلىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر: بۇخارى، «لىباس»، 25؛ مۇسلىم، «لىباس ۋە زىننەت»، 4؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەشرىبەت»، 18؛ تىرمىزى، «ئەبۋابۇل لىباس»، 1؛ نەسەئى، «زىينەت»، 40؛ ئەھمەد، *مۇسنەد*، 1: 253.

بولغان يەرلەرنى كۆرسىتىپ بەرگەن، كېيىنىشتە بەزى شەرتلەرنى قويغان، لېكىن كېيىمنىڭ نۇسخا ۋە پاسونلىرىنى ئىنسانلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ۋە زوقىغا قويغان.

§2.ياغلىق

بىزنى بىر ئەر ۋە بىر ئايالدىن ياراتقان[1] ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇن. ياخشى ئاقىۋەت ئاللاھ تائالانىڭ غەزەپ ۋە ئازابىدىن ساقلىنىش يولىدا ماڭغان ئەر - ئايال (تەقۋادار)لارغا بولسۇن[2]. ئاللاھ تەرىپىدىن ئەر - ئايال پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىلگەن[3] ئاخىرقى پەيغەمبەر مۇھەممەد[4]نىڭ شەنى ئۇلۇغ، دەرىجىسى ئۈستۈن بولسۇن[5]. ئاللاھ ئۇ پەيغەمبەرنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرىگە رەھمەت ۋە بەرىكەت ياغدۇرسۇن[6]، ئەر - ئايال ئەسھابىلىرىدىن ۋە قىيامەتكىچە ئۇنىڭغا ئەگەشكەن ئەر - ئاياللاردىن رازى بولسۇن[7].

جانلىقلار ئالەمىنىڭ ئىنسان تۈرى ئەر ۋە ئايال دەپ ئىككى جىنسقا ئايرىلىدۇ[8]. ئىسلام دىنىنىڭ دۇنيادا ئاللاھقا بەندە، رەسۇلۇللاھقا ئۈممەت بولۇپ ياشاش تەكلىپى ھەر ئىككى جىنسقا ئوخشاش قارىتىلىدۇ[9]. بۇ

① قاراڭ: 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 13 - ئايەت.

② قاراڭ: 7 - سۈرە ئەئراف، 128 - ئايەت؛ 11 - سۈرە ھۇد، 49 - ئايەت؛ 20 - سۈرە تاھا، 132 - ئايەت؛ 28 - سۈرە قەسەس، 83 - ئايەت.

③ قاراڭ: 7 - سۈرە ئەئراف، 158 - ئايەت؛ 34 - سۈرە سەبەئ، 28 - ئايەت؛ 21 - سۈرە ئەنبىيا، 107 - ئايەت.

④ قاراڭ: 33 - سۈرە ئەھزاب، 40 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 33 - سۈرە ئەھزاب، 56 - ئايەت.

⑥ قاراڭ: 33 - سۈرە ئەھزاب، 33 - ئايەت.

⑦ قاراڭ: 9 - سۈرە تەۋبە، 100 - ئايەت.

⑧ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 1 - ئايەت.

⑨ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 21 - ئايەت؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 32 - ۋە 132 - ئايەتلەر؛ 4 - سۈرە نىسا، 59 - ئايەت؛ 5 - سۈرە مائىدە، 92 - ئايەت؛ 8 - سۈرە ئەنفال، 20 - ۋە 46 - ئايەتلەر؛ 24 - سۈرە نۇر، 54 - ۋە 56 - ئايەتلەر؛ 47 - سۈرە مۇھەممەد، 33 - ئايەت؛ 58 - سۈرە مۇجادەلە، 13 - ئايەت؛ 64 - سۈرە تەغابۇن، 12 - ئايەت.

تەكلىپنى قوبۇل قىلغان[1] ۋە ئۇنىڭ تەلىپى بويىچە ياشىغان كىشى ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا مۇكاپاتقا ئېرىشىدۇ[2].

ئاللاھقا بەندە بولۇش ئاللاھ قاچان، قەيەردە، قانداق ئىش قىلىشقا بۇيرۇغان بولسا، ئۇنى ئەستايىدىللىق بىلەن قىلىش[3]، رەسۇلۇللاھقا ئۇممەت بولۇش بولسا، ياشاش شەكلىدە رەسۇلۇللاھنى ئۈلگە قىلىش دېمەكتۇر[4].

ئاللاھ تائالا نۇرغۇنلىغان ساھەدە ھەر ئىككى جىنسقا ئوخشاش ئەمرلەر چۈشۈرگەن ۋە ئوخشاش چەكلىمىلەر قويغان[5] بولسىمۇ بەزى ساھەلەردە ئۇلارنىڭ تەبىئىتىگە ماس ھالدا ھەر بىرىگە خۇسۇسىي ۋەزىپىلەر يۈكلىگەن. مەسىلەن: بالىلارنى ئېمىتىش ۋەزىپىسى ئاياللارغا، بالىلارنىڭ ۋە ئانىلارنىڭ ماددىي ئېھتىياجىنى قامداش ۋەزىپىسى ئەرلەرگە يۈكلەنگەن[6]. ئائىلىنى بېقىش مەجبۇرىيىتى ئەرلەرگە، ئائىلىنىڭ ئامانەتدارلىق مەسئۇلىيىتى ئاياللارغا تاپشۇرۇلغان[7].

جۈملىدىن ھەر ئىككى جىنس نامەھرەمگە تىكىلىپ قاراشتىن ئوخشاشلا مەنئى قىلىنغان، ئىپپەتلىرىنى ساقلاشقا ئوخشاشلا بۇيرۇلغان. لېكىن بۇ ساھەدە ئاياللار ئەرلەردىن ئايرىم ھالدا زىننەتلىرىنى ئاشكارىلاشتىن مەنئى قىلىنغان. باش، بويۇن ۋە گاللىرىنى يۆگەشكە بۇيرۇلغان[8].

ئاياللار ئەرلەر بىلەن ئورتاق بولغان ئىلاھى ئەمر - پەرمانلارغا تولۇق بويسۇنغاندىن سىرت، ئۆزلىرىگە چۈشۈرۈلگەن مەزكۇر خۇسۇسىي ئەمر - پەرمانلارغىمۇ بويسۇنغاندا ئاللاھقا بەندە بولغان بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن

---

① ئىمان ئېيتقان (4 - سۈرە نىسا، 136 - ئايەت)، پۈتكۈل ئىبادىتىم، ھاياتىم ۋە ماماتىم ئاللاھ ئۈچۈن، دېگەن ئېتىقاددا بولغان (6 - سۈرە ئەنئام، 162 - ئايەت).

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 124 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 72 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 97 - ئايەت؛ 40 - سۈرە غافىر، 40 - ئايەت؛ 48 - سۈرە فەتىھ، 5 - ئايەت؛ 57 - سۈرە ھەدىد، 12 - ئايەت.

③ قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 151 ~ 153 - ئايەتلەر؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 22 ~ 39 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 77 - ئايەت؛ 25 - سۈرە فۇرقان، 63 ~ 77 - ئايەتلەر؛ 39 - سۈرە زۇمەر، 10 - ۋە 16 - ئايەتلەر.

④ قاراڭ: 33 - سۈرە ئەھزاب، 21 - ئايەت، 58 - سۈرە مۇجادەلە، 5 - ۋە 20 - ئايەتلەر.

⑤ ئىمان ئاساسلىرى، ئىسلام ئەركانلىرى، ئەخلاق پىرىنسىپلىرى ۋە مۇئامىلە ئەھكاملىرى ھەر ئىككىسىگە ئوخشاش يۈكلەنگەن. 9 - سۈرە تەۋبە، 71 - ئايەت؛ 33 - سۈرە ئەھزاب، 35 - ئايەت.

⑥ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 233 - ئايەت.

⑦ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەت.

⑧ قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 30 ~ 31 - ئايەتلەر.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئومۇمىي ۋە خۇسۇسىي ۋەزىپىلىرىنى تونۇشى ۋە ئادا قىلىشى كېرەك، بولمىسا ئۇلار تولۇق مۇسۇلمان بولغان بولمايدۇ[1].

ئاللاھنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن ھەر مۇسۇلماننىڭ ۋەزىپىسىدۇر، چۈنكى مۇسۇلمانلار بىر – بىرىگە مەسئۇل، ھەممىسى بىرلىكتە ئىسلامغا مەسئۇل[2]. ئىسلامنىڭ گۈللىنىشى ۋە يۈكسىلىشى، مۇسۇلمانلارنىڭ توغرا ئەقىدە، سالىھ ئەمەل، گۈزەل ئەخلاق ۋە دۇرۇس مۇئامىلە ئۈستىدە بولۇپ ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە لايىق بولۇشى[3] ئەنە شۇ تەلىم - تەربىيەگە باغلىقتۇر[4].

1. ئايال كىشىنىڭ پۈتۈن بەدىنى ئەۋرەتتۇر

مۇئمىن ئاياللارنىڭ نامەھرەم كۆرۈپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان جايلاردا ئۈستىلىرىگە كەڭ ۋە قېلىن كىيىملەرنى كىيىش بىلەن پۈتۈن بەدەنلىرىنى يېپىشتىن باشقا، ئەگەر ئۇ كىيىملەر بويۇنلىرىدىن تارتىپ يۆگەيدىغان پاسوندا بولسا، باشلىرىغا چوڭ ياغلىقلارنى ئارتىش بىلەن باش، بويۇن ۋە كۆكسلىرىنى يۆگەشلىرى پەرزدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَـٰبِيبِهِنَّ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٩﴾﴾

«ئى نەبىي! ئاياللىرىڭغا، قىزلىرىڭغا ۋە مۇئمىنلارنىڭ ئاياللىرىغا ئېيتقىن: سىرتقا چىققاندا ئۈستىلىرىگە چوڭ كىيىملىرىنى كىيىۋالسۇن. بۇ ئۇلارنىڭ تونۇلۇپ رەنجىتىلمەسلىكىگە ئەڭ يېقىندۇر. ئاللاھ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[5].

---

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 208 - ئايەت.

② قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 104 -، 110 - ۋە 114 - ئايەتلەر؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 71 - ۋە 112 - ئايەتلەر؛ 22 - سۈرە ھەج، 41 - ئايەت؛ 103 - سۈرە ئەسر، 1 ~ 3 - ئايەتلەر.

③ قاراڭ: 7 - سۈرە ئەئراف، 56 - ئايەت.

④ دىنىمىز ئىسلامدا ياخشىلىققا بۇيرۇش، يامانلىقتىن توسۇش، ھەقنى ۋە ھەق يولىدا سەۋرچان بولۇشنى تەۋسىيە قىلىشىش قاتارلىقلارنىڭ پەرز بولۇشىنىڭ ھېكمىتى مانا بۇدۇر.

⑤ 33 - سۈرە ئەھزاب، 59 - ئايەت.

بۇ ئايەتتىكى يۇدنىينە ئەلەيھىننە ﴿يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ﴾ ئۆزىدىن ئىلگىرى كەلگەن ۋە بۇيرۇق پېئىلى بولغان قۇل ﴿قُلْ﴾نىڭ جاۋابىدۇر. بۇ پېئىلنىڭ بېشىغا بۇيرۇق لامى تەقدىر قىلىنىپ ئۆز ئالدىغا لاملىق بۇيرۇق پېئىلى بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويغانلارمۇ بار①.

بۇ پېئىل مەيلى ئۆزىنىڭ بېشىدىكى قۇل ﴿قُلْ﴾نىڭ جاۋابى بولسۇن، مەيلى ئۆز ئالدىغا بۇيرۇق پېئىلى بولسۇن مەنىسى ئۆزگەرمەيدۇ، يەنى بۇ پېئىل كەسكىن بۇيرۇقنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ پېئىل «يېقىنلاشتۇرماق» دېگەن مەنىدىكى ئىدنا «إدناء» سۆز تومۇرىدىن تۈرلەنگەن بولۇپ، «پەردىنى چۈشۈرۈۋەتمەك، پەردىنى ساڭگىلاتماق، پەردىنى قويۇۋەتمەك» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان سەدل (سدل) ياكى ئىرخائ (إرخاء) مەنىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى ئۈچۈن مەپئۇلى (ھەرىكەت ئوبيېكتى - تولدۇرغۇچىسى)نىڭ بېشىغا ئەلا ﴿على﴾ ھەرپى كەلگەن②.

مىن جەلابىبىھىننە ﴿مِن جَلَابِيبِهِنَّ﴾ دىكى مىن ﴿مِن﴾ تەبئىز ﴿تبعيض﴾ ئۈچۈن، يەنى ئۆزىنىڭ كەينىدىن كەلگەن نەرسىنىڭ بەزىسىنىڭ مەقسەت قىلىنغانلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈندۇر③. جەلابىيب ﴿جَلَابِيب﴾ بولسا، جىلباب «جِلْبَاب»نىڭ كۆپلۈكى بولۇپ، جىلباب لۇغەتتە بەدەننىڭ ھەممىنى يۆگەيدىغان كىيىم، كۆڭلەك، پۈركەنجە، يېپىنچا، باش بىلەن كۆكسىنى يۆگەيدىغان كىيىم، ياغلىق، دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ④.

① قاراڭ: مۇھيىددىن دەرۋىش، *ئىئرابۇل قۇرئان ۋە بەيانۇھۇ*، 4 - باسما (سۇرىيە: دارۇل ئىرشاد، ھ 1415 / م 1995)، 8: 45.

② قاراڭ: شەيخ ھۈسنەيىن مۇھەممەد مەخلۇف، *سەفۋەتۇلبايان لىمەئانىلقۇرئان* (قاھىرە: دارۇش شۇرۇق، 1984/1404)، 537.

③ جارۇللاھ ئەبۇلقاسىم مەھمۇد ئىبنى ئۆمەر زەمەخشەرى، *كەششاف، 3 - باسما* (بېيرۇت: دارۇل كىتابىل ئەرەبى، ھ 1407 / م 1987)، 3: 559 - 560؛ ناسىرۇددىن ئەبۇ سەئىد ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر ئىبنى مۇھەممەد شىرازى بەيداۋى، *ئەنۋارۇتتەنزىل ۋە ئەسرارۇتتەئۋىل*، تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇراھمان مارئاشلى (بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، 1418/ 1997)، 4: 238.

④ ئىسفاھانى، «دنا»، 1: 318 - 319؛ ئىبن مەنزۇر، «دنا»، 14: 271.

ھىننە ﴿هِنَّ﴾ ئۈچىنچى شەخس مۇئەننەس كۆپلۈك ئالماش بولۇپ جەلابىبنىڭ ئىنقلىغۇچىسىدۇر.

ئەللامە زەمەخشەرى ئۆزىنىڭ «كەششاف» ناملىق تەپسىرىدە جىلبابنى، خىمار (ياغلىق) دىن كەڭ، رىدادىن كىچىك بىر تۈرلۈك كىيىم بولۇپ ئايال كىشى ئۇنىڭ بىلەن بېشىنى يۆگەيدۇ، قالغان قىسمىنى كۆكرەكلىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بېرىدۇ دەپ چۈشەندۈرىدۇ[1].

بۇنىڭغا ئاساسەن ئايەتنىڭ ﴿يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ﴾ دېگەن قىسمىنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ:

«مۇئمىن ئاياللار پۈركەنچىلىرى بىلەن بەدەنلىرىنى ئورىۋالسۇن»، «مۇئمىن ئاياللار ئۈستىلىرىگە چوڭ كىيىملىرىنى كىيىۋالسۇن ۋە تۈگمىلىرىنى ئېتىپ ئۇلارنى ئۆزلىرىگە يېقىنلاشتۇرسۇن، باشلىرىغا چوڭ ياغلىقلىرىنى ئارتىپ ئەتراپىنى تۆۋەن تەرىپىگە قويۇۋېتىش ئارقىلىق پۈتۈن بەدەنلىرىنى يۆگىسۇن».

بۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنى ئايال كىشىنىڭ بەدىنىنى يۆگەشنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن يۆگەيدىغان كىيىمنىڭ پاسونى توغرۇلۇق بىرەر بەلگىلىمە قويمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئايەتكە ئاساسەن يۆگەش بەدەننى باشتىن - ئاخىر يۆگەيدىغان شەكىلدىكى بىر كىيىمنى كىيىش ئارقىلىقمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ، بويۇننىڭ ئاستى قىسمىنى يۆگەيدىغان شەكىلدىكى بىر كىيىمنى كىيىش بىلەن بىرگە باشقا ئايرىم بىر ياغلىق ئارتىش بىلەنمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ.

2. ئايال كىشىنىڭ يۈزى ئەۋرەت ئەمەستۇر

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ ... ﴿٣١﴾﴾

[1] زەمەخشەرى، *كەششاف*، 3: 559.

«مۇئمىن ئاياللار زىننەتلىرىنى ئاشكارىلىمىسۇن - ئۇ زىننەتلەرنىڭ ئوچۇق بولغان قىسمى مۇستەسنا -. ياغلىقلىرى بىلەن بويۇن ۋە كۆكسلىرىنى ياپسۇن»[①].

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۆزى ئۈچ جۈملىدىن تەركىب تاپىدۇ:

- چەكلەش پېئىلى.
- ئىستىسنا جۈملىسى.
- بۇيرۇق پېئىلى.

بىرىنچى جۈملە: ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾

ۋەلا يۇبدىينە ﴿وَلَا يُبْدِينَ﴾ بۇ ئاشكارا قىلماق دېگەن مەنىدىكى ئۆتۈملۈك مەسدەر بولغان ئىبدا «إبداء»دىن تۈرلەنگەن بولۇشسىز پېئىلدۇر، فائىلى (ئىگىسى) مۇئەننەس كۆپلۈك ئالماش بولغان «نۇن»دۇر. مەنىسى: «مۇئمىن ئاياللار ئاشكارا قىلمىسۇن» دېگەن بولىدۇ.

﴿زِينَتَهُنَّ﴾ زىينەت ئۈچىنچى شەخس مۇئەننەس كۆپلۈك ئالمىشى بىلەن بىرىككەن ئىزافەتلىك بىرىكمىدۇر. تەپسىرلەردە بۇ ئايەتتىكى «زىننەت» توغرىسىدا مۇنداق ئىككى تۈرلۈك كۆز قاراش بار: بىرى ئايال كىشىنىڭ پۈتۈن بەدىنى، يەنە بىرى ئايال كىشىنىڭ زىننەت بۇيۇملىرى[②]. «زىننەت»نىڭ مەنىسى نېمە بولسا بولسۇن ئاللاھ تائالا بۇ يەردە ئاياللارنى ئۇنى ئاشكارا قىلىشتىن توسىدۇ. ئايەتنىڭ بۇ قىسمىنىڭ مەنىسى 33 - سۈرە ئەھزابنىڭ 59 - ئايىتىنىڭ مەنىسى بىلەن ئوخشاشتۇر.

ئىككىنچى جۈملە: ﴿إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾

بۇ ئىستىسنا جۈملىسى بولۇپ، باشتا مۇئمىن ئاياللار ئاشكارا قىلىشتىن چەكلەنگەن ئومۇمىي زىننەتنىڭ ئىچىدىن ئىستىسنا قىلىنغان قىسمىنى ئىپادىلەيدۇ. يەنى بۇ جۈملە مۇئمىن ئاياللارنىڭ ئۆز زىننەتلىرىدىن ئاشكارا بولغان قىسمىنى ئاشكارا قىلىشتىن چەكلەنمىگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

---

① 24 - سۈرە نۇر، 31 - ئايەت.

② فەخرۇددىن رازى، *تەفسىرۇل كەبىر*، 3: 229 .

ئۈچىنچى جۈملە: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾

بۇ جۈملىنىڭ مەنىسىنى ئوبدان چۈشىنىش ئۈچۈن مۇھىم نۇقتىلىرى ئۈستىدە توختىلىمىز:

- ﴿وَلْيَضْرِبْنَ﴾

بۇ بىر نەرسىنى يەنە بىر نەرسىنىڭ ئۈستىگە شىددەت بىلەن چۈشۈرمەك، قاتتىق قويماق ۋە تېز تاشلىماق دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدىغان دەرب «ضَرْب» مەسدىرىدىن[①] تۈرلەنگەن لاملىق بۇيرۇق پېئىلىدۇر، فائىلى (ئىگىسى) مۇئەننەس كۆپلۈك ئالماش بولغان «نۇن»دۇر. مەنىسى: «مۇئمىن ئاياللار تاشلىسۇن، قويۇپ بەرسۇن» دېگەن بولىدۇ.

- ﴿بِخُمُرِهِنَّ﴾

﴿ب﴾ ھەرپى توغرىسىدا ئىككى ئېھتىمال ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ: بىرى ئارتۇق بولۇشى، يەنە بىرى «بەزىسى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلىشى[②]. بىزچە بۇ «ب» ھەرپى بەزىسى دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى ئاللاھنىڭ كالامىدا ئارتۇق نەرسە يوق!

خۇمۇر ﴿خُمُر﴾ خىمار «خِمَار»نىڭ كۆپلۈكىدۇر. خىمار يېپىش، يۆگەش، ئۈستىنى ئېتىش دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان خەمر «خَمْر» سۆز تومۇرىدىن تۈرلەنگەن ئىسىم بولۇپ مەنىسى ياغلىق، لېچەك، رومال دېگەن بولىدۇ. ئەرەبچىدە ئەقلىنى يۆگەيدىغان نەرسە (مەست قىلغۇچى نەرسە) خەمر، باشنى يۆگەيدىغان نەرسە (رەخت پارچىسى) خىمار دەپ ئاتىلىدۇ[③].

ھىننە ﴿هِنَّ﴾ ئۈچىنچى شەخس مۇئەننەس كۆپلۈك ئالمىشى بولۇپ، خۇمۇرنىڭ ئېنىقلىغۇچىسىدۇر (مۇدافۇ ئىلەيھىدۇر). بۇ تەركىبدە خۇمۇر شاخلانما ئىسىم بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئېنىقلانغۇچى (مۇداف) بىلەن

---

① راغىب ئىسفەھانى، «ضرب»، 1: 505.

② قاراڭ: مۇھىيددىن دەرۋىش، ئىئرابۇل قۇرئان ۋە بەيانۇھۇ، 6: 595.

③ قاراڭ: ئىبنى فارىس، «خمر»، 2: 215 ـ 217؛ راغىب ئىسفەھانى، «خمر»، 298 ـ 299؛ ئىبنى مەنزۇر، «خمر»، 4: 254.

ئېنىقلىغۇچى (مۇدافۇ ئىلەيھ) ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت مەنىۋىدۇر، يەنى بۇ يەردە ھىننە ئېنىقسىز ئىسىم بولغان خۇمۇر بىلەن بىرىكىپ ئۇنى ئېنىق ھالەتكە كەلتۈرگەن، چۈنكى ھىننە ئالماشتۇر، ئالماشلار ئېنىق ئىسىمدۇر، خۇمۇر ئېنىقسىز ئىسىمدۇر. نەتىجىدە «ياغلىقلار» «ياغلىقلىرى» بولىدۇ. بۇ سىنتاكسىس قائىدىلىرى يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان «جەلابىبىھىننە»دە ۋە بۇنىڭدىن كېيىن زىكىر قىلىنىدىغان «جۇيۇبىھىننە»دە ئەينەن كۈچكە ئىگىدۇر.

- ﴿عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾

ئەلا ﴿عَلَى﴾ ئۈستىگە، غا، كە، گە دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ كەلىمە جۇيۇبىھىننە ﴿جُيُوبِهِنَّ﴾نىڭ بېشىدا كېلىپ بۇيرۇق پېئىلىنىڭ مەنىسىنى تەكىتلەيدۇ.

جۇيۇب ﴿جُيُوب﴾ جەيب «جيب»نىڭ كۆپلۈكى بولۇپ جەيب «جيب»، كىيىمنىڭ ئۈستى تەرىپىدىكى ئوچۇق يەرنى (يەنى كىيىمنى كىيگەندە باشنى چىقىرىدىغان ئوچۇق يەرنى) كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردە جەيبدىن ئۇنىڭ ئورنى بولغان بويۇن، گەدەن، گال، كۆكرەكنىڭ ئۈستى تەرىپى قاتارلىق يەرلەر مەقسەت قىلىنىدۇ[1]. ئىستىلىستىكىدا بۇ ئۇسۇل «زىكىر مەھەل، ئىرادە ھال» دەپ ئاتىلىدۇ. ھىننە ﴿هِنَّ﴾ ئۈچىنچى شەخس مۇئەننەس كۆپلۈك ئالمىشى بولۇپ، جۇيۇبنىڭ ئېنىقلىغۇچىسىدۇر (مۇدافۇ ئىلەيھىدۇر).

پۈتۈن بۇلارغا ئاساسەن ئاللاھ تائالانىڭ يۇقىرىدىكى ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾ دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ: «مۇئمىن ئاياللار ياغلىقلار دەپ ئاتىلىدىغان رەخت پارچىلىرىنى باشلىرىغا ئارتىش ئارقىلىق ئۇلارنى ‹ياغلىقلىرى› ھالىتىگە كەلتۈرسۇن، ئاندىن ئۇ ياغلىقلىرىنىڭ بەزىسى بولغان ئەتراپىنى ياقىلىرىنىڭ ئۈستىگە يەنى بويۇن، گەدەن، گال ۋە كۆكرەك قاتارلىق جايلىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بەرسۇن» دېگەن بولىدۇ.

---

[1] قاراڭ: مەخلۇف، *سەفۋەتۇلبايان لىمەئانىلقۇرئان*، 451.

مۇناسىۋەتلىك بىر ھەدىس تۆۋەندىكىچە:

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«شۇبھىسىزكى، قىز بالا بالاغەتكە يەتسە ئۇنىڭ يۈزى ۋە ئىككى قولىدىن باشقا يەرلىرىنىڭ كۆرۈنۈشى توغرا بولمايدۇ»[①].

مۇپەسسىرلەر بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «جاھىلىيەت ئاياللىرى ياغلىقلىرىنى ئارقىسىدىن چېگەتتى، ئۇلارنىڭ ياقىلىرى ئالدىدا ئىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ گاللىرى ۋە بولاپكىلىرى ئوچۇق قالاتتى، بۇ ئايەت بىلەن ئۇلار ياغلىقلىرىنى ياقىلىرىنىڭ ئۈستىگە تاشلاشقا بۇيرۇلدى. بۇ بۇيرۇق ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىنى، گەدەنلىرىنى، چاچلىرىنى، قۇلاقلىرىدىكى زىننەتلىرىنى، گاللىرىنى ۋە گاللىرىنىڭ ئەتراپىنى يۆگىشى ئۈچۈن ئىدى»[②].

خۇلاسە

24 - سۈرە نۇرنىڭ 31 - ئايىتى 33 - سۈرە ئەھزابنىڭ 59 - ئايىتىنى تەپسىر قىلىدۇ. يەنى ئەھزاب سۈرىسىنىڭ 59 - ئايىتى ئاياللارنى يۈزلىرىنىمۇ يۆگەشكە بۇيرۇمايدۇ.

5 - سۈرە مائىدەنىڭ 6 - ئايىتىدە ﴿فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ - يۈزۈڭلارنى يۇيۇڭلار﴾ دېيىلىدۇ، ئاندىن ﴿وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ - بېشىڭلارغا مەسھ قىلىڭلار﴾ دېيىلىدۇ. دېمەككى، يۈز باشنى، باش يۈزنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. يەنى 24 - سۈرە نۇرنىڭ 31 - ئايىتىدە مۇئمىن ئاياللارنىڭ باشلىرىغا چوڭ بىر ياغلىق ئارتىش ئارقىلىق باش، بويۇن، گەدەن، گال ۋە كۆكس قاتارلىق يەرلىرىنى يۆگەشكە ئەمر قىلىنىشى ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنىمۇ يۆگەشلىرىنىڭ لازىملىقىنى ئىپادىلىمەيدۇ.

---

① ئەبۇ داۋۇد، «لىباس»، 34.

② فەخرۇددىن رازىي، *تەپسىرى كەبىر*، 8: 364.

§3.زىبۇزىننەت بىلەن ياسىنىش

دىنىمىز ئاياللارنىڭ زىبۇزىننەت تاقىشىغا يول قويىدۇ. قۇرئان كەرىمدە 43- سۈرە زۇخرۇفنىڭ 18- ئايىتىدە قىزلارنىڭ ئادەتتە زىبۇزىننەت ئىچىدە چوڭ بولىدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ.

ھەدىس كىتابلىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك يەرلىرىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ توي قىلماقچى بولغان بىر ساھابىسىغا «بىر تال ئۈزۈك بولسىمۇ ئايالىڭغا تويلۇق بەرگىن»[1] دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ. يەنە ھەدىس كىتابلىرىدا مەشھۇر ئىفكى (ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھاغا چاپلانغان بوھتان) ۋەقەسىگە ئانىمىز ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ بوينىدىكى قىلادەسى (بويلاپكىسى)نىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبچى بولغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[2].

شۇنىڭ ئۈچۈن قىز - ئاياللار ئۆز ئۆرپ - ئادەتلىرى بويىچە زىبۇزىننەت تاقىسا، 24 - سۈرە نۇرنىڭ 31 - ئايىتىنىڭ مەزمۇنى بويىچە يۈزى ۋە قولىدىن باشقا يەرلىرىنى قېلىن ۋە كەڭ كىيىملەرنى كىيىش، بېشىغا ياغلىق ئارتىش ئارقىلىق يۆگىسە، ئەۋرەت يەرلىرى بىلەن يۆگەلگەن زىبۇزىننەتلىرى يۆگەلگەن پېتى قالسا، ۋە «تاشقى زىننەتلىرى» كۆرۈنۈپ تۇرسا ئۇلارغا بىر گۇناھ بولمايدۇ.

لېكىن بىر قىز (ئايال)نىڭ زىبۇزىننەتلىرى زاكات كېلىش ئۆلچىمىگە يەتسە يەنى بىر ئايالنىڭ ئالتۇندىن ياسالغان زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ توپلام مىقدارى 85 گرام ئالتۇنغا تەڭ كەلسە ئۇ نەرسىلەرنىڭ زاكىتىنى ئايرىشى لازىم. بۇ كىتابنىڭ «زاكات» بۆلۈمىدە بۇ مەسىلە بايان قىلىندى.

بۇنىڭغا ئاساسەن ئاتا - ئانىلارنىڭ، قىز باللىرىنىڭ قۇلىقىنى تەشتۈرۈپ قويۇشى ياخشى ئىش (مۇستەھەپ) تۇر. ئۇلارغا كىچىككىدىن باشلاپ ئالتۇندىن، كۈمۈشتىن ۋە باشقا قىممەتلىك تاشلاردىن ياسالغان زىننەت بۇيۇملىرىدىن ئېلىپ بېرىشلىرى ياخشى ئىشتۇر.

---

[1] بۇخارى، «نىكاھ»، 6، 32، 35، 37، 40، 44، 50، 51، «ۋاكالەت»، 9، «فەزائىلىل قۇرئان»، 21، 22، «لىباس»، 49؛ مۇسلىم، «نىكاھ»، 76؛ مۇۋەتتا، «نىكاھ»، 8؛ ئەبۇ داۋۇد، «نىكاھ»، 31؛ تىرمىزى، «نىكاھ»، 22؛ نەسەئى، «نىكاھ»، 62.

[2] قاراڭ: بۇخارى، «شەھادات»، 15، «مەغازى»، 36؛ مۇسلىم، «تەۋبە»، 56.

§4.مەك چەكتۈرۈش ۋە قاش تەردۈرۈش

قاش تەرسە ياكى تەرگۈزسە بولمايدۇ. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قاش تەرگەن ۋە قاش تەرگۈزگەن ئاياللارنى ئاللاھ تائالانىڭ لەنەتلىگەنلىكىنى ئېيتقان. مۇناسىۋەتلىك ھەدىس تۆۋەندىكىچە:

ئابدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بەدىنىگە مەك ۋە گۈلگە ئوخشاش نەرسىلەرنى چەكتۈرگۈچى ۋە چېكىپ قويغۇچى خوتۇنلارغا، قاشلىرىنى تەرگۈزگۈچى ۋە تېرىپ قويغۇچى خوتۇنلارغا، گۈزەللىك ئۈچۈن چىشلىرىنى قىرغۇزۇپ تۈزەتكۈچى خوتۇنلارغا ئاللاھ لەنەت قىلدى. ئۇ خوتۇنلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ ياراتقىنىنى ئۆزگەرتكۈچى خوتۇنلاردۇر»[①].

§5.ساقال - بۇرۇت

قۇرئان كەرىمدە ئەرلەرنى ساقال قويۇشقا بۇيرۇيدىغان ياكى ساقالنى چۈشۈرۈشتىن مەنئى قىلىدىغان ئايەت يوق. لېكىن قۇرئان كەرىمدە بىر يەردە ھارۇن ئەلەيھىسسالامنىڭ ساقىلى بارلىقى زىكىر قىلىنىدۇ[②]. بۇ ساقال قويۇشنىڭ ئىبادەت ئەمەس، ئادەت ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ. ساقال قويۇش ئىبراھىم ۋە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادى بولغان مەككىلىكلەرنىڭمۇ ئادىتى ئىدى.

ساقال قويۇش ئەرلەرنىڭ ئاللاھ ياراتقان تەبىئىتىگە ماس كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساقالنى تەبىئىي خىسلەتتىن ھېسابلىغان، شۇنداقلا ئۆزى ۋە ساھابىلىرى بۇ تەبىئىي خىسلەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ساقال قويغان.

رىۋايەت قىلىنىشىچە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساقال توغرۇلۇق قىلغان تەۋسىيەلىرى مۇنداق:

1- «بۇرۇتنى قىسقارتىڭلار، ساقالنى قويۇڭلار»[③].

---

① بۇخارى، «لىباس»، 82، 85، 87؛ مۇسلىم، «لىباس ۋە زىينەت»، 120؛ ئەبۇ داۋۇد، «تەرەججۇل»، 4؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 33؛ نەسەئى، «زىينەت»، 24؛ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 52.

② قاراڭ: 20 - سۈرە تاھا، 94 - ئايەت.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2: 229.

2- «ساقالنى تولۇق قويۇڭلار، بۇرۇتنى قسقارتڭلار ۋە مۇشرىكلارغا مۇخالىپلىق قىلىڭلار»[①].

3- «بۇرۇتنى قىرقىڭلار، ساقالنى ئۇزارتىڭلار ۋە مەجۇسىيلارغا مۇخالىپلىق قىلىڭلار»[②].

بۇ ھەدىسلەردىن پەيغەمبىرىمىزنىڭ ساقالنى قويۇۋېتىشقا ۋە بۇرۇتنى قىسقارتىشقا چاقىرغانلىقى چىقىدۇ. ئەھۋال مۇشۇنداق بولسىمۇ بۇ ھەدىسلەرگە قاراپ ساقالنى چۈشۈرۈش ھارام دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى مۇشرىكلارغا ۋە مەجۇسىيلارغا مۇخالىپلىق قىلىش پەرز بولغان بىر ئىشنى قىلىش بىلەنلا ئەمەلگە ئاشىدىغان ئىش ئەمەس. ئەگەر ئەھۋال ئۇنداق بولسا ئىدى، چاچنى بوياش قەتئىي پەرز بولغان بولاتتى. بۇ ھەقتە كۆپچىلىك رىۋايەت قىلغان ھەدىس مۇنداق: «شۈبھىسىزكى، يەھۇدىي ۋە ناسارالار چاچلىرىنى بويىمايدۇ، ئۇلارغا مۇخالىپلىق قىلىڭلار»[③].

ھېچكىم «چاچنى بوياش پەرز» دېمەيدۇ ۋە دېيەلمەيدۇ. ئەھۋال مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بەزى ساھابىلەر چاچلىرىنى بويىغان، بەزىسى بويىمىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن پەيغەمبىرىمىزنىڭ ساقال قويۇش ھەققىدىكى سۆزلىرىدىن پەرزلىكنى ئەمەس، سۈننەتلىكنى چۈشىنىش توغرا بولىدۇ. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر نەرسە ھەققىدە ھالال ياكى ھارام، دېيىشى پەقەت قۇرئان كەرىمگە ئاساسەن بولىدۇ. قۇرئان كەرىمدە «ساقال قويۇش پەرز» ياكى «ساقالنى چۈشۈرۈش ھارام» دېگەن مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرەر ئايەت يوق.

«ساقال قويۇش پەرز، چۈشۈرۈش ھارام» دېگۈچىلەر ئۆزلىرىنىڭ بۇ دەۋاسىغا مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەرنى دەلىل قىلىشنىڭ يېتەرلىك بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان چاغلىرىدا ياكى بۇ دەۋالىرىغا قۇرئان كەرىمدىن دەلىل كەلتۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپ قالغان چاغلىرىدا 4 - سۈرە نىسانىڭ 119 - ئايىتىنى دەلىل قىلىشىدۇ. ئۇ ئايەت مۇنداق:

---

① بۇخارى، «لىباس»، 63؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 54؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 18؛ ئەبۇ داۋۇد، «تەرەججۇل»، 15.

② مۇسلىم، «تاھارەت»، 55؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 2: 366.

③ بۇخارى، «لىباس»، 66؛ مۇسلىم، «لىباس ۋە زىننەت»، 80؛ ئەبۇ داۋۇد، «تەرەججۇل»، 17؛ نەسەئى، «زىينەت»، 14؛ ئىبنى ماجە، «لىباس»، 32.

﴿لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنۡ عِبَادِكَ نَصِيبٗا مَّفۡرُوضٗا ١١٨ وَلَأُضِلَّنَّهُمۡ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمۡ وَلَأٓمُرَنَّهُمۡ فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ ٱلۡأَنۡعَٰمِ وَلَأٓمُرَنَّهُمۡ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلۡقَ ٱللَّهِۚ وَمَن يَتَّخِذِ ٱلشَّيۡطَٰنَ وَلِيّٗا مِّن دُونِ ٱللَّهِ فَقَدۡ خَسِرَ خُسۡرَانٗا مُّبِينٗا ١١٩﴾

«ئاللاھ شەيتاننى لەنەتلىدى. ئۇ مۇنداق دېدى: ‹بەندىلىرىڭدىن مۇئەييەن نېسىۋە ئالىمەن، ئۇلارنى چوقۇم ئازدۇرىمەن، ئۇلارنى چوقۇم قۇرۇق ئارزۇلارغا سالىمەن. ئۇلارنى چوقۇم بۇيرۇيمەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ قۇلاقلىرىنى يارىدۇ. ئۇلارنى چوقۇم بۇيرۇيمەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاللاھنىڭ ياراتقىنىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ›. كىم ئاللاھنى قويۇپ شەيتاننى دوست تۇتىدىكەن، ئۇ ئاشكارا زىيان تارتقان بولىدۇ»[1].

ئۇلار دەيدۇكى: ساقالنى چۈشۈرۈش ئاللاھنىڭ ياراتقىنىنى ئۆزگەرتكەنلىك، شۇنداقلا شەيتاننىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇپ ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغانلىقتۇر.

ئەگەر ئۇلار ئېيتقاندەك ساقالنى چۈشۈرۈش ئاللاھنىڭ ياراتقىنىنى ئۆزگەرتكەنلىك بولسا ئىدى، باشنى چۈشۈرۈشمۇ ئاللاھنىڭ ياراتقىنىنى ئۆزگەرتكەنلىك بولاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساقال قويۇشقا دەۋەت قىلىشنىڭ سەۋەبىنى مۇشرىك ۋە مەجۇسىيلارغا مۇخالىپلىق قىلىش دەپ بايان قىلىدۇ. بۇنىڭدىن چۈشىنىۋېلىشقا بولىدۇكى، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۇ دەۋرتى ئىجتىمائىي شارائىتلار بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. يەھۇدىيلارغا ۋە باشقا دىنلارنىڭ مەنسۇبلىرىغا مۇخالىپلىق قىلىش ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسلىق غايىسى ئەمەس.

يىغىپ ئېيتقاندا ساقال قويۇش چاچ بوياشقا ئوخشاش ئىش بولۇپ، بۇ ئىشلاردا ئىنسانلارنىڭ ھەرىكىتىنى ئۆرپ - ئادەتلەر ۋە ئىجتىمائىي ئەھۋاللار بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن بىر كىشى پەيغەمبىرىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى دەۋىتىگە ئەمەل قىلىمەن دەپ ساقال قويسا ئەۋزەلنى قىلغان بولىدۇ، تەبرىكلىنىدۇ. بىر كىشى بۇنىڭ ئەكسىنى چۈشىنىپ ساقال قويمىسا ئەۋزەلنى تەرك ئەتكەن بولىدۇ، ئەيىبلەنمەيدۇ.

---

[1] 4 - سۈرە نىسا، 118 - ۋە119 - ئايەت.

XI ئىجتىمائىي ھايات

§1.جەمئىيەت ۋە مۇسۇلمان

ئىنسانلار يارىتىلىشىنىڭ تەلىپى بويىچە توپلىشىپ ياشايدىغان جانلىقلاردۇر. ھەر توپلۇق بىر جەمئىيەتتۇر، ھەر جەمئىيەت تۈرلۈك ئېتىقاد، خىلمۇخىل كۆزقاراش ۋە پەرقلىق تىللارغا ئىگە بولغان ئىنسانلاردىن تەركىپ تاپىدۇ. بۇ شەكىلدە نۇرغۇنلىغان جەمئىيەتلەر مەيدانغا كېلىدۇ. ھەر جەمئىيەتنىڭ ھەممەيلەن رىئايە قىلىدىغان پىرىنسىپ ۋە نىزاملىرى، قوغدايدىغان تەۋەررۈكلىرى ۋە داۋاملاشتۇرىدىغان ئادەتلىرى بولىدۇ. ھەر ئىنسانىنىڭ ئۆز جەمئىيىتىدە ھاياتىنى خاتىرجەم داۋاملاشتۇرىشى ئۈچۈن ئۇ پىرىنسىپ - نىزاملارغا بويسۇنىشى، تەۋەررۈكلەرنى قوغدىشى ۋە ئادەتلەرگە رىئايە قىلىشى كېرەك.

مۇسۇلمان قانداق جايدا ۋە قانداق جەمئىيەتتە ياشىشىدىن قەتئىينەزەر ئۆز جەمئىيىتىنىڭ بىر ئەزاسىدۇر. ئۇ ئۆز جەمئىيىتىدىكى ئىجابىي پائالىيەتلەرگە قوشۇلىدۇ، ئۇلارنى ھەر جەھەتتىن قوللايدۇ، قۇۋۋەتلەيدۇ، ھەتتا ئالدىنقى قاتاردا ماڭىدۇ. شۇنىڭدەك، ئۇ ئۆز جەمئىيىتىدىكى سەلبىي ھادىسىلەرگە قوشۇلمايدۇ، ئۇلارنى قوللىمايدۇ، ئۇلارغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ قارشى تۇرۇشى ياخشى ئۇسلۇب، گۈزەل ئۇسۇل ۋە مەدەنىي يول بىلەن بولىدۇ.

ئۇ ئۆز جەمئىيىتىدە ئەخلاقىدىكى گۈزەللىك، مۇئامىلىسىدىكى دۇرۇسلۇق، مۇناسىۋىتىدىكى مەرھەمەت، ھۆكۈملىرىدىكى ئادىللىق، سۆزلىرىدىكى دادىللىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقىلارغا ئۆرنەك بولىدۇ. ئۇساللىق، قوپاللىق، ساختىلىق، يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق قاتارلىق ناچار ئىللەتلەردىن يىراق تۇرۇپ، ھەر كىشىنىڭ ئىشەنچىسگە ئېرىشىدۇ.

§2.زالىم پادىشاھ ۋە مەزلۇم مۇسۇلمان

بىرەر زالىمنىڭ ھاكىمىيتى ئاستىدا ياشاش مەجبۇرىيىتىدە قالغان ۋە جىھادنىڭ قورال - ياراغ بىلەن قىلىنىدىغان قىسمىنى قىلىشقا شەرتى توشمايدىغان يەنى تەلەپكە لايىق قۇۋۋىتى ۋە يېتەرلىك دەرىجىدە ئەسكىرىي كۈچى بولمىغان مۇسۇلمانلارنىڭ زۇلۇمغا قارىتا تۇتىدىغان پوزىتسيەسگە

مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز زامانىسىنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانى فىرئەۋنگە قارشى تۇتقان پوزىتسىيەسى مىسال بولىدۇ.

فىرئەۋن ئۆز ۋاقتىدا كۈچلۈك بىر دۆلەتنىڭ دىكتاتور ۋە زومىگەر پادىشاھى بولۇپ، ھاكىمىيىتى ئاستىدا نۇرغۇنلىغان خەلق بار ئىدى، ئۇ خەلقلەرنى ئالداپ ئۆزىگە بويسۇندۇرغان ئىدى. ئاللاھ تائالا فىرئەۋننىڭ ئەمرىنى، ئۇنىڭ ھەددىدىن ئېشىشىنى ۋە ئازغۇنلۇقىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا وَسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَٱتَّبَعُوٓاْ أَمۡرَ فِرۡعَوۡنَۖ وَمَآ أَمۡرُ فِرۡعَوۡنَ بِرَشِيدٖ ﴿٩٧﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، بىز مۇسانىمۇ ئايەتلىرىمىز بىلەن ۋە ئوچۇق دەلىل بىلەن فىرئەۋنگە ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتۇق. ئۇ ئادەملەر فىرئەۋننىڭ ئەمرىگە بويسۇندى. ھالبۇكى، فىرئەۋننىڭ ئەمرى ھەرگىزمۇ توغرا ئەمەس ئىدى»①.

ئاللاھ تائالا مۇسا ئەلەيھىسسالامنى فىرئەۋننىڭ يېنىغا بىرىشقا، ئۇنىڭغا يۇمشاق گەپ بىلەن پاكىت قويۇشقا ۋە چىرايلىق سۆزلەر بىلەن نەسىھەت قىلىشقا بۇيرۇغان. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿ٱذۡهَبۡ أَنتَ وَأَخُوكَ بِـَٔايَٰتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكۡرِي ﴿٤٢﴾ ٱذۡهَبَآ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوۡ يَخۡشَىٰ ﴿٤٤﴾﴾

«سەن ۋە قېرىندىشىڭ مېنىڭ ئايەتلىرىمنى ئېلىپ بېرىڭلار، مېنى زىكىر قىلىشتا بوشاڭلىق قىلماڭلار. ئىككىڭلار بىرلىكتە فىرئەۋننىڭ يېنىغا بېرىڭلار. چۈنكى ئۇ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇنىڭغا يۇمشاق سۆز قىلىڭلار، نەسىھەت ئېلىشى ياكى ئەيمىنىشى مۇمكىن»②.

ئاللاھ تائالا فىرئەۋننىڭ مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىگە قارشى تۇتقان پوزىتسىيەسىدىن خەۋەر بېرىپ مۇنداق دەيدۇ:

① 11 - سۈرە ھۇد، 96 - ۋە 97 - ئايەتلەر.
② 20 - سۈرە تاھا، 42 ~ 44 - ئايەتلەر.

﴿وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهِۦ قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ ٱلْأَنْهَٰرُ تَجْرِى مِن تَحْتِىٓ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ أَمْ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْ هَٰذَا ٱلَّذِى هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَآ أُلْقِىَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾﴾

«فىرئەۋن قەۋمىنىڭ ئىچىدە نىدا قىلىپ مۇنداق دېدى: ‹ئى قەۋمىم! مىسىرنىڭ پادىشاھلىقى مەندە ئەمەسمۇ؟ بۇ ئۆستەڭلەر مېنىڭ ئاستىمدىن ئېقىۋاتامدۇ؟ كۆرمەيۋاتامسىلەر؟ ياكى مەن ئەرزىمەس ۋە ئوچۇق گەپ قىلالمايدىغان بۇ ئادەمدىن ياخشى ئەمەسمۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالتۇن بىلەزۈكلەر تاشلاپ بېرىلمىدى؟ ياكى نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن بىللە پەرىشتىلەر ھەمراھ بولۇپ كەلمىدى؟›»[1].

ئەنە شۇنداق بىر زالىمنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدا ياشاشقا مەجبۇر بولۇپ قالغان مۇسۇلمانىنىڭ قىلىشى كېرەك بولغان ئىشلار:

1. ھوشيار بولۇش ۋە دىققەت قىلىش

فىرئەۋن مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنى يوقاتماقچى بولغان، لېكىن فىرئەۋن ئۇلاردىن بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ھېچقانداق باھانە تاپالمىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ خۇدىنى يوقىتىپ، مۇسا ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش ئۈچۈن ئۆز قەۋمىدىن ئۆزىگە ھوقۇق بېرىشنى تەلەپ قىلغان. ھالبۇكى، ئۇ بىر دىكتاتور ئىدى، شۇنداقلا خالىغىنىنى ھېچكىمدىن سورىمايلا قىلالايتتى. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِىٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ فِى ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٦﴾﴾

«فىرئەۋن مۇنداق دېدى: مېنى قويۇۋېتىڭلار، مۇسانى ئۆلتۈرۈۋېتەي، مۇسا رەببىگە دۇئا قىلسۇن. مەن ئۇنىڭ دىنىڭلارنى ئۆزگەرتىۋېتىشىدىن ياكى مەملىكەتتە بۇزغۇنچىلىق چىقىرىشىدىن قورقىمەن»[2].

---

① 43 - سۈرە زۇخرۇف، 51 ~ 53 - ئايەتلەر.
② 40 - سۈرە غافىر، 26 - ئايەت.

فىرئەۋن مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنى يوقىتىش ئۈچۈن ھېچقانداق باھانە تاپالماي ئاخىرى ئۆز قەۋمىنىڭ دىنىنى ۋە ۋەتىنىنى قوغدايدىغان، ئۇلارنىڭ شەرىپىنى ساقلايدىغان قىياپەتكە كىرىۋالغان ۋە بۇ باھانە بىلەن ئۇلارنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنغان. لېكىن مۇسا ئەلەيھىسسالام فىرئەۋنگە، بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش پۇرستى بەرمىگەن، فىرئەۋنىنىڭ ئوغىسىنى قايىنتىدىغان بىرەر ھەرىكەت قىلمىغان، بەلكىدە ئۇ ئۆز قەۋمىنى سەۋر قىلىشقا، ئاللاھقا تەۋەككۇل قىلىشقا، نامازنى ئۆيلىرىدە ئۆتەشكە، شۇنداقلا ئۆزلىرىنى پىرئەۋنىنىڭ زۇلۇمىغا نىشان قىلىپ بەرمەسلىككە بۇيرۇغان. مۇشۇنداق بولغاندا فىرئەۋن ئۇلارنى يوق قىلىۋېتىشقا سەۋەب تاپالمايتتى. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّءَا لِقَوۡمِكُمَا بِمِصۡرَ بُيُوتٗا وَٱجۡعَلُواْ بُيُوتَكُمۡ قِبۡلَةٗ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٨٧﴾

«بىز مۇسا ۋە ئۇنىڭ قېرىندىشىغا مۇنداق دەپ ۋەھيي قىلدۇق: ئىككىڭلار مىسىردا قەۋمىڭلار ئۈچۈن ئۆيلەر تەييارلاڭلار. ئى ئىسرائىل ئەۋلادى! ئۆيلىرىڭلارنى نامازگاھ قىلىڭلار، نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتەڭلار. ئى مۇسا! مۇئمىنلارغا خۇش خەۋەر بەرگىن»[1].

پەيغەمبەرلەرنىڭ تەرجىمىھاللىرىنى ئوقۇغان ۋە تەتقىق قىلغان ھەر كىشى تونۇپ يېتىدۇكى، پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز زامانىسىدىكى مۇستەبىتلەرگە قارشى، مۇسا ئەلەيھىسسالام تۇتقان يولنىڭ ئوخشىشىنى تۇتقان.

نۇھ، ھۇد، سالىھ، ئىبراھىم ۋە باشقا پۈتۈن پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسسەلىرى ئېنىق كۆرسىتىدۇكى، تارىختا ئۆتكەن ھېچبىر پەيغەمبەر زالىم ھۆكۈمرانغا مۇئمىن جامائەتنى يوق قىلىۋېتىش پۇرستىنى بەرمىگەن، ئۇنىڭغا باھانە بولىدىغان ھېچبىر ئىش قىلمىغان ۋە ھېچبىر يولغا كىرمىگەن.

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاممۇ بۇ توغرىدا ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەردەك يول تۇتقان. مەككىدە تۇرغان ئون ئۈچ يىللىق ئۇزۇن زامان ئىچىدە مۇئمىنلارغا قورallىق جىھاد قىلىش رۇخستى بەرمىگەن. ئەگەر

[1] 10 - سۈرە يۇنۇس،87 - ئايەت.

بۇنىڭغا رۇخسەت قىلغان بولسا ئىدى، دۈشمەنلەرگە مۆئمىنلارنى يوقىتىش ئۈچۈن پۇرسەت بەرگەن بولاتتى، ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانلارنى قەتلىئام قىلىشىغا باھانە تېپىپ بەرگەن بولاتتى.

دېمەككى، مۇسۇلمان ھەر جايدا ۋە ھەر چاغدا ھەقنى كۆزلەيدۇ ۋە ھەقنى سۆزلەيدۇ، لېكىن بەزى شارائىتلاردا ھېسسىياتچانلىق قىلىپ ئۆزىنى، ئائىلىسىنى ۋە يېقىنلىرىنى خەتەرگە ئاتمايدۇ، ھەتتا مەجبۇر بولۇپ قالغان چاغلىرىدا ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، نامازلىرىنى ئۆيىدە ئوقۇسا ئوقۇيدۇكى، زالىمغا باھانە تېپىپ بېرىشتىن ساقلىنىدۇ.

2. ئاللاھقا دۇئا قىلىش

ئاللاھ تائالا باشقىلارغا يامانلىق تىلەشنى ياخشى كۆرمەيدۇ، لېكىن مەزلۇمنىڭ زالىمغا يامانلىق تىلىشىگە رۇخسەت قىلىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿لَّا يُحِبُّ ٱللَّهُ ٱلْجَهْرَ بِٱلسُّوٓءِ مِنَ ٱلْقَوْلِ إِلَّا مَن ظُلِمَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾﴾

«ئاللاھ زۇلۇمغا ئۇچرىغان كىشىدىن باشقىسىنىڭ يامان سۆزنى ئاشكارا سۆزلىشىنى ياخشى كۆرمەيدۇ[1]. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»[2].

يەنى ئاللاھ بىر كىشىنىڭ باشقا بىر كىشىگە يامانلىق تىلەپ ئاشكارا دۇئا قىلىشىنى ياخشى كۆرمەيدۇ. لېكىن زۇلۇمغا ئۇچرىغان كىشى زۇلۇم قىلغۇچىغا يامانلىق تىلەپ ئاشكارا دۇئا قىلسا بولىدۇ[3].

---

① زۇلۇمغا ئۇچرىغان كىشى بۇ قائىدىنىڭ تېشىدا. زۇلۇمغا ئۇچرىغان كىشى پەرياد قىلالايدۇ؛ زالىمنىڭ زىيىنىغا، توۋلاپ دۇئايىبەت قىلالايدۇ ياكى ئۇنىڭدىن زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى ئېلان قىلىپ يامانلىقلىرىنى سۆزلىيەلەيدۇ؛ ھەتتا يامان سۆزلىرىگە، ئوخشاش يامان سۆزلەر بىلەن قارشىلىقمۇ بېرەلەيدۇ.

② 4 - سۈرە نىسا، 148 - ئايەت.

③ مۇھەممەد ئىبنى جەرىر ئىبن يەزىد ئىبن كەسىر ئىبن غالىب ئاملى ئەبۇ جەئفەر تەبەرى، *تەفسىرۇت تەبەرى= جامىئۇل بايان فى تەئۋىلىل قۇرئان*، تەھقىقلىغۇچى: ئەھمەد شاكىر (بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، 2000/1420)، 9: 343.

مۇسا ئەلەيھىسسالامۇ فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ خانىدانىغا يامانلىق تىلەپ ئاشۇنداق دۇئا قىلغان. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيۡتَ فِرۡعَوۡنَ وَمَلَأَهُۥ زِينَةٗ وَأَمۡوَٰلٗا فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّواْ عَن سَبِيلِكَۖ رَبَّنَا ٱطۡمِسۡ عَلَىٰٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ وَٱشۡدُدۡ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَلَا يُؤۡمِنُواْ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ٱلۡأَلِيمَ ٨٨﴾

«مۇسا ئېيتتى: رەببىمىز! سەن فىرئەۋنگە ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە بۇ قىسقا مۇددەتلىك ھاياتتا زىننەت ۋە ھەر خىل مال - مۈلۈك بەردىڭ. رەببىمىز! بۇ ئۇلارنىڭ سېنىڭ يولۇڭدىن ئازدۇرۇشى ئۈچۈنمۇ؟ رەببىمىز! ئۇلارنىڭ ماللىرىنى قۇرۇتۇۋەتكىن، قەلبلىرىنى قاتتىق قىلىۋەتكىن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەلەملىك ئازابنى كۆرمىگىچە ئىمان ئېيتمىسۇن»①.

نۇھ ئەلەيھىسسالامۇ شۇنداق دۇئا قىلغان. مۇناسىۋەتلىك ئايەت مۇنداق:

﴿وَقَالَ نُوحٞ رَّبِّ لَا تَذَرۡ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ مِنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ٢٦ إِنَّكَ إِن تَذَرۡهُمۡ يُضِلُّواْ عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوٓاْ إِلَّا فَاجِرٗا كَفَّارٗا ٢٧ رَّبِّ ٱغۡفِرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيَّ وَلِمَن دَخَلَ بَيۡتِيَ مُؤۡمِنٗا وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِۖ وَلَا تَزِدِ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا تَبَارَۢا ٢٨﴾

«نۇھ ئېيتتى: ‹رەببىم! يەر يۈزىدە كاپىرلاردىن بىرىنىمۇ قويمىغىن! چۈنكى سەن ئەگەر ئۇلارنى قويساڭ، ئۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭنى ئازدۇرىدۇ ۋە فاجىر، تۇز كورلاردىن باشقىنى تۇغمايدۇ. رەببىم! ماڭا، ئاتا - ئانامغا، ئۆيۈمگە مۆئمىن بولۇپ كىرگەن كىشىگە، مۆئمىن ئەر ۋە مۆئمىن ئاياللارغا مەغپىرەت قىلغىن، زالىملارغا ھالاكەتتىن باشقا نەرسە زىيادە قىلمىغىن!›»②.

3. زۆرۈر تېپىلسا مۇسۇلمانلىقنى يوشۇرۇش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

① 10 - سۈرە يۇنۇس، 88 - ئايەت.

② 71 - سۈرە نۇھ، 26 ~ 28 - ئايەتلەر.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِي كَفَّ أَيۡدِيَهُمۡ عَنكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ عَنۡهُم بِبَطۡنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعۡدِ أَنۡ أَظۡفَرَكُمۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ٢٤ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمۡ عَنِ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ وَٱلۡهَدۡيَ مَعۡكُوفًا أَن يَبۡلُغَ مَحِلَّهُۥۚ وَلَوۡلَا رِجَالٞ مُّؤۡمِنُونَ وَنِسَآءٞ مُّؤۡمِنَٰتٞ لَّمۡ تَعۡلَمُوهُمۡ أَن تَطَـُٔوهُمۡ فَتُصِيبَكُم مِّنۡهُم مَّعَرَّةُۢ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۖ لِّيُدۡخِلَ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦ مَن يَشَآءُۚ لَوۡ تَزَيَّلُواْ لَعَذَّبۡنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡهُمۡ عَذَابًا أَلِيمًا ٢٥﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، مەككىنىڭ ئىچىدە سىلەرنى ئۇلارغا غالىب قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ قوللىرىنى سىلەردىن، سىلەرنىڭ قوللىرىڭلارنى ئۇلاردىن توستى. ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر. ئۇلار كافىر بولغان، سىلەرنى مەسجىدى ھەرەمدىن ۋە تۇتۇپ تۇرۇلغان قۇربانلىقلارنى ئۆز جايىغا يېتىپ بېرىشتىن توسقانلاردۇر. ئەگەر سىلەر بىلمىگەن مۇئمىن ئەرلەر ۋە مۇئمىن ئاياللار بولمىسا ئىدى، ئۇلارنى بىلمەستىن ئېزىپ قويۇپ، ئەيىبلىنىش ئېھتىماللىقىڭلار بولمىسا ئىدى، ئاللاھ قوللىرىڭلارنى بىر - بىرىڭلاردىن توسمايتتى. بۇ ئاللاھنىڭ خالىغان كىشىنى رەھمىتىگە ئېرىشتۈرۈشى ئۈچۈندۇر. ئەگەر ئۇلار ئايرىلسا ئىدى، بىز ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كافىرلارنى ئەلەملىك ئازاب بىلەن ئازابلايتتۇق»[1].

بۇ ئايەتنىڭ «ئەگەر سىلەر بىلمىگەن مۇئمىن ئەرلەر ۋە مۇئمىن ئاياللار بولمىسا ئىدى، ئۇلارنى بىلمەستىن ئېزىپ قويۇپ، ئەيىبلىنىش ئېھتىماللىقىڭلار بولمىسا ئىدى، ئاللاھ قوللىرىڭلارنى بىر - بىرىڭلاردىن توسمايتتى» دېگەن مەنىدىكى قىسمى چارىسىز قالغان مۇئمىنلارنىڭ، كافىرلارنىڭ ئارىسىدا باشقا مۇئمىنلار تەرىپىدىن تونۇلمىغۇدەك شەكىلدە ياشىسا بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ ئايەتلەر مۇسۇلماننىڭ ھاياتتا قېلىشىنىڭ مەككىنىڭ فەتھىدىن مۇھىم ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ.

كۇپۇر سۆزنى قىلمىسا ھاياتىغا دەخلى يېتىش خەۋپى بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبى ئىمان بىلەن مۇستەھكەم تۇرغان ھالدا كۇپۇر سۆزنى

① 48 - سۈرە فەتىھ، 24 - ۋە 25 - ئايەتلەر.

ئىغىزىنىڭ ئۇچىدا دەپ قويۇپ ھاياتىنى قۇتقۇزۇشقا رۇخسەت بېرىلىدۇ. ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ١٠٦﴾

«ئىمان ئېيتقاندىن كېيىن ئاللاھقا كافىر بولۇپ ـ قەلبى ئىمان بىلەن مۇستەھكەم تۇرۇپ مەجبۇرلانغانلار مۇستەسنا ـ كۆڭلىنى كۇفرىلىققا ئاچقانلارغا ئاللاھ تەرىپىدىن غەزەپ ياغىدۇ ھەمدە ئۇلار چوڭ بىر ئازابقا دۇچار بولىدۇ»[1].

قۇرئان كەرىمدە «مۇئمىن سۈرىسى» دەپ بىر سۈرە بار (بۇ سۈرە غافىر سۈرىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ). بۇ سۈرىدە مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدىكى فىرئەۋننىڭ خانىدانىدا بىر مەخپىي مۇئمىننىڭ بارلىقى، فىرئەۋن مۇسانى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن دېگەن چاغدا ئۇ مۇئمىننىڭ فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە نەسىھەت قىلغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. خالىغانلار ئۇ سۈرىنىڭ 23 ـ ئايىتىدىن باشلاپ 45 ـ ئايىتىگىچە بولغان قىسمىنى (تەرجىمىسىنى) ئوقۇپ چۈشەنچە ھاسىل قىلغاي.

ئاللاھ تائالا ئۇ كىشىنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَقَالَ رَجُلٞ مُّؤۡمِنٞ مِّنۡ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ يَكۡتُمُ إِيمَٰنَهُۥٓ ... ٢٨﴾

«فىرئەۋن خانىدانىدىن بولۇپ شۇ ۋاقىتقىچە ئىمانىنى يوشۇرۇپ كەلگەن بىر مۇئمىن ئادەم مۇنداق دېدى:...»[2].

دېمەككى، ئىمان فىرئەۋندەك بىر زومىگەر پادىشاھنىڭ خانىدانىنىڭ ئارىسىدا يوشۇرغىلى بولىدىغان نەرسىدۇر.

§3.مۇسۇلمانلارنىڭ بىر ـ بىرىگە زۇلۇم قىلىشى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ

[1] 16 ـ سۈرە نەھل، 106 ـ ئايەت.
[2] 40 ـ سۈرە غافىر، 28 ـ ئايەت.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تُؤَدُّواْ ٱلۡأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهۡلِهَا وَإِذَا حَكَمۡتُم بَيۡنَ ٱلنَّاسِ أَن تَحۡكُمُواْ بِٱلۡعَدۡلِۚ إِنَّ ٱللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِۦٓۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ سَمِيعَۢا بَصِيرٗا ٥٨﴾

«شۈبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرنى ئامانەتلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇشقا ۋە ئىنسانلارنىڭ ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغان چېغىڭلاردا ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. ئاللاھ سىلەرگە نەسىھەت قىلغان بۇ ئىشلار نېمىدېگەن ياخشى! شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر»[1].

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمۡ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ٢٧﴾

«ئى مۆئمىنلار! ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا خىيانەت قىلماڭلار، بىلىپ تۇرۇپ ئامانەتلىرىڭلارغا خىيانەت قىلماڭلار»[2].

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَيَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِ وَٱلۡبَغۡيِۚ يَعِظُكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ٩٠﴾

«شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ئادىل بولۇشقا، ياخشىلىق قىلىشقا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارغا ياردەم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. قەبىھ سۆز - ھەرىكەتلەردىن، يامانلىقتىن ۋە ناھەقچىلىكتىن توسىدۇ. ئاللاھ سىلەرگە نەسىھەت قىلىدۇ. ئېسىڭلاردا تۇتقايسىلەر!»[3].

ئىسلام دىنى مۇتلەق مەنىدە ئادالەتكە بۇيرۇيدۇ، ھەر تۈرلۈك زۇلۇمدىن توسىدۇ. بۇ دىن بىلەن شەرەپلىنىپ مۇسۇلمان دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالغان كىشى ھەر ئىشتا ئادالەتنى ئاساس قىلىدۇ، زۇلۇمدىن يىراق تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان قېرىندىشىغا زۇلۇم قىلمايدۇ، بەلكىدە ئۇ ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان قېرىندىشىغا زالىم بولسا زۇلۇمدىن توسۇش بىلەن، مەزلۇم بولسا يېنىدا تۇرۇش بىلەن ياردەم قىلىدۇ.

---

① 4 - سۈرە نىسا، 58 - ئايەت.

② 8 - سۈرە ئەنفال، 27 - ئايەت.

③ 16 - سۈرە نەھل، 90 - ئايەت.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇسۇلماننىڭ ئۆز قېرىندىشى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ:

«مۇسۇلمان مۇسۇلماننىڭ قېرىندىشىدۇر. ئۇ ئۆز قېرىندىشىغا زۇلۇم قىلمايدۇ ۋە ئۇنى تاشلىۋەتمەيدۇ. كىمكى مۇسۇلمان قېرىندىشىنىڭ ھاجىتىدىن چىقسا، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ ھاجىتىدىن چىقىدۇ. كىمكى بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىدىن بىر ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈۋەتسە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭدىن قىيامەت كۈنىنىڭ ئېغىرچىلىقلىرىدىن بىر ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ. كىمكى بىر مۇسۇلماننىڭ ئەيىبىنى ياپسا، ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنى ئۇنىڭ ئەيىبىنى ياپىدۇ»①.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «قېرىندىشىڭ زۇلۇم قىلغۇچى بولسۇن ياكى زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى بولسۇن ئۇنىڭغا ياردەم قىلغىن» دېگەندە، بىر كىشى: «ئى رەسۇلۇللاھ! قېرىندىشىم زۇلۇمغا ئۇچرىغان بولسىغۇ ياردەم قىلارمەن، ئېيتىپ باققىنا، زۇلۇم قىلغۇچىغا قانداق ياردەم قىلىمەن؟» دېدى. رەسۇلۇللاھ: «ئۇنى زۇلۇم قىلىشتىن توسقىن، بۇ ھەقىقەتەن ئۇنىڭغا ياردەم قىلغانلىقىڭ بولىدۇ» دېدى②.

ئەسلىدە مۇسۇلمان يۇقىرىدىكى ئايەت - ھەدىسلەرگە بويسۇنۇپ زۇلۇمدىن يىراق تۇرغان كىشىدۇر، لېكىن بەزى مۇسۇلمانلار مەنپەئەت ئارزۇسى بىلەن ئەقلىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا پەرۋا قىلمايدۇ، نەپسىنىڭ خاھىشلىرىغا ئەگىشىدۇ، بارغانسېرى قەلب قارىيىدۇ، ئىمان سۇسلىشىدۇ، سەممىيەت تۆگەيدۇ، نىيەت بۇزۇلىدۇ. بۇلار كۆپىنچە ۋاقىتتا ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىدە يالغان، ئىش - ھەرىكەتلىرىدە رەزىللىك ۋە قارار - ھۆكۈملىرىدە زۇلۇم بولۇپ ئەكس ئېتىدۇ. ئۇلارنىڭ زۇلۇملىرىدىن بەزىدە ئۆز قېرىنداشلىرىمۇ «نېسۋە» ئالىدۇ. ئۇنىڭ بىر قىسىم مىساللىرى تۆۋەندىكىچە:

① بۇخارى، «مەزالىم»، 4؛ مۇسلىم، «بىرر ۋە سىلە»، 32، 58؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 45؛ تىرمىزى، «ھۇدۇد»، 3، «بىرر ۋە سىلە»، 18.

② بۇخارى، «مەزالىم»، 5؛ مۇسلىم، «بىرر ۋە سىلە»، 62؛ تىرمىزى، «فىتەن»، 68.

1. يېتىمنىڭ مېلىنى يەۋېلىش

يېتىم - ئاتىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەن نارەسىدە بالىدۇر. ئۇنىڭ ئاتىسىدىن قالغان مىراستىن ئالىدىغان ئۈلۈشىنى بەرمەسلىك ياكى تولۇق بەرمەسلىك، ئۇبدان نەرسىسىنى ناچار نەرسىگە تېگىشىۋېلىش، مېلىنى ئۆزىنىڭ مېلىغا قوشۇپ تىجارەت قىلىپ پايدا ئايرىپ بەرمەسلىك ياكى ھەققىنى تولۇق بەرمەسلىك ۋە ياكى زىيانىنى ئىتتىرىپ قويۇش قاتارلىقلار يېتىمنىڭ مېلىنى يەۋالغانلىق بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلۡيَتَٰمَىٰ ظُلۡمًا إِنَّمَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ نَارٗاۖ وَسَيَصۡلَوۡنَ سَعِيرٗا ١٠﴾

«يېتىملەرنىڭ ماللىرىنى ناھەق يەۋالىدىغانلار قورساقلىرىغا چوقۇم ئوت يەيدۇ ۋە يېقىندا دوزاختا كىرىپ كۆيىدۇ»[1].

2. يەر ئىگىلىۋېلىش

يەر ئىگىلىۋېلىش باشقىسىنىڭ يېرىگە كىرىۋېلىش، يەر پاسىللىرىنى ئۆزگەرتىش، باشقىسىنىڭ يېرىنى تارتىۋېلىش، قوشۇۋېلىش، پاسىلغا دەرەخ سېلىش ئارقىلىق يەر قوشنىسىغا زىيان سېلىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن بولىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى باشقىلارنىڭ بىر غېرىچ يېرىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالسا، ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنى يەتتە قات زېمىندىن ئۇ بىر غېرىچ يەرنى ئېلىپ ئۇنىڭ بويىنىغا چەمبىرەك شەكلىدە ئوراپ قويىدۇ»[2].

3. ئىشچىنىڭ ھەققىنى بەرمەسلىك ياكى كەم بېرىش

ئايلىق مائاشقا ئىشلەيدىغان ئىشچىنىڭ ياكى كۈنلۈك ئىش ھەققىگە ئىشلەيدىغان كۈنلۈكچىنىڭ ۋە ياكى بىرەر ئىشنى ھۆددىگە ئېلىپ ئىش قىلىپ تۈرمۇشىنى قامدايدىغان كىشىلەرنىڭ ئىش ھەققىنى بەرمەسلىك، كېچىكتۈرۈش، كېمەيتىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى زۇلۇمدۇر.

---

① 4 - سۈرە نىسا، 10 - ئايەت.

② بۇخارى، «بەدئۇلخەلق»، 2؛ مۇسلىم، «مۇساقات»، 139.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئىشچىنىڭ ھەققىنى ئۇنىڭ تەرى قۇرۇماستىن بېرىۋېتىڭلار»[①].

4. ھەققىنى كېچىكتۈرۈش

بۇ ئۆتنىنى ياكى قەرزنى ۋە ياكى نېسى ئالغان نەرسىنىڭ پۇلىنى ۋاقتىدا تۆلىمەسلىك بىلەن بولىدۇ. بۇمۇ بىر زۇلۇمدۇر.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تۆلەش ئىمكانىيىتى بار ئادەمنىڭ قەرزنى ئارقىغا سۈرۈپ ۋاقتىدا بەرمەسلىكى زۇلۇم قىلغانلىق بولىدۇ. بىر كىمنىڭ بىر ئادەمدە ئېلىشى بولۇپ، قەرزدار ئادەم ئۇنى بىر باي كىشىنىڭ بېرىپ قويۇشىغا ھاۋالە قىلسا، ئۇ بۇ ھاۋالىنى قوبۇل قىلسا بولىدۇ»[②].

5. ئالداش

ئېلىم - سېتىمدا قارشى تەرەپنىڭ خەۋەرسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ بازار باھاسىدىن يۇقىرى باھادا سېتىش، مالنىڭ ئەيىبىنى يوشۇرۇپ سېتىش، ھۈنەر - سەنئەتتە ساختىپەزلىك قىلىش، ئىشنى تەلەپكە لايىق قىلماسلىق، ئىش بەرگۈچىنىڭ ئىشەنچىسىنى سۇيىئىستېمال قىلىپ، ئىش ۋاقتىنى بىكار ئۆتكۈزۈش قاتارلىقلار زۇلۇمدۇر.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىم بىزنى ئالدىسا، ئۇ بىزدىن ئەمەستۇر»، «كىم ئالدامچىلىق قىلسا، ئۇ بىزدىن ئەمەستۇر»[③].

6. بىئارام قىلىش

شەھەردە، ئادەملەر زىچ ئورۇنلاشقان جايلاردا ۋە قەۋەتلىك بىنالاردا گۈلدۈر - گۈپپاڭ قىلىش، توي - تۆكۈنلەردە كېچىنىڭ بىر مەھەلگىچە داقا

---

① ئىبنى ماجە، «رۇھۇن»، 4.

② بۇخارى، «ھەۋالات»، 2؛ مۇسلىم، «مۇساقات»، 33؛ ئەبۇ داۋۇد، «بۇيۇئ»، 10؛ تىرمىزى، «بۇيۇئ»، 68؛ نەسەئى، «بۇيۇئ»، 100؛ ئىبنى ماجە، «سەدەقات»، 8.

③ مۇسلىم، «ئىمان»، 164؛ تىرمىزى، «بۇيۇئ»، 74؛ ئەبۇداۋۇد، «بۇيۇئ»، 52؛ ئىبنى ماجە، «تىجارەت»، 36.

- دۇمباق چېلىش، ۋارقىراپ - جارقىراش، ئاممىۋى قاتناش ۋاستىلىرىدا ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىش، يوللاردا ماشىنىنىڭ ياڭراتقۇسىنى يۇقىرى ئېچىپ قويۇپ بىر نەرسە ئاڭلاش، ناخشا توۋلاپ مېڭىش، ئىنسانلار مېڭىۋاتقان يوللاردا ماشىنا، موتوسىكلىت ۋەھاكازالارنى تېز سۈرئەت بىلەن ھەيدەش، ئېھتىياجدىن ئارتۇق سىگنال چېلىش قاتارلىقلار بىئارام قىلغانلىق، شۇنداقلا زۇلۇم قىلغانلىق بولىدۇ.

شۇنىڭدەك، يول ۋە كوچا - كويلارغا، سۇ بويلىرىغا، دەل - دەرەخلەرنىڭ تۈۋىلىرىگە تەرەت سۇندۇرۇپ قويۇش، تۈكۈرۈش، مىشقىرىش، قالايمىقان نەرسە ۋە ئەخلەت - چاۋارلارنى تاشلاش، ئومۇمىي سورۇنلاردا بۇرنىنى كولاش، چىشىنى كولاش، قۇلىقىنى كولاش، تىرنىقىنى كولاش، بەلغەم چىقىرىش، ماڭقىسىنى تارتىش، يەل قويۇۋېتىش، خورەك تارتىش، ئۈستىگە پۇراقلىق نەرسە سۈرۈپ ياكى پۈركۈپ بېرىش قاتارلىقلار بىئارام قىلغانلىق، شۇنداقلا زۇلۇم قىلغانلىق بولىدۇ. چۈنكى بۇ ئىشلار باشقىلارغا ئەزىيەت بېرىدۇ، زىيان سالىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «زىيان سېلىشقا ۋە زىيان تارتىشقا بولمايدۇ»[①].

§4. ئىش ۋە ئىشچى

ئىسلام دىنى ھەر كىشىنى ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ ياشاشقا، تىلەمچىلىكتىن ۋە تەمەخورلۇقتىن ساقلىنىشقا بۇيرۇيدۇ. كىشىنىڭ ئۆزى ئىشلەپ ئېرىشكەن يېمەك - ئىچمىكىنىڭ ئەڭ ئوبدان يېمەك - ئىچمەك ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئاخىرەتتە ئەسقاتىدىغان ئەمەل - ئىبادەتنى ھەر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ قىلىشى لازىملىقىنى، دۇنيا ئىشلىرىدىمۇ ھەر كىشىنىڭ ئۆزىگە تايىنىشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ھۈرۈنلۈك ۋە بوشاڭلىق قىلىپ باشقىلارغا تايىنىپ ئۆزىنى خار قىلماسلىقنى تەكىتلەيدۇ، شۇنداقلا ھەر كىشىنى جانلىق، كۈچلۈك، ئىشچان ۋە پائالىيەتچان بولۇشقا، ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىدە قولىدىن كەلگەن ئىشنى قىلىپ ئۆزىنى ۋە ئائىلىسىنى ھالال بىلەن بېقىشقا،

---

① ئىبنى ماجە، «ئەھكام»، 17؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 5: 55 - 56؛ مۇۋەتتا، «ئەقدىيە»، 31.

ئۇرۇق - تۇغقان ۋە قولۇم - قوشنىلىرىغا ياردەم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. كۈندۈز ئىنسانلار ئىشلەپ ئۆز رىزىقلىرىنى قولغا كەلتۈرسۇن دەپ يارىتىلغان.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّٰكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَٰيِشَ ۗ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ١٠﴾

«شۈبھىسىزكى، بىز سىلەرگە زېمىندا كۈچ - قۇۋۋەت بەردۇق ۋە زېمىندا سىلەرگە ھەر خىل تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنى بار قىلدۇق. بەك ئاز شۈكۈر قىلىسىلەر!»[1].

﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ١٢﴾

«بىز كېچە بىلەن كۈندۈزنى ئىككى ئايەت قىلدۇق. ئاندىن كېچە ئايىتىنى ئۆچۈردۇق، كۈندۈز ئايىتىنى كۆرسەتكۈچى قىلدۇق. بۇ رەببىڭلاردىن پەزل تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر ھەمدە يىللارنىڭ سانىنى ۋە ھېسابنى بىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر. بىز ھەر نەرسىنى ناھايىتى تەپسىلىي بايان قىلدۇق»[2].

﴿وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ٧٣﴾

«ئاللاھ رەھمەت قىلىپ ئارام ئېلىشىڭلار ئۈچۈن كېچىنى، پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن كۈندۈزنى ياراتتى. شۈكۈر قىلغايسىلەر!»[3].

﴿وَجَعَلْنَا ٱلنَّهَارَ مَعَاشًا ١١﴾

---

① 7 - سۈرە ئەئراف، 10 - ئايەت.
② 17 - سۈرە ئىسرا، 12 - ئايەت.
③ 28 - سۈرە قەسەس، 73 - ئايەت.

«بىز كۈندۈزنى مەئىشەت ۋاقتى[1] قىلدۇق»[2].

ئاللاھ تائالا ئىشلەشكە تەشۋىق قىلدۇ ۋە بۇيرۇيدۇ. مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر مۇنداق:

﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ ﴿١٥﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، زېمىننى سىلەرگە كۆنۈك ئۇلاغقا ئوخشاش قىلىپ بەردى. ئۇ ھالدا زېمىننىڭ ئۈستىدە مېڭىڭلار ۋە ئۇ زات بەرگەن رىزىقتىن يەڭلار، قايتا تىرىلدۈرۈلۈپ ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا قايتۇرۇلىسىلەر»[3].

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْأَنْهَٰرَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتتى، ئاسماندىن سۇ چۈشۈرۈپ، سىلەرگە رىزىق بولسۇن دەپ ئۇ سۇ ئارقىلىق تۈرلۈك مېۋە ۋە مەھسۇلاتلارنى چىقاردى، ئۆز ئەمرى بىلەن دېڭىزدا ئۈزۈشى ئۈچۈن كېمىلەرنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى، ئۆستەڭلەرنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى، مۇنتىزىم ئايلىنىپ تۇرىدىغان قۇياشنى ۋە ئاينى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى، كېچە بىلەن كۈندۈزنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى، سىلەرگە سىلەر ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى بەردى. ئەگەر ئاللاھنىڭ نېمەتلىرىنى سانىغىلى تۇرساڭلار،

[1] تۇرمۇشنى قامداش ئۈچۈن ئىشلەش ۋاقتى.
[2] 78 - سۈرە نەبەئ، 11 - ئايەت.
[3] 67 - سۈرە مۇلك، 15 - ئايەت.

ئۇلارنى ساناپ بولالمايسىلەر. شۈبهىسىزكى، ئىنسان ھەقىقەتەن زالىمدۇر، تۇزكوردۇر»[1].

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ... ﴿١٩٨﴾﴾

«ھەج مەۋسۇمىدە تىجارەت قىلىپ رەببىڭلاردىن رىزىق تەلەپ قىلىشىڭلاردا سىلەرگە ھېچقانداق گۇناھ يوقتۇر»[2].

1. رۇخسەت بېرىلگەن ئىشلار

1) تىجارەت (سودىگەرچىلىك)

بۇ شەرىئەتتە مال ھېسابلىنىدىغان ھەر تۈرلۈك نەرسىلەرنى شەرىئەت يولغا قويغان دائىرە ئىچىدە ئېلىپ - سېتىپ پايدا ئېلىشنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! بىر - بىرىڭلارنىڭ ماللىرىنى ناھەق يول بىلەن يەۋالماڭلار. لېكىن ئۇ ماللارنى ئۆزئارا رازى بولۇشۇپ قىلىشقان تىجارەت ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ يېسەڭلار بولىدۇ. ئۆزۈڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار. شۈبهىسىزكى، ئاللاھ سىلەرگە كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[3].

﴿فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَٱبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ وَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾﴾

«ناماز ئادا قىلىنىپ بولغاندا دەرھال زېمىنغا تارقىلىڭلار، ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىڭلار ۋە ئاللاھنى كۆپ زىكىر قىلىڭلار، مۇرادىڭلارغا يېتەلەيسىلەر»[4].

---

① 14 - سۈرە ئىبراھىم، 32 ~ 34 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 198 - ئايەت.

③ 4 - سۈرە نىسا، 29 - ئايەت.

④ 62 - سۈرە جۇمۇئە، 10 - ئايەت.

2) دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك ۋە ئورمانچىلىق

بۇ ھەر تۈرلۈك ئاشلىق ۋە كۆكتاتلارنى تېرىش، كۆچەتلەرنى تىكىش، ئۇلارنى يېتىشتۈرۈش ۋە باغ - بوستانلارنى بەرپا قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. كۆچەتچىلىك ۋە ئۇرۇقچىلىق ئىشلىرىنى، شۇنداقلا ئۇلار ۋاستە بولىدىغان پۈتۈن كەسپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٖ مَّعۡرُوشَٰتٖ وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ وَٱلنَّخۡلَ وَٱلزَّرۡعَ مُخۡتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٖۚ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ حَصَادِهِۦۖ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ١٤١﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، باراڭلىق ۋە باراڭلىق باغلارنى، تەمى ھەر خىل خورما ۋە ئېكىنلەرنى، بىر - بىرىگە ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان زەيتۇنلارنى، ئانارلارنى بار قىلدى. ھەر بىرى مېۋە بەرگەن چاغدا ئۇنىڭ مېۋىسىدىن يەڭلار، ئۇنى يىغقان كۈنى ھەققىنى بېرىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار. چۈنكى ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[1].

﴿وَءَايَةٞ لَّهُمُ ٱلۡأَرۡضُ ٱلۡمَيۡتَةُ أَحۡيَيۡنَٰهَا وَأَخۡرَجۡنَا مِنۡهَا حَبّٗا فَمِنۡهُ يَأۡكُلُونَ ٣٣ وَجَعَلۡنَا فِيهَا جَنَّٰتٖ مِّن نَّخِيلٖ وَأَعۡنَٰبٖ وَفَجَّرۡنَا فِيهَا مِنَ ٱلۡعُيُونِ ٣٤ لِيَأۡكُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦ وَمَا عَمِلَتۡهُ أَيۡدِيهِمۡۚ أَفَلَا يَشۡكُرُونَ ٣٥﴾

«ئۇلار ئۈچۈن بىر دەلىل ئۆلۈك زېمىندۇر. بىز ئۇنى تىرىلدۈردۇق ۋە ئۇنىڭدىن ئاشلىق چىقاردۇق. ئۇلار ئەنە شۇ ئاشلىقتىن يەيدۇ. بىز ئۇ زېمىندا خورمىلىق ۋە ئۈزۈملۈك باغلارنى يېتىشتۈردۇق، ئۇ زېمىندا بۇلاقلارنى ئېقىتتۇق. بىز ئۇلارنى ئۇنىڭ مەھسۇلاتىدىن ۋە ئۆز قوللىرى ئىشلەپچىقارغان نەرسىلەردىن يېسۇن دەپ مۇشۇنداق قىلدۇق. ئۇلار يەنىلا شۈكۈر قىلمامدۇ؟»[2].

﴿وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءَۢ بِقَدَرٖ فَأَسۡكَنَّٰهُ فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابِۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ ١٨ فَأَنشَأۡنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٖ مِّن نَّخِيلٖ وَأَعۡنَٰبٖ لَّكُمۡ فِيهَا فَوَٰكِهُ

[1] 6 - سۈرە ئەنئام، 141 - ئايەت.
[2] 36 - سۈرە ياسىن، 33 ~ 35 - ئايەتلەر.

كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْءَاكِلِينَ ﴿٢٠﴾﴾

«بىز ئاسماندىن بەلگىلەنگەن مىقداردا سۇ چۈشۈرۈپ ئۇنى زېمىندا توختاتتۇق. بىزنىڭ كۈچىمىز ئۇ سۇنى يوق قىلىۋېتىشكىمۇ يېتىدۇ. بىز ئۇ سۇ بىلەن سىلەرگە خورمىلىق ۋە ئۈزۈملۈك باغلارنى يېتىشتۈرۈپ بەردۇق. ئۇ باغلاردا سىلەر ئۈچۈن نۇرغۇن مېۋىلەر بار. سىلەر ئۇلاردىن يەيسىلەر. بىز يەنە ئۇ سۇ بىلەن بىر تۈرلۈك دەرەخ يېتىشتۈردۇق. ئۇ دەرەخ سىينا تېغىدا چىقىدۇ، ماي ۋە يېگۈچىلەرگە بوياق[1] بىلەن ئۆسىدۇ»[2].

﴿هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ۖ لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، ئاسماندىن سىلەرگە سۇ چۈشۈرۈپ بەردى. سىلەر ئۇنىڭدىن ئىچىسىلەر، ماللىرىڭلارنى ئوتلىغىلى قويۇۋېتىدىغان ئوتلاقلىرىڭلارمۇ ئۇنىڭدىن ھاسىل بولىدۇ. ئاللاھ يەنە ئۇ سۇ بىلەن سىلەر ئۈچۈن ئېكىنلەر، زەيتۇنلار، خورمىلار، ئۈزۈملەر ۋە خىلمۇخىل مېۋىلەرنى ئۆستۈرۈپ بەرمەكتە. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەت بار»[3].

3) چارۋىچىلىق

بۇ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارنى بېقىش، سۈت مەھسۇلاتلىرى ئىشلەپچىقىرىش ۋە قاسساپلىق قىلىشنى، تېرە، يۇڭ، تىۋىت ۋە چۈپۈر تىجارىتى قىلىشنى، زاۋۇت ۋە فابرىكىلارنى قۇرۇپ، تېرىلەرنى پىششىقلاپ ئىشلەشنى، يۇڭ، تىۋىت ۋە چۈپۈرلاردىن يىپ ئىگىرىش، شۇنداقلا توقۇمىچىلىق، تىككۈچىلىك، كىگىزچىلىك، گىلەمچىلىك ۋە ئەدىيالچىلىق

---

[1] بۇ يەردىكى بوياق قوشۇمچە يېمەكلىك بولۇپ، ئۇ زەيتۇن دەرىخىنىڭ مېۋىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇرابباللىرىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى بۇ نەرسىلەر ئېلىشتۇرۇلغان نانىنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىدۇ.

[2] 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 18 ~ 20 - ئايەتلەر.

[3] 16 - سۈرە نەھل، 10 ~ 11 - ئايەتلەر. يەنى ئاللاھنىڭ قۇدرىتىگە دالالەت قىلىدىغان دەلىل بار.

قىلىش قاتارلىق كەسپلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ تىجارىتىنى قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلْأَنْعَـٰمَ خَلَقَهَا ۗ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَـٰفِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ۝٥﴾

«ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىمۇ ياراتتى. ئۇلاردا سىلەر ئۈچۈن ئىسسىتقۇچى نەرسىلەر ۋە باشقا مەنپەئەتلەر بار، ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر»①.

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَـٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّـٰرِبِينَ ۝٦٦﴾

«شۈبھىسىزكى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ئىبرەت بار: سىلەرنى ئۇ ھايۋانلارنىڭ قورساقلىرىدىكى نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمى بىلەن سۇغىرىمىز. ئۇ، ئۇ ھايۋانلارنىڭ ئاشقازىنىدىكى ئوزۇقلۇقلار بىلەن قاننىڭ ئارىسىدىن كېلىدىغان، ئىچكەنلەرنىڭ گاللىرىدىن سىلىق ئۆتۈپ كېتىدىغان ساپ سۈتتۇر»②.

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلْأَنْعَـٰمِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَآ أَثَـٰثًا وَمَتَـٰعًا إِلَىٰ حِينٍ ۝٨٠﴾

«ئاللاھ ئۆيلىرىڭلارنى سىلەرگە ئارامگاھ قىلىپ بەردى. ئاللاھ سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ تېرىلىرىدىن كۆچكەن كۈنۈڭلاردا ۋە تۇرغان كۈنۈڭلاردا ئېلىپ مېڭىشىڭلارغا ئەپلىك ئۆيلەرنى قىلىپ بەردى. ئاللاھ يەنە سىلەرگە ئۇ ماللارنىڭ يۇڭلىرىدىن، تىۋىتلىرىدىن ۋە چۇپۇرلىرىدىن كىيىم - كېچەكلەر ۋە بىر مۇددەتكىچە چىدايدىغان ئۆي سەرەمجانلىرىنى قىلىپ بەردى»③.

① 16 - سۈرە نەھل، 5 - ئايەت.
② 16 - سۈرە نەھل، 66 - ئايەت.
③ 16 - سۈرە نەھل، 80 - ئايەت.

﴿وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٞ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيۡهَا وَعَلَى ٱلۡفُلۡكِ تُحۡمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾

«توگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئىبرەت بار. بىز سىلەرنى ئۇلارنىڭ سۈتلىرى بىلەن سۇغىرىمىز. ئۇلاردىن كۆپ پايدىلىنىسىلەر ۋە گۆشلىرىنى يەيسىلەر. ئۇلارغا مىنىپ ۋە كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ خالىغان يەرلىرىڭلارغا بارىسىلەر ھەممە ھەر ئىككىسى بىلەن يۈكلىرىڭلارنى توشۇيسىلەر»[1].

﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا خَلَقۡنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتۡ أَيۡدِينَآ أَنۡعَٰمٗا فَهُمۡ لَهَا مَٰلِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلۡنَٰهَا لَهُمۡ فَمِنۡهَا رَكُوبُهُمۡ وَمِنۡهَا يَأۡكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُۚ أَفَلَا يَشۡكُرُونَ ﴿٧٣﴾﴾

«ئۇلار كۆرمەمدۇكى، بىز ئۆز قۇللىرىمىز بىلەن ئىشلەپ ئۇلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن توگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى ياراتتۇق. ئۇلار ئۇ ھايۋانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچىدۇر. بىز ئۇ ھايۋانلارنى ئۇلارغا كۆندۈرۈپ بەردۇق. ئۇ ھايۋانلارنىڭ بەزىسى ئۇلارنىڭ ئۇلىغىدۇر، ئۇلار ئۇ ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ئۇ ھايۋانلاردا مەنپەئەتلەر ۋە ئىچىلىدىغان نەرسىلەر بار. ئۇلار يەنىلا شۈكۈر قىلمامدۇ؟»[2].

4) كىراكەشلىك

بۇ توگە، ئات، قېچىر ۋە ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلار، دېڭىزدا، قۇرۇقلۇقتا ۋە ھاۋادا ماڭىدىغان ھەر تۈرلۈك زامانىۋى قاتناش ۋاستىلىرى بىلەن يۈك ۋە ئادەم توشۇش كەسپىنى ئىپادىلەيدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٧﴾ وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٨﴾﴾

---

[1] 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 21 - ۋە 22 - ئايەتلەر.

[2] 36 - سۈرە ياسىن، 71 ~ 73 - ئايەتلەر.

«ئۇلار سىلەر جاپا - مۇشەققەتسىز بارالمايدىغان يىراق جايلارغا يۈكلىرىڭلارنى توشۇيدۇ. شۈبھىسىزكى، رەببىڭلار ھەقىقەتەن شەپقەتلىكتۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر. ئاللاھ ئاتلارنى، قېچىرلارنى، ئېشەكلەرنى مىنىشىڭلار ئۈچۈن ۋە زىننەت بولۇشى ئۈچۈن ياراتتى. ئاللاھ يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى يارىتىدۇ »[1].

﴿وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾

«ئۇلارغا مىنىپ ۋە كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ خالىغان يەرلىرىڭلارغا بارىسىلەر ھەمدە ھەر ئىككىسى بىلەن يۈكلىرىڭلارنى توشۇيسىلەر»[2].

﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَلِتَبْلُغُوا۟ عَلَيْهَا حَاجَةً فِى صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾﴾

«سىلەر ئۈچۈن ئۇلاردا مەنپەئەتلەر بار. كۆڭلۈڭلاردىكى ئارزۇيۇڭلارغا ئۇلار بىلەن يېتىسىلەر، ئۇلارغا مىنىپ ۋە كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ خالىغان يەرلىرىڭلارغا بارىسىلەر ھەمدە ھەر ئىككىسى بىلەن يۈكلىرىڭلارنى توشۇيسىلەر»[3].

﴿وَٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَزْوَٰجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْفُلْكِ وَٱلْأَنْعَٰمِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾﴾

«ئۇ پۈتكۈل جۈپلەرنى ياراتقان، سىلەر ئۈچۈن مىنىپ ماڭىدىغان كېمىلەرنى ۋە بىر قىسىم ھايۋانلارنى قىلىپ بەرگەن زاتتۇر»[4].

5) ھەسەلچىلىك

بۇ ھەسەل ھەرىسى بېقىش، ھەسەل ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇلارنىڭ تىجارىتىنى قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 16 - سۈرە نەھل، 7 - ۋە 8 - ئايەتلەر.
② 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 22 - ئايەت.
③ 40 - سۈرە غافىر، 80 - ئايەت.
④ 43 - سۈرە زۇخرۇف، 12 - ئايەت.

﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾﴾

«رەببىڭ ھەسەل ھەرىلىرىگە مۇنداق ۋەھيي قىلدى: ‹تاغلاردا، ئورمانزارلىقلاردا ۋە ئىنسانلار تەييارلىغان ساندۇقلاردا ئۆزۈڭلار ئۈچۈن ئۆيلەر ياساڭلار. ئاندىن كېيىن مېۋىلەرنىڭ ھەممىسىدىن يەڭلار، ئاندىن رەببىڭلار سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەن يوللاردا مېڭىڭلار›. ئۇلارنىڭ قورساقلىرىدىن رەڭلىرى ھەر خىل ئىچىملىك چىقىدۇ. ئۇ ئىچىملىكتە ئىنسانلار ئۈچۈن شىپا بار. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەت بار»①.

6) سانائەت

بۇ تاش ۋە تۆمۈرلەردىن پايدىلىنىپ، زامانىۋىي ئۆي - ئىمارەت، قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە مۇداپىئە ۋاستىلىرىنى ياساشنى، شۇنداقلا ئىنسانىيەتكە پايدىلىق ھەر تۈرلۈك سانائەت بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَٰنًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾﴾

«ئاللاھ ئۆزى ياراتقان نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمىدا سىلەر ئۈچۈن سايىلارنى قىلىپ بەردى، تاغلارنىڭ بىر قىسمىدا سىلەر ئۈچۈن ئۆۋىلارنى قىلىپ بەردى، يەنە سىلەر ئۈچۈن سىلەرنى ئىسسىقتىن ساقلايدىغان كىيىملەرنى ۋە سىلەرنى ئۇرۇشتا ساقلايدىغان كىيىملەرنى قىلىپ بەردى. ئاللاھ سىلەرگە نېمىتىنى ئەنە شۇنداق تاماملايدۇ. تەسلىم بولغايسىلەر!»②.

---

① 16 - سۈرە نەھل، 68 - ۋە 69 - ئايەتلەر.

② 16 - سۈرە نەھل، 81 - ئايەت.

﴿وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ ۖ فَهَلْ أَنتُمْ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾﴾

«بىز داۋۇدقا سىلەر ئۈچۈن ساۋۇت ياساشنى ئۆگەتتۇق. بۇ، ساۋۇتنىڭ ئۇرۇشتا بەزىڭلارنى بەزىڭلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىشى ئۈچۈندۇر. شۈكۈر قىلامسىلەر؟»①.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ أَنِ ٱعْمَلْ سَٰبِغَٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ ۖ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾﴾

«بىز داۋۇتقا ئۆز تەرىپىمىزدىن پەزل ئاتا قىلدۇق: ئى تاغلار! ئۇنىڭ بىلەن بىللە ماڭا يۈنىلىڭلار، ئى قۇشلار! سىلەرمۇ شۇنداق قىلىڭلار، دېدۇق. ئۇنىڭغا تۆمۈرنى يۇمشاق قىلىپ بەردۇق. ئۇنىڭغا: كەڭ ساۋۇتلار ياسىغىن، ئۇلارنىڭ توقۇلۇشىنى ئۆلچەملىك ۋە مۇستەھكەم قىلغىن دەپ ۋەھيي قىلدۇق. ئۇنىڭغا ۋە ئائىلىسىگە: ياخشى ئەمەل قىلىڭلار. مەن قىلمىشىڭلارنى كۆرۈپ تۇرىمەن، دېدۇق»②.

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْمِيزَانَ لِيَقُومَ ٱلنَّاسُ بِٱلْقِسْطِ ۖ وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥ وَرُسُلَهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾﴾

«بىز ئەلچىلىرىمىزنى روشەن دەلىللەر بىلەن ئەۋەتتۇق، ئىنسانلار ئادالەتنى بەرپا قىلسۇن دەپ ئۇ ئەلچىلەر بىلەن كىتابنى ۋە مىزاننى نازىل قىلدۇق. بىز تۆمۈرنىمۇ نازىل قىلدۇق، ئۇنىڭدا شىددەتلىك كۈچ ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن مەنپەئەتلەر بار. بۇ ئاللاھنىڭ، ئۆزىنى كۆرمەي تۇرۇپ ئۆزىگە ۋە ئەلچىلىرىگە ياردەم بېرىدىغانلارنى بىلىشى ئۈچۈندۇر. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ كۈچلۈكتۇر، ئەزىزدۇر»③.

① 21 - سۈرە ئەنبىيا، 80 - ئايەت.
② 34 - سۈرە سەبەئ، 10 - ۋە 11 - ئايەتلەر.
③ 57 - سۈرە ھەدىد، 25 - ئايەت.

7) ئوۋچىلىق

بۇ قارچىغا، بۈركۈت، لاچىن ۋە ئىتقا ئوخشاش ھايۋانلارنى ئۆگىتىپ ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرۈش، ئۇلارنىڭ تېخى ئۆگىتىلمىگەنلىرىنى تۇتۇشتا ۋە دېڭىز ھايۋانلىرىنى ئوۋلاشتا ئىشلىتىلىدىغان ھەر تۈرلۈك قىلتاق ۋە تورلارنى ياساش ۋە ئۇلارنىڭ تىجارىتىنى قىلىش، ئۇلار ئارقىلىق ئوۋ ئوۋلاش ۋە ئوۋ تىجارىتى قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُۖ فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٤﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلار سەندىن ئۆزلىرىگە نېمىلەرنىڭ ھالال قىلىنغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى: سىلەرگە پاك نەرسىلەر ۋە سىلەر ئاللاھنىڭ ئۆزۈڭلارغا ئۆگەتكىنىدىن ئۆگىتىپ ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرگەن ھايۋانلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋانلار قىلىندى. ئۇلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋاندىن يەڭلار، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ ئىسمىنى زىكىر قىلىڭلار ۋە ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. ئاللاھنىڭ ھېساب ئېلىشى ناھايىتى تېزدۇر»[1].

﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِۖ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ ٱلْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًاۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِىٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾﴾

«سىلەرگە دېڭىزنىڭ ئوۋى ۋە يېمەكلىكى ھالال قىلىندى. بۇ سىلەرنى ۋە يولۇچىلارنى مەنپەئەتلەندۈرۈش ئۈچۈندۇر. ئېھرامدىكى چېغىڭلاردا قۇرۇقلۇقنىڭ ئوۋى سىلەرگە ھارام قىلىندى. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلاركى، سىلەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلىسىلەر»[2].

8) دېڭىزچىلىق

بۇ دېڭىزدىكى ئۈنچە - مەرۋايىت ۋە مارجان قاتارلىق دېڭىز ئاستى بايلىقلىرىنى ئىزدەپ تېپىپ چىقىش، ئۇلاردىن پايدىلىنىش، ئۇلارنىڭ

---

[1] 5 - سۈرە مائىدە، 4 - ئايەت.

[2] 5 - سۈرە مائىدە، 96 - ئايەت.

تىجارىتىنى قىلىش، بۇ ئىشقا ۋاستە بولىدىغان كەسپلەرنى قىلىش، ھەر تۈرلۈك كېمە ۋە پاراخوتلارنى ياساش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ١٤﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، دېڭىزنىمۇ خىزمىتىڭلارغا سېلىپ بەردى. ئاللاھ بۇنى، ئۇنىڭدىن يېڭى گۆش يېيىشىڭلار ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن تاقايدىغان زىننەت بۇيۇملىرىڭلارنى چىقىرىشىڭلار ئۈچۈن - سەن ئۇنىڭدا سۇنى يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسەن - ھەمدە ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن ۋە شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن قىلدى»[1].

﴿وَمَا يَسۡتَوِي ٱلۡبَحۡرَانِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ سَآئِغٞ شَرَابُهُۥ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞۖ وَمِن كُلّٖ تَأۡكُلُونَ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُونَ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ١٢﴾

«ئىككى دېڭىز ئوخشاش بولمايدۇ. بىرى شېرىندۇر، تاتلىقتۇر، سۈيى ئاسان ئىچىلىدۇ ۋە ئاسان سىڭىدۇ. يەنە بىرى تۇزلۇقتۇر، ئاچچىقتۇر. سىلەر ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن يېڭى گۆش يەيسىلەر، تاقايدىغان زىننەت بۇيۇملىرىڭلارنى چىقىرىسىلەر. سەن ئۇلاردا سۇنى يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسەن، بۇ ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر ۋە شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر»[2].

﴿مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ يَلۡتَقِيَانِ ١٩ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٞ لَّا يَبۡغِيَانِ ٢٠ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ٢١ يَخۡرُجُ مِنۡهُمَا ٱللُّؤۡلُؤُ وَٱلۡمَرۡجَانُ ٢٢ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ٢٣﴾

---

① 16 - سۈرە نەھل، 14 - ئايەت.
② 35 - سۈرە فاتىر، 12 - ئايەت.

«رەھمان ئىككى دېڭىزنى بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدىغان ھالەتتە قويۇۋەتتى. ئۇ ئىككى دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا توسما بار. ئۇلار بىر – بىرىگە قوشۇلۇپ كەتمەيدۇ. ئى جىن ۋە ئىنسانلار! رەببىڭلارنىڭ قايسى نېمەتلىرىنى يالغان دېيەلەيسىلەر؟ ئۇ ئىككى دېڭىزدىن مەرۋايىت ۋە مارجان چىقىدۇ. ئى جىن ۋە ئىنسانلار! رەببىڭلارنىڭ قايسى نېمەتلىرىنى يالغان دېيەلەيسىلەر؟»①.

9) پۈتۈكچىلىك

بۇ كىشىلەرنىڭ ھەر تۈرلۈك قەرز مۇئامىلە، ئۆتنە - يېرىم، ئىلىم - سېتىم ۋە توختام - كېلىشىملىرى توغرۇلۇق ھۆججەت يېزىپ بېرىش، ئەدلىيە گۇۋاھلىقى تۈزۈپ بېرىش، ھۆججەت ۋە ماتېرىياللىرىنىڭ نۇسخىسىنى كۆپەيتىپ چىقىرىپ بېرىش، تەرجىمە قىلىپ بېرىش قاتارلىق كەسىپلەرنى قىلىشنى، شۇنداقلا ئۇلارنى رەسمىي ۋە تەرتىپلىك شەكىلدە يۈرۈتۈش ئۈچۈن مۇئەسسەسەلەرنى قۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَٱكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌۢ بِٱلْعَدْلِ ۚ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ ۚ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا ۚ فَإِن كَانَ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُۥ بِٱلْعَدْلِ ۚ وَٱسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ۖ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَٱمْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ أَن تَضِلَّ إِحْدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَىٰهُمَا ٱلْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُواْ ۚ وَلَا تَسْـَٔمُوٓاْ أَن تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَـٰدَةِ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا تَرْتَابُوٓاْ ۖ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَـٰرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ وَأَشْهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۚ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِن تَفْعَلُواْ فَإِنَّهُۥ فُسُوقٌۢ بِكُمْ ۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾﴾

---

① 55 - سۈرە رەھمان، 19 ~ 23 - ئايەتلەر.

«ئى مۇئمىنلار! ئۆزئارا قەرەللىك قەرز مۇئامىلىسى قىلىشقان چېغىڭلاردا ئۇنى يېزىپ قويۇڭلار. ئاراڭلاردىن خەت يازالايدىغان بىر كىشى ئۇنى ئادىللىق بىلەن يازسۇن. خەت يازالايدىغان كىشى ئۇنى ئاللاھنىڭ ئۆزىگە ئۆگەتكىنىدەك يېزىشتىن باش تارتمىسۇن، يازسۇن. ھەق زىممىسىگە يۈكلەنگەن كىشى ئېيتىپ بەرسۇن. ئۇ رەببى ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلسۇن، قەرزىدىن ھېچ نەرسە كېمەيتمىسۇن. ئەگەر ھەق زىممىسىگە يۈكلەنگەن كىشى ئەقىلسىز ياكى كۈچسىز بولسا ۋە ياكى ئېيتىپ بېرىشكە قادىر بولالمىسا ئۇنىڭ ۋەلىيسى ئادىللىق بىلەن ئېيتىپ بەرسۇن. ئەر كىشىلىرىڭلاردىن ئىككى گۇۋاھچىنى گۇۋاھچى قىلىڭلار. ئەگەر ئۇ ئىككى گۇۋاھچى ئىككى ئەر بولمىسا، ئۆزۈڭلار رازى بولىدىغان گۇۋاھچىلاردىن بىر ئەر ۋە ئىككى ئايال بولسۇن. بۇ، ئىككى ئايالنىڭ بىرى ئېزىپ قالسا يەنە بىرىنىڭ ئەسلىتىشى ئۈچۈندۇر. گۇۋاھچىلار چاقىرىلغاندا كەلمەي قالمىسۇن. سىلەر پۈتۈكچىلەر! قەرز كىچىك بولسۇن، چوڭ بولسۇن ئۇنى قەرەلى بىلەن بىرلىكتە يېزىشتىن ئېرىنمەڭلار. بۇ ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا توغرا، گۇۋاھلىق ئۈچۈن ساغلام، شۈبھىلەنمەسلىكىڭلار ئۈچۈن ئۇيغۇن بولىدۇ. لېكىن ئۇ ئاراڭلاردا نەق قىلىشىدىغان تىجارەت بولسا، ئۇنداق قىلمىساڭلارمۇ بولىدۇ. ئۇنى يازمىساڭلار سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوق. ئېلىم - سېتىم قىلىشقان چېغىڭلاردا گۇۋاھچى ھازىر قىلىڭلار. پۈتۈكچىگىمۇ، گۇۋاھچىغىمۇ زىيان يەتكۈزۈلمىسۇن. ئەگەر ئۇلارغا زىيان يەتكۈزسەڭلار توغرا يولدىن چىققان بولىسىلەر. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. ئاللاھ سىلەرگە ئۆگەتمەكتىدۇر. ئاللاھ ھەر نەرسىنى بىلگۈچىدۇر»[1].

10) ئىشچىلىق

بۇ يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان ئىشلارنىڭ بىرىنى قىلىدىغان بىرەر شەخسكە يالLINىپ ياكى بىرەر شىركەتكە ئىشچى بولۇپ ئىشلەشنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

[1] 2 - سۈرە بەقەرە، 282 - ئايەت.

﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ۗ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! رەببىڭنىڭ رەھمىتىنى ئۇلار تەقسىم قىلامدۇ؟ ئۇلارنىڭ دۇنيا ھاياتىدىكى تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىز تەقسىم قىلدۇق، ئۇلارنىڭ بەزىسىنىڭ دەرىجىسىنى بەزىسىنىڭ دەرىجىسىدىن ئۈستۈن قىلدۇق. بۇنى، ئۇلارنىڭ بەزىسى بەزىسىنى ھەق بېرىپ ئىشقا سالسۇن دەپ قىلدۇق. رەببىڭنىڭ رەھمىتى ئۇلارنىڭ توپلىغان نەرسىلىرىدىن ياخشىدۇر»[①].

مۇناسىۋەتلىك بەزى ھەدىسلەر:

• ئەبۇ ئابدۇللاھ زۇبەير ئىبنى ئاۋۋام رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەرنىڭ بىرىڭلارنىڭ ئارغامچىسىنى ئېلىپ چىقىپ تاغدىن بىر باغلام ئوتۇن تېرىپ كېلىپ، سېتىپ ئۆزىنى تەمىنلىسە، شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ ئۇنى تىلەش ۋە تەمە قىلىشتىن ساقلاپ قالسا، بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن، كىشىلەر مەيلى بىر نەرسە بەرسۇن، مەيلى بەرمىسۇن تىلەمچىلىك قىلغىنىدىن ياخشى»[②].

• ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «زەكەرىيا ئەلەيھىسسالام ياغاچچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى»[③].

• مىقداد ئىبنى مەئدى كەرىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىشىنىڭ ئۆز

---

① 43 - سۈرە زۇخرۇف، 32 - ئايەت.

② بۇخارى، «زاكات»، 50، «بۇيۇئ»، 15، «مۇساقات»، 14؛ نەسەئى، «زاكات»، 85؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 12: 459.

③ مۇسلىم، «فەدائىل»، 169؛ ئىبن ماجە، «تىجارات»، 5؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 13؛ 329.

ئەمگەكگە تايىنىپ يېگەن تامىقى ئەڭ ھالال تاماقتۇر، ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبىرى داۋۇد ئەلەيھىسسالام ئۆز ئەمگەكگە تايىنىپ ياشايتتى»[1].

• رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئەنسارىلاردىن بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ بىر نەرسە تىلىۋىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام :«ئۆيۈڭدە ھېچ نەرسە يوقمۇ؟» دېدى ، ئۇ كىشى: «ياق (تۆگىنىڭ ئۈستىگە سالىدىغان) بىر ئۈچىلىق بار، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى يېپىنچا قىلىمىز، يەنە بىر قىسمىنى ئاستىمىزغا سالىمىز، يەنە بىر جام بار، ئۇنىڭدا سۇ ئىچىمىز» دېدى . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇ ئىككى نەرسىنى مىنىڭ قېشىمغا ئېلىپ كەل» دېدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ نەرسىلەرنى قولىدا تۇتۇپ تۇرۇپ :« بۇلارنى كىم سېتىۋالىدۇ؟» دېدى ، بىر ئادەم: مەن بىر دىرھەمگە ئالاي دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىككى ياكى ئۈچ قېتىم: كىم بىر دىرھەمدىن ئارتۇق ئالىدۇ؟ دېدى. بىر ئادەم: مەن ئىككى دىرھەمگە ئالاي دېدى، شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئىككى دىرھەمنى ئېلىپ پۇلنى ھېلىقى ئەنسارىغا بەردى ۋە ئۇنىڭغا: بىر دىرھەمگە تائام سېتىۋېلىپ ئائىلەڭگە ئاپىرىپ بەرگىن، يەنە بىر دىرھەمگە بىر پالتا سېتىۋېلىپ قېشىمغا كەل دېدى. ئۇ كىشى كېتىپ بىر پالتا ئېلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كەلدى، پەيغەمبىرىمىز ئۆز قولى بىلەن پالتىنى دەستىلەپ بەردى، ئاندىن ئۇ كىشىگە: بېرىپ ئوتۇن يىغقىن ۋە ساتقىن، مەن سېنى ئون بەش كۈنگىچە كۆرمەي دېدى. ئۇ شۇنداق قىلدى ۋە ئون بەش دىرھەم تېپىپ كەلدى. ئۇ پۇلنىڭ بىر قىسمىغا كىيىم كېچەك، يەنە بىر قىسمىغا تائام سېتىۋالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بۇ ئىش سەن ئۈچۈن تىلەمچىلىكنىڭ قىيامەت كۈنى يۈزۈڭدە بىر داغ بولۇپ كېلىشىدىن ياخشىدۇر» دېدى[2].

---

① بۇخارى، «بۇيۇئ»، 15؛ ئىبن ماجە، «تىجارات»، 1؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 28: 418.
② ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 26؛ تىرمىزى، «بۇيۇئ»، 10؛ ئىبن ماجە، «تىجارەت»، 25.

2. چەكلەنگەن ئىشلار

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم بَيۡنَكُم بِٱلۡبَٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٖ مِّنكُمۡۚ وَلَا تَقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ٢٩﴾

«ئى مۇئمىنلار! بىر - بىرىڭلارنىڭ ماللىرىنى ناھەق يول بىلەن يەۋالماڭلار. لېكىن ئۇ ماللارنى ئۆزئارا رازى بولۇشۇپ قىلىشقان تىجارەت ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ يېيسەڭلار بولىدۇ. ئۆزۈڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرگە كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[①].

بۇ ئايەتتە «ناھەق يول» دەپ تەرجىمە قىلىنغان سۆز باتىل ﴿الْبَاطِلِ﴾دۇر. باتىل - يالغان، ناھەق، ناتوغرا، ساختا، ئاساسسىز، ئويدۇرما، پايدىسىز دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

باتىل دېگەن سۆز بۇ ئايەتتە مەئرىفە (ئېنىق) ئىسىم بولغانلىقى ئۈچۈن بىز ئۇنى مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردىن چۈشىنىشكە تىرىشىمىز. ئۇ باتىل (ناھەق يول)لار تۆۋەندىكىچە:

1) قۇرئاننىڭ مەنىسىنى يوشۇرۇش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَيَشۡتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَـٰٓئِكَ مَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٧٤﴾

«ئاللاھ نازىل قىلغان كىتابتىن بىرەر نەرسىنى يوشۇرۇپ، ئۇنى ئازغىنە پۇلغا ساتىدىغانلار قورساقلىرىنى ئوتقا تولدۇرىدۇ، قىيامەت كۈنى ئاللاھ ئۇلارغا گەپ قىلمايدۇ ۋە ئۇلارنى پاكلىمايدۇ. ئۇلارغا ئەلەملىك ئازاب بار»[②].

---

① 4 - سۈرە نىسا، 29 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 174 - ئايەت.

2) پارىخورلۇق قىلىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ وَتُدْلُوا۟ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا۟ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾﴾

«بىر - بىرىڭلارنىڭ ماللىرىنى ناھەق يول بىلەن يەۋالماڭلار، بىلىپ تۇرۇپ ئىنسانلارنىڭ بىر قىسىم ماللىرىنى ناھەق يەۋېلىش ئۈچۈن ئەمەلدارلارغا پارا بەرمەڭلار»[1].

3) جازانىخورلۇق قىلىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ٱلَّذِينَ يَأْكُلُونَ ٱلرِّبَوٰا۟ لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِى يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيْطَٰنُ مِنَ ٱلْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰا۟ ۗ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰا۟ ۚ ... ﴿٢٧٥﴾﴾

«ئۆسۈم يەيدىغانلار، شەيتان چاپلىشىۋالغان ساراڭ ئادەم تۇرغاندەكلا تۇرىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ: ‹ئېلىم - سېتىم خۇددى ئۆسۈملۈك مۇئامىلىگە ئوخشاشتۇر› دېگەنلىكى ئۈچۈندۇر. ئاللاھ ئېلىم - سېتىمنى ھالال، ئۆسۈملۈك مۇئامىلىنى ھارام قىلغان»[2].

4) ئوغرىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓا۟ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾﴾

«ئوغرىلىق قىلغۇچى ئەرنىڭ ۋە ئوغرىلىق قىلغۇچى ئايالنىڭ قوللىرىنى كېسىڭلار. بۇ ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنىڭ جازاسىنى بېرىش ۋە ئاللاھ تەرىپىدىن

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 188 - ئايەت.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 275 - ئايەت.

ئىبرەت قىلىش ئۈچۈندۇر. ئاللاھ ئەزىزدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[1].

ئەسكەرتىش:

بۇ ئايەتتە ئوغرىلىق قىلىشنىڭ مەنئى قىلىنىشى بۇلاڭچىلىق قىلىشنىڭمۇ مەنئى قىلىنغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ئوغرىلىق قىلىش باشقىسىنىڭ مېلىنى مەخپىي ئېلىۋېلىش دېمەكتۇر. بۇلاڭچىلىق قىلىش بولسا باشقىسىنىڭ مېلىنى ئاشكارا ئېلىۋېلىش دېگەن بولىدۇ. بىر ئىشنىڭ تۆۋەن چېكىنىڭ مەنئى قىلىنىشى ئۇ ئىشنىڭ يۇقىرى چېكىنىڭمۇ مەنئى قىلىنغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

5) قىمار ئويناش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَـٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَـٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! مەست قىلغۇچى نەرسە، قىمار، تىكلەپ قويۇلغان تاشلار[2]، پال ئوقلىرى ھەقىقەتەن پاسكىنا نەرسىلەردۇر، شەيتاننىڭ ئىشىدىندۇر. ئۇلاردىن ساقلىنىڭلار، مۇرادىڭلارغا يېتەلەيسىلەر»[3].

6) دىنى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ ئاللاھنىڭ يولىغا توسقۇنلۇق قىلىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْأَحْبَارِ وَٱلرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَـٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ... ﴿٣٤﴾﴾

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 38 - ئايەت.

② جاھىلىيەتتە كەبىنىڭ چۆرىسىدە تىكلەپ قويۇلغان بىر قىسىم تاشلار بولۇپ، ئۇ تاشلارنىڭ ئالدىدا بۇتلارغا ئاتاپ قۇربانلىق قىلىناتتى ۋە قۇربانلىق قىلىنغان ھايۋانلارنىڭ قانلىرىدىن شۇ تاشلارغا سۈۋاپ قويۇلاتتى. 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 3 - ئايىتى بىلەن ئەنە شۇ تاشلارنىڭ ئالدىدا بوغۇزلانغان ھايۋانلار مۇسۇلمانلارغا ھارام قىلىنغان (فەخرۇددىن رازى، *تەفسىرۇلكەبىر*، 11: 285).

③ 5 - سۈرە مائىدە، 90 - ئايەت.

«ئى مۇئمىنلار! ئۆلىما ۋە راھىبلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىنسانلارنىڭ ماللىرىنى ھەقىقەتەن ناھەق يەۋالىدۇ ۋە ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ يولىدىن توسىدۇ»[①].

7) ئۆلچەمدە ۋە تارازىدا كەم بېرىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَيۡلٞ لِّلۡمُطَفِّفِينَ ١ ٱلَّذِينَ إِذَا ٱكۡتَالُواْ عَلَى ٱلنَّاسِ يَسۡتَوۡفُونَ ٢ وَإِذَا كَالُوهُمۡ أَو وَّزَنُوهُمۡ يُخۡسِرُونَ ٣﴾

«ئۆلچەمدە ۋە تارازىدا كەم بەرگۈچىلەرنىڭ ھالىغا ۋاي! ئۇلار شۇنداق كىشىلەركى، ئىنسانلاردىن ئۆلچەپ ئالغان چاغلىرىدا تولۇق ئالىدۇ، ئىنسانلارغا ئۆلچەپ ياكى تارتىپ بەرگەن چاغلىرىدا كەم بېرىدۇ»[②].

ئەنە شۇ يوللارنىڭ بىرى بىلەن قولغا كەلتۈرۈلگەن نەرسە ھارامدۇر.

3. كاپىردىن ھەق ئېلىپ ئىشلەش

دىنىمىز ئىسلامدا، مۇسۇلمان بولۇش ئۈچۈن مەلۇم بىر يەردە ياشاش شەرت قىلىنمىغاندەك، مەلۇم بىر تەبىقىگە تەۋە بولۇپ شۇ تەبىقىنىڭ ئارىسىدا ياشاشمۇ شەرت قىلىنمايدۇ. ئەكسىچە مۇسۇلمان ئۆزىنىڭ مۇسۇلمانلىقىنى ساقلاپ قېلىش شەرتى بىلەن ھەر قانداق رايوندا ياشىسا بولىدۇ، ھەتتا ھەر قانداق ماقام ۋە مەرتىۋىگە ئېرىشسە بولىدۇ.

قۇرئان كەرىمدە يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ مىسىردا كاپىر بىر پادىشاھنىڭ ھۆكۈمىتىدە دەسلەپتە مالىيە مىنىستىرى، كېيىن باش مىنىستىر (زۇڭلى) بولۇپ خىزمەت قىلغانلىقىنىڭ زىكىر قىلىنىشى بىر مۇسۇلماننىڭ كاپىر پادىشاھنىڭ ھۆكۈمىتىدە ۋەزىپە ئېلىپ خىزمەت قىلىشىغا بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ئۇ قىسسەنىڭ قۇرئان كەرىمدە بايان قىلىنىشى بىزگە ھېكايە ئاڭلىتىش ئۈچۈن ئەمەس، يۇسۇف ئەلەيھىسسالامغا ئوخشاش، بىر كاپىر ھۆكۈمەتنىڭ ئىدارە - ئورگانلىرىدا ئىشلەشكە توغرا

---

① 9 - سۈرە تەۋبە، 34 - ئايەت.

② 83 - سۈرە مۇتەففىفىن، 1 ~ 3 - ئايەتلەر.

كېلىپ قالغانلارنىڭ ھېچ ئىككىلەنمەي ئىشلىسە بولىدىغانلىقىنى بىزگە بىلدۈرۈش ئۈچۈندۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَقَالَ ٱلْمَلِكُ ٱئْتُونِى بِهِۦٓ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِى ۖ فَلَمَّا كَلَّمَهُۥ قَالَ إِنَّكَ ٱلْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ ٱجْعَلْنِى عَلَىٰ خَزَآئِنِ ٱلْأَرْضِ ۖ إِنِّى حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى ٱلْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَآءُ ۚ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَن نَّشَآءُ ۖ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾﴾

«پادىشاھ: ‹ئۇنى يېنىمغا كەلتۈرۈڭلار، خاس ئادىمىم قىلىمەن› دېدى. ئاندىن پادىشاھ يۇسۇف بىلەن سۆزلەشكەندە ئۇنىڭغا: ‹شۈبھىسىزكى، سەن بۈگۈن يېنىمىزدا يۇقىرى مەرتىۋىلىك ۋە ئىشەنچلىك ئادەمسەن› دېدى. يۇسۇف: ‹مېنى مەملىكەتنىڭ خەزىنىلىرىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىگە تەيىنلىگىن. چۈنكى مەن ئۇلارنى ئوبدان ساقلايدىغان ۋە ئۇلارنى باشقۇرۇشنى ئوبدان بىلىدىغان ئادەممەن› دېدى. شۇنىڭدەك، بىز يۇسۇفكە ئۇ مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى بەردۇق. ئۇ مەملىكەتنى خالىغانچە تەسەررۇپ قىلاتتى[1]. بىز رەھمىتىمىزنى ئۆزىمىز خالىغان كىشىگە يەتكۈزىمىز ۋە ياخشىلىق قىلغۇچىلارنىڭ ئەجرىنى زايە قىلىۋەتمەيمىز»[2].

كاپىردىن ھەق ئېلىپ ئىشلەشتە ئۇ ئىشنىڭ دىنىمىزدا چەكلەنمىگەن ئىش بولۇشى شەرتتۇر.

4. كاپىرغا ھەق بېرىپ ئىشلىتىش

ئاللاھ تائالا ئىنسانلارنى ھەر جەھەتتىن پەرقلىق قىلىپ ياراتقان، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كۈچلۈك - ئاجىز، باي - نامرات، ئالىم - جاھىل، ھۈنەرلىك - ھۈنەرسىز... دېگەن سىنىپلار مەۋجۇت بولۇشى تەبىئىي ئەھۋال. ھەر كىشىنىڭ پۈتۈن ھۈنەرلەرنى بىلمەسلىكى ۋە لازىمەتلىك نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ ياسىيالمايدىغانلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرالمايدىغانلىقىمۇ بىر

① يۇسۇف ئەلەيھىسسالام باشتا يېزا ئىگىلىك مىنىستىرى، مالىيە مىنىستىرى، كېيىن ئەزىز (باش مىنىستىر) بولغان، بۇنى بۇ ئايەت ۋە بۇ سۈرىنىڭ 78 - ۋە 88 - ئايەتلىرىدە يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇنىڭغا «ئەزىز» دەپ خىتاب قىلىشى كۆرسىتىدۇ.

② 12 - سۈرە يۇسۇف، 54 ~ 56 - ئايەتلەر.

ئەمەلىيەت. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر كىشى باشقا بىر كىشىنىڭ ئىشىغا، ھۈنىرىگە ۋە كەسپىگە موھتاج بولىدۇ.

دىنىمىزدا باشقىلارغا ھەق بېرىپ ئىشقا سېلىشتا لاياقەت ۋە ئىشەنچ ئاساس قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿قَالَ ٱجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَآئِنِ ٱلْأَرْضِ ۖ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ۝٥٥﴾

«يۇسۇف: ‹مېنى مەملىكەتنىڭ خەزىنىلىرىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىگە تەيىنلىگىن. چۈنكى مەن ئۇلارنى ئوبدان ساقلايدىغان ۋە ئۇلارنى باشقۇرۇشنى ئوبدان بىلىدىغان ئادەممەن› دېدى»[1].

﴿قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَـٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ۖ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ ۝٢٦﴾

«ئىككى ئايالنىڭ بىرى: ‹ئى دادىكا! بۇ كىشىنى ھەق بېرىپ ئىشلەتكىن. سەن ھەق بېرىپ ئىشلەتكەنلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى كۈچلۈك ۋە ئىشەنچلىك بولغان بۇ كىشىدۇر› دېدى»[2].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىش ئەسناسىدا يول باشلاپ مېڭىشى ئۈچۈن پۇتتۇشكەن يېتەكچىسى مۇشرىك بولۇپ، ئۇ يول باشلاشنى ئوبدان بىلىدىغان ۋە لەۋزىدە تۇرىدىغان بىرى ئىدى. مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت تۆۋەندىكىچە:

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ:... رەسۇلۇللاھ بىلەن ئەبۇ بەكرى مەككىدىكى چېغىدا ئابدۇ ئىبنى ئەدى قەبىلىسىدىن ماھىر بىر يېتەكچىنى (ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇرەيقىتنى) يول باشلاپ مېڭىشى ئۈچۈن ھەق بېرىپ پۇتتۇشكەن ئىدى. بۇ كىشى قۇرەيش كاپىرلىرىنىڭ دىنىدا ئىدى. لېكىن رەسۇلۇللاھ ۋە ئەبۇ بەكرى ئۇ كىشىگە ئىشىنىپ تۆگىلىرىنى تاپشۇرغان ۋە ئۈچ كېچىدىن كېيىن تۆگىلەرنى ئېلىپ سەۋر غارىغا كېلىشكە ۋەدىلەشكەن ئىدى. بۇ كىشى ۋەدىلەشكەن بويىچە تۆگىلەرنى ئېلىپ ئۈچىنچى كېچىنىڭ ئەتىگىنى سەۋر غارىغا ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى. رەسۇلۇللاھ ۋە ئەبۇ بەكرى

---

[1] 12 - سۈرە يۇسۇف، 55 - ئايەتلەر.

[2] 28 - سۈرە قەسەس، 26 - ئايەت.

بىلەن بىرلىكتە ئامىر ئىبنى فۇھەيرەمۇ ماڭدى. ھىلقى يېتەكچى بۇلارنى ساھىللار يولىدىن ئېلىپ ماڭدى[①].

شۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئىشنى باشقىسىغا ھەق بېرىپ قىلدۇرماقچى بولغان بىر مۇسۇلماننىڭ، ئىشچىدا لاياقەت، ئىشەنچ ۋە ئادالەتنى ئاساس قىلىشى لازىم، يەنى ئىشچى شۇ ئىشنى ئوبدان قىلالايدىغان، باشقىسنىڭ مال - مۈلكىدە ۋە ئائىلە - تاۋابىئاتىدا كۆزى بولمىغان، مۇۋاپىق ھەق تەلەپ قىلىدىغان بىر ئۇستا بولسا كۇپايە قىلىدۇ. بۇ بىر تەرەپتىن ئىش ۋە مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتىنى كاپالەت ئاستىغا ئالىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن مۇسۇلمان ئىشچىلارنىڭ ھوقۇقلىرىنى، بوشاڭلىقتىن ۋە تەييارتاپلىقتىن ساقلىنىشىغا سەۋەبچى بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنى ئىلىم - بىلىمدە، ھۈنەر - سەنئەتتە ۋە ئىش - خىزمەتتە ئىلگىرىلەپ، ھەر تۈرلۈك رىقابەتتە ئالدىدا ماڭالايدىغان ھالەتكە كەلتۈرىدۇ.

ئەگەر بىر ئىشنى قىلىدىغان ئىككى ئىشچىنىڭ بىرى مۇسۇلمان، يەنە بىرى كاپىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ لاياقىتى، ئىشەنچلىكلىكى ۋە تەلەپ قىلىدىغان ئىش ھەققى ئوخشاش بولسا، ئىشنى مۇسۇلمان ئىشچىغا بېرىش كېرەك. چۈنكى بۇ ئەھۋالدا ئىسلامىي قېرىنداشلىققا ئىككى تەرەپ ھېچقانداق زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىماستىن رىئايە قىلىنغان بولىدۇ.

§5.كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنلىرى

قارتا، دامكا، شىشخال ۋە شاھمات... قاتارلىقلارنى پۇل تىكىشمەي ئويناش قىماردىن ساقلانمىغانلىق ۋە بىھۇدە ئىشتىن يۈز ئۆرۈمىگەنلىك بولىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ ئىش ئۆتكەن نامازنىڭ ئەسقاتمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ھالبۇكى، ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە قىماردىن يىراق تۇرۇشقا بۇيرۇغان، بىھۇدە ئىشتىن يۈز ئۆرۈشنىڭ نىجاتلىققا ئېرىشىدىغان مۇئمىنلارنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە ئوقۇلغان نامازنىڭ يامان ئىشلاردىن توسىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. تۆۋەندە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ئۈستىدە توختىلىمىز:

- ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① بۇخارى، «مەناقىبۇل ئەنسار»، 45.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠﴾

«ئى مۆئمىنلار! مەست قىلغۇچى نەرسە، قىمار، تىكلەپ قويۇلغان تاشلار، پال ئوقلىرى ھەققەتەن پاسكىنا نەرسىلەردۇر، شەيتاننىڭ ئىشىدىندۇر. ئۇلاردىن ساقلىنىڭلار، مۇرادىڭلارغا يېتەلەيسىلەر»[①].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە «ئۇ ئىشلارنى قىلماڭلار» دېمەستىن ﴿فَاجْتَنِبُوهُ - ئۇ ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار﴾ دەيدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۆزى «ئۇ ئىشلار»نىڭ مەنئى قىلىنغانلىقىنىلا ئەمەس، بەلكىدە «ئۇ ئىشلار»غا ئېلىپ بارىدىغان ۋە «ئۇ ئىشلار»غا ۋاستە بولىدىغان پۈتۈن ئىشلارنىڭمۇ مەنئى قىلىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن «ئۇ ئىشلار»نىڭ بىرى بولغان قىمارنى ئېلىپ ئېيتساق:

قىمار ئويناش ئەسۋابلىرى بولغان دامكا، شاھمات، قارتا، شىشخال ئوشۇق ۋە كومپيۇتېردىكى پۈتكۈل قىمار قوراللىرىنى بىر نەرسە تىكىشىپ ئويناش قىمار ئويۇنغانلىق بولىدۇ. ئۇ نەرسىلەرنى بىر نەرسە تىكىشمەي ئويناش قىماردىن ساقلانمىغانلىق بولۇپ، ئاللاھنىڭ يۇقىرىدىكى ﴿اجْتَنِبُو - ساقلىنىڭلار﴾ دېگەن بۇيرۇقىغا بويسۇنمىغانلىق بولىدۇ.

پەيغەمبىرىمىزنىڭ تۆۋەندىكى ئىككى ھەدىسىمۇ يۇقىرىدىكى ئايەتنىڭ مەنىسىنى تەكىتلەيدۇ:

«كىم شىشخال (شاھمات) ئوينايدىكەن قولىنى چوشقىنىڭ گۆشى ۋە قېنىدا بويىغاندەك بولىدۇ»[②]، «كىم شىشخال ئوينايدىكەن ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ»[③].

دېمەك، قىمار ئويناش ئەسۋابىنى پۇل تىكىشىپ ئويناش چوشقىنىڭ گۆشىنى يېگەنلىك بىلەن، پۇل تىكىشمەي ئويناش چوشقىنىڭ گۆشى ۋە

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 90 - ئايەت.

② مۇسلىم، «شېئىر»، 10؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 64؛ ئىبنى ماجە، «ئەدەب»، 43.

③ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 64؛ ئىبنى ماجە، «ئەدەب»، 43.

قىنىدا قولنى بويىغانلىق بىلەن ئوخشاش ئىشتۇر، شۇنداقلا ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا ئاسىيلىق قىلغانلىقتۇر.

• ئاللاھ تائالا مۇئمىنۇن (مۇئمىنلار) سۈرىسى دەپ بىر سۈرە نازىل قىلىپ، ئۇ سۈرىنىڭ بېشىدا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە نىجاتلىققا ئېرىشىدىغان مۇئمىنلارنىڭ سۈپەتلىرىنى بايان قىلىدۇ. ئايەت مۇنداق:

﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ۝١ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ۝٢ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنِ ٱللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۝٣﴾

«مۇئمىنلار ئەلۋەتتە مۇرادىغا يېتىدۇ. ئۇلار نامىزىدا ئۆزلىرىنى تۆۋەن تۇتقۇچى ۋە ئاللاھقا ئېھتىرام بىلدۈرگۈچى كىشىلەردۇر. ئۇلار بىھۇدە سۆز - ھەرىكەتلەردىن يۈز ئۆرۈگۈچى كىشىلەردۇر»[1].

بۇنىڭغا ئاساسەن، بىھۇدە (دۇنياسىغا، ئاخىرىتىگە، ئۆزىگە ۋە باشقا مۇسۇلمانلارغا پايدىسى بولمىغان) سۆز - ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىش مۇئمىنلارنىڭ نامازدىن كېيىنلا كېلىدىغان ئىككىنچى سۈپىتىدۇر.

قارتا، دامكا، شىشخال ۋە شاھمات... لارنى (پۇل تىكىشمىسىمۇ) ئويناش مۇئمىننى مۇئمىن قىلغان سۈپەتلەرنىڭ ئىككىنچىسىنى يوقاتقانلىق بولىدۇ. چۈنكى مۇئمىن دىنى نېمىگە بۇيرۇسا ئۇنى قىلغان، دىنى نېمىدىن چەكلىسە ئۇنىڭدىن يانغان، دىنى ئۇنى قانداق سۈپەتلەر بىلەن مۇئمىن دەپ ئاتىغان بولسا ئۇ سۈپەتلەرنى ئۆزىدە مەۋجۇت قىلغان كىشىدۇر. دۇنياسىغا، ئاخىرىتىگە، ئۆزىگە ۋە باشقا مۇسۇلمانلارغا پايدىسى بولمىغان، ھەتتا زىيىنى بولغان ئىشنى تەرك ئەتمىگەن كىشى بىھۇدە ئىشتىن يۈز ئۆرۈمىگەن بولىدۇ، شۇنداقلا ئاللاھ تائالانىڭ يۇقىرىدىكى ئايىتىگە ئۇيغۇن ئىش قىلمىغان بولىدۇ.

ھازىرقى زاماندا ئىلىم ياكى بىرەر ھۈنەر ۋە ياكى بىرەر كەسىپ ئۆگىنىپ ئۆزلىرىنى يېتىشتۈرۈشنىڭ ئورنىغا قاۋاقخانا، ئويۇنخانا، تاۋكا، تورخانا ۋە بەزمىخانىلاردا قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى نابۇت قىلىۋاتقان ياشلار ئەنە شۇلارنىڭ قاتارىدىندۇر.

---

[1] 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 1 ~ 3 - ئايەت.

• ئاللاھ تائالا نامازنىڭ پايدىلىرىدىن بىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

﴿... إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ... ﴿٤٥﴾﴾

«... شۈبھىسىزكى، ناماز قەبىھ سۆز - ھەرىكەتلەردىن ۋە يامان ئىشلاردىن توسىدۇ...»[1].

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۆزى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويىدۇكى، ناماز ئوقۇيدىغان بىر كىشىنىڭ يامان (دۇنياسىغا، ئاخىرىتىگە، ئۆزىگە ۋە باشقا مۇسۇلمانلارغا پايدىسى بولمىغان) ئىشلارنى قىلىشى ئۆتىگەن نامىزىنىڭ تەلەپكە لايىق ئۆتەلمىگەنلىكىنىڭ، شۇنداقلا ئۆتىگۈچىسىنىڭ ئەخلاقىغا تەسىر كۆرسىتەلمىگەنلىكىنىڭ ئالامىتىدۇر.

§6. سەيلە - ساياھەت

1. مەقسىتى

سەيلە - ساياھەت ئەرەبچىدە «سەپەر» دېگەن سۆز بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى، مەلۇم بىر ئىش ياكى زىيارەت ئۈچۈن بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە بېرىش دېگەن بولىدۇ. دىنىمىز ئىسلام بىرقانچە تۈرلۈك مەقسەت بىلەن سەپەر قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1) ئاڭ - سەۋىيەگە ئىگە بولۇش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۖ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾﴾

«مۇشرىكلار زېمىندا سەير قىلمىدىمۇ؟ ئەگەر ئۇلار سەير قىلغان بولسا، ئۇلارنىڭ قەلبلىرى بولاتتى، ئۇلار ئۇ قەلبلەر بىلەن ئەقىل ئىشلىتەتتى، ياكى

---

[1] 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 45 - ئايەت.

ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرى بولاتتى، ئۇلار ئۇ قۇلاقلار بىلەن ئاڭلايتتى. شۈبھىسىزكى، كۆزلەر كور بولمايدۇ، لېكىن كۆكرەكلەردىكى قەلبلەر كور بولىدۇ»[1].

2) بىلىم ۋە تەتقىقات

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿قُلْ سِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ٢٠﴾

«ئېيتقىنكى: ‹يەر يۈزىدە سەير قىلىپ، ئاللاھنىڭ يارىتىشنى قانداق باشلىغانلىقىنى كۆزىتىڭلار! ئاللاھ كەلگۈسىدە بۇ يارىتىشنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلايدۇ. ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر»[2].

3) دىنلار تارىخىنى ئۆگىنىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ۚ فَسِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ٣٦﴾

«شۈبھىسىزكى، بىز ھەر ئۈممەتكە ئەلچى ئەۋەتتۇق. ئۇ ئەلچى ئۇلارغا: ‹ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، تاغۇتتىن ساقلىنىڭلار› دېدى. ئاندىن ئۇلارنىڭ بەزىسى ئاللاھنىڭ ھىدايىتىگە ئېرىشتى، بەزىسى ئازغۇنلۇققا لايىق بولدى. يەر يۈزىدە سەير قىلىپ راستنى يالغان دېگۈچىلەرنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى كۆزىتىڭلار»[3].

4) ئىبادەت

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 22 - سۈرە ھەج، 46 - ئايەت.
② 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 20 - ئايەت.
③ 16 - سۈرە نەھل، 36 - ئايەت.

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَۖ وَمَن دَخَلَهُۥ كَانَ ءَامِنًاۗ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًاۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٧﴾﴾

«ئىنسانلار ئۈچۈن سېلىنغان تۇنجى ئىبادەتگاھ مەككىدىكى كەبىدۇر. ئۇ بەرىكەتلىكتۇر، ئالەملەر ئۈچۈن ھىدايەتتۇر. ئۇ يەردە روشەن ئايەتلەر بار. ئىبراھىمنىڭ ماقامى بار. كىم ئۇ يەرگە كىرسە ئامانلىققا ئېرىشىدۇ. بەيتۇللاھقا بېرىشقا يول تاپالىغانلارنىڭ ھەج قىلىشى ئاللاھنىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى ھەققىدۇر. كىم كاپىر بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، ئاللاھ ئالەملەردىن بىھاجەتتۇر»[①].

5) تىجارەت

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ ﴿١٥﴾﴾

«ئۇ شۇنداق زاتكى، زېمىننى سىلەرگە كۆنۈك ئۇلاغقا ئوخشاش قىلىپ بەردى. ئۇ ھالدا زېمىننىڭ ئۈستىدە مېڭىڭلار ۋە ئۇ زات بەرگەن رىزىقتىن يەڭلار، قايتا تىرىلدۈرۈلۈپ ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا قايتۇرۇلىسىلەر»[②].

﴿... وَءَاخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي ٱلْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ... ﴿٢٠﴾﴾

«ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تىلەپ زېمىندا سەپەر قىلىدىغان باشقا كىشىلەر»[③].

2. ئاياللارنىڭ سەپىردە مەھرەم شەرتى

ئاياللار ۋۇجۇد جەھەتتىن ئەرلەرگە قارىغاندا ئاجىز بولغانلىقى ئۈچۈن يامان نىيەتلىك كىشىلەردىن ئېپپەت - نومۇسنى، ئوغرى - قاراقچىلاردىن

① 3 - سۈرە ئال ئىمران، 96 - ۋە 97 - ئايەتلەر.
② 67 - سۈرە مۇلك، 15 - ئايەت.
③ 73 - سۈرە مۇززەممىل، 20 - ئايەت.

مال - مۈلكنى ساقلاشتا يېتەرسىز قالىدۇ. ئىنسانلار ھەر جەھەتتىن جاھىلىيەت ئىچىدە ياشاۋاتقان بىر زاماندا ۋە شۇنداق بىر ماكاندا پەيغەمبەر قىلىنىپ ئەۋەتىلگەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇسۇلمان ئاياللارغا مەھرەمسىز سەپەرگە چىقماسلىق توغرىسىدا پەرقلىق تەلىماتلار بەرگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

بەزى رىۋايەتلەردە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللارنى بىر كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەرگە مەھرەمسىز چىقىشتىن توسقانلىقى بايان قىلىنسا، بەزى رىۋايەتلەردە ئىككى كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەرگە مەھرەمسىز چىقىشتىن توسقانلىقى بايان قىلىنىدۇ. يەنە بەزى رىۋايەتلەردە ئۈچ - كېچە كۈندۈزلۈك سەپەرگە مەھرەمسىز چىقىشتىن توسقانلىقى رىۋايەت قىلىنسا، بەزى رىۋايەتلەردە مەھرەمسىز سەپەرگە چىقىشتىن مۇتلەق (يەنى ھېچ ۋاقىتتا باغلىق بولماستىن) توسقانلىقى بايان قىلىنىدۇ. شۇنىڭدەك، بەزى رىۋايەتلەردە ئاياللار يالغۇز سەپەرگە چىقالايدىغان بىر زامانلارنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن بېشارەت بەرگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ.

قۇرئان كەرىمدە ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپەرگە چىقىشىنىڭ چەكلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا بىرەر ئىشارەتنىڭمۇ يوق ئىكەنلىكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ توغرىدىكى يوليورۇقلىرىنىڭ پەرقلىق ئىكەنلىكى ۋە ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپەرگە چىقالايدىغانلىقى توغرىسىدا بەرگەن بېشارىتى، ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپەرگە چىقىشىنىڭ چەكلىنىشىنىڭ سەۋەبكە باغلىق بىر چەكلىمە ئىكەنلىكىگە، شۇنداقلا چەكلەيدىغان سەۋەب يوقالغان ھامان ئۇ چەكلىمىنىڭمۇ ئەمەلدىن قالىدىغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. مەزكۇر رىۋايەتلەرنىڭ بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1) بىر كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەر

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان بىر ئايالنىڭ، بىر كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەرگە مەھرەمسىز چىقىشى ھالال ئەمەس»[1].

[1] بۇخارى، «تەقسىرۇسسالات»، 4؛ مۇسلىم، «ھەج»، 419، 422؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 2؛ تىرمىزى، «رەدائ»، 15.

2) ئىككى كۈنلۈك سەپەر

ئەبۇ سەئىد خۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئايال كىشى ئىككى كۈنلۈك سەپەرگە، يېنىدا ئېرى ياكى مەھرىمى بولمىسا چىقمىسۇن»[1].

3) ئۈچ كۈنلۈك سەپەر

ئەبۇ سەئىد خۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان بىر ئايالنىڭ ئۈچ كۈنلۈك ۋە ئۈچ كۈنلۈكتىن ئارتۇق سەپەرگە، يېنىدا دادىسى ياكى ئوغلى ياكى ئېرى ياكى ئەر بىر تۇغقىنى ۋە ياكى ئۆزىگە مەھرەم كېلىدىغان بىر تۇغقىنى بولماستىن چىقمىسۇن»[2].

4) باشقا سەپەر

ئىبنى ئاbbاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئايال كىشى مەھرەمسىز سەپەرگە چىقمىسۇن»[3].

3. ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپىرى

1) پەيغەمبىرىمىزنىڭ بېشارىتى

ئەدى ئىبنى ھاتىم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئىدىم. بىر ئادەم كەلدى ۋە پېقىرلىقتىن دەرد تۆكتى. بۇ ئەسنادا يەنە بىر ئادەم كېلىپ يولدىكى بۇلاڭ - تالاڭلاردىن دەرد تۆكتى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا قاراپ: «ئى ئەدى! سەن

① بۇخارى، «جەزائۇسسەيد»، 26، «فەزلۇسسالات»، 6، «سەۋم»، 67؛ مۇسلىم، «ھەج»، 415.

② بۇخارى، «تەقسىرۇسسالات»، 4؛ مۇسلىم، «ھەج»، 413، 424؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 2؛ تىرمىزى، «رەدائ»، 15؛ ئىبنى ماجە، «مەناسىك»، 7؛ مۇۋەتتا، «ئىستىئزان»، 37.

③ بۇخارى، «جەزائۇسسەيد»، 24؛ مۇسلىم، «ھەج»، 424.

ھىرە[1] شەھىرىنى كۆردۈڭمۇ؟» دېدى. مەن: ياق، كۆرمىدىم، لېكىن ئاڭلىدىم دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېدى:

«ئەگەر ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولسا، تۆگىسىنى مىنگەن بىر ئايال ھىرەدىن يولغا چىقىپ، مەككىگە كېلىپ كەبىنى تاۋاپ قىلغانلىقىنى چوقۇم كۆرىسەن. ئۇ، بۇ يولۇچىلىقىدا ئاللاھتىن باشقا ھېچكىمدىن قورقمايدۇ». ....

ئەدى يەنە مۇنداق دەيدۇ: مەن تۆگىسىگە مىنىپ ئاللاھتىن باشقا ھېچكىمدىن قورقمىغان ھالدا ھىرەدىن كېلىپ بەيتۇللاھنى تاۋاپ قىلغان ئايالنى كۆردۈم......»[2].

2) ساھابىلەرنىڭ تەتبىقى

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىغا ھەجگە بېرىشلىرىغا رۇخسەت قىلغانلىقى، ئوسمان ئىبنى ئەففان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى ئۇلارغا مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتكەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ[3].

ئۆمەر، ئوسمان، ئابدۇررەھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇملار ۋە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرى بۇ ئىش توغرىسىدا قارار قىلىشقاندا ھېچبىر ساھابە قارشى چىقمىغان.

قۇرئان كەرىمدە ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپەر قىلىشىنىڭ ھاراملىقىغا دائىر بىر ئىشارەتنىڭمۇ يوقلىقى، بۇ توغرىدىكى ھەدىسلەرنىڭ پەرقلىق ۋە ھەممىسىنىڭ سەھىھ ئىكەنلىكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللار مەھرەمسىز سەپەرگە چىقالايدىغان بىر زاماننىڭ كېلىشىدىن بىشارەت بېرىشى ۋە بۇ بىشارەتنى ئاڭلىغان ساھابىنىڭ مەزكۇر بىشارەتنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقىغا گۇۋاھلىق بېرىشى، ساھابىلەرنىڭ تەتبىقى قاتارلىقلار شۇنىڭغا قەتئىي دالالەت قىلىدۇكى:

---

① ھىرە بۈگۈنكى ئىراقنىڭ نەجەف ۋە كۇفە رايونلىرىنىڭ ئوتتۇرىدا بىر كەنت. ھىرە ھەققىدە تەپسىلى مەلۇمات ئۈچۈن قاراڭ: ھۈسەيىن ئەلى داكۇكى، «ھىيرە»، *تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1998)، 18: 122.

② بۇخارى، «مەناقىب»، 25؛ تىرمىزى، «تەفسىرۇلقۇرئان»، 2.

③ قاراڭ: بۇخارى، « جەزائۇسسەيد»، 26.

ئاياللارنىڭ مەھرەمسىز سەپەرگە چىقىشىنىڭ ھاراملىقى سەۋەبكە باغلانغان بىر ھاراملىق بولۇپ، سەۋەب يوق بولسا ئۇ ھاراملىقمۇ يوق بولىدۇ. سەۋەب مەۋجۇت بولسا ئۇ ھاراملىقمۇ مەۋجۇت بولىدۇ. بۇ يەردىكى سەۋەب يولنىڭ خەتەرلىك بولۇشىدۇر.

4. ئاياللارنىڭ ماشىنا ھەيدىشى

دىنىمىز ئىسلامدا ئاياللارنىڭ ماشىنا ھەيدىشى چەكلەنمەيدۇ، يەنى ئاياللار بارىدىغان يېرىگە ماشىنىنى ئۆزى ھەيدەپ بارسا بولىدۇ. چۈنكى ئاياللار ئىنسانىيەتنىڭ يېرىمىدۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە پۈتۈن ئىنسانىيەتنى يەر يۈزىدە بىرقانچە مەقسەت بىلەن سەپەر قىلىشقا رۇخسەت بېرىدۇ، ھەتتا ئەمر قىلىدۇ. يۇقىرىدا تەپسىلىي ئوتتۇرىغا قويۇلغاندەك ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئەمرىدە ئەر - ئايال ئايرىلمايدۇ.

ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاياللار مەھەللە ئارىسىدا قىلىدىغان سەپەر، يول بىخەتەر بولغاندا ئۆزى يالغۇز ياكى باشقا ئاياللارنىڭ ھەمراھلىقىدا قىلىدىغان، يول بىخەتەر بولمىغاندا يېنىدا بىرەر مەھرىمى بولغان ھالدا قىلىدىغان سەپەر قاتارلىق سەپەرلىرىدە بارىدىغان يېرىگە ئات، ئېشەككە ئوخشاش ئۇلاغلارغا مىنىپ بارسا بولىدۇ. بۇ ئەسلا چەكلەنمەيدۇ. مىنگەن ئۇلاغنىڭ باش بېغىنى قولىدا تۇتۇپ ئىككى پۇتىدا دېۋىتىپ ئۇ ئۇلاغنى تېز مېڭىشقا زورلىشى دۇرۇس بولغان بىر ئايالنىڭ، زامانىۋى ئۇلاغ بولغان ماشىنىغا چىقىپ ئۇنىڭ باش بېغى بولغان رولىنى تۇتۇپ ماڭغۇزىدىغان يېرىگە پۇتى بىلەن بېسىپ (دېۋىتىپ) بېرىشىنىڭ ھېچقانداق يامان تەرىپى يوق. ئۇ ئىككى ئۇلاغنىڭ بىرى باش بېغى بىلەن باشقۇرۇلىدۇ، يەنە بىرى رول بىلەن. بىرى دېۋىتىپ ھەيدىلىدۇ، يەنە بىرى مايغا بېسىپ ھەيدىلىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق.

مۇھىم بولغىنى ئايال كىشىنىڭ بىر يەرگە بېرىشىدىن يولدىشىنىڭ ياكى ئۆيىدىكىلىرىنىڭ خەۋىرى بولۇشى، كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ ئىسلامىي ئۆلچەمگە ئۇيغۇن بولۇشى، نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىماسلىقى ۋە نازلىنىپ گەپ قىلماسلىقىدۇر.

بارىدىغان يېرىگە ئۇلاغقا مىنىپ ياكى زامانىۋى قاتناش ۋاستىلىرىدىن بىرىگە ئولتۇرۇپ بارسا بولىدىغان ئايال كىشى، مىنگەن ئۇلىغىنىڭ باش

بىغنى تۇتۇپ باشقۇرۇپ بارماقچى بولغان يېرىنىڭ يولىدا ماڭدۇرغاندەك، ئۇلتۇرغان زامانىۋى ئۇلغى بولغان ماشىنىسىنىڭ باش بېغى بولغان رولنى تۇتۇپ بارىدىغان يېرىگە ئاپىرىدىغان يولدا ماڭغۇزۇپ شۇ يەرگە بارسا نېمە ئۈچۈن بولمايدۇ؟ بۇ ئايال ئۇ ماشىنىنى ھەيدەش بىلەن نېمە گۇناھ قىلدى؟ قانداق جىنايەت ئۆتكۈزدى؟ دىنىمىزنىڭ قايسى چەكلىمىسىگە بويسۇنمىدى؟ ياكى قايسى ئەمرىگە ئىتائەت قىلمىدى؟

«ئاياللارنىڭ ماشىنا ھەيدىشى ھارام» دېگۈچىلەرگە مەلۇم بولغايكى:

ئاللاھ تائالا ھالال - ھارام قىلىش ھوقۇقىنى ھېچكىمگە بەرمىگەن. دەلىلگە ئاساسلانماستىن «ماۋۇ ھالال، ئاۋۇ ھارام» دېگۈچىلەر ئاللاھقا يالغان چاپلىغان بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ ٱلۡكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٞ وَهَٰذَا حَرَامٞ لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ ١١٦﴾

«تىللىرىڭلار توقۇغان يالغانغا ئاساسلىنىپ ‹ئۇ ھالال، بۇ ھارام› دېمەڭلار. بولمىسا ئاللاھقا يالغاننى چاپلىغان بولىسىلەر. ئاللاھقا يالغاننى چاپلىغانلار ھەرگىزمۇ مۇرادىغا يېتەلمەيدۇ»①.

7§. ئەر - ئاياللارنىڭ ئارىلىشىپ ياشىشى

ئاياللار ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ يېرىمىدۇر. بۇنى ئەقىل تونۇيدۇ، ئەمەلىيەت ئىسپاتلايدۇ. ئەر - ئاياللارنىڭ، تۇرمۇشنىڭ ھەر ساھەسىدە بىر - بىرى بىلەن ئارىلىشىپ ياشاشقا ئېھتىياجى بار. ئىسلام دىنى ئەر - ئاياللارنى ئايرىلىپ ياشاشقا بۇيرۇماستىن، ئۇلارنى مەلۇم چەك - چېگرا ئىچىدە ئارىلىشىپ ياشاشقا بۇيرۇغان.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿قُل لِّلۡمُؤۡمِنِينَ يَغُضُّواْ مِنۡ أَبۡصَٰرِهِمۡ وَيَحۡفَظُواْ فُرُوجَهُمۡۚ ذَٰلِكَ أَزۡكَىٰ لَهُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا يَصۡنَعُونَ ٣٠ وَقُل لِّلۡمُؤۡمِنَٰتِ يَغۡضُضۡنَ مِنۡ أَبۡصَٰرِهِنَّ وَيَحۡفَظۡنَ

① 16 - سۈرە نەھل، 116 - ئايەت.

فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ ءَابَآئِهِنَّ أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ أَخَوَٰتِهِنَّ أَوْ نِسَآئِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ أَوِ ٱلتَّٰبِعِينَ غَيْرِ أُو۟لِى ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ أَوِ ٱلطِّفْلِ ٱلَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا۟ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

«مۇئمىن ئەرلەرگە ئېيتقىن: نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئىپپەتلىرىنى ساقلىسۇن. بۇ، ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ پاكتۇر. ئاللاھ ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىدىن خەۋەرداردۇر. مۇئمىن ئاياللارغىمۇ ئېيتقىن: نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن. ئىپپەتلىرىنى ساقلىسۇن. زىننەتلىرىنى ئاشكارىلىمىسۇن - ئۇ زىننەتلەرنىڭ ئۇچۇق بولغان قىسمى مۇستەسنا -. ياغلىقلىرى بىلەن بويۇن ۋە كۆكرەكلىرىنى ياپسۇن. زىننەتلىرىنى ئەرلىرىدىن، دادىلىرىدىن، قېيناتىلىرىدىن، ئۆز ئوغۇللىرىدىن، ئۆگەي ئوغۇللىرىدىن، قېرىنداشلىرىدىن، قېرىنداشلىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن، ھەمشىرىلىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن، ئاياللىرىدىن، قول ئاستىدىكىلەردىن، ئۆيلىنىشكە ئېھتىياجى يوق ئەرلەرنىڭ ئىچىدىن ئۆزىگە تەۋە بولغانلاردىن ۋە ئاياللارنىڭ ئۇياتلىق يەرلىرىنى تېخى پەرق ئەتمىگەن باللاردىن باشقا ھېچكىمنىڭ يېنىدا ئاچمىسۇن. يوشۇرغان زىننەتلىرىنى بىلىنسۇن دەپ پۇتلىرىنى ئۇرمىسۇن. ئى مۇئمىنلار! ھەممىڭلار ئاللاھقا تەۋبە قىلىڭلار، مۇرادىڭلارغا يېتەلەيسلەر»①

بۇ ئىككى ئايەتتىن تۆۋەندىكى مەزمۇنلار چىقىدۇ:

- ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىدە ئەرلەرنىڭ ئەتراپىدا ئاياللار، ئاياللارنىڭ ئەتراپىدا ئەرلەر بولىدۇ. چۈنكى بىرىنچى ئايەتنىڭ «مۇئمىن ئەرلەرگە ئېيتقىن: نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئىپپىتىنى ساقلىسۇن» دېگەن قىسمى، ئەرلەرنىڭ ئەتراپىدا نامەھرەم ئاياللارنىڭ بولىدىغانلىقىنى، ئەرلەرنىڭ ئۇلارغا تىكىلىپ قارىماسلىقىنىڭ ۋە ئۇلاردىن ئۆزلىرىنىڭ جىنسىي پاكلىقىنى ساقلىشىنىڭ لازىملىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەرلەرنىڭ نامەھرەمگە

① 24 - سۈرە نۇر، 30 - ۋە 31 - ئايەتلەر.

قاراش ۋە ئۇلاردىن ئۆزلىرىنىڭ ئىپپىتىنى ساقلىماسلىق ئىمكانىيىتى بولمىغان يەردە ئۇلارغا بۇ توغرىدا بىر چەكلىمە قويغانلىقىنىڭ پايدىسى يوق.

• «قارىمسۇن» دېگەن چەكلىمە مۇتلەق بولماستىن، «تىكىلىپ» ئىپادىسى بىلەن بىرلىكتە كەلگەن. بۇ ھەر قانداق قاراشنىڭ ئەمەس، شەھۋانىي كۆز بىلەن ۋە يامان نىيەت بىلەن قاراشنىڭ چەكلەنگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا: «ئى ئەلى! ئارقا ـ ئارقىدىن قارىما، بىرىنچى قېتىملىقىغا رۇخسەت قىلىنىدۇ، ئىككىنچى قېتىملىقى مەنئى قىلىنىدۇ» دېگەن ھەدىسىمۇ بۇ مەنىنى تەكىتلەيدۇ①.

• ئاياللار يۈزلىرىنى يۆگەشكە ئەمر قىلىنمايدۇ. ئەگەر ئاياللارنىڭ يۈزلىرىنى يۆگىشى پەرز بولسا ۋە ئۇلار بۇ پەرزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن يۈزلىرىنى يۆگىگەن بولسا، بۇ ئەھۋالدا ئەرلەرگە «تىكىلىپ قارىمسۇن» دېيىشنىڭ بىر مەنىسى بولمايتتى.

بۇنى 33 ـ سۈرە ئەھزابنىڭ 52 ـ ئايىتىنىڭ بېشىدىكى: ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ ـ ئى مۇھەممەد! بۇندىن ئېتىبارەن باشقا ئاياللارنى ئېلىشىڭ، ئاياللىرىڭنى ئالماشتۇرۇشۇڭ ـ باشقا ئاياللارنىڭ جامالى سېنى مەپتۇن قىلىۋالغان تەقدىردىمۇ ـ ساڭا ھالال بولمايدۇ﴾ دېگەن ئىپادىمۇ تەكىتلەيدۇ. چۈنكى بۇ ئايەتتىكى (تەرجىمىسىدىكى) «جامالى» دېگەن سۆزنىڭ ئەرەبچىسى «ھۇسن» دۇر. ئەرەبچىدىكى ھۇسن، ئۇيغۇرچىدا جامال، ھۆسن، چىراي قاتارلىق سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى يۈزنىڭ گۈزەللىكى دېگەن مەنىنىلا ئىپادىلەيدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئەجەپلەندۈرىدىغان گۈزەل يۈزنىڭ ئوچۇق يەنى يۆگەلمىگەن بولۇشى كېرەك. يۆگەلگەن يۈز قارشى جىنسنى ئەجەبلەندۈرمەيدۇ.

• ئىككىنچى ئايەتنىڭ بېشىدىكى «مۇئمىن ئاياللارغىمۇ ئېيتقىن: نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمسۇن. ئىپپىتىنى ساقلىسۇن. زىننەتلىرىنى

---

① تىرمىزى، «ئەدەب»، 28؛ ئەبۇ داۋۇد، «نىكاھ»، 44.

ئاشكارىلىمىسۇن» دېگەن قىسىم، ئەرلەرگە قويۇلغان چەكلىمىنىڭ ئاياللارغىمۇ ئوخشاش ھالدا قويۇلغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

• بۇ ئىككى ئايەت ھەر ئىككى جىنسنى زىنادىن ئىبارەت قەبىھ ئىشتىن يىراق تۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ، شۇنداقلا 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 32 - ئايىتىدىكى «زىناغا يېقىنلاشماڭلار، چۈنكى ئۇ قەبىھ ئىشتۇر ۋە يامان يولدۇر» دېگەن چەكلىمىنى بايان قىلىدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە «زىناغا يېقىنلىشىشتىن توسىدۇ» يۇقىرىدىكى ئىككى ئايەتتە [1] بولسا، قانداق قىلسا زىناغا يېقىنلاشقانلىق بولىدىغانلىقنى بايان قىلىدۇ.

• زىنادىن ئىبارەت قەبىھ ئىشقا يېقىنلاشتۇرىدىغان ھەرقانداق سۆز - ھەرىكەت قەتئىي مەنئى قىلىنىدۇ. بۇنى يۇقىرىدىكى ئايەتنىڭ ئىككىنچىسىدە ئاياللارنىڭ زىننەتلىرىنى ئاشكارىلاشتىن ۋە زىننەتلىرىنى بىلىنسۇن دەپ يەرگە قاتتىق دەسسەپ مېڭىشتىن مەنئى قىلىنىشى ئىپادىلەيدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «نىكاھ چۈشىدىغان ئەر - ئاياللار يالغۇز بىر يەردە تۇرمىسۇن. ئەگەر تۇرۇپ قالسا، ئۇ ئىككىسىنىڭ ئۈچىنچىسى شەيتان بولىدۇ»[2] دېگەن مەزمۇندىكى ھەدىسى ئەنە شۇ ئايەتلەرنىڭ بىر مەنىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

تۆۋەندىكى ئايەت مەسىلىنى ناھايىتى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ ... ﴿٦١﴾﴾

«ئەما، توكۇر ۋە كېسەل كىشىلەر سىلەر بىلەن ھەمداستىخان بولسا ھېچ گۇناھكار بولمايدۇ. شۇنىڭدەك، سىلەرمۇ ئۆز ئۆيلىرىڭلاردىن، ئاتىلىرىڭلارنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئانىلىرىڭلارنىڭ ئۆيلىرىدىن،

---

[1] قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 30 ۋە 31 - ئايەتلەر.

[2] تىرمىزى، «رىدائە»، 16.

قېرىنداشلىرىڭلارنىڭ ئۆيلىرىدىن، ھەمشىرىلىرىڭلارنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئاتىلىرىڭلارنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئاتىلىرىڭلارنىڭ ھەمشىرىلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئانىلىرىڭلارنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئانىلىرىڭلارنىڭ ھەمشىرىلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن، ئاچقۇچلىرىنى سىلەر باشقۇرۇۋاتقان ئۆيلەردىن ۋە دوستۇڭلارنىڭ ئۆيلىرىدىن بىر نەرسە يېسەڭلار گۇناھكار بولمايسىلەر. ھەممىڭلار بىر يەرگە جەم بولۇپ يېسەڭلارمۇ، ئايرىم - ئايرىم يېسەڭلارمۇ ھېچ گۇناھكار بولمايسىلەر»[1].

خۇلاسە

ئەر - ئاياللار ئىجتىمائىي ھاياتىدا بولۇپمۇ قاتناش ۋاستىلىرى، مەجلىس، يول، دوختۇرخانا، توي - تۆكۈن سورۇنلىرى ۋە ئادەمگەرچىلىك باردى - كەلدىلىرى قاتارلىق جايلاردا ھەر ئىككى جىنسنىڭ يۇقىرىدىكى شەرتلەرگە رىئايە قىلغان ھالدا بىر يەردە تۇرۇشى مەنئى قىلىنمايدۇ.

ئەگەر بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنىڭ بىر ئىشخانىدا ئىشلىشىگە ياكى ئەر كىشىنى ئايال دوختۇرنىڭ، ئايال كىشىنى ئەر دوختۇرنىڭ داۋالىشىغا توغرا كېلىپ قالسا، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شەرتلەرگە ھەر ئىككى تەرەپ رىئايە قىلغاندىن سىرت، ئىككىسى بىر جايدا يالغۇز تۇرۇپ قالماسلىق شەرتىگىمۇ رىئايە قىلىشلىرى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن يا ئۇلارنىڭ يېنىدا باشقا بىرىنىڭمۇ بولۇشى ياكى ئىشىكنىڭ ئوچۇق تۇرۇشى كېرەك.

8§. قوشنا ھەققى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشْرِكُواْ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا وَبِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱلْجَارِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْجَارِ ٱلْجُنُبِ وَٱلصَّاحِبِ بِٱلْجَنۢبِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾﴾

«ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، ئاللاھقا ھېچ نەرسىنى شېرىك قىلماڭلار. ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار. ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭلارغا، يېتىملەرگە،

---

[1] 24 - سۈرە نۇر، 61 - ئايەت.

مسكىنلەرگە، يېقىن قوشنىلارغا، يىراق قوشنىلارغا، يېنىڭلاردىكى ھەمراھىڭلارغا، يولۇچىلارغا ۋە قول ئاستىڭلاردىكىلەرگىمۇ ياخشىلىق قىلىڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ھاكاۋۇرنى ۋە مەنمەنچىنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[1].

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

- ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«جىبرىئىل ماڭا قوشنىغا ياخشىلىق قىلىشنى تەۋسىيە قىلىۋەرگەچكە، قوشنىلارنى بىر - بىرىگەمىراسخور قىلامدىغاندۇ دەپ ئويلاپ قالدىم»[2].

مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا: ئى رەسۇلۇللاھ! مېنىڭ ئىككى قوشنام بار. ئالدى بىلەن ئۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسىغا سوۋغا بەرسەم بولار؟ دېدىم، ئۇ: «ئىشىكى ساڭا يېقىنراق بولغىنىغا دېدى»[3].

- ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«ئاللاھ تائالا بىلەن قەسەمكى، كامىل مۇئمىن بولغان بولمايدۇ، ئاللاھ تائالا بىلەن قەسەمكى، كامىل مۇئمىن بولغان بولمايدۇ، ئاللاھ تائالا بىلەن قەسەمكى، كامىل مۇئمىن بولغان بولمايدۇ» دېگەن ئىدى، بىرەيلەن، ئى رەسۇلۇللاھ! كىم كامىل مۇئمىن بولمايدۇ؟ دەپ سورىدى، ئۇ: «قوشنىلىرىغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشتىن ئۆزىنى ساقلىمىغان ئادەم» دېدى[4].

«ئى مۇسۇلمان ئاياللار! قوشنىڭلارغا قوينىڭ پاچىقى چاغلىق نەرسە بولسىمۇ ئاز كۆرمەي سۇنۇڭلار»[5]. «كىشى ئۆزىنىڭ تېمىغا قوشنىسىنىڭ

① 44 - سۈرە نىسا، 36 - ئايەت.

② بۇخارى، «ئەدەب»، 28؛ مۇسلىم، «بىرر»، 140؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 132؛ تىرمىزى، «بىرر»، 28.

③ بۇخارى، «ئەدەب»، 32، «شۇفئە»، 3، «ھىبە»، 16؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 132.

④ بۇخارى، «ئەدەب»، 29؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 73.

⑤ بۇخارى، «ئەدەب»، 30، «ھىبە»، 1؛ مۇسلىم، «زاكات»، 90؛ تىرمىزى، «ۋەلائ ۋە ھىبە»، 6.

ياغاچ قويۇۋېلىشنى توسمىسۇن»[①]. «كىمكى ئاللاھ تائالاغا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىكەن، قوشنىسىغا ئەزىيەت يەتكۈزمىسۇن»[②].

§9.توي مۇراسىمى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾﴾

«ئاراڭلاردىكى بويتاق ئەر - ئاياللارنى ۋە لاياقەتلىك بولغان قۇل - چۆرىلىرىڭلارنى نىكاھلاندۇرۇڭلار. ئەگەر ئۇلار پېقىر بولسا ئاللاھ ئۆز پەزلىدىن ئۇلارنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامدايدۇ. ئاللاھنىڭ پەزلى كەڭدۇر، ئۇ بىلگۈچىدۇر»[③].

«نىكاھ» كەلىمىسى قۇرئان كەرىمدە پەرقلىق شەكىللىرى بىلەن 23 يەردە كېلىدۇ. بۇ كەلىمىدىن تۈرلەنگەن كەلىمىلەر ئۆتۈمسىز بولغاندا ئۆيلىنىش كېلىشىمى تۈزمەك، ئۆتۈملۈك بولغاندا ئۆيلىنىش كېلىشىمى تۈزدۈرمەك دېگەن بولىدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ بويتاق ئەر - ئاياللارغا «نىكاھلىنىڭلار» دېمەستىن مۇئمىنلار جامائەسىگە «نىكاھلاندۇرۇڭلار» دېيىشى ئۇ كېلىشىمنى ئەسلىدە بويتاق ئەر - ئاياللار تۈزىدۇ، لېكىن ئى مۇئمىنلار! سىلەر ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىغا باشتىن - ئاخىر قول تىقىڭلار ۋە يېنىدا ھازىر بولۇڭلار دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

بۇ بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنىڭ توي قىلىشىنىڭ مەسلىھەتلىشىشتىن تارتىپ تاكى كېلىشىم تۈزۈش ئەسناسىغىچە بولغان باسقۇچلاردا ئۇ ئىككىيلەننىڭ ئەل - جامائىتى ھېسابلىنىدىغان مۇئمىنلارنىڭ ئاكتىپ ھالدا قاتنىششىنىڭ، كېلىشىم تۈزۈش ئەسناسىدا ھەممىسىنىڭ بىردەك ھازىر

① بۇخارى، «مەزالىم»، 20؛ مۇسلىم، «مۇساقات»، 36؛ مۇۋەتتا، «ئەقدىيە»، 32؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەقدىيە»، 1؛ تىرمىزى، «ئەھكام»، 18.

② بۇخارى، «ئەدەب»، 31، 85، «نىكاھ»، 80، «رىقاق»، 23؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 74؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 131.

③ 24 - سۈرە نۇر، 32 - ئايەت.

بولۇشىنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى مۇشۇنداق بولغاندىلا ئۇ مۇئمىنلار مەزكۇر ئەر - ئايالنى «نىكاھلاندۇرغان» بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى دالالەت قىلىدۇكى، ئۆيلىنىش كېلىشىمى زور كۆپچىلىكنىڭ ھۇزۇرىدا ئېلان قىلىش بىلەن تۈزۈلىدۇ. «توي» دېگەن سۆز بۇ ئېلاننىڭ خەلق تىلىدا ئىپادىلىنىشىدۇر.

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

● ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، بىر ئايالنى ئەنسارلاردىن بىر كىشىگە ياتلىق قىلغان ئىدۇق، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئى ئائىشە! ئويۇنۇڭلار يوقمۇ؟ چۈنكى ئەنسارلار ئويناشنى ياخشى كۆرىدۇ» دېدى[①].

● مۇھەممەد ئىبنى ھاتىب جۇمەھى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «نىكاھدا ھالال بىلەن ھارامنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق داپ ۋە ئاۋازدۇر»[②]. بۇ ھەدىستىكى ئاۋاز ناخشا، غەزەل، شېئىر - قوشاق قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

● ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا ئەنسارلاردىن بىر يېقىنىنىڭ قىزىنى ياتلىق قىلغان ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام كېلىپ مۇنداق دېدى: «قىزنى يوللىدىڭلارمۇ؟» دېدى، ئۇلار: ھەئە دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە نەغمە قىلىدىغان كىشىمۇ ئەۋەتتىڭلارمۇ؟» دېدى، ئائىشە: ياق دېدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئەنسارلار، غەزەل ئېيتىش ئادىتى بولغان قەۋمدۇر، كاشكى ئۇلارغا: ‹يېنىڭلارغا بىز كەلدۇق، يېنىڭلارغا بىز كەلدۇق - بولسۇن بۇ توي بىزگە ھەمدە سىلەرگە قۇتلۇق› دەپ غەزەل ئېيتىدىغان بىرىنى ئەۋەتكەن بولساڭلار»[③].

● مۇئەۋۋىزنىڭ قىزى رۇبەييىئ رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تويۇم بولغان كۈنى ئەتىگەن يېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى، ئۇ ئەسنادا بىرقانچە قىزچاق داپ چېلىپ بەدىردە ئۆلتۈرۈلگەن ئاتىلىرى ھەققىدە مەرسىيە ئوقۇۋاتاتتى، تاكى بىر قىز: «ئىچىمىزدە ئەتىكى

---

① بۇخارى، «نىكاھ»، 63.

② تىرمىزى، «نىكاھ»، 6؛ نەسەئى، «نىكاھ»، 72؛ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 20؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 24: 189.

③ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 21؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 23: 379، 380، 27: 267.

ئىشلارنى بىلدىغان پەيغەمبەر بار» دېدى، شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئۇنداق دېمە، دەۋاتقىنىڭنى دېگىن» دېدى[1].

• ئەمر ئىبنى سەئد رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ مۇنداق دەيدۇ: بىر توي ئەسناسىدا قۇرەزە ئىبنى كەئب ۋە ئەبۇ مەسئۇد ئەلئەنسارىنىڭ يېنىغا كىردىم، بىرقانچە قىز ناخشا ئېيتىۋاتاتتى، چىداپ تۇرالماي: «سىلەر رەسۇلۇللاھ ئەلەيهىسسالامنىڭ ئىككى ساھابىسى ۋە بەدىر ئەھلىدىن تۇرۇقلۇق يېنىڭلاردا مۇشۇنداق ئىش قىلىنسا بولامدۇ؟» دەپ تاشلىدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار: «خالىساڭ ئولتۇرۇپ بىز بىلەن ئاڭلىغىن، خالىساڭ كەتكىن، بىزگە تويدا ئويناشقا رۇخسەت بېرىلدى» دېدى[2].

بۇ ئايەت ۋە رىۋايەتلەردىن تۆۋەندىكى ھۆكۈملەر چىقىدۇ:

• ئۆيلىنىش كېلىشمى (نىكاھنىڭ پۈتۈن شەرتلىرى ھازىرلانغاندىن كېيىنكى ئالدىم - تەگدىم باسقۇچى) ئەل - جامائەتنىڭ ھۇزۇرىدا بولۇشى لازىم، شۇنداق بولغاندا بىر جۈپ ئەر - ئايالنىڭ «نىكاھلىنىشى» باشقا مۇئمىنلارنىڭ «نىكاھلاندۇرۇشى» بىلەن ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ.

• بۇ نىكاھنى تويغا ھازىر بولغان - بولمىغان پۈتۈن ئەل - يۇرتقا ئېلان قىلىش ئۈچۈن ناغرا - سۇناي ۋە داقا - دۇمباق چېلىشقا بولىدۇ، ھەتتا ياخشى بولىدۇ.

• دىنى تەۋەررۇكلەرگە تەنە قىلمايدىغان، مىللىي ئادەتلەرنى كەمستمەيدىغان ۋە شەرئىي قائىدىلەرگە زىت كەلمەيدىغان ناخشا، قوشاق، شېئىر، غەزەل،...لەرنى ئېيتىشقا، ئۇلارغا تەڭكەش قىلىپ مۇزىكا چېلىشقا، شۇنداقلا ئەخلاقسىزلىققا چاقىرمايدىغان، ھاياسىزلىققا ئۈندىمەيدىغان، شەھۋانىيەتنى ئېپادىلىمەيدىغان، ئەر - ئاياللار ئارىلىشىپ ئوينىمايدىغان ۋە ئۇلارنىڭ فىترىتىگە زىت كەلمەيدىغان ئويۇنلارنى ئويناشقا ۋە كۆرۈشكە بولىدۇ.

ئەسكەرتىش:

تويدا ھەر ئىشتا ئىسراپتىن ساقلىنىش، دىنىمىزدا چەكلەنگەن يېمەك - ئىچمەكلەردىن يىراق تۇرۇش، كېلىنىڭ ۋە كۈيئوغۇلنىڭ توي كىيىملىرى

---

① بۇخارى، «مەغازى»، 12، «نىكاھ»، 49؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 58؛ تىرمىزى، «نىكاھ»، 6.

② نەسەئى، «نىكاھ»، 80.

بۇ كىتابنىڭ «كىيىم - كېچەك» بۆلۈمىدىكى شەرتلەرگە ئۇيغۇن بولۇش، غەيرىي مۇسۇلمانلارنىڭ ئادەتلىرىنى دورىماسلىق قاتارلىقلارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

توي قىلغان قىز - يىگىتكە يېقىن - يورۇق، دوست - بۇرادەر ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۆزلىرىنىڭ ماددىي ئىمكانىيىتىگە قاراپ كۆڭۈل رازىلىقى بىلەن مەلۇم مىقداردا نەق پۇل ياكى بىرەر ماددىي بۇيۇم سوۋغات قىلسا ياخشى بولىدۇ. چۈنكى توي قىلىش ياخشى ئىشتۇر، دىنىمىز ياخشى ئىشقا ياردەملىشىشكە ئەمر قىلىدۇ. قېرىنداشقا ياردەم قىلىشقا تەشۋىق قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَتَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْبِرِّ وَٱلتَّقْوَىٰ ۖ ... ﴿٢﴾﴾

«ياخشىلىققا ۋە تەقۋادارلىققا ياردەملىشىڭلار»[1].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«كىمكى ئۆز قېرىندىشىغا يار - يۆلەك بولىدىكەن، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا يار - يۆلەك بولىدۇ»[2].

بۇنى «ھارام» دېگۈچىلەرگە مەلۇم بولغايكى، ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾﴾

«تىللىرىڭلار توقۇغان يالغانغا ئاساسلىنىپ ‹ئۇ ھالال، بۇ ھارام› دېمەڭلار. بولمىسا ئاللاھقا يالغاننى چاپلىغان بولىسىلەر. ئاللاھقا يالغاننى چاپلىغانلار ھەرگىزمۇ مۇرادىغا يېتەلمەيدۇ»[3].

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 2 - ئايەت.

② مۇسلىم، «زىكىر، دۇئا، تەۋبە ۋە ئىستىغفار»، 38؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 67؛ تىرمىزى، «ھۇدۇد»، 3، «ئەبۋابۇل بىررى ۋەسسىلە»، 19، «ئەبۋابۇل قىرائات»، 12؛ ئىبنى ماجە، «ئىفتىتاھۇل كىتاب»، 17.

③ 16 - سۈرە نەھل، 116 - ئايەت.

§10. ھېيت (بايرام)

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَقَدۡ أَرَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَىٰ ۝٥٦ قَالَ أَجِئۡتَنَا لِتُخۡرِجَنَا مِنۡ أَرۡضِنَا بِسِحۡرِكَ يَٰمُوسَىٰ ۝٥٧ فَلَنَأۡتِيَنَّكَ بِسِحۡرٖ مِّثۡلِهِۦ فَٱجۡعَلۡ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكَ مَوۡعِدٗا لَّا نُخۡلِفُهُۥ نَحۡنُ وَلَآ أَنتَ مَكَانٗا سُوٗى ۝٥٨ قَالَ مَوۡعِدُكُمۡ يَوۡمُ ٱلزِّينَةِ وَأَن يُحۡشَرَ ٱلنَّاسُ ضُحٗى ۝٥٩﴾

«بىز فىرئەۋنگە ئايەتلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى كۆرسەتتۇق. لېكىن ئۇ يالغان دېدى ۋە باش تارتتى. ئۇ مۇنداق دېدى: ‹ئى مۇسا! سەن سېھرىڭ بىلەن بىزنى يۇرتىمىزدىن چىقىرىۋەتكىلى كەلدىڭمۇ؟ بىزمۇ ساڭا سېنىڭكىگە ئوخشاش سېھىر كۆرسىتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بىلەن ئۆزۈڭنىڭ ئارىسىدا ئۇچرىشىش ۋاقتى بەلگىلىگىن. ئۇنىڭغا ھېچ قايسىمىز خىلاپلىق قىلمايلى. ئۇچرىشىدىغان يېرىمىزمۇ ئوتتۇرىدا بىرخىل يەر بولسۇن›. مۇسا: ‹سىلەر بىلەن ئۇچرىشىش ۋاقتىمىز زىننەت كۈنى بولسۇن، خەلق چاشگاھ ۋاقتىدا يىغىلسۇن› دېدى»①.

﴿قَالَ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ ٱللَّهُمَّ رَبَّنَآ أَنزِلۡ عَلَيۡنَا مَآئِدَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ تَكُونُ لَنَا عِيدٗا لِّأَوَّلِنَا وَءَاخِرِنَا وَءَايَةٗ مِّنكَۖ وَٱرۡزُقۡنَا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ۝١١٤ قَالَ ٱللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيۡكُمۡۖ فَمَن يَكۡفُرۡ بَعۡدُ مِنكُمۡ فَإِنِّيٓ أُعَذِّبُهُۥ عَذَابٗا لَّآ أُعَذِّبُهُۥٓ أَحَدٗا مِّنَ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝١١٥﴾

«مەريەمنىڭ ئوغلى ئىيسا ئېيتتى: ‹ئى رەببىمىز ئاللاھ! بىزگە ئاسماندىن بىر داستىخان چۈشۈرۈپ بەرگىنكى، بىز ئۈچۈن، ئاۋۋىلىمىز ۋە ئاخىرىمىز ئۈچۈن بايرام، سەندىن بىر ئايەت بولسۇن②. بىزگە رىزىق بەرگىن. سەن رىزىق بەرگۈچىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسىسەن›. ئاللاھ: ‹مەن ئۇ داستىخاننى

---

① 20 - سۈرە تاھا، 56 ~ 59 - ئايەتلەر.

② يەنى ئۇ داستىخان چۈشكەن كۈن بىزلەر ئۈچۈن ۋە بىزدىن كېيىن قىيامەتكە قەدەر دۇنياغا كېلىدىغان پۈتۈن قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن بايرام كۈنى بولۇپ قالسۇن، ئۇ داستىخان سېنىڭ بىزگە بەرگەن بىر مۆجىزەڭ بولۇپ قالسۇن.

سىلەرگە چوقۇم چۈشۈرىمەن. ئەمما ئۇنىڭدىن كېيىن سىلەردىن كىم تۇزكورلۇق قىلىدىكەن، ئۇنى شۇنداق ئازاب بىلەن ئازابلايمەنكى، ئالەملەردىن ھېچكىمنى ئۇ ئازاب بىلەن ئازابلىمايمەن› دېدى»[1].

قۇرئان كەرىمدە ئەنە شۇ ئىككى بايرام كۈنى زىكىر قىلىنىدۇ. ئايەتتە بۇ كۈنلەرنىڭ بىرىنچىسىنىڭ زىننەت كۈنى، ئىككىنچىسىنىڭ ھېيت (بايرام) كۈنى دېيىلىشى بايرام كۈنلىرىنىڭ ئىنسانلار زىننەتلىنىپ خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزىدىغان كۈنلەر ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھېيت كۈنلىرىدە قىلغان ئىشلىرى، ئېيتقان سۆزلىرى ۋە كۆرسەتكەن سۈكۈتلىرى ئەنە شۇ ئايەتلەرنى تەپسىر قىلىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر:

- ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ روزا ھېيت كۈنى ۋە قۇربان ھېيت كۈنى غۇسۇل قىلاتتى[2].
- زۇھرىدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ روزا ھېيت نامىزىغا چىقسا نامازگاھقا كېلىپ نامازنى ئادا قىلغانغا قەدەر تەكبىر ئېيتاتتى، نامازنى ئادا قىلغان چېغىدا تەكبىر ئېيتىشنى توختىتاتتى[3].
- ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئىككى ھېيتتا فەزل ئىبنى ئابباس، ئابدۇللاھ، ئابباس، ئەلى، جەئفەر، ھەسەن، ھۈسەيىن ئۇسامە ئىبنى زەيد، زەيد ئىبنى ھارىسە ۋە ئەيمەنلەر بىلەن بىرلىكتە چىقاتتى ۋە نامازگاھقا كەلگەنگە قەدەر يۇقىرى ئاۋاز بىلەن تەھلىل ۋە تەكبىر ئېيتاتتى[4].
- ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ھېيت نامىزىغا بېرىشتا بىر يولدىن باراتتى، قايتىشتا باشقا يولدىن قايتاتتى[5].

---

① 5 ـ سۈرە مائىدە، 114 ـ ۋە 115 ـ ئايەت.

② ئىبنى ماجە، «ئىقامەتى سالات»، 169.

③ ئىبنى ئەبى شەيبە، *مۇسەننەف*، 1: 487.

④ بەيھەقى، *سۇنەنۇل كۇبرا*، 3: 395؛ بۇ ھەدىس بەيھەقىنىڭ سۇنەنۇس سۇغرا، شۇئەبۇلئىمان ۋە فەزائىلۇل ئەۋقات ناملىق ئەسەرلىرىدىمۇ ئۆتىدۇ.

⑤ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 254.

• رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئەرەفە كۈنى، ھېيتنىڭ بىرىنچى كۈنى ۋە تەشرىق كۈنلىرى (ھېيت كۈندىن كېيىنكى 3 كۈن) بىز ئەھلى ئىسلامنىڭ بايرىمىمىزدۇر. ئۇلار يېيىش ۋە ئىچىش كۈنلىرىدۇر»①.

• ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: جاھىلىيەت دەۋرىدە مەدىنىلىكلەرنىڭ يىلدا ئوينايدىغان ئىككى كۈنى بار ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام كېلىپ ئۇلاردىن: «بۇ قانداق ئىككى كۈن؟» دەپ سورىدى، ئۇلار: «بىز بۇ ئىككى كۈندە جاھىلىيەتتە ئوينايتتۇق» دېدى، رەسۇلۇللاھ: «ئاللاھ سىلەرگە ئۇ ئىككى كۈننىڭ ئورنىغا ئۇلاردىن ياخشىراق ئىككى كۈننى بەردى: بىرى قۇربان ھېيت كۈنى، يەنە بىرى روزا ھېيت كۈنى» دېدى②.

• ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: يېنىمدا ئەنسارلاردىن ئىككى قىز بۇئاس③ كۈنى ئەنسارلار ئېيتىشقان سۆزلەر بىلەن ناخشا ئېيتىۋاتاتتى، بۇ ئەسنادا ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىردى، مېنى ئازارلىدى ۋە: «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە شەيتان چالغۇسىمۇ؟» دېدى، شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئى ئەبۇ بەكرى، ئۇلارنى چالغىلى قوي، چۈنكى ھەر قەۋمنىڭ بىر بايرىمى بار، بۇ بىزنىڭ بايرىمىمىز» دېدى④.

بۇخارى بىلەن مۇسلىمنىڭ بەزى رىۋايەتلىرىدە بۇ ئىشنىڭ مىنا كۈنلىرىدە بولغانلىقىمۇ زىكىر قىلىنىدۇ⑤. مىنا كۈنلىرى قۇربان ھېيتنىڭ 2 - ، 3 - ۋە 4 - كۈنلىرىدۇر.

① مۇسلىم، «سىيام»، 144، 145؛ ئەبۇ داۋۇد، «سەۋم»، 49؛ تىرمىزى، «سەۋم»، 59؛ نەسەئى، «ھەج»، 195؛ ئىبنى ماجە، «سىيام»، 35.

② ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 244؛ نەسەئى، «سالاتۇ ئىيدەين»، 1.

③ بۇئاس مەدىنىگە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھىجرەت قىلىشتىن ئىلگىرى ئەۋس ۋە خەزرەج قەبىلىلىرى ئارىسىدا بولغان ئاخىرقى ئۇرۇشتۇر، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مەدىنىگە كېلىشى بىلەن ئۇ ئىككى قەبىلە ئۆزئارا قېرىنداش بولۇشۇپ كونا قان دەۋالىرى تۈگىگەن.

④ بۇخارى، «جۇمۇئە/ئەبۋابۇل ئىيدەين»، 2، 3؛ مۇسلىم، «سالاتۇلئىيدەين»،16؛ ئىبنى ماجە، «نىكاھ»، 21؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 41: 480.

⑤ بۇخارى، «جۇمۇئە/ئەبۋابۇل ئىيدەين»، 25؛ مۇسلىم، «سالاتۇلئىيدەين»، 17.

• ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا يەنە مۇنداق دەيدۇ: بىر ھېيت (بايرام) كۈنى ئىدى، زەڭگىلەر مەسچىتتە قىلىچ - قالقان ئويۇنى ئويناۋاتاتتى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ماڭا: «كۆرەمسىز؟» دېدى، «ھەئە» دېدىم، شۇنىڭ بىلەن مېنى ئارقىسىدا تۇرغۇزدى، مەڭزىم مەڭزىگە ئۇدۇل كېلىدىغان ھالەتتە ئارقىسىدا تۇردۇم، ئىككىمىز بىرلىكتە ئۇلارنىڭ ئويۇننى كۆردۇق. ئۇ: «ھە، ئى ئەرفىدە ئەۋلادى، قېنى!» دەيتتى. مەن زېرىككىچە بۇ شەكىلدە كۆردۇق. ئۇ زېرىككىنىمنى ھېس قىلىپ: «يېتەرمۇ؟» دېدى، «ھەئە» دېدىم، «ئۇنداق بولسا كەتكىن» دېدى[①].

بۇ رىۋايەتلەردە زىكىر قىلىنغان ئىشلار زىننەتلىنىش ۋە خۇشاللىنىشنى ئىپادىلەيدۇ، شۇنداقلا مەزكۇر ئايەتلەرنىڭ مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. دېمەككى، ھېيت (بايرام)دا «توي مۇراسىمى»دا ئوتتۇرىغا قويۇلغان شەرتلەرگە رىئايە قىلىنغان ھالدا ئويناش ۋە ئويۇن كۆرۈش ئارقىلىق كۆڭۈل ئېچىشقا بولىدۇ[②].

① بۇخارى، «جۇمۇئە/ئەبۋابۇل ئىيدەين»، 2، 3، 25، «جىھاد»، 81، «مەناقىب»، 15، «مەناقىبۇل ئەنسار»، 46، «نىكاھ»، 82، 114؛ مۇسلىم، «ئىيدەين»، 19؛ نەسەئى، «ئىيدەين»، 35-36.

② تويدا ۋە ھېيتتا ئوينايدىغان ئويۇن، ئېيتىدىغان ناخشا، چالىدىغان مۇزىكا ۋە ھاكازالارنىڭ دىنى تەۋەررۈكلەرگە تەنە قىلمايدىغان، مىللىي ئادەتلەرنى كەمستمەيدىغان ۋە شەرئىي قائىدىلەرگە زىت كەلمەيدىغان، ئەخلاقسىزلىققا چاقىرمايدىغان، ھاياسىزلىققا ئۈندىمەيدىغان، شەھۋانىيلىق ئىپادىلىمەيدىغان، ئەر - ئاياللار ئارىلىشىپ ئوينىمايدىغان ۋە ئۇلارنىڭ فىترىتىگە زىت كەلمەيدىغان بولۇشى شەرت.

XII ئائىلىۋى هايات

1§.ئەر - ئاياللارنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى

ئىسلام دىنىمىز ئائىلە هاياتىنىڭ كۆڭۈللۈك ئۆتۈشى ئۈچۈن ئەر - ئاياللارغا ئورتاق مەسئۇلىيەتلەر يۈكلەش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ هەر بىرىگە ئايرىم - ئايرىم مەسئۇلىيەتلەر يۈكلىگەن. ئەر – ئايال هەر ئىككى تەرەپ بۇ مەسئۇلىيەتلەرنى ئادا قىلسا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر دىنى ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغانلىقى سىرتىدا تۇرمۇشلىرى كۆڭۈللۈك، ئۆيلىرىنىڭ هۇزۇرلۇق ۋە ئائىلىسىنىڭ بەختلىك بولۇشىنىمۇ كاپالەتكە ئىگە قىلغان بولىدۇ. ئۇ مەسئۇلىيەتلەر تۆۋەندە ئۈچكە بۆلۈپ بايان قىلىنىدۇ:

1. ئورتاق مەسئۇلىيەتلەر

ئەر - ئايال ئوتتۇرىسىدا ئورتاق مەسئۇلىيەتلەر بولۇپ، ئۇلارنى هەر ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا ئادا قىلىشى كېرەك. ئۇ هەقلەر تۆۋەندىكىچە:

1) ۋاپادارلىق

ئەر - ئاياللاردىن هەر بىرى قارشى تەرەپكە ۋاپادار بولۇشى، يەنى ئۇلار چوڭ بولسۇن، كىچىك بولسۇن هېچقانداق سۆز ۋە هەرىكەتتە بىر – بىرىگە خىيانەت قىلماسلىقى لازىم. چۈنكى ئەر - ئايال، شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلغان ئىككى كىشىگە ئوخشايدۇ.

شېرىكلەر ئوتتۇرىسىدا سەممىيەت، راستچىللىق ۋە ئۆزئارا كۆيۈنۈش بولمىسا، شىركەت ۋەيران بولغاندەك، بىر – بىرىگە سادىق بولمىغان ئەر - ئايالدىن قۇرۇلغان ئائىلىمۇ ۋەيران بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەر – ئايال ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا ئىشەنچ، سەممىيلىك، راستچىللىق، ۋاپادارلىق ۋە كۆيۈنۈش قاتارلىقلارنىڭ هەر دائىم ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە مەۋجۇت بولۇشى كېرەك.

2) دوستلۇق ۋە مېهرىبانلىق

ئەر - ئايال بىر - بىرىنى چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرۈشى، بىر – بىرىگە مېهرىبانلىق قىلىشى، قىسقىسى، «مەن ئۇ، ئۇ مەن» دېگەن كۆز قاراشتا

بولۇشلىرى لازىم. 30 - سۈرە رۇمنىڭ 21 - ئايىتى بۇنى كۆرسىتىدۇ. ئايەت مۇنداق:

﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾﴾

«ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇ سىلەرگە كۆڭۈلۈڭلارنىڭ ئارام تېپىشى ئۈچۈن ئۆزۈڭلاردىن جۈپتلەر يارىتىپ بەردى، ئاراڭلاردا مۇھەببەت ۋە مېھرىبانلىق ئورناتتى. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەتلەر بار»[1].

3) ئۆزئارا ئىشەنچ

ھەر ئىككى تەرەپ، ئوتتۇرىسىدا ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋەتتىن باشقا دىنى قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىۋەتمەسلىكلىرى كېرەك. ئەر - ئايالنىڭ ھەر بىرى يەنە بىرىگە «بۇ مېنىڭ ھالال جۈپتىم» دەپ قاراش بىلەن بىرگە «بۇ مېنىڭ دىنى قېرىندىشىم» دېگەن چۈشەنچىدىمۇ بولۇشى، شۇنداقلا ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلىشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ... ﴿١٠﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، مۇئمىنلار قېرىنداشلاردۇر»[2].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىرىڭلار ئۆزى ئۈچۈن ياخشى كۆرگەننى، قېرىندىشى ئۈچۈنمۇ ياخشى كۆرمىگىچە مۇئمىن بولالمايدۇ»[3].

4) ياخشى ئەخلاق

ئەر - ئاياللار بىر – بىرىگە مۇئامىلىسى ياخشى، چىرايى ئوچۇق، گەپ - سۆزى ئېسىل، ئەخلاقى گۈزەل بولۇشى كېرەك. بىر - بىرىنى قەدىرلىشى ۋە

---

① 30 - سۈرە رۇم، 21 - ئايەت.

② 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 10 - ئايەت.

③ بۇخارى، «ئىمان»، 6؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 71؛ نەسەئى، «ئىمان»، 19: تىرمىزى، «سىفەتۇل قىيامەت»، 60؛ ئىبنى ماجە، «مۇقەددىمە»، 9.

ھۆرمەتلىشى، ئەرلەر بۇنىڭغا بەكراق كۆڭۈل بۆلۈشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ١٩﴾

«ئاياللىرىڭلار بىلەن مەئرۇفقا ئۇيغۇن ھالدا تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار. ئەگەر ئۇلارنى ياقتۇرمىساڭلار، بىلىڭلاركى سىلەر بىر نەرسىنى ياقتۇرماسلىقىڭلار مۇمكىن، ئاللاھ ئۇنىڭدا كۆپ ياخشىلىق پەيدا قىلىشى مۇمكىن»[1].

بۇ يەردىكى «تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار» دېگەن ئىپادىنىڭ ئەرەبچىسى « ئاشىرۇ»دۇر. بۇ كەلىمىنىڭ شەكلى «مەئرۇفقا ئۇيغۇن ھالدا تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار» دېگەن بۇيرۇقنى ئەر - ئايال ھەر ئىككىسىنىڭ ئىجرا قىلىشىنىڭ لازىملىقىغا، بۇ بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشتا ئايالغا قارىغاندا ئەرنىڭ بەكراق كۆڭۈل بۆلۈشىنىڭ مۇھىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى بۇ كەلىمە مۇفائەلە بابىدىندۇر. «مۇفائەلە» بابى ئەسلىدە بىر پېئىلنى فائىل (ئىگە) بىلەن مەفئۇلنىڭ (تولدۇرغۇچى) ھەر ئىككىلىسىنىڭ قىلغانلىقىغا، لېكىن فائىلنىڭ كۆپراق قىلغانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ[2].

«مەئرۇف» ياخشىلىقى شەرىئەت بىلەن ياكى ئەقىل بىلەن تونۇلغان ئىش - ھەرىكەت، دېگەن بولىدۇ[3]. ئۇنداقتا مەئرۇف شەرىئەت بۇيرۇغان ھەر ئىش، شەرىئەتنىڭ ھېچبىر ئەمرىگە خىلاپ كەلمەسلىك شەرتى بىلەن ئىنسانلارنىڭ ئورتاق ئەقلى ئارقىلىق شەكىللەنگەن ئۆرپ - ئادەت دېگەن بولىدۇ.

---

[1] 4 - سۇرە نىسا، 19 - ئايەت.

[2] خالىغانلار مۇناسىۋەتلىك كىتابلاردىن ئەرەبچىنىڭ مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس قائىدىلىرىگە قاراپ باقسا بولىدۇ.

[3] راغىب ئىسفەھانى، «مەئرۇف»، 561؛ قاھىرە ئەرەب تىلى ئاكادېمىيىسى، «مەئرۇف»، *مۇئجەمۇلۋەسىت*، (دارۇ دەئۋەت، تارىخسىز)، 2: 595.

2. ئەرلەرنىڭ ئاياللىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرى

1) ياخشى مۇئامىلە قىلىش

ئەرنىڭ، ئايالىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشى ئايالنىڭ ئېرى ئۈستىدىكى بىر ھەققىدۇر، ياخشى مۇئامىلە قىلىش دېمەك يېگىنىدىن يېگۈزۈش، كىيگىنىدىن كىيندۈرۈش، كۆڭلىنى ئاياش، ئۇرۇپ - تىللىماسلىق، تىل - ھاقارەت قىلماسلىق ۋە كەمستمەسلىك دېگەن بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام، «ئايالىمىزنىڭ بىزنىڭ ئۈستىمىزدىكى ھەققى قايسى يارەسۇلەللاھ؟» دەپ سورىغان بىر كىشىگە مۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەن: «ئايالىڭغا يېگەن چېغىڭدا يېگۈزىسەن، كىينگەن چېغىڭدا كىيندۈرىسەن، يۈزىگە ئۇرمايسەن، تىللىمايسەن، ئۇنى ئۆيىدىن چىقىرىۋەتمەيسەن»[①].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھېچبىر مۇئمىن ئەر، ئۆزىنىڭ مۇئمىن ئايالىنى يامان كۆرمىسۇن. ئەگەر ئۇنىڭ بىر خۇيى دېتىغا ياقمىسا، يەنە بىر خۇيى ياقىدۇ ئەمەسمۇ!»[②].

2) دىنىنى ئۆگىتىش

ئەر ئايالىنى، دىنى مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلغۇدەك دەرىجىدە دىنى مەلۇماتقا ئىگە قىلىشى كېرەك. چۈنكى ئايال كىشىنىڭ، دىنى ۋەزىپىلىرىنى تەلەپكە لايىق ئورۇنداش ئارقىلىق روھىنى غىزالاندۇرۇشقا بولغان ئېھتىياجى، ئۇنىڭ يېمەك - ئىچمەك ئارقىلىق بەدىنىنى غىزالاندۇرۇشقا بولغان ئېھتىياجى بىلەن ئوخشاشتۇر، بەلكىدە تېخىمۇ زۆرۈردۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا ... ﴿٦﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئۆزۈڭلارنى ۋە ئائىلەڭلارنى دوزاختىن ساقلاڭلار...»[③].

---

① ئەبۇ داۋۇد، «نىكاھ»، 41.

② مۇسلىم، «نىكاھ»، 61.

③ 66 - سۈرە تەھرىم، 6 - ئايەت.

3) ھىمايە قىلىش

ئەر كىشى، ئايالىنى ئىسلام تەلىماتلىرى بويىچە ساقلىشى، ھىمايە قىلىشى ۋە باشقۇرۇشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ وَبِمَآ أَنفَقُواْ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡۚ .... ﴿٣٤﴾﴾

«ئەرلەر ئاياللىرىنى باشقۇرغۇچى ۋە ساقلىغۇچىلاردۇر. بۇ ئاللاھ ئۇلارنىڭ بەزىسىنى بەزىسىدىن ئۈستۈن قىلغانلىقى ۋە ئەرلەرنىڭ ماللىرىدىن چىقىم قىلغانلىقى[1] سەۋەبىدىندۇر... »[2].

ئاللاھ تائالا ئەرلەرنى بەدەن جەھەتتە كۈچلۈك، ئەقىل - پاراستى بىلەن ئىش قىلىشقا مايىل قىلىپ ياراتقان. ئاياللارنى بولسا بەدەن جەھەتتە نازۇك، مېھىر - شەپقىتى بىلەن ئىش قىلىشقا مايىل قىلىپ ياراتقان. شۇنىڭ بىلەن ئەرلەرگە ئائىلىسىنى بېقىش ۋە قوغداش ۋەزىپىسىنى يۈكلىگەن، باشقۇرۇش ھوقۇقىنى بەرگەن[3].

4) سىرىنى ساقلاش

ئەر ئايالىنىڭ سىرلىرىنى ۋە ئەيىپلىرىنى ئاشكارىلىماسلىقى لازىم. چۈنكى ئەر - ئاياللارنىڭ سىرلىرى بىر - بىرىگە ئامانەتتۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمۡ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٧﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا خىيانەت قىلماڭلار، بىلىپ تۇرۇپ ئامانەتلىرىڭلارغا خىيانەت قىلماڭلار»[4].

---

① ئەر كىشى توي ئەسناسىدا ئايالغا تويلۇق بېرىدۇ ۋە تويدىن كېيىن ئائىلىنىڭ پۈتۈن چىقىمى ئەرگە يۈكلىنىدۇ.

② 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەت.

③ قاراڭ: ئەنەس ئالىم، *قۇرئان كەرىم ئىزاھلىق تەرجىمىسى* (ئىستانبۇل: سۈلەيمانىيە ۋەقفى نەشرىياتى، 2017)، 209 – 210. (2 - سۈرە بەقەرە، 228 - ئايەتنىڭ ئۈچىنچى ئىزاھاتى، 49 - ئىزاھات).

④ 8 - سۈرە ئەنفال، 27 - ئايەت.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆۋەندىكى ھەدىسمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ:

ئەبۇ سەئىد خۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «قىيامەت كۈنى ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ئەڭ يامان ھېساپلىنىدىغان ئەر، ئايالىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلىغان ئەردۇر»[1].

3. ئاياللارنىڭ ئەرلىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرى

1) ئىتائەت قىلىش

ئايال گۇناھ بولمايدىغان ئىشلاردا ئېرىگە ئىتائەت قىلىشى كېرەك. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا۟ عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾﴾

«ئەگەر ئۇلار سىلەرگە ئىتائەت قىلسا، ئۇلارغا قارشى باشقا يول ئىزدىمەڭلار»[2].

يەنى ئەگەر ئاياللىرىڭلار سىلەرنىڭ ئىسلامغا ۋە ئەقىلگە بۇيرۇقلىرىڭلارنى قوبۇل قىلسا ئۇلارغا يولسىزلىق قىلماڭلار، ئۇلارنى بوزەك قىلىش خىيالىدا بولماڭلار.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆۋەندىكى ھەدىسلىرى ئايەتتىكى «ئىتائەت»نىڭ گۇناھ بولمايدىغان ئىشلار بىلەن چەكلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ:

«ئىتائەت پەقەتلا توغرا ئىشتا بولىدۇ؛ ئاللاھنىڭ ئالدىدا گۇناھ بولىدىغان ئىشتا ھېچكىمگە ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ»[3]، «ئاللاھقا ئاسىي بولۇپ تۇرۇپ ھېچقانداق مەخلۇققا ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ»[4].

---

① مۇسلىم، «نىكاھ»، 123.

② 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەت.

③ مۇسلىم، «ئىمارەت»، 39؛ ئەبۇ داۋۇد، «جىھاد»، 94؛ نەسەئى، «بەيئەت»، 34؛ ئىبنى ماجە، «جىھاد»، 40.

④ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 1: 129، 1: 131.

2) ئابرۇي، شەرەپ ۋە مال - مۈلكنى ساقلاش

ئايال ئېرىنىڭ ئابرۇيىنى، شەرىپىنى ۋە ئىناۋىتىنى قوغدىشى، مال - مۈلكىگە، بالىلىرىغا ۋە ئۆي ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەك. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... فَٱلصَّٰلِحَٰتُ قَٰنِتَٰتٌ حَٰفِظَٰتٌ لِّلۡغَيۡبِ بِمَا حَفِظَ ٱللَّهُۚ ... ﴿٣٤﴾﴾

«ياخشى ئاياللار ئىتائەت قىلغۇچىلاردۇر ۋە ئاللاھ ساقلىغانلىقى ئۈچۈن يالغۇز چاغلىرىدا ئۆزلىرىنى ساقلىغۇچىلاردۇر»[①].

يەنى ئاللاھ تائالا ئاياللارغا مىراستىن ھەسسە بەردى[②]. ئۇلارغا چاپلانغان بوھتانلارنىڭ تۆت گۇۋاھچى بىلەن ئىسپاتلىنىشىنى تەلەپ قىلدى، ئەگەر بوھتان چاپلىغۇچى دەۋاسىنى تۆت گۇۋاھچىنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشى بىلەن ئىسپاتلىيالمىسا، ئۇنىڭ يالغانچى ھېسابلىنىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا سەكسەن دەررە ئۇرۇلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى[③]. تېخى كىچىك چېغىدىلا تىرىك كۆمۈۋېتىلىدىغان ئاياللارنىڭ[④] ئىنسانىيەتنىڭ بىر پارچىسى بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى[⑤] ۋە ئۇلارنىڭ ياخشىلىق قىلىنىشى پەرز بولغان ئانا[⑥]، ئىلاھىي ئامانەت سۈپىتىدە ساقلىنىشى پەرز بولغان رەپىقە[⑦]، ئاسراپ بېقىلىشى، ھىمايە قىلىنىشى، كۆڭۈل بۆلۈنۈشى ۋە مەنىۋى جەھەتتىن تەربىيەلىنىشى پەرز بولغان قىز پەرزەنت[⑧] بولغانلىقى ئەسلىتىلدى. مانا ياخشى ئاياللار ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئىنايەت ۋە ئىلتىپاتى سەۋەبىدىن يالغۇز

---

① قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 34 - ئايەت.

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 7 -، 11 -، 12 - ۋە 33 - ئايەتلەر.

③ قاراڭ: 24 - سۈرە نۇر، 4 - ئايەت.

④ قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 59 - ئايەت.

⑤ قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 195 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 25 - ئايەت؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 71 - ئايەت؛ 49 - سۈرە ھۇجۇرات، 13 - ئايەت.

⑥ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 83 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 36 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 151 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ئايەت؛ 46 - سۈرە ئەھقاف، 15 - ئايەت.

⑦ قاراڭ: ۋىدا خۇتبىسىنىڭ ئاياللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلۈمى (مۇسلىم، «ھەج»، 147؛ ئەبۇ داۋۇد، «مەناسىك»، 56).

⑧ قىزلار ئوغۇللارغا ئوخشاش ئاللاھنىڭ ئاتا - ئانىسىغا قىلغان ھەدىيەسىدۇر (قاراڭ: 42 - سۈرە شۇرا، 49 - ئايەت)، زىبۇزىنىنەت ئىچىدە بېقىلىشى ۋە ھايالىق قىلىپ تەربىيەلىنىشى كېرەك بولغان بالىدۇر (قاراڭ: 43 - سۈرە زۇخرۇف). شۇنىڭ ئۈچۈن قىز بالىسىغا يامان كۆز بىلەن قارىغان، يامان مۇئامىلە قىلغان ۋە ياشاش ھوقۇقىغا رىئايە قىلمىغان ئاتىلار قاتتىق ئەيىبلىنىدۇ، شۇنداقلا قىيامەت كۈنى جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ (قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 58 - ۋە 59 - ئايەتلەر؛ 81 - سۈرە تەكۋىر، 8 - ئايەت).

چاغلىرىدا ئۆزلىرىنى ساقلايدۇ، ئۆزلىرىنى بۇلغىمايدۇ ۋە ئەرلىرىنىڭ نامىغا داغ تەگكۈزمەيدۇ. قىسقىسى ياخشى ئاياللار: «ئاللاھ ماڭا نۇرغۇنلىغان ھەق - ھوقۇقلارنى بېرىپ مېنى قوغداپتۇ، مەن ئۆزۈمنى قوغداي» دېگەن ئېتىقاد بىلەن ياشايدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ «تۆت گۇۋاھچى بىلەن ئىسپاتلاش» بۇيرۇقىنى ھەرگىزمۇ سۇيىئىستېمال قىلمايدۇ.

﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ... ﴿٣١﴾﴾

«مۇئمىن ئاياللارغا ئېيتقىن: نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئەپپەتلىرىنى ساقلىسۇن، زىننەتلىرىنى ئاشكارىلىمىسۇن»[1].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «قارىساڭ، سېنى خۇشال قىلىدىغان، بىر ئىشقا بۇيرىساڭ ئىتائەت قىلىدىغان، يېنىدا يوق چېغىڭدا ئۆزىنى ۋە مال - مۈلكىڭنى سەن ئۈچۈن قوغدايدىغان ئايال، ئەڭ خەيرلىك ئايالدۇر»[2].

3) ئاتا - ئانىسى ۋە تۇغقانلىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىش

ئايال، ئېرىنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ۋە تۇغقانلىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشى لازىم. چۈنكى ئېرىنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ۋە تۇغقانلىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىش، ئېرىگە قىلغان ئەڭ چوڭ ياخشىلىق بولىدۇ.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەر - ئاياللارنىڭ ھەر بىرى مەيلى ئورتاق مەسئۇلىيەتلەر بولمىسۇن، مەيلى ئۆزلىرىنىڭ زىممىسىگە ئايرىم ھالدا يۈكلەنگەن مەسئۇلىيەتلەر بولمىسۇن يۇقىرىدىكى مەسئۇلىيەتلەرنىڭ ھەممىسىگە ئەستايىدىللىق بىلەن رىئايە قىلسا، ھەم ئاللاھنىڭ ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلغان بولىدۇ، ھەم ئائىلىسىنىڭ بەختلىك بولۇشىنىمۇ كاپالەتكە ئىگە قىلغان بولىدۇ.

---

① 24 - سۈرە نۇر، 31 - ئايەت.

② ئەبۇ داۋۇد تەيالىسى، *مۇسنەد*، 4: 87.

§2.ئاتا - ئانىلارنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى

پەرزەنتلەر ئاللاھ تائالانىڭ ئاتا - ئانىلارغا بەرگەن ھەدىيەسى، ئاتا قىلغان نېمىتى ۋە قويغان ئامانىتىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿لِّلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ يَهَبُ لِمَن يَشَآءُ إِنَٰثًا وَيَهَبُ لِمَن يَشَآءُ ٱلذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَٰثًا ۖ وَيَجْعَلُ مَن يَشَآءُ عَقِيمًا ۚ إِنَّهُۥ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾﴾

«ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى ئاللاھقا خاستۇر. ئاللاھ خالىغىنىنى يارىتىدۇ، خالىغان ئادەمگە قىز پەرزەنتلەر ئاتا قىلىدۇ، خالىغان ئادەمگە ئوغۇل پەرزەنتلەر ئاتا قىلىدۇ ياكى ئۇلارغا ئوغۇل - قىز ئارىلاش پەرزەنتلەر ئاتا قىلىدۇ. ئاللاھ خالىغان ئادەمنى تۇغماس قىلىدۇ. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، قادىردۇر»[1].

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً ... ﴿٧٢﴾﴾

«ئاللاھ سىلەرگە ئۆزۈڭلاردىن جۈپلەرنى يارىتىپ بەردى، جۈپلىرىڭلاردىن سىلەرگە بالىلار ۋە نەۋرىلەرنى يارىتىپ بەردى»[2].

﴿ٱلْمَالُ وَٱلْبَنُونَ زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ... ﴿٤٦﴾﴾

«مال ۋە بالىلار دۇنيا ھاياتىنىڭ زىنىتىدۇر»[3].

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَخُونُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓا۟ أَمَٰنَٰتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾﴾

---

① 42 - سۈرە شۇرا، 49 - ۋە 50 - ئايەتلەر.
② 16 - سۈرە نەھل، 72 - ئايەت.
③ 18 - سۈرە كەھف، 46 - ئايەت.

«ئى مۇئمىنلار! ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا خىيانەت قىلماڭلار، بىلىپ تۇرۇپ ئامانەتلىرىڭلارغا خىيانەت قىلماڭلار. بىلىڭلاركى، ماللىرىڭلار ۋە بالىلىرىڭلار سىناقتۇر، ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا بۈيۈك مۇكاپات بار»[1].

ئاللاھ تائالا بالىلارنى ياخشى تەربىيەلەش توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾﴾

«ئاتا - ئاناڭ ئۈچۈن مۇنداق دەپ دۇئا قىلغىن: رەببىم! ئاتا - ئانام مېنى كىچىكلىكىمدە تەربىيىلىگەندەك، سەن ئۇلارغا مەرھەمەت قىلغىن»[2].

بۇ ئايەت ئاتا - ئانىنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنى كىچىك چاغلىرىدا ياخشى تەربىيەلىشىنىڭ لازىملىقىغا دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى پەقەت ياخشى تەربىيەلەنگەن پەرزەنتلەرلا ئاتا - ئانىسىنىڭ ئارقىسىدىن خەيرلىك دۇئا قىلىدۇ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا ... ﴿٦﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئۆزۈڭلارنى ۋە ئائىلەڭلەرنى ئوتتىن ساقلاڭلار»[3].

يۇقىرىدىكى ئايەتلەر ئاتا - ئانىلارغا ئۆز پەرزەنتلىرىنى تەربىيەلەش، يېتەكلەش، ئوقۇتۇش ۋە ئۇلارغا دائىم كۆز - قۇلاق بولۇش قاتارلىق مەسئۇلىيەتلەرنى يۈكلەيدۇ. ئاتا - ئانىلارنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتلىرىنى ئادا قىلىشى ئاللاھنىڭ ھەدىيەسىگە تەشەككۇر ئېيتقانلىق، نېمىتىگە شۈكۈر قىلغانلىق ۋە ئامانىتىنى قوغدىغانلىق بولىدۇ. ئۇ مەسئۇلىيەتلەر تۆۋەندىكىچە:

---

① 8 - سۈرە ئەنفال، 27 - ۋە 28 - ئايەتلەر.

② 17 - سۈرە ئىسرا، 24 - ئايەت.

③ 66 - سۈرە تەھرىم، 6 - ئايەت.

1. تۇغۇلغان ھامان قۇلىقىغا ئەزان ئوقۇش

ئەبۇ رافىئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەۋرىسى ھەسەن تۇغۇلغاندا قۇلىقىغا نامازغا ئوقۇغاندەك ئەزان ئوقۇغىنىنى كۆردۈم[①].

بالا تۇغۇلغاندا قۇلىقىغا ئەزان ئوقۇش، بالىنى ئاتا قىلغان ئاللاھقا شۈكۈر ئېيتقانلىق ھەمدە بالىغا تۇنجى قېتىم ئىسلامنىڭ شۇئارىنى ۋە ئىمانىنىڭ شەرتىنى ئاڭلاتقانلىق بولىدۇ.

2. ئېغىزلاندۇرۇش ۋە بەرىكەت تىلەش

ئېغىزلاندۇرۇش - بالىنى تازىلاپ ئاغزىغا بىرىنچى قېتىم يېمەكلىك سالماق (خورما سالسا تېخىمۇ ياخشى) دېگەن بولىدۇ. بۇنىڭ ئۇسۇلى مۇنداق: خورما ياكى باشقا بىر يېمەكلىك ناھايىتى يۇمشاق چاينىلىپ بالىنىڭ ئاغزىغا سىلىنىدۇ، ئاندىن ناھايىتى سىلىق شەكىلدە بالىنىڭ ئاغزى ئوڭ - سولغا ھەرىكەتلەندۈرۈلىدۇ، نەتىجىدە بالىنىڭ ئاغزىغا سىلىنغان نەرسە گېلىدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ.

بالا ئانىسىنىڭ قورسىقىدا چاغدا كىندىك نەيچىسى ئارقىلىق، تۇغۇلغاندىن كېيىن ئېغىزى ئارقىلىق ئوزۇقلىنىدۇ. ئۇنىڭ تۇغۇلۇپ ئېغىزى ئارقىلىق ئالىدىغان ئوزۇقى دەسلەپتە ئانىسىنىڭ سۈتى، كېيىنچە ئاللاھ تائالا يەر يۈزىدە ياراتقان يېمەك - ئىچمەك بولىدۇ. ئۇنىڭ دۇنياغا كۆز ئېچىپ تۇنجى بولۇپ ئېغىزى ئارقىلىق ئوزۇقلىنىشى ئەنە شۇ شەكىلدە باشلىنىدۇ.

ئېغىزلاندۇرۇشنى تەقۋادار، سالىھ بىر كىشىنىڭ قىلىشى ئەۋزەل. بالىنى ئېغىزلاندۇرغان كىشى ئۇنىڭغا ئاللاھتىن بەرىكەت تىلەيدۇ.

ئەبۇ بەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قىزى ئەسما رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ھامىلىدارلىق مۇددىتىنى تاماملىغان چېغىمدا مەككىدىن چىقتىم، مەدىنىگە كېلىپ قۇباغا چۈشتۈم، قۇبادا تۇغدۇم، ئاندىن بالىنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدىم، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بالىنى قۇچىقىدا قويدى، ئاندىن خورما تەلەپ قىلدى، خورما

---

① ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب/ ئەبۋابۇ نەۋم»، 115؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 17؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 39: 297.

كەلتۈرۈلگەن ئىدى، ئۇنى چايناپ بالىنىڭ ئاغزىغا قويدى، بالىنىڭ قورسىقىغا تۇنجى بولۇپ كىرگەن نەرسە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تۈكۈرۈكى بولدى، ئاندىن بالىنى خورما بىلەن ئېغىزلاندۇردى، ئاندىن بالا ئۈچۈن دۇئا قىلدى ۋە بەرىكەت تىلىدى①.

ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مېنىڭ بىر ئوغلۇم تۇغۇلغان ئىدى. ئۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوغلۇمغا ئىبراھىم دەپ ئىسىم قويدى، ئاندىن ئېغىزلاندۇردى ۋە ئۇنىڭغا بەرىكەت تىلىدى②.

3. ئېمىتىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلۡوَٰلِدَٰتُ يُرۡضِعۡنَ أَوۡلَٰدَهُنَّ حَوۡلَيۡنِ كَامِلَيۡنِۖ لِمَنۡ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَۚ وَعَلَى ٱلۡمَوۡلُودِ لَهُۥ رِزۡقُهُنَّ وَكِسۡوَتُهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ لَا تُكَلَّفُ نَفۡسٌ إِلَّا وُسۡعَهَاۚ لَا تُضَآرَّ وَٰلِدَةُۢ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوۡلُودٞ لَّهُۥ بِوَلَدِهِۦۚ وَعَلَى ٱلۡوَارِثِ مِثۡلُ ذَٰلِكَۗ فَإِنۡ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٖ مِّنۡهُمَا وَتَشَاوُرٖ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَاۗ وَإِنۡ أَرَدتُّمۡ أَن تَسۡتَرۡضِعُوٓاْ أَوۡلَٰدَكُمۡ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ إِذَا سَلَّمۡتُم مَّآ ءَاتَيۡتُم بِٱلۡمَعۡرُوفِۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ٢٣٣﴾

«ئانىلار بالىلىرىنى تولۇق ئىككى يىل ئېمىتىدۇ. بۇ ئېمىتىشنى تاماملىماقچى بولغانلار ئۈچۈندۇر. ئاتىلار ئۇلارغا يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچەك بېرىشى كېرەك. ھېچكىم كۈچى يەتمەيدىغان ئىشقا تەكلىپ قىلىنمايدۇ. ئانا بالىسى سەۋەبلىك زىيانغا ئۇچرىتىلمىسۇن، ئاتىمۇ بالىسى سەۋەبلىك زىيانغا ئۇچرىتىلمىسۇن. مىراسچىنىڭ مەسئۇلىيىتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاشتۇر. ئەگەر ئاتا - ئانا ئۆزئارا كېڭىشىپ ئۆز رازىلىقلىرى بىلەن بالىنى ئىككى يىل توشماستىن ئەمچەكتىن ئايرىۋەتسە، ھېچ گۇناھكار بولمايدۇ. ئەگەر بالىلىرىڭلارنى ئىنىكئانىلارغا ئېمىتمەكچى بولساڭلار،

① بۇخارى، «مەناقىبۇل ئەنسار»، 45، «ئەقىقە»، 1؛ مۇسلىم، «ئاداب»، 26.
② بۇخارى، «ئەقىقە»، 1؛ مۇسلىم، «ئاداب»، 24.

بېرىدىغىنىڭلارنى مەئرۇپ بويىچە تاپشۇرساڭلار سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوق. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. بىلىڭلاركى، ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر»[1].

بۇ ئايەت دالالەت قىلىدۇكى، بالىنىڭ ئانىسىنى ئېمىش ھەققى بار. ئېنىكئانىلارغا ئېمىتىشكىمۇ بولىدۇ. ئىشقىلىپ بالىنىڭ تۇغۇلۇپ بىر مۇددەت ئانىسىنى ياكى ئىنىكئانىسىنى ئېمىش ھەققى بار. ئەگەر بالىنى تالاق قىلىنغان ئانىسى ئېمىتسە، بۇ ئانىنىڭ يېمەك - ئىچمىكىنى ۋە كىيىم - كېچەكنى بالىنىڭ ئاتىسى بېرىشى كېرەك. ئەگەر ئاتا ئۆلۈپ كەتكەن بولسا ۋارىسلىرى بېرىدۇ. ئەگەر ئاتا بالىنى ئىنىكئانىغا ئېمىتمەكچى بولسا، ئىنىكئانىنىڭ ھەققىنى (دېيىشكەن بويىچە ئېمىتىش ھەققىنى) تولۇق بېرىشى كېرەك. بۇ ئىشنى سۈت پاراشوكى ياكى ھايۋان سۈتى بىلەن «بېجىرگەنلەر» بالىنىڭ ئېمىش ھەققىنى ئادا قىلمىغان بولىدۇ.

ئىككى يىل توشماستىن ئانا قايتا ھامىلدار بولۇپ بالىغا سۈتى زىيان قىلىش ياكى قانداقلا بىر سەۋەب تۈپەيلىدىن ئاتا - ئانا ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ ۋە رازى بولۇشۇپ بالىنى ئەمچەكتىن بۇرۇن ئايرىۋەتسە ھەر ئىككىلىسى گۇناھكار بولمايدۇ. شۇنىڭدەك، ئەگەر ئانا كېسەللىكى سەۋەبىدىن بالىنى ھېچ ئېمىتەلمىسە ياكى ۋاقتىتىن ئىلگىرى ئايرىۋېتىشكە مەجبۇر بولۇپ، مۇددەتتىن بۇرۇن ئايرىۋەتسە گۇناھكار بولمايدۇ. چۈنكى «ئاللاھ ھېچكىمنى تاقىتى يەتمەيدىغان ئىشقا تەكلىپ قىلمايدۇ»[2].

4. ئىسىم قويۇش

ئۆز ۋاقتىدا ئاللاھ تائالا پەرىشتىلەرگە: ﴿إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِن طِينٍ - مەن لايدىن ئىنسان يارىتىمەن﴾[3] دېگەن، يارىتىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى «ئى ئادەم!»[4] دەپ چاقىرغان. يەر يۈزىدە ئاپىرىدە بولغان تۇنجى ئىنسانغا ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن بۇ شەكىلدە ئىسىم قويۇلغان. ئاندىن ئاللاھ تائالانىڭ ئۆگىتىشى ۋە ئىلھام قىلىشى بىلەن ئادەم ئەلەيھىسسالام ئۆز بالىلىرىغا،

---

① 2 - سۈرە بەقەرە، 233 - ئايەت.

② قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 286 - ئايەت.

③ قاراڭ: 38 - سۈرە ساد، 71 - ئايەت.

④ قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 33 - ۋە 36 - ئايەتلەر؛ 7 - سۈرە ئەئراف، 19 - ئايەت؛ 20 - سۈرە تاھا، 117 - ۋە 120 - ئايەتلەر.

باللىرى باللىرىغا ئىسىم قويغان ۋە بۇ ئىش ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مۇشۇنداق داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇنى ئاللاھ تائالانىڭ زەكەرىييا ئەلەيھىسسالامغا قىلغان مۇنۇ سۆزى كۆرسىتىدۇ:

﴿يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧﴾

«ئى زەكەرىييا! ساڭا خۇش خەۋەر: يەھيا ئىسىملىك ئوغلۇڭ بولىدۇ. بىز ئىلگىرى ھېچكىمنى ئۇنىڭغا ئىسىمداش قىلمىدۇق»[1].

دېمەك، شۇ ۋاقىتقىچە دۇنياغا كەلگەن ھەر ئىنساننىڭ ئىسمى بار، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە يەھيا ئىسىملىك ھېچكىم يوق.

مۇناسىۋەتلىك باشقا بىر ئايەت مۇنداق:

﴿فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّى وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّى سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّىٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ۝٣٦﴾

«ئۇ ئايال قىزىنى تۇغقاندا: ‹رەببىم! بۇنى قىز تۇغدۇم› - ھالبۇكى، ئاللاھ ئۇنىڭ نېمە تۇغقانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ - ‹ئوغۇل قىزغا ئوخشاش ئەمەس. مەن بۇنىڭ ئىسمىنى مەريەم قويدۇم. رەببىم! سەن بۇنى ۋە بۇنىڭ ئەۋلادىنى ئۆز پاناھىڭغا ئېلىپ تاش ئېتىلغۇچى شەيتاندىن ساقلىغىن› دېدى»[2].

بۇ ئايەتلەر دالالەت قىلىدۇكى، تۇغۇلغان ھەر بالىغا دۇنياغا كۆز ئېچىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئىسىم قويۇلىدۇ ۋە بەخت - سائادىتى ئۈچۈن دۇئا قىلىنىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك بەزى ھەدىسلەر:

● ئەبۇ دەرداﺋ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «شۈبھىسىزكى، سىلەر قىيامەت كۈنى ئۆزۈڭلارنىڭ ۋە ئاتىلىرىڭلارنىڭ ئىسىملىرى بىلەن چاقىرىلىسىلەر. شۇنىڭ ئۈچۈن چىرايلىق ئىسىم قويۇڭلار»[3].

---

① 19 - سۈرە مەريەم، 7 - ئايەت.

② 3 - سۈرە ئال ئىمران، 36 - ئايەت.

③ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 68؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 36: 23.

• ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن: «ئىسىملارنىڭ ئاللاھقا ئەڭ ياخشى كۆرۈلىدىغىنى ‹ئابدۇللاھ› ۋە ‹ئابدۇررەھمان›دۇر»[1].

• ئەبۇ ۋەھب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسىملىرى بىلەن ئىسىم قويۇڭلار، ئىسىملارنىڭ ئاللاھقا ئەڭ ياخشى كۆرۈلىدىغىنى ‹ئابدۇللاھ› ۋە ‹ئابدۇررەھمان›دۇر، ئەڭ توغرىسى ھارىس (دېھقان) ۋە ھەممام (ھىممەتلىك)دۇر، ئەڭ سەت بولغىنى ھەرب (ئۇرۇش، جەڭ) ۋە مۇررە (ئاچچىق)دۇر»[2].

دېمەككى، ئوغۇل بالىنىڭ ئىسمىنى ئاللاھ تائالانىڭ بىرەر ئىسمىنىڭ بېشىغا ئابدۇ (بەندە) قوشۇپ قويۇش ياكى قۇرئان كەرىمدە زىكىر قىلىنغان پەيغەمبەرلەرنىڭ بىرىنىڭ ئىسمىنى قويۇش ۋە ياكى ھەر مۇسۇلمان ئۆز ئەنئەنىسى بويىچە يامانلىق ئىپادىلىمەيدىغان بىر ئىسىمنى قويۇش چىرايلىق ئىسىم قويغانلىق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بالىغا ئىسىم تاللىغاندا ئىسمىنىڭ مەنىسىگە دىققەت قىلىش كېرەك.

قىز بالىغا كەلسەك، ھەر مۇسۇلمان ئۆزىنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادىتى بويىچە ياخشى مەنە ئىپادىلەيدىغان بىرەر ئىسىمنى قويسا چىرايلىق ئىسىم قويغان بولىدۇ.

ئىسىم قويۇش بالىنىڭ ئەقىقىسىنى بەرگەن كۈنى (تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى تاق كۈنلەرنىڭ بىرى) ئائىلە - تاۋابىئات ۋە يېقىن - يورۇقلارنىڭ ئىچىدە بۇ بالىنىڭ ئىسمى مۇنداق بولسۇن دەپ بىر ئىسىمنى ئېلان قىلىش بىلەن بولىدۇ.

بۇ ئىش بىزنىڭ دىيارىمىزدا بالا تۇغۇلۇپ بىرقانچە كۈندىن كېيىن بىر كۈن تەيىنلەپ شۇ كۈنى يىغىلغان يېقىن - يورۇق ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئىچىدە مەھەللىنىڭ ئىمامى ياكى باشقا بىرەر ئەھلى ئىلىمنىڭ بالىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈپ ئۆرە تۇرۇپ ئەزان - تەكبىر ئوقۇپ ئېلان قىلىشى بىلەن قىلىنىپ كەلمەكتە. بۇ ئادەت باشتا بالا تۇغۇلغاندا

---

[1] ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 68؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 64؛ ئىبنى ماجە، «ئەدەب»، 30.

[2] ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 68.

ئوقۇلىدىغان ئەزانىنى توغرا ئوقۇلسۇن دېگەن ئۈمىد بىلەن بىرەر ئەھلى ئىلىمگە ياكى تەقۋادار بىرەر كىشىگە ۋە ياكى ياشتا چوڭراق بىرەر كىشىگە ئوقۇتۇش ۋە بالىنىڭ ئىسمىنى مۇشۇ چاغدا شۇ كىشىگە ئېلان قىلدۇرۇش بىلەن باشلىنىپ زامانىمىزنىڭ ئۆتتۈشى بىلەن كۈنىمىزدىكى شەكلىنى ئالغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇنداقتا بۇ ئادەت مۇشۇ بويىچە داۋاملاشسىمۇ يەنى بالىنىڭ ئىسمىنى بۇ شەكىلدە قويۇشقىمۇ بولىدۇ.

5. ئەقىقىسىنى بېرىش

بالا تۇغۇلغان ھەپتىسى سويۇلىدىغان قۇربانلىق ئەقىقە، ئۇنى شۇ چاغدا سويۇش ئەقىقە قىلىش، ئەقىقە بېرىش دەپ ئاتىلىدۇ[1]. بۇ ئىش ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئارىسىدا بۇرۇن بىلىنمىگەن ۋە ئادەت بولمىغان بولسىمۇ يېقىنقى زامانلاردا پەيدا بولدى ۋە كۈندىن كۈنگە تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. بۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ھە دەپ «تەبلىغ» قىلىۋاتقانلارنىڭ بەزىسى ئۇ قەدەر ئاشۇرۇۋەتتىكى، ئۆز ۋاقتىدا ئاتا - ئانىسى ئەقىقىسىنى بەرمىگەن كىشىلەرنى قانچە ياشقا كىرگەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۆز ئەقىقىسىنىڭ قازاسىنى قىلىشقا «ئەمر» قىلدى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتە 40، 50، ... ياشلارغا كىرىپ قالغان ئادەملەر ئۆز ئەقىقىلىرىنى بېرىدىغان ئادەت پەيدا بولدى. ھالبۇكى، ئىسلام دىنى ئىنسانلارنى ئۆز ۋاقتىدا ئاتا - ئانىسى ئادا قىلمىغان بۇ خىل سۈننەتنىڭ (سۈننەت دېيىلگەن تەقدىردە) قازاسىنى قىلىشقا بۇيرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆز ۋاقتىدا ئاتا - ئانىسى ئادا قىلمىغان پەرزنىڭ قازاسىنى قىلىشقىمۇ بۇيرۇمايدۇ. چۈنكى بۇ دىن ھېچكىمنىڭ گۇناھىنى ھېچكىمگە يۈكلىمەيدۇ[2].

ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي مەنبەسى بولغان قۇرئان كەرىمدە ئەقىقە توغرىسىدا بىرەر ئىشارەتمۇ يوق. لېكىن ھەدىس كىتابلىرىدا پەرقلىق بىرقانچە رىۋايەت زىكىر قىلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزھەپ ئۆلىمالىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆزقاراشلىرىمۇ پەرقلىق بولغان. مەزكۇر رىۋايەت ۋە كۆزقاراشلار تۆۋەندىكىچە:

① زۇھەيلى، *ئەلفىقھۇل ئىسلامىييۇ ۋە ئەدىللەتۇھۇ*، 4: 284.

② قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 164 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 15 - ئايەت؛ 35 - سۈرە فاتىر، 18 - ئايەت؛ 39 - سۈرە زۇمەر، 7 - ئايەت؛ 53 - سۈرە نەجم، 38 - ئايەت.

1) مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر

● سەمۇرە ئىبنى جۇندۇب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: بالا ئەقىقىسىگە باغلىنىپ قالىدۇ. (يەنى بالىنىڭ ياخشى يېتىلىشى ئەقىقىسىگە باغلىق) ئەقىقە بالا تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى بوغۇزلىنىدۇ، ئۇ كۈنى بالىنىڭ چېچى چۈشۈرۈلىدۇ ۋە ئىسمى قويۇلىدۇ①.

● ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بالا تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى ئىسمىنى قويۇشقا، يۇيۇپ پاكلاشقا ۋە ئەقىقىسىنى بېرىشكە بۇيرۇدى②.

● رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۇممۇ كۇرز رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىدىم: ئوغۇل بالا ئۈچۈن بىر - بىرىگەئوخشاش ئىككى قوي، قىز بالا ئۈچۈن بىر قوي سويۇلىدۇ، قويلارنىڭ ئەركەك ياكى چىشى بولۇشىنىڭ پەرقى يوق③.

● رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئىبنى ئاباباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام نەۋرىلىرى ھەسەن ۋە ھۇسەين ئۈچۈن بىردىن قوچقار ئەقىقە بەردى④.

نەسەئىنىڭ رىۋايىتىدە «ئىككىدىن قوچقار ئەقىقە بەردى» دەپ زىكىر قىلىنىدۇ.

● ئەمر ئىبنى شۇئەيبتىن، ئۇ دادىسىدىن، ئۇمۇ دادىسىدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن ئەقىقە توغرىسىدا سوئال سورالغان ئىدى، «ئاللاھ ئۇقۇق (مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش)نى ياخشى كۆرمەيدۇ» دېدى، ئۇ بۇ ئىسمنى ياقتۇرمىغاندەك كۆرۈنەتتى ۋە مۇنداق دېدى: «بىر كىشىنىڭ بالىسى تۇغۇلسا ۋە بالىسى ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىشنى خالىسا قۇربانلىق

---

① ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 21؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 23؛ نەسەئى، «ئەقىقە»، 5 .

② ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 21؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 23، «ئەدەب»، 63؛ نەسەئى، «ئەقىقە»، 5؛ ئىبنى ماجە، «زەبائىھ»، 1.

③ ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 21؛ تىرمىزى، «ئەداھى»، 17؛ نەسەئى، «ئەقىقە»، 3.

④ ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 21؛ نەسەئى، «ئەقىقە»، 4.

قىلسۇن، ئوغۇل بالا ئۈچۈن ئوخشاش ئىككى قوي، قىز بالا ئۈچۈن بىر قوي»[①].

ئىمام مالىكنىڭ رىۋايىتىدە «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: ‹مەن ئۇقۇقنى (مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش) ياخشى كۆرمەيمەن› دېدى» دېگەن پەرقلىق ئىپادە زىكىر قىلىندۇ. بۇ رىۋايەتنىڭ قالغان يەرلىرى يۇقىرىدىكى بىلەن ئوخشاش.

• رىۋايەت قىلىندۇكى، ئەبۇ بۇرەيدە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «جاھىلىيەت دەۋرىدە ئارىمىزدىن بىرىنىڭ ئوغۇل بالىسى تۇغۇلسا بىر قوي سوياتتى ۋە قوينىڭ قېنىنى بالىنىڭ بېشىغا سۈرەتتى. ئىسلام كەلگەندىن كېيىن بىر قوي بوغۇزلايدىغان، بېشىنى چۈشۈرىدىغان ۋە زەپە سۈرىدىغان بولدۇق[②].

• ئەبى رافىئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: فاتىمە ھەسەننى تۇغقاندا رەسۇلۇللاھقا: يا رەسۇلەللاھ! ئوغلۇم ئۈچۈن يەتتىنچى كۈنى ئەقىقە بېرەيمۇ؟ دېدى، رەسۇلۇللاھ: «ياق، لېكىن ئۇنىڭ چېچىنى چۈشۈرتكىن، چاچنىڭ ئېغىرلىقىدەك كۈمۈشنى ئەھلى سۇففىگە ياكى مىسكىنلەرگە سەدىقە قىلغىن» دېدى، فاتىمە بۇنى قىلدى، كېيىن ھۈسەيىننى تۇغقاندىمۇ شۇنداق قىلدى[③].

2) مەزھەپ ئالىملىرىنىڭ كۆزقاراشلىرى

(1) ھەنەفىي مەزھىپى

ئەقىقە جاھىلىيەتتە بار ئىدى، ئىسلامنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە مۇسۇلمانلار ئەقىقە قىلغان ۋە قۇربان ھېيت قۇربانلىقىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن ئەمەلدىن قالغان. شۇڭا ئۇنى خالىغان كىشى قىلسۇن، خالىغان كىشى قىلمىسۇن. ئۇنىڭ ئەمەلدىن قالغانلىقىنى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ: «قۇربان ھېيت قۇربانلىقى ئىلگىرىكى پۈتۈن قۇربانلىقلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى» دېگەن سۆزى ئىسپاتلايدۇ. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ بۇنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن ئاڭلىغانلىقى ئۈچۈن دېگەنلىكى ئېنىق،

---

① ئەبۇ داۋۇد، «ئەداھى»، 21؛ مۇۋەتتا، «ئەقىقە»، 1.

② ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 21.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 1: 334، 45: 163.

چۈنكى بىر ھۆكۈمنىڭ ئەمەلدىن قالغانلىقىنى ئىجتىھات بىلەن بىلگىلى بولمايدۇ[1].

ھەنەفىي مەزھىپىدە كۈچكە ئىگە بولغان كۆزقاراش ئەنە شۇنىڭدىن ئىبارەت. يەنى بۇ مەزھەپتە ئەقىقە قىلىشنىڭ ھۆكمى مۇباھتۇر. لېكىن ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھنىڭ چوڭ تالىپلىرىدىن ۋە مەزھەپنىڭ پېشقەدەم ئۆلىمالىرىدىن بىرى بولغان ئىمام مۇھەممەد رەھىمەھۇللاھ ئەقىقە قىلىشنى مەكرۇھ دەپ قارايدۇ. كاسانى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

مۇھەممەد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەلجامىئۇسسەغىر (ناملىق كىتابى)دا: «ئوغۇل بالا ئۈچۈنمۇ، قىز بالا ئۈچۈنمۇ ئەقىقە قىلىنمايدۇ» دېدى ۋە ئەقىقە قىلىشنىڭ مەكرۇھ ئىكەنلىكىگە ئىشارەت قىلدى. ئۇنىڭ دەلىلى مۇنداق: ئەقىقە نەپلە ئەمەل ئىدى، بىر ئىشنىڭ نەپلىلىكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلسا مەكرۇھلۇقى مۇئەييەنلىشىدۇ[2].

(2) مالىكىي مەزھىپى

ئەقىقە قىلىش مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمەلىدىن بولۇپ كەلگەن مۇستەھەپ ئىشتۇر. ئۇ پەرزمۇ ئەمەستۇر، مۇھىم سۈننەتمۇ ئەمەستۇر. لېكىن ئۇنى قىلىش مۇستەھەپ (ياخشى) بولىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئىككى ئوغلى ھەسەن ۋە ھۈسەين ئۈچۈن ئەقىقە بېرىلگەن. ئەقىقە قىلىنىدىغان مالنىڭ قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان مال بولۇشى لازىم، كور، توكۇر، قوتۇر، مۈڭگۈزى سۇنۇق ياكى كېسەك مالنى ئەقىقە قىلىشقا بولمايدۇ. يۇڭى قىرقىلمايدۇ، تېرىسى سېتىلمايدۇ، گۆشىدىن ھېچ نەرسە سېتىلمايدۇ. ئەقىقىنى بوغۇزلاش ۋاقتى قۇربانلىقنى بوغۇزلاش ۋاقتىدۇر، يەنى بالا تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنىنىڭ چاشگاھ ۋاقتىدۇر. بالا قىز بولسۇن، ئوغۇل بولسۇن پەرقى يوق، ھەر بىرى ئۈچۈن بىر ئەقىقە قىلىنىدۇ. ئەگەر بالا قوشكېزەك بولسا، ھەر بالا ئۈچۈن ئايرىم - ئايرىم بىردىن ئەقىقە قىلىش كېرەك[3].

---

① ئالائۇددىن ئەبۇ بەكر ئىبنى مەسئۇد ئىبنى ئەھمەد كاسانى، *بەدائىئۇسسانائىئ فىي تەرتىيبىششەرائىئ* (قاھىرە: دارۇل ھەدىس، ھ 1426 / م 2005)، 5: 69.

② كاسانى، *بەدائىئ*، 5: 69.

③ ئەبۇ ئابدۇللاھ مالىك ئىبنى ئەنەس ئىبنى مالىك ئىبنى ئامىر ئەلئەسبەھى ئەلمەدەنى، *ئەلمۇدەۋۋەنە* (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1415 / م 1994)، 1: 554.

ئەقىقىنىڭ گۆشىدىن ئۆي ئەھلى، قوشنىلار، بايلار ۋە پېقىرلەر يېسە بولىدۇ. ئىنسانلارغا سۇنۇشقا بولىدۇ. يەنى ئەقىقىنىڭ گۆشىنى خۇددى قۇربانلىقنىڭ گۆشىگە ئوخشاش خالىغانىنى يېيىشكە، خالىغانىنى سەدىقە قىلىشقا، خالىغانىنى باشقىلارغا سۇنۇشقا بولىدۇ. ئەقىقە قىلىغان ئۆيگە باشقىلارنى چاقىرىپ يېگۈزۈشتىن، گۆشنى ئۆلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ بېرىش ياخشىدۇر[1].

(3) شافىئىي ۋە ھەنبەلىي مەزھەپلىرى

ئەقىقە سۈننەتتۇر، چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەسەن ۋە ھۇسەين ئۈچۈن ئەقىقە قىلغان. ئەقىقە پەرز ئەمەس، چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ توغرىسىدا سورالغاندا: «مەن ئۇقۇق (مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش)نى ياخشى كۆرمەيمەن. بىر كىشىنىڭ بالىسى تۇغۇلسا ۋە بالىسى ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىشنى خالىسا قۇربانلىق قىلسۇن» دېگەن. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ئىشنى بالىسى تۇغۇلغان كىشىنىڭ خاھىشىغا قويۇشى ئۇنىڭ پەرز ئەمەسلىكىگە دالالەت قىلىدۇ.

سۈننەت ئوغۇل بالىغا ئىككى قوي، قىز بالىغا بىر قوي ئەقىقە قىلىشتۇر. چۈنكى ئۇممۇ كۈرزنىڭ ئىبىتىشىچە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئوغۇل بالىغا ئوخشاش ئىككى قوي، قىز بالىغا بىر قوي» دېگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەقىقە تۇغۇلغان بالىغا سۆيۈنگەنلىكنى ئىپادىلەش ئۈچۈن يولغا قويۇلغان. ئوغۇل بالىغا سۆيۈنۈش كۈچلۈك بولىدۇ، شۇڭا ئوغۇل بالا ئۈچۈن مال سويۇشمۇ كۆپ بولىدۇ. ئوغۇلغا بىر قوي، قىزغا بىر قوي سويۇشمۇ جايىز بولىدۇ، چۈنكى ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئىبىتىشىچە رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھەسەن ۋە ھۇسەين ئۈچۈن بىردىن قوچقار ئەقىقە قىلغان[2].

---

[1] مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىللىيش، *مىنەھۇل جەلىيل شەرھۇ مۇختەسەرى خەلىيل* (بېيرۇت: دارۇلفىكر، ھ 1409/ م 1989)، 2: 106.

[2] ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم ئىبنى ئەلى ئىبنى يۇسۇف شىرازى، *ئەلمۇھەززەب فىي فىقھىل ئىمامى شافىئىي* (دەمەشق: دارۇ شامىييە - بېيرۇت: دارۇلقەلەم ، ھ 1412 /م 1992)، 1 : 438؛ ئەبۇ مۇھەممەد مۇۋەففەقۇددىن ئابدۇللاھ ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى قۇددامە، ئەلكافى فىي فىقھىل ئىمام ئەھمەد (لىۋان: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1414 / م 1994)، 1: 546؛ ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇلئەزىز ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئابدۇلمۇھسىن سەلمان، *ئەلئەسئىلەتۇ ۋەلئەجۋىبەتۇل فىقھىييەتۇل مەقرۇنەتۇ بىل ئەدىللەتىش شەرئىييە* (نەشر قىلىنغان ئورۇن ۋە تارىخ يوق)، 3: 35.

ئەقىقىدە قۇربانلىقتا تەلەپ قىلىنىدىغان شەرتلەر تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەقىقىنىڭ گۆشى قۇربانلىقنىڭ گۆشىگە ئوخشاش بىر تەرەپ قىلىنىدۇ: ئۆي ئىگىسى يەيدۇ، يېقىن يورۇقلىرىغا يېگۈزىدۇ ۋە سەدىقە قىلىدۇ[1].

خۇلاسە

ئەقىقە قىلىش بالا تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى قادىر بولالىغان ئاتىنىڭ قۇربانلىق قىلىشقا بولىدىغان مالدىن بىرنى سويۇشىدۇر. گۆشنى ئائىلىسى ۋە يېقىن - يورۇقلىرى يىغىلىپ يەيدۇ، باشقىلارغا سۇنىدۇ ۋە سەدىقە قىلىدۇ.

ئەقىقە قىلىشنىڭ ھۆكمى يۇقىرى بولغاندا سۈننەتتۇر، خالىغان ئاتىلار شۇ كۈنى قىلسا ياخشى بولىدۇ، خالىغان ئاتىلار قىلمىسا يامان بولمايدۇ. تۆۋەن بولغاندا مەكرۇھتۇر، قىلماسلىق ياخشىدۇر.

6. چېچىنى چۈشۈرۈش

بالا تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى چېچىنى چۈشۈرۈش ياخشى بولىدۇ. «ئەقىقە» مەسىلىسىدە زىكىر قىلىنغان ھەدىسلەر بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

7. خەتنە قىلىش

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «بەش تۈرلۈك ئىش سۈننەت ھېسابلىنىدۇ» دېگەن ۋە خەتنە قىلىشنى ئۇلارنىڭ قاتارىدا سانىغان[2].

8. مېھىر - شەپقەت كۆرسىتىش

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەننى سۆيگەن ئىدى. بۇ چاغدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئەقرە ئىبنى ھابىس ئولتۇراتتى. ئەقرە: «مېنىڭ ئون بالام بار، ئۇلارنىڭ ھېچبىرىنى سۆيگەن ئەمەسمەن» دېدى. پەيغەمبەر

---

[1] شىرازى، *ئەلمۇھەززەب*، 2: 743؛ ئىبنى قۇدامە، *مۇغنى* (مىسىر: مەكتەبەتۇل قاھىرە، 1388/ 1968)، 11: 124 - 125.

[2] قاراڭ: بۇخارى، «لىباس»، 63، 64، «ئىستىئزان»، 51؛ مۇسلىم، «تاھارەت»، 49؛ مۇۋەتتا، «سىفاتۇننەبىي»، 3؛ تىرمىزى، «ئەدەب»، 14؛ ئەبۇداۋۇد، «تەرەججۇل»، 16؛ نەسەئى، «تاھارەت»، 10، 11.

ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن: «مەرھەمەت قىلمىغان ئادەمگە مەرھەمەت قىلىنمايدۇ» دېدى[1].

9. قۇرئان كەرىم ئۆگىنىش

بالا ئەقىل تېپىشقا باشلىغاندىن تارتىپ قۇرئان ساۋادىنى چىقىرىشقا تىرىشىش، نەتىجىدە ئۇنى تەجۋىد قائىدىلىرى بويىچە قۇرئان ئوقۇيالايدىغان قىلىش لازىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەرنىڭ ياخشىلىرىڭلار قۇرئاننى ئۆگەنگەن ۋە ئۆگەتكەنلىرىڭلاردۇر»[2].

ئۇنىڭ ئۈستىگە بالا يەتتە ياشقا كىرگەندە ناماز ئۆتەشكە ئەمر قىلىنىدۇ، ئۇ چاغقىچە بالىغا قۇرئان ساۋادىنى چىقارغاننىڭ سىرتىدا ھېچبولمىغاندا قىسقا سۈرىلەردىن بىرقانچىنى، نامازدا ئوقۇلىدىغان زىكىر، تەسبىھ، دۇئا ۋە دۇرۇت...لارنى يادلىتىش كېرەك.

10. ناماز ئۆتەشكە ئادەتلەندۈرۈش

يەتتە يېشىدا ناماز ئۆتەشنى ئۆگىتىش ۋە ناماز ئۆتەشكە ئادەتلەندۈرۈش، مەسچىت - جامەلەرگە ۋە ئىلىم - مەرىپەت سورۇنلىرىغا بىللە ئاپىرىش. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأۡمُرۡ أَهۡلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصۡطَبِرۡ عَلَيۡهَاۖ لَا نَسۡـَٔلُكَ رِزۡقٗاۖ نَّحۡنُ نَرۡزُقُكَۗ وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلتَّقۡوَىٰ ١٣٢﴾

«ئائىلەڭنى نامازنى ئۆتەشكە ئەمر قىلغىن، ئۆزۈڭمۇ ئۇنىڭغا سەۋر قىلغىن. بىز سەندىن رىزىق تەلەپ قىلمايمىز. بەلكى بىز ساڭا رىزىق بېرىۋاتىمىز. ياخشى ئاقىۋەت تەقۋادارلارغا خاستۇر»[3].

---

① بۇخارى، «ئەدەب»، 18؛ مۇسلىم، «فەزائىل»، 65؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 156؛ تىرمىزى، «ئەبۋابۇل بىررى ۋەسسىلە»، 12.

② بۇخارى، «فەزائىلۇل قۇرئان»، 21؛ تىرمىزى، «فەزائىلۇل قۇرئان»، 15؛ ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 249؛ ئىبنى ماجە، «مۇقەددىمە»، 16.

③ 20 - سۈرە تاھا، 132 - ئايەت.

بۇ ئايەت بالىنى ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇشنىڭ مۇھىملىقىغا دالالەت قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭغا ئىبادەتتە ۋە ياخشى ئىشلاردا ئۈلگە بولۇشنىڭ ئەھمىيىتىگىمۇ دالالەت قىلىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «بالىلىرىڭلارنى يەتتە ياشقا كىرگەندە ناماز ئوتەشكە بۇيرۇڭلار، ئون ياشقا كىرگەندە ئوقۇمىسا ئۇرۇڭلار»[1] دېگەن مەزمۇندىكى سۆزى بۇ ئىشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ھەزرىتى لوقمان بۇ توغرىدا بالىسىغا مۇنداق نەسىھەت قىلىدۇ: «ئى ئوغۇلچىقىم! نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئوقۇغىن، ياخشىلىققا بۇيرۇغىن ۋە يامانلىقتىن توسقىن»[2].

11. روزا تۇتۇشقا كۆندۈرۈش

يەنە يەتتە يېشىدا روزا تۇتۇشقا ئادەتلەندۈرۈش، زولۇققا ئويغىتىپ داستىخانغا ئولتۇرغۇزۇپ زولۇق يېگۈزۈش، كۈندۈزى كۈچى يەتكەن يەرگىچە روزا تۇتقۇزۇش، ئەگەر پۈتۈن بىر كۈن روزا تۇتۇشقا كۈچى يېتىدىغانلىقى بايقالسا كۈن بويى روزا تۇتۇشقا تەرغىب قىلىش. چۈنكى رامىزان ئېيىدا بىر ئاي روزا تۇتۇش دىنىمىزنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى. بۇ بالاغەتكە يەتكەن ھەر مۇسۇلمانغا پەرز. بالىنىڭ بۇ پەرزنى بالاغەتكە يەتكەندە ئوبدان ئورۇندىيالىشى ئۈچۈن بالاغەتكە يېتىشتىن ئىلگىرى ئادەتلىنىشى ياخشى. ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى كىچىكىدىن باشلاپلا بۇ پەرزنى ئادا قىلىشقا كۆندۈرۈشى كېرەك.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، مۇئەۋۋىزنىڭ قىزى رۇبەييىئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئاشۇرا كۈنى (ھىجرىيە كالېندارى بويىچە بىرىنچى ئاي مۇھەررەمنىڭ ئونىنچى كۈنى) ئەتىگەن مەدىنىنىڭ ئەتراپىدىكى ئەنسار كەنتلىرىگە مۇنۇ خەۋەرنى يوللىدى: «كىم روزا تۇتۇپ تاڭ ئاتقۇزغان بولسا روزىسىنى تاماملىسۇن، كىم روزا تۇتماي تاڭ ئاتقۇزغان بولسا كۈنىنىڭ قالغان قىسمىنى تۇتسۇن».

رۇبەييىئ ئېيتىدۇ: بىز ئۇنىڭدىن كېيىن ئاشۇرا كۈنى روزا تۇتاتتۇق، كىچىك بالىلىرىمىزنىمۇ تۇتقۇزاتتۇق. روزىدار بالىلىرىمىزغا يۇڭدىن ئويۇنچۇق

[1] ئەبۇ داۋۇد، «سالات»، 26.
[2] قاراڭ: 31 - سۈرە لۇقمان، 17 - ئايەت.

قىلىپ بېرەتتۇق. ئۇلارنىڭ بىرى تاماق دەپ يىغلىسا ئىپتار ۋاقتى بولغۇچە ئۇنىڭغا بۇ ئويۇنچۇقنى بېرەتتۇق[1].

12. ياخشى ئۈلگە بولۇش

ئاتا - ئانىلار بالىلىرىغا ئۆي ئىچىدە ۋە سىرتتا ياخشى ئۈلگە بولۇش كېرەك. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر ئىنسان ئۆلسە، ئۇنىڭ بارلىق ئەمەلى توختايدۇ. پەقەت تۆۋەندىكى ئۈچ خىل ئەمەلىنىڭ ساۋابى توختىماي ئەمەل دەپتىرىگە يېزىلىپ تۇرىدۇ: بىرىنچى، پايدىسى ئۈزۈلۈپ قالمايدىغان سەدىقە. ئىككىنچى، ئەلگە پايدىلىق ئىلىم. ئۈچىنچى، ئارقىسىدىن ئاتا - ئانىسى ھەققىدە دۇئا قىلىپ تۇرىدىغان ياخشى بالا»[2].

بالىنىڭ «ياخشى بالا» بولۇشى ئۈچۈن ئۇنىڭ تۇنجى ئۇستازى ھېسابلىنىدىغان ئاتا - ئانىسى يامان تەسىر بەرمەسلىكى، ھەر دائىم ياخشى ئىشلاردا ئۈلگە بولۇشى لازىم.

13. ئائىلىۋى ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىش

ئاتا - ئانىلار بالىلىرىغا ئۆيگە كىرگەندە ئىشىكنى چېكىپ رۇخسەت بېرىلگەندىن كېيىن كىرىشنى، كىرىپلا ئۆيدىكىلەرگە سالام بېرىشنى ئۆگىتىشى ۋە بۇ توغرىدا بالىغا ئۈلگە بولۇشى كېرەك[3]. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾﴾

«ئى مۇئمىنلار! ئۆز ئۆيلىرىڭلاردىن باشقا ئۆيلەرگە ئۆزلىرىڭلارنى تونۇشتۇرۇپ، ئىجازەت ئالماستىن ۋە ئۆي ئەھلىگە سالام بەرمەستىن كىرمەڭلار. بۇ سىلەر ئۈچۈن ياخشىدۇر. بۇ نەسىھەتنى ئېسىڭلاردا تۇتقايسىلەر!»[4].

---

① بۇخارى، «سەۋم»، 46؛ مۇسلىم، «سىيام»، 136.

② مۇسلىم، «ۋەسىيەت»، 14؛ تىرمىزى، «ئەھكام»، 36؛ نەسەئى، «ۋەسايا»، 8؛ ئەبۇ داۋۇد، «ۋەسايا»، 14.

③ 24 - سۈرە نۇر، 27 - ۋە 58 ~ 61 - ئايەتلەر بۇنى كۆرسىتىدۇ.

④ 24 - سۈرە نۇر، 27 - ئايەت.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ
ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ
ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ
جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ
ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٥٨ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا
ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٥٩﴾

«ئى مۇئمىنلار! قۇللىرىڭلار، چۆرىلىرىڭلار ۋە تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن بالىلىرىڭلار مۇنۇ ئۈچ ۋاقىتتا يېنىڭلارغا كىرمەكچى بولسا سىلەردىن ئىجازەت سورىسۇن: بامدات نامىزىدىن ئىلگىرى، چۈشلۈك ئىستىراھەت ئۈچۈن كىيىملىرىڭلارنى سالىدىغان چېغىڭلاردا ۋە خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن. بۇ ئۈچ ۋاقىت، ئەۋرەتلىرىڭلار① ئېچىلىپ قالىدىغان ۋاقىتلاردۇر. بۇلاردىن باشقا ۋاقىتلاردا ئۇلار يېنىڭلارغا ئىجازەتسىز كىرسە سىلەرگىمۇ ئۇلارغىمۇ ھېچ گۇناھ بولمايدۇ. چۈنكى ئۇلار يېنىڭلارغا كۆپ كىرىپ - چىقىدىغانلاردۇر. سىلەر بىر - بىرىڭلارنىڭ يېنىغا كىرىپ - چىقىپ تۇرىسىلەر. ئاللاھ سىلەرگە ئايەتلىرىنى ئەنە شۇنداق بايان قىلىدۇ. ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. بالىلىرىڭلار بالاغەتكە يەتكەندە يېنىڭلارغا كىرىش ئۈچۈن ئۆزلىرىدىن ئىلگىرىكىلەر ئىجازەت سورىغاندەك ئىجازەت سورىسۇن. ئاللاھ سىلەرگە ئايەتلىرىنى ئەنە شۇنداق بايان قىلىدۇ. ئاللاھ بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»②.

14. ئوقۇتۇش

بالا ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە مەكتەپكە بېرىش، ئوقۇش لازىمەتلىكلىرىنى تولۇق قىلىپ بېرىش كېرەك. چۈنكى قۇرئان كەرىمنىڭ دەسلەپتە نازىل بولغان ئايىتى ئوقۇشقا بۇيرۇيدۇ ۋە نۇرغۇنلىغان ئايەتلىرى ئىلىمنىڭ بەك مۇھىم ئىكەنلىكىنى ۋە ئالىملارنىڭ دەرىجىسىنىڭ ناھايىتى

① ئالدى ۋە ئارقاڭلار.
② 24 - سۈرە نۇر، 58 - ۋە 59 - ئايەت.

يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ[1]. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئىلىم تەلەپ قىلىش ئەر – ئايال بارلىق مۇسۇلمانلارغا پەرز» دېگەن[2].

بۇنىڭغا ئاساسەن ئاتا - ئانىلارنىڭ، بالىلىرىنى ئوقۇتۇشى، ئوقۇش ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەرنى تولۇق قىلىپ بېرىشى، بالىلىرىنىڭ ئىلىملىك، يارامىلىق ئادەم بولۇشى ئۈچۈن قولىدىن كەلگەننى قىلىشى لازىم.

15. بالىلارنى تەڭ كۆرۈش

نۇئمان ئىبنى بەشىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئاتىسى ئۇنى رەسۇلۇللاھنىڭ قېشىغا ئېلىپ كېلىپ: «مەن بۇ ئوغلۇمغا مېنىڭ خىزمەتكارىمنى بېرىۋەتتىم» دېۋىدى، رەسۇلۇللاھ: «سەن بالىلىرىڭنىڭ ھەممىسىگە مۇشۇنداق خىزمەتكار بەردىڭمۇ؟» دېدى. ئۇ: «ياق» دېدى. رەسۇلۇللاھ: «ئۇنى قايتۇرۇۋالغىن» دېدى.

بۇ ھەقتىكى پەرقلىق رىۋايەتلەر:

«ئاللاھتىن قورقۇڭلار، بالىلىرىڭلارنىڭ ئارىسىدا ئادىل بولۇڭلار»،

- «ئى بەشىر! بۇنىڭدىن باشقا بالىلىرىڭ بارمۇ؟»

- «ھەئە»

- «ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مۇشۇنداق بەردىڭمۇ؟»

- «ياق»

- «ئۇنداقتا مېنى گۇۋاھلىققا تارتمىغىن، چۈنكى مەن زۇلۇمغا گۇۋاھ بولمايمەن».

- «باشقا ئادەمنى گۇۋاھ قىلغىن»

- «بالىلىرىڭنىڭ ھەممىسىنىڭ ساڭا ئوخشاش ياخشىلىق قىلىشىدىن خۇشال بولامسەن؟»

- «شۇنداق»

---

[1] قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 247 - ئايەت؛ 3 - سۈرە ئال ئىمران، 7 - ئايەت؛ 4 - سۈرە نىسا، 162 - ئايەت؛ 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 49 - ئايەت؛ 34 - سۈرە سەبەئ، 6 - ئايەت؛ 35 - سۈرە فاتىر، 28 - ئايەت؛ 39 - سۈرە زۇمەر، 9 - ئايەت؛ 58 - سۈرە مۇجادەلە، 11 - ئايەت.

[2] ئىبنى ماجە، «ئىفتىتاھۇل كىتاب»، 17.

- «ئۇنداقتا سەنمۇ ئۇلارنى باراۋەر كۆرگىن»[1].

16. ئومۇمىي ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ ... ﴿١١٠﴾﴾

«سىلەر ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ئەڭ خەيرلىك ئۈممەتسىلەر. ياخشىلىققا بۇيرۇيسىلەر، يامانلىقتىن توسىسىلەر ۋە ئاللاھقا ئىشىنىسىلەر»[2].

رەسۇلۇللاھنىڭ تەربىيەسىدە بولغان ئۆمەر ئىبنى ئەبى سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تەربىيەسىدىكى بالا ئىدىم. تاماق يەۋاتقان چاغدا قولۇم لېگەندە چېپىپ يۈرەتتى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئى بالا! بىسمىللاھ دېگىن، ئوڭ قولۇڭ بىلەن يېگىن، ئۆزۈڭنىڭ ئالدىدىن يېگىن» دېگەن. شۇنىڭدىن بۇيان تاماق يېيىش ئۇسۇلۇم ھەر دائىم رەسۇلۇللاھ دېگەندەك بولۇپ كەلدى[3].

17. ئەقىدە توغرىسىدا ئائىلىدە تەربىيە بېرىش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾

«ئۆز ۋاقتىدا لۇقمان ئوغلىغا نەسىھەت قىلىپ، مۇنداق دېگەن ئىدى: ئى ئوغۇلچىقىم! ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرمىگىن، چۈنكى ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈش ناھايىتى چوڭ زۇلۇمدۇر»[4].

---

① بۇخارى، «ھىبە»، 10؛ مۇسلىم، «ھىبات»، 9.

② 3 - سۈرە ئال ئىمران، 110 - ئايەت.

③ بۇخارى، «ئەتئىمە»، 2؛ مۇسلىم، «ئەشرىبە»، 108.

④ 31 - سۈرە لۇقمان، 13 - ئايەت.

﴿يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ١٦﴾

«ئى ئوغۇلچىقىم! قىلمىشىڭ بىر دانە قىچا چاغلىق بولۇپ، ئۇ بىر تاشنىڭ ئىچىدە ياكى ئاسمانلاردا ۋە ياكى يەر ئاستىدا بولغان تەقدىردىمۇ ئاللاھ ئۇنى كەلتۈرۈپ سەندىن ھېسابىنى ئالىدۇ. ئاللاھ ئىنچىكىلەپ كۆزەتكۈچىدۇر، تولۇق خەۋەرداردۇر»①.

بىر ئىنساننىڭ ئەمەل ئىبادەتلىرىنىڭ قوبۇل قىلىنىشى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەقىدىسىنىڭ توغرا بولۇشى شەرت②. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانىلار بالىلارغا كىچىكىدىن باشلاپ ئاللاھنىڭ بارلىق مەخلۇقاتلارنىڭ ياراتقۇچىسى، باققۇچىسى ۋە باشقۇرغۇچىسى ئىكەنلىكىنى، يەككە - يېگانە ئىكەنلىكىنى، چەكسىز قۇدرەت ۋە مۇتلەق ھاكىمىيەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا بارلىق مەخلۇقاتلارنىڭ ئىبادىتىگە لايىق بولۇشتا يالغۇز ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇشى كېرەك. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَأَهۡلِيكُمۡ نَارٗا ... ٦﴾

«ئى مۆئمىنلار! سىلەر ئۆزۈڭلارنى ۋە ئائىلەڭلەرنى ئوتتىن ساقلاڭلار»③.

بالا - چاقىنى دوزاختىن ساقلاش ئۈلارغا توغرا ئەقىدە ئۆگىتىش بىلەن بولىدۇ. شېرىك ئەقىدىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى ئاللاھ ھەرگىزمۇ ئەپۇ قىلمايدۇ④. شۇڭا ھەزرىتى لوقمان ئوغلىغا ئالدى بىلەن ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈشنىڭ ناھايىتى چوڭ زۇلۇم ئىكەنلىنى چۈشەندۈردۇ، ئاندىن ئاللاھنىڭ ھەر نەرسىنى بىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى كىچىك بالىلار چۈشىنەلەيدىغان مىسال بىلەن ئۇقتۇرىدۇ.

---

① 31 - سۈرە لۇقمان، 16 - ئايەت.

② قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 124 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 97 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 19 - ئايەت؛ 20 - سۈرە تاھا، 112 - ئايەت؛ 21 - سۈرە ئەنبىيا، 94 - ئايەت ۋە 40 - سۈرە غافىر، 40 - ئايەت قاتارلىق ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنى بۇنىڭغا دەلىل بولىدۇ.

③ 66 - سۈرە تەھرىم، 6 - ئايەت.

④ قاراڭ: 4 - سۈرە نىسا، 48 - ۋە 116 - ئايەتلىرى بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ.

18. باشقىلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى ئۆگىتىش

بۇ ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ:

• ئۆز ئاتا - ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشنى ئۆگىتىش، ئاتا - ئانىنىڭ ئەۋلادلىرى ئۈستىدىكى ھەقلىرىنى ۋە بۇ ھەقلەرنى ئادا قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى تونۇتۇش[1]. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَـٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾﴾

«رەببىڭ مۇنداق ھۆكۈم قىلدى: ئاللاھتىن غەيرىيگە ئىبادەت قىلماڭلار. ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار. ئەگەر ئاتا - ئاناڭنىڭ بىرى ياكى ئىككىلىسى سېنىڭ يېنىڭدا قېرىپ قالسا، ئۇلارغا: ‹ئۇف!›[2] دېگەن سۆزنىمۇ قىلمىغىن. ئۇلارغا ئازار بەرمىگىن، ئۇلارغا چىرايلىق گەپ قىلغىن. ئۇلارغا ناھايىتى مېھرىبان ۋە كەمتەر بولغىن، ئۇلار ئۈچۈن مۇنداق دەپ دۇئا قىل: ‹رەببىم! ئاتا - ئانام مېنى كىچىكىمدە تەربىيىلىگەندەك سەن ئۇلارغا مەرھەمەت قىلغىن!›»[3].

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾﴾

---

[1] بۇ توغرىدىكى ئايەت - ھەدىسلەرنىڭ مەزمۇنىدىن ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىرى ئۈستىدە تۆۋەندىكى ھەقلىرىنىڭ بارلىقى چىقىدۇ: 1 - ئاتا - ئانىلارغا ياخشىلىق قىلىش، 2 - ئۇلارنى كىچىككىنە بىر سۆز ياكى ئادديي بىر ھەرىكەت بىلەن بولسىمۇ رەنجىتمەسلىك، 3 - ئۇلارنى ئازارلىماسلىق، يەنى ئۇلارغا ۋارقىراش ياكى قوپال گەپ - سۆزلەرنى قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماسلىق، 4 - ئۇلارنىڭ ئالدىدا كەمتەر بولۇش، 5 - ئۇلارغا مېھرىبانلىق كۆرسىتىش، 6 - ئۇلارغا رەھمەت ۋە تەشەككۇر ئېيتىش، يەنى ئۇلاردىن مىننەتدار ئىكەنلىكىمىزنى سۆز - ھەرىكەتلىرىمىز بىلەن ھەر دائىم ئىپادىلەپ تۇرۇش، 7 - ئۇلارغا ئىتائەت قىلىش؛ ئەسكەرتىش: ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشتا ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى شەرت قىلىنمايدۇ، پەقەت ئۇلار بۇيرۇغان ئىشنىڭ دىنىمىزدا گۇناھ ھېسابلانماسلىقى لازىم. 8 - باشقىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنى تىللىماسلىق، سۆكمەسلىك ۋە ھاقارەت قىلماسلىق. 9 - ئۇلار ئۈچۈن دۇئا قىلىش، يەنى ئۇلار مەيلى ھايات بولسۇن مەيلى ھايات بولمىسۇن ئۇلار ئۈچۈن ئاللاھ تائالاغا دۇئا قىلىش. 10 - ئۇلارنىڭ قەرزى بولسا تۆلەپ قويۇش. 11 - ئۇلارنىڭ دوست - يارەنلىرىگە ياخشىلىق قىلىپ تۇرۇش.

[2] «ئۇف» دېگەن سۆز زېرىككەنلىكنى ئىپادىلەيدۇ.

[3] 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ۋە 24 - ئايەتلەر.

«بىز ئىنسانىي ئاتا - ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردۇق - ئانىسى ئۇنى ئۈستى - ئۈستىلەپ ئاجىزلىق بىلەن قورسىقىدا كۆتۈردى. ئۇ ئىككى يىلدا ئەمچەكتىن ئايرىلىدۇ - : ‹ماڭا ۋە ئاتا - ئاناڭغا شۈكۈر قىلغىن. ئاخىرى مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا قايتىپ كېلىسەن›»[1].

- ئىنسانلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشنى ئۆگىتىش.

ھەزرىتى لوقمان ئوغلىغا بۇ توغرىدىمۇ نەسىھەت قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ١٨ وَٱقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَٱغْضُضْ مِن صَوْتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ ٱلْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ ٱلْحَمِيرِ ١٩﴾

«ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتۇپ ئىنسانلارنى كەمسىتمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللاھ ھاكاۋۇرلارنى ۋە مەنمەنچىلەرنى ھەرگىزمۇ ياخشى كۆرمەيدۇ. مېڭىشىڭدا تەبىئىي بولغىن، ئاۋازىڭنى بىرئاز پەسەيتكىن، چۈنكى ئەڭ يامان ئاۋاز ئېشەكلەرنىڭ ئاۋازىدۇر»[2].

19. دۇنيانىڭ ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈش

نۇرغۇنلىغان ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنىڭ راھەت - پاراغەت ئىچىدە چوڭ بولۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. ھەتتا ئۆزلىرى قىيىنچىلىق تارتسىمۇ بالىلىرىغا سەزدۈرمەي ئۇلارنىڭ ھۇزۇرىغا كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ خىل بالىلار، دۇنيا ھاياتىنى راھەت - پاراغەت، باياشاتچىلىق، ئويۇن - تاماشا دەپ چۈشىنىدۇ ۋە بۇ چۈشەنچە ئىچىدە چوڭ بولىدۇ. بۇ ئاتا - ئانىلار: «بىز بالىلىرىمىزنى ئوبدان باقتۇق» دەپ ئويلايدۇ، لېكىن بۇنداق بالىلار ئاتا - ئانىسىدىن قالسا نېمە ئىش قىلىشلىرىنى بىلمەي تېڭىرقاپ قالىدۇ، ئۆزى كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇشنى قامداشنى بىلمەيدۇ، ئاتا - ئانىسىدىن قالغىنى تۈگەيدۇ، نەتىجىدە جەمئىيەتتە قىيىنچىلىق ئىچىدە ياشايدىغان نۇرغۇن «بايۋەچچە» لەر پەيدا بولىدۇ. دېمەك، بالىلارنى ماددىي

---

① 31 - سۈرە لوقمان، 14 - ئايەت.

② 31 - سۈرە لوقمان، 18 - ۋە 19 - ئايەتلەر.

جەھەتتىن بېقشلا كۆپايە قىلمايدۇ، بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنى مەنىۋى جەھەتتىنمۇ تەربىيەلەش كېرەك.

دىنىمىز ئاتا - ئانىلاردىن بالىلىرىغا دۇنيانىڭ ھەقىقىتىنى ۋە كېلەچەك ئەھۋالىنى تونۇتۇشنى، ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈپ كېتىپ دۇنيانىڭ ئۇلارغا قالىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە تايىنىشلىرىنىڭ لازىملىقىنى ئۆگىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھەزرىتى لۇقمان ئوغلىغا بۇ توغرىدىمۇ نەسىھەت قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ١٧﴾

«ئى ئوغۇلچىقىم! نامازنى تولۇق ۋە داۋاملىق ئۆتىگىن، ياخشىلىققا بۇيرۇغىن، يامانلىقتىن توسقىن ۋە بېشىڭغا كەلگەن مۇسىبەتلەرگە سەۋر قىلغىن. مانا بۇلار قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلاردىندۇر»[1].

ھەزرىتى لۇقمان بۇ يەردە ئوغلىنى نامازنى ئۈزلۈكسىز ئۆتەشكە يەنى ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك ئىبادىتىنى تولۇق، داۋاملىق ۋە تەلەپكە لايىق ئورۇنداشقا بۇيرۇيدۇ. ئاندىن ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسۇشقا يەنى جەمئىيەتكە ئارىلىششقا، شۇنداقلا توغرىنى تەشۋىق قىلىپ خاتاغا قارشى تۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ. ئاندىن بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتلەرگە سەۋر قىلىشقا يەنى جەمئىيەتتە ھەققانىيەتچى ۋە دادىل بىر كىشى بولۇپ ھايات كەچۈرۈشنىڭ بەدىلىنى تۆلەشكە ۋە ئەسلا بۇ يولدىن قايتماسلىققا بۇيرۇيدۇ. شۇنىڭدەك، كۆڭۈلەرنىڭ بىردە ئۆزىنىڭ دۇنيادىن كېتىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئاتىسىز قالىدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆزىگە تايىنىشىنىڭ لازىملىقىنى بىلدۈرىدۇ ۋە بۇ ئىشنىڭ يوللىرىنى ئۆگىتىدۇ.

ھەزرىتى لۇقماننىڭ بۇ نەسىھەتلىرىنىڭ قۇرئان كەرىمدە زىكىر قىلىنىشى قۇرئان كەرىمگە ئىمان كەلتۈرگەن بارلىق مۇئمىنلارنىڭ بالىلىرىغا شۇنداق نەسىھەتلەرنى قىلىشنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ.

---

[1] 31 - سۈرە لۇقمان، 17 - ئايەت.

20. دائىم كۆز - قۇلاق بولۇش

ئاتا - ئانا بالىلىرى چوڭ بولۇپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولغاندىن كېيىنمۇ ھەر دائىم ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشى، ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈشى، نەسىھەت قىلىشى ۋە يول كۆرسىتىشى لازىم. چۈنكى مۇسۇلمانىنىڭ باشقىلارنى، بولۇپمۇ ئۆز يېقىنلىرىنى ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسۇش ۋە ھەقنى تەۋسىيە قىلىش ۋەزىپىسى بار[1]. ئىبراھىم ۋە يەئقۇب ئەلەيھىسسالاملار بۇ ھەقتە ئاتا - ئانىلارغا ئۈلگە بولىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ يَٰبَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٣٢﴾

«بۇ دىنغا ئەمەل قىلىشنى ئىبراھىم ئۆز بالىلىرىغا ۋەسىيەت قىلدى، يەئقۇبمۇ شۇنداق قىلدى، ئۇلار: ‹ئى بالىلىرىم! ئاللاھ سىلەر ئۈچۈن بۇ دىننى تاللىدى. ئاخىرقى نەپەسىڭلارغىچە مۇسۇلمان بولۇڭلار!› دېدى»[2].

خۇلاسە

بالىنى پەقەت يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ئۆي - بىسات ۋە دورا - دەرمان...لار بىلەن تەمىنلەشلا ئۇنى تەربىيەلىگەنلىك بولمايدۇ، بەلكى تەربىيە بالا تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئۇنى دىنىمىزنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىر تەرەپتىن بېقىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا كىچىكىدىن باشلاپ ئىمان شەرتلىرىنى، ئىسلام ئاساسلىرىنى، ئىبادەت ئۇسۇللىرىنى، ئەخلاق پىرىنسىپلىرىنى ۋە مۇئامىلە قائىدىلىرىنى ئۆگىتىش، ئۇنىڭغا ياخشى ئۈلگە بولۇش، قايسى ئىبادەتكە كۈچى يەتسە شۇنى قىلدۇرۇش، بۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي تەرەپلىرىنى ئوخشاش ئۆستۈرۈش، يېتىلدۈرۈش، كامالەتكە يەتكۈزۈش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

---

① قاراڭ: 3 - سۈرە ئال ئىمران، 104 - ۋە 110 - ئايەتلەر؛ 9 - سۈرە تەۋبە، 71 - ۋە 112 - ئايەتلەر؛ 103 - سۈرە ئەسر، 1 ~ 3 - ئايەتلەر.

② 2 - سۈرە بەقەرە، 132 - ئايەت.

§3.پەرزەنتلەرنىڭ مەسئۇلىيەتلىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ

﴿وَٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشۡرِكُواْ بِهِۦ شَيۡـٔٗاۖ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنٗا... ﴿٣٦﴾﴾

«ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، ئاللاھقا ھېچ نەرسىنى شېرىك قىلماڭلار، ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار»[1].

ئاللاھ تائالانىڭ «ئاتا - ئانىغا ياخشىلىق قىلىش» ھەققىدىكى بۇ بۇيرۇقى قۇرئان كەرىمدە بىرقانچە يەردە تەكرارلىنىدۇ[2].

بۇ ئايەتلەرنىڭ ھەممىسى دالالەت قىلىدۇكى،

پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشى ئاللاھنىڭ ئەمرىدۇر. بۇ ئەمر تەۋھىدكە بولغان ئەمردىن كېيىنلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

بالا ئاتا - ئانىسى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرىنى تونۇپ يېتىش ئۈچۈن ئارقىسىغا بىر قاراپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى دۇنياغا كەلتۈرۈش ۋە چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇش جەريانىنى ئازغىنە تەسەۋۋۇر قىلىشى يېتەرلىكتۇر:

ئانىسى ئۇنى ئون ئاي ئەتراپىدا قورسىقىدا كۆتۈرگەن، بۇ ئەسنادا چەككەن جاپا - مۇشەققەتلىرىنى بىر ئاللاھ بىلگەن، بىر ئۆزى. ئۇ ئانىسىنىڭ قورسىقىدا قانچىلىك يوغىنىسا ئانىسىنىڭ مۇشەققىتى شۇنچىلىك ئېغىرلاشقان، ئۇ كۈچەيگەنسېرى ئانىسى ئاجىزلاشقان، ئاغرىمىغان ھېچ يېرى قالمىغان، دەرد ئۈستىگە دەرد تارتقان. ئۇنى تۇغقان چېغىدا ئۆلۈمنى كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن، لېكىن يېنىدا ئۇنى كۆرۈپلا پۈتكۈل دەرد - ئەلەملىرىنى ئۇنتۇپ بارلىق ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى ئۇنىڭغا باغلىغان، ھاياتنىڭ تەمىنى ئۇنىڭدا تېتىغان، كۆڭلىنىڭ خۇشاللىقىنى ئۇنىڭدا ھېس قىلغان.

ئاندىن كېچە - كۈندۈز ئۇنىڭ خىزمىتى بىلەن مەشغۇل بولغان: ئۇنىڭغا سۈتىنى ئوزۇق، قۇچىقىنى ئارامگاھ، سىرتىنى ئۇلاغ، قوللىرىنى پاناھگاھ قىلىپ بەرگەن. ئۇنى تويسۇن دەپ ئۆزى ئاچ قالغان، ئۇنى

---

[1] 4 - سۈرە نىسا، 36 - ئايەت.

[2] مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر: 2 - سۈرە بەقەرە، 83 - ئايەت؛ 6 - سۈرە ئەنئام، 151 - ئايەت؛ 17 - سۈرە ئىسرا، 23 - ئايەت؛ 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 8 - ئايەت؛ 31 - سۈرە لۇقمان، 14 - ئايەت؛ 46 - سۈرە ئەھقاف، 15 - ئايەت.

ئۇخلىسۇن دەپ ئۆزى ئۇيقۇسىز قالغان، ئۇنىڭ ئارامى ئۈچۈن ئۆزى بىئارام، ئۇنىڭ ساقلىقى ئۈچۈن ئۆزى بىمار، ئۇنىڭ راھىتى ئۈچۈن ئۆزى بىدار بولغان، مېھرىنى ئۇنىڭغىلا بەرگەن، كۆزى ئۇنىلا كۆرگەن، تىلى ئۇنىلا كۈيلىگەن.

ئۇ ئانىسى نېرى كەتسە يىغلىغان، ئانىسىنىڭ چىرايى ئۆزگەرسە غەمكىن بولغان، كىچىككىنە قىينچىلىق ھېس قىلسا «ئانا!» دەپ ئىڭرىغان، پۈتكۈل ياخشىلىقنىڭ ئانىسىدا ئىكەنلىكىنى ئۇيلىغان، ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا ياكى يېنىدا بولسىلا ئۆزىگە يامانلىق يەتمەيدۇ دەپ چۈشەنگەن. قىسقىسى كىچىك ۋاقتىدا ئانىسى ئۇنىڭ ھەر نەرسىسى ۋە ھەممە نەرسىسى.

ئانىسىغا كەلسەك، ئاتىسى ئۇنى دەپ جاپالىق ئىشلەيدۇ، ئۇنى دەپ ئۇزۇن سەپەرلەرگە چىقىدۇ، ئۇنى دەپ بارمىغان چۆل، ئاياغ باسمىغان شەھەر قالمىغىلى تاس قالىدۇ، بالامنى ئوبدان باقىمەن دەپ ئۆزىنى خەتەرلەرگە ئاتىدۇ، مىڭ بىر قىينچىلىق بىلەن تاپقان پۇلىنى ئۇنىڭغا چىقىم قىلىدۇ، ئۇنى تەربىيىلەيدۇ، ئۇنىڭغا كېرەكلىك بولغان ھەر ئىشنى قىلىپ بېرىدۇ، يېنىغا كىرسە سۆيۈنۈپ كېتىدۇ، خۇشاللىق بىلەن كۈتىۋالىدۇ، قۇچاقلاپ يۈز - كۆزلىرىگە سۆيىدۇ، باغرىغا باسىدۇ، يېنىدىن چىقسا يۈرىكى ئۇنىڭ بىلەن بىللە چىقىدۇ.

ئەنە شۇ ئاتا - ئانىغا ياخشىلىق قىلىشنى ئەنە شۇ بالىغا پەرز قىلغان دىن نېمىدېگەن مۇقەددەس - ھە!

ئاتا - ئانىغا ياخشىلىق قىلىش ماددىي ۋە مەنىۋى ياخشىلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. ماددىي ياخشىلىق

ئاتا - ئانىلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك، كىيىم، كېچەك ۋە دورا - دەرمان قاتارلىق پۈتكۈل ماددىي ئېھتىياجلىرىنى قامداش، ئۇلارغا ھېچبىر جەھەتتىن كىچىككىنە بىر كەمچىلىك ھېس قىلدۇرماسلىق، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ خۇشال - خۇرام ھايات كەچۈرۈشى ئۈچۈن قولىدىن كەلگەننى قىلىش قاتارلىقلار «ئاتا - ئانىغا ماددىي ياخشىلىق» قىلغانلىقتۇر.

2. مەنىۋى ياخشىلىق

ئاتا - ئانىلارغا مېھرىبانلىق ۋە كەمتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، چىرايلىق سۆز قىلىش، كۆڭلىنى ئاۋايلاش، ئەتە - ئاخشام يوقلاپ تۇرۇش، گۇناھ بولمايدىغان بۇيرۇقلىرىغا ئىتائەت قىلىش①، ھەققىدە دۇئا قىلىش قاتارلىقلار «ئاتا - ئانىغا مەنىۋى ياخشىلىق» قىلغانلىقتۇر.

بۇ ياخشىلىقلاردا ئانا بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە بىر كۈنى بىر كىشى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ: «يارەسۇلەللاھ! مېنىڭ ياخشىلىق قىلىشىمغا ئەڭ ھەقلىق ئادىمىم كىم؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئاناڭ» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇ كىشى يەنە: «ئاندىن قالسىچۇ؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئاناڭ» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇ كىشى يەنە: «ئاندىن قالسىچۇ؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام: «ئاناڭ» دەپ جاۋاب بەردى.ئۇ ئادەم يەنە (تۆتىنچى قېتىم): «ئاندىن قالسىچۇ؟» دەپ سورىۋىدى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم: «ئاتاڭ» دەپ جاۋاب بەردى②.

ئەسكەرتىش:

ئاتا - ئانىغا ياخشىلىق قىلىشتا ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى ئەمەس، ئاتا - ئانا بولۇشى ئاساس قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دېگەن:

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾﴾

---

① چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئىتائەت پەقەتلا توغرا ئىشتا بولىدۇ؛ ئاللاھنىڭ ئالدىدا گۇناھ بولىدىغان ئىشتا ھېچكىمگە ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ» (مۇسلىم، «ئىمارەت»، 39؛ ئەبۇ داۋۇد، «جىھاد»، 94؛ نەسەئى، «بەيئەت»، 34؛ ئىبنى ماجە، «جىھاد»، 40).

② بۇخارى، «ئەدەب»، 2؛ مۇسلىم، «بىرر»، 1؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 129؛ تىرمىزى، «ئەبۋابۇل بىررى ۋەسسىلە»، 1.

«بىز ئىنسانغا مۇنداق دەپ بۇيرۇق چۈشۈردۇق - ئانىسى ئۇنى ئۈستى - ئۈستىلەپ ئاجىزلىق بىلەن قورسىقىدا كۆتۈردى. ئۇ ئىككى يىلدا ئەمچەكتىن ئايرىلىدۇ - : ‹ماڭا ۋە ئاتا - ئاناڭغا شۈكۈر قىلغىن. ئاخىرى مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا قايتىپ كېلىسەن. ئەگەر ئۇلار سېنى، ئىلمىي ئاساسىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ماڭا شېرىك قىلىشقا زورلىسا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلمىغىن، لېكىن دۇنيا ئىشلىرىدا ئۇلار بىلەن ياخشى ئۆتكىن. ماڭا داۋاملىق يۈزلەنگەن كىشىنىڭ يولىغا ئەگەشكىن. ھەممىڭلار مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا قايتىسىلەر، ئاندىن مەن سىلەرگە قىلمىشىڭلارنى ئېيتىپ بېرىمەن›»①.

بۇ ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، ئاتا - ئانا بالىنى گۇناھ قىلىشقا زورلىسا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلماسلىقى، لېكىن دۇنيالىق ئىشلاردا ئۇلارغا قولىدىن كەلگىنىچە ياخشىلىق قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇشى كېرەك. مۇناسىۋەتلىك ھەدىس مۇنداق:

ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قىزى ئەسما رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: مۇشرىك بولغان ئانام يېنىمغا كەلگەن ئىدى، مەن ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرۇلۇق رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن: «ئانام يېنىمغا كەلدى، مېنىڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىشىمنى ئارزۇ قىلىدۇ، ئانامغا ياخشى مۇئامىلە قىلسام بولامدۇ؟» دەپ سورىدىم، ئۇ: «بولىدۇ، ئاناڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلغىن» دېدى②.

---

① 31 - سۈرە لۇقمان، 14 ~ 15 - ئايەتلەر.

② بۇخارى، «ھىبە»، 28، «ئەدەب»، 8، «زاكات»، 50؛ ئەبۇ داۋۇد، «زاكات»، 34.

XIII بىدئەت ۋە خۇراپاتلار

§1. پال

پالچىلىق بەزى ئۇسۇللار بىلەن كەلگۈسىدە بولىدىغان بەزى ھادىسىلەرنى ئالدىن ئېيتىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇشتىن بۇرۇن، جاھىلىيەت ئەرەبلىرىنىڭ ئىچىدە ئومۇملاشقان ئىدى. ئىنسانلارنىڭ ئارىسىدا پالچى ۋە رەمچىلەرنىڭ ئالاھىدە ئېتىبارى بار ئىدى، ئىنسانلار مۇشكۈللىرىنى ئاسان قىلىش ئۈچۈن ۋە مۇھىم مەسىلىلىرى توغرۇلۇق مەلۇماتقا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يېنىغا بېرىپ پال باقتۇراتتى.

ئىسلام كېلىپ، بۇ شېرىك ئېتىقادقا كەسكىن قارشى تۇردى، پال باققۇچى ۋە باقتۇرغۇچىنىڭ ئاقىۋىتىنى بايان قىلدى: پال بېقىش ۋە پال باقتۇرۇشنى ئاللاھتىن غەيرىيگە تايانغانلىق ھېسابلاپ، ئۇنىڭغا شېرىك، پال باققۇچى ۋە باقتۇرغۇچىلارغا مۇشرىك دەپ ھۆكۈم قىلدى. چۈنكى پالچىلىق قىلغانلار غەيبنى بىلگەنلىكىنى دەۋا قىلغان كىشىلەردۇر، شۇنداقلا كاپىرلاردۇر. قۇرئان كەرىمدە غەيبنى پەقەتلا ئاللاھنىڭلا بىلىدىغانلىقى، ئاللاھتىن غەيرىينىڭ غەيبنى بىلمەيدىغانلىقى، ھەتتا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭمۇ بىلمەيدىغانلىقى قاتارلىق مەزمۇنلار ناھايىتى ئېنىق بايان قىلىنغان①. مۇناسىۋەتلىك بىر ئايەت مۇنداق:

﴿قُل لَّآ أَقُولُ لَكُمۡ عِندِي خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعۡلَمُ ٱلۡغَيۡبَ وَلَآ أَقُولُ لَكُمۡ إِنِّي مَلَكٌۖ إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّۚ قُلۡ هَلۡ يَسۡتَوِي ٱلۡأَعۡمَىٰ وَٱلۡبَصِيرُۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ٥٠﴾

«ئى مۇھەممەد! ئېيتقىنكى: مەن سىلەرگە، ‹ئاللاھنىڭ خەزىنىلىرى مېنىڭ يېنىمدا› دېمەيمەن، مەن غەيبنىمۇ بىلمەيمەن، سىلەرگە ‹مەن چوقۇم پەرىشتە› دېمەيمەن، مەن ماڭا ۋەھيي قىلىنغان قۇرئانغىلا ئەگىشىمەن.

① قاراڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 50 -، 59 - ۋە 73 - ئايەتلەر؛ 7 - سۈرە ئەئراف، 188 - ئايەت؛ 10 - سۈرە يۇنۇس، 20 - ئايەت؛ 11 - سۈرە ھۇد، 31 - ئايەت؛ 34 - سۈرە سەبەئ، 3 - ئايەت.

ئېيتقىنكى: كور ئادەم بىلەن كۆرگۈچى باراۋەر بولامدۇ؟ تەپەككۇر قىلمامسىلەر؟»[1].

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«كىمكى پالچىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلايدىكەن مۇھەممەدكە نازىل قىلىنغان قۇرئانغا كاپىر بولغان بولىدۇ»[2].

§2. كۆز تېگىش

كۆز بىلەن ھەسەت بىر - بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتى بولغان ئىككى ئاتالغۇ بولۇپ، بىرىنىڭ يېنىدا يەنە بىرىمۇ زىكىر قىلىنىدۇ ياكى بىرى زىكىر قىلىنسا يەنە بىرى ئەسكە كېلىدۇ. چۈنكى كۆز قەلبىنىڭ ئەڭ مۇھىم قورالىدۇر. مەسىلەن: ئۆزى ياقتۇرمايدىغان كىشىلەردە بىر نېمەتنى كۆرگەن شەخسنىڭ قەلبى ئۇلارغا ھەسەت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ شەخسنىڭ قاراشلىرى غەزەپلىك ھومىيىشلارغا ئۆزگىرىدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭ كۆزلىرى قەلبىدە يوشۇرۇلغان ھەسەتنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇ ھەسەت بەزەن ھەسەت قىلىنغۇچىغا يامانلىق قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ.

كۆپچىلىك ئۆلىمالار: «غەزەپلىك قاراش قارالغان كىشىگە تەسىر قىلىدۇ (يەنى كۆز تېگىدۇ، كۆز تېگىش بار)» دەپ قارايدۇ. بىزنىڭ بۇ توغرىدىكى كۆزقارىشىمىز مۇنداق:

كۆز تېگىشنىڭ ئاساسى يوق، ئۇ بىر خۇراپات بولۇپ، كۆز تېگىش ئەسلىدە ھەسەتتىن ئىبارەتتۇر. كۆز تېگىش ھەققىدىكى ھەدىسلەر ئىككى نۇقتىدىن كۆزنىڭ ھەسەتتىكى رولىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى شۇكى، كۆز قەلبىنىڭ ئەلچىسى ۋە قورالىدۇر. ھەسەت، بىراۋدىكى نېمەتنى تونۇغاندىن كېيىن قەلبتە ھاسىل بولىدىغان چىدىماسلىق تۇيغۇسىدۇر. كۆز بۇ تونۇشنىڭ ئەڭ چوڭ ۋاستىسىدۇر. ئىككىنچىسى ھەسەتنىڭ تەسىرى كۆزدە ئاشكارا بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئارىسىدا ھەسەت قىلىش كۆز

---

[1] 6 - سۈرە ئەنئام، 50 - ئايەت.

[2] ئەبۇ داۋۇد تەيالىسى، *مۇسنەد*، 1: 300؛ ئەبۇ داۋۇد، «تىب»، 21؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 15: 331.

تېگىش بىلەن ئىپادىلەنگەن. چۈنكى بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك زىچ مۇناسىۋەت بار.

ھەر مۇسۇلمان كائىناتتا ئاللاھتىن باشقا تەسىر قىلغۇچىنىڭ يوقلىقىغا ئىشىنىدۇ، يەنى پايدا - زىيان ئاللاھتىن بولۇپ، ئۇلار ئاللاھ بېكىتىپ قويغان قانۇن ۋە بەلگىلەپ قويغان يول بىلەن مەيدانغا كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا زىيان كېلىش ئۈچۈن بېكىتىپ قويغان قانۇنلارنىڭ ۋە بەلگىلەپ قويغان يوللارنىڭ ئىچىدە يامان كۆز بىلەن قاراش يوق.

ئەسلىدە كۆز تېگىشكە ئىشىنىش باشقا دىنلاردىن سىڭىپ كىرگەن بىر ئېتىقاد بولۇپ ئۇنىڭ، مۇقەددەس دىنىمىز ئىسلام بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتۇر. كۆز تېگىشكە ئىشىنىش پرىنسىپى دەلىل، ئىسپات، پاكىت ۋە ھۆججەت ئۈستىگە قۇرۇلغان، ئىلمگە، تەپەككۇرغا ۋە چۈشىنىشكە چاقىرىدىغان ئىسلامنىڭ مەنتىقى بىلەن قارىمۇقارشى كېلىدۇ.

1. كۆز تېگىشكە دەلىل قىلىنغان ئايەتلەر

﴿وَإِن يَكَادُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَيُزۡلِقُونَكَ بِأَبۡصَٰرِهِمۡ لَمَّا سَمِعُواْ ٱلذِّكۡرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُۥ لَمَجۡنُونٞ ٥١﴾

«كاپىرلار قۇرئاننى ئاڭلىغان چاغلىرىدا سېنى كۆزلىرى بىلەن يىقىتىۋەتكىلى تاس قالىدۇ ۋە سېنىڭ ھەققىڭدە: ‹ئۇ ھەقىقەتەن جىن چاپلىشىۋالغان ئادەمدۇر› دەيدۇ»①.

بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق: كاپىرلار رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامغا قاتتىق غەزەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا نەپرەت كۆزلىرى بىلەن قارايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ قاراشلىرى رەسۇلۇللاھنىڭ پۇتلىرىنى تېيىلدۇرۇپ يىقىتىۋەتكىلى تاس قالىدۇ. لېكىن يېقىتىۋېتەلمەيدۇ.

بۇ ئايەت كۆز تېگىشكە دالالەت قىلمايدۇ. ئەگەر كۆپچىلىك ئۆلىمالار دېگەندەك كۆز تېگىش دەيدىغان ئىش مەۋجۇت بولسا ئىدى، رەسۇلۇللاھقا ئۇ كاپىرلارنىڭ كۆزلىرى تېگىپ يىقىلغان، ھەتتا كېسەل بولۇپ يېتىپ كەتكەن بولاتتى. ئىشنىڭ ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى، بۇ ئايەت

---

① 68 - سۈرە قەلەم، 51 - ئايەت.

رەسۇلۇللاھقا كاپىرلارنىڭ يامان كۆزلىرىنىڭ تەگمىگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ ئۆلىمالار بۇ ئايەتنى كۆز تېگىدىغانلىققا دەلىل قىلىدۇ.

ئەسلىدە بۇ ئايەتتە كاپىرلارنىڭ رەسۇلۇللاھقا قاتتىق ھەسەت قىلغانلىقى، ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى بۇ ھەسەتنىڭ ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ئەكس ئەتكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بۇنى مۇنۇ ئايەتمۇ تەكىتلەيدۇ:

﴿وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ لِتَفۡتَرِيَ عَلَيۡنَا غَيۡرَهُۥۖ وَإِذٗا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلٗا ٧٣ وَلَوۡلَآ أَن ثَبَّتۡنَٰكَ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ٧٤﴾

«ئى مۇھەممەد! مۇشرىكلار، بىز ساڭا ۋەھيي قىلغان قۇرئاندىن غەيرىينى ئويدۇرۇپ بىزگە چاپلىشىڭ ئۈچۈن سېنى ئۇنىڭدىن ئايرىۋەتكىلى تاس قالدى. ئۇلار ئۇ تەقدىردىلا سېنى دوست تۇتاتتى. ئەگەر بىز سېنى ئىرادىلىك ۋە چىداملىق قىلمىغان بولساق، ئۇلارغا ئازراق مايىل بولۇپ كەتكىلى تاس قالغان ئىدىڭ»[1].

بۇ ئىككى ئايەتنى بىرلىكتە مۇلاھىزە قىلساق ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿لَيُزۡلِقُونَكَ بِأَبۡصَٰرِهِمۡ - سېنى كۆزلىرى بىلەن يىقىتىۋەتكىلى﴾ دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلەيمىز. ئەرەبچىدە بۇ سۆز ئىشلىتىلسە قاراشنىڭ سەلبىي تەسىرى ئەمەس، بەلكىدە قاراشنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ۋە قارىغان كىشىنىڭ پەسكەشلىكى مەقسەت قىلىنىدۇ. ئادەتتە نەپرەتلىك قاراشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن خەلق ئارىسىدا «كۆزى بىلەن يەپ كەتكىلى تاس قالدى» دېگەن سۆزمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

﴿وَقَالَ يَٰبَنِيَّ لَا تَدۡخُلُواْ مِنۢ بَابٖ وَٰحِدٖ وَٱدۡخُلُواْ مِنۡ أَبۡوَٰبٖ مُّتَفَرِّقَةٖۖ وَمَآ أُغۡنِي عَنكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيۡءٍۖ إِنِ ٱلۡحُكۡمُ إِلَّا لِلَّهِۖ عَلَيۡهِ تَوَكَّلۡتُۖ وَعَلَيۡهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُتَوَكِّلُونَ ٦٧﴾

«يەئقۇب يەنە مۇنداق دېدى: ئى ئوغۇللىرىم! شەھەرگە ھەممىڭلار بىر دەرۋازىدىن كىرمەي، باشقا - باشقا دەرۋازىلاردىن كىرىڭلار. مەن ئاللاھتىن كېلىدىغان ھېچ نەرسىنى سىلەردىن دەپئى قىلالمايمەن. ھۆكۈم قىلىش

[1] 17 - سۈرە ئىسرا، 73 - ۋە 74 - ئايەتلەر.

پەقەت ئاللاھقا خاستۇر. مەن ئاللاھقىلا تەۋەككۇل قىلدىم. تەۋەككۇل قىلغۇچىلارمۇ ئاللاھقىلا تەۋەككۇل قىلسۇن»[①].

كۆپچىلىك ئۆلىمالار بۇ ئايەتنى كۆز تېگىشكە دەلىل قىلىپ، مۇنداق دەيدۇ: يەئقۇب ئەلەيھىسسالام بالىلىرىغا كۆز تېگىپ كېتىشتىن ئەندىشە قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنى شەھەرگە بىر دەرۋازىدىن كىرىشتىن توسۇپ، باشقا - باشقا دەرۋازىلەردىن كىرىشكە بۇيرۇغان[②].

بىرىنچىدە بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق: يەئقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ بالىلىرىنى باشقا - باشقا دەرۋازىلەردىن كىرىشكە بۇيرۇشى ئۇلارغا كۆز تېگىپ كېتىشتىن قورققانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكىدە ئۇلارغا مىسىر پادىشاھىنىڭ ياكى باشقا بىر دۈشمەنىنىڭ تەرىپىدىن بىرەر مۇسىبەت كېلىپ، بۇ مۇسىبەتتىن ھەممىيلەننىڭ زىيان تارتىشىدىن قورققانلىقى ئۈچۈن ئىدى. بۇنى يۇقىرىدىكى ئايەتنىڭ داۋامىدىكى ئايەتمۇ تەكىتلەيدۇ. ئۇ ئايەت مۇنداق:

﴿وَلَمَّا دَخَلُواْ مِنۡ حَيۡثُ أَمَرَهُمۡ أَبُوهُم مَّا كَانَ يُغۡنِي عَنۡهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيۡءٍ إِلَّا حَاجَةٗ فِي نَفۡسِ يَعۡقُوبَ قَضَىٰهَاۚ وَإِنَّهُۥ لَذُو عِلۡمٖ لِّمَا عَلَّمۡنَٰهُ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ٦٨﴾

«ئۇلار شەھەرگە ئاتىسى بۇيرۇغان يەردىن كىرگەندە، بۇ ئاللاھتىن كېلىدىغان ھېچبىر نەرسىنى ئۇلاردىن دەپئى قىلالمايتتى. لېكىن يەئقۇب، ئىچىدىكى بىر ئارزۇنى ئوتتۇرىغا قويغان بولدى. ئۇ ھەقىقەتەن ئىلىم ئىگىسى ئىدى، چۈنكى ئۇنىڭغا بىز ئۆگەتكەن ئىدۇق. لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى بىلمەيدۇ»[③].

بۇ ئايەت دالالەت قىلىدۇكى، مىسىردا ئۇ بالىلارنىڭ بېشىغا كەلگىنى كۆز تېگىش ئەمەس، مۇسىبەت بولدى. يەئقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەندىشە قىلغىنىمۇ بۇ ئىدى. يەئقۇب ئەلەيھىسسالام بۇ مۇسىبەتنىڭ كەلمەسلىكى

---

① 12 - سۈرە يۈسۈف، 67 - ئايەت.

② تەبەرى، *جامىئۇل بەيان فى تەفسىرىل قۇرئان*، 16: 165؛ فەخرۇددىن رازى، *مەفاتىھۇل غەيب*، 6: 481.

③ 12 - سۈرە يۈسۈف، 68 - ئايەت.

ئۇچۇن ھەرقانچە ئېھتىيات قىلغان بولسىمۇ ئاللاھ تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن مۇسىبەتكە توسالغۇ بولالمىدى. لېكىن يەئقۇب ئەلەيھىسسالام بالىلىرى يولغا چىقىشىنىڭ ئالدىدا كۆڭلىدىكى بىر ئارزۇسىنى ئۇلارغا ئېيتقان بولدى، خالاس.

2. كۆز تېگىشكە دەلىل قىلىنغان ھەدىسلەر

كۆز تېگىش ھەققىدە بىرقانچە ھەدىس بار. ئۇ ھەدىسلەردىكى «كۆز»نى ھەسەت دەپ چۈشىنىش توغرا بولىدۇ. مەسىلەن:

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ «كۆز ھەقتۇر» دېگەن سۆزىدىكى «كۆز»نى ھەسەت دەپ چۈشىنىش كېرەك. بۇ ھەدىستە ھەسەت دېمەي كۆز دېيىلدى. چۈنكى كۆز قەلبنىڭ ئەلچىسىدۇر. باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك قەلبتىكى ھەسەت كۆز بىلەن كۆرگەندىن كېيىن باشلىنىدۇ ۋە كۆزدە ئەكس ئېتىدۇ. كۆز ئۆز ئىگىسىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى ئىپادىلەيدۇ. دەرۋەقە، ھەسەت قىلغۇچى، غەمكىن بولغۇچى، خۇشال بولغۇچى، ياخشى كۆرگۈچى، يامان كۆرگۈچى، قورققۇچى، يالغان ئېيتقۇچى، تەكەببۇرلۇق قىلغۇچى... بۇلارنىڭ ھەممىسى كۆزلىرىدىن تونۇلىدۇ. دېمەككى، «كۆز ھەقتۇر»، ئەسلا يالغان سۆزلىمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر ھەدىستە كۆز تېگىشكە دەلىل يوق. ئەكسىچە ئۇ ھەدىستە غەزەپلىك قاراش بىلەن قارىغۇچىنىڭ قەلبىدە ھەسەت بارلىقىغا ۋە بۇ ھەسەتنىڭ ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئەكس ئېتىدىغانلىقىغا دەلىل بار.

3. كۆز تەگمەيدىغانلىقىغا دائىر دەلىللەر

• قۇرئان كەرىم ھەر ئىشتا ئىلمنى، دەلىلنى ۋە تەپەككۇرنى تەشەببۇس قىلىدۇ، ئىنسانىنىڭ كۈچىگە، ئىشلەش روھىغا ۋە ئاكتىپلىقىغا توسالغۇ بولىدىغان ھەر قانداق خيالىي كۈچ ۋە سىرلىق نەرسىلەرگە ئىشىنىشكە قارشى تۇرىدۇ. قۇرئان كەرىمنىڭ پۈتۈن يوليورۇقلىرى ئاللاھنىڭ بەندىلىرىدە گۇماندىن، شۈبھىدىن ۋە شەكتىن يىراق ساغلام ئەقىللەرنى بىنا قىلىشقا قارىتىلغان. بۇنى ھەر مۇسۇلمان بىلىدۇ ۋە بىلىشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ أُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴿٣٦﴾﴾

«ئىلمىي ئاساسىڭ بولمىغان نەرسىگە ئەگەشمىگىن. چۈنكى ئاڭلاش قابىلىيىتى، كۆرۈش قابىلىيىتى ۋە دىلىڭ ھەممىسى ئەلۋەتتە سوراققا تارتىلىدۇ»[1].

بۇ ئالەمدە بىزنىڭ ھاياتىمىزغا تەسىر قىلىدىغان ھەر قانداق نەرسە ئىنسان چۈشىنەلەيدىغان قانۇن ۋە سەۋەبلەرگە باغلىق قىلىنغان. ئاللاھ تائالا بىزنى مەخپىي ئالەمدىن كېلىدىغان ھەر قانداق يامانلىقتىن ئاگاھلاندۇرغان. مەسىلەن: شەيتاننىڭ ھىيلىسىدىن ئاگاھلاندۇرغان. بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە شەيتاننىڭ ھىيلىسىنىڭ بەك ئاجىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. چۈنكى شەيتاننىڭ تەسىرى ماددىي ئەمەس، بەلكىدە ۋەسۋەسە قىلىش، كۈشكۈرتۈش، قىزىقتۇرۇش ۋە قۇترىتىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن چەكلىك بولىدۇ.

«كۆز تېگىدۇ» دەپ قارايدىغانلار قارىغۇچىنىڭ قارالغۇچىغا پەقەت كۆزلىرى بىلەن قاراش ئارقىلىقلا زىيان يەتكۈزەلەيدىغانلىقىنى دەۋا قىلىدۇ. ھەتتا ئۇلار كۆز تېگىش بىلەن نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۆلۈپ قەبرىستانلىققا ئۇزىتىلغان دەيدۇ. ئۇلار بۇ سەپسەتىنى بىر ھەدىس سۈپىتىدە رىۋايەت قىلىشىدۇ. ئەسلىدە ئۇلار كۆز تېگىپ ئەمەس، ھەسەتنىڭ نەتىجىسىدە باشقا بىر نەرسە تېگىپ ئۆلگەن. ئىنسانلارنىڭ ئەھۋالىنى كۈزەتكەن ھەر كىشى بۇنى شۇنداق بىلىدۇ. مەسىلەن:

مىليونلىغان ئىنساننىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان ۋە سەۋەبچى بولۇۋاتقان جەڭلەر، ئۇرۇشلار ۋە جېدەل - ماجىرالارنىڭ ئاساسلىق ئاملى ھەسەتتۇر. جۈملىدىن ئىبلىسنىڭ ئادەمگە سەجدە قىلماسلىقى، يەھۇدىيلارنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرمەسلىكى ھەسەتتىن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن «كۆز»دىن مەقسەت ھەسەتتۇر. كۆز تېگىشتىن مەقسەت ھەسەت قىلىشتۇر. بۇ سەۋەبتىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كۆزدىن (ھەسەتتىن) ئاگاھلاندۇرغان ۋە ئۇنى ھالاك

---

[1] 17 - سۈرە ئىسرا، 36 - ئايەت.

بولۇشنىڭ سەۋەبى دەپ كۆرسەتكەن. چۈنكى كۆز يەنى ھەسەت تۇغۇلۇشلارغا سەۋەب بولىدۇ، قانلىق ئۇرۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

• ئەمەلىيەت ئىسپاتلايدۇكى، كۆزنىڭ يەنى قاراشنىڭ قارالغۇچىغا ھېچقانداق تەسىرى يوق. ئەگەر كۆز بىلەن قاراشنىڭ ھەتتا غەزەپلىك ۋە نەپرەتلىك قاراشنىڭ يامان تەسىرى بولسا ئىدى، ھېچبىر ئادەمزاتتا ھېچبىر نېمەت داۋاملاشمىغان بولاتتى ۋە يەر يۈزىدە ئىنسانىيەت قالمىغان بولاتتى. چۈنكى يەر يۈزىدىكى ھەر كىشىنىڭ دۈشمىنى بار، يەنى ھەر كىشىگە يامان كۆز بىلەن قارىغان بىر قارىغۇچى، ھەتتا بىرقانچە قارىغۇچىلار بار. لېكىن يوللاردا كۆز تېگىپ يېتىپ كەتكەن ياكى مال - مۈلكى كۆز تېگىپ ھالاك بولۇپ كەتكەن ۋە ياكى ئۆزى كۆز تېگىپ ئۆلۈپ كەتكەن بىرمۇ ئىنسان يوق. بەزى مۇسبەتلەرنىڭ بەزى كىشىلەرنىڭ قارىشى بىلەن مەيدانغا كەلگەندەك كۆرۈنۈشى بىر تاسادىپىلىق بولۇپ ئەسلىدە ئۇنىڭ باشقا سەۋەبلىرى بار.

• ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ - ھەسەتخورنىڭ ھەسەت قىلغان چاغدىكى يامانلىقىدىن قېچىپ سېنىڭ پاناھىڭغا سېغىنىمەن﴾. ئاللاھ تائالانىڭ ﴿إِذَا حَسَدَ - ھەسەت قىلغان چاغدىكى﴾ دېگەن سۆزى ئارتۇق سۆز بولماستىن، بەلكىدە ئۇ سۆز ھەسەتخورنىڭ قانداق چاغدىكى يامانلىقىدىن پاناھ تەلەپ قىلىشنىڭ لازىملىقىنى بىلدۈرىدىغان سۆزدۇر. دېمەك، ھەسەتخورنىڭ قەلبىدىكى ھەستىنىڭ ھەسەت قىلىنغۇچىغا بىرەر يامانلىقى بولمايدۇ، ئۇنىڭدىن پاناھ تىلەشنىڭمۇ ھاجىتى يوق، لېكىن ئۇ ھەسەت ھەسەتخورنى ھەسەت قىلىنغۇچىغا قارشى ھەرىكەت قىلىشقا ئېلىپ ماڭسا، ئۇنىڭ مانا مۇشۇ چاغدىكى يامانلىقى ھەسەت قىلىنغۇچىغا زىيان يەتكۈزەلەيدۇ. بولمىسا ئۇنىڭ قەلبىدىكى ھەسەت، ئۇنىڭ ئەلچىسى بولغان ھومىيىشلار ھەسەت قىلىنغۇچىغا بىر زىيان يەتكۈزەمەيدۇ.

ئەبى ئۇمامە مۇنداق دەيدۇ: ئەنەس ئىبنى مالىك بىلەن ئاھالىسى ھالاك قىلىنغان، ئۆزى خارابىلىككە ئايلىنىپ كەتكەن بىر كەنتتىن ئۆتكەن ئىدۇق. ئۇ مەندىن بۇ يۇرتلارنى تونۇمسەن؟ دەپ سورىدى. مەن تونۇمايمەن دەپ جاۋاب بەردىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇنداق دېدى:

بۇ زۇلۇم بىلەن ھەسەت ھالاك قىلىدىغان بىر قەۋمنىڭ يۇرتلىرىدۇر. ھەسەت ياخشىلىقلارنىڭ نۇرىنى ئۆچۈرىۋېتىدۇ . زۇلۇم ئۇنى تەستىقلايدۇ ياكى يالغانغا چىقىرىدۇ...[1]

ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بۇ سۆزىدىنمۇ قەلبتىكى ھەسەتنىڭ ھەسەت قىلىنغۇچىغا زىيىنىنىڭ بولمايدىغانلىقى، ھەسەت قەلبتىن چىقىپ پۇت - قول ئەزالاردا زىيانكەشلىك قىلىش، تاجاۋۇز قىلىش، كۇشكۇرتۇش... قاتارلىق ھەرىكەتكە ئايلانسا، ئاندىن ئۇنىڭ زىيىنى بولىدىغانلىقى بىلىنىدۇ.

§3. تۇمار ئېسىش

قۇرئان - ھەدىستىكى ئىسلامدىن يىراقلىشىپ، بىدئەت، خۇراپات ۋە شېرىكلەرنىڭ ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ ئۆزۈۋاتقانلىقىنى «مۇسۇلمانلىق» دەپ چۈشىنىپ قالغان نادانلار، كېسەللەرگە شىپا بولىدۇ ياكى بالايى - ئاپەتلەردىن ساقلايدۇ ۋە ياكى جىن - ئالۋاستىلارنىڭ زىيانكەشلىكى، كۆز تېگىش ۋە ھەسەت قاتارلىق يامانلىقلاردىن ساقلايدۇ دېگەن ئېتىقاد بىلەن بويۇنلىرىغا تۇمار، كۆز مونچىقى ۋە شۇلارغا ئوخشىغان نەرسىلەرنى ئېسىۋالىدۇ، باللىرىنىڭ بويۇنلىرىغا ئېسىپ قويىدۇ.

بۇلارنىڭ بۇ باتىل ئېتىقادىدىن پايدىلىنىۋاتقان ئىنسانىي شەيتانلار، بۇ ھەقتە ھېكايە - چۆچەكلەرنى توقۇپ ئۇ ئىشلارنىڭ تىجارىتىنى قىلىپ جان بېقىپ كەلمەكتە. نەتىجىدە ئاللاھنىڭ دىنىدىن يىراقلاشقان ئۇ ئىنسانلار بۇ شەيتانلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ ھەم دۇنيالىق، ھەم ئاخىرەتلىك زىيانلارغا ئۇچرىماقتا.

بۇ ئىشنىڭ دىنىمىزدىكى ھۆكمىگە كەلسەك،

بۇ، شېرىك ئىش بولۇپ، تەۋھىدكە خىلاپتۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِن يَمۡسَسۡكَ ٱللَّهُ بِضُرّٖ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَۖ وَإِن يَمۡسَسۡكَ بِخَيۡرٖ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ١٧﴾

---

[1] ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 51.

«ئەگەر ئاللاھ سېنى بىرەر زىيانغا ئۇچراتسا، ئۇنى يەنە ئاللاھتىن باشقا كۆتۈرۈۋېتىدىغان ھېچكىم يوق. ئەگەر ئاللاھ ساڭا بىرەر ياخشىلىق يەتكۈزسە، شۈبھىسىزكى، ئۇ ھەر نەرسىگە قادىردۇر»[1].

﴿وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦ ۚ يُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ١٠٧﴾

«ئەگەر ئاللاھ ساڭا بىرەر زىيان يەتكۈزسە، ئۇنى يەنە ئاللاھتىن باشقا كۆتۈرۈۋېتىدىغان ھېچكىم يوق. ئەگەر ئاللاھ ساڭا بىرەر ياخشىلىق ئىرادە قىلسا، ئۇنىڭ پەزلىنى قايتۇرۇۋېتىدىغان ھېچكىم يوق. ئاللاھ ياخشىلىقنى بەندىلىرىدىن خالىغان كىشىگە يەتكۈزىدۇ. ئاللاھ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[2].

بۇ ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، پايدا - زىيان ئاللاھنىڭ ئىلكىدىدۇر، بىزگە پايدا يەتكۈزۈش، بىزنى زىياندىن ساقلاش پەقەتلا ئاللاھ قىلىدىغان ئىشتۇر. ئاللاھنىڭ بۇ ئىشىغا ھېچ نەرسە ۋە ھېچكىم ئارىلىشالمايدۇ. بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر تۆۋەندىكىچە:

ئۇقبە ئىبنى ئامىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام يېنىغا كەلگەن بىر توپ كىشىنىڭ توققۇزىدىن بەيئەت قوبۇل قىلىپ، بىرىدىن بەيئەت قوبۇل قىلمىدى. ئۇلار: يارەسۇلەللاھ! توققۇز كىشىنىڭ بەيئىتىنى قوبۇل قىلدىڭىز، بۇنى تەرك ئەتتىڭىز؟ دېدى. رەسۇلۇللاھ: «چۈنكى ئۇنىڭ قولىدا تۇمار بار» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى تۇمارنى ئۈزۈپ تاشلىۋەتكەندىن كېيىن رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭ بەيئىتىنى قوبۇل قىلدى ۋە: «كىم تۇمار ئاسىدىكەن شېرىك كەلتۈرگەن بولىدۇ» دېدى[3].

ئۇقبە ئىبنى ئامىرنىڭ يەنە بىر رىۋايىتىدە «كىمكى تۇمار ئېسىۋالىدىكەن، ئاللاھ ئۇنىڭ ئىشىنى تاماملىمىسۇن!» دېدى[4].

ئىمران ئىبنى ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ئادەمنىڭ قولىدا ھالقا كۆرۈپ ئاچچىقلاپ

---

① 6 - سۈرە ئەنئام، 17 - ئايەت.

② 10 - سۈرە يۇنۇس، 107 - ئايەت.

③ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل . *مۇسنەد*، 28: 637.

④ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل . *مۇسنەد*، 28: 623.

ئۇنىڭدىن: «بۇ نېمە؟» دەپ سورىدى. ئۇ ئادەم: «ئاجىزلىقتىن ساقلايدىغان نەرسە» دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ئۇ كىشىگە: «بۇ نەرسىنىڭ تېخىمۇ بەكرەك ئاجىزلاشتۇرۇشتىن باشقا پايدىسى يوق، ئۇنى چۆرىۋەتكىن! چۈنكى سەن ئۇنى ئاسقان ھالەتتە ئۆلۈپ كەتسەڭ، مەڭگۈ نىجاتلىق تاپالمايسەن»[1].

§4. دېمىدە قىلىش

جەمئىيەتتە نان، سۇ ۋە مېۋە قاتارلىق بىرەر نەرسىگە بەزى دۇئا ۋە ئايەتلەرنى ئوقۇپ سۈپكۈچ قىلىش ئادىتى بار. بۇ ئىش دەمىدە قىلىش، دەم سېلىش دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنى بەزىلەر ئۆزى قىلىدۇ، بەزىلەر باشقىلارغا قىلدۇرىدۇ، ھەتتا بەزى جايلاردا بەزىلەر مەسچىتنىڭ ئالدىدا بىرەر قاچىغا سۇ ئېلىپ مەسچىتتىن چىققان جامائەتكە تەڭلەپ تۇرىدىغان، چىققان ھەر كىشى قاچىنىڭ ئۇچۇق ئېغىزىغا سۈپ ياكى سۈپكۈچ دەپ قويۇپ چىقىپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بار. بۇ ئىشنىڭ تېگىنى ئاۋام خەلق ئۇنچە بىلىپ كەتمەيدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى «ئاخۇنۇم»لار، بولۇپمۇ بۇ ئىشنىڭ «نېنىنى يەپ» ئادەتلەنگەنلەر بۇ ئىشقا 10 - سۈرە يۇنۇسنىڭ 57- ئايىتى، 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 82 - ئايىتى ۋە 41 - سۈرە فۇسسىلەتنىڭ 44- ئايىتى قاتارلىق ئۈچ ئايەتنى دەلىل قىلىدۇ. ئەسلىدە مەزكۇر ئايەتلەر بۇ ئىشقا ھەرگىزمۇ دەلىل بولمايدۇ. تۆۋەندە ئۇ ئايەتلەر ئۈستىدە توختىلىمىز:

1. 10 - سۈرە يۇنۇسنىڭ 57 - ئايىتى:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَآءٌ لِّمَا فِى ٱلصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۝٥٧﴾

«ئى ئىنسانلار! سىلەرگە رەببىڭلاردىن نەسىھەت، دىللاردىكى دەردلەرگە شىپا، مۇئمىنلارغا ھىدايەت ۋە رەھمەت كەلدى»[2].

10 - سۈرە يۇنۇسنىڭ 45 - ئايىتىدىن باشلاپ 56 - ئايىتىگىچە بولغان ئايەتلىرىدە ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بايان ۋە

[1] ئىبنى ماجە، «تىب»، 39.
[2] 10 - سۈرە يۇنۇس، 57 - ئايەت.

ئاگاھلاندۇرۇشلار زىكىر قىلىنىدۇ. ئاندىن 57 - ئايەتتە قۇرئان كەرىمنىڭ نەسىھەت، شىپا، ھىدايەت ۋە رەھمەت ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. بۇ يۇقىرىدىكى ئايەتلەردە قىلىنغان بايان ۋە ئاگاھلاندۇرۇشلارنىڭ سەۋەبىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. چۈنكى ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىش، شۇنداقلا ئاخىرەتتىكى ھېسابنى ئويلىماي ياشاش ئىمان ۋە ئەمەلدە ئازغۇنلۇق دېمەكتۇر.

ئاللاھ بۇ ئايەتلەردە ئالدى بىلەن بۇ خەتەرلىك ئەھۋالغا قارشى ئىنسانلارغا نەسىھەت قىلىدۇ ۋە ئۇلارنى ۋاقىپلاندۇرىدۇ. ئاندىن ھەر ئىنساننىڭ كۆڭۈل دۇنياسىدىكى مەنىۋى كېسەللىكلەرنى داۋالاشقا يۆنىلىدۇ، ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىنى پاكلاپ، ئۇ يەرگە توغرا ئېتىقاد ۋە ياخشى خىسلەتلەرنىڭ ئورۇنلىشىشىغا سەۋەب بولغۇچى ھۆكۈملەرنى كەلتۈرىدۇ. ئاندىن كېيىن ئاگاھلاندۇرۇش ۋە نەسىھەتلەرگە قۇلاق سېلىپ قۇرئان كەرىمنىڭ شىپا بولغۇچى ھۆكۈملىرىنى قوبۇل قىلغان مۇئمىننىڭ ھەقىقەتنى كۆرۈشكە، ئەبەدىي نىجاتلىققا يۆنىلىشكە، ھەق يولدا مېڭىشىغا رەھبەرلىك قىلىدۇ، ئاخىرىدا بۇ كامال دەرىجىلىرىنى ھاسىل قىلغان مۇئمىنلارنىڭ ئاللاھنىڭ مۇھەببىتى ۋە رەھمىتىگە ئېرىشىشىنى كاپالەت ئاستىغا ئالىدۇ. قۇرئان كەرىمنىڭ خۇسۇسەن مۇئمىنلارغا ھىدايەت ۋە رەھمەت قىلىپ كۆرسىتىلىشى ئىنسانلارنىڭ قۇرئان كەرىمگە تۇتقان پوزىتسىيەسى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. چۈنكى تەرسالىق ۋە ئويلىمايلا ئالدىن ھۆكۈم قىلىۋېتىش خۇيى بىلەن باشتىلا توغرا ۋە خەيرلىك نەرسىلەرگە «ئىشىكلىرىنى تاقىۋەتكەنلەر» قۇرئاننىڭ نۇرىدىن پايدىلىنالمايدۇ. بۇ سەۋەبتىن ھىدايەت ۋە رەھمەت بولغان قۇرئان كەرىم ئۇلارغا پايدا بەرمەيدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ ئەھۋالنى تەپسىلىي بايان قىلىدۇ:

﴿وَلَقَدۡ ذَرَأۡنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِۖ لَهُمۡ قُلُوبٞ لَّا يَفۡقَهُونَ بِهَا وَلَهُمۡ أَعۡيُنٞ لَّا يُبۡصِرُونَ بِهَا وَلَهُمۡ ءَاذَانٞ لَّا يَسۡمَعُونَ بِهَآۚ أُوْلَٰٓئِكَ كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ١٧٩﴾

«شۈبھىسىزكى، بىز جىن ۋە ئىنسانلاردىن نۇرغۇنلىرىنى يارىتىپ جەھەننەم ئۈچۈن بېكىتۋاتىمىز. ئۇلارنىڭ قەلبلىرى بار، ئۇلار ئۇ قەلبلەر بىلەن چۈشەنمەيدۇ. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى بار، ئۇلار ئۇ كۆزلەر بىلەن كۆرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرى بار، ئۇلار ئۇ قۇلاقلار بىلەن ئاڭلىمايدۇ. ئۇلار تۆگە، كالا،

قوي ۋە ئۆچكىلەرگە ئوخشاشتۇر. بەلكىدە، ئۇلار تېخىمۇ گۇمراھتۇر. ئەنە شۇلار ھەقىقەتەن غاپىللاردۇر»[1].

دېمەككى، 10 - سۈرە يۇنۇسنىڭ 57 - ئايىتى قۇرئان كەرىمنىڭ ئايەتلىرىنى دېمىدە قىلىپ ئىچىشكە دەلىل بولمايدۇ. قۇرئان كەرىمنىڭ بەزى ئايەتلىرىنى تاللاپ دېمىدە قىلىش ۋە قىلدۇرۇپ ئىچىش بىدئەتتۇر، خۇراپاتتۇر، قۇرئان كەرىمنىڭ بىر پۈتۈنلىكىگە خىلاپتۇر، ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا زىتتۇر، ئەقىلگە، مەنتىققە ۋە ئىلىمگە ھۆرمەت قىلمىغانلىقتۇر.

2. 17 - ئىسرا سۈرىسىنىڭ 82 - ئايىتى:

﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾﴾

«بىز مۇئمىنلارغا شىپا ۋە رەھمەت بولغان قۇرئاننى نازىل قىلماقتىمىز. قۇرئان زالىملارغا زىياندىن باشقا نەرسە زىيادە قىلمايدۇ»[2].

81 - ئايەتتىكى «ھەق» قۇرئان كەرىمنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چۈنكى قۇرئان كەرىم ئېلىپ كەلگەن دىن ھەق، بەرگەن مەلۇمات راست، كۆرسەتكەن يول توغرىدۇر. قۇرئان كەرىم ھەقنىڭ دەل ئۆزىدۇر. قۇرئان كەرىم ھەقنى يەنى پاك ئېتىقاد، كېرەككە كېلىدىغان ئەمەل، دۇرۇس مۇئامىلە، گۈزەل ئەخلاقلار قاتارلىق توغرىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە باتىل ئېتىقاد، ساختا ئىبادەت، يامان مۇئامىلە، ناچار ئىللەت قاتارلىق ناتوغرىلارنىڭ ھەقىقىتىنى ئېچىپ تاشلايدۇ.

ئەھۋال مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن 82 - ئايەتتە قۇرئان كەرىم «شىپا ۋە رەھمەت» دەپ ئىپادىلەنگەن. تۆۋەندە بۇ ئىككى سۆزنى چۈشىنىشكە تىرىشىمىز:

• «قۇرئان شىپادۇر» يەنى قۇرئان كەرىم دورىدۇر، كېسەلنىڭ ساقىيىشىغا سەۋەب بولغۇچى نەرسىدۇر. بۇنىڭ مەنىسى: «قۇرئان مۇئمىنلارنى يەنى ئۆزىگە (قۇرئانغا) ئىشەنگەن ۋە ئىشەنچ قىلغانلارنى بۇزۇق ئېتىقاد، يامان نىيەت، ناتوغرا چۈشەنچە ۋە خاتا تەسەۋۋۇر قاتارلىق روھىي

---

[1] 7 - سۈرە ئەئراف، 179 - ئايەت.

[2] 17 - سۈرە ئىسرا، 82 - ئايەت.

كېسەللىكلەردىن، ئەمەل - ئىبادەتتىكى بىدئەت، ئەدەپ - ئەخلاقتىكى ناچارلىق، مۇئامىلە - مۇناسىۋەتتىكى ساختىلىق قاتارلىق مەنىۋى كېسەللىكلەردىن ساقايتىدىغان ۋە ساقلايدىغان مەنىۋى دورىدۇر» دېگەن بولىدۇ.

- «قۇرئان رەھمەتتۇر» يەنى قۇرئان كەرىم ئىلاھى ئىنئام، ئىلاھى ئېھسان ۋە ئىلاھى ئىلتىپاتتۇر. بۇنىڭ مەنىسى: «قۇرئان ئىنسانىيەتنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ھاياتلىرىنىڭ ياخشى بولۇشى ئۈچۈن كېرەكلىك بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، لايىق رەۋىشتە ئوقۇغۇچىلىرىغا ساۋاب قازاندۇرىدىغان، ئۆزىنىڭ ئايەتلىرىنى تەپەككۇر ۋە تەدەببۇر قىلغۇچىلارنى ھەر جەھەتتىن توغرا ئىلىمگە ئىگە قىلىدىغان، ئاللاھنىڭ مەغپىرىتى ۋە رازىلىقىغا لايىق قىلىدىغان، تەسلىكنى ئاسانلاشتۇرىدىغان، قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىدىغان، خاتالىقلىرىنىڭ ئەپۇ قىلىنىش، گۇناھلىرىنىڭ مەغپىرەت قىلىنىش ۋە يامانلىقلىرىنىڭ ياخشىلىقلارغا ئايلاندۇرۇلۇش يوللىرىنى كۆرسىتىدىغان ئىلاھىي ئىنئامدۇر» دېگەن بولىدۇ.

دېمەككى، قۇرئان كەرىم بەزى تەييارتاپلارنىڭ ئىسسىتقۇ - سوۋۇتقۇ قىلىش سەرمايىسى، بەزى ئالدامچىلارنىڭ سېپكۆچلەش قورالى، بەزى قىزىل كۆزلەرنىڭ ساددا مۇسۇلمانلارنى تۇزاققا چۈشۈرۈش يەمچۈكى ئەمەس. ئەكسىچە، قۇرئان كەرىم مۇئمىنلارغا مەنىۋى شىپا، مۇتتەقىيلەرگە ھىدايەت رەھبىرى، مۇسۇلمانلارغا دەستۇردۇر.

ئۇنىڭ «شىپا» بولۇشى مانا مۇشۇنداق مەنىۋىدۇر. ئايەتنىڭ ئاخىرىدا قۇرئاننىڭ «زالىملارنىڭ زىيىنىنى ئارتتۇرىدۇ»غانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. بۇ يەردىكى زالىملار تەرسالىق ۋە ئاڭسىزلىق بىلەن قۇرئاننىڭ ھەقىقەتلىرىنى قوبۇل قىلمىغان كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

بۇلار ئۈچۈن قۇرئاننىڭ «شىپا ۋە رەھمەت» بولۇشى ئۇياقتا تۇرسۇن، قۇرئان ئۇلارنىڭ مەنىۋى زىيىنىنى ئارتتۇرىدۇ، چۈنكى ئۇلار قۇرئاننىڭ ھەقىقەتلىرى شۇنچىۋالا ئوچۇق تۇرسىمۇ يەنىلا باتىل ئېتىقاد ۋە يامان ئەمەللىرىدە ئەزۋەيلىگەن. قۇرئان ئۇلارنىڭ ئەنە شۇ ئەزۋەيلىشىگە سەۋەبچى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ مەنىۋى زىيىنىنى ئارتتۇرغان.

بۇ ئايەتتىكى (17 - سۈرە ئىسرانىڭ 82 - ئايىتىدىكى) «شىپا»مۇ مەنىۋى شىپادۇر، «زىيان»مۇ مەنىۋى زىياندۇر.

3. 41 - سۈرە فۇسسىلەتنىڭ 44 - ئايىتى:

﴿وَلَوۡ جَعَلۡنَٰهُ قُرۡءَانًا أَعۡجَمِيّٗا لَّقَالُواْ لَوۡلَا فُصِّلَتۡ ءَايَٰتُهُۥٓۖ ءَا۬عۡجَمِيّٞ وَعَرَبِيّٞۗ قُلۡ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ هُدٗى وَشِفَآءٞۚ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ فِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٞ وَهُوَ عَلَيۡهِمۡ عَمًىۚ أُوْلَٰٓئِكَ يُنَادَوۡنَ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ ٤٤﴾

«ئەگەر بىز ئۇنى ئەجەمچە قۇرئان قىلغان بولساق، ئۇلار: ‹بۇنىڭ ئايەتلىرى نېمىشقا بىز چۈشىنىدىغان تىلدا بايان قىلىنمىدى؟ ئەرەبكە ئەجەمچە كىتاب نازىل قىلىنامدۇ؟› دەيتتى. ئېيتقىنكى: ئۇ ئىمان ئېيتقانلارغا ھىدايەت ۋە شىپادۇر. ئىمان ئېيتمىغانلارنىڭ قۇلاقلىرىدا ئېغىرلىق بار. قۇرئان ئۇلارغا كورلۇقتۇر. ئۇلار خۇددى يىراقتىن چاقىرىلىدۇ»[1].

10 - سۈرە يۇنۇسنىڭ 57 - ئايىتى ۋە 17 - سۈرە ئىسرانىڭ 82 - ئايەتلىرىنىڭ تەپسىرلىرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغاندەك بۇ ئايەتتىمۇ قۇرئان كەرىمنىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەن ۋە ئىشەنچ قىلغان (مۇئمىنلار)غا مەنىۋى شىپا بولىدىغانلىقى، ئىشەنمىگەن ۋە ئىشەنچ قىلمىغان (كاپىرلار)غا مەنىۋى گاسلىق ۋە كورلۇق ئېلىپ كېلىدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

مەزكۇر ئۈچ ئايەتتىكى «شىپا»، بىر ئايەتتىكى «زىيان»، بىر ئايەتتىكى «گاسلىق» ۋە «كورلۇق» مەنىۋى بولغانلىقى ئۈچۈن قۇرئانغا ئىمان ئېيتقانلار كېسەل بولمايدىغان ئىش يوق، قۇرئانغا ئىمان ئېيتمىغانلار كېسەل بولۇپ يېتىپ كېتىدىغان ياكى نېمە ئىش قىلسا زىيان تارتىپ ئالدىغا ماڭالمايدىغان ۋە ياكى قۇلىقى ئىشىتمەس، كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالىدىغان ئىشمۇ يوق.

بۇ تۆت ئەھۋال مەنىۋىدۇر، يەنى قۇرئان مۇئمىنلارنىڭ قەلبىدىكى شەك - شۈبھە، كۆڭلىدىكى يامان غەرەز، تەسەۋۋۇرىدىكى خۇراپات، چۈشەنچىسىدىكى جاھالەت ۋە نادانلىق پەردىلىرىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتنى توغرا چۈشىنىدىغان، شۇنداقلا ئىككىلىسىدە بەختلىك ياشاش ئۈچۈن ساغلام ئېتىقاد بىلەن، شەرىئەت دائىرىسى ئىچىدە، سالىھ

---

[1] 41 - سۈرە فۇسسىلەت، 44 - ئايەت.

(كېرەككە كېلىدىغان) ئەمەللەرنى قىلىدىغان ھالەتكە كەلتۈرىدۇ. مانا بۇ قۇرئاننىڭ ئىچكى كېسەللىكلەرگە شىپا بولۇشىدۇر.

شۇنىڭدەك، قۇرئان كەرىم مۇئمىنلارنىڭ ئەخلاقىدىكى ناچارلىق، مۇئامىلىسىدىكى ئۇساللىق، سۆز - ھەرىكىتىدىكى يامانلىق قاتارلىق كېسەللىكلىرىنى داۋالاپ ئۇلارنى ئەخلاقى گۈزەل، مۇئامىلىسى دۇرۇس، سۆز - ھەرىكىتى ياخشى ئالىيجاناب كىشىلەر ھالىتىگە كەلتۈرىدۇ. مانا بۇ قۇرئان كەرىمنىڭ تاشقى كېسەللىكلەرگە شىپا بولۇشىدۇر.

قۇرئان كەرىمنىڭ ئەنە شۇنداق شىپا بولۇشىنىڭ ماھىيىتىنى بىلمەكچى بولغانلار ئۇنىڭ نازىل بولغان چېغىدىكى جاھىلىيەت ئەرەبلىرىنىڭ ئىچىدىن ئۆزىگە ئىشەنگەنلەرنىڭ نادانلىق ۋە جاھىللىق، قالاقلىق ۋە مەدەنىيەتسىزلىك، شەپقەتسىزلىك ۋە مەرھەمەتسىزلىك قاتارلىق كېسەللىكلىرىنى داۋالاپ، ئۇلارنى قانداق ساھابە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمغا ئايلاندۇرغانلىقىنى ئىسلام تارىخىنىڭ مۇناسىۋەتلىك بەتلىرىدىن ئوقۇپ تەسەۋۋۇر قىلىشى لازىم. مۇشۇنداق قىلغان تەقدىردە ئۇلار 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەرەب يېرىم ئارىلىدا قىساس ئېلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ قېرىندىشى ھېسابلىنىدىغان ئىنسانلارنىڭ قېنىنى تۆكۈۋاتقان، نومۇستىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسى بولغان قىزلىرىنى تىرىك كۆمۈۋاتقان جاھىلىيەت ئەھلىنىڭ ئىچىدىن قۇرئان كەرىمنىڭ مەنىۋى دورىسى بىلەن پۈتۈن كېسەللىكلىرىدىن ساقىيىپ قىيامەتكە قەدەر ئادالەت تىمسالى، ۋاپاكارلىق ئۈلگىسى، مېھرى - شەپقەت ئۆرنىكى ۋە كۆيۈمچانلىق نەمۇنىسى بولغان كىشىلەرنىڭ چىققانلىقىنى كۆرىدۇ.

ئايەتتە قۇرئاننىڭ «شىپا»لىقىنىڭ «ئىمان ئېيتقانلارغا» خاس ئىكەنلىكىنىڭ بايان قىلىنىشمۇ، ئۇنىڭ «شىپا»لىقىنىڭ مەنىۋى ئىكەنلىكىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئەگەر قۇرئان كەرىمنىڭ ئايەتلىرى تېۋىپنىڭ ياكى دوختۇرنىڭ دورىلىرىدەك ماددىي شىپا بولسا ئىدى، ئۇنىڭ مۇئمىن، كاپىر دەپ ئايرىماي ھەر كىشىنىڭ ھەر تۈرلۈك كېسەللىكى (ئاغرىقى)غا پايدا قىلىدىغان بىر پارچىسى بولغان بولاتتى، ئۇ نازىل بولغاندىن بۇيان ئۆتكەن 14 ئەسىرلىك بىر زاماندا ئىنسانىيەت ئۇنى تەجرىبە قىلىپ كۆنىمىزگە كەلگەندە ئۇ دېمىدە قىلىنغان سۇ ياكى نان ۋە ياكى باشقا نەرسە ئېلىنغان قۇتىلار تىزىلىپ سېتىلىدىغان دۇكانلار تەرەپ - تەرەپتە

ئېچىلغان بولاتتى، ھەتتا كۆنىمىزدىكى تاللا بازىرىنىڭ بىر بۆلۈكىدە «قۇرئان دېمىدىسى» بۆلۈمى بولغان ۋە ئۇ يەردە «جىگەر كېسىلى دېمىدىسى، ئۆپكە كېسىلى دېمىدىسى، باش ئاغرىق دېمىدىسى، قورساق ئاغرىقى دېمىدىسى....» دېگەندەك خەتلەر يېزىلغان قۇتىلار ئۆز رېتى بويىچە تىزىلغان بولاتتى. لېكىن ئىنسانىيەت ئاللاھ ئاتا قىلغان ئەقلىنى ئىشلىتىپ ئاللاھ بەرگەن دەردىنىڭ داۋاسىنى، ئاللاھ سالغان كېسەللىكنىڭ شىپاسىنى ئاللاھ ياراتقان ھەر تۈرلۈك ئوت - چۆپ ۋە ماددىلاردىن ئىزدەپ، كېسەل داۋالاشتا كۆنىمىزدىكى سەۋىيەگە يەتتى.

دېمەككى، كېسەللىكنىڭ شىپاسى قۇرئاننىڭ لەۋزىنى ئوقۇپ سۈپكۈچلەپ ئىچىشتە ئەمەس، ئۇنىڭ مەنىسىنى ئوقۇپ ئەمەل قىلىشتىدۇر. دەرۋەقە ھېچبىر كېسەل كىشى دوختۇر يېزىپ بەرگەن رېتسېپنى ئوقۇپ دېمىدە قىلىپ ئىچمەيدۇ ياكى ساقىيىش ئۈچۈن ھەر كۈنى بىرقانچە قېتىم رېتسېپنى ئوقۇمايدۇ. ئەكسىچە، رېتسېپتىكى دورىلارنى ئېلىپ دوختۇرنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىستېمال قىلىدۇ.

زامانىمىزدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بالا - مۇسىبەتلەردىن قۇتۇلۇپ دۇنيادا ئىنسانچە ياشىشى ئۈچۈن ئىلاھى دورا بولغان قۇرئان كەرىمنى ساۋاب قازىنىش ئۈچۈن ئوقۇشتىن كۆپرەك ئىلىم ئۆگىنىش ئۈچۈن ئوقۇشى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەمرلىرىگە بويسۇنۇشى، نەھيىلىرىدىن يىراق تۇرۇشى، ۋەز - نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سېلىشى ۋە قىسسەلىرىدىن ئىبرەت ئېلىشى لازىم.

مۇسۇلمانلار ئەسىرلەردىن بېرى قۇرئان كەرىمنى لايىق رەۋىشتە ئوقۇپ ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ياشىمىغانلىقى ئۈچۈن ئىجتىمائىي جەھەتتە ئىنتىپاقسىز، ئىقتىسادىي جەھەتتە پېقىر، مەدەنىيەت جەھەتتە قالاق، سىياسىي جەھەتتە دوگما ھالەتتە ياشاپ كەلمەكتە. بۇنىڭ نەتىجىسىدە كەلگەن نۇقتا شۇكى:

بۈگۈن يەر يۈزىدە پارتىلىغان ھەر بومبا مۇسۇلماننىڭ دىيارىدا پارتىلىماقتا، ئاققان كۆز ياشلىرى مۇسۇلماننىڭ كۆزىدىن ئاقماقتا، مۇسۇلماننىڭ باللىرى ئۆلتۈرۈلمەكتە، مۇسۇلماننىڭ شەرىپى دەپسەندە قىلىنماقتا، مۇسۇلماننىڭ غۇرۇرى ئاياغ ئاستى قىلىنماقتا.

ئاللاھ تائالا قۇرئاندا مۇسۇلمانلارغا ئىززەت ۋەدە قىلغان تۇرۇقلۇق كۆنىمىزدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىززەت ئىچىدە ياشىماسلىقىنىڭ سەۋەبى نېمىدۇ؟!

ئادەتتە زىيان تارتقان شىركەتنىڭ قۇرغۇچىلىرىمۇ ئۆزلىرىنى تەكشۈرۈپ، شىركەتنى پايدا تېپىش يولىغا يۆنەلدۈرۈشكە تىرىشىدۇ. بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسمىمىز مۇسۇلمان تۇرۇپ زىيان تارتىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى بىر تەكشۈرۈپ بېقىشىمىزنىڭ زامانى كەلمىدىمۇ؟!

ئاللاھ تەۋپىق بەرگەي!!!

§5. خەتمە ئوقۇش

ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا بىرقانچە كىشى بىر يەرگە جەم بولۇپ، قۇرئان كەرىمدىن بىر قانچە سۈرە ۋە بىرقانچە ئايەت تاللاپ، بۇنىڭغا ئەرەبچە، پارىسچە ۋە چاغاتايچە بىرقانچە سۆزنى قوشۇپ، بۇلارنىڭ ھەر بىرىنى بىر كىشىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە مەلۇم بىر ساندا ئوقۇش «خەتمە ئوقۇش» دەپ ئاتىلىدۇ.

خەتمىخانلار ئوقۇلغان نەرسىلەرنىڭ سانىنى ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئۆرۈك ئۇرۇقچىسىدەك ياكى ئۇنىڭدىن سەل كىچىكرەك تاشلار بىلەن ھېسابلايدۇ. بۇ تاشلار «خەتمە تېشى» دەپ ئاتىلىدۇ. «خەتمە تېشى» بىر مەھەللىدە بىر ياكى ئىككى كىشىنىڭ ئۆيىدە بولىدۇ. بۇ تاشنىڭ سانى ئەڭ كۆپ بولغاندا مىڭ بولىدۇ. بەزىلەر بۇ تاشلارنى ياغلاپ قويىدۇ. تولا ياغلانغانلىقتىنمۇ ياكى كۆپ ئىشلەتكەنلىكتىنمۇ بۇ تاشلار پارقىراپ چىرايلىقلىشىپ قالىدۇ. بۇ تاشلار بىر خالتىدا ساقلىنىدۇ.

ئەنە شۇ يۇقىرىدىكى نەرسىلەرنى مانا مۇشۇ تاشلار بىلەن ساناپ 7 قېتىم ئوقۇش «كىچىك خەتمە» ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا بىر كەپتەر ياكى بىر توخۇ قان قىلىنىدۇ (ئۆلتۈرۈلىدۇ). 11 قېتىم ئوقۇش «چوڭ خەتمە» ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا بىر قوي ياكى بىر ئۆچكە قان قىلىنىدۇ. بەزىدە بۇنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياكى قاتناشقۇچىلارنىڭ سانىغا قاراپ كالىمۇ قان قىلىنىدۇ (ئۆلتۈرۈلىدۇ).

قان قىلىنغان مالنىڭ گۆشى پىشۇرۇلۇپ شۇ خەتمىنى ئوقۇغۇچىلارغا ۋە شۇ سورۇنغا ھازىر بولغۇچىلارغا يېگۈزۈلىدۇ.

خەتمە ئوقۇشنىڭ دىنىمىزدا ھېچقانداق ئاساسى يوق. خەتمىنىڭ ئىچىدە ئىنساننى مۇشرىك قىلىۋېتىدىغان سۆزلەرمۇ بار. مەسىلەن:

- يا ھەزرەتى سەييىدى شەيخ مۇھيىددىن، مۇشكىل كۇشايى بىلخەيرى ئەلمەدەد.

تەرجىمىسى: ئى مۇھيىددىن غوجام ئالىيلىرى! مۇشكۇلۇمنى ياخشىلىق بىلەن ھەل قىلىپ بەرسىلە، ماڭا ياردەم قىلسىلا.

- يا ھەزرەتى غەۋس ئەغىسنا!

تەرجىمىسى: ئى دادقا يەتكۈچى ئالىيلىرى، دادىمىزغا يەتسىلە.

دېمەك، ئۇلار مۇھيىددىن ئىسىملىك بىر ئىشاندىن ياردەم تىلەيدۇ. ئابدۇلقادىر جىيلانى دەپ ئاتىلىدىغان بىر كىشىدىن دادىغا يېتىشنى تىلەيدۇ.

بۇ ئىش 1 - سۈرە فاتىھەنىڭ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ - ئى ئاللاھ! بىز ساڭىلا ئىبادەت قىلىمىز ۋە سەندىنلا ياردەم تىلەيمىز﴾ دېگەن ئايىتىگە خىلاپتۇر، شۇنداقلا ئاللاھقا ئوچۇق - ئاشكارا شېرىك كەلتۈرگەنلىكتۇر.

ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا بۇنىڭدىن باشقا «رەدنامە ئوقۇش»، «قەسىدە ئوقۇش»، «مەۋلۇت ئوقۇش»... دېگەندەك بىرقانچە تۈرلۈك «ئوقۇش»لار بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىدئەت ئىشلار بولۇپ، ئۇلاردىن يىراق تۇرۇش كېرەك.

خەتمىنىڭ پايدا - زىيىنىغا كەلسەك، ئوقۇتقۇچى قان قىلىمەن دەپ بىر توخۇسىدىن ياكى بىر قويىدىن ئايرىلىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ھېلىقى شېرىك سۆزلەرنى قىلىش ۋە قىلىشقا ياردەملىشىش تۈپەيلىدىن ئىمانىغا دەخلى يېتىدۇ.

ئوقۇغۇچى مۇشۇ باھانە بىلەن گۆش يەۋالىدۇ ۋە بىر مىقدار پۇلغا «دۇئا» قىلىدۇ، لېكىن مەزكۇر شېرىك سۆزلەرنى قىلىپ مۇشرىك بولۇپ كېتىدۇ.

ئاللاھ مۇسۇلمانلارنى شېرىك، بىدئەت ۋە خۇراپاتتىن ساقلىسۇن!

مەۋلۇت ئوقۇش .6§

مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا مەۋلۇت ئوقۇش دەپ بىر ئوقۇش بار. بۇ ئوقۇش رەبىئۇلئەۋۋەلدە (ھىجرىيىنىڭ 3 - ئېيى) كۆپ ئېلىپ بېرىلىدۇ. چۈنكى ئۇلار بۇ ئىشنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى خاتىرلەش ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى دەۋا قىلىدۇ. ھالبۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىمۇ رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىدا بولغان[1]. ئەسلىدە بۇ ئىش مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا غەيرىي مۇسۇلمانلاردىن كىرگەن. تۆۋەندە مەۋلۇتنىڭ مەنىسى، مەۋلۇت مۇراسىمى ئۆتكۈزۈشنىڭ تارىخى ۋە ھۆكمى قاتارلىق ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىلىدۇ.

1. «مەۋلۇت»نىڭ لۇغەت مەنىسى

«تۇغماق، تۇغقان ۋە تۇغۇلغان ۋاقىت، تۇغقان ۋە تۇغۇلغان ئورۇن» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان مەۋلۇت (مەۋلىد) كەلىمىسى دەسلەپتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن. كېيىنچە ئۇنىڭ تۇغۇلۇشى، سۈپەتلىرى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا يېزىلغان نەزمىلەرگە «مەۋلۇت» دېيىلگەن[2].

2. مەۋلۇت ئوقۇش ئادىتىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈش ئادىتى ھىجرىيە تۆتىنچى ئەسىردە فاتىمىيلاردا باشلانغان[3]. فاتىمىيلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرلەش بىلەن

---

① پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام پىل ۋەقەسى بولغان يىلى، رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىنىڭ 9 - كۈنى، دۈشەنبە ئەتىگەن (بۇ مىلادىيە 571 - يىلى، 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنىگە توغرا كېلىدۇ) تۇغۇلۇپ، ھىجرىيە 11 - يىلى، رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىنىڭ 12 - كۈنى دۈشەنبە چاشگاھ ۋاقتىدا (بۇ مىلادىيە 632 - يىلى، 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگە توغرا كېلىدۇ) ۋاپات بولغان. بۇ ھەقتە سىيەر ۋە تارىخ كىتابلىرىدا ئىختىلاپ يوق.

② قاراڭ: ئۆمەر تەللى ئوغلۇ، «مەۋلىد»، *شامىل ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى* (ئىستانبۇل: شامىل يايىن ئەۋى، 2000)، 5: 228.

③ فاتىمىيلار مىلادى 909 ~ 1171 - يىللىرى (ھىجرىيە 297~567) ئارىسىدا ھۆكۈم سۈرگەن ئەرەب خەلىپىلىرى بولۇپ، بۇلار ئۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئەۋلادى دەپ ھېسابلايدۇ. بۇلار دەسلەپتە شىمالىي ئافرىقىدا، كېيىن مىسىردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. مەۋلۇت ئوقۇش ئادىتى فاتىمىيلاردىن مەغرىب رايونلىرىغا، ئەرەبىستانغا ۋە ئوسمانلى دۆلىتىگە كىرگەن. ئاندىن كېيىن پۈتكۈل مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا تارقالدى. فاتىمىيلار ھەققىدە تەپسىلى مەلۇمات ئۈچۈن قاراڭ: ئەيمەن فۇئاد سەييىد، «فاتىمىيلار»، *تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1995)، 12: 228 - 237.

بىرلىكتە ئەلى، فاتىمە، ھەسەن، ھۈسەيىن ۋە خەلىپىلەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمنىڭ تۇغۇلغان كۈنلىرىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن مەۋلۇت ئوقۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزەتتى.

3. مەۋلۇت ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇشنىڭ شەرئىي ھۆكمى

مەۋلۇت ئوقۇش بىدئەتتۇر. ئوقۇغۇچى بىدئەت ئىش قىلغان بولىدۇ، ئوقۇتقۇچى بىدئەتكە ياردەملەشكەن بولىدۇ. چۈنكى مەۋلۇت ئوقۇش ۋە مەلۇت ئوقۇتۇشنىڭ قۇرئان كەرىمدە ۋە ھەدىسلەردە ئاساسى يوقتۇر. رىۋايەت قىلىنىشىچە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

«ئىشلارنىڭ ئەڭ يامىنى، كېيىن پەيدا قىلىنغان ئىشتۇر»[1]، «كېيىن پەيدا قىلىنغان ھەر ئىش بىدئەتتۇر»[2]، «ھەر بىدئەت زالالەتتۇر، ھەر زالالەت دوزاختىدۇر»[3].

ئۇنىڭ ئۈستىگە مەۋلۇتنىڭ ئىچىدە شېرىك ئىپادىلەيدىغان نۇرغۇن سۆزلەر بار. بۇ سۆزلەرنى ئوقۇغۇچى ۋە ئاڭلاپ تەستىقلىغۇچى مۇشرىك بولۇپ كېتىدۇ. مەسىلەن: ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئوقۇلىدىغان مەۋلۇتلاردا تۆۋەندىكى سۆزلەر بار:

«ئى خۇدانىڭ ئەلچىسى! پەيغەمبەرلەر ياخشىسى!

تارتقىن بىزنى دوزاختىن، ئى ھەبىبىم، ئى رەسۇل!».

بىزنى دوزاختىن پەيغەمبەر ئەمەس، ئاللاھ قۇتقۇزىدۇ. ئاللاھنىڭ بۇ قۇتقۇزۇشى، بىزنىڭ مۇشۇ دۇنيادا ئاللاھنىڭ ئىمتىھانىدىن ئۆتكەن بولۇشىمىزغا باغلىقتۇر[4].

شۇنىڭدەك، مەۋلۇت ئوقۇش مۇراسىمىنىڭ ئاخىرىدا «مەھەللى قىيام» دەپ بىر يەر بار. مەۋلۇت بۇ يەرگە كەلگەندە شۇ سورۇندا بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئورنىدىن تۇرىدۇ. چۈنكى مەۋلۇت ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار بۇ چاغدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شۇ سورۇنغا، شۇ چاغدا كەلگەنلىكىگە

---

① مۇسلىم، «جۇمە»، 43.
② نەسەئى، «ئەلئىيدەيىن»، 22؛ ئىبنى ماجە، «مۇقەددىمە»، 7.
③ مۇسلىم، «جۇمە»، 43؛ ئەبۇ داۋۇد، «سۈننەت»، 6.
④ 19 - سۈرە مەريەم، 72؛ 21 - سۈرە ئەنبىيا، 101 - 102.

ئىشىنىدۇ. شۇڭا بۇ چاغدا «مەرھابا يا مەرھەبا، مەرھەبا جەددەلھۆسەينى مەرھەبا» دېگەن نەزمىلەر ئوقۇلىدۇ. مانا بۇمۇ ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەنلىكتۇر. چۈنكى قىيام پەقەت ئاللاھقىلا قىلىنىدىغان ئىبادەتتۇر[①].

① قاراڭ: 2 - سۈرە بەقەرە، 238 - ئايەت. قىيام - ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلىش دېمەكتۇر.

XIV هايۋانلار

قۇرئان كەرىمدە 26 تۈرلۈك هايۋاننىڭ ئىسمى زىكىر قىلىنىدۇ[①] ۋە ئالتە سۈرە هايۋان ئىسىملىرى بىلەن ئاتىلىدۇ[②]. بۇ هايۋانلارنىڭ نەقەدەر مۇھىم مەخلۇقاتلار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ھەقلىرىنىڭ بارلىقىغا ئىشارەت قىلىدۇ. بىز بۇ يەردە قۇرئان ۋە ھەدىس پۈتۈنلۈكى ئاساسىدا ئۇ ھەقلەرنى ئۆگىنىشكە ۋە ئۆگەنگىنىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تىرىشىمىز.

§1.هايۋانلارنىڭ ئىنسانلارغا بەرگەن پايدىلىرى

1. ئىنسانلارغا قۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئەسلىتىش

كائىناتتا قۇرۇقلۇق هايۋانلىرى، سۇ هايۋانلىرى ۋە ئۇچارقاناتلاردىن ئىبارەت پۈتۈن هايۋانلار ئۆزىگە خاس ھالدا ئاللاھقا ئىبادەت قىلماقتىدۇر. بۇلارنىڭ قۇرئان كەرىمدە زىكىر قىلىنىشى ئىنسانلارغا ئاللاھقا قۇللۇق قىلىش ۋەزىپىسىنى ئەسلىتىش ئۈچۈندۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ ٱلْعَذَابُ ۗ وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكْرِمٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ۩ ﴿١٨﴾﴾

«كۆرمىدىڭمۇ: ئاسمانلاردىكى كىشىلەر، زېمىندىكى كىشىلەر، كۈن، ئاي، يۇلتۇزلار، تاغلار، دەرەخلەر، جانلىقلار ۋە ئىنسانلارنىڭ تولىسى ئاللاھقا سەجدە قىلماقتا. ئىنسانلارنىڭ تولىسىغا ئازاب تېگىشلىك بولماقتىدۇر. ئاللاھ خار قىلغان كىشىنى ھېچكىم ئەزىز قىلالمايدۇ. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ خالىغىنىنى قىلىدۇ»[③].

---

① تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە، پاشا، ئات، ئېشەك، قېچىر، ئەجدىھا، چېكەتكە، بېلىق، توڭگۇز، بۆرە، چىۋىن، بۆدۈنە، پاقا، ئۆمۈچۈك، قاغا، پەرۋانە، پىل، مايمۇن، يولۋاس، ئىت، ھەسەل ھەرىسى، ھۆپۈپ، پىت قاتارلىقلاردۇر.

② بەقەرە (كالا)، ئەنئام (تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە)، نەھل (ھەسەل ھەرىسى)، نەمل (چۈمۈلە)، ئەنكەبۇت (ئۆمۈچۈك) ۋە فىل (پىل) سۈرىلىرىدۇر.

③ 22 - سۈرە ھەج، 18 - ئايەت.

﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلطَّيۡرُ صَٰٓفَّٰتٖۖ كُلّٞ قَدۡ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسۡبِيحَهُۥۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ ٤١﴾

«كۆرمىدىڭمۇ: ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى كىشىلەر، سەپ - سەپ ئۇچارقاناتلار ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتماقتىدۇر. ھەر بىرى ئۆز دۇئاسىنى ۋە تەسبىھىنى بىلىدۇ. ئاللاھ ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر»①.

2. ھەقتىن يۈز ئۆرۈگەنلەرنى ھوشنى تېپىشقا دەۋەت قىلىش

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە ھەقتىن يۈز ئۆرۈگەن ئىنسانلارنىڭ ئەھۋالىنى بەزى ھايۋانلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن تەسۋىرلەپ، ئۇلارغا ئۆزلىرىگە يارىشا ئىش قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئەسلىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱلَّذِيٓ ءَاتَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا فَٱنسَلَخَ مِنۡهَا فَأَتۡبَعَهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ فَكَانَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ١٧٥ وَلَوۡ شِئۡنَا لَرَفَعۡنَٰهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُۥٓ أَخۡلَدَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلۡكَلۡبِ إِن تَحۡمِلۡ عَلَيۡهِ يَلۡهَثۡ أَوۡ تَتۡرُكۡهُ يَلۡهَثۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۚ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ١٧٦﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلارغا مۇنۇ ئادەمنىڭ خەۋىرىنى ئوقۇپ بەرگىن: بىز ئۇنىڭغا ئايەتلىرىمىزنى بەرگەن ئىدۇق، ئۇ ئايەتلىرىمىزدىن ئايرىلىپ چىقتى. شەيتان ئۇنى ئۆزىگە ئەگەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ گۇمراھلاردىن بولۇپ كەتتى. ئەگەر بىز خالىغان بولساق ئۇنى ئايەتلىرىمىز بىلەن يۈكسەلدۈرەتتۇق. لېكىن ئۇ دۇنياغا بېرىلىپ كەتتى ۋە نەپسى خاھىشىغا ئەگەشتى. ئۇنىڭ ئەھۋالى خۇددى شۇ ئىتنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاش: ئۇنى قوغلىۋەتسەڭمۇ تىلىنى ساڭگىلىتىپ ھاسىرايدۇ، ئۇنى مەيلىگە قويۇۋەتسەڭمۇ تىلىنى ساڭگىلىتىپ ھاسىرايدۇ. ئەنە شۇ ئايەتلىرىمىزنى يالغان دېگەن قەۋمنىڭ ئەھۋالىدۇر. ئى مۇھەممەد! سەن ئۇلارغا بۇ قىسسەنى بايان قىلغىن، تەپەككۇر قىلغاي»②.

---

① 24 - سۈرە نۇر، 41 - ئايەت.

② 7 - سۈرە ئەئراف، 175 - ۋە 176 - ئايەتلەر.

ئاللاھ تائالا ھەر كىشىگە ئۆزىنىڭ بارلىق ۋە بىرلىكىنىڭ ئايەتلىرىنى (دەلىللىرىنى) بىلدۈرگەن، 7 - سۈرە ئەئرافنىڭ 172 - ئايىتىدە بايان قىلىنغاندەك ھەر كىشىنىڭ فىترىتىگە ئۆزىنىڭ رەب (ياراتقۇچى، باشقۇرغۇچى ۋە باققۇچى) ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىش قابىلىيىتىنى ئورۇنلاشتۇرغان. لېكىن بەزى كىشىلەر ئۇ دەلىللەردىن ۋە ئۇ قابىلىيەتتىن ئايرىلىپ چىقىدۇ، دەلىللەرنى دىققەتكە ئالمايدۇ، ئىشىنىش قابىلىيىتىنى يوقىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شەيتان ئۇنى ئازدۇرىدۇ. ئۇ ئازغۇنلارنىڭ سېپىگە قوشۇلىدۇ.

ئەگەر ئاللاھ خالىسا ئىدى، ئۇ كىشىنى مەزكۇر ئايەتلىرىدىن پايدىلاندۇرۇپ، ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى يۈكسەلدۈرەتتى. لېكىن ئۇ كىشى ئاللاھنىڭ بۇنى خالىشى ئۈچۈن تەلەپكە لايىق تىرىشچانلىق كۆرسەتمىدى، ئۆزىنىڭ مەڭگۈ ياشايدىغانلىقىنى ئويلاپ دۇنياغا بېرىلىشنى تاللىدى، ئۆزىنى ۋاقىتلىق مەنپەئەتنىڭ ئەسىرى قىلدى، فىترىتىدىكى پاكىز روھ ۋە زېھنىدىكى ئالىي قابىلىيەتلەر ئۇنى ئىمانغا چاقىرىۋاتقان تۇرۇقلۇق ئۇ نەپسىنىڭ خاھىشلىرىغا ۋە كۆڭلىنىڭ ئارزۇلىرىغا بويسۇندى.

بۇ ئەھۋالدا ئۇ ھەقىقىي مەنىدىكى ئىنسانلىق قىممىتىنى ۋە ئادىمىيلىك ئالاھىدىلىكىنىمۇ يوقاتقانلىقى ئۈچۈن 176 - ئايەتتە ئۇنىڭ پسىخولوگىيەلىك ئەھۋالى ئىسسىقتىن ياكى باشقا بىر قىيىنچىلىقتىن تىلىنى ساڭگىلىتىپ داۋاملىق ھاسىرايدىغان، قوغلانسىمۇ، ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىلسىمۇ بىر خىل تۇرىدىغان ئىتنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىتىلىدۇ.

ئاللاھ تائالا باشقا بىر ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَمَا لَهُمْ عَنِ ٱلتَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِن قَسْوَرَةٍۭ ﴿٥١﴾﴾

«مۇشرىكلارغا نېمە بولدىكىن، ئەسكە ئېلىشقا تېگىشلىك ئىلىمدىن يۈز ئۆرۈۋاتىدۇ؟ ئۇلار خۇددى يولۋاستىن قاچقان ياۋا ئېشەكلەردۇر»[1].

① 74 - سۈرە مۇددەسسىر، 49 ~ 51 - ئايەت.

3. قاتناش ۋە ئۇرۇش ۋاستىسى بولۇش

توگە، ئات، قېچىر ۋە ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلار ئىنسانلارغا ئۇلاغ ۋە ئۇرۇش ۋاستىسى بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾﴾

«ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ھەجنى ئېلان قىلغىن. ئۇلار يېنىڭغا پىيادىمۇ كېلىدۇ، چوڭقۇر ۋە كەڭ يوللاردىن كەلگەن ئورۇق ئۇلاغلار ئۈستىدىمۇ كېلىدۇ»[1].

﴿وَٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَزْوَٰجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْفُلْكِ وَٱلْأَنْعَٰمِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾﴾

«ئاللاھ پۈتكۈل جۈپلەرنى ياراتقان، سىلەرگە كېمىلەرنى ۋە بىر قىسىم ھايۋانلارنى قاتناش ۋاستىسى قىلىپ بەرگەن زاتتۇر»[2].

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَٰمًا فَهُمْ لَهَا مَٰلِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾﴾

«ئۇلار كۆرمىدىمۇ: بىز ئۆز قولىمىز بىلەن ئىشلەپ ئۇلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن توگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى ياراتتۇق. ئۇلار ئۇ ھايۋانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچىدۇر. بىز ئۇ ھايۋانلارنى ئۇلارغا كۆندۈرۈپ بەردۇق. ئۇ ھايۋانلارنىڭ بەزىسى ئۇلارنىڭ ئۇلىغىدۇر، ئۇلار ئۇ ھايۋانلارنىڭ بەزىسىنى يەيدۇ»[3].

﴿وَٱلْأَنْعَٰمَ خَلَقَهَا ۗ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَٰفِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا۟

---

① 22 - سۈرە ھەج، 27 - ئايەت.
② 43 - سۈرە زۇخرۇف، 12 - ئايەت.
③ 36 - سۈرە ياسىن، 71 - ۋە 72 - ئايەتلەر.

بَلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾ وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةًۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾﴾

«ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىمۇ ياراتتى. ئۇلاردا سىلەر ئۈچۈن ئىسسىتقۇچى نەرسىلەر ۋە باشقا مەنپەئەتلەر بار. ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر. ئۇلارنى كەچتە ئوتلاقتىن ئېلىپ كەلگەن ۋە ئەتىگەندە ئوتلاققا ئېلىپ بارغان چاغلىرىڭلاردا زوق ئالىسىلەر. ئۇلار سىلەر جاپا - مۇشەققەتسىز بارالمايدىغان يىراق جايلارغا يۈكلىرىڭلارنى توشۇيدۇ. شۈبھىسىزكى، رەببىڭلار ھەقىقەتەن شەپقەتلىكتۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر. ئاللاھ ئاتلارنى، قېچىرلارنى، ئېشەكلەرنى مىنىشىڭلار ئۈچۈن ۋە زىننەت بولۇشى ئۈچۈن ياراتتى. ئاللاھ يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى يارىتىدۇ»[1].

﴿وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ ... ﴿٦٠﴾﴾

«دۈشمەنلەر بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن كۈچۈڭلارنىڭ يېتىشىچە قۇۋۋەت ۋە جەڭ ئاتلىرى تەييارلاڭلار»[2].

4. گۆش - ياغ ۋە سۈت مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەش

تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە ئىنسانلارنى گۆش - ياغ ۋە سۈت بىلەن، بېلىق گۆش - ياغ بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةًۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٦٦﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ئىبرەت بار: سىلەرنى ئۇ ھايۋانلارنىڭ قورساقلىرىدىكى نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمى بىلەن سۇغىرىمىز. ئۇ، ئۇ ھايۋانلارنىڭ ئاشقازىنىدىكى ئوزۇقلۇقلار بىلەن قاننىڭ ئارىسىدىن كېلىدىغان، ئىچكەنلەرنىڭ گاللىرىدىن سىلىق ئۆتۈپ كېتىدىغان ساپ سۈتتۇر»[3].

---

[1] 16 - سۈرە نەھل، 5 ~ 8 - ئايەتلەر.
[2] 8 - سۈرە ئەنفال، 60 - ئايەت.
[3] 16 - سۈرە نەھل، 66 - ئايەت.

﴿وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٞ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ٢١ وَعَلَيۡهَا وَعَلَى ٱلۡفُلۡكِ تُحۡمَلُونَ ٢٢﴾

«شۈبھىسىزكى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردە سىلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئىبرەت بار. بىز سىلەرنى ئۇلارنىڭ قورساقلىرىدىكى نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمى بىلەن سۇغىرىمىز. سىلەر ئۈچۈن ئۇلاردا كۆپ مەنپەئەتلەر بار. ئۇلاردىن يەيسىلەر. ئۇلارغا مىنىپ ۋە كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ خالىغان يەرلىرىڭلارغا بارىسىلەر ۋە ھەر ئىككىسى بىلەن يۈكلىرىڭلارنى توشۇيسىلەر»[①].

﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا خَلَقۡنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتۡ أَيۡدِينَآ أَنۡعَٰمٗا فَهُمۡ لَهَا مَٰلِكُونَ ٧١ وَذَلَّلۡنَٰهَا لَهُمۡ فَمِنۡهَا رَكُوبُهُمۡ وَمِنۡهَا يَأۡكُلُونَ ٧٢ وَلَهُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُۚ أَفَلَا يَشۡكُرُونَ ٧٣﴾

«ئۇلار كۆرمىدىمۇ: بىز ئۆز قوللىرىمىز بىلەن ئىشلەپ ئۇلارغا تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى يارىتىپ بەردۇق. ئۇلار ئۇ ھايۋانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچىدۇر. بىز ئۇ ھايۋانلارنى ئۇلارغا كۆندۈرۈپ بەردۇق. ئۇ ھايۋانلارنىڭ بەزىسى ئۇلارنىڭ ئۇلىغىدۇر. ئۇلار ئۇ ھايۋانلاردىن يەيدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ئۇ ھايۋانلاردا مەنپەئەتلەر ۋە ئىچىلىدىغان نەرسىلەر بار. ئۇلار يەنىلا شۈكۈر قىلمامدۇ؟»[②]

﴿وَمَا يَسۡتَوِي ٱلۡبَحۡرَانِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ سَآئِغٞ شَرَابُهُۥ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞۖ وَمِن كُلّٖ تَأۡكُلُونَ لَحۡمٗا طَرِيّٗا ... ١٢﴾

«ئىككى دېڭىز ئوخشاش بولمايدۇ. بىرى شېرىندۇر، تاتلىقتۇر، سۈيى گالدىن سىلىق ئۆتىدۇ. يەنە بىرى تۇزلۇقتۇر، ئاچچىقتۇر. سىلەر ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن يېڭى گۆش يەيسىلەر،... »[③].

---

① 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 21 - ۋە 22 - ئايەتلەر.
② 36 - سۈرە ياسىن، 71 ~ 73 - ئايەتلەر.
③ 35 - سۈرە فاتىر، 12 - ئايەت.

5. شىپالىق ئىچىملىك بىلەن تەمىنلەش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَأَوۡحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحۡلِ أَنِ ٱتَّخِذِي مِنَ ٱلۡجِبَالِ بُيُوتٗا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعۡرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسۡلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلٗاۚ يَخۡرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾﴾

«رەببىڭ ھەسەل ھەرىسىگە مۇنداق ۋەھيى قىلدى: ‹تاغلاردا، ئورمانزارلىقلاردا ۋە ئىنسانلار تەييارلىغانساندۇقلاردا ئۆزۈڭ ئۈچۈن ئۆيلەر ياسىغىن. ئاندىن كېيىن مېۋىلەرنىڭ ھەممىسىدىن يېگىن، ئاندىن رەببىڭ ساڭا بويسۇندۇرۇپ بەرگەن يوللاردا ماڭغىن›. ئۇلارنىڭ قورساقلىرىدىن رەڭگىلىرى ھەر خىل ئىچىملىك چىقىدۇ. ئۇ ئىچىملىكتە ئىنسانلار ئۈچۈن شىپا بار. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا تەپەككۇر قىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەت بار»①.

6. خام ماددا بىلەن تەمىنلەش

بەزى ھايۋانلار كىيىم - كېچەك، ئۆي سەرەمجانلىرى ۋە چېدىر ئۈچۈن لازىمەتلىك ماددىلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلۡأَنۡعَٰمِ بُيُوتٗا تَسۡتَخِفُّونَهَا يَوۡمَ ظَعۡنِكُمۡ وَيَوۡمَ إِقَامَتِكُمۡ وَمِنۡ أَصۡوَافِهَا وَأَوۡبَارِهَا وَأَشۡعَارِهَآ أَثَٰثٗا وَمَتَٰعًا إِلَىٰ حِينٖ ﴿٨٠﴾﴾

«ئاللاھ ئۆيلىرىڭلارنى سىلەرگە ئارامگاھ قىلىپ بەردى. ئاللاھ سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىڭ تېرىلىرىدىن كۆچكەن كۈنۈڭلاردا ۋە تۇرغان كۈنۈڭلاردا ئېلىپ مېڭىشقا يېنىك ئۆيلەرنى قىلىپ بەردى. ئاللاھ يەنە سىلەرگە ئۇ ماللارنىڭ يۇڭلىرىدىن، تىۋىتلىرىدىن ۋە چۇپۇرلىرىدىن كىيىم - كېچەكلەر ۋە بىر مۇددەتكىچە چىدايدىغان ئۆي سەرەمجانلىرى قىلىپ بەردى»②.

① 16 - سۈرە نەھل، 68 - ۋە 69 - ئايەتلەر.
② 16 - سۈرە نەھل، 80 - ئايەت.

7. خۇش پۇراقلىق ماددا، يىپەك بىلەن تەمىنلەش

كېيىكتىن ئىپار، كىتتىن ئەنبەر، پىلە قۇرتىدىن يىپەك چىقىدۇ. بۇلار قۇرئان كەرىمدە جەننەتنىڭ نېمەتلىرىدىن قىلىپ كۆرسىتىلگەن. بۇ ئۇلارنىڭ دۇنيادىمۇ بارلىقىنى ۋە ئىنسانلارنىڭ ئۇلارغا قىزىقىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجۡرَ مَنۡ أَحۡسَنَ عَمَلًا ٣٠ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَيَلۡبَسُونَ ثِيَابًا خُضۡرٗا مِّن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلۡأَرَآئِكِۚ نِعۡمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتۡ مُرۡتَفَقٗا ٣١﴾

«ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارغا كەلسەك، بىز ياخشى ئىش قىلغان كىشىنىڭ ئەجرىنى ھەرگىزمۇ زايە قىلىۋەتمەيمىز. ئەنە شۇلار ئۈچۈن ئاستىدىن ھەر خىل ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان ئەدىن جەننەتلىرى بار. ئۇلارغا ئۇ جەننەتلەردە ئالتۇن بىلەزۈكلەر سېلىپ قويۇلىدۇ. ئۇلار نېپىز ۋە قېلىن يىپەكتىن تىكىلگەن يېشىل كىيىملەرنى كىيىپ، تەختلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرىدۇ. بۇ نېمىدېگەن ياخشى مۇكاپات! ئۇ نېمىدېگەن ياخشى ئارامگاھ!»[1].

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَلُؤۡلُؤٗاۖ وَلِبَاسُهُمۡ فِيهَا حَرِيرٞ ٢٣﴾

«شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارنى، ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۈزىدۇ. ئۇلار ئۇ جەننەتلەردە ئالتۇن بىلەزۈكلەر ۋە مەرۋايىتلار بىلەن زىننەتلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇ جەننەتلەردىكى كىيىملىرى يىپەكتىن بولىدۇ»[2].

---

[1] 18 - سۈرە كەھف، 30 - ۋە 31 - ئايەتلەر.

[2] 22 - سۈرە ھەج، 23 - ئايەت. ئوخشاش مەنىدىكى ئايەتلەر: 35 - سۈرە فاتىر، 33 - ئايەت؛ 44 - سۈرە دۇخان، 51 ~ 53 - ئايەتلەر؛ 76 - سۈرە ئىنسان، 12 - ۋە 21 - ئايەتلەر.

﴿إِنَّ ٱلۡأَبۡرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى ٱلۡأَرَآئِكِ يَنظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعۡرِفُ فِي وُجُوهِهِمۡ نَضۡرَةَ ٱلنَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسۡقَوۡنَ مِن رَّحِيقٖ مَّخۡتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَٰمُهُۥ مِسۡكٞۚ وَفِي ذَٰلِكَ فَلۡيَتَنَافَسِ ٱلۡمُتَنَٰفِسُونَ ﴿٢٦﴾﴾

«شۈبھىسىزكى، ياخشىلار نەئىمدە بولىدۇ[1]. ئۇلار تەختلەرنىڭ ئۈستىدە قارايدۇ. ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە نېمەتنىڭ گۈزەللىكىنى تونۇيسەن. ئۇلار ئاغزى پېچەتلەنگەن ساپ بىر ئىچىملىك بىلەن سۇغىرىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاخىرى ئىپاردۇر. بەسلەشكۈچىلەر ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن بەسلەشسۇن»[2].

8. بەزى زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەش

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿١٤﴾﴾

«ئاللاھ شۇنداق زاتكى، دېڭىزنىمۇ خىزمىتىڭلارغا سىلىپ بەردى. ئاللاھ بۇنى، ئۇنىڭدىن يېڭى گۆش يېيىشىڭلار ۋە ئۇنىڭدىن تاقايدىغان زىننەت بۇيۇملىرىڭلارنى چىقىرىشىڭلار ئۈچۈن قىلدى - سەن ئۇنىڭدا سۇنى يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسەن - ھەمدە ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن ۋە شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن شۇنداق قىلدى»[3].

﴿وَمَا يَسۡتَوِي ٱلۡبَحۡرَانِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ سَآئِغٞ شَرَابُهُۥ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞۖ وَمِن كُلّٖ تَأۡكُلُونَ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُونَ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿١٢﴾﴾

«ئىككى دېڭىز ئوخشاش بولمايدۇ. بىرى شېرىندۇر، تاتلىقتۇر، سۈيى ئاسان ئىچىلىدۇ ۋە ئاسان سىڭىدۇ. يەنە بىرى تۇزلۇقتۇر، ئاچچىقتۇر. سىلەر ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن يېڭى گۆش يەيسىلەر، تاقايدىغان زىننەت

---

① يەنى نەئىم جەننەتلىرىدە بولىدۇ، نېمەتلەرگە ئېرىشىدۇ.

② 83 - سۈرە مۇتەففىفىن، 22 ~ 26 - ئايەتلەر.

③ 16 - سۈرە نەھل، 14 - ئايەت.

بۇيۇملىرىڭلارنى چىقىرىسىلەر. سەن ئۇلاردا سۇنى يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسەن، بۇ ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىشىڭلار ۋە شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر»[①].

﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾﴾

«رەھمان ئىككى دېڭىزنى بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدىغان ھالەتتە قويۇۋەتتى. ئۇ ئىككى دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا توسما بار. ئۇلار بىر – بىرىگە قوشۇلۇپ كەتمەيدۇ. ئى جىن ۋە ئىنسانلار! رەببىڭلارنىڭ قايسى نېمەتلىرىنى يالغان دېيەلەيسىلەر؟ ئۇ ئىككى دېڭىزدىن مەرۋايىت ۋە مارجان چىقىدۇ. ئى جىن ۋە ئىنسانلار! رەببىڭلارنىڭ قايسى نېمەتلىرىنى يالغان دېيەلەيسىلەر؟»[②].

9. ئاللاھقا يېقىنلىشىش ۋاستىسى بولۇش

تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلار ئاللاھنىڭ رىزاسىنى كۆزلەپ قۇربانلىق قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ٱبْنَيْ ءَادَمَ بِٱلْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ ٱلْءَاخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلارغا ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ خەۋىرىنى ئوقۇپ بەرگىن: ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئىككىيلەن بىردىن قۇربانلىق قىلغان ئىدى. بىرىنىڭ قوبۇل قىلىندى، يەنە بىرىنىڭ قوبۇل قىلىنمىدى. قۇربانلىقى قوبۇل قىلىنمىغىنى: ‹مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن› دېۋىدى، قۇربانلىقى قوبۇل قىلىنغىنى مۇنداق دېدى: ‹ئاللاھ پەقەت تەقۋادارلارنىڭكىنىلا قوبۇل قىلىدۇ›»[③].

---

① 35 - سۇرە فاتىر، 12 - ئايەت.

② 55 - سۇرە رەھمان، 19 ~ 23 - ئايەتلەر.

③ 5 - سۇرە مائىدە، 27 - ئايەت.

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ۗ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَلَهُۥٓ أَسْلِمُوا۟ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾﴾

«بىز ھەر ئۈممەتكە قۇربانلىق قىلىشنى بەلگىلىدۇق. بىز بۇنى، ئۇلارنىڭ ئاللاھ رىزىق قىلىپ بەرگەن تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلاردىن بىسمىللاھ دەپ قۇربانلىق قىلىشى ئۈچۈن قىلدۇق. سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار يالغۇز بىر ئىلاھتۇر. ئۇنداقتا پەقەت ئۇنىڭغىلا بويسۇنۇڭلار. ئاللاھقا چىن قەلبىدىن بويسۇنغۇچىلارغا خۇش خەۋەر بەرگىن»[1].

10. ئوۋ ئوۋلاش

ئىنسانلار ئىت ۋە قارچىغىغا ئوخشاش بەزى ھايۋانلارنى ئۆگىتىپ ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھايۋانلار بۇلارغا ئوۋ تۇتۇپ بېرىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ ۙ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُ ۖ فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٤﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلار سەندىن ئۆزلىرىگە نېمىلەرنىڭ ھالال قىلىنغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى: سىلەرگە پاك نەرسىلەر ۋە سىلەر ئاللاھنىڭ ئۆزۈڭلارغا ئۆگەتكىنىدىن ئۆگىتىپ، ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرگەن ھايۋانلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋانلار ھالال قىلىندى. ئۇلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋاندىن يەڭلار، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ ئىسمىنى زىكىر قىلىڭلار ۋە ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. ئاللاھنىڭ ھېساب ئېلىشى ناھايىتى تېزدۇر»[2].

---

[1] 22 - سۈرە ھەج، 34 - ئايەت.

[2] 5 - سۈرە مائىدە، 4 - ئايەت.

11. زىننەت بولۇش ۋە زوق بېرىش

ئىنسانلارغا ئات، قېچىر ۋە ئېشەك ئۇلاغ بولۇش بىلەن بىرگە زىننەت بولىدۇ. تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە يۇقىرىدىكى پايدىلىرىدىن باشقا ئۆز ئىگىسىگە زوق بېرىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَٱلْأَنْعَٰمَ خَلَقَهَا ۗ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَٰفِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ۝٥ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ۝٦ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا۟ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ ۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ۝٧ وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝٨﴾

«ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنىمۇ ياراتتى. ئۇلاردا سىلەر ئۈچۈن ئىسسىتقۇچى نەرسىلەر ۋە باشقا مەنپەئەتلەر بار: ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيسىلەر. ئۇلارنى كەچتە ئوتلاقتىن ئېلىپ كەلگەن ۋە ئەتىگەندە ئوتلاققا ئېلىپ بارغان چاغلىرىڭلاردا زوق ئالىسىلەر. ئۇلار سىلەر ناھايىتى جاپا تارتمىساڭلار بارالمايدىغان يىراق جايلارغا يۈكلىرىڭلارنى توشۇيدۇ. شۈبھىسىزكى، رەببىڭلار ھەقىقەتەن شەپقەتلىكتۇر، كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر. ئاللاھ ئاتلارنى، قېچىرلارنى، ئېشەكلەرنى مىنىشىڭلار ئۈچۈن ۋە زىننەت بولۇشى ئۈچۈن ياراتتى. ئاللاھ يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى يارىتىدۇ»[①].

12. قاراۋۇللۇق قىلىش

بەزى ھايۋانلار خەتەرنى ئىنسانلاردىن ئىلگىرى ھېس قىلىدۇ ۋە بۇنى بىر شەكىلدە ئۇلارغا خەۋەر قىلىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ھەر جەھەتتىن ئىنسانلاردىن پەرقلىق بولۇشىدىن ھاسىل بولغان ئالاھىدىلىكىدۇر. بولۇپمۇ ئىت ۋە غازغا ئوخشاش ھايۋانلار ئامانلىق ساقلاش ۋە كۆزەتچىلىك ئىشلىرىنى ئوبدان قىلىدۇ. قۇرئان كەرىمدە بۇ ئىشقا ئەسھابى كەھفنىڭ ئىتى مىسال قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

① 16 - سۈرە نەھل، 5 ~ 8 - ئايەت.

﴿وَتَحۡسَبُهُمۡ أَيۡقَاظًا وَهُمۡ رُقُودٞۚ وَنُقَلِّبُهُمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِۖ وَكَلۡبُهُم بَٰسِطٞ ذِرَاعَيۡهِ بِٱلۡوَصِيدِۚ لَوِ ٱطَّلَعۡتَ عَلَيۡهِمۡ لَوَلَّيۡتَ مِنۡهُمۡ فِرَارٗا وَلَمُلِئۡتَ مِنۡهُمۡ رُعۡبٗا ﴿١٨﴾﴾

«ئۇلارنى كۆرسەڭ ئويغاق دەپ ئويلايتتىڭ. ھالبۇكى، ئۇلار ئۇيقۇدا ئىدى. بىز ئۇلارنى گاھ ئوڭ يېنىغا، گاھ سول يېنىغا ئۆرۈپ تۇراتتۇق. ئۇلارنىڭ ئىتى بولسا، غارنىڭ بۇسۇغىسىغا ئالدى پۇتلىرىنى سوزغان ھالەتتە ئىدى. ئۇلارنى بۇ ھالەتتە كۆرگەن بولساڭ، دەرھال ئارقاڭغا قاراپ قاچاتتىڭ ۋە ئىچىڭگە قورقۇنچ تولۇپ كېتەتتى»①.

13. ئىلىم ئۆگىتىش

ھايۋانلار ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن ئىنسانلارغا بەزى نەرسىلەرنى ئۆگىتىدۇ، ئۇلارغا ئىلھام كېلىشىگە سەۋەبچى بولىدۇ. قۇرئان كەرىمدە بۇنىڭغا قاغا مىسال قىلىنىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَبَعَثَ ٱللَّهُ غُرَابٗا يَبۡحَثُ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُرِيَهُۥ كَيۡفَ يُوَٰرِي سَوۡءَةَ أَخِيهِۚ قَالَ يَٰوَيۡلَتَىٰٓ أَعَجَزۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِثۡلَ هَٰذَا ٱلۡغُرَابِ فَأُوَٰرِيَ سَوۡءَةَ أَخِيۖ فَأَصۡبَحَ مِنَ ٱلنَّٰدِمِينَ ﴿٣١﴾﴾

«ئۇ ئەسنادا ئاللاھ بىر قاغا ئەۋەتتى، قاغا يەرنى چوقۇيتتى. بۇ ئۇنىڭغا قېرىندىشىنىڭ جەسىتىنى قانداق كۆمۈشنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىدى. ئۇ: ‹ۋاي ئىسىت! مۇشۇ قاغىچىلىك بولۇپ، قېرىندىشىمنىڭ جەسىتىنى كۆمەلمەپتىمەن!› دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پۇشايمان قىلغۇچىلاردىن بولۇپ قالدى»②.

---

① 18 - سۈرە كەھف، 18 - ئايەت.

② 5 - سۈرە مائىدە، 31 - ئايەت.

§2.ھايۋانلارنىڭ ھوقۇقلىرى

1. ياشاش ھوقۇقى

ھايۋانلارمۇ ئىنسانلارغا ئوخشاش جانلىقلاردۇر. ئۇلارمۇ بۇ دۇنيادا ئۆزلىرىگە بەلگىلەنگەن مۇئەييەن مۇددەت ياشاش ھەققىگە ئىگىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ... ١٥١﴾

«ئاللاھ ئۆلتۈرۈشنى ھارام قىلغان جاننى ناھەق ئۆلتۈرمەڭلار»[1].

2. نەسلىنى داۋاملاشتۇرۇش ھوقۇقى

ئاللاھ تائالا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىنى سۇ ئاپتى بىلەن جازالاندۇرۇشنى ئىرادە قىلغاندا بۇنى نۇھ ئەلەيھىسسالامغا بىلدۈرگەن ۋە ۋاقتى كەلگەندە كېمىسىگە ھەر تۈرلۈك ھايۋاندىن بىر ئەركەك ۋە بىر چىشىنى ئېلىۋېلىشقا بۇيرۇغان. بۇ، ئىنسانلارنىڭ ھايۋانلارنىڭ نەسللىرىنى داۋاملاشتۇرۇشىغا ئەھمىيەت بېرىشى كېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ
وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ ٤٠﴾

«ئاخىرى ئەمرىمىز كەلگەن ۋە تونۇر قايىنىغان[2] چاغدا نۇھقا: ‹ھەر تۈرلۈك ھايۋاندىن ئەركەك - چىشى بولۇپ بىر جۈپنى يەنى ئىككىنى، ئائىلەڭنى - ئۇلارنىڭ ئىچىدىن غەرق قىلىنىشقا ھۆكۈم قىلىنغانلار مۇستەسنا - ۋە ئىمان ئېيتقانلارنى كېمىگە ئېلىپ چىققىن! › دېدۇق. ئۇنىڭ بىلەن پەقەت ئازغىنا كىشىلەر ئىمان ئېيتقان ئىدى»[3].

---

[1] 6 - سۈرە ئەنئام، 151 - ئايەت.

[2] تونۇرنىڭ قايىنىشى ھەر تەرەپتىن سۇنىڭ ئېتىلىپ چىققانلىقىنى ياكى كېمىنىڭ پار قازىنىنىڭ قايناپ كېمە مېڭىشقا تەييار ھالەتكە كەلگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

[3] 11 - سۈرە ھۇد، 40 - ئايەت. 23 - سۈرە مۇئمىنۇن، 27 - ئايەتمۇ بۇ مەنىدە كەلگەن.

ئاللاھ تائالا باشقا بىر ئايەتتە نەسىللەرنى ھالاك قىلىشنىڭ بۇزغۇنچىلارنىڭ قىلمىشى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ قىلمىشنى ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئايەت تۆۋەندىكىچە:

﴿وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيهَا وَيُهۡلِكَ ٱلۡحَرۡثَ وَٱلنَّسۡلَۚ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلۡفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾﴾

«ئۇ ئەمەل تۇتسا زېمىندا بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا، ئېكىن ۋە نەسىللەرنى ھالاك قىلىشقا تىرىشىدۇ. ئاللاھ بۇزغۇنچىلىقنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[1].

بۇ ئايەتتىكى «نەسىللەر» ئىنسان ۋە باشقا جانلىقلارنىڭ نەسىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دېمەككى، نەسىللەرنى نابۇت قىلىش بۇزغۇنچىلارنىڭ، ئۇلارنى قوغداش ياخشىلارنىڭ ئىشىدۇر.

3. ئورۇنلىشىش ھوقۇقى

زېمىندا پەقەت ئىنسانلارلا ئەمەس، بەلكى ھايۋانلار، قۇشلار ۋە پۈتۈن جانلىق مەخلۇقاتلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئورۇنلىشىدىغان يەرلىرى بولىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ تەبىئىي ھوقۇقىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿وَمَا مِن دَآبَّةٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزۡقُهَا وَيَعۡلَمُ مُسۡتَقَرَّهَا وَمُسۡتَوۡدَعَهَاۚ كُلّٞ فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ﴿٦﴾﴾

«زېمىندىكى ھەربىر جانلىقنىڭ رىزقىنى ئاللاھ ئۈستىگە ئالغان. ئاللاھ ھەربىرىنىڭ قارارگاھىنى ۋە ئامانەت قويۇلغان يېرىنى بىلىدۇ. ھەممىسى روشەن كىتابتىدۇر»[2].

بۇ ئايەتتە ئاللاھ تائالا ھەر جانلىقنىڭ، جۈملىدىن ھايۋانلارنىڭ رىزقىنى ۋە ئورۇنلىشىدىغان يېرىنى زىكىر قىلىدۇ. بۇ ھايۋانلارنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن يەر يۈزىدە خالىغان يەرلىرىدە خالىغان شەكىللەردە ئورۇنلىشىپ خاتىرجەم تۇرىدىغان جايلار ياساش ھوقۇقى ۋە رىزقىنى تېپىپ يېيىشى ئۈچۈن خالىغانچە ھەرىكەت قىلىش ھوقۇقى بارلىقىنى، شۇنداقلا بۇنىڭغا

[1] 2 - سۈرە بەقەرە، 205 - ئايەت.
[2] 11 - سۈرە ھۇد، 6 - ئايەت.

توسالغۇ بولماسلىقنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇنى 55 - سۈرە رەھماننىڭ 10 - ئايىتىمۇ تەكىتلەيدۇ. چۈنكى ئۇ ئايەتتە زېمىننىڭ پۈتكۈل مەخلۇقات ئۈچۈن قويۇلغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. قۇرئان كەرىمدە ھەسەل ھەرىسىگە ئۆزلىرى ئۈچۈن ئۆي ياساش توغرىسىدا ۋەھيى قىلىنىشى[1]، چۈمۈلىلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ بارلىقىنىڭ زىكرى قىلىنىشى[2] ۋە ئۆمۈچۈكنىڭ ئۆيى بارلىقىنىڭ زىكرى قىلىنىشى[3] بۇنىڭ مىساللىرىدۇر.

4. داۋالىنىش ھوقۇقى

قۇربانلىق ھۆكۈملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردە[4] قۇربانلىق قىلىنىدىغان ھايۋانلارنىڭ گەۋدىلىك، سۈپەتلىك، ساغلام، بېجىرىم، چىرايلىق سېمىز ۋە تېنى ساق ماللار بولۇشىنىڭ شەرت ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام كور، توكۇر، قۇلىقى كېسىك، مۈڭگۈزى سۇنۇق، كېسەل ۋە بەك ئورۇق ھايۋانلارنى قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدۇ دېگەن[5].

بۇ، ھايۋانلارنىڭ تېنى ساق تۇرۇشىنىڭ ۋە كېسەل بولۇپ قالسا داۋالاشنىڭ لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ «تۆگىلىرى كېسەل كىشى ئۇ تۆگىلىرىنى تۆگىلىرى ساق كىشىنىڭ تۆگىلىرىنىڭ يېنىغا ئەكەلمىسۇن»[6] دېگەن سۆزىمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ.

§3. ھالال ھايۋانلار

1- تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلار. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... أُحِلَّتْ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلْأَنْعَٰمِ ... ﴿١﴾﴾

① قاراڭ: 16 - سۈرە نەھل، 68 - ئايەت.

② قاراڭ: 27 - سۈرە نەمل، 18 - ئايەت.

③ قاراڭ: 29 - سۈرە ئەنكەبۇت، 41 - ئايەت.

④ قاراڭ: 22 - سۈرە ھەج، 36 ~ 37 - ئايەتلەر.

⑤ تىرمىزى، «ئەداھى»، 6؛ ئەبۇ داۋۇد، «داھايا»، 6؛ نەسەئى، «داھايا»، 5، 6، 7، 10 11، 12؛ ئىبنى ماجە، «ئەداھى»، 8.

⑥ بۇخارى، «تىب»، 52؛ مۇسلىم، «ئاداب»، 33.

«سىلەرگە تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت بولغان ھايۋانلار ھالال قىلىندى»[1].

2- ئۇلارنىڭ ياۋايىلىرى ۋە يىگۈچكە زىيانلىق بولمىغان باشقا ياۋايى ھايۋانلار. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُۖ فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٤﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئۇلار سەندىن ئۆزلىرىگە نېمىلەرنىڭ ھالال قىلىنغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى: سىلەرگە پاك نەرسىلەر ۋە سىلەر ئاللاھنىڭ ئۆزۈڭلارغا ئۆگەتكىنىدىن ئۆگىتىپ، ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرگەن ھايۋانلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋانلار ھالال قىلىندى. ئۇلار سىلەرگە تۇتۇپ بەرگەن ھايۋاندىن يەڭلار، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ ئىسمىنى زىكىر قىلىڭلار ۋە ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىڭلار. ئاللاھنىڭ ھېساب ئېلىشى ناھايىتى تېزدۇر»[2].

3- دېڭىز ھايۋانلىرى. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِۖ ... ﴿٩٦﴾﴾

«سىلەرگە دېڭىزنىڭ ئوۋى ۋە يېمەكلىكى ھالال قىلىندى. بۇ سىلەرنى ۋە يولۇچىلارنى مەنپەئەتلەندۈرۈش ئۈچۈندۇر»[3].

§4.ھارام ھايۋانلار

ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋان، چوشقا گۆشى، باتىل ئىلاھلارنىڭ ئىسمى زىكىر قىلىنىپ بوغۇزلانغان ھايۋانلار ۋە ھالال ھايۋانلارنى بوغۇزلىغاندا تومۇرلىرىدىن ئېقىپ چىققان قان ھارامدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

① 5 - سۈرە مائىدە، 1 - ئايەت.
② 5 - سۈرە مائىدە، 4 - ئايەت.
③ 5 - سۈرە مائىدە، 96 - ئايەت.

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ... ﴿١٧٣﴾﴾

«ئاللاھ سىلەرگە پەقەت ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋاننى، قاننى، توڭگۇزنىڭ گۆشىنى ۋە ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى ئېيتىلىپ بوغۇزلانغان ھايۋاننىلا ھارام قىلدى»①.

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحْمُ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ وَٱلْمُنْخَنِقَةُ وَٱلْمَوْقُوذَةُ وَٱلْمُتَرَدِّيَةُ وَٱلنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ ٱلسَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى ٱلنُّصُبِ... وَأَن تَسْتَقْسِمُواْ بِٱلْأَزْلَٰمِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ... ﴿٣﴾﴾

«سىلەرگە ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋان، قان، توڭگۇزنىڭ گۆشى، ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى ئېيتىلىپ بوغۇزلانغان، بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەن، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن، ئېگىزدىن چۈشۈپ كېتىپ ئۆلگەن، باشقا ھايۋانلار تەرىپىدىن ئۈسۈپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە يىرتقۇچلار يەپ قويغان ھايۋانلار ھارام قىلىندى. بۇلاردىن جېنى چىقىپ بولغىچە بوغۇزلىۋالغىنىڭلار مۇستەسنا. شۇنىڭدەك، تىكلەپ قويۇلغان تاشلارنىڭ ئالدىدا بوغۇزلانغان ھايۋانلار② ۋە پال ئوقلىرى بىلەن پال سېلىشىڭلار سىلەرگە ھارام قىلىندى. ئەنە شۇلار فىسقتۇر③»④.

﴿قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُۥ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ... ﴿١٤٥﴾﴾

«ئى مۇھەممەد! ئېيتقىنكى: «ماڭا ۋەھيي قىلىنغان ھۆكۈملەرنىڭ ئىچىدە، يەيدىغان كىشىگە، ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋان، ئېقىتىلغان قان، توڭگۇز گۆشى - چۈنكى ئۇ پاسكىنىدۇر - ۋە ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى

① 2 - سۈرە بەقەرە، 173 - ئايەت.

② جاھىلىيەتتە كەبىنىڭ چۆرىسىدە تىكلەپ قويۇلغان بىر قىسىم تاشلار بولۇپ، ئۇ تاشلارنىڭ ئالدىدا بۇتلارغا ئاتاپ قۇربانلىق قىلىناتتى ۋە قۇربانلىق قىلىنغان ھايۋانلارنىڭ قانلىرىدىن شۇ تاشلارغا سۈۋاپ قويۇلاتتى. بۇ ئايەت بىلەن ئەنە شۇ تاشلارنىڭ ئالدىدا بوغۇزلانغان ھايۋانلار مۇسۇلمانلارغا ھارام قىلىنغان (فەخرۇددىن رازى، *تەفسىرۇلكەبىر*، 11: 285).

③ بۇ ھاراملارغا يېقىنلىشىش توغرا يولدىن چىققانلىقتۇر.

④ 5 - سۈرە مائىدە، 3 - ئايەت.

ئېتىلىپ بوغۇزلانغان فىسق قاتارلىقلاردىن باشقا ھارام قىلىنغان ھېچ نەرسە تاپالمايمەن»①.

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۖ ... ١١٥﴾

«ئاللاھ سىلەرگە پەقەت ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋاننى، قاننى، توڭگۇزنىڭ گۆشىنى ۋە ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى ئېيتىلىپ بوغۇزلانغان ھايۋاننىلا ھارام قىلدى»②.

§5.ھەدىسلەردە چەكلەنگەن ھايۋانلار

1. يىرتقۇچ ھايۋانلار

ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ۋە ئەبۇ سەئلەبە ئەلخۇشەنى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇملەردىن رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ خەيبەردە ئۆتكۈر چىشلىق يۈتكۈل ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى ۋە تىرنىقى بىلەن تۇتۇپ يەيدىغان يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىشتىن «چەكلىگەنلىكى» ③ ياكى «ھارام قىلغانلىقى»④ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

جۇمھۇر ئالىملار (تۆت مەزھەپ ئالىملىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆپچىلىك ئۆلىمالار) يۇقىرىدىكى ھەدىسكە ئاساسلىنىپ شىر، يولۋاس، يىلپىز، ئېيىق، بۆرە ۋە ئىت قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ، بۈركۈت، قارچىغا، قۇرغۇي ۋە لاچىن قاتارلىق يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ «ھارام»لىقىنى ئېيتىدۇ⑤.

مالىكىيلارنىڭ كۆپچىلىكى ۋە بەزى ئالىملار ھەدىسلەردىكى چەكلىمىنى ھاراملىقنى ئەمەس، مەكرۇھلۇقنى ئىپادىلەيدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

---

① 6 - سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت.

② 16 - سۈرە نەھل، 115 - ئايەت.

③ بۇخارى، «زابائىھ»، 28 - 29؛ مۇسلىم، «سەيد»، 12؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 25؛ تىرمىزى، «ئەتئىمە»، 3؛ ئىبنى ماجە، «سەيد»، 13؛ نەسەئى، «بۇيۇئ»، 79.

④ مۇسلىم، «سەيد»، 15؛ ئىبنى ماجە، «سەيد»، 13.

⑤ ئەبۇ ئابدىللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئىدرىس شافىئىي، *ئۇم* (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1413 / م 1993)، 2: 390؛ قادى مۇھەممەد ئىبن ئابدۇللاھ ئەبۇ بەكرى ئىبن ئەرەبى، *ئەھكامۇل قۇرئان*، تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇلقادىر ئەتا، 3 - باسما (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، 2003/1424)، 2: 291 - 292؛ كاسانى، *بەدائىئۇسسەنائىئ*، 6: 196 - 197؛ ئەبۇلۋەلىد مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبن مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى رۇشد ھەفىد، *بىدايەتۇلمۇجتەھىد* (ئىستانبۇل: دارۇ قەھرىمان، 1985)، 1: 380؛ ئىبنى قۇدامە، *ئەلمۇغنى*، 11: 67، 69.

6 - سۈرە ئەنئامنىڭ 145 - ئايىتىنى ئۆزگە دەلىل قىلغان ئائىشە، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمدەك پېشقەدەم ساھابىلەرنىڭ بۇ ھايۋانلارنى «مۇباھ» كۆرىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[①].

2. ئېشەك

بىرقانچە ھەدىستە خەيبەردە ئېشەك[②] گۆشلىرىنىڭ چەكلەنگەنلىكى ياكى ھارام قىلىنغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ. رىۋايەتلەرنىڭ بەزىسى تۆۋەندىكىچە:

ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەردىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام خەيبەر كۈنى ئېشەك گۆشلىرىنى يېيىشتىن چەكلىدى»[③].

ئەبۇ سەئلەبە ئەلخۇشەنىدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، «رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام خەيبەر كۈنى ئېشەك گۆشلىرىنى ھارام قىلدى»[④].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، سەلەمە ئىبنى ئەكۋەئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ بىلەن بىرلىكتە خەيبەرگە چىقتۇق، ئاللاھ خەيبەرنى مۇسۇلمانلارغا پەتھ قىلىپ بەردى، پەتھ كۈنى ئاخشىمى ساھابىلەر بىرقانچە يەرگە ئوت قالىدى، شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ: «بۇ نېمە ئوتلار؟ ئۇلارنى نېمىشقا قالايسىلەر؟» دەپ سورىدى. ساھابىلەر: «گۆش پىشۇرۇش ئۈچۈن» دېدى، رەسۇلۇللاھ: «نېمە گۆشى؟» دەپ سورىدى، ئۇلار: «ئېشەك گۆشى» دەپ جاۋاب بەردى، رەسۇلۇللاھ: «ئۇلارنى تۆكۈۋېتىڭلار ۋە چېقىۋېتىڭلار» دېدى، بىر ئادەم: «يارەسۇلەللاھ! ئۇلارنى تۆكۈۋېتىپ قازانلارنى يۇيۇۋەتسەك بولامدۇ؟» دېدى، رەسۇلۇللاھ: «يا شۇنداق قىلىڭلار، يەنى قازانلارنى چېقىۋەتمەي يۇيۇۋېتىڭلار» دېدى[⑤].

---

① ئىبنى رۇشد، *بىدايەتۇل مۇجتەھىد*، 1: 380؛ مۇھيىددىن ئەبۇ زەكەرىيا يەھيا ئىبن شەرەف نەۋەۋى، *سەھىھى مۇسلىم بىشەرھىننەۋەۋى* (بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1411 / م 1990)، 13: 83.

② ئېشەك مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەردە «ئەھلىي ئېشەك» دېگەن شەكىلدە ئۆتىدۇ. «ئەھلىي» ئۆيگە ۋە ئادەمگە كۆندۈرۈلگەن دېگەن بولۇپ، بۇ مەنىنى ئۇيغۇرچىدىكى «ئېشەك» كەلىمىسى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرچىدا ئۆيدە بېقىلغان ئېشەك «ئېشەك»، ئۆيدە بېقىلمىغان ئېشەك «ياۋا ئېشەك» دەپ ئاتىلىدۇ. شۇڭا بىز بۇ يەردە رىۋايەتلەردىكى «ئەھلىي ئېشەك»نى «ئېشەك» دەپ ئىپادىلىدۇق.

③ بۇخارى، «زەبائىھ»، 28؛ مۇسلىم، «سەيد» 25.

④ بۇخارى، «زەبائىھ»، 28؛ مۇسلىم، «سەيد»، 23.

⑤ بۇخارى، «مەغازى»، 38؛ مۇسلىم، «سەيد»، 33.

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبى ئەۋفا مۇنداق دەيدۇ: خەيبەر كۈنى رەسۇلۇللاھ بىلەن بىرلىكتە ئاچ قالدۇق، دۈشمەنىنىڭ شەھەردىن چىققان ئېشەكلىرىنى تۇتۇۋېلىپ بوغۇزلىدۇق، قازانلىرىمىز قايناۋاتاتتى، تۇيۇقسىز رەسۇلۇللاھنىڭ جاكارچىسى: «قازانلارنى كۆمتۈرۈۋېتىڭلار، ئېشەك گۆشلىرىدىن ھېچ نەرسە يېمەڭلار!» دەپ جاكارلىدى. سەلەمە: «مەن نېمىشقا مۇشۇنداق قىلغاندۇ؟» دەپ سورىدىم، ئابدۇللاھ مۇنداق جاۋاب بەردى: بىزمۇ ئارىمىزدا بۇ ھەقتە سۆزلەشتۇق: بەزىمىز «رەسۇلۇللاھ ئۇلارنى قەتئىي ھارام قىلدى» دېدۇق، بەزىمىز «رەسۇلۇللاھ ئۇلارنى بەشتە بىرى ئېلىنمىغانلىقى ئۈچۈن ھارام قىلدى» دېدۇق[1].

دېمەك، ساھابىلەرنىڭ بەزىسى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئېشەك گۆشىنى چەكلىگەنلىكىنى «قەتئىي ھارام قىلغانلىقى» دەپ چۈشەنگەن، بەزىلىرى مەزكۇر ئېشەكلەر غەنىيمەت بولغانلىقى ئۈچۈن تەقسىم قىلىنىشتىن ئىلگىرىكى ۋاقىتلىق ھارام قىلغانلىقى دەپ چۈشەنگەن.

بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئېشەكلەرنى نىجاسەت يېگەنلىكى ئۈچۈن چەكلىگەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان رىۋايەتلەرمۇ بار[2].

ئېشەك توغرۇلۇق يۇقىرىدىكى رىۋايەتلەرنىڭ ئەكسىچە مۇنداق رىۋايەتلەرمۇ بار:

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، غالىب ئىبنى ئەبجەر مۇنداق دەيدۇ: «بىزگە قەھەتچىلىك يەتكەن ئىدى، ئىلكىمدە بولغان ماللىرىمنىڭ ئىچىدە ئېشەكتىن باشقا ئائىلەمگە يېگۈزگۈدەك بىر نەرسەم يوق ئىدى، رەسۇلۇللاھ ئېشەك گۆشىنى چەكلىگەن ئىدى، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ: «يارەسۇلەللاھ! بىزگە قەھەتچىلىك يەتتى، ماللىرىمنىڭ ئىچىدە سېمىز ئېشەكلەردىن باشقا ئائىلەمگە يېگۈزگۈدەك بىر نەرسەم قالمىدى، سەن ئېشەك گۆشىنى چەكلىگەن ئىدىڭ، قانداق قىلاي؟» دېدىم، ئۇ: «ئائىلەڭگە سېمىز ئېشەكلىرىڭنىڭ گۆشلىرىدىن يېگۈزگىن، مەن ئۇلارنى پەقەت نىجاسەت يەيدىغان ھايۋانلار بولغانلىقى ئۈچۈنلا چەكلىگەن ئىدىم» دېدى[3].

---

① مۇسلىم، «سەيد»، 26.

② ئىبنى ماجە، «زەبائىھ»، 13؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 33.

③ ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 33.

بەنى مۇررە قەبىلىسىدىن بىر ئادەم - بىر رىۋايەتتە ئۇممۇ نەسر ئەلمۇھارىبىييە - رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا كېلىپ: «مېنىڭ مېلىمنىڭ تولىسىنى ئېشەكلەر تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلارنى يېسەك بولامدۇ؟» دەپ سورىدى، رەسۇلۇللاھ: «ئۇلارنى يايلاقتا ئوتلىتىسەن، ئۇلار ئوت - چۆپ يەيدۇ، شۇنداقمۇ؟» دېدى، ئۇ كىشى: «شۇنداق» دېدى، رەسۇلۇللاھ: «ئۇنداقتا ئۇلارنى يېسەڭ بولىدۇ» دېدى[1].

ئېشەكنى ھارام دەپ قوبۇل قىلىدىغانلار بۇ ئىككى رىۋايەتنى سەنەد جەھەتتىن «زەئىپ»، «سەھىھ» دەپ قوبۇل قىلىنغان تەقدىردىمۇ بۇلارنىڭ زۆرۈرەت ئەھۋالىنى ئىپادىلەيدىغانلىقىنى، شۇڭا نورمال ئەھۋاللار ئۈچۈن كۈچكە ئىگە بولمايدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ئەمر ئىبنى دىنار مۇنداق دەيدۇ: مەن جابىر ئىبنى زەيدكە: «بەزى ئىنسانلار رەسۇلۇللاھنىڭ ئېشەكلەرنى يېيىشنى چەكلىگەنلىكىنى ئېيتىدۇ» دېدىم، جابىر: «بۇنى بەسرەدە بىزنىڭ يېنىمىزدا ھەكەم ئىبنى ئەمر غىفارى دېگەن ئىدى، لېكىن بۇ كۆزقاراشنى ئىلىمدە بىر دېڭىز بولغان ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس قوبۇل قىلمىدى ۋە: «ئى مۇھەممەد! ئېيتقىنكى، ماڭا ۋەھيي قىلىنغان ھۆكۈملەرنىڭ ئىچىدە، يەيدىغان كىشىگە، ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋان، ئېقىتىلغان قان، توڭگۇز گۆشى - چۈنكى ئۇ پاسكىنىدۇر - ۋە ئاللاھتىن غەيرىينىڭ ئىسمى ئېيتىلىپ بوغۇزلانغان فىسق قاتارلىقلاردىن باشقا ھارام قىلىنغان ھېچ نەرسە تاپالمايمەن...»[2] دېگەن مەنىدىكى ئايەتنى ئوقۇدى[3].

يۇقىرىدا ئۆتكەن ۋە چەكلىمە ئىپادىلەيدىغان رىۋايەتلەرنى ئاساس قىلىدىغان ئۆلىمالارنىڭ كۆپچىلىكى ئېشەك گۆشىنى «ھارام» دەپ قوبۇل قىلىدۇ. ئىمام مالىك بولسا «مەكرۇھ» دەپ قوبۇل قىلىدۇ.

ساھابىلەردىن ئائىشە ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس[4]، تابىئىنلاردىن ئەبۇ ۋائىل شەقىق ئىبنى سەلەمە، ئىكرىمە، سەئىد ئىبنى جۇبەير ۋە شەئبى،

---

① ئىبنى ئەبىي شەيبە، *مۇسەننەف*، 5: 122.

② قارالڭ: 6 - سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت.

③ بۇخارى، «زەبائىھ»، 28.

④ ئەبۇ بەكر ئەھمەد ئىبنى ئەلى رازى جەسساس، *ئەھكامۇل قۇرئان*، تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد سادىق قەمھاۋى (بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، 1405)، 4: 185؛ سەرەخسى، *مەبسۇت*، 11: 232؛ ئىبنى رۇشد، *بىدايەتۇلمۇجتەھىد*، 1: 381؛ ئىبنى قۇدامە، *مۇغنى*، 11: 66، 17: 250.

ھەنەفىيە فەقىھلىرىدىن بىشر ئىبنى غىياس مەرىسىدەك ئۆلىمالارنىڭ[①]، 6 - سۈرە ئەنئامنىڭ 145 - ئايىتىنى دەلىل قىلىپ ئېشەكنى «مۇباھ» كۆرگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىمام ماتۇرىيدىي 6 - سۈرە ئەنئامنىڭ 145 - ئايىتىدە زىكىر قىلىنمىغان يېمەكلىكلەرگە كەسكىن «ھارام» دېيىشنىڭ توغرا بولمايدىغانلىقىنى مۇنۇ سۆزى بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

«ھايۋانلار توغرىسىدا ‹ھارام› دېگەن سۆز پەقەت بۇ ئايەتتە زىكىر قىلىنغان مەيتە (ئۆزى ئۆلۈپ قالغان ھايۋاننىڭ گۆشى)، ئېقىتىلغان قان ۋە چوشقا گۆشى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭ تېشىدا قالغان ھايۋانلار ئۈچۈن ‹چەكلەنگەن›، ‹مەكرۇھ› دېيىلىدۇ. لېكىن ھېچبىر شەكىلدە كەسكىن قىلىپ ‹ھارامدۇر› دېيىلمەيدۇ»[②].

ھەنەفىيە مەزھىپىنىڭ پېشقەدەم ئىماملىرىدىن بىرى بولغان كاسانى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

«بىز ئېشەك گۆشىنى ‹ھارام› دەپ ئاتىمايمىز، چۈنكى قەتئىي ھارام، ھاراملىقى قەتئىي دەلىل بىلەن ئىسپاتلانغان نەرسىدۇر. ھاراملىقى ئىجتىھات ماۋزۇسى بولغان نەرسىلەر قەتئىي بىر شەكىلدە ھارام دېيىلمەيدۇ، بىز ئۇلارنى ‹مەكرۇھ› دەپ ئاتايمىز، ھالال ۋە ھارام ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش مەسىلىسىدە قەتئىي بىر ھۆكۈم بەرمەسلىك بىلەن بىرلىكتە ئەمەلىيەتتە ئۇلارنى يېيىشتىن ساقلىنىشنىڭ لازىملىقىنى ئېيتىمىز»[③].

ئەسكەرتىش:

ئېشەك گۆشىنى يېيىشنى چەكلەيدىغان رىۋايەتلەر ۋە ئۇلار توغرىسىدىكى پىكىر - مۇلاھىزىلەر ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ پەرقلىق بولۇشىنىڭ سەۋەبى شۇكى:

---

① سەرەخسى، *مەبسۇت*، 11: 232؛ كاسانى، *بەدائىئۇسسەنائىئ*، 6: 189؛ ئەھمەت سائىم كىلاۋۇز، «بىشر ئىبنى غىياس»، *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى* (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1992)، 6: 221 ؛ مەھمەت شەنەر، «ھايۋان»، تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1998)، 17: 95.

② ئەبۇ مەنسۇر مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ماتۇرىيدىي، تەئۋىلاتۇل قۇرئان، تەھقىقلىغۇچى: ئەھمەد ۋانلى ئوغلى (ئىستانبۇل: دارۇلمىزان، 2005)، 5: 241.

③ كاسانى، بەدائىئۇسسەنائىئ، 6: 191.

● مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردە ھارام قىلىنغان ھايۋانلار «پەقەت شۇلارلا ھارام، بۇلاردىن باشقا ھارام قىلىنغان ھېچ نەرسە تاپالمايمەن» دېگەن مەنىدىكى ئىپادىلەر بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ۋە بۇھەقتە ئەڭ ئاخىردا نازىل بولغان ئايەتتە[1]، ئىلگىرى نازىل بولغان ئۈچ ئايەتتە[2] ھارام قىلىنغانلىقى زىكىر قىلىنغان ھايۋانلار تەكرارلانغان.

● ئېشەك گۆشىنىڭ چەكلەنگەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان رىۋايەتلەر ئۆزئارا زىتلىق تەشكىل قىلىش بىلەن بىرگە، مەزكۇر ئايەتلەردە زىكىر قىلىنمىغان يېڭى ھۆكۈم ئىپادىلىگەن.

§6.ئايەت - ھەدىستە زىكىر قىلىنمىغان ھايۋانلار

شۇ بىر ئەمەلىيەتكى، يەر يۈزىدە ئىنسان بىلەن بىرلىكتە مىليونلارچە تۈرلۈك ھايۋان ياشايدۇ. مۇتەخەسسىس ئالىملار ھازىرغىچە پەقەت بىر مىليون ئەتراپىدا ھايۋان تۈرىنىڭ بارلىقىنى تەتقىق قىلغان[3]. ئۇلارنىڭ ھالاللىقىنى ياكى ھاراملىقىنى مۇناسىۋەتلىك ئايەت - ھەدىسلەردىكى ئومۇمىي قائىدىلەر ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ قائىدىلەر تۆۋەندىكىچە:

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿... وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ... ﴿١٩٥﴾﴾

«ئۆزۈڭلارنى تەھلىكىگە ئاتماڭلار»[4].

﴿... وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾﴾

«ئۆزۈڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرگە كۆپ ئىنئام قىلغۇچىدۇر»[5].

رىۋايەت قىلىنىدۇكى، رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:

---

① 5 - سۈرە مائىدەنىڭ 3 - ئايىتىدە.

② بۇلار مەككىدە نازىل بولغان 6 - سۈرە ئەنئام 145 - ئايەت ۋە 16 - سۈرە نەھل 115 - ئايەت، مەدىنىدە نازىل بولغان 2 - سۈرە بەقەرە 177 - ئايەت قاتارلىق ئۈچ ئايەتتۇر.

③ تەتقىقات ھەيئىتى، *قامۇسۇل قۇرئان - مۇئجەمۇل ھايۋان*، (كۇۋەيت: مۇئەسسەسەتۇلكۇۋەيت لىتتەقەددۇمىل ئىلمىي، 1999)، 14.

④ 2 - سۈرە بەقەرە، 195 - ئايەت.

⑤ 4 - سۈرە نىسا، 29 - ئايەت.

«زىيان سېلىشقا ۋە زىيان تارتىشقا بولمايدۇ»①.

«كىم زەھەر ئىچىپ ئۆلىۋالىدىكەن، قىيامەت كۈنى دوزاختا زەھەر ئىچىپ مەڭگۈ قالىدۇ»②.

بۇ ئايەت ۋە ھەدىسلەرگە ئاساسەن قۇرئان كەرىمدە ۋە ھەدىس شېرىپلەردە زىكىر قىلىنمىغان ھايۋانلاردىن ئىنسانغا زىيانلىق بولغانلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىش ھارام بولىدۇ. زىيانسىز بولغانلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىش مۇباھ (رۇخسەت) بولىدۇ. بۇنى تىببىي تەتقىق ياكى ئەمەلىي تەجرىبە ئىسپاتلايدۇ.

§7.سۈنئىي ئۇرۇقلاندۇرۇش

بۇ ھايۋانلارنى سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن نەسىللەندۈرۈشنى كۆرسىتىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿فَاطِرُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَمِنَ ٱلْأَنْعَٰمِ أَزْوَٰجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١١﴾﴾

«ئاللاھ ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقۇچىدۇر. ئاللاھ سىلەرگە ئۆزۈڭلاردىن جۈپلەر يارىتىپ بەردى. ئاللاھ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى جۈپلۈك قىلىپ ياراتتى. ئاللاھ بۇ ئارقىلىق سىلەرنى كۆپەيتىدۇ. ئاللاھقا ئوخشايدىغان ھېچبىر نەرسە يوقتۇر. ئاللاھ ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر»③.

بۇ ئايەت كۆپىيىشنى، يەنى نەسلىنىڭ داۋاملىشىشنى ئىنسانلارنىڭ ۋە ھايۋانلارنىڭ جۈپ يارىتىلىشىنىڭ ھېكمىتى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھايۋانلارنىڭ بوغاز بولۇشى ۋە كۆپىيىشى تەبىئىي

① ئىبنى ماجە، «ئەھكام»، 17؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 5 : 55 - 56؛ مۇۋەتتا، «ئەقدىيە»، 31.

② بۇخارى، «تىب»، 55؛ مۇسلىم، «ئىمان»، 175؛ ئەبۇ داۋۇد، «تىب»، 11؛ نەسەئى، «جەنائىز»، 68؛ ئىبنى ماجە، «تىب»، 11.

③ 42 - سۈرە شۇرا، 11 - ئايەت.

ھالدا بولۇشى كېرەك. لېكىن بۇ تەبىئىي يول ئېھتىياجنى قامداشتا يېتەرسىز قالسا بۇنىڭ نەتىجىسىگە قاراش كېرەك:

ئەگەر سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن نەسىللەندۈرۈشنىڭ ھايۋانلارغا ياكى ئۇلارنىڭ بالىلىرىغا ۋە ياكى ئۇلارنىڭ نەسلىنىڭ داۋاملىشىشىغا سالىدىغان زىيىنى، كەلتۈرىدىغان پايدىسىدىن كۆپ بولسا، ياكى بۇنداق ئۇسۇل بىلەن نەسىللىنىپ تۇغقان ھايۋاننىڭ سۈتى ۋە مەھسۇلاتلىرى، تۇغۇلغان بالىسىنىڭ گۆش - يېغى ئىنسانلارنىڭ سالامەتلىكىگە دەخلى يەتكۈزىدىغان بولسا، ھايۋانلارنى سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن نەسىللەندۈرۈشكە بولمايدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام «زىيان سېلىشقا ۋە زىيان تارتىشقا بولمايدۇ» دېگەن[1].

ئەگەر سۈنئىي نەسىللەندۈرۈشنىڭ ھايۋانلارغا ياكى ئۇلارنىڭ بالىلىرىغا ۋە ياكى ئىنسانلارغا زىيىنى بولمىسا ياكى بولغان تەقدىردىمۇ زىيىنى پايدىسىغا قارىغاندا بەك ئاز بولسا، سۈنئىي نەسىللەندۈرۈشكە بولىدۇ.

§8.نىجاسەت يېگەن ھايۋاننىڭ ھۆكمى

توخۇ، غاز، ئۆردەك قاتارلىق ئۆي قۇشلىرىدىن؛ تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكە قاتارلىق ئۆي ھايۋانلىرىدىن نىجاسەت يەپ ئوزۇقلانغانلىرى «جەللالە» دەپ ئاتىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىشنى، سۈتلىرىنى ئىچىشنى ۋە ئۈستىگە مىنىشنى ياقتۇرمىغانلىقى ۋە چەكلىگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ[2].

بۇ رىۋايەتكە ئاساسەن، پەقەت نىجاسەت بىلەنلا ئوزۇقلىنىدىغان ھايۋانلارنى بىر مۇددەت ساقلاتماستىن ئۆلتۈرۈپ يېيىش مەكرۇھتۇر. ئەگەر ساقلاتمايلا ئۆلتۈرسە ئەۋزەلنى تەرك ئەتكەنلىك بولىدۇ، لېكىن ھېچبىر گۇناھ بولمايدۇ. چۈنكى ئىشنىڭ ئەسلى شۇكى: ھايۋانلارنىڭ يېيىشى ۋە ئىچىشى ئۈچۈن ھالال - ھارام دەپ چەكلىمە يوق. يەنى ھايۋانلار خالىغىنىنى

---

[1] ئىبنى ماجە، «ئەھكام»، 17؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، *مۇسنەد*، 5 : 55 ـ 56؛ مۇۋەتتا، «ئەقدىيە»، 2758.

[2] ئەبۇ داۋۇد، «ئەتئىمە»، 25؛ نەسەئى، «داھايا»، 43 – 44؛ ئىبنى ماجە، «زەبائىھ»، 11؛ مۇۋەتتا، «ئەداھى»، 28؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، ، *مۇسنەد*، 1: 219 ـ 226.

يەيدۇ. ئاللاھ تائالا بىز ئىنسانلار ئۈچۈن ھالال قىلىپ بەرگەن ھايۋانلارنى خالىغان ۋاقتىمىزدا ئۆلتۈرۈپ يېيىشىمىزنىڭ ھېچبىر يامان تەرىپى يوق. لېكىن نىجاسەت يەيدىغان ھايۋاننىڭ گۆشى پۇرايدۇ ۋە ئىنسان تەبىئىتىگە خۇش كەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق ھايۋانلارنى بىرقانچە كۈن ساقلىتىپ، بۇ ئەسنادا ئۇلارنى پاك نەرسىلەر بىلەن بېقىپ ئاندىن ئۆلتۈرۈپ يېيىش ياخشىدۇر.

9§.ھايۋاننى سولاپ بېقىش ۋە ئېلىپ - سېتىش

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە بەزى ھايۋانلارنى كۆندۈرۈپ، ئۇلارنى ئۇۋچى قىلىپ يېتىشتۈرۈشنىڭ جايىزلىقىنى، تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى ئىنسانلارغا كۆندۈرۈپ بەرگەنلىكىنى، ئۇلارنى ئەتىگەن - كەچتە ئوتلاققا ئاپارغان ۋە ئوتلاقتىن ئەكەلگەن چاغلاردا ئىگىلىرىگە زوق بېرىدىغانلىقىنى، ئات، قېچىر ۋە ئېشەكلەرنى ئىنسانلار ئۈچۈن ئۇلاغ ھەمدە زىننەت قىلىپ ياراتقانلىقىنى، بەزى ھايۋانلارنىڭ يۇڭ توشۇيدىغانلىقىنى بايان قىلىدۇ[1].

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ بايانى دالالەت قىلىدۇكى: تۆگە، كالا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى؛ ئات، قېچىر ۋە ئېشەكلەرنى، باشقا زىننەت بولىدىغان ھايۋان ۋە قۇشلارنى؛ ئۇۋچى قىلىپ يېتىشتۈرگىلى بولىدىغان ھايۋانلارنى سولاپ بېقىشقا ۋە ئېلىپ - سېتىشقا بولىدۇ. شۇنىڭدەك، كۆندۈرۈپ ئۇۋچى قىلىنماقچى بولغان يىرتقۇچ ھايۋان ۋە قۇشلار ھېچكىمنىڭ مۈلكى ھېسابلانمايدىغان بولسا، ئۇلارنى تۇتۇشقا ۋە تۇتۇپ سېتىشقا، شۇنداقلا سولاپ بېقىشقا بولىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ئىككى ھەدىس:

● ئەبۇ تەيياھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «مېنىڭ ئەبۇ ئۇمەير دەپ بىر كىچىك قېرىندىشىم بار ئىدى، ئۇنىڭ نۇغەير ئىسىملىك بىر قۇشى بار ئىدى، بۇ قېرىندىشىم ئۇ قۇش بىلەن ئوينايتتى، رەسۇلۇللاھ بىزنىڭ يېنىمىزغا

[1] ① قاراڭ: 5 - سۈرە مائىدە، 4 - ئايەت؛ 16 - سۈرە نەھل، 4 ~ 8 - ئايەتلەر؛ 36 - سۈرە ياسىن، 72 - ئايەت.

كەلگەندە ئۇ ئۇكامنى كۆرسە: «ئى ئابا ئۇمەير، نېمە قىلدى نۇغەير!» دەيتتى[①].

- ئىبنى ئۇمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر ئايال بىر مۈشۈكنى يېمەكلىكمۇ بەرمەي ۋە زېمىندىكى ھاشارەتلەرنىمۇ يېگىلى قويماي باغلاپ قويۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى ئۈچۈن دوۋزىخي بولۇپ كەتكەن»[②].

سولاپ باققان ھايۋانلارنى ئاچ قويماسلىق، ئۇسسۇز قويماسلىق كېرەك. ئۇلارنىڭ ساقلىقىغا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئۇلارغا راھەت ياشىيالايدىغان مۇھىت تەييارلاپ بېرىش لازىم. چۈنكى ئىگىسىگە ئۇلاغ ۋە زىننەت بولىدىغان، يۈك توشۇيدىغان، ئوۋچى قىلىپ يېتىشتۈرۈلىۋاتقان ۋە يېتىشتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن سېتىش ياكى ئوۋچىلىق قىلىش ئۈچۈن تۇتۇپ تۇرۇلىۋاتقان ھايۋانلارنىڭ قورساقلىرى توق، سۇغا قانغان ۋە تەنلىرى ساق بولۇشى كېرەك. «نۇغەير» ئىسىملىك قۇشنىڭ ئۆز ئىگىسى بىلەن ئوينىشىمۇ بۇنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى كېسەل ياكى ئاچ ۋە ياكى سۇسىرىغان قۇش ئوينىيالمايدۇ.

---

① بۇخارى، «ئەدەب»، 112؛ مۇسلىم، «ئاداب»، 30؛ ئەبۇ داۋۇد، «ئەدەب»، 76؛ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، مۇسنەد، 24 : 300، 25 : 338.

② بۇخارى، «بەدئۇلخەلق»، 16؛ مۇسلىم، «تەۋبە»، 25.

پايدىلانغان مەنبەلەر

قۇرئان كەرىم (مەدىنە مۇنەۋۋەرە مۇسھەفى)

1. ئابدۇلئەزىز سەلمان، ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇلئەزىز ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئابدۇلمۇھسىن (ھ 1337 - 1422 / م 1919 - 2001). *ئەلئەسئىلەتۇ ۋەلئەجۋىبەتۇل فىقھىييەتۇ*. 4 توم. (نەشر قىلىنغان ئورۇن ۋە تارىخ يوق).

2. ئەبۇ داۋۇد سىجستانى، سۇلەيمان ئىبنى ئەشئەس ئىبنى ئىسھاق ئىبنى بەشىر ئىبنى شەدداد ئىبنى ئەمر ئەزدى (ھ 202 - 275 / م 818 - 889). *سۇنەن*. تەھقىقلىغۇچى: كەمال يۇسۇف ھۇت. بېيرۇت: مۇئەسسەسەتۇل كۇتۇبىسسەقافىييە، 1988.

3. ئەركال، مەھمەت. «زەكات». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى*. 44: 197 - 207. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2013.

4. ئەزرەقى، ئەبۇل ۋەلىد مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ۋەلىد (ھ ؟ - 250 / م ؟ - 865). *ئەخبارۇ مەككە ۋەما فىيھا مىنەل ئاسارى*. تەھقىقلىغۇچى: رۇشدى سالىھ مىلھەس. 2 توم. بېيرۇت: دارۇل ئەندۇلۇس، (تارىخسىز).

5. ئەسقەلانى، شىھابۇددىن ئەبۇلفەزل ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھەجەر ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەلى ئىبنى مەھمۇد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەھمەد كەنانى (ھ 773 - 852 / م 1372 - 1449). *فەتھۇلبارى شەرھۇ سەھىھىل بۇخارى*. 13 توم. بېيرۇت: دارۇل مەئرىفە، ھ 1379.

6. ئەنەس ئالىم. *قۇرئان كەرىم ئىزاھلىق تەرجىمىسى*. ئىستانبۇل: سۇلەيمانىيە ۋەقفى نەشرىياتى، 2017.

7. ئەينى، ئەبۇ مۇھەممەد مەھمۇد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇسا ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ھۇسەين غىيتابى بەدرۇددىن (ھ 762 - 855 / م 1361 - 1451). *شەرھۇ سۇنەنى ئەبى داۋۇد*. تەھقىقلىغۇچى: ئەبۇ

مۇنزىر خالىد ئىبنى ئىبراھىم مىسرى. 7 توم. رىياد: مەكتەبەتۇررۇشد، ھ 1420 / م 1999.

8. بەيداۋى، ناسىرۇددىن ئەبۇ سەئىد ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر ئىبنى مۇھەممەد شىرازى (ھ؟ - 691 / م ؟ - 1290). *ئەنۋارۇتتەنزىل ۋە ئەسرارۇتتەئۋىل*. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇراھمان مارئاشلى. 5 توم. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، 1418/ 1997.

9. بەيھەقى، ئەبۇ بەكىر ئەھمەد ئىبنى ھۇسەين ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇسا خۇسرەۋجىردى خۇراسانى (ھ 384 - 458 /م 994 - 1066). *شۇئەبۇل ئىمان*. 14 توم. رىياد: مەكتەبەتۇر رۇشد، ھ 1423 / 2003.

10............ *سۇنەنى كۇبرا*. 3 - باسما. تەھقىقلىگۈچى: ئابدۇقادىر ئاتا. 10 توم. بېيرۇت - لۇبنان: دارۇلكۇتۇبىل ئىلمىييە، 1424 / م 2003.

11. بوينۇقالىن، ئەرتۇغرۇل. «يەمەن». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى*. 43: 417 - 420. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2013.

12. بۇخارى، ئەبۇ ئابدىللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى مۇغىيرە (ھ 194 - 256 / م 810 - 870)، «جامىئۇسسەھىھ» (IX توم)، تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد زۇھەير ئىبنى ناسىرۇنناسىر، دارۇ تەۋقىننەجات، بېيرۇت، ھ 1422 / م 2001.

13. تەبەرانى، ئەبۇلقاسىم سۇلايمان ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب ئىبنى مۇتىر لەخمى شامي (ھ 260 - 360 / م 821 - 918). *ئەلمۇئجەمۇل كەبىر*. 2 - باسما. تەھقىقلىگۈچى: ھەمدي ئىبنى ئابدۇلمەجىد سەلەفي. 25 توم. قاھىرە: مەكتەبەتۇ ئىبنى تەيمىييە، ھ 1415/م 1994.

14. تەبەرى، مۇھەممەد ئىبنى جەرىر ئىبنى يەزىد ئىبنى كەسىر ئىبنى غالىب ئاملى. *تەفسىرۇت تەبەرى - جامىئۇل بايان فى تەئۋىلىل*

قۇرئان. تەھقىقلىغۇچى: ئەھمەد شاكىر. 24 توم. بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، 2000/1420.

15. تەتقىقات ھەيئىتى. *قامۇسۇل قۇرئان - مۇئجەمۇل ھايۋان*. كۇۋەيت: مۇئەسسەسەتۇل كۇۋەيت لىتتەقەددۇمىل ئىلمىي، 1999.

16. تەللى ئوغلۇ، ئۆمەر. «مەۋلىد». *شامىل ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى*. 5: 228 - 229. ئىستانبۇل: شامىل يايىن ئەۋى، 2000.

17. تەيالىسى، ئەبۇ داۋۇد سۇلەيمان ئىبنى داۋۇد ئىبنى جارۇد (ھ 133 - 204 / م 750 - 819). *مۇسنەد*. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد ئىبنى ئابدىل مۇھسىن تۈركى. 4 توم. مىسىر: دارۇ ھىجر، ھ 1419 / م 1999.

18. تىرمىزى، ئەبۇ ئىيسا مۇھەممەد ئىبنى ئىيسا ئىبنى سەۋرە ئىبنى مۇسا ئىبنى داھھاك (ھ 209 - 279/ م 829 - 892). سۇنەن. 2 - باسما. تەھقىقلىغۇچىلار: ئەھمەد مۇھەممەد شاكىر - مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقى. 5 توم. مىسىر: مەكتەبەتۇل بابىل ھەلەبى، ھ 1395/ م 1975.

19. جەسساس، ئەبۇ بەكر ئەھمەد ئىبنى ئەلى رازى (ھ 305 - 370 / م 917 - 980). *ئەھكامۇل قۇرئان*. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد سادىق قەمھاۋى. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، 1405.

20. جەۋھەرىي، ئەبۇ نەسر ئىسمائىل ئىبنى ھەمماد فارابى (ھ ؟ - 393/ م 940 - 1003). *ئەسسىھاھ تاجۇل لۇغەتى ۋەسسىھاھۇل ئەرەبىييە*. 4 - باسما. تەھقىقلىغۇچى: ئەھمەد ئابدۇل غەفۇر ئەتتار. 6 توم. بېيرۇت: دارۇل ئىلمى لىلمەلايىين، ھ 1407/ م 1987.

21. دارەقۇتنى، ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مەھدىي ئىبنى مەسئۇد ئىبنى نۇئمان ئىبنى دىينار ئىبنى ئابدۇللاھ بەغدادىي (ھ 306 - 385 / م 918 - 995). *سۇنەن*. تەھقىقلىغۇچىلار: شۇئەيب ئەرنائۇت - ھەسەن ئابدۇلمۇنئىم شەلەبىي - ئابدۇللەتىف ھىرزۇللاھ - ئەھمەد بەرھەم. 5 توم. بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، ھ 1424 / م 2004.

22. دارىمى، ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇراھمان ئىبنى فەزل ئىبنى بەھرام ئىبنى ئابدىسەمەد دارىمى تەمىمى سەمەرقەندى (ھ 181 - 255/ م 797 - 869). *سۇنەن*. تەھقىقلىغۇچى: ھۇسەين سەلىم ئەسەد دارانى. 4 توم. سەئۇدى ئەرەبىستان: دارۇل مۇغنى، ھ 1412/ م 2000.

23.دۆنمەز، ئىبراھىم كافى. «نىيەت». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى*. 33: 169 - 170. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2007.

24.راغىب ئىسفاھانى، ئەبۇلقاسىم ھۇسەين ئىبنى مۇھەممەد (ھ ؟ - 502 / م ؟ - 1108). *مۇفرەداتۇ ئەلفازىل قۇرئان*. تەھقىقلىغۇچى: سەفۋان ئەدنان داۋۇدى. بېيرۇت: دەمەشق، 1992/1412.

25.زەمەخشەرى، جارۇللاھ ئەبۇلقاسىم مەھمۇد ئىبنى ئۆمەر. *كەششاف*. 4 توم. بېيرۇت: دارۇل كىتابىل ئەرەبى، ھ 1407 / م 1987.

26.زەيلەئى، جەمالۇددىن ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى يۇسۇف ئىبنى مۇھەممەد (ھ ؟ - 762 / م ؟ - 1360). *نەسبۇررايە فى تەخرىجى ئەھادىسىل ھىدايە*. 4 توم. بېيرۇت: مۇئەسسەتۇررەييان /جىددە: دارۇل قىبلە لىسسەقافەتىل ئىسلامىييە، ھ 1418/ م 1997.

27. زۇھەيلى، ۋەھبە ئىبنى مۇستەفا (ھ 1351 - 1436 / م 1932 - 2015). *ئەل فىقھۇل ئىسلامىي ۋە ئەدىللەتۇھۇ*. 4 - باسما. 10 توم. سۈرىيە - دەمەشق: دارۇلفىكىر، (تارىخسىز).

28. سەرەخسىي، مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەبى سەھل (ھ ؟- 483 / م ؟ - 1091). *مەبسۇت*. 30 توم. بېيرۇت: دارۇل مەئرىفە، ھ 1414 / م 1993.

29.سەنئانى، ئەبۇ بەكىر ئابدۇرراززاق ئىبنى ھۇمام ئىبنى نافىئ ھىميەرى يەمانى (ھ 126 - 211 / م 744 - 827). *مۇسەننەف*. 3 - باسما، تەھقىقلىغۇچى: ھەبىبۇررەھمان ئەئزەمى. 11 توم. بېيرۇت: مەكتەبۇل ئىسلامى، ھ 1403 /م ؟.

30. سەيىد سابىق (ھ 1335 - 1420 / م 1915 - 2000). *فىقھۇسسۇننەھ*. 12 - باسما. 3 توم. بېيرۇت: مۇئەسسەتۇر رىسالە، ھ 1417 / م 1996.

31. شافىئىي، ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئىدرىس (ھ 150 - 204 / م 767 - 820). *ئۇم*. 9 توم. بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1413 / م 1993.

32. شەنەر، مەھمەت. «ھايۋان». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى*. 17: 92 - 98. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1998.

33. شىرازى، ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم ئىبنى ئەلى ئىبنى يۇسۇف (ھ 393 - 476 / م 1003 - 1083). *ئەلمۇھەززەب فىي فىقھىل ئىمامى شافىئىي*. 3 توم. دەمەشق: دارۇ شامىييە/ بېيرۇت: دارۇلقەلەم، ھ 1412 /م 1992.

34. فەخرۇددىن رازى، ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ھەسەن ئىبنى ھۇسەيىن تەيمىي (ھ 544 - 606 / م 1150 - 1210). *مەفاتىھۇل غەيب - تەفسىرۇل كەبىر*. 3 - باسما. 11 توم. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، ھ 1420/ م 1999.

35. فىيرۇزئابادىي، مەجدۇددىن ئەبۇ زاھىر مۇھەممەد ئىبنى يەئقۇب (ھ 729 - 817 / م 1329 - 1415). *ئەلقامۇسۇلمۇھىت*. 8 - باسما. بېيرۇت: مۇئەسسەسەتۇر رىسالە، ھ 1426/ م 2005.

36. قاھىرە ئەرەب تىلى ئاكادېمىيىسى. *مۇئجەمۇلۋەسىت*. 2 توم. مىسىر: دارۇ دەئۋەت، تارىخسىز.

37. كاسانى، ئالائۇددىن ئەبۇ بەكىر ئىبنى مەسئۇد ئىبنى ئەھمەد (ھ ؟ - 587 / م ؟ - 1191). *بەدائىئۇسسانائىئ فىي تەرتىيبىش شەرائىئ*. 10 توم. قاھىرە: دارۇل ھەدىس، ھ 1426 / م 2005.

38. كىلاۋۇز، ئەھمەت سائىم. «بىشر ئىبنى غىياس». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى*. 6 : 220 - 221. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1992.

39.ماتۇرىيدىي، ئەبۇ مەنسۇر مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد (ھ 261 - 389 / م 875 - 999). *تەئۋىلاتۇل قۇرئان*. تەھقىقلىغۇچى: ئەھمەد ۋانلى ئوغلى. 17 توم. ئىستانبۇل: دارۇلمىزان، 2005.

40.مالىك ئىبنى ئەنەس، ئەبۇ ئابدۇللاھ مالىك ئىبنى ئەنەس ئىبنى مالىك ئىبنى ئامىر ئەسبەھى مەدەنى (ھ 93 - 179 / م 711 - 795). *مۇۋەتتا*. سەھىھلىكىنى بېكىتكۈچى، نومۇر قويغۇچى، مەنبەسىنى ئېنىقلاپ چىققۇچى، ئىزاھ ۋە ئىلاۋە يازغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقى. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، ھ 1406/ م 1985.

41.------ *ئەلمۇدەۋۋەنە*. 4 توم. بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1415 / م 1994.

42.مۇسلىم، ئەبۇل ھۇسەيىن مۇسلىم ئىبنى ھەججاج قۇشەيرى نىيسابۇرى (ھ 206 - 261 / م 822 - 875). *سەھىھ مۇسلىم*. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقى. 5 توم. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، (تارىخسىز).

43.مۇھيىددىن دەرۋىش (ھ 1326 - 1403 / م 1908 - 1982). *ئىئرابۇل قۇرئان ۋە بەيانۇھۇ*. 3 - باسما. 10 توم. سۇرىيە: دارۇ ئىبنى كەسىر، ھ 1412 / م 1992.

44.نەسەئى، ئەبۇ ئابدۇراھمان ئەھمەد ئىبنى شۇئەيب ئىبنى ئەلى خۇراسانى (ھ 215 - 303 / م 830 - 915). *سۇنەن نەسەئى*. 2 - باسما. تەھقىقلىغۇچى: ئابدۇلفەتتاھ ئەبۇ غۇددە. 9 توم. ھەلەب: مەكتەبۇل مەتبۇئاتىل ئىسلامىييە، ھ 1406/ م 1986 .

45.نەۋەۋى، مۇھيىددىن ئەبۇ زەكەرىيا يەھيا ئىبنى شەرەف (ھ 631 - 676/ م 1233 - 1277). *سەھىھى مۇسلىم بىشەرھىننەۋەۋى*. 18 توم. بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1411 / م 1990.

46. نۇرۇددىن ھەيتەمى، ئەبۇلھەسەن نۇرۇددىن ئەلى ئىبنى ئەبى بەكر ئىبنى سۇلەيمان (ھ 735 - 807 / م 1335 - 1405). *مەجمەئۇززەۋائىد ۋە مەنبەئۇلفەۋائىد*. 10 توم. بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھىجرىيە 1408 / م 1988.

47. ھەسەنەين، مۇھەممەد مەخلۇف، (ھ 1307 - 1410 / م 1890 - 1990). *سەفۋەتۇل بەيان لىمەئانىل قۇرئان*. مىسر: دارۇششۇرۇق، ھ 1404 / م 1984.

48. ئۆزەل، ئەھمەت. «ئاداق - نەزىر». *تۈركىيە دىيانەت ئىسلام ئىنسىكلوپېدىيەسى*. 1: 337 - 340. ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1988.

49. ئىبنى ئەبى شەيبە، ئەبۇ بەكر ئىبنى ئەبى شەيبە ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئۇسمان (ھ 159 - 235 / م 776 - 850). *ئەلكىتابۇل مۇسەننەف فىل ئەھادىيس ۋەلئەسار*. تەھقىقلىغۇچى: كامال يۇسۇف ھۇت. 7 توم. رىياد: مەكتەبەتۇر رۇشد، ھ 1409/ م؟.

50. ئىبنى ئەرەبى، مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەبۇ بەكرى . *ئەھكامۇل قۇرئان*. 3 - باسما. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇلقادىر ئەتا. 4 توم. بېيرۇت: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، 2003/1424.

51. ئىبراھىم جانان (ھ 1358 - 1430 / م 1940 - 2009). *كۇتۇبى سىتتە مۇختەسەرى تەرجىمە ۋە شەرھى* (تۈركچە). 16 توم. ئەنقەرە: ئاقچاغ نەشرىياتى، 1988.

52. ئىبنى باز، ئۇسەيمىن ۋە باشقىلار. *فەتاۋا ھەيئەتى كىبارىل ئۇلەما*. 2 توم. قاھىرە: مەكتەبەتۇ تۇراسىل ئىسلامى، (تارىخسىز).

53. ئىبنى رۇشد ھەفىد، ئەبۇلۋەلىد مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد قۇرتۇبى ئەندۇلۇسى (ھ 520 - 595 / م 1126 - 1198). *بىدايەتۇل مۇجتەھىد*. 2 توم. ئىستانبۇل: دارۇ قەھرىمان، 1985.

54.ئىبنى فارىس، ئەبۇلھۇسەين ئەھمەد ئىبنى فارىس ئىبنى زەكەرىييا قەزۋىينى (ھ 329 - 395 / م 941 - 1004). *مۇئجەمۇ مەقايىسىللۇغە*. تەھقىقلىغۇچى: ئابدۇسسالام مۇھەممەد ھارۇن، 6 توم. دەمەشق: دارۇلفىكر، ھ 1399/ م 1979.

55.ئىبنى قۇدامە، ئەبۇ مۇھەممەد مۇۋەففەقۇددىن ئابدۇللاھ ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد جەمائىلى مەقدىسى دەمەشقى ھەنبەلى (ھ 541 - 620 / م 1147 - 1223). *ئەلكافى فىي فىقھىل ئىمام ئەھمەد*. 4 توم. لۇبنان: دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە، ھ 1414 / م 1994.

56.------ *مۇغنى*. 10 توم. مىسىر: مەكتەبەتۇل قاھىرە، ھ 1388 / م 1968.

57.ئىبنى كەسىر، ئەبۇلفەدا ئىسمائىل ئىبنى ئۆمەر ئىبنى كەسىر قۇرەشى دەمەشقى (ھ 701 - 774 / م 1301 - 1372). *بىدايە ۋە نىھايە*. تەھقىقلىغۇچى: ئەلى شىيرىي. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىت تۇراسىل ئەرەبى، ھ 1408/ م 1988.

58.ئىبنى ماجە، ئەبۇ ئابدىللاھ مۇھەممەد ئىبنى يەزىيد قەزۋىينى (ھ 209 - 273 / م 824 - 886). *سۇنەن*. تەھقىقلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقى. 2 توم. بېيرۇت: دارۇ ئىھيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىييە – فەيسەل ئىيسا بابى ھەلەبى، (تارىخسىز).

59.ئىبنى مەنزۇر، مۇھەممەد ئىبنى مۇكەررەم ئىبنى ئەلى ئەبۇلفەزل جەمالۇددىن ئىبنى مەنزۇر ئەنسارى رۇۋەيفىئى ئىفرىقى (ھ 630 – 711 / م 1232 - 1311). *لىسانۇل ئەرەب*. 3 - باسما. 15 توم. بېيرۇت: دارۇ سادىر، ھ 1410/ 1990.

60.ئىبنى ھەنبەل، ئەبۇ ئابدۇللاھ ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەل ئىبنى ھىلال ئىبنى ئەسەد شەيبانى (ھ 164 - 241 / م

780 - 855). *مۆسنەد*. تەهقیقلىغۆچی: شۆئەیب ئەرنائۆت - ئادىل مۆرشىد. بیروت: مۆئەسسەسەتۆر رىسالە، ھ 1421/ م 2001.

61.ئىللیش، ئەبۆ ئابدۆللاھ مۆھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى مۆھەممەد (ھ 1217 - 1299 / م 1802 - 1882). *مىنەهۆل جەلیل شەرھۆ مۆختەسەرى خەلیل*. 9 توم. بیروت: دارۆلفىكر، ھ 1409/ م 1989.

62.یاران، رەھمی. «ھەدەس». *تۆركیە دیانەت ئىسلام ئەنسىكلوپەدیەسى*. 15: 1. ئىستانبۆل: تۆركیە دیانەت ۋەقفى نەشرىیاتى، 1997.